

✱ తల్ల తల్ల తల్ల తల్ల తల్ల తల్ల తల్ల తల్ల ✱
 ప్రకటన
 ఏతద్గ్రంథవ్యాఖ్యానమును రచించిన మల్లాది
 లక్ష్మణశాస్త్రిలవారు సదరువ్యాఖ్యానగ్రంథమును
 తెనుఁగు, గ్రంథము, మొదలగులిపులతో, అచ్చవేయిం
 చుస్వాతంత్ర్యమును నాపవ్రాసి యిచ్చియున్నా
 రుకాబట్టి (౧౬౭౯౦॥ అవతలిష్ట ప్రకారము దీని
 మఱియెవ్వరునుముద్రింపఁగూడదు.
 ౧౮౭౧సం॥ } స॥ తిరువేంగడాచార్యులు
 ఏప్రల్ ౧౮౭౬ది }
 ✱ తల్ల తల్ల తల్ల తల్ల తల్ల తల్ల తల్ల తల్ల ✱

విషయానుక్రమసూచిక

పుటసంఖ్య.

ప్రథమతరంగే
 ౧౭ { ప్రాచీనాలంకార గ్రంథే
 భోజ్యైశ్వర్యగ్రంథస్యశ్రీరా
 మనేతృకత్వాదివైలక్షణ్య
 ప్రకాశన పూర్వకం గ్రం
 థారంభసమర్థనమ్
 ౨-అభిధాతరంగే

౩౫ నాయకగుణాః
 ౪౪ ధీరోదాత్తాదినాయకవిశేషాః
 ౪౬ శృంగారనాయకాః
 ౪౮ శృంగారనాయకాః
 ౫౩ కావ్యసామగ్రి
 ౫౪ కావ్యసామాన్యలక్షణం
 ౫౫ వాచకస్వరూపనరూపణం
 ౭౩ అభిధాన్వరూపనరూపణం
 ౩-లక్షణాతరంగే

౭౬ లక్ష్యలక్షకతద్వృత్తి నిరూప
 ౪-వ్యంజనాతరంగే (ణం
 ౧౧౧ వ్యంగ్యవ్యంజకతద్వృత్తినిరూ
 ౧౨౮ ౫-గుణతరంగే (పణం
 ౧౩౯ { మాధుర్యాది గుణానాం
 క్షణోదాహరణాని

౬-శబ్దాలంకారతరంగే
 ౧౪౨ ఛేకానుప్రాసః
 ౧౪౩ వృత్త్యానుప్రాసః
 ౧౪౪ లాటానుప్రాసః
 ౧౪౫ పునరుక్తవదాభాసః

పుటసంఖ్య.

౧౪౬ యమకం
 ౧౪౭ చక్రబంధః
 ౧౪౮ గోమూత్రికాబంధ నాగబం
 ౧౪౯ పద్మబంధః (భౌ
 ౧౫౦ మురజబంధక్షుణ్డికాబంధౌ
 ౧౫౧ సర్వతోభక్రబంధః
 ౧౫౨ ఖడ్గహలచాపాదిబంధవిశేషాః
 ౧౫౩ నిరోష్ఠ్యాది చిత్రభేదాః
 ౧౫౪ ద్వ్యక్షురై కాక్షరాదయః

౭-అథాలంకారతరంగే
 ౧౫౭ ఉపమాంకారః
 ౧౬౦ ఉత్పేక్షాంకారః
 ౧౬౭ అతియోగిః
 ౧౬౮ అనన్వయాలంకారః
 ౧౬౯ రూపకాలంకారః
 ౧౭౦ పరిణామాలంకారః
 ౧౭౬ అపహ్నయ్యాలంకారః
 ౧౭౭ సందేహాలంకారః
 ౧౭౮ భ్రాంతిమదలంకారః
 ౧౭౯ స్మరణోద్దేఖాలంకారౌ
 ౧౮౦ ఉపమేయోపమాంకారః
 ౧౮౧ ప్రతిపస్తాపమాంకారః
 ౧౮౨ దృష్టాంతాలంకారః
 ౧౮౩ తుల్యయోగితాలంకారః
 ౧౮౪ దీపకాలంకారః
 ౧౮౫ నిదగ్ధనాలంకారః
 ౧౮౬ వ్యతిరేకాలంకారః

౧౯౭ సహజాక్షిర్విసోక్తిశ్చ

౧౯౮ సమాసోక్తిః

౧౯౯ శ్లేషాలంకారః

౨౦౦ పరికరాలంకారః

౨౦౧ అప్రస్తుతప్రశంసా

౨౦౨ పర్యాయోక్తిః

౨౦౩ పర్యాయాలంకారః

౨౦౪ పరిస్పృష్టిపితృమాలంకారౌ

౨౦౫ పరిస్పృశ్యాలంకారః

౨౦౬ సముచ్చయాలంకారః

౨౦౭ తత్సారస్సమాధిశ్చ

౨౦౮ చిత్రావృత్తానాంభవం

౨౦౯ కారిణమాలామాలాదీపకం

౨౧౦ సారః, ఏకావళీ, కావ్యలింగం

౨౧౧ అధానంతరన్యాసః

౨౧౨ అనుమానాలంకారః

౨౧౩ అధానపత్తిలంకారః

౨౧౪ ఆటోపాలకారః

౨౧౫ వ్యాసస్తుత్యలంకారః

౨౧౬ విరోధాలంకారః

౨౧౭ విరోధోద్దేశభావనాలంకారౌ

౨౧౮ విరుద్ధాలంకారః

౨౧౯ సమాధికాలంకారౌ

౨౨౦ అసంగిస్త్యలంకారః

౨౨౧ యోక్త్యాభివేదన

౨౨౨ అన్యోన్యాలంకారః

౨౨౩ సామాన్యాలంకారః

౨౨౪ మీలనాలంకారః

౨౨౫ స్వకాంత్యణవాభోక్తయః

౨౨౬ స్వకాంత్యోక్తిః, ప్రశోన్నతరికా

౨౨౭ ఉత్తరాలంకారః

౨౨౮ వక్రక్రమాలంకారః

౨౨౯ ప్రత్యక్షకంప్రతీపంచ

౨౩౦ సూక్ష్మాలంకారః

౨౩౧ ఉదాత్తాలంకారః

, , రసపదాద్యలంకారచతుష్టయం

౨౩౨ సంస్కృష్టిసంకరౌ

౨౩౩ దోషతరంగే

౨౩౪ పదదోషః

౨౩౫ వాక్యదోషః

౨౩౬ అర్థదోషః

౨౩౭ భవనితరంగే

౨౩౮ కావ్యవిభాగః

౨౩౯ { వ్యంగ్యప్రధానస్యోద్దేశ

{ కావ్యస్యోదాహరణాని

౨౪౦ { సుజీఘాతవ్యంగ్యస్యసాధ్య

{ మకావ్యస్యోదాహరణాని

౨౪౧ సాంప్రదానాంవృత్తానాంవనిరూపణం

౨౪౨ శయ్యాపాకాదనిరూపణం

౨౪౩ గం-రసతరంగే

౨౪౪ రసనవకత్వసమర్థనం

౨౪౫ రసానాంస్నేహవిరోధాః

౨౪౬ శృంగారరసనిరూపణం

౨౪౭ విప్రలంభశృంగారవివరణం

౨౪౮ చతుష్ప్రత్యాదిదశావస్థాః

౨౪౯ హాస్యాద్యఖిలరసనిరూపణం

౨౫౦ { విభావానుభావాదిస్వరూ

{ పనిరూపణం

౨౫౧ { భావహావాదిశృంగారచేష్టా

{ నాంలక్షణోదాహరణాని

శ్రీరస్తు.

అవిష్నుమస్తు

అహయ శ్రీ వాయనమః

సవ్యాఖ్యాన సాహిత్యరత్నాకరపారింభః

మూలమ్. ఆలింగ్యగాఢముదరంపితురర్థజానెరుత్సంగవర్త్యవతు
బాలగజాననోసః । యతుగంభయోర్గిరిసుతాకుచపా
శ్వభాజోస్తస్యంపిపాసతిగుహస్త్రిభిరాననాజ్ఞైః॥౧॥

వ్యా॥ కల్యాణంకలయంతుకల్యకమలప్రాంతోత్పతన్వంభరప్రాయాః
శేషసమస్తసంపదయనప్రత్యగ్రకల్పద్రుమాః । కామ్యాఃపద్మభవాదిభి
స్సుకుతుకాఃకాలుష్యవిధ్వంసనేకారుణ్యామృతవర్షకాలజలదాః కల్యాఃక
టాక్షాశ్చియః ॥ మగ్నాదివంశేమహితేషామీమాన్యోమనోజ్ఞోజనిలత్న
ణోసా । సాహిత్యరత్నాకరతత్వదోష్ఠీంతామందరాఖ్యాంవివృతింవి
ధతే॥దుర్వ్యాఖ్యావిషమాపితాంభగవతీంశ్రీధన్వసూరేర్గిరంభావాలం
కృతిసంగతిప్రకటనవ్యావృత్తకాయూహలాః । దర్శందర్శమచేతసాంసుమ
నసాంసంప్రీతయేసాదరం వ్యాఖ్యాం మందరసంజ్ఞికాంవితనుతే సల్లత
ణాంలత్పణః ॥ ధర్మాభిఖ్యకవేర్గిరాంవివరణేకోస్యః కృరీగాతమాచ్ఛేషా
హేర్షయవక్త్రతోఽబుజభవాద్వాచస్పతేర్వాయుజాత్ । ఇత్యేవంప్ర
తిభాతీమేతదపితద్వ్యకర్తృతావిశ్రుతాజాతావిశ్వపతిప్రసాదమహిమ
ప్రద్యద్వచోవైభవాత్ ॥ సాహిత్యరత్నాకరమంధనోద్యతాఽక్షా
యుతానాంవిబుధప్రజానాం । సంప్రీతనాయైవసలత్పణాఖ్యఃప్రస్థోజ్వలం
మందరమాతనోతి ॥ సాహిత్యరత్నాకరతత్వబోధేనాలంహినాశేతివిరే
మురేకే । శేషిద్విమోహాన్మృగత్యక్తికాయాంవాలాయవక్ష్యమథా
ప్రవృంతి॥ సాహిత్యరత్నాకరమేప్రవేయం మథామథిత్యామమమంద

గ్రహత్వారోపస్యచ హేతుహేతుమద్భవాత్పరంపరితరూపకమలంకారః॥౩॥నిత్యమితి॥రసోనురాగపవరసోద్రవస్తేనాద్వైతీయద్భుదయంతదేవేంధనంతేనసంప్రయుక్తస్సంగతస్సుచాపాదాత్మాయణీవిరహస్సతీవియోగస్సవపదారుణపావకస్తస్య - శృంగారాదౌవిషేషీర్యేగుణైరాగేంద్రజేరసశత్యమరః- ఉద్భూతాంస్ఫుటాంధూమకలికాంధూమాంసురం- అశ్రుత్వైశ్చచ్ఛలేనేతచ్ఛలశబ్దేనత్వైశ్చత్వ మపహ్నుత్య ధూమకలికాత్వారోపాదపహ్నవభేదః-రసాన్ద్రేత్యాదౌరూపకమితయోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥ ౪ ॥ లక్ష్మీమితి॥ వక్షసిలక్ష్మీంబిభ్రత్-ఎతదగ్ర విశేషణత్రితయేవ్యన్వేతి- తారేస్వచ్ఛేహారవలయే-ముక్తాశుద్ధాచతారస్సృజిత్యమరః- తస్యాఃలక్ష్మ్యైఃప్రియంసోదరంప్రేమాస్పదసోదర భూతంశుభ్రమణింకౌస్తుభిరత్నం-తస్యాశత్యవ్యక్తేవిశేషణత్రితయేపియోజ్యం- నయనేవా

గస్త్రీయాముద్ధరతేవివస్వతే.౩॥నిత్యంరసాద్వైతీహృదయేంధనసంప్రయుక్తనాత్మాయణీవిరహదారుణపావకస్య ఉద్భూతధూమకలికామూపకంతమూలంత్వైశ్చచ్ఛలేనవహతేమహసేనమోస్తు॥౪॥లక్ష్మీంవక్షసితారహారవలయేతస్యాఃప్రియంసోదరంబిభ్రచ్ఛుభ్రమణింపరంచనయనేనాభౌచభద్రాససం॥ఉయభూగ్రహనాభిరోమలతికామిత్రాణిపంచాయుధాన్యాశ్లిష్యసూరపంకజైరవతునఃకశ్చిన్మహాకాముకః॥౫॥అనంతమత్యంత

మనేశ్రేష్ఠరమన్యంసోదరంచంద్రంచ-నాభౌభద్రాసనంసింహాసన భూతంపద్మంచ- తస్యాఃపద్మాలయత్వాత్తస్యపద్మనాభత్వాచ్ఛేతిభావః-ఉయభూగ్రహనాభిరోమలతికానాంమిత్రాణితత్సదృశాశ్లిష్యర్థః- పంచాయుధాని గనావృణ్ణపాంచజన్యసుదర్శననందకాఖ్యానికరపంకజైరాశ్లిష్యన్నాలింగకౌశ్ల్యమంసేనేతిబోధ్యం- కశ్చిద్విలక్షణః మహాకాముకఃఅథాత్పురుషోత్తమఃసోస్తానవతురక్షుతు- వక్షసిలక్ష్మీధారణాత్కాముకశ్చంహరాదిషుతత్సోదరాదిధారణాత్కారేషుతదవయవోపమానాయుధాకలనాచ్ఛనహాకాముకత్వమిత్యాకూతం- అత్రపదార్థానాంవిశేషణగత్యామహాకాముకత్వంప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థ హేతుకంకావ్యలింగమలక్ష్మీంబిఃసోత్సాహకృత్యపదార్థత్వేకావ్యతిక్రముదాహృతమితిలక్షణాత్॥౫॥

ఏవంబహుధామంగళహాధాయస్వాభిజాత్యప్రఖ్యాపనాయాన్వయ
పరంపరామాఖ్యాతి||అనంతమితి||అనంతంత్రివిధపరిచ్ఛేదరహితం-అత్యం
తవిశుద్ధవిగ్రహం-చిత్తయత్వాన్నిష్కల-శంక-స్వరూపం-చిదానందమయం
జ్ఞానానందమయం-నిర్గుణామయారోగాయస్త్వత్ - అశేషవేదాం
తైర్విదించింత్యవైభవంమహిమాలిశయోయస్యతత్తదోక్తం-అతపవప్ర
శస్త్రంస్వతఃస్వేనైవప్రవిభాస్వరంప్రకాశమానంమహాలక్ష్మి-అత్రవృ
త్త్యనుప్రాసః-అక్షణంనూక్తం||౬||తదితి||అన్యయమనంతంలనాదివ -
తత్పూర్వోక్తంజ్యోతిస్తేజః-రజస్సత్వతమోగుణాభ్యయామవిద్యయాఅ
జామిత్యాదిత్రుప్రతిపాదితయామూలప్రకృత్యావృతమావృతం సత్
ప్రజాపతిశ్రీపతిపార్వతీపతినాంచప్రపంచస్యస్థావరజంగమాత్మకస్యజగ
తశ్చరూపాణిముహుఃపునఃపునఃప్రపద్యతేప్రాప్తోతి - తద్భ్రహ్మత్వక.

విశుద్ధవిగ్రహంమహాశ్చిదానందమయంనిరామయం| అశేషవే
దాంతవిదించింత్యవైభవంప్రశస్తమస్తప్రవిభాస్వరంస్వతః ||
౬||తదవ్యయంజ్యోతిరనాద్యవిద్యయవృతంరజస్సత్వతమో
గుణాభ్యయా| ప్రజాపతిశ్రీపతిపార్వతీపతిప్రపంచరూపాణి
ముహుఃప్రపద్యతే ||౬|| తదేకదాత్మస్యఖిలంచరాచరంనిధా
యనారాయణనామకంమహః| ఘనీంద్రపర్యంకతలేపయోని
ధావిరాయరేమేజయోగనిద్రయా||౭|| తతోస్యనాభీసరస

మేవతేజోగుణత్రయ విశిష్టప్రకృతివ్రసక్తిప్రభావా దనేఃకృత్వ స్త్రి
మూర్త్యాత్మనాజగద్రూపేణచాకారితంభవతీత్యర్థః||౭||తదితి||ఏకదాఏక
స్త్రినాగలేనారాయణనామకంతత్పూర్వోక్తంమహః| అఖిలంచరాచరంని
ఠలాన్లోకా- చరాచరంస్యాజ్జగతీతివిశ్వః - ఆత్మనిస్వదరేణధాయజ
యాయోగనిద్రయాచిరాయచిరకాలపర్యంతంరేమేజహార - నిఖిలజం
తుజాలస్యాత్మోదరంనివేశితత్వేనతత్త్వాలసప్రయాసప్రసక్త్యభావాన్ని
శ్చింతోఽచ్యుతోనిద్రాతిస్త్వేతిభావః-అత్రప్రస్తుతవస్తుసాదూప్యాన్వయస్త
వస్తుజాతంనిర్భయంనిఃకీప్య నిజకాంతయాసహనిద్రితస్య గృహిణో వృ
త్తాంగప్రతీతేస్సమాసాక్తిరలంకారః||౮||తతః||నాభ్యేవసరస్తస్మాత్
యస్యసరోరుహస్య సమస్తలోఖలమంబరంవ్యోమశుభించిదిర్ శాబస్య

చంచరీకశిశోఃపితృమంవిలాసంవితన్వన్యత్ - వ్యలీయతవిలీనమభూత్ -
అత్రాతిమహతోపచంచరీక శిశువశాపన్నతయాల్పస్యాకాశస్యాధే
యత్స్వభవేనాధారభూతస్యారవిందస్యా ధిక్యప్రతీతేరధికప్రభేదోద్ధా
లంకారః - పృథ్వాధేయాద్యదాధారాధిక్యంతదపితన్వతమిలక్షణాత్ -
ఇందిరిరశాబపితృమంవితన్వదిత్యత్రనిదర్శనేతితయోగ్గంసృష్టిః॥౯॥త
తెఇతి॥తతోనంతరం-తతస్తస్మాత్తామరసాదరవిందాత్ -జగదీశస్యనారా
యణస్యశాసనాత్ - జగల్లోకాంస్త్రిస్సుత్యుఃప్రప్తృమిచ్ఛుస్సృజమాగీష
త్ సమాధిసంపన్నంధ్యానాయత్తంమనోయస్యసతతోక్తఃఅభూత్ - అ
త్రతతస్తతెఇతిమనామనాగితివ వ్యంజనవ్యయాపృత్యైచ్చేకానుప్రా
సః । ద్వయోద్వయోర్వ్యంజనయోర్దుగ్ధయోర్వ్యానిరంతరా ।

స్మరూహంసముద్యయాయస్యసమస్తమంబరం వితన్వదిం
దిందిరిరశాబపితృమందళాంతరాచేషుచిరంవ్యలీయత॥౯॥ త
తస్తతస్తామరసాత్సముద్గతశ్చతుర్ముఖస్త్రజసేవరాజసః ।
జగత్త్రిస్సుత్యుర్జగదీశశాసనాత్సమాధిసంపన్నమనామనాగ
భూత్॥౧౦॥ తస్మాత్సమాధిసచివాత్సనసస్తదీయాత్సుత్రా
మరీచిపులహప్రముఖాఃప్రభూతాః।యత్పుత్రపౌత్రతదపత్య
పరంపరాభిరాఘూరితోభవదజాండకటాహగర్భః॥౧౧॥తే
వ్యంగిరోమునివరాదురయంప్రపేదేభాస్వానివోదయగిరే

అవ్యక్తశ్శూన్యతేనోయంచ్చేకానుప్రాసశ్చురితెఇతిలక్షణాత్ - అన్య
త్రవృత్త్యనుప్రాసః॥ ౧౦॥ తస్మాదితి॥సమాధిసచివాద్ధ్యానయుక్తాత్ -
యేహంమరీచిప్రభవతీనాంపుత్రాఃపౌత్రాస్తదపత్యానిప్రపౌత్రాశ్చ
తేహంపరంపరాభిస్సంతానసంతతభిః-అజాండకటాహగర్భః॥వృక్షంజ
భాండోదరం-మరీచిమత్ర్యంగిరసౌపులస్త్యంపులహంక్రతుం। వసిష్ఠంచ
మహాతేజాస్సస్మజత్సప్తమాససానితిస్తరణాత్॥౧౧॥తేష్యితి॥ తేషుస
త్తద్విషుఅంగిరోమునివరాడంగిరోభీదానముగ్రైష్ఠాత్ - దోషాణాంపా
పానామనుషంగేణరహితః-అన్యత్రదోషాణాంరాత్రీణాం- దోషస్సాన్య
గ్రూపణేపాపేదోషరాత్రాభుజేపశేతివిశ్వః- భోగానామైహికసుఖా
నాంమాక్లేఅనుభవేప్రాంతఆసక్తోనేభావతీతథోక్తః-అన్యత్రనబోగచ్ఛ

విప్రాప్తోతిసభోగస్సచాసౌమార్గశ్చతస్త్విభావరమాన్తేవాప్రాంతో
 ప్రమణశీలః- నిరాకృతంతమోఽజ్ఞానయేనసతథోక్తః-అన్యస్యగ్ధత
 ధ్వాంతః-శుచిభిశ్చద్ధైర్యైర్యమనియమాదిభిర్దీప్తిప్రకాశమానఃఅన్య
 త్రశుచేర్దీప్తస్యయోగేదీప్తిస్తీక్షణః- శుచిశ్చద్ధైర్యపహతేశ్చంగారాషా
 థయోరపిగ్రిష్టేహుతవహేపిస్యాదితివిశ్వఃహరితోహరితాభ్యోముఖం
 త్రః-ఉదయగిరేర్భాస్వానివ-ఉదయమావిర్భావంప్రపేదే - అత్రస్థైషభి
 త్తికాభేదాధ్యవసాయేనసాధారణధర్మప్రతిపాదనాదుపమా - మతభేదే
 నోపమాప్రతిభోజ్ఞాపితశ్శేషః ॥ ౧౨॥గోశ్రతి॥కించేతిచాధః-తస్యహ
 రితస్యగోశ్రే-అభిజాతవంశస్సన్వంశః-అభిజాతఃస్త్రుతోన్యాయ్యేకులీన
 ప్రాప్తరూపయోరితివిశ్వః-సమభూతస్సంజ్ఞే-తత్రవారాణశీవంతే - త

ర్హరితోముఖంత్రః, దోషానుషంగరహితశ్చనభోగమాగ్రత్రాం
 తోనిరాకృతతమాశ్చుచియోగదీప్తిః॥౧౨॥ గోశ్రేవతస్యస
 మభూదభిజాతవంశోవారాణశీత్యవపదేనభవిప్రసిద్ధః । త
 త్రాభవన్బుధవరాస్త్రిపురారిసోమయజ్వాదయశ్శుభతప
 శ్శుభతీలవృత్తాః॥ ౧౩॥ దేవాన్తఃపిర్భిరతీనశనైశ్చశిష్యాన్
 ద్యోవదేశవిధయాపరితోషయన్భిః । వారాణశీవిహితనిత్యని
 వాసదీప్తిరైవఃపండితైభారతఖండమమండిపుణ్యైః॥సర్వ
 జ్ఞతశ్శమితకామరుషోగిరిశాచ్ఛిపిపార్వతీప్రియతమాత్రిపు

పోధర్మః- శ్రుతంశాస్త్రం-శీలంస్వభావః-వృత్తంచరిత్రంచతాశుభాని
 తపఃప్రభృతీనియేషాంతేతథోక్తాః - తపశ్చంద్రాయణాదౌస్యాధ్యమే
 లోకాంతరేపిచేతివిశ్వః- త్రిపురారిసోమయజ్వాదయస్త్రిపురారిసోమ
 యాజిప్రభృతయః॥ ౧౩॥దేవాని॥నిగదవ్యాఖ్యాతోయంశ్లోకః॥ ౧౪ ॥
 సర్వజ్ఞతత్త్వి॥సర్వజ్ఞతస్సర్వజ్ఞాత్ - ఉభయత్రసమమేతత్ - శమితే
 కామరుషాకామక్రోధాయెనతస్మాత్-అన్యత్రశమితఃకామాయయాసా
 తాదృశీరుద్యస్యతస్మాత్-గిరివాదివిషయేక్షాశాగ్నమథాత్ అన్యత్రగి
 రేకైలాససీతాదగిపతేః-త్రియియైతాయాఃపార్వత్యాఃపార్వతీసంజ్ఞ
 కాయావనితాయాఃప్రియతమాత్-అన్యత్రశ్రీపార్వత్యాఃప్రియతమా
 త్-త్రిపురారి నామ్నః-ఉభయత్రసమమేతత్-తస్మాత్పూర్వోక్తాత్ అ

స్వత్రప్రసిద్ధాత్-బుధాత్పండితాత్ - అన్యత్ర జేవాత్-బహుభిన్నతైః
ప్రకారైర్దుతావాగ్విభూతిర్యస్యసతథోక్తః-అన్యత్ర బహుభిః పద్భిర్ను
వైర్వదనైర్దుతావాగ్విభూతిర్యస్యసతథోక్తః - ముఖంనస్సరణేవత్రై
ప్రారంభోపాయయోరపీతివిశ్వః-ధర్మాహ్వయోధర్మభ్యః అన్యత్రధ
ర్మేధనుష్యాహ్వయోనామయస్యసతథోక్తః - ధనుర్విద్యావిశ్రుతభిర్య
థః-ధర్మోస్త్రీపుణ్యసామ్యస్వభావయోః । చాపన్యాయాధ్వరాహింపా
యజ్ఞాచారయమేషునైతిరత్నమాలా-మహితఃపూజితః- సమమెతత్-
కుమారేపుత్రః అన్యత్రగుహః-సముద్రగుహ్యముత్సన్నోభూత్ । అత్రవి
శేష్యపదయోరపిజ్ఞేష్టత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలధ్వనిరితిప్రాంచః । ఉభయశ్చై
షేనోపమాలంకారధ్వనిరిత్యన్యై ॥ ౧౫ ॥ .....
నాగాంబికామితి ॥ యోధమన్సుభీః-శృహైర్భార్యయాయత్రసుప్త

రారినామః । తస్మాన్బుధాన్బహుముఖోద్గతవాగ్విభూతిర్ధ
మాహ్వయస్సముద్రగుహ్యహితఃకుమారః॥ ౧౫॥ నాగాం
బికాంసుభగుణాంప్రతిగృహ్యకన్యామేకాంగృహాశ్రమనివా
సకృతేదివంయః । అన్యత్రప్రతిగ్రహభయోనిగమాగమానాంస
స్సంప్రదాయమకరొదవనావళింజం॥ ౧౬॥ శంభోర్వదీయ
శత్రుక్రక్యతాభిషేకతోయోగ్గలాటగళతాపహరైః కపద్దై ।

స్కీన్వానాసకృతేనవాసాయగృహస్థాశ్రమధర్మాన్శ్చురీతుమిత్యర్థః-దా
శేష్వశిశుసంభగ్యమరః పకాకన్యాంప్రతిగృహ్యఅత్రైకత్వమితరప్రతి
గ్రహప్యవస్థేదాధాలనైభ్యః ప్రతిగ్రహేభ్యాభయంయస్యసతథోక్త
స్సన్ గమాగమానాంవైశిష్ట్యాం-ఆగమశ్శాస్త్రత్రయతావితవి
శ్వః-౧౫౦౬౫ః-ద్విన్మం-సత్సంప్రదాయంచిరమకరొత్ - చిరంజీవశా
స్త్రాధ్యాపకోభూదిత్యర్థః ॥౧౬॥ శంభూరితి॥లలాటగళయోర్యస్తాపఃకృపీ
టజన్యకాలకూటధారజన్యస్తం ఘరంతీతి తథోక్తైఃశంభోఃకపద్దైజటా
బూటై కపద్వీస్యజటాబూటభిర్యమరః-గం గాత్రనాపరిణతేః గంగాత్వం
ప్రాస్తే- యదీయస్యధర్మాసూరిసంబంధినః శతరుద్రైఃసమయైరుద్ర
మాన్యవిభిత్వాదుర్రానువాదేనకృతస్సాంభోషేకస్యసంబంధిస్తోయైరవ
సితైజటావళయవిలతాశ్శశినాచంద్రకాంత్యాపుష్పశోభాంజగతేదధః

స్త్ర-చంద్రికావ్యాప్తజటాలతాఃపుష్పితాభవభాంతస్త్రేవిభావః-అత్రా
ద్యపాదత్రయేతిశయోక్తిః-జటావలీలతాభివ్యత్రయాపకం-అభిషేకోఽక
సంసక్తజటావలీలతాశ్శశిపుష్పశోభాం దధిరభివ్యత్రా త్రేప్రితూజేతి త
యోరుత్రేప్రితూసు గ్రాహకత్వాదగంగాభివేసంకరః॥ ౧౭॥ యభి
తి॥ యోధర్మసూరిః - ప్రాసాదమంత్రస్య ప్రాసాదమచాక్షరీనామక
మంత్రవిశేషస్య-సుపురశ్చరణై స్సువ్యక్తాశ్చపురశ్చర్యాభిః ప్రహృష్టా
లోప్రసన్నాతో-అతనివవరదాతో వరంవృణోష్యేతివక్తురిత్యర్థః-మహేశా
వ్యహాదేవాతో-ఆ సప్తమాతో స్వస్యస్వతోభలవిద్యానష్టతత్వాత్వపు
త్రా నారభ్యసప్తమపురుషవర్యంతం- నిజవంశజానాంపితృదళాన్వోఽ
విద్భిన్నవిమలో సంవిధశ్చయోభిలశాస్త్రాః బోధస్తం- వరంవరత్వేనా

గంగావ్యనావరిణితైర్దధిరేఽసంసక్తానూనంజటావలీలతాశ్శశిపు
ష్పశోభాం॥ ౧౭॥ యస్సప్తవారవిహితైర్వరదాత్ప్రిహృష్టా
త్ప్రిసాదమంత్రసుపురశ్చరణై మహేశాతో । ఆసప్తమా
ద్వరమగన్నిజవంశజానాంపితృదళాన్వవిమలాభిలశాస్త్ర
బోధం॥ ౧౮॥ విధివదనుష్ఠితకర్మాధర్మాభ్యుసంధీస్సుసం
స్ఫురద్ధర్మాః । జనయాంబభూవతనయాన్నారాయణపర్యతే
శరామాఖ్యాన్॥ ౧౯॥ పదక్రమజటాక్షరక్రమపదక్రమారో
హణాఽరొహవిషమక్రమాక్రమముఖావధానాధ్వని । పరిక్ర
మణచక్రవర్త్యభిధయాష్టదిక్పథయాచచారబహుశఃక్షితౌ

గాత్ప్రిప॥ ౧౮॥ విధివదితి॥ అనుష్ఠితాన్యాచరితానికర్మాణియజనాదీని
యోనసతథోక్తిః-సుసంస్ఫురంతోధర్మాః పుణ్యాన్యాచారావాయస్య
సతథోక్తిః॥ ౧౯॥ పదేతి॥ నారాయణో నారాయణావధానీ పదక్రమజ
టా శ్చాక్షరక్రమపదక్రమాచారోహణాఽరొహాచ విషమక్రమాక్ర
మాచైత్యేతేముఖావధానానితథోక్తాని-తాదృశానియాన్యవిధానా
నితేషామధ్వని- అత్రారోహణార్థవధానవత్తుప్తయం పదక్రమ జటా
నాంవర్ణానాంచేతియోజ్యం - పరిక్రమణేనసందేహసంచారేచక్రవ
ర్తేత్యభిధయా అభిభ్యయాఅష్టదిక్పథయాప్రసంధియాసత్యాబ
హుశోఽనేకకృత్యఃస్విజరదేనప్రహృతదేనక్షితౌచచార- నారాయణస్య

ద్విజరథసంచారస్సముచితమవేలిభావః॥౨౦॥జితీత్వేతి॥ నారాయణార్యో
నారాయణావధానీ - ఉరుమరుతోమహావాయోర్వేగభవవేగోయస్యా
స్సాతతోక్తా - తాదృశీయావేదవర్చావేదవాదస్త్రద్రుపయాగోష్ఠ్యాసం
భాషణేన-చర్చాస్థాసకచింతయోః॥గోష్ఠీసభాయాంసల్లాపభితిచవిశ్వః
రామావధాని ప్రవరంరామావధానినామభేయం కంచనవైదికంమన్యా
క్రైసరం - అతవివసదసిజిత్యాబుధశతైరసంఖ్యైస్సంఖ్యావద్భిః-శ్లోఘ్య
మానాన్యవధానానియస్యసతతోక్తస్సృ - గర్వేణాఖర్వాఉచ్చాః-అఖ
ర్వగర్వాభివృద్ధిః - తాదృగ్విధాయేఅవధానీశ్వరాస్తవివశరథామృగవి
శేషాస్తేషాంఘటాయాస్సముజస్యగండభేరుండశ్శరభసం త్రాసకఃకశ్చి
న్మృషీవిశేషఃసభితివిహ్నంబిరుదంచ - ఆరోహణావరోహాద్యవధానాకల
నసంతుష్టోధర్మరాజ శ్చత్రచామరాందోలికాభిస్సహ విశిష్టవిరుదంచిత

ద్విజరథేననారాయణః॥౨౦॥జిత్యా రామావధానీప్రవరమురు
మరుద్వేగవద్వేదచర్చాగోష్ఠ్యానారాయణార్యస్సదసిబుధశ
తైశ్లోఘ్యమానావధానః । సంతుష్టాధర్మభూపాదలభతశివి
కాంచామరచ్చత్రపూర్వంగర్వాఖర్వావధానీశ్వరశరభసు
టాగండభేరుండవిహ్నం॥౨౧॥ తస్యానుజఃపర్వతనాథసూరి
రాసీవశేషాగమపారదృశ్వా । వికాశ్యలీలాయితమాదిమా
నాంషష్ట్రస్థితత్వక్యతాంమునీనాం॥౨౨॥ ఎకంకోపసూదర్శనం

తారేత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥ తస్యేతి॥ తస్యనారాయణావధానినః-అశేషాణా
మాగమానాంశాస్త్రాణాంపారదృశ్వాపారదర్శి - అతవివపద్దశ్శనీజన్మ
క్యతాంషట్కాస్త్రకారిణాం-దశానందర్పణస్వప్నబుద్ధి శాస్త్రీక్షిదృష్టి
ప్సితిరత్నమాలా-మునీనాంపాణిన్యాదీనామైకాశ్చ్యైన ఏకాశ్చ్యతయావి
కాశ్చ్యస్యవాయావీలాతస్యాఆవరణమైకాశ్చ్యలీలాయితమాసీత్ - పా
ణినిప్రభృతయఃషడపి శాస్త్రకర్తారస్సంఖాయ పర్వతనాథసూరిరూపే
నైక్యలీలామవాపుః- అస్యధాకథంతస్యతాదృశం నిఖలశాస్త్రనిష్ఠాతత్వ
మితిభావః- అత్రైకాశ్చ్యలీలాయితమితితేజోక్త్యాఎకైకాగమపా
రీణేభ్యఃపాణిన్యాదిభ్యస్తస్యాభిక్యక్రతీ తిర్వ్వతిరేకావ్యభ్యత ఇత్యం
కారేణాంకావధానిః - పాణినేదైమనైత్ప్రసవ్యాసస్యరపిస్యచ । క

శాదస్యాక్షపాదస్యదర్శనానిషడేవహీతిస్తరణాత్ ॥ ౨౨ ॥ అశేషాగమ
పారదర్శిత్యమేవాచిహ్నరోతి ॥ ఏకమితి॥ కొపికశ్చిత్ - ఏకం-నద్వై-న
శ్రీణివ-భ్రమకరంభ్రాంతిజనకం-సమ్యగబుద్ధమితియావత్ - సుదర్శనం
శాస్త్రంపాశౌదధౌ - అవలోకితుంకరెవకారేత్యర్థః - వస్తుతస్తుకోప్య
నిర్వాచ్యోహరిః భ్రమకరంభ్రమిజనకంసుదశానంచక్రం - తథాకశ్చి
త్పుమానామస్యాభిలాషస్యవిఘాతుకంసమ్యక్సంసారాభావాన్నా
శకంసుదర్శనంలలాటేదధౌ - సందిగ్ధత్వాత్సందర్శనాయనయనసమీపే
దీధరదిత్యర్థః- అన్యత్రకశ్చిన్నహామహిమశాలీహరః-కామవిఘాతుకంసు
దనదాహకంసుదర్శనంనైత్రం-తథాకశ్చిత్పుమాన్ శివత్యోభరంకశ్యాణ
భంజకం - అపరిశీలితత్వాత్కాలేఫలవిఘాతుకమిత్యర్థః- అతఏవపదత
లే బహుళాఃకాలాదభ్యస్తమిదంధిగిత్యమద్వాదంప్రేతలేనాచిహ్నపదిత్య
ర్థః- అన్యత్రతుకశ్చిద్భిన్నగురోత్తోత్పన్నఃశివత్యోభకంత్రిలోచనరా)

భ్రమకరంపాశౌలలాటేదధౌకశ్చిత్కామవిఘాతుకం పదత
లేకశ్చిద్భివత్యోభకం । నిశ్శేషభ్రమభంజికాంశివకరీంకామ
ప్రదాంపర్వతాధీశార్యస్సమదర్శయద్రసనయావద్దశాన్మ
ద్యుతం॥౨౩॥వాక్చిత్వచ్యుతిపద్ధిఃష్ణుభజనాభీష్టాగ్ధవిశ్రాణ
నైర్వస్తికవిస్తయమావహత్యహిపతౌనిత్యైకతావారితా ।

సజనకంసుదర్శనంనైత్రంపదతలేపాదాధఃప్రదేశేదధౌ - కదాచితుకరూ
హలేనకాత్యాయనీసహితః కాంతారనంచారపహారవశాదాగతోహరః
కార్యాంతరవ్యాసంగేనాత్మానమలక్షీకృత్యావస్థితం తంభస్తసాత్కరో
మీతివిస్తారితభాలాక్షస్తతస్సక్రిధేసముత్క్షిప్తాంస్త్రితలస్థితాక్షిపావక
జ్వాలావలీధరోదోవకాశేతస్త్రికాంతయానసహకాందీరీకొభూదికథా
త్రానుసంధేయా । నిశ్శేషభ్రమభంజికామంతేవాసినామశేషసందేహ
హారిణీం - రసనయానయనాన్యదర్శయదచ్చుతమితిరోధః - శాస్త్రమ
టకమపిజహ్వగ్రగతమభూదిత్యవిరోధః - అతఏవవిరోధాభాసోలంకా
రః- ఆభాసత్వేవిరోధస్యోరోధాభాసభివ్యతభిలీకణాత్ - శ్లేషాను
ప్రాణితోవ్యతిరేకశ్చేత్యనయోఽస్యంస్పృష్టిః ॥ ౨౩ ॥ వాక్చిత్వచ్యు
త్తిస్త్యర్వతాధీశే వాక్చిత్వాదీభిఃపంచభిగుణైః పిస్తయమావహతి కు

ర్యసతి - అహివతోశేషేనిత్యావాగ్నిత్వేవిషయేసహజా ఏకతావారి
తా-పురావాగ్నిత్వప్రస్తువేశేషవీవాగ్నిత్యోజ్ఞాత్-అద్యత్వేతస్యాపి
తాదృశత్వాతోస్యంచేతద్వయోరపిగణనాయాంబహుఃకాలాద్రూ
ఢనుహిపతేరేకత్వమంతరితమిత్యర్థః - ఏవమగ్రేపియోజ్యం-నిత్యేతిప
దంలింగపరిణామేనాగ్నివాక్యచతుష్టయేష్యనేతి - వారితేతిపదమప్యే
వంవాక్యద్వయేపి- సనకాదిషుసనకసనందనసతకు-మార సనత్సుజాతే
షు అశ్రవాగ్నిత్వాదీనామహిపతిప్రభృతిభిస్సహక్రమేణసంబంధాద్య
థాసంఖ్యాలంకారః- తేషుప్రత్యేకమేకైకగుణశాలిత్వమస్యతునిఖిలగు
ణాశ్రయత్వమితివ్యతిరేకశ్చేత్యనయోస్సంసృష్టిః ||౨౧|| యేనతియేన
పర్వతాధీశేనపాణినేత్తతంతప్రసేతంశాస్త్రమిత్యర్థః - సైవరంయథే
చ్ఛమభాణివ్యక్తంభణితం - స్వభ్యస్తమితియావత్-యేనేతిసర్వత్రా

ద్విగ్వంపుష్పవతోఃకృశానుషుగతంత్రిత్యంచతుష్ట్యంచిరా
దుత్సన్నంసనకాదిషుప్రశమితంపంచత్వమింద్రుమ||౨౨||
యేనసైవరమభాణిపాణినిమతం ప్రాణాదికాణాదవాగ్నం
భేషేష్టవఘట్టిభిట్టగురువాగ్నేకేతేమట్టిమేనిశ్శంకంనిరటంకి
శంకిరమతంచాత్మోదచాత్మోఽప్రవాగ్నస్యధ్వస్యదలాస్య
ఖండికఖిలాపాషండపండాటపీ||౨౩||యోవాదేనజనాద్దనా

ప్రన్నతి-కాణాద్యకణాదసంబంధీయోవాగ్నంభద్రస్త్రిక-ప్రాణాదిప్ర
ణదితం - కణాదప్రణీతశాస్త్రం సమ్యగ్గీతమిత్యర్థః - భట్టస్యాచా
గ్నితాం గురీతాంప్రభాకరస్యచ వాగ్నిగుట్టికేతేనిమితేమట్టిమేనిజ
గ్నపథోభాట్టప్రాభాకరియోర్విద్యభేదః-స్వప్తంయథాతథా-అఘట్టిఘట్టి
తం-తయోరపిపరిత్రవఃకృతశత్యభేదః- శంకరమతమద్వైతభాష్యంశ్శం
కంనిస్సంశయంయథాతిథానిరటంకితభేదనిర్మధితమితియావత్ - అత్మం
ఘ్రిగ్లోతమస్యవాగ్నిద్యావలతోదిమాగ్నితాపరిశీలతేతియావత్-ద్వగ్నే
నాపథ్యనిమాగ్నేడదలాసిడచసర్ది- అలంకారశాస్త్రమకలితమిత్యర్థః
పాషండపపండాటపీశూన్యాచ్యుతఖండిఖండితాపాషండవాదాః
రిహితాభివ్యక్తః- అత్రస్వత్వస్యప్రాసం||౨౪|| యత్యతి|| యఃపర్వ
తేవ్వరసుక్తిః- వాచిత్యేనీలిపపంబిరుజంశ్శయమవిరక్షత-అత్యుజితా

దతిరమ్యాత్ - ఆజితాత్వసామర్థ్యసంపాదితాత్ మాయావాదినా
మద్యైతినాంభయంకర ఇత్యాఖ్యాయస్య తస్మాద్భిరుదాద్యైష్టవం రా
మానుజమతానువర్తినంపిద్వాంసంప్రచ్యావయన్ప్రచ్యుతిసయంశ్చన్-కీ
ర్తిముదంచయతిష్టలభజత॥ ౨౬॥ ఆటోపేతి ॥ ఆటోపేనోత్సాహేనో
ద్భటముత్కటం నాట్యంయస్యసతథోక్తఃసచాసాధూన్దటిస్తస్యఽటాకా
టీరంజటాజుటస్తస్యకొటీష్టగ్రభాగేషునటంత్యాగం గాయాయేతుంగ
తరఃగాః కల్లాలాస్తైహంరింగభరేణచలనాతిశయేనప్రస్పర్శితశ్చన్ద్ర
శమిత్యర్థః- తాదృశంవాద్యైభవంవాగ్రచనాయస్యసతథోక్తః- స్వ
స్యప్రతిభాబుద్ధివిశేషవివదృషచ్ఛానోపలస్తస్యాంకపణేనఘ్నణేనపీ)

హ్వయబుధంమధ్యేవిపశ్చిత్సభంజిత్యావిందతవాదికేసరిపదం
ప్రాథంతదీయంస్వయం । మాయావాదిభయంకరాఖ్యవిరు
దాదత్యూజితాదార్జితా త్రింగచోదంచయతి స్తుకీర్తిమతు
లాంప్రచ్యావయనైష్టవం॥౨౭॥ఆటోపోద్భటనాట్యభూజా
టీజటాకోటీరకోటీనటగ్దంగాతుంగతరంగరింగభరప్రస్పర్శి
వాద్యైభవః।సోయంస్వప్రతిభాదృషన్నికషణప్రోద్ధీప్తపద్మ
ర్శనీరత్నస్రజ్జయకంధరోయదనుజోరామాహ్వయః పండితః॥
౨౮ ॥ తస్మాత్పర్వతనాధసూరిజలధేశ్శ్రీయల్లమాంబావియ
గ్దంగాసంగజుహోలసద్గుణమణైర్లభోదయశ్చంద్రవత్ । సో
హంధర్మసుధీర్గవాంవిలసితైఃకర్తుంరసాలంక్రియాసంస్థా
ర్తింసముదంచయేయమధునాసాహిత్యరత్నాకరం॥అశ్రకవి

దీప్తాయాపద్ధర్శనీనైవరత్నప్రకరత్నమాలా తన్మయీకంధరాయస్యస
తథోక్తః-సప్రసిద్ధఃలయంరామాహ్వయఃపండితయస్యపర్వతాసీశస్వా
నుజః-అతోమహావృత్త్యనుప్రాసవరంపరితహపకాణాం సంస్కృతిః ॥
౨౯॥ ఏవమన్వయపరంపరాంతత్తత్పైరుపప్రకటనపూర్వక మభిధాయ
సంప్రతి స్వాభిధానంసానుబంధనూచనేసజబంధనాభిధానేససమ మా
ఖ్యాతి॥తస్మాదితి॥ఏతన్మొకమారభ్యాపవ్యాకర్తృభయాన్మందమనీషాను
జిఘృక్షుయాతశ్రతశ్రకవిరేవవ్యాకర్తృతి ॥ లసంతోగుణాదాత్మత్వదై
ర్యధర్మాదయఏవమణయోయస్యతస్మాత్ - చంద్రవచ్చంద్రభవశిష్టం

స్వయమేవస్పష్టికృతం॥ అత్రైతి॥ తద్వాచకవదుపాదానాత్ - ఉపమా
వాచకవత్ప్రత్యయోపాదానాత్ - వత్తుల్యే తుల్యేసాదృశ్యేభేవత్ప్రత్య
యోభవతీతిసార స్వతప్రతిపాదితప్రక్రియయాఽస్యాపి వత్ ప్రత్యయ
స్యసాక్షాత్సాదృశ్యవాచకత్వాచ్చాగ్రీతత్వం - ఏతేనశ్రోతీతిచింత్యమా

పక్షేగవాంవిలసితై ర్వచసాంవిలాసైః- రసాలంక్రియాసం
స్ఫుర్తిం- రసావక్ష్యమాణాశ్శృంగారాదయఃఅలంక్రియా
ఉపమాదయః-ఇదంగుణాదీనాముపలక్షణం-తాసాంసంస్ఫు
ర్తింనిరూపణంకర్తుంసాహిత్యరత్నాకరంనామాలంకారగ్రం
థంసముదంచయేయంనిచ్చాస్యామీత్యర్థోవగంతవ్యః- చంద్ర
పక్షేగావఃకిరణాః - రసాలంక్రియాసంస్ఫుర్తిం- రసాభూ
మిః-తస్యాఅలంక్రియాయారత్నాకరాత్మికాయామేఖలా
యాస్సంస్ఫుర్తింకోభాం- సముదంచనంవర్ధనం- రత్నాకర
స్యమహిమేఖలాత్వంభూతధాత్యర్థిమేఖలైతివైఘంటికవచ
నాదవగంతవ్యం॥ అత్రచంద్రవదహమపిగోవిలాసైరసాలం
కారసంస్ఫురణాయ రత్నాకరముదంచయేయమిత్యవమా ।
సావచంద్రవదితి తద్వాచకవదుపాదానాచ్చాగ్రీత - పర్వత
నాధసూరిజలదేయల్లమాంబావియగ్గంగాలసద్గుణవశేరిత్య
త్రత్రయోసూపకాలంకారాః - గవాంరసాలంక్రియాసం
స్ఫుర్తిమిత్యత్రత్రయశ్లేసాలంకారాః । కిరణభూమిభూష
ణానాం వచనశృంగారాద్యుపమాదిభ్యోభేదేపి శ్లేషశబ్దబలే
నాభేదాభ్యవసాయాద్భుదేలభేదరూపాతితయోక్తిశ్చ - స
ర్వైరేనైరుపమానుప్రాణితేతితస్యైహేమం చాంగాంగిభా
వేనసంకరః॥ ఇతరేహంతుసంస్పృష్టిః । లక్షణానుపరిష్టాద్య
త్వంతేలంకారితరంగే॥ ౨౮॥ వాక్యం॥ ఏవంతావత్ప్రారిస్ప

గ్రీనియుక్తమితకవిహృదయాపరిజ్ఞాననిదానంకస్యవిద్యాభ్యాస మవ
స్థం- ఇతరేహముపమావ్యతిరిక్తనాంరూపకాదీనాంతుసంస్పృష్టిః - ప
ర్వరనైరపేక్ష్యేణితలతంపిలవత్సమావేశాత్॥ ౨౮॥ ఏవంతావదితి ॥
ప్రచారేణానుమితచ సమాప్తికామోపంగళమాచరేణేతిస్సంత్వా

క్షితాప్రకటితాచయశ్రుతిస్తత్సద్ధతమాప్రమాణవతీం మంగళంశ్రీ
 రిసిద్ధం శిష్టాచరితత్వాత్ ఇత్యనుమానేనమంగళాచరణశ్రీతి రెవప్ర
 మాణం- స్మృతీనాశ్రుతిములత్వస్యస్మృత్యధికరణోక్తత్వాచ్చురేః
 స్మృత్యుక్తితత్వంసిద్ధమేవేతిభావః- గ్రంథారంభస్యాంగభూతాం - ఆ
 శీర్షమసిక్రియావస్తునిర్దేశోవాపితస్తుభుమితి స్మరణాన్యంగళాచరణస్య
 గ్రంథారంభాంగత్వమితిబోధ్యం- బహిః ప్రాక్తనైవస్త్యధ్యధః- క్షతా
 మనుష్ఠితామపి-ఏతాదృశగ్రంథకరణసామర్థ్యాదేవ పూర్వజన్మాకలితా
 ఖండమంగళస్యానుమితత్వాదిత్యాకూతం- తస్మిన్మథమద్యక్రియత ఇ
 త్యత్రాహ-శిష్యశిక్షార్థమితి-శిష్యులప్యేవంసంప్రదాయాః శ్చేదేనమం

తగ్రంథ పరిసమాప్తిపరిపంధిప్రత్యూహప్రశమనపటుతయా
 ప్రయోజనవతీంశిష్టాచారానుమితస్మృత్యుక్తితత్వశ్రుతిసిద్ధతయా
 ప్రమాణవతీంగ్రంథారంభస్యాంగభూతాంపానఃపున్యేనబహి
 రపిక్యతాందేవతానుగ్రహశంసనప్రణామరూపాంమంగళా
 చర్యాంశిష్యశిక్షార్థమాదిమేషుపంచనుశ్లోకేషునిబద్ధ్యాష్టకా
 శ్లోకప్రేతౌవత్ప్రవృత్త్యం గభూతంవిషయాద్యనుబంధవ
 తుష్టయమనూనుచత్ । తత్రరసాలంకారాదిర్విషయః- తద
 వబోధఃప్రయోజనం- తతాగ్రమోనికారీ-సంబంధశ్చయథా
 సంభవమున్నయః ॥ ౧ ॥ ఇదానీంస్వగ్రంథేప్రేతౌవతాం
 ప్రరౌచనాముత్పాదయతుమాహ ॥ విరించివనితాకరాంచిత

గళమాచరంతితిబోధార్థమిత్యధః-ప్రేతౌవతాంబుద్ధిమతాం ప్రవృత్తే
 రంగభూతంసాధనభూతం-ప్రేతౌవలబ్ధిశ్చిత్సంవిత్ప్రతిపద్భిప్రతిపతనాది
 త్యమరః- విషయాద్యనుబంధవతుష్టయంవిషయప్రయోజనాధికారిసం
 బంధానిత్యధః-సంబంధశ్చేతి-తదున్నయనప్రకారస్త-గ్రంథవిషయయోః
 ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావస్సంబంధః- గ్రంథప్రయోజనయోసాగ్య
 సాధకభావః-గ్రంథాధికారిణోర్వాచ్యవాచకభావః-విషయప్రయోజన
 యోర్విషయవిషయభావః- విషయాధికారిణోర్వాచ్యవాచకభావః-
 ప్రయోజనాధికారిణోకామ్యకాముగ్రభావశ్చేతి॥౧॥ ఇదానీమితిప్రరో
 చనానుభవవిరించి-చితి॥స్వయంవ్యాకరణి-కన-మేతి ॥ కంఠిత్సృకా

రంగతస్యప్రకారాంతరప్రాప్తిరిథ్యంభావః - సావమందర త్సౌభాదితి
మంతవ్యం-సర్వాతిశయిత్వంవ్యంగ్యం-స్వవాచామితిశేషః ॥ ౨౯ ॥ ర
సేతి॥ కావ్యాన్యమృతానీవ-తైః-అత్రకావ్యపదంనాటకాదీనాముపలక్ష
ణం॥ అత్రేతి॥ సరసానిచతానిహృదయానిచేతివిశేషణసమాసః - శు

విపంచికానంచరత్స్వరప్రసరమాధురీరసరమాధురీణాగిరః ।
జయంతిమమ మందరత్సుభిత సింధుబంధుభ్రమీ నిరగళవి
నిర్దళశ్శముఖభంగభంగీభృతః ॥ రసరమారససమృద్ధిఃసిం
ధుబంధుస్సముద్రఃప్రమ్యాప్రమణేన-ఇథ్యంభావేత్యతీయా-
భంగాస్తరంగాః । భంగీఅవస్థావిశేషః । అత్రవిపంచీస్వరధ
ర్మస్యమాధుర్యస్యతరంగధర్మస్య భంగాశ్చనచనేవ్యసం
భవాత్సాదృశ్యాత్సౌపాత్ప్రకృతస్యాప్రకృత ధర్మసంబం
ధాసంభవమూలౌనిదర్శనావాంతరభేదావర్థాలంకారౌవృ
త్త్యనుప్రాసాశ్శబ్దాలంకారాః-తేషాంసర్వేషాంసంస్కృప్తిః-
సర్వాతిశయిత్వంవ్యంగ్యం॥౨౯॥రసజ్ఞానామేవాత్రప్రవృ
త్తిస్సాన్నిరసీ ససర్వేషామిత్యాహ॥ రసప్రసరనిభారాఃక
విగిరాంప్రసారాఃపరంముదంచదధతేహృదిప్రదిమఖాజికా
వ్యావృతైః । సుధాకరకరాంకురవ్యతికరేణచంద్రోపలాద్ర
వంతిశిశిరాచ్ఛిరాదపినవింధ్యవంధ్యోపలా॥ పరమితిపదస్యకే
వలార్థవాచినోహృదీత్యనేససంబంధః-అత్రయథాసుధాకర
కరాశ్శిశిరశశిశిలాఏవద్రావయంతి నపరుషాః తథాకవిగిరో
పిసరసహృదయేష్యేవముదముదంచయంతి- నశుషు-తరగ-క
ర-శేష్యతికవిగిరాంసుధాకరకరాణాంచనిరపేక్షవాక్యద్వ
యేవింబప్రతివింబభావేనసాధర్మ్యనిదైశాద్వైష్టాంతాలంకా
రః-నచవృత్త్యనుప్రాసేనసంస్కృతే॥౩౦॥ఇదానీంస్వగ్రం
థవైయర్థ్యంపరిహర్తుమాహ ॥ అలంక్రియాఃపూర్వతరైః

పో-నిరసోయస్తర-సైనతదధ్యయనేనేత్యథాః - కర-శేషు-హృదయే
ష్యేత్యనువర్తతే॥ ౩౦॥ననుబహుశ్చప్రాచీనప్రణీతేషుప్రబంధేషు
కాశమానేషుకింనుతననిబంధననాణేనేత్యాశంక్యతేషు కలిపయః

గవికలత్వందర్శయతి॥ అలంక్రియాశ్చితి॥ పూర్వతరైరాచార్యగండి మ
 మ్మటపాదప్రభృతీభిః॥ అలంక్రియాఅలంకారగ్రంథాః కావ్యాదర్శకా
 వ్యప్రకాశాదయః- నాయకేనయోజితాః- అనాయకానాంహారాః॥
 నామివ తాదృశీనామపితాసామరవ్యత్వాదనాదరణీయత్వమిత్యాశ
 యః - తర్హి సనాయకాః ప్రతాపరుక్రియాదిప్రబంధాః ప్రశంసపత
 త్యాశంక్యాహ-కైశ్చిదితి- కుక్షింభరిభిఃస్వీదరపూరకైః ధనమాత్రలో
 లుప్తైరత్యంభః- కైశ్చిద్విద్యానాథాదిభిస్తు-తోదీయసాముగ్రతరే-తగ
 లీకృతకాచానాంతారహరయష్టి నామివతాసామవ్య హ్యుక్త్యాదగా
 హ్యత్వమిత్యాకూతం॥ అత్రైతి ॥ సాధ్యః సానలక్షణయాసాదృశ్యైతరిసం
 బంధమూలకత్వా చ్చుద్ధయేత్యంభః- ప్రసిపాగ్యప్రసిపాదకభావస్సంబంధ

ప్రణీతానయోజితాఃకాశ్చననాయకేన॥ కైశ్చిత్తుకుక్షింభరి
 భిరిబద్ధాః తోదీయసాకాశ్చననాయకేన॥ అత్రాలంక్రి
 యాశబ్దస్సాధ్యవసానలక్షణయా అలంకారప్రసిపాదకగ్రం
 థపరః- వికృతప్రతిపత్తిఃప్రయోజనం-తోదీయసాముగ్రతరే
 గా॥ ఈయసునిష్ఠాలదూరేత్యాది నాయకాదిలోపః పూర్వగు
 గశ్చ-కుక్షింభరిభిఃస్వీదరపూరకైః॥ ఫలగ్రసింరాత్తంభరి
 శ్చైతిచశబ్దేననిపాతనాత్సంభః - నాయకోరత్నంనెతాచ ॥
 ౩౦॥ స్వాంకారస్యతర్వైలక్షణ్యమాహ ॥ దివ్యోత్తమ
 నాయకేనఘటితానయం మమాలంకృతిసర్వవృత్తై కృతి

ఇతి-వాచ్యలక్ష్యయోరితిశేషః-ఈయసునీతి - యుగ్రఈయసున్ ఇతిస్థితే
 స్థూలనూరేత్యాది నాయకాదిలోపః రెఫలోపః-యజ్ఞఘటితశబ్దస్వరూప
 లోపసంగ్రహార్థమాదిశబ్దః-అత్రతురైఫలాపవ- తతఃతుద్ ఈయసున్
 ఇతిస్థితేపూర్వగుణః-తోదీయానితిరూపసద్ధిః॥ ౩౧॥ స్వగ్రంథస్యోద్వైల
 క్షణ్యమాహ॥ దివ్యేనైతి ॥ దివ్యోత్తమనాయకేనచరామాదీనాదివ్యో
 త్తమప్రకృతిత్వాత్తస్యదివ్యోత్తమనాయకత్వం అన్యత్రదివ్యేనదేదీప్య
 మానెనఉత్తమనాయకేనప్రశస్తతరచేనచ-సత్యోచితప్రవృత్తాకృతీచరి
 త్రాకారాయస్యతేనఅన్యత్రసత్కృత్యమాప్యత్వావర్తులాచార్యనిగ్యస్యతే
 స-సత్కృతప్రవృత్తయమాసేనత్యాభ్యసే-ఇతిసాధుమీశ్వరః - విదేవాగ

యావత్తురుహయోస్థాయినాతయోరాసక్తవిత్తేనైత్యర్థః - అన్యత్ర త
 త్రస్థాతుంయోగ్యేనైత్యర్థః-నిస్తాప్రీత్యనభ్యుదయోపేక్షా-ఉదా
 రేనోదాన్యముకైస అన్యత్రస్థానేన॥తదేవేతి॥ సాధ్యవసానలక్షణయా
 సాధ్యశ్యమూలకత్వాద్యైత్యర్థః - అనాయకాశ్చదుర్గాయకాశ్చఉ
 త్తమనాయకసంఘటితాశ్చైతేషు- అలంకారేష్వలంకారగ్రంథేషుహ
 రేషుచ - సుదృశాంపండితానాంవనితానాంచ-ప్రత్యుత్తవైపరీత్యేన-క
 సాంచిననాయకత్వాద్యైషాంచిద్దుర్గాయకత్వాచ్చవైపరీత్యమితిభావః

నావదేహతనయావర్జితరుహస్థాయినాతత్రాదృష్టశకంతకీర్తి
 పయసోనైల్యావహశ్రీజుషానిస్తాప్రీత్యమహేంద్రసీలమణినో
 గారోఽసంశోభతే॥ తదేవతాదృగ్యస్యతత్తాదృక్ఉపమాశూ
 న్యమిత్యర్థః॥ కీరమద్యక్షిపేన్నలంకీరంఞేన్నలతాంప్రజేత్॥
 ఇంద్రసీలస్సవిజ్ఞేయస్సర్వసంపత్ప్రదాయకశ్చత్యుక్తలక్షణల
 షితస్సంద్యోతయితుంతత్రాదృగిత్యాదివిశేషణం । మహేం
 ద్రసీలమణిపదంసాధ్యవసానలక్షణయా రఘునాయకపరం ।
 అనాయక దుర్గాయ కోత్తమ నాయక సంఘటితే ప్స
 లంకారేషు లోకే ఉత్తమనాయక సంఘటితా లంకారవిష
 సుదృశామాదరాశయ దర్శనాత్తథావిధేస్వాలంకారే భూ
 యానాదరోభవేత్ వైయర్థ్యశంకాతుప్రత్యుత్తప్రాప్తినే
 ష్వైభవిష్యోత్సోకతాత్పర్యాధః॥ అత్రశ్లేషానుప్రాణితా
 శయోక్తిరలంకారః ॥ ఏకేనచరితార్థత్వాదితరానర్థతాతు
 యా । సామన్యైర్దష్టితాపన్యగ్రంథానాంకింశజాయతాం ॥

౩౨ ॥ కావ్యామృతాకలనయామృదులేతలానిశ్రీరావదివ్య

అపరయోక్తిభేదలభేదయాపాతిశయోక్తిరన్యర్థః-అస్తాత్తమనాయక
 సంఘటితత్వంప్రాచీనప్రబంధైరేవ చారితార్థాద్వ్యవర్థాయంప్రయా
 సన్నిత్యాశంక్యాహ-ఏకేనైతి-చరితార్థత్వాద్వ్యవర్థతైజ్ఞాయమానత్వా
 త్ ॥ ౩౩॥ఎవముపపత్తిముక్త్యాస్సగ్రంథేనసహృదయహృదయోగ్లాసోభవ
 తీత్యాహ-కావ్యేతి॥ కావ్యామృతాశ్లామాకలనయాఅనుభవేనమృగూనశీ
 తలంబంసురభేద్యానాదివర్ణిపరవశేకృతానైత్యర్థః - అపివచనసారస

■ మానవత్వమునతో వ్యాపనశీలానీత్యధః । ఘనసారశ్చంద్రసంజ్ఞాస్సితా
 భ్రోహిమవాలుకైశ్యచరః ॥ ౩౩ ॥ ఏవం సహృదయాంతసంప్రాధ్యమ
 ర్హదయానామసూయాప్రకారం ప్రతిపాదయతి కతిచనేతి కతిచనకతి
 పయేతమోభగాః - అభేదోపచారాదసహనశీలాత్త్యధః - శుభానామ
 దోషాణాంపదానాంనుష్ఠిజంతపదానాంసరణౌరచనామార్గై దోషాఅమా
 యశ్చవతాన్యంజయంతిప్రకటయంతి - కతిచిత్తామసాన్యోషాయామపికివి
 తాయాందుస్సహద్దోషానారోపయంతీత్యధః - యశ్చనుయతితథాదో
 షేష్యవంవివక్షి తేగుణత్వమప్యపతతీతశాంతినయతీత్యధః - యోవి
 భూషయతివా - అత్రాయంగుణపవలన్యథాప్రయోగేదోషశ్చత్యేవయా
 పెణసమర్థయతీత్యర్థః - సపుమాన్వరంమృగ్యోనీలకంఠశ్రీకంఠపహిగు
 ణాయంతేదోషాన్సుజనపదనేమర్జనముఖగుణాదోషాయంతేద్వయమిదమ

యశసాసురభీకృతాని । యేషాంనునాంసిఘనసారసమానితే
 షామేషాకృత్పిత్తనుతాంకమపిప్రహవణం ॥ ౩౩ ॥ కతిచన
 శుభపదసరణౌతమోభరావ్యంజయంతిదోషాహీణా । శమయ
 తిభూషయతివామృగ్యస్సహిలకంఠపవరం ॥ ౩౪ ॥ కావ్య
 మీమాంసాయా అనారంభణీయత్వశంకాం వారయతు మా
 హ ॥ మీమాంస్యంపునరత్ర కావ్యమమునాసిద్ధ్యంతి కీర్త్యద

భూద్విస్తయపదం । మహామెఘుడారంపిబలితురు తేవారినుధురంఘణీపీత్వా
 క్షీరంవమతిగరశంచుస్సహతరమిత్యక్తత్వాదెకస్మిన్నైవపిపయేతత్తత్ప్ర
 కృతిపితాత్ప్రకృతిభేదోభవతీతిభావః - కతిచనతమోభగా అంభకారాతిశ
 యాన్ముఖపదేయోగ్యస్థానెయాసరణిప్రస్థానవోషాహీన్యప్రసర్వాన్వయం
 జయంతి - అంభతమసవ్యాప్తేస్సగృతేపిసర్వశీలిర్భవతీతిభావః యశ్చనుయ
 తిసనీలకంఠోవాయూరంపి - యోవాపిభూషయత్యేవ - రణ్యోనీలకంఠశ్రీలి
 కంఠపవ - అత్రశబ్దశక్తిమూలధ్వనిః ॥ ౩౪ ॥ కావ్యే ॥ కావ్యమీమాంసాయాః
 కావ్యాంగభూతగుణాలంకారాదిగుణామంత్యకనిబంధనస్యేత్యధః - అ
 నారంభణీయత్వశంకాంకావ్యాపాంశ్యవర్జయేదిదేషేషభృత్యా
 పాదితసందేహమిత్యధః - నివారంబును - యంత్రప్రమాణప్రతిపాదనేనపరి
 హర్తు ॥ మీమాంస్యమితి ॥ అత్ర ణ్యోకే కావ్యమీమాంస్యంపునరత్ర శోదా

హరణాదిభిర్విచారణీయమేవ-స్యరెవంతుపునర్వైవేన్యవధారణవాచకా
 ఇత్యుపరః-కావ్యమీమాంసాయాఃకింఫలమిత్యత్రాసా-అమునెతి - తస్మిన్
 షేధప్రతిఃకాగతిరిత్యాశంక్యాహమస్తావ్యమితి॥దుష్కార్యంహిముద్రా
 రాక్షసాద్యసత్కార్యమేవహిహేతావవధారణఇత్యుపరః-నిషేధభాగ్
 నిషేధవిషయః-ఇతరథానిషేధస్యకావ్యసామాన్యవిషయత్వేతు- రామా
 యణాదేఃరామాయణాదికావ్యసమూహస్యక్షుత్వానిః-భవేదితిశేషః-రా
 మాయణావ్యభేదస్యానంగీకార్యత్వాన్నిషేధస్యాన్యవరత్వముచితమేవే
 తిథావః-ననుబ్రువంత్యైవభ్యామేవకర్తవ్యాకర్తవ్యప్రవృత్తినివృత్తిసిద్ధాకిను
 నేనేత్యాశంక్యసరసోపదేశస్యకావ్యస్యతవశిశాయిత్వమిత్యాశయేనాహ
 కాంతేనిహితాహితకృతేప్రవృత్త్యాదికంహితాథాంప్రవృత్తిరహిత

యోదుస్తావ్యంహినిషేధభాగితరథారామాయణాదేఃక్షుతిః॥
 కాంతాసమ్మితతోపదేశకతయానార్యవకావ్యశ్రీయాస్వార
 స్యాన్మిమతేహితాహితకృతేపుంసాంప్రవృత్త్యాదికం॥౩౫
 కావ్యమీమాంసస్యమివదతావత్త్వం । కింవిషయాభావా
 గ్నయోజనాభావాద్వాడతనిషేధత్వాద్వాతహేతుస్వత్పు
 రుషార్థవ్యసానాభావాద్వాతతే-తావ్యతాబోధకప్రమా
 ణాభావాద్వా ౨, నాద్యః । ఎత్యుమాణలక్షణసైవకావ్య
 స్యవిషయత్వాత్ ౩. నద్వితీయః- కావ్యస్యకీర్త్యాదివిషయపు
 రుషార్థసాధకతయారత్నీమాంసాయా అపిప్రయోజనవత్త్వా

థాంసప్రవృత్తి-హితేప్రవృత్తిరహితాన్నివృత్తిశ్చైవయావత్ - స్వార
 స్యాన్మిమతే-కావ్యశ్రీఃకర్తవ్యాకర్తవ్యేన్యంజనావృత్త్యోపదిశతీస్వా
 రస్యమిథావః-తతఃపదేశాంతరాత్కావ్యస్యాతిశయఇత్యాశయః॥౩౫
 కావ్యమివత్త్వమితి-కావ్యమీమాంసస్యమివదశితవీమాంసస్యత్వే
 విషయాభావాదిత్యా హేతుపంచకేకోవాహేతుప్రపదేశ్యక్షణః. ౨
 తత్రాద్యంపరిహరతి, నాద్యఇతి॥తత్రహేతుపర్యయి-వత్యుమాణేతి॥స
 గుణాలక్షణికావ్యమిత్యాదిసాద్వితీయతరంగవత్యుమాణకావ్యలక్షణనిర్ది
 స్తగుణాలంకారాదెరేవేత్యక్షణః ౩, ద్వితీయః-నిరూపిత-నద్వితీయఇతి॥
 తత్రహేతుప్రతిపాదయతి-కావ్యస్యకీర్తనీమాంసాయాః కావ్యాంగ

సూతపదార్థగుణాంకారాదిమీమాంసాయాఅపీత్యథాః- ననుకావ్యస్యకీ
ర్త్యాదిపురుషార్థఫలసాధకత్వేపికథంతఃసమీమాంసాయాస్తదిత్యాశం
క్యాహా||అంగానామితి || ప్రధానస్యాంగినోయశ్చలంతదెవతదంగానామ
పీతనియమాత్-యథాప్రధానభూతాగ్నేయయాగాదెః ఫలమేవతదంగ
భూతాన్వాధానాదీనామపి-తథాకావ్యస్యఫలభూతంకీర్త్యాదికమేవతదం
గభూతగుణాదిమీమాంసాయాఅపీతిభావః || ననుకావ్యస్యప్రయోజనవ
త్త్వేకింప్రమాణమిత్యాశంక్యప్రాచీనప్రసిపాదితప్రమాణానిదర్శయతి-
కావ్యమితి||అత్రభవతీతిసర్వప్రాధ్యాహరః-శ్చత్ పిన్ యుజ్ శబ్దాభా
వెక్ష్విబంతాః-కాళిదాసాదీనామివయశః-శ్రీహర్షాదెద్ధావుకాదీనామివభ
నం-రాజాదిగతోచితాచారపరిజ్ఞానం-అదిత్యాదేర్వయూరాదీనామివాన
ర్థనివారణం-సకలప్రయోజనమాళిభూతం సమనంతరమేవరసాస్వాదన

త్ | అంగానాంప్రధానఫలనైవఫలవత్త్వనియమాత్ | కా
వ్యస్యార్థవత్త్వంకావ్యప్రకాశకారాదిభిరుక్తం || కావ్యంయ
శశేర్థకృతేవ్యవహరవిదేశివెతరక్షతయే | సద్యఃపరస్పృత
యేకాంతాసమ్మితయోపదేశయుజ్యతి || విశ్వేల్లంఘనజాం
ఘికీంవితనుతేకీర్తింవిధత్తైశ్రియంహేలానిజితయక్షరాజ
విభవాంబింతాకరంహంత్యఘం | దుగ్ధేస్వాదుతరాన్రసాన్వి

ముమ్భుతంవిగళితవేద్యాంతరంపరమానందం | ప్రభుసమ్మితశబ్దప్రధాన
వేదాదిశాస్త్రైభ్య స్సహ్యశ్చమ్మితార్థతాత్పర్యవత్పురాణాదీతిహాసేభ్య
శ్చశబ్దార్థయోగ్యుభావేనరసాంగభూతవ్యాపారప్రవణతయావిలక్షణం
యతాకావ్యంలోకోత్తరవర్ణనాపుణకవికర్మతతాంతేవసరసతాపా
దనైనాభిమాభిక్యత్యరామాదివద్యతి-తవ్యంగరావణాదివదిత్యుపదేశంవ
యథాయోగంకవేస్సహృదయస్యచకరోతీతిసర్వధాఽత్రయతనీయమితి
కావ్యప్రకాశకృద్భిరైవవ్యాకృతం-యశోద్ధావనర్థక్షతిశ్చద్వయోః-వ్య
వహరజ్ఞానముపదేశశ్చనహృదయస్య - నిర్వృతిరుభయోరపీతియథా
యోగశబ్దార్థః||విశ్వేతి||కావ్యంకర్తృ-విశ్వేల్లంఘనజాంఘికీర్ధుడి
రిజగద్వాపిణీమిత్యథః-హేలయానిగితోయక్షరాజస్యవిభవోధనసమృ
ద్ధిర్యయాతాం-అర్థనైవిభవాఅపీత్యవః-హేలాసువిద్యాసుకాశలంగ్రహ

నాది నైపుణ్యం-అపికించ-చెతనఃపరిస్పందాపహం చాంచల్యహరం॥ పరి
వడ్డతతి ॥ ఛాయా॥ పరివర్ధగతి॥ స్పష్టం॥ అపిచాభ్యుచ్చయోవ్యస్తీత్యా
హ నచెతి ॥ దృష్టంకీర్త్యాదికమేవదృష్టమాత్రం తత్ఫలంయస్యతస్యభావ
స్తత్త్వం-కావ్యస్యనకేవలంకీర్త్యాదిరేవఫలమిత్యర్థః-కింతు-కీర్తిముఖనకీర్తి
ద్వారా-అత్ర ముఖశబ్దస్యోపాయార్థకత్వం - స్వగ్రాదేరపిఅదృష్టస్యతి
శేషః-తత్రప్రమాణందర్శయతి-కీర్తిమితి-అనంసారం-కీర్తివ్యాప్తివర్యం
తం॥యావన్నమాస్యలోకేస్త్వింస్తావత్స్వగ్రేమహీయతఇత్యుక్తత్వాత్ ౪

అపిసాఫలకలాకాశలంకావ్యంఽర్చ్యతిమావహత్యపిపరిస్పం
దాపహంచెతనః ॥ పరివడ్డతతి॥ గానభావిజ్ఞ ఇదసో విసప్పది
గుణా ॥ సువ్యభినుపురిసచరిఅకీతజ్ఞేణగూరదికవ్యాభావా ॥
ఛాయా ॥ పరివర్ధితేవిజ్ఞానంసంభావ్యతేయశో విసర్వంతిగు
ణాః॥ శ్రూయతేసుపురుషచరితంకింతద్యేననమరంతికావ్యా
లాపాః॥ నహర-తీత్యత్రవనఇతిశేషః ॥ నవకేవలందృష్టమా
త్రఫలకత్వంకింతుకీర్తిముఖనస్వగ్రాదేరపిఫలత్వాత్॥ కీర్తిం
స్వగ్రాఫలామాహురానంసారింపవశ్చేతఇత్యుక్తత్వాత్ ౪
కావ్యాలాపాంశ్చనర్థయేదిలప్తృత్యాకావ్యస్వరూపస్యైవని
పిన్దత్వాత్స్వగ్రాదేరపిమారోత్సరితతేతిశృతీయః షికల్పపి
నావకల్పతే ॥ నిషేధస్యముద్రారాక్షసాద్యసతావ్యవిష
యత్వాత్ - అన్యధారామాయణాదేరపిహయతాప్రసంగా
త్ ॥ తతశ్చనిజమననాదిభ్యోవిష్ణుకథానిర్వరణక కావ్యని

నిషేధస్యసామాన్యపరత్వేఽనిష్టప్రదర్శనపూర్వకంతృతీయవికల్పంచూ
రీకరోతి-కావ్యాలాపాంశ్చేతి॥ కావ్యస్వరూపస్యకావ్యసామాన్యవైకే
త్యుక్తం-తత్రాన్యస్యకీర్త్యాదేరభావప్రసంగేనతత్ఫలభూతస్వగ్రాదిరపి
దూరాపాస్తాభవేదితిభావః॥ తన్నిషేధస్త్వతేరైవయర్థ్యంస్యాదిత్యా
శంక్యాహ-నిషేధస్యేతి॥ అన్యథేతి - తస్యకావ్యసామాన్యవిషయత్వేతు
రామాయణాదేరింతతఃనిషేధస్యోపసారావ్యవిషయత్వాత్ - శ్రవణ
ప్రసంగేనననంయోగిభిఃనుచితం-విజ్ఞాతీయప్రత్యయనిరాకరణపు

క్రమసజాతీయప్రత్యయప్రవాహికరణరూపనిధ్యాససమాదిశబ్దాభా-
రామాయణమితి-రామాయణమితిప్రసిద్ధం-కావ్యంనిర్మమే.అసదితి.అస
తీర్తనమేవకాంతారంమహారణ్యంతస్మిన్నరివర్తితేపాంశులాం పాప
యుక్తాం-మహారణ్యదుగ్ధపథే కాంతారపున్నపుంసకమిశ్యవరః - అవశ
వోవాఅన్యేగోఅన్యేభ్యశ్చివన్నహినిందాన్వాయేన హరికథాప్రశంస
నేతాత్పర్యం-నభారతనిందనశ్చితిభావః-ప్రసవ్యతేప్రసవ్యత్తోభూత్ - అన్య
ధాకథంవేదవ్యాసఃప్రవర్తేతేత్యాశయః॥నైవేతి॥ సుష్టుధార్యధరణమ
స్యాఅస్తీతిసుధారిణీసుష్టుధర్తవ్యాసావాన్యవ- యదివిచార్యమాణేసాఫ్త
లత్పదైర్దుష్టపదైర్వికారిణ్యపియావాణీఅనంతస్య విష్ణోర్నామాపిశ్వాది

ర్కాణమేవశ్రేయస్సాధనమితిమన్వానో భగవాన్వాత్మీకిర్ను
మ-మేరామాయణమితి । అసతీ-తనకాంతారపరివర్తన
పాంశులాం । వాచంశౌరికధాలాపగ్ంయైవపునీమహాశ్శ్య
భిధాయవేదవ్యాసోపిహరిపంశనిమాణాయప్రసవ్యతే॥ నై
వేహవాణీజనతాఘహరిణీ సుధారిణీపంస్యలసింధుతారిణీ ।
యానంతనామావలిదివ్యహరిణీప్తలత్పదై ర్యవ్యపిసాపికాణీ
త్యాది నారదీయాదిపురాణపదనైర్విష్ణు కథాప్రపాదకకా
వ్యానాంప్రశంస్యమానత్వాచ్చ ౫. తురీయవికల్పేఇదంవే
దనీయం- కింపురుషార్థాపర్యవసాయిత్వం తదసాధకత్వాత్
ఆహూస్విత్క్లప్తాదేవప్రమాణాద్వేదాదేహితాహితప్ర

వ్యహరిణీహరికథాశ్రుతిపాదికేత్యభావః-నైవేతిపూర్వేణాన్వయః- అనం
తశ్చేపవిష్ణోస్సాన్యదిత్యమరః - ప్రశంస్యమానత్వాచ్చేత్యస్యతృతీయవి
కల్పపినావకల్పతత్వత్యనేనసంబంధః-ముద్రారాక్షసాన్యసత్కా- వ్యవిష
యత్వాదితిపూర్వోక్తహేతుసముచ్చాయకశ్చకారః ౫. తురీయశ్చ॥ పు
రుషార్థాపర్యవసానాభావాద్వేతిచతుర్థవికల్పే-ఇదం - కిమిత్యాదినాప్ర
తిపాద్యమానంవికల్పద్యయమిత్యభావః-కిమితి-తేహపురుషార్థానామసా
ధకత్వాత్పురుషార్థాపర్యవసాయిత్వంకిం- ఆహూస్విత్ఉతేత్యభావః-
అతథాపిధన్యకల్పప్రమాణస్యేత్యభావః - అన్యకాన్యస్యవైయధ్యాధ్యే
తోపురుషార్థాపర్యవసాయిత్వంకిం- ఇతివేదనీయమితిపూర్వేణాన్వయం

ధః-పురుషార్థవర్ణనసానాభావపపురుషార్థవర్ణనసాయిత్యం॥తత్తా
ద్యంపరిహరతి-నాద్యత్తితత్రహేతుందర్శయతి-తదితి॥ఉదీరితత్వాత్
వ్యంయశసత్తాద్యోక్తత్వాత్-ద్వితీయంపరిహరతి - నద్వితీయత్తిత-త
త్రహేతుంప్రతిపాదయతి - నిషేధశాస్త్రస్యేతి ॥ అన్యపరత్వోక్తైరస
త్వావ్యవహయత్వకథనాత్-అన్యకావ్యస్యాపి- తతోస్యాపిక్షప్తప్రమా
ణత్వేనానైయధ్యాత్పురుషార్థవర్ణనసాయిత్యంసిద్ధ్యత్యేవేత్యాకూతం
అథేత్యాదినానైయధ్యమిత్యంతేనగ్రంభేనకావ్యస్యపునర్వైయధ్య
మాపాద్యమైవంఋంఘాత్త్యాదినాననిరర్థకమిత్యంతేనాతిశయంప్రతి
పాద్యతన్నిరూపితం ॥ ఉపదేశాంతరాత్ కావ్యస్యాపినిర్వృత్యప్రా

ప్రవృత్తినిర్వృత్తిసిద్ధేతథావిధిస్యాస్యవైయధ్యాది- నాద్యః -
తత్సాధకత్వస్యపూర్వమేవాదీరితత్వాత్-నద్వితీయః- నిషే
ధశాస్త్రస్యాన్యపరత్వోక్తైరిస్యాపిక్షప్తప్రమాణత్వాత్-అథ
మన్యసేఉపదేశాంతరాద్యేవాదేనప్రవృత్తినిర్వృత్తినిర్వృ
కావ్యస్యతతోవిశయాభావాద్యైయధ్యమితమైవంఋంఘాః-
అతిశయసద్భావాత్- తథాపి-ఉపదేశోనామకథనావ్యాక
రణస్యయోగ్యతనిబోధకంపౌరుషేయమపౌరుషేయం వా
వాక్యం తదేవశాసనాచ్చాస్త్రం తిమక్తమాచార్యైః ప్ర
వృత్తిర్యావృత్తిర్యానిత్యేనకృతకేనవా । పుసాంయెనోపది
శ్చేతతచ్చాస్త్రమభిసేయతత్తిత-నవోపదేశస్త్రీధః ప్రభుస

మాన్యతయోపదేశత్వాదుపదేశాంతరత్వంవేదస్యేతివేద్యం-వైయధ్య
మితమన్యసేకమన్యసేకం-అత్రాభివ్యక్తప్రత్యక్షావ్యాకరణత్వం - మంభా
నంతరారంభప్రశ్నకాన్వేష్యవ్యభిచారిత్వమం-మైవంఋంఘాః-పవం
మామన్యధాః-విధాహి-అతిశయసద్భావమేనోపపాదయత్యేత్యధః ఉభ
దేవోనామేతి- కథనావ్యభోధాదేవాకథనావ్యాదిప్రవృత్తిసిద్ధేరకర్తవ్యబో
ధాదేవకథనావ్యైప్రవృత్తిసిద్ధేర్వాన్యతనిబోధపవపర్యాప్తత్తితభావం- పౌ
రుషేయంపురుషప్రణీతంరామాయణాదిపూర్వంపౌరుషేయంస్వతఃప్ర
వృత్తి-వేదరూపంనావాక్యముపదేశితభాగవత్కథనం-తదేవశాస్త్రం-
విశ్రాంతిర్యనిత్యం మామాప్రవృత్తినిర్వృత్తివేదాదుః-కృతకేనకృ

శ్రీమేణవామేనవాక్యేనవివమితినియోజ్యమధికారిపురుషం-అహంకర
స్సంధ్యామపాసీతఃత్యోజ్యోమేనస్వగతామాయజేతఃశత్యంవద । ధ
మంబరేత్యాదివిధివాక్యైకీతావ్యేప్రవతాయానికరంభక్షయేత్
నసురాంపిజేత్ । నపరదారాన్తశ్చేత్ । నాపుమూత్రపురీషంకుర్యాత్ -
ఇత్యాదినిషేధవాక్యైరకతావ్యాన్నివతాయతిచ-ఓపత్యైవపరీత్యే-ప్ర
త్యవాయంసూచయతినప్రపాదయతీత్యర్థః । ననుశబ్దప్రాధాన్యేనైవ
నిర్యాహేఅథాస్యాజాగతస్తనవద్యైయక్యంస్యాదిత్యాశలక్యానా -
అత్రేతి ॥ అస్యయనాదెవాభ్యుదయశ్రవణాదితిభావః ॥ నిర్విఘ్నోఉత్పత్త

మితస్సహస్సమిత్యకాంతాసమితశ్చేతి తత్రప్రభుసమి
తోవేద-శబ్దప్రధానత్వాత్ - యథాహిలోకేప్రభుర్వాక్యా
త్రైణునఃప్రవర్తయతీవర్తయతిచ । అస్యధాదండమాపాద
యతి । ఏవంవేదోపిశబ్దప్రాధాన్యేనైవనియోజ్యంయథాయ
గంప్రవర్తయతీవర్తయతి । ఓపత్యైవప్రత్యవాయంసూచయ
తి । అత్రార్థాస్యప్రాధాన్యమూత్రత్యాగః ననుస్మరూప
త్యాగః । తథాత్వేతాస్తత్తత్రలపితవదప్రవర్తకైవవేదస్య
స్యాత్ । శబ్దశాస్త్రవిధిప్రత్యయోపలక్షితంవాక్యంతస్య
ప్రాధాన్యంప్రసక్తకన్యం । తనశబ్దప్రధానశాస్త్రంప్రభు
సమితమితిలక్షణముక్తంభవతి । ననుపురుషప్రవర్తకీయాపథా
వనాంపిదధానః ప్రత్యయవివప్రవర్తకః తస్య ప్రేరణార్థవి
ధానాత్ తత్రాధంవాక్యంప్రవర్తకమిహచేత్ । ప్రత్యయఃప్ర

ప్రలపితవదస్తత్తత్రలాపస్యేన శబ్దప్రాధాన్యేనేత్యస్య వివక్షితార్థా
మాహ-శబ్దశ్చేతి । విధిప్రత్యయైక్యేలోకోతప్యప్రత్యయైస్తదస్యతమేనేత్య
ర్థః- ఉపలక్షితంయైక్యం । ననువాక్యస్యప్రవతాక శ్చే ఓధ్యాదిమిహ
లోకోప్రత్యయ విధాయకశాస్త్ర మనుపపన్నం స్యాదిత్యాశ క్యప్రత్య
యఃప్రవతాకఇత్యాదిసాసమాధితై నన్వతి । త్యోజ్యోమేనస్వగతామాయ
యజేతేత్యత్రస్వగతామకర్తృకాంస్వగతపరికారజ్యోతిష్కోమనాహ
కర్తృత్వాత్-అస్యేతి-ఓపద్యోజ్యోమేన తా 9 శా భావనాంపిదధానః
ప్రసక్త

సంకారంభసమర్థనతరంగః ౧

ననువేదస్యశబ్దప్రధానత్వకథమపాతాదిభిః ప్రత్యవాయిత్యా శంక్యా
హ అధ్యయనవిధేరితి ॥ స్వాధ్యాయోద్యోతవ్యైతి తవ్యప్రత్యయప్రతి
పాదితస్యేత్యర్థః - ఫలవాంత్సఫలాయోగ్ధావబోధ సస్వర్యంతోవధిర్య
స్యతస్యభావస్త త్వంతస్మాత్ - అగ్ధావబోధస్యానుష్ఠానఫలక త్వా దను
ష్ఠానమేవతస్యఫలమితిబోధ్యం-తేనహతునావేదస్యప్రభుసమ్మితత్వంను
హ్యసమ్మితైతి॥ఇతిహాసపురాణాదిసుహృగ్నమ్మితమివ్యతే। తస్మాద్ధవా

వాయః। అధ్యయనవిధేఃఫలవదగ్ధావబోధవర్యంతత్వాత్ ।
తేనప్రభుసమ్మితోవెదఃసుహృగ్నమ్మితపురాణాదిః। అర్థప్ర
ధానత్వాత్ । అత్రాగ్ధోవాక్యాగ్ధోనపదావః। తస్మా
ప్రవతకత్వాత్। తత్ప్రధాన్యంచప్రవతకత్వమేవ। అర్థ
వాదాత్సకాపురాణాదయోవేదవదేతదేవంకుర్యాదితివిధిబ
లేనపురుషంప్రవర్తయితుంచేతతే । కింకుప్రాచీనపురుషక
ధాశరీరవణనద్వారాసుహృదగ్రహ యుక్తిభీరను నీయప్రవ
ర్తయంతి-కాంతాసమ్మితోవదేశస్తుకావ్యం - ధ్వనిప్రధానం
శాస్త్రంకాంతాసమ్మితముద్యోగైతితథా- యథాహికాం
తాఃకీటాక్షుమీక్షుగహానభావాదిభిఃపురుషంగురయంతి- వ్యంజ
నవ్యాపారేణైవసర్వంకార్యంకారయంతి-ఎవంకావ్యుపద్యాపి
శబ్దార్థతమభయిత మూలయావ్యంజనావృత్త్యా సహృదయ
హృదయానందిన్యాలోకోద్యరదమతా-రకారిణ్యా గామాది
వద్యర్థితవ్యంసరావణాదివిదితవ్యంజయంతి- సరసతామాపా
ద్యైవపుంసకర్తవ్యేప్రవర్తయంతి-వర్తయతిచారవర్తవ్యాది
తికావ్యముపదేశంతరాదతిశయితయాననిరర్థకం ౬ నాపి
పంచమః। మూలప్రమాణాభావేపికావ్యవిచారశాస్త్రప్రవృ

దరూపత్వాత్కథ్యతేప్రధానతేత్యుక్తత్వాత్ - అర్థముక్తార్థం వదంతీ
త్యర్థవాదాత్తత్రయేహంతేతథోగాః ॥ కాంతే॥ ధ్వనిప్రధానంకా
వ్యంతుకాంతాసమ్మితమివ్యతే। శబ్దగుణతానీత్యావ్యంజనప్రవణం
యతశ్చత్యుక్తత్వాత్ - ఉపదేశాంతరాదితి-అతిశయసద్భావేనావైయ
శ్చాత్పిరుషార్థవర్యవసాయిత్యుక్తమితియోజ్యం ౬, పంచమవికల్పం

సాహిత్యరత్నాకర సవ్యాఖ్యానే,

హాస్యః - నాపిపంచమశ్రితి ॥ తత్సత్యవ్యతాబోధకప్రమాణా భావా
 వ్యత్యంతిక ఒకలోపినావకల్పితశ్రితిః - తత్స హేతుముపపాదయతి -
 చాలప్రమాణాభావేహి - కొపపత్తిశ్రితా హి ద్విశ్యతేహి - పదాథా
 యోడకం భూకానాం సత్సంభూకానాం చ మీమాంసా ఆత్మాయ
 మాస్తయోః - న్యాయవైశేషికశాస్త్రయోః న్యాయశాస్త్రస్యవైశే
 షికశాస్త్రస్యవైశేషిక - మమీమాంసాయాశ్చబ్దశాస్త్రస్య - ఆత్మపి
 చాలప్రమాణాభావేహి సతతే - తద్వదితి - భవిష్యతిప్రవృత్తిరితి
 యోగ - మమమమతే - సమ పదపదార్థవాక్యాన్తమీమాంసానాంప్ర

ద్వైపపక్షైః - ద్విగృతేహిమూలప్రమాణాభావేపదార్థమీ
మా. సాక్షాత్సాక్ష్యయినై శేషికతాస్తుయోగిప్రవృత్తిః. ఉపల
భ్యతేవపమమహాసాయాస్సంచారః । తద్వదత్ప్రతిభవిష్య
ని । అగమ్యగోప్యభ్యామోద్యతవ్యభివ్యతాక్రియనవిధిః
ప్రసరియతే సావ్యచక్రలవగ్ధృవబోధవర్యతతాన్యాయసిద్ధా ।
అగమ్యబోధితైర్వేదభిఃపదార్థగోచరోవాక్యాగ్ధగోచరశ్చైతి
ద్వివిధోపేక్షా సాగృహ్యతప్రవాక్యాగ్ధజ్ఞానవ్యపదార్థజ్ఞాన
ప్రసరియతాన్యాయని సాధుపదాధిసత్వాత్ససాధుత్వమీ
మాంసాన్ద్వైపాప్యగృహ్యయనవిధౌవాపాదితా । అనంతర
ప్రసన్నవ్యాప్తత్రపదార్థబోధసిద్ధయేపదార్థవిచారాత్సకయో
ద్వైపయినై శేషికతాస్తుయోగిప్రవృత్తిభిస్తేనై వాపాది
తః । ఏవ వాక్యాగ్ధజ్ఞానాయవాక్యార్థమీమాంసాశాస్త్రీరం
భోమగోచరాగ్ధమూలప్రమాణసావ్యతేలి - అత్క్రియతే-

వ్యవస్థాపకముగాను నామమీమాంసా యాత్రాత్మకయేనాహ - అ
నామమీమాంసా మూలప్రమాణతాన్వయేన వ్యవస్థాపకమనీతి సం
బంధము - తద్వ్యుత్పన్నమనంతరే - న్యాయసిద్ధాంతానామ్యవస్థానుపపత్త్యా
తద్వ్యవస్థావ్యవస్థాకలాకల్పితత్వస్యాపత్తిప్రమాణసిద్ధా - అనంతరం
సంసాధనమనంతరేనానంతరమిత్యర్థః - మన్యురన్వయవృత్తానాంభిన్నా
నామనాథానాంబాధసిద్ధయే - తేనాధ్యయనవిధివైవచక్యార్థమీమాం
సాహస్త్రాన్వయమీమాంసాయోగ్యతా - అత్రాపిశబ్దాదధ్యయన

విధినై వాపాదితత్తిపదత్రయస్యానువృత్తిః॥ అత్ర వ్యతతిత్యాదినాకా
వ్యమీమాంసాశాస్త్రస్యాపిమూలప్రమాణందర్శయతి- ధ్వనయశ్చేతి-కా
వ్యమీమాంసాకర్తవ్యతాచన్యాయసిద్ధా-ధ్వనిబోధాన్యధానుపపత్త్వాకా
వ్యమీమాంసావశ్యకతాకల్ప్యతత్తిత్యర్థాపత్తిప్రమాణసిద్ధా- నతత్రకేవల
మర్థాపత్తిరేవ-శబ్దప్రమాణమప్యస్తీత్యాహ-ఉపలభ్యంతి-కించేతిచా
ర్థః - వచనాన్యవలభ్యంతి-తత్త్వస్వయః॥ తాన్యవాహరతి- పుణ్యేతి॥ పుణ్య
ఉత్తమశ్లోకః కీర్తిర్యస్యతస్య-పద్యేయశశిచన్ద్రోక ఇత్యనురః చరితంకర్తృ
ఉదాహరణమహాత-పుణ్యశ్లోక చరిత్రం వణానీయమిశ్యర్థః॥ కీర్తయేది

కాంతానమ్మితతయాసారస్సేనకర్తవ్యాకర్తవ్యయోః ప్రవృ
త్తినివృత్తిజనకత్వాత్-న్యముపదేశాంతరమతిశేత ఇత్యవో
చామ- ధ్వనిప్రధానంశాస్త్రం కాంతానమ్మితమితిలక్షణంచా
వాదిత్తు - ధ్వనయశ్చ విచారమంతరేణదుర్బోధాభి కావ్యమీ
మాంసాకర్తవ్యరాచన్యాయసిద్ధా । ఉపలభ్యంతేవబహుత
రాణిశుశ్రిష్టృతీహాసపురాణేషుపుణ్యశ్లోకగుణప్రతిపాదక
కావ్యకర్తవ్యతాప్రతిపాదకానవనాని॥ పుణ్యశ్లోకస్యచరిత
ముదాహరణమన్తః॥ కీర్తయేచ్ఛజగన్నానంపదలచాపిసమీర
యేత్॥ కఉత్తమశ్లోకగుణానువాదాత్పుమాన్విరజ్యేతవి నావ
శుష్మాత్॥ ప్రశస్తౌకావ్యబంధస్యయశశస్సగణంవిషః॥ అకీ
ర్తివర్గసంపైవకుకవిత్వవిడంబనాం । కీర్తింస్పృశ- ఫలామా
మురాసంసారంవిపశ్చితః । లక్తింతురాలోకీనరకోదైశ
దూతికాంతస్మాతీర్తిముపాదాతుమకీర్తించన్యపోహితుం॥

లి- హరికీర్తనంవేదపారాయణసమమిశ్యర్థః- హరికథావర్ణనంనయమే
నకర్తవ్యమితిభావః॥ క ఇతి- ఉత్తమశ్లోకస్యగుణానువాదాక్షణి వర్ణనా
త్ - పశుష్మాత్సానికాద్వి నా - యద్వాఅపగతాభ్యస్తాత్సోపశుక్త
మాత్మానంహంతీత్యపశుష్మః॥ అశ్రద్ధానకూన్యప్రస్తాద్వి నా- కింపుమాన్విర
జ్యేతవిరక్తౌభవేత్ - నకాపీత్యర్థః॥ అకీర్తిమితి॥ నరాలోకాప్రకాశరహి
తాః- అంధతమసావృతా ఇత్యర్థః- యనరకాస్తైమాముదేశస్యప్రదేశస్య
దూతికాంతత్ప్రణాసాధనభూతామిశ్యర్థః- అహురిత్యనువర్తతే-కావ్యే

త - కావ్యాబంకారిణా స్త్రీయోర్ధ్వోఽభిధేయస్సపవానోఽథనం-కావ్యం
 కావ్యమీమా-సాశాస్త్ర-చరణేభా కళనీయమిత్యర్థః । గనుశ్రుతిప్రతితి
 మాసపురాణేష్యిత్యన్విత్యశ్రుతిలోపదాప్యతేత్యాశంక్యపురాణాదీనాం
 శ్రుతిరూపత్వమితిసమాధత్తే - అత్రేతి 2, నన్వసి-రాగా విమూలత్వం
 వర్ణనీయం రాగాదిమూలత్వేనాప్రామాణ్యంవక్తవ్యమిత్యర్థః-నను
 పారాశర్యాదీనాంరాగాదుపహతచేతసకత్వంవక్తుమయ్యక్తమిత్యా
 శంక్యశబ్దదుఃసౌగంధవశాత్తైపితాదృశాభవంతీత్యాహ-రాగేతి-క్వవా

కావ్యాలు. కారణాస్త్రీకస్సంపాద్యకవిపుంగవైరిత్యాదీని||అ
 త్రపురాణభాగవదనానావేదరూపత్వేనాప్రామాణ్యంని
 ద్వివాద । పురాణంపంచమోవేదః । భాగవతంపంచమోవేదః
 యద్యోగ్యేదత్వోక్తేః । స్మృతివదనానాంశ్రుతిమూలత్వే
 నాప్రామాణ్యస్పృశ్యకరణజ్ఞేన్ద్రీయమేవ 2. గనుకావ్యాలా
 మాప్యేష్టయేతిస్మృతివాక్యతత్వాదేతాసాంప్రదీనాంరా
 గాదిమూలత్వంవర్ణనీయంత్యక్తం । రాగద్వైషమదోన్యాద
 ప్రమాణాన్యల్పతాః । క్వవానోఽప్రేక్షితుంశక్యాస్త్రు
 త్యప్రామాణ్యసాతవత్తేతితత్త్వవైస్పదనీయవాసోగ్రహణ
 ప్రకృతప్రామాణ్యమిత్యేవంకళంబిదితి-అపామ్రామాణ్యాని
 త్వాహేతి-ప్రామాణ్యవర్ణనీయం । ప్రకృతేతువ్యవస్థయా
 ప్రామాణ్యంగిరోధంశక్యతే - తథాహి-యదినిషేధస్త్వ
 యః కావ్యసామ్రాజ్యోదయద్రామాయణాదే రపు యేద
 సాన్విత్యంగిన్యాయానుక్యహితతయా విశేషవచనానాం బలవ

పురుషేషుప్రేక్షితుంశక్యాః- రాగాదయస్సర్వేష్వపుష్టప్రేక్షితుంశ
 క్యానిద్యోగః-నిశ్చయతాసా-వైసజన్మయేతిఅవాంతరదీక్షా విసర్జ
 వార్తామూమీయవాసోగ్రహణస్త్వతేరివ-యథాఅనురాగమూలాయా
 వైసర్జనమూమీయంవాసోన్వగృహ్యోత్తీర్ణస్త్రుతేరపామ్రామాణ్యం త
 త్రైవాసానిషేధవైస్వం-కళంబిదితి-అపామ్రామాణ్యవర్ణనం - కర్తవ్యమ
 తిశేషః-తథాహిన్యవస్థయాప్రామాణ్యనిర్వాహప్రకారమేవోపపాద
 యతీస్యః- యదీతి-కావ్యసామ్రాంకావ్యజాతం - న్యాయానుక్యహితత

యారామాయణాద్యనుశ్చేదాన్యధానుపపత్త్వా విశేషస్యోనాం బలవ
త్త్వంకల్పితశ్చైతన్యధాపత్తిప్రమాణావలంబితతయా - తానుసోధ్యవిశే
షవచనబలానుసారేణ- అశుబీతప్రాపుయ్యాత్ ౮. అతః సపరితు
ష్యత్యథ-అత్రాప్యథశబ్దః ప్రశ్నై- ఎత్యమాణై- గుణతరంగేవత్యమా
ణలక్షణాః- వేదేర్ధ్వత్వాదీ- క్రమేణోదాహరతి-యదేకస్మిన్యాపే
ద్వేరశనే పరివ్యయితతస్మాదేకాద్వేజాయేవింశతే యన్నైకాగీరశనాం
ద్వయోర్యాపయోః పరివ్యయితతస్మాన్నైకాద్వోపరీవింశతే-ఇత్యాదిషు

త్వాత్తదనురోధేన సామాన్యనిషేధోఽసర్వా వ్యవచయత
యాప్రామాణ్యమశుబీతః పితృషస్త్రితయశ్చస్వాధ్యైఃప్ర
తిపక్షతయానిరంకుశంపామాణ్యభజేర్నిమిత్తభయీనాం
పామాణ్యంవ్యవస్థాప్యతే అతోన్మచ్చివోపః ౮, అదైవమ
పికావ్యమీమాంసాయామూలభూతప్రశ్నోత్తరత్వాపినాన
వైదికంమన్యపరితుష్యభివాక్- తస్మిన్మహాపన్యాసేనభవం
తంపరితోపయిష్యామఃఃతథాహి। అన్యాయనపేక్షిత్వైదికపక్షప
దాథవాక్యాన్తమీమాంసానాం ప్రయోజకత్వమిన్వయో
క్తంసపవషధిః కావ్యమీమాంసాప్రయోజకోపిభవతి। సం
త్యేవపి-ప్రాయశోపేదేష్వపికావ్యలక్షణలక్షిరాన్యదోపాణి
సగుణానిసాలంకారాణివాక్యానిగుణావత్కమాణలక్షణాని
ధ్వన్యత్వాదయః। తేచ-యదేకస్మిన్యాపేద్వేరశనేఇత్యాదివా
క్యేషుసంభవం। అ. నా ఉపమాదయః। ఆతేగర్భోయో
నిమేతుపుమాన్బాహుః సమిత్యాద్యమాపమా । త్రిగోశద
స్యాజఘనంయోజనా - వలతయోక్తిః। పాశ్రాడపర

ఎవమన్యత్రాపితత్వద్విత్యాది- అతేగర్భిత-ఇమంభింభాఃఇవతే
యోనిపుమాన్తర్భవతు - అత్రాపమానాదీనాముపాదానాద్యపీమా -
త్రిగోశదస్యాఇతి- అస్యాజఘనంకటిపురోభాగప్రస్తోశబ్దోజన్మాని తత్పరి
మితమిత్యధిః-అత్రాసంబంధేసంబంధరూపాలితేయోక్తిః - ప్రాణాడి
పరవాహనూఅధిషవణేజహ్వచక్షుఃశ్రావాణోఽపఃతాః - ఆసంపదరణ
న్యాసాన్ధావటచతుష్టయముపరీవాహ - తేయశ్చపురుషస్యప్రాణాః - ల

త్రోపరవేషుపాశ్రాంత్యరోపః- ఎవము త్తరత్రాప్యరోపాగ్రాహ్యః-
అధిపవశేసోమలతానిష్ఠపణసాధనభూతపాలాశఫలకద్వయం హనూ
చర్మతస్త్రుతమజనం-జిహ్వ-గ్రావాణశ్శిలా-దంతా-అత్ర రూపకం॥య
స్యామితి॥యస్యాంపివయోఉశంతఃకావయమానాః-అత్ర మేహనప్రహరణ
రూపానుభావేనతద్వ్యంజితృత్సక్యాదిభిశ్చనాయక రతిప్రతీతేశ్చైంగా
రరసాభివ్యక్తిః॥ఉపేతి॥ మేమమఉపోపవరాంగస్యాంత్యంతసమీపేపరా
మృశపాణినాస్పృశ అత్ర సంగతయోర్నాయకయో స్తత్తత్సల్లాపా
ద్యసుభావేనతద్వ్యంజితకాలాక్షమత్వలక్షణౌత్సక్యేనచసంభాగ శృం
గారప్రతీతిః॥ జాయేతివత్సేప్రియాయ ఉశలీకావయమానాసువాసా

వాహనూఅధిపవశేత్రత్యాదౌరూపకం॥ యస్యాముశంతఃప్ర
హరామనపమఉపోపమేపరామృశః । జాయేవపత్యఉశలీసు
వాసాశ్రత్యాదిమృశృంగారరసః॥ తేమమసురాణాంతిస్రఃపు
రతిసన్నిత్యాదిమృశీనః॥ యోవాఅస్యపశుమత్తిమాగ్న
గస్తోత్రత్యాదౌబీభిశ్చరసః॥ కోమోహాఃకస్తథాశోకశ్రత్యా
దౌతా తరసః॥ఎవమన్యేపగుణాలంకారసాస్త్రతత్రత్ర
ప్రవ్యా । అంత్రపవభీభనాభాఃశుభాః ॥ అంత్రసాదిప్రతి
పాదకకావ్యమీమాసారంభోవ్యభ్యయనః ॥ ధ్యనుమతవవేతి
సంతోష్టస్యమాయుక్కులా ౯, అంగానవేదాశ్చత్వారోమీ
మాసాన్యాయవిప్రసా ॥ పురణ-శ్చశాస్త్రంవవిద్యావ్యా

సూక్ష్మైః బరథానీజాయాశ్చ శ్చైవ - అగ్రాపినాయకరూపాలంబన
విభావేనరచయింపమనోదీప్తనాభావేనకాలాక్షమత్వలక్షణౌత్సక్యేన
చశృంగారసాభివ్యక్తిః ॥ తేమమసురాణాంతిస్రః పురతిసన్నిత్యాది
శ్చావేషేషుపురసంహారోత్సాహప్రతీతిర్విరసాభివ్యక్తిః॥యతి ॥ అ
ర్థశాస్త్రేషుపురసంహారోత్సాహప్రతీతిర్విరసాభివ్యక్తిః॥ కతితి ॥ అత్ర
వాసావపేతినైవం-కథంయోః తేవవిభావభావసంభావనయాశమప్ర
పః-శేధాహివ్యవస్థయః॥ ఏమితి॥తత్రత్రత్ర కావ్యలక్షణలక్షితేషుతే
శ్చైవః-యదీతి॥కావ్యమా-అసా-॥ ౧౦ ప్రవచనం ర్విషయ ప్రయో

అష్టామందిరమితీ॥ దేవస్యవిష్ణోరాష్ట్రామందిరంతతః-ధాత్రతిపాదక త్వా
త్తన్నివాసస్థానత్వవ్యపదేశః అన్యత్రముఖ్యాగారభూతః-త్వంగంతఃప్ర
కాశమానాస్తుంగామహంతశ్చయేతరంగాఃపరిచ్ఛేదపిశేషాస్తవివచలమ
న్నతతరంగాస్తేషామింగణభరై రాటోపాతిశయైరంగీకృత ఆడంబరోఽతి
శయోయస్యసతతోక్తః-అపరిత్యక్తగంభీరఘోషశ్చ - తాదృశోఽనుప
మానిర్మలానిర్దోషాశ్చయాధర్మసూరికవితారసోల్లసితశబ్దార్థ రచనాస్తాప
వసోల్లాసకల్లాలిన్యఃమహానద్యస్తాభిఃపూర్ణః - మహానద్యాశ్రయభూత
శ్చ-కణౌచమనశ్చహరతీతతోక్తః- శ్రోత్రాంతఃకరణానందకరశ్చ-

అష్టామందిరమిందిరాప్రణయినోదేవస్యరామాత్మనస్త్యం
గస్తుంగతరంగరింగణభరైరంగీకృతాడంబరః। తాదృజ్జిమణ
లధమణసూరికవితారసోల్లాస కల్లాలిసీపూర్ణః కణౌచమనోహ
రోవిజయతేసాహిత్యరత్నాకరః॥ 31॥ ధర్మాంతర్వాణివ
ర్యస్త్రైభువనవిదితేవారణాశ్యన్వయేయస్సంజాతఃపర్వతేశా
చ్ఛుభగుణగణభూర్మిల్లమాంబాసుగర్భే । వ్యాఖ్యావిఖ్యాతకీ
ర్తైర్విసరిణగురువా కాన్సంఖ్యముఖ్యాగమానాం తస్యాలంకార
శాస్త్రైర్బ్రహ్మపరివిభుకేచాదిమోయంతరంగః॥ 32॥ ****

సాహిత్యరత్నాకరపరితాపవిజయతే॥ అగ్రసావయవరూపకాను
ప్రాసయోస్సంస్పృష్టిః॥ 33॥ ధర్మాంతర్వాణివర్యభితి॥ వివరణంప్రసిద్ధం-
గురువాక్పాత్రభాకరగ్రంథః-సాంఖ్యంసాంఖ్యశాస్త్రంవతానిముఖ్యాన్య
ద్యానియేషాంతేతతోక్తాస్తేవతేజగమాశ్చాస్త్రానితేషాం - శిష్టంస్పృష్టం-
అత్రచకార్యపూరితాః॥ ****

ఇతిశ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్య
రత్నాకరవ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యానేప్రథమస్తోత్రః,
శ్రీరామాద్విమలమస్తు,

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

అభిధాతరంగః— ౨.

విశంకావ్యమీమాంసాశాస్త్రమారంభణీయమితి నిర్వాహ్యసంప్రతిక
థానాయకస్య రఘునాయకస్య గుణానామిదిద్వివేక్షుకామస్తానుద్విశలి- అ
థేతి-అథ గ్రంథారంభసమగ్రానంతరం॥ వహకులీనగ్వమితి॥ మహకులీన
త్వాదయోమీసప్తనాయకస్య గుణాజాగ్రతిప్రకాశంలే॥॥ వహకులీన
త్వమిత్యుద్దేశవచనైవ-మహకులీనతానామకులీనహలిసంభవశ్చితిలక్ష
ణంస్థితత్రోద్యోదాహరతి॥ ఆవాసశ్చితి॥ ఆవాసశ్చయః - గోచరశ్చి
యావత్-త్రిమూర్తితనుభృత్ కాలత్రయేపి బ్రహ్మపిష్ఠురుగ్రస్వరూపధ
రః-త్రివేదివయఃతదైవత్రయీరూపః-ప్రభవోజన్మహేతుః-మాటశ్చితి

అధక్రమినాయకైరఘునాయకై నాయకగుణానాహ

క్షో॥ మహకులీనత్వముదారతాచతధామహాభాగ్యవి
దగ్ధభావా । తేజస్వితాధార్మికతోజ్జ్వలత్వవమీగుణాజా
గ్రతినాయకస్య ॥ ౧ ॥ వహకులీనతాయథా॥ ఆవాసః
కిధమన్తదాదివచసాం వంశోరఘుణాంభవైశ్యస్యాసీత్ప్ర
భవస్త్రీమూర్తితనుభృద్భానుస్త్రీవేదీవయః॥ యశ్చంభూత
భగీరథస్యతనయాగంగాజగత్పావనీయత్రవృక్షిముపాగత
స్సభగవానామాత్మనాశ్రీపతిః॥ ౨॥ ఉదారతాయథా॥ప్ర

యావత్-స్వాజ్ఞప్తహేతుఃప్రభవశ్చిత్వవరః-జగంఃస్వర్గమర్త్యపాతాళ
లోకాన్తందాక్షిగంగాభాగవతీరూపైఃపావయతీతి తథోక్తా-భగవాన్ష
క్తజైశ్చర్యనంపనః । విశ్వర్యస్యసమగ్రస్యవీర్యస్యయశసశ్చియః ।
జ్ఞానవైరాగ్యయోజ్యైవపణ్ణాంభగత్తీరితత్తీర్తరణాత్ - వృక్షిమావి
ర్భావం-అత్రస్వభావోక్తిరలంకారః - స్వభావోక్తిరసాచారుయథాప
ద్వస్తువర్ణనమితిలక్షణాత్॥౧॥ యద్విశ్రాంతతాత్పర్యమాదార్యంతస్మి
గద్యతత్తీరితమాద్యుద్వేగ్యైః ప్రత్యాసన్నైః॥ ప్రత్యాసన్నం

ప్రాసాదాన్నత్యాత్యన్నికృష్టం యత్సుధాంశువింబం తదేవముకుర స్త
 ప్తింత్యంలత్యమాణానందృశ్యమానాన్యాననానియాభిప్రాః- సర్వాసా
 మప్యేకదాసందర్శనాసంభవాగ్గతివశేనయదాయస్యాస్తదాభిముఖ్యంభ
 వతితదాసాతప్తింత్స్వసౌందర్యంపశ్యతీతిభావః-దౌదార్యంకథయంతి-సం
 భ్రమస్నేహమాఖ్యాతివపురాఖ్యాతిభోజనం । ఆచారఃకులమాఖ్యాతివి
 ద్యామాఖ్యాతిభూషణమితివత్ప్రాసాంతాదృగైవభవేనైవ తదౌదార్యమ
 సుమీయతఇతిభావః-అత్రసమృద్ధినుద్వస్తవర్ణనాదుదాత్తాలంకారః - ఉ
 దాత్తవృద్ధిశ్చరితంశ్లోఘంవాన్యోపలక్షణమితిలక్షణాత్ - చంద్రవింబ
 సౌందర్యావలోకనస్య దిగ్భీశాంగనాభిస్సహసల్లాపస్య చాసంబంధేపి
 సంబంధోక్తైరతిశయోక్తిరితితయోరంగాంగిభావేనసంకరః॥ ౩॥ అథమ
 హాభాగ్యంలక్షయతి॥సర్వేతి॥సర్వాచసాసర్వంసహావసర్వసర్వంసహా

త్యాసన్నసుధాంశువింబముకురేసంలత్యమాణాననాశ్చం చ
 తాం చనమాత్మరత్నఖిదతప్రాసాదశయ్యాసనాః । సం
 కర్యోపిదుహంసురేంద్రతరుణీసల్లాపవీలారసేసంసక్తాః కథ
 యంతిరాఘవవిభోరౌదార్యవత్పద్యతం॥ ౩॥ సర్వసర్వంస
 హైశ్వర్యంసహాభాగ్యముదీర్యతే॥ యథా ॥ ఆచక్రవాళవ
 సుధాతలచక్రవాళంసర్వేనరాశీపతయస్ససురాసురేంద్రాః
 నీరాజయంతిరఘునందనపాదపీఠం కోటిరకోటిఘటితస్ఫుటర

తస్యాశ్చశ్వరోఽపస్తస్యభావసర్వసర్వంసహైశ్వర్యం॥ఉదాహరతి॥ఆ
 చక్రవాళేతి॥ఆచక్రవాళాల్లాకాలోకపర్వతాదాచక్రవాళంచక్రవా
 లాచలపర్యంతమిత్యర్థః-లోకాలోకశ్చక్రవాళశ్చశ్వమరిః- తద్భతద్వసు
 థాతలచక్రవాళంచఆచక్రవాళవసుధాతలచక్రవాళం- చక్రవాళంతు
 మండలమిత్యమరిః- ఆత్రతలశబ్దస్యస్వరూపార్థకత్వం - అథస్వరూప
 యోరస్త్రీతలమిత్యమరిః- తదభివ్యాప్యచక్రవాళవసుధాతలచక్రవా
 లం చక్రవాళపర్వతపర్యంతాఖిలభూమండలమభివ్యాప్యేత్యర్థః- అత్ర
 జ్జ్యైష్టేషేణాదినుస్యమర్యాదార్థికత్వమంతి మస్యాభివిధ్యర్థకత్వంచ బో
 ధ్యం-అభివిధిరభివ్యాప్తిః-స్థితాఇతిశేషః - రఘునందనపాదపీఠంనీరాజ
 యంతిపాదపీఠస్యపురతోనమంతీత్యం ॥ ౩॥ తే ॥ కాంతరాశిపత్యప్రతీతే

ర్మహాభాగ్యస్య కైముత్యన్యాయసింధత్వాదథాపత్తిరలంకారః - కైముత్య
నాథాసంసిద్ధిరథాపత్తిరలంక్రియేతిలక్షణాత్ ॥౪॥ అథ నైదగ్యంలక్షయ
తి ॥ కృత్యేతికృత్యవస్తుషుకర్తవ్యాధేషుః ఉదాహరణీనీతేతిఅన్వనోలఘు
తాందారాపహరణజన్యలాఘవంచ - శ్వేతాతపత్రాణాంరావణసంబం
ధిశ్వేతచ్ఛత్రాణామయితస్యచ్ఛేత్తుః - సప్తసాలోన్నులనైశ్వేతాతపత్ర
చ్ఛేదనేష్యేకేషుణేత్యనువర్తతే - జహ్న్వీయతేజిహ్వామందభవాచరతి -
జహ్నుస్తుకుటిలేమందభిమిశ్వః - అన్యేసాంకాకధేత్యపిజహ్నః - అశ్రు
ర్వాధేగమ్యమానస్యరావణసంహారస్యభంగ్యం తరేణోక్తత్వాన్నర్యా
యోక్తనలంకారః - పర్యాయోక్తంతుగమ్యస్యనవోభంగ్యః తరాశ్రయ
మితిలక్షణాత్ ॥౫॥ అథ తేజస్వితాజగత్ప్రకాశకస్యన్యతైజస్విత్యంతమ

త్వదీపైః ॥ ౪ ॥ కృత్యవస్తుషుచాతుర్యంవైదగ్యమభిధీయ
తే ॥ యథాసితాశోకమమర్త్యదైగ్యమసురీశ్రావ్యంచమం
దోదరీకం తేనంగళసూత్రమాత్మలఘుతామేకేషుణామోలు
నాత్ ॥ లీలోన్నులితసప్తసాలవితతేశ్వేతాతపత్రాయితచే
త్తుప్రస్యః దగ్ధతావివరణైబ్రహ్మపిజహ్న్వీయతే ॥ ౫ ॥ తేజస్వి
త్వన్యథా ॥ తత్తద్భక్త్యాధోహచరతిమిరభరోల్లుంతనా
కుంతశత్రైస్సర్వతోజ్జ్వలంభమాణస్ఫురణరసుపతి స్ఫారతే
జఃకరాంతోః ॥ తత్తద్భ్రష్టండభాండేవినలతరఃస్థిరసీ
రంధ్రగిర్భే వింబాపవస్ఫురంతిప్రతిఫలితతనోర్నూనమేకైక

చ్యతభిలక్షణం ॥ ఉదాహరణితత్తద్భగితి ॥ తత్తద్భ్రష్టోనుపమాః ప్రాధాః ప్ర
సిద్ధాశ్చదోహచరా రాక్షసాస్తపఃతత్తద్భ్రష్టః ప్రిధాగాధాదోహసురా
త్రిమచరంతీదోహచరాశ్చయేతిమిరభరాలః ధకారాలిశయాస్తేహము
ల్లుంతనేహరణేఅకుంతశత్రైస్సప్రతిహత సామగ్ధ్యస్య - వినలతరం యద్వి
యత్తదెవసీరం తేనసీరంధ్రపరిపూణోఽగ్రోఽప్యతస్మిన్ - తత్తద్భ్ర
హ్మండభాండే - తేషుతేషుబ్రహ్మండభాండేషు సత్త్వైవేకవచనం - ప్ర
తిఫలితాతనుర్యస్యతస్య - సర్వతోజ్జ్వలంభమాణాయస్యతత్త
థోక్తం - తచ్ఛత్రఘ్నః - తేజశ్చతదెవభ
తివింబాపవ - వింబోస్త్రీయంనుక్షిప్తః - గోన
వికా

ప్రాసాదాన్నత్యాత్సన్నీకృష్టం యత్సుధాంశువింబం తదేవముకుర స్త
 స్తింత్సంలక్ష్మమాణానాంసందృశ్యమానాన్యాననానియాభిప్రాః- సర్వాసా
 మప్యేకదాసందర్శనాసంభవాగ్గతివశేనయదాయస్యాస్తదాభిముఖ్యంభ
 వతితదాసాతస్తింత్స్వసౌందర్యంపశ్యతీతిభావః-దౌదార్యంకథయంతి-సం
 ప్రమస్నేహమాఖ్యాతివపురాఖ్యాతిభోజనం । ఆచారఃకులమాఖ్యాతివి
 ద్యామాఖ్యాతిభూషణమితివత్తాసాంతాదృగైవభవేనైవ తదౌదార్యమ
 సుమీయతఇతిభావః-అత్రసమృద్ధినుద్వస్తువర్ణనాదుదాత్తాలంకారః - ఉ
 దాత్తసమృద్ధిశ్చరితంశ్లోఘంవాన్యోపలక్షణమితిలక్షణాత్ - చంద్రబింబ
 సౌందర్యావలోకనస్య దిగభీశాంగనాభిస్సహసల్లాపస్య చాసంబంధేపి
 సంబంధోక్తైరతిశయోక్తిరితితయోరంగాంభావేనసంకరః॥3॥ అథమ
 హాభాగ్యంలక్షయతి॥సర్వేతి॥సర్వాచసాసర్వంసహాచసర్వసర్వంసహా

త్యాసన్నసుధాంశువింబముకురేసంలక్ష్మమాణాననాశ్చం చ
 తాఁజనమాత్మరత్నఖచితప్రాసాదశయ్యాసనాః । సం
 కర్యోపిచుహంసురేంద్రతరుణీసల్లాపవీలారసేసంసక్తాః కథ
 యంతిరాఘవవిభోరౌదార్యవత్సమృతం॥ 3॥ సర్వసర్వంస
 హైశ్వర్యం హాభాగ్యముదీర్యతే॥ యథా ॥ ఆచక్రవాళవ
 సుధాతలచక్రవాళంసర్వేనరాధీపతయస్సుసురాసురేంద్రాః
 సీరాజయంతిఃఘనందనపాదపీఠం కోటరకోటిఘటితస్ఫుటర

తస్యాశ్చశ్వరోధిపస్తస్యభావస్సర్వసర్వంసహైశ్వర్యం॥ఉదాహరతి॥ఆ
 చక్రవాళేతి॥ఆచక్రవాళాల్లాకాలోకపర్వతాదాచక్రవాళంచక్రవా
 లాచలపశ్యంతమిత్యర్థః-లోకాలోకశ్చక్రవాళఇత్యమర్థః- తచ్చతద్వసు
 ధాతలచక్రవాళంచఆచక్రవాళమసుధాతలచక్రవాళం- చక్రవాళంతు
 మండలమిత్యమర్థః- ఆత్రతలశబ్దస్యస్వరూపార్థకత్వం - అథస్వరూప
 యోరస్త్రీతలమిత్యమర్థః- తదభివ్యాప్యచక్రవాళవసుధాతలచక్రవా
 లం చక్రవాళపర్వతపర్వంతాఖిలభూమండలమభివ్యాప్యేత్యర్థః- అతా
 బ్ధ్యైశ్లోషేణాదినుస్యమర్యాదార్థికత్వమంతి మస్యాభివిధ్యర్థకత్వంచ బో
 ధ్యం-అభివిధిరభివ్యాప్తిః-స్థితాఇతిశేషః - రఘునందనపాదపీఠంసీరాజ
 యంతిపాదపీఠస్యపురతోనమంత్యమర్థః ॥ ౧ ॥ తే ॥ కాంతరాధిపత్యప్రతీతే

క్షాపకాగ్యస్య కైముత్యన్యాయసిద్ధత్వాదథాపత్తిరలంకారః - కైముత్యే
 నాథాసంసిద్ధిరథాపత్తిరలంకృత్యైతిలక్షణాత్ ॥౪॥ అథవైదగ్యంలక్షణ
 తి॥ కృత్యైతి॥ కృత్యవస్తుషుకర్తవ్యాధేషు॥ ఉదాహరణీనీతేతి॥ అన్యనోలఘు
 తాందారావహరణజన్యలాఘవంచ - శ్వేతాతపత్రాణాంరావణసంబం
 ధిశ్వేతచ్ఛత్రాణామయతస్యచ్ఛేత్తుః - సప్తసాలాన్మాత్రంనైశ్వేతాతపత్ర
 ఛేదనేవ్యేకేషుశత్యనవర్తతే - జిహ్వాయతేజః - హస్తామందశవాచరతి -
 జిహ్వస్తుకుటిలేమందశితిశ్చ - అన్యేషాంకాకధేత్యపితృద్వార్యః - అస్రపూ
 ర్వాధేగమ్యమానస్యరావణసంహారస్యభంగ్యం తదేనోక్తత్వాన్మర్యా
 యోక్తవలంకారః - పర్యాయోక్తంతుగమ్యస్యనవోభంగ్యః - తరాశ్రయ
 మితిలక్షణాత్ ॥౫॥ అథతేజస్వితా॥ జగత్ప్రకాశకత్వంయతేజస్వత్వంతమ

తక్షిపైః ॥ ౪ ॥ కృత్యవస్తుషుచాతుర్యంవైదగ్యమభిధీయ
 తే ॥ యథాసితాశోకమమర్త్యదైగ్యమమరత్రోర్యంచమం
 దోదరీకం తేనంగసూత్రమాత్మలఘుతామేకేషునాయోలు
 నాత్ ॥ లీలాన్మలితసప్తసాలవితేశ్వేతాతపత్రాయుతశే
 న్నుప్తస్యః దగ్ధతావివరిణైబ్రహ్మపిజహ్వయతే ॥ ౫ ॥ తేజస్వి
 త్వంయథా ॥ తత్తద్భక్త్యాధిదోషాచరతిమిరభరోల్లుంతనా
 కుంతశత్రైస్సర్వతోజ్ఞాంభమాణస్ఫురణంయస్యతస్సార్థే
 జఃకరాంశోః ॥ తత్తద్భ్రహ్మాండభాండేవిచలతరమిన్నీరసీ
 రంధ్రగిర్భే విచింబవస్సురంతిప్రతిఫలితతనోర్నూనమేకైక

చ్యతశ్చితిలక్షణం॥ ఉదాహరణితత్తద్భ్రహ్మగిరి॥ తత్తద్భ్రహ్మశోనుపమాప్రధాఃప్ర
 సిద్ధాశ్చదోషాచరాతాక్షసాస్తవతత్తద్భ్రహ్మశఃప్రధాగాధాదోషాసురా
 త్రిషువరంతీతదోషాచరాశ్చయేతిమిరభరాతి॥ ధకారాతిశయాస్తేషాము
 ల్లుంతనేహరణేఅకుంతశత్రైరప్రతిహతసామగ్ధ్యస్య-విచలతరం యద్వి
 యత్రదెవేరం తేననీరంధ్రఃపరిపూణోఽగర్భోయస్యతస్మిన్ - తత్తద్భ్ర
 హ్మాండభాండే - తేషుతేషుబ్రహ్మాండభాండేషు - జాలావేకవచనం - ప్ర
 తిఫలితాతనుర్యస్యతస్య - సర్వతోజ్ఞాంభమాణం స్ఫురణంయస్యతత్త
 ధోక్తం - తచ్చత్రప్రభుః - తేజశ్చతదెవభ్రహ్మచక్రస్యచింబాఃప్ర
 తిచింబావన-చింబోస్త్రీయంపృథ్వి - చింబంబంభలేచింబికా

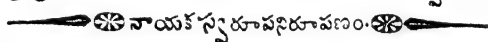
యాః ప్రతిబింబేదమండలభివేక్ష్యః-పక్షైకసూర్యాస్సంతఃస్ఫురంతిః అలం
కారాన్వయవృత్తిః అప్రేక్ష్యః అపహ్నవాలంకారభేదభి-తత్తద్భివృద్ధిః
తేషామసూర్యేషామసూర్యత్వమవధారణేనాపహ్నత్వప్రతిబింబత్వారోపా
త్ - అతిశయోక్తిరూపకశ్లేషశ్చేతి-ప్రతాపభానోః ప్రతిఫలనాసంబం
ధసిసంబంధోక్తేః హేమాచరాజమతిమిరభరత్వాద్వారోపాత్ తత్తద్భ
క్తిభివృద్ధిః హేమచరేత్యతార్థద్వయప్రతిపాదనాచ్చ-ఏతేషాంసంకరభివేక్ష్య
గాంగిభావలక్షణభివృద్ధిః - అపహ్నవస్యాతిశయోక్త్యుక్తాపితత్వాదతిశ
యోక్త్యుక్తహ్నయోః-వియదాదిమగ్నీరత్వాద్వారోపస్యాతిశయోక్త్యు
వకారకత్వాగ్రాసకారితయోక్త్యుక్త - తేజసిఖరాంశుత్వారోపస్యతత్త

సూర్యాః || అత్ర సకలబ్రహ్మాండప్రకాశకస్యరఘుకులతిలక
ప్రతాపసూర్యస్యగగనజలభూరితేవీక్షైకప్రిన్యవృద్ధిండేప్రతి
ఫలితమూర్తైః ప్రతిబింబా ఏక్షైకసూర్యాస్సంతః స్ఫురంతి స
మంతరే-వితారస్సంలేత్యపహ్నవాలంకారభేదః । అతిశ
యోక్తిరూపకశ్లేషశ్చేత్యేతేషాంసంకరః || ౬ || ధార్మికత్వం
యథా || తాతాజ్ఞాచరణాద్వనంగతవతస్సంశ్చజ్యరాజ్యశ్రి
యంకైశేయ్యామః కారిణశ్చ భరతశ్చందేవ్యనావతిః సః ||
యాతాయాహితసోదరాయ శరణంబంకాశ్రియం యచ్ఛత
ప్రసాదాశరణేహసూరనరేవ్వనోనధనోజనః || ౭ || ఉ
జ్వలత్వం శేంద్ర్యం-యథా || యతేంద్ర్యమవేక్ష్యజీర్ణము
నయోవాతాబుపణ్ణాశనాపైర్ద్యం నార్యభివాపసార్య సహ

ద్యుతిత్యాదిశ్లేషానుగ్రహకత్వాగ్రాసకశ్లేషయోక్తేః తిబోధ్యం || ౬ || అథ
ధార్మికత్వం || ధర్మైకాయైదేవిత్వత్వంధార్మికత్వముదీర్యత ఇతిలక్ష
ణం || ఉదాహరణి తాతాజ్ఞేతి || కైశేయ్యాంవివయే అవికారిణః ముఖసం
కోచాదివికారశాన్యాదిస్యంభిః - భరతస్యభండేఅయోధ్యాం ప్రతిపునరా
గమనాభిప్రాయే సత్యప- అభిప్రాయశ్చండలకయభివృద్ధిః - అనా
వతిః స వనాదనివృత్తాల్ - యచ్ఛతోదాతుః - అత్ర తకారయకారాదే
రేక్షైకస్యాసకృద్వాన్వప్రీతివృద్ధ్యనుప్రాసః || ౭ || రూపసంపన్నదేహ
స్యమాన్వల్యంపరిశీపురతోనమంతిగతః || శ్లేషముదాహరణియదీతి || వా

కంబుపద్మాశనాః- బత్వభోజ్యాదిమధురామోరగంధాభిజ్ఞాత్వశ్చర్యః -
 తికామానుద్దీపనోక్తిః- కించజేద్గమునయోజరదృషయః- యదితీసాంధ
 వ్యవిశేషణం- సమస్తత్వేనయచ్చబిస్యరామార్థకత్వేతత్త్వవేత్తత్రత
 ఛబిస్యసాందర్యాధకత్వానాచిత్యాత్- సాందర్యం - ఆవేధ్యరోప్య
 మిత్యేవ్యబంధనీయైరభూషితంయద్యాపిత మివాభాతితస్మాదప్రమితకథ్య
 తత్తతిలక్షణలక్షణంరూపం-సహజం - తత్తత్తపోవిభూతాగతాపురస్సేం
 దర్యసంగీతసృత్తాదిసమాకలనేపినుస్థిరమిత్యధః- సంభోగంవత్ప్రకీల-అ
 త్రకీలేతివాతాఽయాం- సంతాపనాయాంవాతాఽయాంస్మృతా వను
 నయేకీలేతిరత్నమాలా- అభిదధేఅభిహితం- అస్మాననురూపయోరామ
 మారరూపయోర్లుటనోక్తే ర్విషమాలంకారభేదః - విరుద్ధకార్యస్యోత్ప

జంపంత్యజ్యలజ్జామపి|సంభోగంకీలవపురిత్యభిదధేపారాణి
 కైస్త్రుత్వావారామస్యకృనుకామరూపవిభవస్తీన్రిమాత్ర
 నేత్రప్రియః||యదితీభిన్నంపదం||౮|| అథనాయకస్వరూపం

రూప్యతే||కీర్తిప్రతాపసంపన్నపుమర్థశ్రయతత్పురః||ధురం
 ధరశ్చగుణవాన్నాయకఃపరికీర్త్యతే||తత్తప్రతాపసంపత్తి
 ప్రాగేవప్రాదర్శి||కీర్తిసంపత్తిర్యథా||నస్తస్తప్రపాసచా
 హ్నిమలినోదర్శనవోకర్మితోనైవాస్తంగతిమాన్మచాకిత త

త్తిర్యతానర్థస్యవాభవేత్ | విరూపఘటనాచాసావిషమాలంకృత్యైస్త్రై
 ధేతిలక్షణాత్ - యత్సాందర్యమిత్యత్రయచ్చబిస్యైర్త్రైరామపరత్వభాగిం
 తింవారయతి- యదితీభిన్నంపదమితి || ౮ ||... ..
 ఏవంనాయకగుణాన్నిరూప్యసంప్రతితదాశ్రయభూతనాయకస్వరూపని
 రూపణంప్రతిజానీతే అథేతి||కీర్తితి|| కోశదండజంలేజఃప్రతాపః సస్తభా
 వస్తప్రతాపశ్చయైజేకోశదండజమిత్యమరః- గుణవాన్మూర్వోష్టమహా
 మలీనత్వాదిభిర్నహమహిమ-గాంధీశ్శ్చప్రప్రశ్చగ్నైర్మృతః||తత్తేతి||
 తత్తతస్త్రిన్నాయకే - ప్రతి నస్త్రాంతేజస్వితోవ్వాదాహరణే
 ప్రదర్శితా||కీర్తిసంపత్తిశ్చేదా
 సాధ్యంలేకనేతమత్తస్థమితి

౪౨ సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

స్వాస్థ్యాయ తత్త్వా తత్సంభవేన తల్లాభోభవదిభావః- ఉత్తమయాన్
గజైశ్చర్యాంసంచారం - అత్ర సంభూయధరితీధారిభ్యశ్చేషాదిభో
నహాయధురంధరస్యశ్రీరామస్యా ఓక్యప్రతీతేర్వ్యతిరేకాలంకారో వ
జ్యతే- లక్షణంతూర్తం॥ ౧౧॥ .....

ఉదాహరణాంతరమాహ॥వృదుచండనేతి॥కలితాస్థితా-అతినిష్ఠురస్యకూ
ర్మకర్మరస్యకూర్మపుష్పస్యాగ్రైఉపరిభాగే-అత్రవైపుల్యనైష్ఠుర్యాభ్యాం
కటాహసాద్యశ్యాశ్చ మరపుష్పస్యకర్మరత్వవ్యవదేశః-కపాలేచకటాహ
చభైక్షుపాత్రైచ కర్మరత్వమితమాహ- అత్రాపిపూర్వవదలంకారః
ధ్వనివిశేషంపివృణోతి - అగ్రేతి ॥ ౧౨॥ గుణాభ్యత్వమదాహరతి॥శే
షాత్తి॥ పురుషాశ్చేషాశ్చేషసహస్రముఖాయది - ననుభూలోకవాసిభిన్దై

ధురుత్తమయానచర్యాంవోర్కండలేరఘవతౌధరణీందధానే॥

౧౧॥యథావా॥వృదుచండనశీతరామబాహౌకలితాభూర్వి
జహాన్నివాసభేదం॥ అతినిష్ఠురకూర్మకర్మరాగ్రైవిషనిర్దూషిత
శేషభోగభాగే॥ అత్రనిష్ఠురపనిర్దూషితపదమహిమ్నాభూ
దేవతాయాలసుపితఫలావస్థానేనమహాస్సంతాపోజాతశ్చివ
స్తుపస్తునాధ్వస్యతే॥౧౨॥గుణాభ్యత్వంయథా॥శేషాశ్చేత్పురు
షాస్త్రీవిప్లవజుషస్సర్వస్యనాశాయుషస్సర్వజ్ఞాశ్చచతుష్పదీ
పరిమితాంచంచదేయుస్సదా॥శబ్దాశ్చక్రమవర్జితాయదిస

శ్చేషైరికింభవేదిత్యాశంక్యాహ- త్రివిప్లవజుషశ్చి ॥ తథాపికతిపయత
శ్చిత్యాశయేనాహ - సర్వేపీతి ॥ తరుగుల్మతాదిపీలికామతుగ్రామశ
కాదిస్థావరజంగమాశ్చేష్యర్థః ॥ నస్సేవమపిపరిమితాయుర్భిన్నైకింస్యాది
త్యతానా అనాశాయుషశ్చి ॥ ననుతథాప్యల్పజ్ఞానాంలేహంతద్గుణాః క
ధంగోచరాభివేయిరిత్యత్రాహ- సర్వజ్ఞాశ్చేపీతి ॥ ననుతథాపివైఖరీమా
తోచ్ఛారిభిన్నైకింభాగ్నిర్దైశ్యత్రాహ-చతుష్పదీతి-చతుర్ణాంపదానాం
సమాహారశ్చతుష్పదీ- తత్పరిమితాంపరాపశ్యంతీమధ్యమాపై ఖరీనామ
కపదచతుష్టయపరిచ్ఛిన్నామిశ్యర్థః - త్రాగ్నశీంచంద్రదేయ్యర్థది ॥ న
స్వేకదాపిశిష్టవాగుః॥వృత్తత్యనుప్రాసః॥ విదిత్యత్రాహ - సదేతి ॥ న
నుతాన్యగ్గణయిత్రతోనమంతశశం॥ శ్చేష్యమగ్నింగజభక్తివచనానుసారిః

శ్రేష్ఠావిశేష్యభావమావక్రమనియమితత్వాద్విలంబాపత్తిస్సాన్యదిత్య
శంక్యాహ - శబ్దాశ్చక్రమవర్జితాశ్చితి॥ నను తథాపి తేషాంవాచకలక్షక
వ్యంజకభేదభిన్నత్వాత్కాలాతిపాతసాన్యదిత్యత్రాహ - సమస్తైతి॥ అ
భిధాతక్షణావ్యక్తిప్రసక్తింపినావాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యాగ్రాఖ్యానశక్త్యాచేది
త్యర్థః॥ సస్వేవనుపితేషాంప్రకృతోపయక్తార్థవివక్షానుసారేణప్రయోగ
వ్యత్వాద్విలంబాపత్తిస్సాన్యదిత్యత్రాహ - నాక్రాంతాశ్చ వక్షయేతి॥ వి
వక్షయాఆకాంక్షయా ॥ సస్వేవసామగ్ర్యానుపినిఖిలగుణగణగణనా
సామ్యాద్యానవేత్యత్రాహ - తత్రాపీతి॥ రఘుపతేనస్సేవసినాఅగణ్యాఃకతి
విదగ్ధాతా భవేయిరితిభావః ॥ అత్ర కలపయ పదార్థాభిధానపూర్వక

మస్తార్థాభిధానశక్తమానాక్రాంతాశ్చ వక్షయారఘుపతేస్త
త్రాన్యగణ్యాగుణాః । అత్రనర్వపదం యథాయథసంబ
ధ్యతే । తరుగుల్పలతాదయశ్చతుర్ముఖాః లాజీవాస్సర్వశబ్దా
ర్థః । చతుష్పదీపరిమితామి । వాగ్ధనోశ్చత్వారిపదాని । తస్మిన్పద
త్రయంప్రాణినోనోచ్ఛారయితుంక్షమం తేకింతుతురీయమే
వపదంపదంతి । అయంచార్థశ్చత్వారివాక్పరిమితపదానిత్యా
దిశ్రుతిసిద్ధః । వదేయిరితిసంభానాయాంలిజ్జీ । పదసంసంభావ
తంచేదిత్యర్థః । సమస్తైతి - లక్షణాదివృత్త్యాఅర్థబోధకత్వేవిలం
బాపత్తైరితిభావః । తత్రాపితథావీత్యర్థః । అతిశయోక్తయః ।
గణనాసామగ్రీమేళనేపికార్యానుత్పత్తైరిశేషోక్తిశ్చ । సా

మలంకారాన్నివృణోతి - అత్రేతి॥ యథాయథంయథాయోగం - పురు
షశబ్దగుణశబ్దైస్సంబధ్యతే - తస్యపురుషవిశేషణశ్చేకాలాభిశ్చత్యత్రాహ -
తరుగుల్పైతి॥ అయంచేతి । చత్వారివాక్పరిమితపదాని । తానివిదుర్భా
వ్యుత్తాయమనీషిణః । గుహాశ్రీణిహితానెంగయంతి । తురీయంవాచా
మనుష్యావదంతీతిశ్రుతిప్రతిపాదతః । లక్షణాదీతి । లక్షణాయావాచ్యాగ్ర
బాధతద్యోగప్రయోజనపర్యాలోచనసాపేక్షత్వాద్వ్యంజనాయాశ్చశ
బ్దార్థాభయశక్తిమూలత్వాచేతిభావః ॥ అతిశయోక్తయశ్చితి॥ పురుషా
దీనాంశేషత్వాదిసంభావనాయాశ్చవిమాణకల్పనాకల్పత్వాదసంబంధ
సంబంధరూపాతిశయ్యోక్తయశ్చితి॥ గణనాసామగ్రీతి - శేషోక్తిశ్చేతి -

కార్యాజన్వి శేషోక్తిస్సతిపుమలకారణఇతిలక్షితేత్యర్థః - సాచేతి. అతి
 శయోక్తీనాంకారణపామల్యసంపాదకత్వాత్తదనుప్రాణితేతిభావః -
 సంకరః - అంగాంగిభావలక్షణత్వార్థః॥ తేషామితి॥ అలంకారత్వాభిప్రా
 యోబలంఘనిదేశః॥ ౧౩ ॥ ఏవంసామాన్యతోనాయకస్వరూపం నిరూ
 ప్యతద్భేదప్రకర్షనలూప్యకంతద్విశేషానాహ - సచేతి॥ తత్రధీరోదాత్రం
 లక్షయతి - గంభీరఇతి॥ సారసంపన్నః శారీరబలాశ్శయః సారోబలేస్థిరాం
 శేచేత్యవరః - కృపావాన్వరదుఃఖాసహిష్టుః - అవికల్గనలక్షణైః సహి
 ముఖః - పరకీయాంచుశ్చ సుబంధినోగుణాన్వృష్టోతీతితథోక్తః ॥ అన్యే
 మాంసుగ్రహత్వాగ్గాంధీర్యమాశ్రంవివృణోతి॥ గాంధీర్యమితి ॥ వికారా
 ముఖవికాసతస్సంకోచావయః॥ ఉదాహరతి- రాజ్యస్థఇతి॥ తుల్యః వక్త్రప్ర
 చాతీతయోక్త్యనుప్రాణితేతితేషాంసంకరః॥ ౧౩॥ సవనాయ

————— ధీరోదాత్రాదినాయకవిశేషానిరూప్యస్తేతి —————

కశ్చతుర్విధః॥ ధీరోదాత్రోధీరోధతోధీరలలితోధీరశాంతశ్చైతి॥
 గంభీరస్సారసంపన్నః కృపావానవికల్గనః॥ పరకీయగుణగ్రాహీ
 ధీరోదాత్రోనిద్యతే ॥ గాంధీర్యహమ్నామర్హాదివ్యంజకవికార
 శూన్యత్వం॥ యథా ॥ రాజ్యస్థోవానకస్థోభవతరఘుపతిస్తుల్యవ
 క్త్రప్రసాదః కైలాసోద్ధారణాదీన్మృతయతిగుణానన్యుతాగ్రా
 వణస్యసీతాశ్లేషాభిలాషిణ్యపిశశపి నెన్యస్తత్రస్త్రుః కృపావా

సాదోముఖప్రసన్నతా యస్యసతథోక్తః - సింహాసనోపవేశచక్రచామ
 రాదివహణాజలక్షణోపభోగసమయే కంటకాద్యావృత శాంతారభాగ
 కంఠమూలాభ్యస్తేపణవేలాయాంచావైలక్షణ్యముఖలక్షణఇత్యర్థః - పతే
 నలోకొద్ధిరంగంభీర్యంతస్యేతిదర్శితం - కైలాసోద్ధారణాదీ - పుష్పకా
 పహరణై రావణోక్షితేపరాదయతిదీపాధ్యః - ప్రకటయతి - రావణమూషణ
 ప్రస్తావప్రవృత్తానాంపురితో గుణదోషాబుభోగ్యుష్టాన్నిందుత్వైభావివే
 శ్వరః - శిరసాన్దోషతేఘ్రాన్వంపరంకంఠేనియచ్ఛతితివ్యాయవనుస్మృత్య
 ప్రధయలీత్యర్థః - పతేనపరకీయగుణగ్రాహిత్యంకైముత్యసిద్ధమితిభావః -
 సీతాశ్లేషాభిలాషిణ్యవీణి అతిశీఘ్రచ్ఛేద్యవీణ్యపితృద్ధాధ్యః - న్యస్తత్రస్త్రుః
 కృపావానెన్యనేనపరదుఃఖాసహిష్టుత్వంవ్యవ్యతే - కిన్నరైర్గ్రీయమానస్స

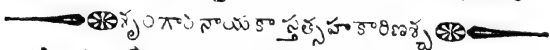
క్షవనతవదనోభవతీత్యనెనాత్మశ్లోఘాశ్రవణేపిలజ్జితస్యావికథనత్వమథా
 ద్విధమితిసూచ్యతే-తస్మాద్ధీరోదాత్తగుణోత్తమోరఘూత్తమిత్యభిభావః॥
 ౧౪॥అథధీరోధతంలక్షయతి-చండఇతి॥చండోతికోపశీలః-చండస్త్యత్యంత
 కోపనఇత్యమరః-వికథనఃఆత్మశ్లోఘావరః-దృప్తోగర్వితః,బలీశారీరబలాభ్యః
 ఉదాహరతి-రేరేఇతి॥రావణంప్రతిలక్ష్యణవాక్యం-రేరేఇతికోపాతిరేకవ
 శాద్విరుక్తిః-ఏతేనచండత్వందర్శితం-నీచసంబోధనేతురేఇత్యమరః-రా
 మంకిమితిన్యగయసేతిష్ఠ-త్వాదృశస్యరామవర్యంతవర్యటనమనపెక్షిత
 మితిభావః-ఏతేనదర్పసూచితః-బాలస్యతవమయాసహయోద్ధంకుతశ్శ
 క్తిరిత్యాశంక్యాహ-నిష్ఠరాఇతి-నిష్ఠరాస్తీట్లోః-మెకాండాబాణాః-కాం
 డోస్త్రీచండబాణార్వచగ్ధావసరవారిష్విణ్యచరః-పూర్వంప్రథమంప్రా
 థప్రాయః ప్రాథమ్యః - ప్రాయస్త్వనశనేమృత్యౌతుల్యబాహుళ్య

నజ్ఞాసింధౌనివజ్జిత్యనతవదనఃకిన్నరైర్గ్రీయమానః॥౧౪॥చం
 డోవికథనోదృప్తోబలీధీరోధతోమతః॥యథా॥రేరేలంకేశరా
 మంకిమితిన్యగయసేతిష్ఠరేనిష్ఠరామెప్రాథప్రాయాతికా
 యక్షతజరసర్పరైస్సమ్యగాచమ్యపూర్వంసీత్వాప్రాణా
 హుతీనాంపదమతికితినానింరజితప్రాణవాయూనాంకాండా
 స్త్వతాంలఖండాచలకబళిధౌవ్యగ్రభావంభజంతే॥౧౫॥స

యోరపీతివిశ్వః-యోఽతికాయస్తస్యక్షతజరసస్యరక్తోదకస్యర్పరైః -
 రుధిరాస్పగ్లోహితానరక్షక్షతజశోణితమిత్యమరః-శృంగారముఖ్యమ
 ఘరాదిసువణ-రేతోనిర్యాసరాగగర్భత్రవపారదెఘాఅస్వాదగర్భనిసు
 ధాంబురసాఖ్యభాతుష్విజ్యోరగఇతిరత్నమాలా - సవ్యగ్యభేద్యమాచ
 వ్య-ఏతత్సాక్షాత్సాప్యప్రపక్షణం-త్వత్సంబంధినఃకాలఖండాచలస్యాచ
 లసదృతమాంసపిశేషస్యకబళవిధౌభోజనే-కాలఖండయకృతీతుసమెత్యమె
 త్యమరః-వ్యగ్రభావంత్వరితత్వం-ప్రాణాహుత్యాకలనానంతరవభ్య
 వహారంప్రతిత్వరాసముచితైవేతిభావః-ఏతేనవికథనత్వంజ్ఞాపితం-అత్ర
 బ్రాణేష్యచమనాదనాదిలోకికవృత్తాంతసమారోపాత్సమాసోక్తిః - పిశే
 షణానాంతోల్యేనయత్రప్రస్తుతవర్తినాం । అప్రస్తుతస్యగమ్యత్వంసాస
 మాసోక్తిరిష్యగఇతిలక్షణోన్యాయః..... ౧౫

అభధీరలలితంలక్షయతి-సభృతి॥నేతానాయకః-ఉదాహరతి-రాజ్యేతి-
 రాజ్యాభిషేకసమనంతరకాలమేవ-రాజ్యాభిషేకావ్యవహితోత్తరక్షణ
 పదేత్యర్థః-శిష్టంస్మప్తం॥౧౬॥అభధీరశాంతంలక్షయతి-ధీరశాంతభృతి॥ఉ
 దాహరతి-గుగాదీనామితి॥మహితంపూజితం-అహితానామక్రోధా
 దీనంతశ్చక్రాస్వరతీతథోక్తం-జాపంజాపంజప్తాజప్తా-అత్రాంబం
 కారాన్నివృణోతి-అత్రైతి-సంతస్సంతో-జాపంజాపమితివ్యంజనద్వయా
 వృత్త్యాభేకానుప్రాసః-మహితమహితేత్యన్తర్వరవ్యంజనసముదాయా

ధీరలలితోనేతాన్నింతోభోగలంపటః॥యథా॥రాజ్యాభిషే
 కసమనంతరకాలమేవరామేణసాదరసమర్పితరాజ్యలక్ష్మీఃశ
 త్రస్థులక్ష్యముపైగుపచర్యమాణస్సామ్రాజ్యభోగనిర
 తోభాగోబహువ॥౧౬॥ధీరశాంతశ్శాంతిరైర్వదీప్రివిప్రిని
 గన్యతే॥యథా॥గుగాదీనాంనదీనామమలినపులినేహంసం
 సేవ్యమానేస్తాతాఃపూతాఃప్రశాంతాశ్చుభసితభసితన్య
 ప్రశస్తత్రిపుండ్రాః॥సంతస్సంతోషవంతోమహితమహిత
 సృగాగ్నినామాభిగామంజాపంజాపందురాపంబిలయమక
 లయన్భాసురాభాసురేంద్రాః॥అత్రశబ్దాలంకారాంసంస్ప
 ష్టిః॥ఏతేనాయకాస్సర్వససాధారణాః॥౧౭॥అనుకూలా

అశృంగంనాయకాస్తతహకారిణశ్చ
 పక్షిణశ్చైరోధృష్టభిప్రృతభిచత్వారశ్శృంగారరసనా
 యకాః॥ఏకాయత్తోనుకూలస్సన్యత్॥యథా॥ధమ్మిల్లందరపు
 న్నహల్లకినైరుగ్గాస్యభాలస్థలేఃస్తూరీతికలంకపోలకువయో
 కౌన్తీయపత్రంపరాన్॥ఉత్సంగేనివేశ్యభూషణగజై

వృత్తాయమకంసర్వత్రవృత్త్యనుప్రాసశ్చైతిత్రయాశాంసంస్పృష్టిః॥ప
 తభృతి॥ధీరోదాతాదయశ్చత్వారోనాయకాస్సర్వసేషసాధారణాః॥అ
 నుకూలాదయస్తశృంగారమాత్రవిషయాః॥౧౭॥అనుకూలంలక్షయతి-
 పక్షి॥ఉదాహరతి-ధమ్మిల్లమితి॥దరపుల్లానామీషద్వికసితానాంహల్లకా
 నాంపైష్ఠిమ్మిల్లంకేశపాశముల్లాస్యాలంకార్య-కపోలకువయోఃకపోల
 యోఃపదయోశ్చైస్యర్థః॥స్వయంసంశతే-క్షీణ్యర్థః॥కామకాన్దుకంత్రా

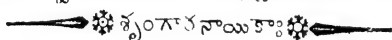
కార్యవవివరంబీతస్యారవైః - అత్రస్వయంభూషితాయాస్సీతాయా
 ద్విత్వంగోపదేశననావసరాన్వేషితంబరద్వేషితనుగ్లతామాస్యా
 ద్యసంతర్జయతిసతిచుంబనాలింగనాద్యాసక్తోభూదితిభావః-అత్రాద్యపా
 దివృత్త్యనుప్రాప్తిః-చతుర్థపాదేరూపకం॥౧౮॥అథదక్షిణంలక్షయతి-తు
 ల్యభితి॥అనకత్రానేకాసునాయకాసుతుల్యస్సమస్తేహానువర్తదక్షిణనా
 యకః॥ఉదాహరతి-విద్యేతి॥నిగదవ్యాఖ్యాతోయశ్లోకః॥అత్రవిద్యాదిషు
 ప్రాధాంగనాత్వాద్యారోపాక్రూపకాలకారః-అరోపవిషయస్యస్యాద
 రోహితరూపిణః । ఉపరంజకమారోప్యమాణంతయూపకంమతమితిలక్ష

స్సీతాంస్వయంభూషితాం గామఃశ్రీదతికామకాస్తుకలతా
 మార్వీవివంచీరవైః॥౧౮॥తుల్యోనకత్రదక్షిణః॥యథా॥వి
 ద్యాప్రాథమిలాసీనీ భిరశశంకంలే గృహీతస్వయం భూదే
 వ్యాసతతావలంబితభుజోరాజ్యశ్రియారంజితః । కాంతైశ్చీ
 త్రివధూజనైఃపరివృతస్సతాగ్రహసేమంధీగతైశ్చైశ్చిత్తతను
 ర్విదేహతనయానుంకేవిధతైఃవిభుః॥౧౯॥నాయకామాప్రవి
 జ్ఞాతవిప్రియశ్శతఉద్యతే॥యథా॥గూఢంత్వయానాయక
 గోపితాయామృగేక్షణాసేన్దుతులేతదీయో దృష్టామయాసా
 ద్యహిమత్సమానాశౌర్యంతవజ్ఞాతమభూతపూర్వం॥౨౦॥
 వ్యక్తాపరాధోనిర్భకోధృష్టత్యభిధీయతే॥యథా॥వీరశ్రియో
 వపుషితేపరిభోగవిహ్నంసంలక్ష్యతే తుమమిదంసహింసవరీ
 తుం॥సర్వంమయాహివిదితంచరితం త్వదీయంతతిగంప్రతా
 రయసిమాంవిశయైరభీతైః॥౨౧॥ఏతేషాంనాయకాసుకూలనే

ణాత్॥౧౯॥శతంలక్షయతి-నాయకేతి॥ఉదాహరతి-గూఢమితి॥అద్యహిల
 ద్యైవ-అత్రాద్యదృష్టేస్వస్తిన్నేవనాయకాంతరభ్రాంతిరభూదితి భ్రాం
 తిమదలంకారః॥౨౦॥ధృష్టంలక్షయతి-వ్యక్తేతి॥ఉదాహరతి-వీరశ్రియభితి॥
 వీరశ్రియోవీరలక్ష్యః॥నాయకాయాశ్చేతిప్రతీయతే-పరిభోగవిహ్నం
 పరశస్త్రప్రహారవ్రణంసఖతతాదికంచ - సంవరణంగోపనం-అభీకైరస
 త్యైః-అత్రవీరశ్రీనాయకయోరభేదాభిసంధిః॥౨౧॥ఏవంశృంగారనా
 యకాన్నిరూప్యతన్నహామూర్ఖ్యానాం ఏతేషామితి॥నాయకానామసు

కూలనేప్రణయకలహాది నావ్యవధానే సతిపునస్సంయోజనశ్చ త్యర్థః-కించిది
తి - ప్రధానేతివృత్తినాయకాదీషన్మూల్యనగుణః ప్రాసంగికైతివృత్తినా
యకఃకించిదూనశబ్దేనవివక్షితః-తదుక్తం- తస్యైవానుచర్యోభక్తఃకించిదూ
నస్తుతద్గుణైరితి-నచసుగ్రీవమకరందాదిః-కథాసునాయకోపయోగిగీతా
దిషు-వాక్యాంగవేషవికారాదినాహాస్యకారీవిదూషకః||పీఠమర్థముదాహ
రతి-శ్రీరామేతి-కోపిలక్షణః - అతపవాచ్ఛతః-వైలక్షణ్యాచ్ఛతత్వేద
ర్మయతి-యశ్చితి-శ్రీసభామింశోత్తప్రదేశం-అర్థాదరీణాం - గతపితే
త్యవధారణే-నకించిదపవక్షీతిసూచితం- లోకతావత్పరమద్వీనాయకాస
మీపెసంఘటనోచితంమధురరచనంకిమపిచనంసముపదిశ్యతదాసంయో

క్రమాత్పీఠ మర్థవిటచెటవిదూషకాస్సహకారిణః || కించిదూ
నఃపీఠమర్థఃకథాసుకుశలోపిటః|| సంధానకుశలశ్చైటోహాస్య
ప్రాయోవిదూషకః|| తత్రాద్యోయథా||శ్రీరామభూపతవ
చాపగుణస్వనాత్కాకోవ్యచ్ఛతోజయతినయతపీఠమర్థః|| య
శ్చోత్తభూమిగతపవనయత్యరీణాం రాజ్యశ్రియస్తవచిరా
యవశంవదన్వః||౨౨||ఇతరేషాంస్పష్టముదాహరణం|| అథా

ప్రవిధాశ్చ సంగారనాయకానిరూప్యంతే||స్వాధీనపతికాహ్యే
కాతథావాసకసజ్జికా| విరచితాతకంత్రితాచైవవిప్రలభా
వఖండితా||కలహంతరితాచైవతథాప్రీతితభర్తృకా|తథా

జయతి-అస్యాచరణంత్వస్యధేతిబోధ్యం-అప్రప్రకృతేచాపగుణస్వనైటరో
వ్యమాణస్యపీఠమర్థత్వస్యప్రకృతరాజ్యలక్ష్మీరూప నాయకావశం వదన్వ
ప్రావణరూపకార్యోపయోగిత్యాత్మరీణామాలంకారః-అరోవ్యమాణస్య
ప్రకృతోపయోగిత్యేవరీణామశ్చిలక్షణాత్ || ౨౨ || విటాదీనామనుదా
హరణేప్యదాహృతప్రాయత్వమిత్యాశయేనాహ ఇతరేషామితి|తల్లక్ష
ణాదేవతత్వరూపంసుబోధమితిభావః || అథసంభావితనాయకసామా
న్యగుణయోగినీనాయకేతిసామాన్యలక్షణంసిద్ధవత్ప్రత్యతద్విశేషఃకతిది
ల్లక్షణోదాహరణాభ్యాంనిరూప్యంతే||అథేతి|| స్వాధీనపతికాంలక్షయతి-
స్వాధీనేతి || స్వప్రిన్నధీనస్సురతసుఖాస్వాదలోభేనాయత్యః పతిరస్యా

స్వతః ॥ ఉదాహరణి-ఱోలాయామితి॥ అధిరోప్య సపరిరంభోద్ధర
 తనోపవేశ్య - మండవలనై రతిభీరుత్వాదీషచ్చలనైః - ఆందోళయన్ద్య
 త్వవచాలయన్ - కేళీకాననేత్రీదోద్యానేయమంజువగజులారమ్యవకు
 భాస్తస్సంబంధిమలతాకుంజేషు-అత్రలతాగ్రహణమతిసాంగ్రతాద్యో
 తనార్థం- అథకేసరైఃకమలవంజుశత్రవ్యవరః- లాలయతేక్రీడయతి- అ
 త్రస్వభావోక్తిరథ్యాలంకారఃప్రత్యనుప్రాసచ్ఛేకానుప్రాసశబ్దాలం
 కారాచేతితేహంసంసృష్టిః॥ ౨౩॥ అథవాసకసజ్జికాలక్షయతి- కేళీగృ
 హమితి ॥ వాసకేవాసవేత్సనిసంభోగోపకరణైస్సజ్జా సన్నధానైవవా

భిసారికాచేతినాయకాస్త్యప్రధాన్యతాః॥స్వాసీనపతికాసా
 న్యాద్యాపత్యానిత్యలాలితా॥యథా॥ ఱోలాయామధిరోప్య
 మండవలనై రాందోళయన్నారా తేళీ కాననమంజువంజుల
 లతాకుంజేషుపంచారయన్ । స్వేదాంభోఘనసారసారరజసాం
 యోజేనశాంఘి నయన్ప్రాహులాలయతే పిడేహతనయా ము
 త్సంగసంసృష్టిం ॥ ౨౩ ॥ కేళీగృహంతథాత్సానవలంకృత్య
 స్తురాతురా । ప్రతీక్షతేయావయతంసాన్యాద్యాసకసజ్జికా ॥
 యథా ॥ కేళీసత్సనిసజ్జితేస్థితవతీస్వాంగంముహూర్భుషితం
 పశ్యంతీముకుతేభఃపృథ్వీరతేసంకల్పయంతీక్రమం । పృచ్ఛంతీ
 దివసావసానసహయస్యా సన్నభావం ముహూర్భులా మేభవ
 తః । ప్రతీక్షణపరామారామభాద్యంకృధాః ॥ ౨౪ ॥ విరహేణ
 కృతోత్కంఠావిరహాతరంతితామలా॥ యథా ॥ హస్తస్య

సకజ్జికా- స్త్రీణాంవారస్తువాసకశ్చిపయేవాసకేవారది వసేసజ్జయతి
 జ్జికరోతిహామేణకేళీగృహేడికమితివాసకసజ్జికా ॥ ఉదాహరణి॥కేళీ
 ద్మనీతి॥ శ్రీరావంప్రతిసీతాసభివచనం - సజ్జితేసంభోగోపకరణైస్స
 కృతే - ముహూపశ్యంతీక్రమం చాత్మర్యవిశేషం సంకల్పయంతీసమా
 వ్రవయంతీ- పృచ్ఛంతీ-సభిరితేశేషః- మేభాలేభిసముదాచారోక్తిః-జా
 గ్యమాలసృగః॥ ౨౪॥ అథవిరహాతరంతితాంలక్షయతి- విరహేణేతి॥
 యథా ॥ హస్తస్య-తా-సర్వేంద్రియసభాస్వాదోయత్రాస్త్రీత్యభిమన్యతే । త
 స్మై

చ్ఛావిశేషోయస్యాస్సతథోక్తాః ఉదాహరతి - హస్తేతి సాసీతాత్వయ్యే
 వవర్తతేతద్వర్తనత్వన్వత్తాస్రనుబద్ధమితిభావః-అశ్రస్య భావోక్తిరలం
 కారః॥ ౨౫॥ రాగత్వలబ్ధవిషయేవేదనామహతీచయా । సంశోషణీచగా
 త్రాణాంతాముత్సాంతాంవిదుర్భుధాభితిపక్షమనుసృత్యోదాహరణాంత
 రమాహ - కందవశాభితి॥ హేమమసభత్యాతివశాత్సంబోధనం-త్వంవా
 సత్వరంగత్వాసమానయేత్యాకూతం- చైత్యానిలైర్మలయమారుతైఃఉ
 ద్దీపయతిప్రజ్వాలయతి-భితిఃపరంకింకరిష్యతివేతిభావః-హంతేతిభేదే-హం
 తహవ్నేనుకంపాయాంవాక్యారంభవిషాదయోరిత్యమరః - కాగతిరితివేద
 నానికయోక్తిః-అత్రవిరహాలసలత్వారోపస్యచంద్రకిరణేషుచందనం

స్త్రముఖాంబుజానవరతంద్వా రేఖతైస్థిలింతస్వన్నగైచలితం స
 భిజనచపిత్వామేవసామన్యతే । ఎకాంప్రేషితవత్సపిప్రియ
 సభిషున్యాంపునః ప్రేషయత్యాహారాదివరాక్షుభి రఘువతే
 త్వయ్యేవసానన్తితే ॥ ౨౫ ॥ యథావా॥ కందర్వోవిరహోనలే
 ఖమసగి షిప్తాచరోరాంగనాచంచూఖండితచారు చంద్రకి
 రణశ్రీఖండకాండచ్ఛటాః । చంచన్నూతనమాతరేణుఃకిరై
 శ్చైస్సర్వానిలైస్సాంప్రతం హంతోద్దీపయతి ప్రియోరఘుపతి
 ర్నాయాతికామగతిః ॥౨౬॥ ప్రియోవందిరాక్షేయావిప్రల
 భాస్త్రుణామరా॥యథా॥శ్వసితమృదితమేతత్సత్సంకెతితంమ
 షిఃయఃపిచంద్రోనిత్యచూరావచంద్రః । అజనిరజనికా
 లస్సాంప్రతంయూతయా మస్సుభవనమయిసఖ్య స్సత్వరం

నత్వారోపచంద్రః హేతుత్వాత్సత్వరంవరితరూపకమలంకారః॥ ౨౬॥ అథవి
 ప్రలభ్యంతమయః- ప్రియోవంది॥ వందితాలనామనేనప్రతారితాఉదా
 హరతి-శ్వసితేతిశ్వసితైర్వేదనావశాత్సంతతప్రసన్నదుష్టనిశ్చయై
 నితంపరిప్రమణాత్పరితస్తాపితమిత్యర్థః - చంద్రశ్శిశిరయతిహిఃశ్చల్ల
 ప్రవిష్టైః కరైశ్శీతలయతిఖలు - ఓభావర్యాః ప్రభాత ప్రాంసావ
 భావః- రామచంద్రప్రసశిశిరయతి-అగమనానంబనేనెత్త్య శేషఃకతి
 ఇతివిహితే - అచూర్ణగర్భాత్సత్వేవిషాదకగుణార్థయో-అక్షయతి-
 యాతాగతామూచాయస్యసతిరోక్తిః - సత్వరంయూతం పరివర్తస్యా

భంగప్రణియామోగచ్ఛామః- యాతేశ్యనెనాద్యాప్యగమనాభిలాషకిం
 చిదస్తీతిసూచ్యతే - అత్రానుప్రాసయమకయోస్సంస్మృష్టిః ॥ ౨౭ ॥
 అథఖండితాంలక్షయతి॥ క్వచిదితి-క్వచిన్నాయికాంతరస్నిహౌ ॥ ఉదా
 హరతి- సీతక్షపశ్చతి॥ వివస్వాంతూర్వ్యః- ధృష్టనాయకశ్చ-క్వచిత్ మేరో
 రుత్తరభాగేనాయికాంతరస్నిహౌచ- సీతక్షపేయాపితరాత్రిః - అతఏ
 వాధఃకృతంజీవనజల-యస్యాస్తస్యాః- అన్యత్రాధఃకృతంస్యథీకృతం
 జీవనంప్రాణధారణంయస్యాస్తస్యాః- రాగాన్వితఆర్తణ్యయుక్తః- అన్య
 త్రానురాగయుక్తః- తుహినంహిమమేవబాష్పంమంచతీతస్యాః - అ
 యత్ర తుహినచిందునగృహశ్రుతణాన్తుంచతీతస్యాః - కించ వీనాపద్మ
 సంకొచాస్తీరోహితాస్త్రీర్వస్యాంతస్యాః- అన్యత్రపవీనశోభాయాః- అ

యాతయామః॥అపహాశలిఖదే॥౨౮॥క్వచిన్నితక్షపేశాంతే
 ఖండితేద్వ్యకషయితా॥యథా॥మమైవవ్యాయోగే ॥ సీతక్ష
 పః క్వచిదధః కృతజీవనాయారాగాన్వితస్తుహినబాష్పముహో
 ననిన్యాః॥ వీనశ్రియోవిగళితాభిగిరోఽవస్వాన్పుష్టలిపాదుభ
 నేనపునఃప్రహర్షం ॥ ౨౮ ॥ నిరస్యదయితంహోపాత్పశ్చాత్తా
 పముపాగతా॥ కలహంతరితానామః శౌచిద్భిరుదహృరా॥య
 థా॥ ప్రాణాఃపంచవిరించి నామషకృతాబాణాశ్చతన్మరణాః
 పంచైవాశ్చభువస్తథాపినభయంతేభ్యోమమాశంజితం॥ పశ్యం
 ప్రాణమహంసరాఘవమయంయత్ప్రీన్వినాసంస్థితాకోపా

తవవిగళితాభిగిరోయస్యాస్తస్యాః-అన్యత్రవిగళితాభిగిరస్సుఖస్థ్లా
 పాయస్యాస్తస్యాః- ననిన్యాఃపద్మిన్యానాయికాయాశ్చపాదపతనెనకిరణ
 ప్రసారేణపాదయోఃపతనెనచ-పునఃప్రహర్షంవికాసంఅనందంచ-పుష్టతి
 అత్రప్రస్తుతవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతనాయకవృత్తాంతప్రతీతేస్సమాసో
 క్తిరలంకారః॥ ౨౯॥ అథకలహంతరితాంలక్షయతి- నిరస్యతి ॥ దయితం
 ప్రణామాదిప్రసాదనపరంప్రియం-కలహేసతిమఖేనాంతరితా॥ఉదా
 హరతి- ప్రాణాశ్చతి॥ తేహంప్రాణానాంమరణాలపహర్తారః - యద్య
 స్మాత్ ప్రాగ్రామవమయంపశ్యంప్రాణంవినానసంస్థితాతస్మాదైభ్యో
 నయోనాశఃకీర్తన- బాణస్యపంచభిర్వాదైఃపంచానాంప్రాణానానా

పహరణేపిరాఘవరూపప్రసాదా నమహిమానభీతరభూదిభావః-
కాపాస్తంవిధూయాద్యస్తరశరా ఏవ గ్రాహణైకభంసగృహ్యో గృహీ
తాకభంసభవేయం-తదభీనాభవిష్యామీతిభావః అశ్రరాఘవేఆరోప్యమా
ణ్యసామ్రాత్వస్యభయాభావోఽయోగిత్యాత్పరిణామాలంకారః-స్తరశ
ర గ్రాహైరితిరూపకమితితయోస్సంస్పృష్టిః॥ ౨౯ ॥ అథప్రాప్తితభర్తృ
కాలక్షయః- దేశాంతరేతి॥కాంతే - కథాభిఃకమనీయాభిఃకామ్యైర్భృ
నైశ్చపర్వదా । ఉపచారైశ్చరహయేన్యస్సకాంతఇతీరితఇత్యుక్తలక్షణ
ఇత్యర్థః॥ఉదాహరతి-రావ ఇతి॥గచ్ఛతిసతి-నతుగతే - కందర్పాగ్నేర్మద

దద్యవిధూయతంస్తరశర గ్రాహైర్గృహ్యోకభం॥ ౨౯ ॥ దే
శాంతరగతేకాంతేభిన్నాప్రాప్తితభర్తృకాలక్షయథా ॥ రామే
గచ్ఛత్యసురవిజయంకర్తుకామే వనాంతంభూనందిన్యాదినశశిక
తౌపాంషురఃకాంతిపూరిః॥కందర్పాగ్నేర్దధతివపుషిస్పృష్టమం
గావభంగీమంగీచక్రేభిసితపటలీరూపణాటోపముద్రాం॥అశ్ర
కందర్పాగ్నేరివంచమి॥అనురాఃఖరాదయః॥౩౦॥అనురక్తాస్వ
యంకాంతంయాతీయాసాభిసారికా ॥ యథా ॥ రావణావర
జాతశ్రరాఘవంమదనానురా । ప్రతిపేదేనిదాఘాంతావ్యాతీవ
వలయప్రమం ॥ ౩౦ ॥ యథావా॥ఘోటీతీక్ష్ణఘురితుతక్షీతిర
జస్సాస్ఫరాంభ కాదాప్యతేసంయద్రాత్రిముఖే కృపాణలతికా
నూటీకృతాలంబనా । శుండాలద్యుతిడంబరాంబరధరాశ్శరై
కభోగోన్ముఖైశ్చ్రుతీరభిసారికారఘువతేరంగంసమాలింగతి॥

నానలాత్ - అంగారభంగీంఽధతిదధానై - భసితపటల్యాభస్తృపుంజస్య
రూపణాటోపలచ్చినాతిశయస్తస్యముద్రాంబహుం ॥ ౩౦ ॥ అథా
భిసారికాంలక్షయతి- అనురక్తైశ్చరాత్తాభిసరేతాకాంతంసారయేద్వా
భిసారికైద్వివిధమభిసరణం - సారయేదితి-దూత్యాదిముఖేనతిశేషః- త
త్రాన్యపత్నావలంబనేనోదాహరతి-రావణేతి॥ రావణస్యావరజాస్వసా-
అతోపమాలంకారః॥ ౩౦ ॥ .....*

ఉదాహరణాంతరమాహ-ఘోటీతి ॥ శుండాలానాంద్యుతిడంబరఃకాం
త్యాడంబరవివాంబరమవగుతనపటంధరతీతిశోభాతోఽశ్రుతీరేవాభి

సారికా - అశ్రూపకాలంకారః ॥ ఏవం నాయకస్వరూపతోష్ఠవిభా
నిరూప్యతాసామేవ ప్రత్యేకం ప్రైవిద్యేన చతుర్వింశతి సంఖ్యాభవతీత్యా
హ-ఏతాశ్చైతి - ముగ్ధాస్వాగీనపతికామధ్యాస్వాగీనపతికాప్రాధాన్యా
గీనపతికేత్యేవం ప్రకారేణావస్థాప్రయయిత్వాశ్చతుర్వింశతీసంఖ్యాకాభ
వంతీతిభావః-తాఃపునరితి-తాఃపునస్వాగీనపతికాగృహ్యవిధనాయకావీవ -
పత్నిన్యాదీతి-పత్నిన్యా*యోజాసభేదాః - నావస్థాభేదాభిభావః - తా
సామితి-నేహ ప్రపంచ్యతే ఇతి- చతుర్వింశతిసంఖ్యబహువక్తవ్యత్వాదన్యత్రా
వైవిధ్యక్తత్వాచ్చనాశ్రోచ్యత ఇత్యర్థః ॥ ౩౨ ॥ ఏవం నాయకస్వరూపం

ఏతాశ్చ ముగ్ధామధ్యాస్వల్పభేదేన ప్రవిధాభవంతి-తాసాం
స్వరూపం రసతరంగేవ త్యాయః - తాఃపునఃపత్నిన్యాదిభేదేన చ
చతుర్విధాః-తాసాం లక్షణం కామశాస్త్రే ప్రసిద్ధమితి నేహ ప్రపంచ

—❀ అథ కావ్యసామగ్రిప్రతిపాద్యతే. ❀—

చ్యతే ॥ ౩౨ ॥ అదేదానముక్తగుణః శిష్టస్య నాయకస్య కథాశరీ
రనిర్వర్తకం కావ్యం లిలక్షయిషుగాదౌ తిత్వానగ్రీంద్యయితి ॥
బీజంపితస్యాః కివితాలతాయాః ప్రాంచోవదంతి ప్రతిభావి
శేషం । సతా-వ్యశాస్త్ర్యవబోధనాదిజలావసేకాదికమీర
యంతి ॥ ప్రాంచ ఇతి నాంచైషాజాయామియ్యపథానకారస్య
లోపప్రతిషేధః-ప్రతిభేతి - అతశ్చోపసర్గ ఇత్యర్థః అకర్తరిచ
కారకే సంజ్ఞాయామితి కరణార్థతా ప్రతిభాంత్యనయేతి ప్రతిభా-
ప్రతిర్వ్యతితవిషయానతిరాగామిగోచరా । బుద్ధిస్తాతా-లి

రూప్యకావ్యస్వరూపనిరూపణం వికీర్ణస్సంప్రతితదత్పత్తిహేతుం ప్రతిపా
దయతి-అథేతి ॥ ఉక్తైగుణైర్న హాకులీనత్వాదిభిర్విశిష్టస్య - కథైవ శరీ
రంతస్య నిర్వర్తకం నిష్పాదకం బీజమితి-స్వయం వ్యాకృతం ॥ ప్రాంచ ఇతి-
ప్రకషేణాంచ్యం లేషాజ్యంత ఇతి సాగ్రీందః-ప్రతిభేతి- అతశ్చోపసర్గ ఇ
త్యర్థః-అకర్తరిచ కారకే సంజ్ఞాయాం - ఉపసర్గ ఉపపదేన త్యాదంతాధా
తోః కర్తృభిన్నకారకవాచకస్సన్నభవతి సంజ్ఞాచేత్ప్రకృతిప్రత్యయస
ముదాయః ప్రకారతా-ప్రతిభాంత్యనయేతి భానం ప్రతికరణత్వాత్-
కారకాని త్రయం-పరిపూర్ణం సంప్రదానంతరైవచ । అస్థానానాధికర

ఋణత్యాహుఃకారకాణిషడితి - పాగ్రీవీనేతి-శక్తిః కవిత్వబీజభూతస్సం
సాగరవిశేషఇతికావ్యప్రకాశకృతః-ఏతేనప్రతిభాశబ్దోవ్యాకృతః - ప్ర
స్ఫుతావేతిఅత్రయాంభినేతృనువర్తతే- ఉద్బోధఃస్ఫూర్త్యస్తుభిత్వం -
యథేతి-అంతరంగత్వాస్తుభ్యత్వాత్ ॥ ౩౩ ॥ ఏవంకవితాకారణాదికము
త్వైసంప్రసాదకావ్యసామాన్యలక్షణమాహ - సగుణాలంకృతీతి॥కావ్యమి

కీజేయాప్రజ్ఞాత్రైకాల్యగోచరా । ప్రజ్ఞాంనవనవోన్మేషశాలి
నీంప్రతిభాంబిషుర్భ్యుక్తలక్షణాప్రాచీన జనసకృతసుకృత వి
శేషసముత్పదితాశక్తిః । యాంబినాకవితైవనప్రసరేత్ ।
ప్రస్ఫుతావాఽఽహంసనీయాస్యాత్ । తస్యావిశేషఉద్బోధః ।
తలపితాలతాయా బీజప్రధానకారణంప్రాంచః ప్రా
హుః । కావ్యాభిరామాయణాదీనిశాస్త్రాణికాణాదపాణిని
యాదీని । అవిశబ్దేనగజశరగఖడ్గాదిశాస్త్రాణాంపరిగ్రహః ।
తేషామవబోధనంసమ్యగ్ధపరిచ్ఛిత్తిః । ద్వితీయేనాదిశబ్దేన
కావ్యపిచ్ఛిత్తుయాకావ్యకరణవిచారయోర్నిరంతరపరిశీలనం
ఏవత్యుతే । అనంతరతమభ్యస్యతామేవ కవీనాం కావ్యేషుపా
కోదయదర్శనాత్ । ఏతత్సర్వంతస్యాజలావసేకాదికంప్రా
హుః । అత్రావిశబ్దేనవోహదాదిపరిగ్రహః । యథాహిక్షితి
పాథః పవనాదీనాంకారణత్వేవ్యంతురోన్నతావంతరంగత్వా
త్ప్రధాన్యంబీజస్య । ఏవంప్రతిభాశక్తేరపికవితోదయేంత
రంగత్వాద్యున్నతిమాంద్యావిర్భూతదోషనిరాకరణప్రభ
విష్ణుత్వాచ్చప్రధాన్యమిలధావః ॥ ౩౩ ॥ అథునాకావ్యసా

—❀ కావ్యలక్షణం. ❀—

మాన్యలక్షణమాహ ॥ సగుణాలంకృతీకావ్యంపదార్థాదోషవ
బితౌ ॥ గుణాదీనాంలక్షణాంతతత్తరంగేషువ్యత్యయః । ప

రిలక్ష్యునిదేశః-శిష్టంలక్షణం- అత్రగుణాలంకారాదియైకత్వశబ్దార్థయుగ
ళనైవకావ్యత్వప్రతిపాదనాద్విదార్థాదవివ్వంజ్య నిదైశాచ్చ కవనీయ
శబ్దపవనాద్యపవనాకావ్యమిలపక్షమయ్యనిరస్తమితిజోధ్యం - ననుగు
ణాదీనామవోధేత్స్యతితలక్ష్యపరిజ్ఞానకథనిఘోయాత్ - గుణాదీనామి

అర్థగమయోరసంకారయోగస్సదోషయోశ్చాతి వ్యాప్తివారణాయవిశే
 యణవై శిష్యం - నన్వదంలక్షణమునంభవాక్రాంతమిత్యాశంక్యపదశబ్దస్య
 వివక్షితార్థమాహ-పదశబ్దేనేతి - సుప్తిజంతాన్యతరపరత్వేతుగుణాలంకా
 గాదివై శిష్యసంభవాత్ - వాక్యపరత్వేయ్యుక్తిమాహ-తత్రైవైతి- వా
 క్యవివేకస్య-పదంలక్షణయతి-పదమితి - సుప్తిజన్యతరవిభక్త్యంతత్వంపద
 సామాన్యలక్షణం-వైయాకరణాభిమతలక్షణమాహి-పతి- సుప్తిజంతమితి -
 లయంభావః-సుబంతంపదమిత్యక్తేతిజంతేతివ్యాప్తిః- తిజంతంపదమిత్య
 క్తైసుబంతేతివ్యాప్తిః- సుబంతత్వేనతిజంతత్వంపదత్వమిత్యక్తైలసం
 భవఇతి ౧ . పదవిభాగమాహ- పదమితి॥వాచకమితి॥తత్పదమిత్యర్థః-ప్రి
 థేతి- విభాగాదేవత్రైవిద్యసిద్ధిప్రిథేక్యనేనవ్యంగ్యజీతకత్వాత్వాన్య
 స్యవ్యంజకస్యాప్యత్రావశ్యకత్వమితిజ్ఞాప్యతే॥వాచకంలక్షణయతి-సామ్రా
 దితి॥సామ్రాదవ్యవధానేనసంకేతితోయోగస్తస్యబోధకంబోధజనకం- అ

దశబ్దేనాచరచందర్భాన్యకంవాక్యంలక్ష్యతే-తత్రైవైకావ్య
 లక్షణసంభవాత్ - పదవిభక్త్యంతంవేద్యం- సుప్తిజంతం
 పదమితిపదంలక్షణస్యప్రత్యేకసముదాయపక్షయోగవ్యాప్త్య
 సంభవదోషగ్రస్తత్వాత్ ౧. పదవిభజతే ॥ వాచకంలక్ష
 కంచైవవ్యంజకంచేతి తస్మిన్విధా ॥ ఆన్యం లక్షణయతి ॥ సా
 మ్రాద్యంతకేతిరాధ్యస్య బోధకంతేషు వాచకం ॥ సంకేతితో

త్రసామ్రాత్వంపదాధాంతరప్రతీత్యద్వారకత్వం-లక్షణాయాముఖ్యాధ
 బాధాదిరూపసంకేతసాపేక్షత్వాల్లక్షకేతివ్యాప్తివారణాయసామ్రాద్య-
 ముఖ్యాధబాధాదిప్రితయసమయసాపేక్షాలక్షణేతి కావ్యప్రకాశకారో
 త్పాతస్యవ్యవధానేనలక్ష్యాధబోధకత్వాన్నసామ్రాత్వం-యస్యశబ్దస్య
 యత్రావ్యవధానేన సంకేతోగృహ్యతే సుతస్యవాచక ఇతి మమ్ముటపా
 దాః-యస్సామ్రాత్వంకేతితోర్ధస్తంయఃప్రతిపాదయతిసవాచకస్తస్యేత్య
 ధఇతివరదరాజాగ్యః - సావ్యవధానేనసంకేతస్యాధ్యస్యబోధకం
 వాచకమితిమగ్నక్షిప్తే దధప్రతిపాదకశబ్దత్వమిత్యేకంలక్ష
 ణం సంకేతితార్థప్రతీతి స్మృత్యైవాపరంలక్షణంవాచకస్యేతి లక్ష
 ణం-సంకేతితార్థప్రతీతి స్మృత్యైవాపరంలక్షణంవాచకస్యేతి లక్ష
 ణం-సంకేతితార్థప్రతీతి స్మృత్యైవాపరంలక్షణంవాచకస్యేతి లక్ష

ప్రదాయాపరిజ్ఞానాసంభాషితాథోప పాదనావశ్య కాన్ధాప్రతిపాదనా
యతనంకస్యచిద్వ్యాఖ్యానమపాస్తం. సరికెతశబ్దార్థంపివేత్తుంసంకెతితశ
బౌద్ధమాహ- సంకెతితశ్చ- సంకతోస్యప్రహీతస్సంకెతః- అతవవగృహీ
తస్సంబంధోయస్యసశ్చత్యాశయేనగృహీతసంబంధశ్చశబ్దార్థశ్చత్వైకత్వం - శ
బౌద్ధయోర్నిశ్చితసంబంధదాక్షిణ్యపాదనాయకతిత్సంబంధాభాసాన్మృ
తిపాశ్యరాకరోతినన్విత్యాదినాతిప్తాన్నశబ్దార్థయోస్సంబంధశ్చత్వైకత్వం
న- అయంసంకెతపదవాచ్యశబ్దార్థయోస్సంబంధఃకఃకిమభిధానశ్చశబ్దార్థః
శబ్దార్థయోస్సంబంధ ఇతిపదవ్యయమగ్రేనతావదిత్యాదివాక్యేష్యమవ
త్తతే- ననుశబ్దార్థయోర్నిశ్చితత్వవనాదభేదోస్త్విత్యాశంక్యారాచక్షే
నతావదితి- తాదాత్మ్యమభేదఃనతావన్నైవ- భవతీతేషః- తత్రహేతుం
దర్శయతి- విలక్షణతయేతి- అయంభావః- శబ్దస్యవనాత్కతయాఒథస్య
ప్రవ్యాదిరూపతయాచక్షే అతఃశ్వాదభేదోనిస్థితీతి - ననుశబ్దప్రయో
గస్యాశబ్దానపూర్వకత్వాత్కార్యకారణభావోభావత్విత్యాశంక్య పరిహ

గృహీత సంబంధ శ్చశబ్దార్థః । ననుకాయం శబ్దార్థయో స్సం
బంధః - నతావత్తాదాత్మ్య-విలక్షణతయాప్రతీతే- నాపి
కార్యకారణభావః - శబ్దస్యనిత్యత్వేనానకకార్యత్వేనాస్వాధై
నగమాకార్యకారణభావాభావాత్ - నాపిదేశకాలావినాభా
వః - భిన్నదేశకాలర్వాత్ - నాపిసంయోగః- శబ్దస్యప్రత్య

రతి-నావీతి - తత్రకారణమాహ శబ్దస్యేతి- శబ్దస్యనిత్యత్వమిమీమాంస
కాః- అగ్రజన్యత్వమిమీమైయాయీకాః- అయంభావః- కార్యమాత్రస్యా
నిత్యత్వనియమేననిత్యస్యశబ్దస్యకార్యత్వాసంభవాగ్గనజన్యస్యతస్యగగ
నకార్యత్వేనాన్యకార్యత్వాయోగాచ్చమనిత్యయేపి శబ్దార్థయోగకార్య
కారణభావసద్భావసంఘానాశశేషమకాస్తిస్యేతివాకత్వేతి - నను
యస్మిన్దేశేకాలేచశబ్దత్వమిమీమైయాయీకాః- నావీతి దేశకాలావినాభా
వోభావత్విత్యాశంక్యసోపనిస్థితీతివాచ్యమా - నావీతి - తత్రహేతుమాహ
భిన్నైతి- అయంభావః - అయంయోగావనోభావవికారాణాశబ్దస్యైత
ద్దేశేపిత్వమానకాలేచశబ్దత్వమిమీమైయాయీకాః- నావీతి - తత్రహేతుమాహ
భిన్నైతి- అయంభావః - అయంయోగావనోభావవికారాణాశబ్దస్యైత

నువాగధావివసంపుక్తా విద్యభియుక్తైస్సంయోగో స్త్విత్యా శంక్య
 సోప్యయుక్తజిత్యాహ - నాపీసంయోగిభిః || తత్ర హేతుచందర్యయతి-శ
 బ్దస్యేతి- శబ్దోద్రవ్యమితిమీమాంసకాః- గుణభిజ్ఞైరయాయితాః - ద్రవ్య
 త్వపక్షేస్సాధేనగుణేనగుణత్వపక్షేస్సాధేనద్రవ్యేణవాతదయోగాత్ -
 అయంభావః - శబ్దస్య ద్రవ్యత్వమితిమతే ద్రవ్యభూతస్య చూపకబ్దస్య
 గుణభూతస్యచక్షూదిరూపతదర్థస్యచ - గుణత్వమితిమతేచగుణభూతస్య
 ఘటశబ్దస్యద్రవ్యభూతస్యఘటరూపతదర్థస్యచగుణగుణిసోస్సనువాయఇ
 తిసమవాయసంబంధావశ్యంభావాత్సంయోగోనసిద్ధ్యతీతి || ననుశబ్దో
 చ్చారణాదర్థస్త్వేతేననుభూయమానత్వాదర్థస్త్వేతిజననశక్తిరస్త్విత్యా
 శంక్యసాప్యయుక్తవేత్త్యాహ- నాపీతి- అర్థస్త్వేతిజననశక్తిరపిసంబంధో
 నైవ-నభవత్యేవేత్యర్థః- అయమగృహీతః కార్యోపయుక్తవాగ్యహీతో
 వేతిద్వేధావికల్పంహృదినిధాయవికల్పద్వయపరిహారరూపేణతత్రహేతు

త్వగుణత్వేవాస్సాధేనగుణేనద్రవ్యేణవాతదయోగాత్ | నా
 స్యధిస్త్వేతిజననశక్తిరేవసంబంధః | అగృహీతస్య తస్యకా
 ర్యానుపయోగాత్ | అన్యథాచవ్యుత్పన్నస్యాపి శబ్దార్థప్ర
 తీప్రసంగాత్ గ్రహణాపేక్షాయాంస్వజన్యార్థస్త్వేతివ
 స్వానుమానాదన్యోన్యాయప్రసంగాత్ | నచపూర్వపూ

ముపపాదయతి - అగృహీతస్యేతి-అజ్ఞాతస్యేత్యర్థః - వైపరీత్యేననుభవ
 నైరుద్ధ్యందర్శయతి- అన్యథేతి- అగృహీతస్యాపి కార్యోపయోగిణ్యోక్త
 విత్యర్థః - అవ్యుత్పన్నస్యశక్తిగ్రహణజన్యసంసాగరరహితస్యాపి - గ్ర
 హణాపేక్షాయామితి- అగృహీతత్వపక్షస్యానుపయుక్తత్వాదగృహీతత్వ
 పక్షాకాంతాయామిత్యర్థః- స్వజన్యయా అర్థస్త్వేతిజననశక్తిజ్ఞానజన్య
 యాఅర్థస్త్వేత్యాస్యస్యవిశిష్టశక్తిజ్ఞానస్యానుమానాదన్యోన్యాయ
 ప్రసంగస్తస్మాత్ - అయంభావః- ససాధయితస్యసంబద్ధతాపన్నస్య
 విశిష్టశక్తి సంబంధస్య యదజ్ఞానం తస్యతజ్జన్యయోగ్యస్త్వేత్యా నిర్వ
 హణేనత్యహుదర్థస్త్వేతిమాత్రాఅర్థస్త్వేతిజననశక్తిజ్ఞానాత్ అహుదర్థస్త్వ
 తిజననశక్తిజ్ఞానవాక- అర్థస్త్వేతిరిత్యుభయధాప్యనుమానప్రసంగాదర్థ
 స్త్వేతిప్రతివిశిష్టశక్తిజ్ఞానం విశిష్టశక్తిజ్ఞానంప్రత్యర్థస్త్వేతిశ్చ సాధనమి

త్యవోన్యాయశ్రయప్రసంగస్తప్తద్వహీతత్వపక్షాప్యనమరూపభి - నన్య
 ర్థస్మత్తిజననశక్తిర్ద్రవహీతైవార్థస్మత్తిజనయతీత్యత్రపూర్వస్మత్త్యావి
 శిష్టశక్తిజ్ఞానస్యవివక్షితత్వాన్నవోన్యాయశ్రయభిత్తుపపక్షికల్పనమప్య
 యుక్తమిత్యాశయేనాహ - నచేతి॥ తదనుమానాద్విశిష్టశక్తిజ్ఞానానుమా
 నాదిత్యర్థః - అయంభావః - శబ్దత్రవణానంతరంసంగతిగ్రహణకాలీనప
 దార్థస్మత్త్యనుమితాద్విశిష్టశక్తిజ్ఞానాత్మనః పదార్థస్మత్తావభ్యుపగతా
 యాం పూర్వస్మత్త్యా శక్తిజ్ఞానానుమానాదవోన్యాయశ్రయ పరిహార
 సాన్యదిత్తుక్తిరవ్యయైతి । తత్ర హేతుమాహ - అనవస్థేతి-అయమా
 శయః - అవోన్యాయశ్రయేపరిహృతేపిపూర్వస్మత్త్యావిశిష్టశక్తిజ్ఞానాను
 మానాంగీకారేపూర్వస్మత్తేకారణత్వేనశక్తిజ్ఞానమపేక్షితం-తస్యపు
 నఃపూర్వస్మత్తిరపేక్షితా - తస్యాపునశ్శక్తిజ్ఞానమితీహర్వపూర్వమా
 కాంతాయాంతర్యంతరవస్థాభ్యుదోషపక్షైః పూర్వస్మత్త్యనుమితే

ర్వస్మత్త్యాతదనుమానాదుక్తిర్ద్రవస్మత్తిజన్మ । అనవస్థా
 ప్రసంగాత్ । కీచయత్రసంబంధిదృశ్యాత్మసంబంధ్యం తర
 త్త్యోస్థిత్రసాదృశ్యేరోధాదిచేనసంబంధానియతః సచప్ర
 కృతేనాస్తి । తస్మాద్దృశ్యైర్దృశ్యోన్యాయః కర్తవ్యః ॥ అత్ర
 చ్యుతే-అస్తుశక్తిరేవసంబంధః - సచసంగతిగ్రహణకాలీన

నవిశిష్టశక్తిజ్ఞానవోద్యుత్తాత్మవతీత్యవ్యసాంప్రతమితి- పదార్థానామ
 నేతత్వాత్పూర్వపూర్వేతిద్విగుణీః - జ్ఞాతాజ్ఞాతాదేవలృప్తసహత్వా దర్శ
 స్మత్తిజననశక్తిరపి నైవసంబంధభిత్తిపూర్వేనసంబంధః - సాదృశ్యాదే
 త్రానవకాశపవేర్యాహుంజేతి - సంబంధిదృశ్యాత్మవయాదిదృశ్యాత్మసం
 బంధ్యంసంప్రతిష్ఠివాదిత్తుమితి-గజాదిదృశ్యాత్మసంబంధిత్వైర్వభవతిత
 త్రసాదృశ్యంఋరోధశ్చసంబంధః - భటాదిదృశ్యాద్రాజాదిత్వైర్వస్మ
 స్వామిభావాదిరాదిత్యాః సచప్రకృతేనైర్దృశ్యైర్దృశ్యేనాస్తి - తస్మాదితి
 సంబంధస్యదుర్నిరూపత్వాచ్చద్భాభ్యోన్యాయసంబంధమనాస్తితిపూర్వః
 తుః ॥ అభినిర్భూతసంబంధనర్వహణాయప్రతిజానీతే - అత్రోచ్యతే
 భి॥ వివక్షితస్సంబంధః కర్తవ్యత్రాహ - అస్తుశక్తిరేవేతి॥ అభిధావః
 పదార్థాయాసంగతీతమనవాన్యాయసంగతీతమనవాన్యాయః - అత్రాస్తిః

త్వనేనవిష్టశక్తివన్నాత్రదోషగంధఇలినూచితం - అస్తుశక్తిస్సంబంధ
 స్తస్యాప్యగృహీతస్యగృహీతస్యవోపయోగ ఇత్యాశంకాయాంగృహీత
 సైవివోపయోగఇత్యాశయేనగ్రహణసమయమాహ - సచేతి-సంగతిగ్ర
 హణకాలేఅస్యపదస్యాయమగ్నోనుటాపఇతిసంకర్షజ్ఞానసమయపద- య
 దాసంగఃగర్భహ్యతేతదైవాస్తీషునభద్రమగ్ధాభిధాయినీతరస్తీలిగృహ్య
 తఇత్యర్థః - సంబంధాభిమానేన సభినిద్దేశః - అస్త్యైకదాశక్తిగ్రహ
 స్తతఃకథంసమయాంతరే - ధిప్రతితిత్యతహ-తదలి-తేనసంగతిగ్రహణ
 కాలీనశక్తిగ్రహణ జనితస్సంసార శృబ్దజన్మనేనసముద్భుత్సంస్కృ
 త్తః - అత్రదర్శనంత్రవణస్యాప్యపలతుణం- సతోభావస్సత్తాపిద్యమాన
 త్వం- తన్నాత్రేణప్యసత్తయైవేత్యర్థః- సంసారపితౄదృష్టసూక్తిర్భవ
 తీనిసర్వానుభవః- ననుశక్తిగూఢసంబంధపితౄదృష్టజ్ఞానాదేవార్థప్రసా
 కింప్రథమాభిమానేనసంసార-దేవత్యాశంకతత్సత్తాపిదానాన్త్యైలితిత్యా

గృహ్యతే - తజ్జనతాస-సార-శృబ్దజన్మనేనసముద్భుత్సంస్కృతామా
 త్రేణార్థప్రసాదజనయతి - సత్వర్థప్రయోగికిసంబంధపి
 తృజ్ఞానసంస్కృతిహేతురభ్యుపగమ్యతే - రథాసలిసంబం
 ధస్యాపికారణకోటిబవేతేనసంబంధాంతరాభ్యుపగమప్రసం
 గాత్-అగ్రస్యాపిసంబంధపితేషణతయాప్రథమపదవినిశ్చేన

శయేనాహ- స్వేతి- అగ్రప్రయోగీఅధేయోయస్యసోధ ప్రయోగి
 కః- అగ్రాభ్యుపగమయోగిశ్చేతిలభ్యతే- రాధ్యరోనుస్సంబంధశృత్తిటా
 వసంబంధప్రద్విజ్ఞోయశృబ్దస్తస్యజ్ఞానకత్త్యైర్భాష్యనేహేతురీనా
 భ్యుపగమ్యతేనాంగీకరియతే- తత్రహేతుంకర్మయతి- తదేతి-సంబంధస్య
 శక్తిగూఢసంబంధస్యాపికారణకోటాపిదేన కారణపరంపరాంతోపాతి
 త్వాత్సంబంధరూపవిహాయకారణరూపతాపన్నత్వేనేతియావత్ - సం
 బంధాంతరస్యాభ్యుపగమప్రసంగాత్ - నిర్వ్యాభ్యుపగమ్యశక్తిగూఢసంబం
 ధస్యాస్యధాత్వేనశబ్దాగ్నియోస్సంబంధాంతరాంగీకారప్రసక్తిత్యర్థః-
 అనిష్టాంతరమప్యస్తీత్యాహ - అథస్యేతి - సంబంధపితేషణతయాకారణ
 కోటా ప్రథమోపాత్తత్వాత్సంబంధపితేషణత్వేన ప్రథమం శబ్దజ్ఞానా
 రూపమవగతత్వేనవిష్టజ్ఞాన-దేషణజ్ఞానజన్యమితియమాదాదావే

వజ్రాతత్వేనపునస్తస్యార్థస్యాపగమాయజ్ఞానాయశబ్దస్యవైయర్థ్యప్రసంగాచ్చ - శబ్దప్రసక్తింవివేచార్థజ్ఞానస్య జాతత్వాచ్చబిస్య వైయర్థ్యప్రసంగఇతిభావః - ఇతస్సంసారస్సత్తామాత్రేణార్థస్మృతిం జనయతి తిసాంప్రతమితిబోధ్యమితిభావః - ఏవం శక్తిసంబంధం నిర్వాహ్యసాదృశ్యాదిసంబంధకోటింసంహావలోకనన్యాయేనవిమృశ్య తత్ర త్రైధానికల్ప్యత్యతీయంద్వేధానికల్ప్యక్రమేణపరిహరతి - యత్తూక్తమిత్యాదిసాన్యవచనవ్యాఖ్యాతాదిశ్యంతేన - ఉతేతివితర్క - శబ్దార్థవచ్ఛబ్దార్థయోరిన - అన్యప్రగోగవయాదిస్థలేష్వపి - తత్సాదృశ్యంఉతేత్యాదివికల్పద్వయేపిఃపక్షితమితివచస్యాన్వయపూర్వకంకాక్యనుసంధానేన ప్రశస్తస్యమున్నేయః ॥ తత్తాద్యంపరిహరతి - నాద్యఇతి॥ తత్రనిమిత్తందర్శయతి-

పునస్తవగమాయశబ్దవైయర్థ్యప్రసంగాచ్చ-యత్తూక్తమన్యత్రసాదృశ్యాదిరేవసంబంధఇతితత్రవక్తవ్యంకింశబ్దార్థయోరపిసాన్యశ్యానినాభావ్యమితివివక్షితం- ఉతశబ్దార్థవచన్యత్రాపి తన్నాభూదితి- కింవాతవభావాత్సృకృతేపిస్మృత్యభావఇతి- నాన్యః-శబ్దార్థయోస్తదనుభవాత్ - నద్వితీయః - అన్వయవ్యతిరేకసిద్ధత్వాత్ - శృతీయేపిశక్తిసంబంధమంగీకృత్యస్మృత్యభావఅపాద్యతేవా ఉతసంబంధవచనాస్తీతివా - నద్వితీయః కార్యగమ్యత్వాచ్చక్షీలక్షణసంబంధస్య-నాద్యః - మాతామేవంధ్యేతివత్ స్మృతిజననశక్తిరస్తిష్ఠతిరాస్తీతిస్య

శబ్దార్థయోరితి॥ ద్వితీయంనిరాకరోతి - నద్వితీయఇతి ॥ తత్ర హేతుంప్రతిపాదయతి- అన్వయేతి॥ సాదృశ్యసంబంధసదాభవాద్వ్యక్త్యంతరత్వైతితిత్యన్వయేన తదభావాత్సృకృత్యభావఇతి వ్యతిరేకేణవసిద్ధత్వాదన్యత్రాపి తన్నాభూదితోపపద్యతేఇతిజ్ఞేయం- శృతీయేపి-తదభావాదిత్యత్ర తస్యశక్తిసంబంధస్యాభావాత్సాన్యభావాదిత్యేకోధః - తస్యైవాభావాదిత్యవ్యోధః - ద్వితీయంపరిహరతి- నద్వితీయఇతి-తత్ర హేతుముపసాదయతి-కార్యేని-అర్థస్మృతిరూపకార్యానుమేయత్వాత్ - అన్యంనిరాకరోతి-నాద్యఇతి-తత్ర హేతుంవిన్నయతి-మాతేతి- స్వోత్పత్తేర్వంధ్యాన్వయేన-నాన్యతామేవంధ్యేనవచనేద్వ్యాహరమితిభావః- నిగమయతి-

తస్మాద్దిలి-లనవద్యమమష్టమిన్యన్థః 3, ఏవంవాచకంః-సూర్యతద్వేదనిరూ-
పణైకర్తవ్యేవాచ్యభేదావసరితంతరేణ తద్వైకస్య చర్త్రహత్వాన్ప్రీక-
మంవాచ్యభేదనిరూపణాయావసరశ్చ త్యాశయేనాహ- వాచ్యేతి-కాలితి-
సాంకేత్యంసంకేతార్హమితసామాన్యేనపు సకలంసనిద్దేశః-కాలిగుణక్రి-
యాన్ర్యభేదేనచతుర్విధస్సంకేతిషమయశ్చన్యన్థః- కాలిరెవ-వేతిపత్రా-
చరం- సాంకేత్యమిన్యనేనసూచితం సంకేతావశ్యకత్వంప్రథయతి- త-
త్రతావదితి-తత్రతావత్తథావతీత్యన్థః-సమయన్రహేసంకేతన్రహేసం-
కేతన్రహాసహకృతంసంకేతగ్రహసహకారశిష్టః-ఏతేనసంకేతగ్రహ-
విలంబాద్బోధవిలంబశ్చశిష్టాపితం- యథావశ్యురాదీనాంస్వస్వవిషయబో-
ధసామర్థ్యలక్షణశక్తౌసత్యామపిసన్నికర్తాదివిలంబాత్తద్విలంబస్తథాశ-

వదనవ్యాసూల్-తస్మాచ్ఛక్తిస్సంబంధశ్యానవద్యం 3. వా
 చ్యభేదముఖనవాచకభేదంవివక్షన్వాచ్యభేదమాహ || జాతి
 గ్గణాక్రియాప్రవృత్త్యాంసంకేత్యంజాతిరేవవా || తత్తత్తావత్స
 త్యేవాస్యశబ్దిస్యాయషాఢ్గలిసహయగ్రహే శబ్దాదగ్ధపితేష
 ప్రతీతిస్యథానేత్యన్వయవృత్తిరేకాఢ్యాంసంకేతగ్రహసహ
 క్యవివక్షజ్ఞోద్బంబోధయతీతి సర్వసంప్రసేషన్మం - సంకేత
 గ్రహశ్చజాతిగుణాక్రియాప్రవృత్త్యేషుజాతావేవ జాత్యానిం
 తవ్యకైవాలన్యావోపేవానుతభేదేనభవతి ర , ననువ్యక్తి
 నాషర్థక్రియాకారిత్వాత్ప్రత్యైవసంకేతః 3. సన్యాదితి చేత

జ్ఞానాపిసంకేతగ్రహవ్యవధానాద్భేదవ్యవధానమితిభావః - సంకేతగ్రహశ్చేతి- చంద్రస్వర్థః- మతభేదేనలి- వైయాకిరణమీమాంసకనైయాయకసాగతమతానాంభేదేన ౪
గన్ధిత్యాదినాచేదిత్యంతేనవ్యక్తితక్షిపక్షముపన్యస్యపర్యాయత్వప్రసంగిత్యంతేనపరిహరతి - అధిక్రియాకారిత్యాదాననాదిక్రియాకారిత్యాత్-అనయనాదికార్యోపయుక్తత్వాదీతియావత్-అయంభావః - గామూనయసర్వోయఃసర్వస్వత్వాదివాక్యేషూర్జనప్రధ్దేనోదీరితేషుపశ్యమప్యధస్యగవానయనాదికంపశ్యన్బాలప్యసపరివిషయాభూతాయావస్థావేవతక్షింగుష్టోతిసతిజాత్యాదాపతద్విషయితీతత్త్వేన

సంలేతస్సముచితభివేషంచేత్తర్హిప్రచ్ఛానశ్చత్యాలంకారికః పృథ్వుతి -
 కమితి-తత్రాద్వంపరిహరతి-నాద్యభి-తత్ర హేతుంప్రతిపాదయతి - ఆ
 సంత్యాదితి-ఆనంత్యంవ్యక్తిబాహుళ్యం- ఆయంభావఃసర్వాశ్చవ్యక్తయ
 సర్వాకారేణాగ్రశ్చేదేకేకస్యాంవ్యక్తశబ్దప్రయోగాసంభవేన సర్వా
 సువ్యక్తిషు ప్రత్యేకం శక్తిగ్రహవాచ్యే సత్యానంత్యాత్తదసంభవేన
 వ్యక్తీనామవ్యభిచారసంభవేన శక్తిగ్రహ సంభవాత్సమాన్య ప్రత్యా
 సత్తావమానాభావావ్యసర్వాస్వితీకల్పనావకల్పతత్త్వం । ద్వితీయఃప
 రిహరతి-నేతరభి-తత్ర హేతుంపర్యయతి-ఇతరవ్యక్తాదితి-అసంకేతతవ్య
 క్తాపిశ్యంభః-అయమాశయః-యద్యేనంతర్హిశక్తిగ్రహస్యకారణత్వాసిద్ధి

ప్రచ్ఛానః కింసర్వాసువ్యక్తిషు ఉక్తైకనేత్రే - నాద్యః-
 ఆనంత్యాత్ - నేతరః - ఇతరవ్యక్తగోప్యవహరదర్శనేనవ్యభి-
 చారాత్ - ఉపవ్యక్తిసంలేతపక్షేనాశ్చక్త్యలోపిష్ఠభివ్యక్త
 భేదాభావేనపర్యాయత్వప్రసంగః ౫- యాతువ్యక్తిస్వస
 మానవ్యక్తియంతరబాహుళ్యరహితాయథాఅకాశవ్యక్తిస్సా
 తాచ్యవ్యక్తిరేవశబ్దాన్తోస్తు ఆనంత్యవ్యభిచారదోషాభావా
 త్ ఇతరాస్తువ్యక్తియోవాత్యాలింగతాపేక్షబద్ధః - కేవల
 జాతేర్ధక్రియాశూన్యతయా- ఉరుషప్రవృత్తియోగ్యత్వా
 భావాత్-కేవలవ్యక్తిరనంత్యవ్యభిచారాదిదోషగ్రస్తత్వా
 చ్చప్రత్యేకవిసంలేతార్హత్వేపిమితియోఃప్రవృత్తినిమిత్త
 త్వముపపన్నతే-ఉపవద్యనేఉపపన్నభవతి-జాతేరనుగత

శక్తిగ్రహవిషయస్యాపి తాబ్దబోధవిషయత్వం సంభవాద్దోషదాదికాద
 త్వవిభానప్రసంగశ్చైతి - నోహంతరమాహ కించేతి-అయంభావః - జా
 తేర్గుణప్రియప్రవృత్తేనవిషయవిభాగాభావా త్పిణిహస్తాది వత్పర్యా
 యతాచేతి-తస్మాద్వ్యక్తిసంలేతపక్షేనసపన్నభివ్యక్తమాతం ౫, నై
 యాయికాస్సమాదృశతే-యాత్వి-కేవలజాతేరితి-అగ్రక్రియాభిరానయ
 నాభిశూన్యతయా- కేవలవ్యక్తిరితి- ఆనంత్యేతి - పర్యాయత్వమాదిశ
 బ్దాః-మిళితయోర్జాత్యాలింగతవ్యక్తిరిత్యర్థః - ప్రవృత్తినిమిత్తత్వంశబ్ద
 ప్రవృత్తినిమిత్తత్వమిత్యర్థః - ఉపవద్యనేఉపపన్నభవతి- జాతేరనుగత

సంపాదకత్వాద్యవ్యక్తేః పురుషప్రవృత్తియోగ్యత్వాచానంత్యాది
 షగంధాభావాదితిభావః - ననువిశేషణేవిశేష్యేవాశక్త్యాభావ్యం విశి
 స్టతుగౌరవంభవేదిత్యాశంక్యహ ఉక్తవిధయేతి-విశిష్టవైవిధ్యవజాత్యానిం
 తవ్యకైరేవేత్యర్థః - నవిశేషణస్యవిశేష్యస్యవేత్యనధారణార్థః శబ్దార్థ
 త్వేనతి-ప్రామాణికేప్రమాణసేధే-అప్రామాణికే లాఘవస్యాప్యనువి
 కత్వాదితిభావః- నైయాయికమతముపసంహరతి-తతఇతి - ఏతదగ్రేయ
 కపుక్తంనైయాయికైరిత్యాదినానూద్యనిరాకరిష్యతి ౬. ములాంతర
 మాహ-బాహ్యైతి-బాహ్యఃపునర్బాధాస్తు - సర్వస్యసమస్తవస్తుజాత
 స్యక్షణికత్వాన్నశ్వరత్వాత్-కల్పమానస్యైతి - జాలిఃకల్పితేతన్నత
 సమయ్య-తథాత్వేనక్షణికత్వేన అన్యాపిహాభిరతవ్యాప్తిః - శబ్దసం

ణికేగౌరవమపి నదోషమావహతి,తతోజాత్యానింగిరావ్యక్తీశ్వ
 బ్దార్థైతి నైయాయికాఃప్రాసరుః౬. బాహ్యఃపునఃక్షణికత్వా
 త్వస్వస్యసామాన్యస్యాపిల్బ్యమానస్యతథాత్వేనాన్యాపిహ
 శబ్దసంకేతనిశేషనమిత్యామః ౭, తాత్పర్యవస్తుజాత్యాదివిత్తుప్త
 యమపియథాయథంప్రస్మదేనిమిత్తవాచ్యుః ౮. ఉత్పన్నభా
 వ్యకాదైః - గౌఢ్యైశ్చల్పలోడిభిర్భివత్తుప్తయూహితదానా ప్ర
 స్మదీరితి-తత్రగవాదిశబ్దాజాతీవాచకాఃజాతీర్వానుభిన్నేష్య
 నుగతబుద్ధ్యాలంబనభూతస్తత్ప్రమాణకోపస్తనః ప్రాప్తవో

కేతనికేతనంశబ్దశక్త్యైత్రయః - శబ్దార్థైతియాని ౯ - ఏతదపియదుత్తం
 బాహ్యైరిత్యాదినానూద్యపరిహరిష్యతి ౧౦, వైయాకరణమతమాహ- శా
 న్వికాప్తితి-యథాయథంజాగ్రుణక్రియాప్రవృత్తేదేనేత్యర్థః-ఏతన్నతస్య
 షహుసచ్చతత్వాద్భావ్యకృత్సంపత్తిమాహఉక్తంచేతి,గౌరవ-చతుష్టయీ
 వతుర్విధా-తత్రైతి-చతుర్విధేషుశబ్దేషు,గవాదిశబ్దాః-అశ్వాదిరాదిశబ్దా
 ః-జాతిస్వరూపనిరూపయతి-జాతిర్నామైతి - భిన్నేష్యన్యోన్యవిలక్షణే
 షువ్యక్తివిశేషేషు-అనుగతబుద్ధైరనుగతత్వబుద్ధైః-తత్ప్రమాణకోనుగత
 వ్యబుద్ధిప్రమాణకః - వస్తునఃవ్యక్తిరూపపదార్థాన్యప్రాణప్రకః ప్రాణ
 ప్రదతుల్యత్వాత్స్వరూపలాభహేతురిత్యర్థః-తత్రహరిసంపత్తిమాహ-
 ఉత్తంహీతి-గౌరవ-స్వరూపేణవ్యక్త్యైర్వాస్వలక్షణేన గౌరవోత్పజా

శ్వనాక్రంతత్వాశ్చర్వస్వాపిగోవ్యవహారప్రసంగాచ్చేతిభావః- నాప్య
 గౌః-మహిషత్వాదిజాన్యంతరంనాలింగితత్వాదితిభావః-కింతుగోత్వాభి
 సంబంధాదేవగౌరితి-తస్యశత్పాత్రిప్రచత్వాదితిభావః-ఏవంఽలింగరూ
 ప్యగుణంగరూపయతి-శుక్లాదయశ్చతి-గీలపీతాదియతిశబ్దార్థః - గుణశ్చతి-
 లభ్యాసత్తాసద్భావోయేనతస్య-పిశేషాధాయకోవై లక్షణ్యసంపాదకః -
 యతోఽతాత్వాలభ్యసత్తకః-ఏస్తు శుక్లాదినావ్యావర్త్యతే తతోవిశేషా
 ధాయకత్వంరూపస్యైతిభావః-క్రీయాస్వరూపంగరూపయతి- పాకాదయ
 శ్చతి-గమనాదయతిశబ్దార్థః- క్రియేతి- పూర్వాపరీభూతాఃపూర్వాపర్యే
 ణవర్తమానాలయవాస్వావయవకల్పశ్చున్దిసమ్మత్తనాన్య వస్త్రివ
 తాంతాయస్యసరిధోర్త్వ ప్రవ్యస్వరూపంగరూపయతి-డిఢాదయశ్చతి- చే

ధర్మః ఉక్త హివాచ్యపదీయే-గౌస్వరూపేణగౌర్వాప్యగౌః
 కింతుగోత్వాభిసంబంధాద్గౌరితి-శుక్లాదయశ్చబ్దాగుణవాచకాః
 గుణోనామలభ్యసత్తాకస్యపిశేషాధాయకోరూపాదిర్ధర్మః-పా
 కాదయశ్చబ్దాక్రీయావాచకాః క్రియానామపూర్వాపరీభూ
 తానయవోధర్మః డిఢాదయశ్చబ్దాప్రచ్యవాచకాః ప్రచ్యంనా
 ననక్రీయశ్చున్దియాడిఢాదిభూపానిత్యేనవేళితం డిఢాది
 శబ్దానానన్యవస్త్వబుద్ధిన్ద్రాహ్యం సంహృతప్రమం స్వరూ
 పం య- నన్వాసంస్యవ్యభిచాభియాస్యక్రీసంకేతంః-హయ

వనత్తయజ్జదత్తజైత్రమైత్రాగ్రయలజనబ్దార్థః-ప్రచ్యమితి - ఎత్త్రావ్యవ
 హత్త్రాగ్రయిచ్చయోగిర్నిర్వంధనరేయా- డిఢాదిభు-లభేష్వితిచేపః- ఉ
 పానిత్యేనశక్తిగ్రాహణాపానిత్యేన-నివేళితంప్రయత్నం - డిఢాదిశబ్దా
 నామంత్యవస్త్వబుద్ధ్యాన్ద్రాహ్యం - పూర్వపూర్వవజైఽరహస్ఫటగ్రాహ్య
 మితిభావః - తద్వ్యాభ్యంబకవణ్ణానాం క్రమవత్ప్రేషితస్వయంక్రమవది
 త్యాహ - సంహృతక్రమమితి - సంహృతఃసంహృతఃఅదివ్యమానశ్చతి
 యావత్ - క్రమోయస్యేత్ - స్వరూపండిఢాదిస్వరూపం య, ననుచా
 తేరేకత్వాదనుగతత్వేవినివాదినామనేకత్వేనానుగతత్వాభావాన్ఫట
 స్యశుక్లపటస్యవస్త్వగుణస్యపాకప్రమంలానాంపాకః - డిఢాస్యయశ్చ
 బ్దావపిథస్యయశ్చేత్తత్వానంత్యాని ఇతిపరిహరణి ఇత్యాశయేన శంకలే

స్విత్వాదివాచేదిత్యం లేన - అనుష్టుప్త్యాభావాచ్చుకాదీనాంవ్యక్తిభి
 యైస్త్వేనానుగతత్వాభావాదిత్యర్థః - సప్తార్వక్రొదోషలనంత్యాదిః -
 అవస్థాయస్యసతిఘోక్తః-వ్యక్తీనంకెతపక్షవాప్తిస్తతేప్యానంత్యాది
 ఘోషోపరిహరిత్యాదిభావః - పరిహరితి - మైవమితి-గుణాదీనామపి - అ
 యంభావః - గుణక్రియాయదృచ్ఛాధారాణాంభేదాన్మణాదీనాంభేదా
 వలత్యలేవస్తుతోనభేదస్తైషామైకయాప్యమేవస్వభావోభేదస్త్యాపాధిక
 తి - అత్రాపిశబ్దేనజాతేరివగుణాదీనామప్యేకత్వమితిజ్ఞాప్యతే- తత్రగు
 ణస్యేకత్వందర్శయతి- సుక్తీతి - భ్రాంతిరేవ - వస్తుతత్త్వగుణస్యేక
 త్యాదితిభావః- తత్రదృష్టాంతమాహ - దృశ్యలేహితి - ఏవమేవగుడతం

జాత్యాదౌ సంపతస్సేవకృతః శత్రుజాతేరనుష్టత్వేపి గణ
క్రియాయదృచ్ఛాశబ్దానామనుష్టత్వాభావాత్సవోషస్తద
స్సత్యమిచ్చేనైవం । గుణాదీనామప్యేకైకత్వాంగీకారాత్ ।
అస్తిస్థితికానిమమన్లగుణస్య భేదనప్రసిష్టభాగింతరేవ
దృశ్యతేహిబహుతరంగేషు ప్రతిబింబితస్య రవేరేకస్యాపి
స్తదాశ్రయభేదనిభేదాధ్యారోపః తస్మాదేవం జాత్యాది చ
తుష్టయమపి యథాయథం ప్రవృత్తినిమిత్తమిచ్ఛేరం ౯. అ
న్యేషు నరుక్తపక్షేషు పరితుష్యంత స్సర్వతాగ్రి జాతరేవ ప్ర
వృత్తినిమిత్తమిమన్యంతే । అపరితోషశ్చైథం । సతావజ్ఞాత్యా
దిచతుష్టయం యథాయథం ప్రవృత్తినిమిత్తం । ప్రవృత్తినిమి
త్తస్యవైవిధ్యావశ్యైః । ఏకస్యాపివజ్ఞాతేః ప్రవృత్తినిమిత్త

దులాదిపాక శ్రీ యాయాడి ధా దుస్థస్వరూపస్యచై కత్వమూహ్యం - నిగ
మయతి. తస్మాదితి-ఎవము క్తప్రకారేణ-స్థితంస్థి : ౯, సంప్రదిస్తాభివ
తంమతమాహ . అన్యేపునరితి- పారిశేష్యాన్వీమాంసకా ప్రివ్యత్థః - స
ర్వత్రాపీతి- గవాదిజజ్జేష్విపశుగ్లాదిజజ్జేష్వపీత్యథః - అపరితాపప్రకా
రందగ్మయతి - నతావదితి - తత్ర హేతుంప్రసాదయతి- ప్రస్యశ్రీనిమి
త్తస్యేతి- వైష్యంనానాత్వం తస్యాపతౌరాపాదనాల్ ప్రవృత్తీనిమి
త్తానాత్వసనుపన్నమితిభావః- ధిహితత్వే నిధ్యావగమోపాయః
కథ్యత్రాహ మస్మాత్ - సే ధిసంసం తత్త్వే నిధ్యావగమగ్న

ప్రవృత్తినిమిత్తనానాత్వాంగీకారస్యాయోగోఽసంభవస్తస్మాత్ - సర్వ
 ప్రజాతిరేవప్రవృత్తినిమిత్తం చేత్తద్వైవిధ్యమపసరతీతిభావః - ఏవంస
 ర్వప్రజాతిరేవప్రవృత్తినిమిత్తమితిప్రతిపాద్యతత్సనుయోపపాదసమూ
 ర్వకంనిగమయతి - తథాచేతి - ననుజాతిగుణక్రియావాచకేషుతత్తద్బా
 హుభ్యాదస్తుజాత్యి - డిథాదీనామేకైకత్వాత్కథం తస్మాత్ప్రజాతిరిత్యాశం
 క్యసమాధత్తై-డిథాదీనామితి- అయింభావః-పరిమాణభేదేనప్రవృత్తేదాం
 గీకారాదుపచయోపచయాభ్యాశరీరాణాంప్రసక్తణభివ్యమానతయాశి
 త్థత్వాదిరపిజాతిరేవేతి - తత్తాప్రిప్రవృత్తీలేత్యుక్తః - డిథత్వాదావేవే
 తి- సంకేతశత్యసమరతే - షస్తుటపాదైస్తుయదృచ్ఛాశబ్దస్థలేబాలవృ
 త్తశుకామ్యదీరణ భేదాచ్చబ్దగతా బాల్యయావనాద్యవస్థాభేద సంసిద్ధవ

త్వేసంభవతీతద్వైవిధ్యాభ్యుపగమాయోగాత్ । తథాచగ
 వాచిశబ్దానాంగీత్వాదాసంకేత్యి । సుద్ధాదీనాంశుక్లత్వా
 దాపాకాదీనాంపాకత్వాదా । డిథాదీనాంవైశేషికాదిను
 తేనాహరహశ్శరీరభేదసిద్ధౌ తత్తాప్రిప్రవృత్తీలేత్యుక్తః । య
 త్తం ౧౦. యదుక్తింబాప్యైస్సర్వస్వగుణకత్వాత్సమా
 గ్యస్యాపికల్ప్యమానస్యతథాత్వాత్సావ్యవహిక్త్యాభ్యుక్తిః ।
 తదన్తే । స్వస్యాపిగుణకత్వేమానావాత్ప్రత్యభిజ్ఞ
 యాప్తాయస్త్విధేశ్చ । నచాన్యోహిహ్యైశ్చైవైశ్చ । షుట
 ప్రతీతాత్మకా హయాపాఽఘటప్రకృతృ । తస్మాత్ప్రతీతదహ

రిమాంజైలపణ్యవర్తాన్ప్రత్యేకైశ్చత్వైశ్చగరాచజాతీర్హస్తీః మతభేదేనాం
 గీకృతా- ఛత్తమాంస తస్మాదైవేకేవ్యం ౧౦. ఏవంమహాంసరహితం
 సర్వోత్తరత్వేనప్రతిపాద్యమానమితిమహాకర్తృమహాసహాయదుక్తమి
 తి॥ పరిపాకం తస్మాదేవైకైవ్యైహేతుప్రతిపాదయంతిస్వస్యాపీతి॥
 మానాభావానింశివాభావానిత్యుక్తిః - ప్రత్యుక్తాభిప్రాయత్వంచ సిద్ధ్యంతీ
 త్యాహ ప్రత్యుక్తిర్హేతునిమిత్త్యాకామిత్యుక్తిః-౧౧ప్రతీతిరమాహ
 ముటప్రతీతాహ- షుటప్రతీతజ్ఞానైతివేదహస్త్యాదోహావయస్యా
 స్వాభిప్రాయః - ౧౨ఘటప్రకృతీర్హస్తీప్రకృతీః - అపేక్షితేనవ-తత్త్వ
 దేహేదేమ- చింతావేదవేదవేదాభిప్రాయైశ్చ- ౧౩తాభిప్రాయాఘటప్రకృతీ

పేషి తేరి - అయంభావః - ఇతర భేదస్యశబ్దార్థత్వేనఘటజ్ఞానేఘటేతర
 నస్యఘటేతరజ్ఞానేఘటజ్ఞానస్యవిషయత్వాపేక్షా వశాదన్యోన్యా
 శ్రయఇతి ౧౧, నైయాయికమతమపాక గృహాహ యదప్యక్తమితి॥ అ
 త్తామితజ్ఞేనైతదపిభావ్యానతవదసమంబసమితిసూచితం - తత్ప్రతి-గర్వ
 ఇతి - ప్రాప్తిస్యైకమతేపేణ - దేవ్యతేజాయతేహ - విశిష్టజ్ఞానంవిశే
 షణజ్ఞానజన్యమితి ౧౨యమాత్మజేమాభూతభవకాఘటిత స్సన్నేధర్మజ్ఞా
 యతఇతిసర్వానుభవఇతిభావః - భవతుమితతిత్యాశింకవితేమాకారే
 ణాహ - గోవ్యక్తిశ్చేతి - చస్త్వన్యః - ఇదంవ్యక్తిమాత్రంపలకుణం - గో
 శబ్దాన్యోశబ్దోచ్చారణాల్ - గోవ్యక్తిః ప్రాప్తిస్త్వభవకాఘటిరానైల్యారు
 క్యాదివిశేషధర్మసహితానప్రసరితే - తత్తదామతమాహ - సహిత - అన్యో

హకూపాఘటప్రసరితం సరస్వరా శ్రయత్వ ప్రసంగాత్
 ౧౧, యశ్చ్యక్తిం నైయామియైః జాత్యానింగ తాస్యక్తి
 శబ్దాన్యోశబ్దోచ్చారణాల్ - గోవ్యక్తిః ప్రాప్తిస్త్వభవకా
 నూన్యోవారోపణ్యాయమితి ౧౨వ్యక్తి - గోవ్యక్తిశ్చగో
 శబ్దాత్ప్రాప్తిస్త్వభవకాఘటితాప్రసరితే - సహితత్వత్వేణ
 వాన్యోన్యవిలక్షణజ్ఞానంబద్ధభవం - కింత్యాకృత్యక్తికతయై
 సతతశ్చ - విశేష్యంనాభిధాగచ్ఛేత్ ఓణశక్తిర్వశేషణఇతి
 న్యాయేనవిశేషణభూతాజాతీయశబ్దాః - నవజాతేరుపల

న్యవిలక్షణజ్ఞానంపరిస్థువైలక్షణజ్ఞానం - హిస్తేతా యధావ్యక్తిజగ్న
 నాన్మీలారుణాదివైలక్షణజ్ఞానంభవతితథా శబ్దోచ్చారణాన్న స్యాదిత్య
 యః - తతశ్చబ్దాత్ప్రాప్తిస్త్వభవకాఘటితానప్రసరితఇతియోజ్యం-తిహిం
 కధంప్రసరితఇత్యత్రాహ - కింత్వేనాన్యోచ్చారణార్థమోయస్యాస్స
 తథాకూతస్యాభావస్తత్తతయాజాతీయమితితయైవేత్యన్యః గోవ్యక్తిశ్చబ్దా
 త్ప్రాప్తియతఇతిపదప్రయమనువర్తతే - గోశబ్దోచ్చారణాన్యోవ్యక్తిగోశ్చ
 ఘటితైవప్రసరితఇత్యన్యః - అస్తుకింతశశ్చత్రాహ - తతశ్చేతి - విశేష్య
 మితి - అభిధాముఖ్యాభిధాయినీశక్తి విశేషణజాతీయశక్తిఃసమా
 ప్రసామధ్యసతివిశేష్యంనాచ్ఛేత్ - విశేష్యభూతాంవ్యక్తింస్మిన్ప్రసరి
 తక్షుయాత్ - ఇంత్యాన్యోచ్చారణప్రక్రియయావిశేషణభూతా జాతీయ

శబ్దార్థముఖ్యాధ్యక్షత్యధః - అత్రావధారణేన జాత్యానిగీతవృత్తిశబ్దా
 ధృతిమతమపాస్త్రమితిబోధ్యం - ననూపలక్షణభూతాయాజాతేకథంవి
 శేషణత్వం కథంవాశబ్దార్థతేత్యాశంక్య విశేషణోపలక్షణయోర్యావ
 ర్తకత్వసామ్యేపితస్యాముపలక్షణలక్షణంసలక్ష్యత్యత్యాహ- సచేతి- జా
 తేః- విశేషణభూతాయాభిభావః- తస్మ్యుపలక్షణంకింలక్షణమిత్యాశం
 క్యవిశేషణోపలక్షణయోర్వైలక్షణ్యంలక్షణముతుమపలక్షణంలక్షణయతి-ధ
 ర్మిణీతి-ధర్మిణీధనః-విశిష్టేకస్మింశ్చిత్పదార్థేధర్మాంతరేణప్రతీయమానధ
 ర్మపేక్షయా-సేనధర్మేణవ్యావృత్తతయాధర్మ్యంతరభిన్నతయాప్రతీ
 తేజాతేసతిప్రతీయమానం ధనాంతరంవ్యావర్తకధర్మాదన్యోధర్మః -
 ఉపలక్షణం - భవతీతిశేషః - సన్యేతాద్యుపలక్షణంతోపలక్షణశబ్దార్థః
 కథ్యత్యాహ- యథేతి-కాకనదేవదత్తగృహమిత్యత్రగృహే ధర్మిణభూ
 తేదేవదత్తగృహేస్వస్థౌ త్యుపలక్షణరూపధర్మేణ యజ్ఞదత్తాదిగృహభి

క్షణత్వంతంసీయం ధర్మిణీధర్మాంతరవ్యావృత్తతయాప్రతీ
 తేధర్మాంతరంప్రతీయమానముపలక్షణం యథాగృహేప్రతీ
 తేకాకః। ఇహనునశబ్దాద్యుపేధధర్మాంతరేణపూర్వంవ్యావృ
 త్తతయాప్రతీః । లింత్యాకృతీధర్మికతయైవేత్యాకృతిర్విశే

స్వస్థాయాప్రతీతేసంకాకఃప్రతీయమానధర్మంతయా ఉపలక్షణమిత్యధః
 ఏవ లక్షణలక్షితముపలక్షణంలక్షణయత్వాజాతాపుపలక్షణత్వం సలక్ష్యత
 ఇత్యాశయోవాహ - ఇహాద్వితీ- అత్ర తుశబ్దేనవైలక్షణ్యంజ్ఞాప్యతే - ధ
 మాంతరేణజాత్యపేక్షయాసేనధర్మేణ - అయంభావః- శబ్దోచ్ఛార
 నాజ్ఞాంవిశానేనవిద్యాన్యవర్తకధర్మేణప్రకమం వ్యక్తేః ప్రతీతిశ్చేజ్ఞా
 తిరుపలక్షణీధర్మిణీధర్మాంతరే - తస్మిన్సంధర్మేణవృత్తిప్రతీతిగ్ధ వతీత్య
 త్రాహ కంప్వం ఆప్యంధర్మికతయైవకాతిఘటితతయైవేత్యధః-అత్రన్య
 క్తేఃప్రతీతిరిత్యనువర్తితే అస్త్యుక్తిభిరతిమిత్యాహ - ఇతీతి-విశేషణమేవ -
 నోపలక్షణమిత్యవధారణార్థః - విజ్యమానత్వేసతివ్యావర్తకస్యవిశేషణ
 స్యావిజ్యమాన తయా వ్యావర్తకాదుపలక్షణాన్తహదైవలక్షణ్యమితిభా
 వః - తస్మాద్విశేషణభూతాజాతీయేతన్త్యాధృతిపర్యవసన్నం - ననుగౌర
 నూబంధ్యిత్యాజాత్యుపేక్షాప్రతీతిబోధితానూబంధనక్రియా న్నయదత్త

వాత్సల్యవివక్షబద్ధతానముచిత్రత్యాగయేనాహ - నన్విత-వ్యక్తిమాత్ర
స్వస్యదేరేవ- నజాతేరితభావః- సమాధత్తై- ఆప్యేతి- ప్రాణప్రదత్వా
జఘటితైవేశ్యభః- అన్వయిన్యోక్రియాన్వయబుద్ధిః- నన్వేచన్త్రకారేణా
కృతేరానయనాచక్రియాసాధనత్వసిద్ధౌ- వ్యాపారవిహితాయాత్సల్యః
కారణత్వాసంభవేనబద్ధతానసంభవత్యాశంకకారణలక్షణస్వాస్య
ధాత్వాదిత్యాశయేననవాచ్యమితిసమాధత్తై- నచేద్యైర్వాప్యపారాయాః
తజ్జన్యత్వేనతి తజ్జన్యజనకత్వరూపలక్షణలక్షితవ్యాపారశూన్యాయాశ
శ్యర్థః- అన్యథాత్వందిర్మయతి- నహితీ- వ్యాపారవత్త్వస్వనియతంవ్యా
ప్యంనభవతిహి- అయంభావః- కారణమాత్రవ్యాపారవత్త్వాభావేనయ
త్రాకారణత్వంత్రవ్యాపారవత్త్వమితివ్యాప్త్యసంభవాదిదంబక్షణమ
నుపపన్నమితి- తత్రహేతున్ప్రపాదియతి వ్యాపారోత్పాదశ్చతి - వ్యా

పణమేవ, ననుకార్యాన్వయోన్వ్యక్తిమాత్ర, స్వేతిదైవశబ్దార్థ
తిచేన్నాకృతిభక్తిచైవ్యక్తి రన్వయిత్యా కృతావేవాన్వ
యన్యః । నచేద్యైర్వాప్యపారాయాద్యతేర్పక్రియాసాధనత్వ
యోగ్యతేతినశబ్దార్థతేతివాచ్యంనహికారణత్వంవ్యాపారవ
త్త్వనియతం । వ్యాపారోత్పాదేవ్యాపారాంతరాభ్యుపగ
మేనానవస్థాపదైఃకతునియతపూర్వవృత్తిస్వనియతం । త
జ్జాతావత్త్వేన । బుద్ధయాహిన్వక్త్యాక్రియాసాధనతత్త్వ

పారస్యోత్పాదేఉత్పత్తై - అయమాశయః - వ్యాపారస్వజన్యత్వేనతమ
త్పత్తిన్ప్రతివ్యాపారాంతరమభ్యుపగంతవ్యం - తస్యాపితాదృశత్వేనత
త్రాపీతిప్రతీతాన్ప్రతీకృతసంస్థాస్యాదిః- తద్వికారాంతంస్వరూపమిత్య
త్రాహ - కిన్వేతి- నియతపూర్వవృత్తిస్వస్వనియతంవ్యాప్యం- కార్యని
యతపూర్వవృత్తికారణమితి లక్షణాభ్యుపగమా ద్యత్రకారణత్వంత్రని
యతపూర్వవృత్తిత్వమితిషగ్ధః - అస్తాకింతతత్త్వత్యగ్రాహ-తదితి-తత్
నియతపూర్వవృత్తిత్వం- తతఃక్రియాసాధనత్వసద్భవాదాకృతావేవా
న్వయధీరితియక్తమిత్యాశయః- ననుకీరూపాయాదాతే - కథంక్రియా
సాధనత్వమిత్యాశంక్యాహ - బుద్ధయేతి- వ్యక్త్యా బుద్ధయాహిన్వక్త్యాకాతి
ఘటితతయాజ్ఞాతాయామేవ సత్త్వమిన్వ్యభః - క్రియా అనయనాదిః -

సాధ్యమే. ఇహిహితోః ధీర్వా రావ్యక్తిజ్ఞానద్వారా - ఆకృతేర్జ్ఞాతేస్యా
ధర్మస్యంక్రియాసాధనస్య - సన్యేకజ్ఞానవిషయయోజ్ఞాతివ్యక్తియేకేకస్యా
మేఃకథంపదుపాతతత్త్వాశంక్యమాదత్తై - కథమితి - తత్రహేతుమాహ
ఉచ్యతేరవాప్యదితి - ఏతత్ప్రసిద్ధ్యేనచేమః - ఉక్తముత్తరంప్రాయతి - శ
బ్దాదీ - స్యత్తేః - పృక్షిపయకజ్ఞానం - నన్వాకృతేర్వికల్పాసహత్వా
త్తేస్యంప్రక్షిహేతుత్వంసంస్థితీతితేకతే - నిర్వృతి - ఎతత్ - ఆకృతి
ర్వ్యక్తిహేతుమివచనం - తతత్త్వజ్ఞానాహిమితి - ఆకృతంపరిహరతి - నా
ద్యుత్తే - తత్రహేతుమాహ - కేదేదావత్తేరితి - జాతివ్యక్తిజ్ఞానయోగ్యేదాం
గీతాహేతుభావపరిధిః - విస్థాంతస్యాపర్యేతావాః .....

ద్వారాస్తీసాననత్వమూపతే । కథంపునరాకృతివ్యక్త్యైరేక
 కీమ్యత్వేపాప్యతేదేవశబ్దాభానవ్యక్తేరిన । ఉక్తోష్టర
 త్వాతేనబ్రాహ్మ్యైస్సీర్వాత్మికజ్జ్ఞైషమానతే । నప్రాతి
 స్వీనీనాన్మూలకేణాస్మాన్మన్మద్విత్వైక్యమేవ । నస్వేతద
 యుష్టోకమాకృత్యప్రతీతాప్యస్తీహేతురుతాప్రతీతావా ।
 నాన్యః । సీదేదావప్యేనద్వితీయః హేతుర్వాసంభవాత్ । త
 ద్దాచశబ్దోదేషయత్వసంపేక్షంవ్యక్తేః । అన్యవ్యాప్తజపశేష
 రూపాహవ్యక్తీః । నచశబ్దోద్ధాప్రతీరితిచేన్నైవం । నహ్య
 జ్ఞాతాజ్ఞాతావాత్కృష్ట్యైస్సీహేతుః । దితుజ్ఞాయమానావ
 త్తేహద్వివిధాహిలాః సేవదాగ్ధాః స్వతంత్రాఃపరతంత్రాశ్చే

ద్వితీయంపరిపాఠం నద్వితీయశ్లో - తత్ర హేతుమాహ - హేతుత్వానం
భవాదీని - బద్ధస్య పరాయణ వదబుద్ధస్య హేతుత్వం న సంభవతి తథావః -
నన్వేవంసతి వ్యక్తేశ్వజ్ఞాన విషయత్వం కథమిత్యతాత్రిహ - తథాచేతి -
తథాచ జారోపకల్పానసహాయాంసత్వాం - వ్యక్తేరితి - అతాత్రిపజ్ఞ
నాక్యతేవ్యక్తికీహేతుస్సంసారాపాస్త్రమేవేతి సూచ్యతే - వ్యక్తిస్వ
రూప నిరూపణసూక్తికం తస్మాత్వజ్ఞానస్యజ్ఞానావిషయత్వ మేవ ప్రతిపా
దయి అన్వేషి-నచేతి - తథాచన్యవ్యాప్త్యపి నేహకారణేశ్వర్యః - ప్రతీతి
ర్వ్యక్తేరితి పరిణామనానువృత్తే గోష్ఠ్యక్తిస్సగోశబ్దాత్ ప్రాప్తిస్యకథ
న్విఘటతాప్రతీయత ఇతి తత్ప్రయోగోపపాదితత్వాదిత్యాశయః - మైశ్శమి

త్యాదినాసమాధతై-సహిత-కింతితి-ద్వివిధాభి- ద్వైవిధ్యందర్శయతి-
 స్వతంత్రాభి-స్వతంత్రాదండాదయః-పరతంత్రాజాత్యావయః-త
 త్రేతి-ప్రాతిస్వికంరూపంవిశేషకారశ్యర్థః-పరతంత్రంజాతేర్స్వత్వ
 వినాభూతత్వాదిభావః,భవతుకింతతత్త్వతామా-తదితి-పరతంత్రభూత
 గోత్వాదీత్యర్థః-కర్తృ-పక్షాత్ స్ఫురంతీలంతర్భావితా-స్వస్ఫుర్తానంత
 ర్భావంప్రాపితాచధర్మిభూతస్యక్షీర్యప్తింస్త్యధోక్తం - తథావిధమే
 వస్ఫురతి-అవధారణార్థమాహ-నాన్యథేతి-అన్యధాన్యక్షీస్ఫుర్తింవినా -
 అత్యతి-ధీభేదావత్తిర్-జాతిన్యైరితిశేషః - వ్యక్తేరితి- అత్యంతశ
 త్యనువర్తతే- నన్వాక్యత్రేప్రాతిస్వికంరూపంపరతంత్రమిన్యత్త్వ-
 రూపంపారతంత్ర్యమిత్యాశంక్యందర్శయతి- ఇతిమితి - అపర్యవసానం
 పర్యవసానాభావః-పారతంత్ర్యమితియావత్-తదపి - ఇదంవత్సమాణ

తి। తత్రస్వతంత్రాన్జ్ఞానానామేవహేతుత్వం । పరతం
 త్రాన్జ్ఞానానామేవహేతుత్వం । తత్రస్వతంత్రాన్జ్ఞానం
 రూపంపరతంత్రం । తద్భూతస్ఫురతంపరభూతకర్మిభూతస్య
 క్షీకమేవస్ఫురతి । నాన్యధా। అతోనధీభేదావత్ । వ్యక్తేరితి
 ధీవిషయత్వంచస్థితిభేదమేవాప్యవసానంపి । యదంతర్భా
 వితధర్మికాధర్మ్యిరితి । అతపవాదేపాద్యనుమానాన్య పక్షేర్వా
 వ్యక్తిధీరితినిరస్తం । సన్వేచవ్యక్తేరితివిజ్ఞానవిషయస్వేత

మేవ-యదితి- ధర్మగోరాకృతీరూపధర్మజ్ఞానం-అంతర్భావితోధర్మీయస్యాం
 సాతథోక్తా-తథావిధేయిత్ ఇదమేవేతిసంబంధః-జాతిస్ఫుర్తైస్సాన్వం
 తర్వ్యక్షీస్ఫుర్తింవినా పర్యవసానాభావాద్విత్వారంత్ర్య మితిభా
 వః-అతపవేతి - స్వస్ఫుర్త్యంతర్భావితధర్మిభూతస్యక్షీస్ఫుర్తికత్వాదే
 వ-అన్యసిరస్తమిన్య నేనసంబంధః - ఆక్షేపాదిని - వాచ్యభూతయాజా
 త్యావ్యక్తిరాక్షిప్యతఇతేచిత్ - అనుమీయతఇత్యన్యై - వ్యక్తి-నినాజా
 త్యన్యధానుపపత్త్యావ్యక్తికల్పితఇత్యపరే - ఏవంయదేదన్వ్యక్షీధీరి
 నిరస్తం - కారణాంతరనైరపేక్ష్యేణవాచ్యభూతయా-స్ఫుర్తామేవవ్యక్తి
 స్ఫుర్తైరపిజాయమానత్వాదిత్తిభావః - అస్మిజాతేరపవ్యక్తేరితివాచ్య
 తావతతీతశంత్ర-వ్యక్తేరితివాచ్యేదేవ్యక్షిప్యత- ఇతిధర్మగోరాకృ

యత్వేశబ్జస్యజ్ఞానవిషయత్వే సతీత్యర్థః-తస్మాంవ్యక్తావపి - వాచ్యతా
వత్తిః ఘట్టకుటీప్రభాతపృథ్వాంత న్యాయేనపునర్జాత్యానిగిత వ్యక్తైరే
వవాచ్యాన్తానిధ్యతీతిచేన్నైవమిత్యాదివాపరిహారతి యస్మాదితి - ఆకృతి
రూపస్యధర్మస్యస్వభావాదేవ-యత్నాంతరివివేచ్యవధారణార్థః - వ్య
క్తైరంతర్భావః-భవతీతిశేషః - గోత్వాదౌగవాదేరంతర్భావస్యనై సర్వి
కత్వాదితిభావః-తస్మాదితి-అంశద్వయందగ్గయతి - ఆకృతిరితి || సమాభ
యోరవ్యవేశేషాద్వ్యక్త్యంతేప్యనుకోశః కావ్య ఇత్యశంక్య తయో
ర్వైలక్షణ్యమస్తీత్యామత్రేతి || అత్రాంతర్ద్వయ-అనన్యలభ్యశ్శక్తి
తరాలభ్యోయత్యంతేప్యనుస్థానౌ- ఏతేనవ్యక్త్యంతస్యాన్యలభ్య
త్వమస్యైవేతిసూచితం-శబ్దశక్తికల్పనాసతి-అగ్రకత్వాచ్ఛబ్దశక్తికల్పితా

స్యామపిశబ్దశక్తిరితివాచ్యతాపత్తిరిచేన్నైవం । యస్మాదేవ
మాకృతిధర్మస్వభావాదేవవ్యక్త్యంతర్భావః తస్మాదేవాత్రగ
వాదిశబ్దవిషయస్యానుస్థానైశక్తికల్ప్యతేతత్రసాద్వ్యుప
శా । ఆకృతిశేషోఽంత్యంత్యః । అత్రానన్యలభ్యాన్యంత్యంశ
నుస్థానైశబ్దశక్తికల్పనవ్యక్త్యంత్యంశ నుస్థానైరంతర్భావోఽవ్యక్తి
యతయాభవతి-అనన్యలభ్యవిషయత్వాన్నిబ్దశక్తికల్పనాయాః ।
ఏవంచవ్యక్త్యంత్యోఽకారణసాన్యవిచోద్యంచగరస్తం । నాం
తరీయకస్యప్రథకాః-రణాపేయాభావాత్ । అతపవనవిశిష్టస్య
వాచ్యతా । శక్తికల్పనాగౌరవాచ్చ । సచాశాబ్దికమతవచుభా

యాంసత్యామిత్యర్థః-ఉక్తాన్ధైసమ్మనందగ్గయతి- అనన్యలభ్యేతి-అనన్యల
భ్యశ్శబ్దాన్ధైశ్చితితాంత్రికాః - ఏతేనతస్యామపిశబ్దశక్తిరితివాచ్యతాపత్తిరి
తి గిరిస్తమితిజ్ఞేయం - చోద్యమాతేపశ్చ - చోద్యమాతేపాభి యో
గాపిత్యమరః - పూర్వోక్త వాచ్యతావత్తి సముచ్చాయకర్షకారః -
తత్రహేతుమాహ- నాంతరియకస్యేతి - నాంతరియకస్యావర్జనీయస్య-
యేనవినాయన్నభవతితన్నాంతరియకమితిపారిభాషికం-శక్తితి- విశేషణే
శక్త్యానిర్వాహేవిశేష్యేతక్తికల్పనాయాం గౌరవంభవేదితిభావః-సనుమా
ప్రవిశిష్టేశక్తిః- జాతివ్యక్తియభయోరపివాచ్యతాభవత్విత్యాశంక్య
రిహారతి-నచేతి-అత్రాబ్దికమతవనై యాయకమతవచు- అత్ర పహసాస్థి

శాబ్దికశబ్దగ్రహణం - ఉభయాపేక్షయా - కేవలజాతేరిత్యాదిసామేధి
యోఃప్రసక్తినిమిత్తత్వమువచ్యత ఇత్యంతేన ప్రతిపాదితప్రక్రియ
బాధయాపేక్షేతిభావః - ఉభయార్థయోజ్ఞాతవ్యక్త్యర్థిపయత్నస్యశ
క్తివిషయత్వస్యస్వీకారశ్చన నోపపన్నః-తస్మాదౌచిత్యమాహ - శక్తేరి
పవేతి-అస్మాదీనవివహతురీతిభావః-నిగమయతి-ఇతీతి - సర్వజాతౌ
క్తినిర్వాహకింయుక్తిజాలం - అవదాతంపరిశుద్ధం - అనవద్యమితియావ
౧౨, ఫలితమాహ-తదితి-చతుర్విధత్వం - చతుష్టయాబాధానాంప్రప్
క్తిరివైయాకరణమలేచాతుర్విధత్వం-వికషిభత్వం - అనన్యభ్యుత్పాద్య
మీమాంసకమతేజాతేరేవశబ్దార్థత్వాత్ - న్యచలష తేవ్యవస్థిసంభవతి - త
ద్వచకఇతి - వాచ్యచాతుర్విధ్యమలేచాచకచాతుర్విధ్యం తదేకవిధత్వ

యాపేక్షయోభయార్థవిషయత్వస్వీకారః । శక్తేరినన్యభ్య
విషయత్వాదేవేతిసర్వమవదాతం ౧౨, తదేకంనతభేదేన
జాత్యాదిచతుష్టయస్యజాతే దేనవాసంభవతేనత్వేస్థితే
వాచ్యస్యాభ్యుత్పాద్యచతుర్విధత్వమేకవిధత్వమేవవాచ్యవన్య
తేతద్వాచకస్మిన్తోపపన్నేవచ్యవస్థితోభవతి ౧౩, అధాభిధాం
లక్షయతి॥ముఖ్యార్థగోచరాతస్య వ్యాప్తిఃకీల్యతేభిధా । త
స్యేవాచకస్య । ఇంద్రియాణామివశబ్దానామపివచ్యాప్రతీతి
జననానుగుణః పరిస్పందిపరిణామిలక్షణోవ్యాపారోలగిక

నుతేతదేకవిధత్వంచయుక్తమేవేతిభావః ౧౩, అలెతి - వాచ్యవాచకని
సూపణానంతరమిత్యర్థః-ముఖ్యైతి - ముఖ్యస్సాత్మాత్వంకలితోద్భాగ్ని
గోచరీయస్యాస్సాతథోక్తా-శక్తేరేవాభిధేత్యభిధానః - సాత్మాదిర్యాద
నానిరూపితస్యవాచకస్యవ్యవహితత్వాద్దివ్యబ్రాహ్మమాహ-తస్యేతి- నను
శబ్దేషువ్యాపారఃకథమస్తీత్యాశంక్యాహ - ఇంద్రియాణామిల-పరిస్పం
దశ్చలనక్రియా-పరిణామోరూపాంతరావత్తి-తాభ్యాంవిలక్షణః-చయు
రాదీనిపరిస్పందితేనఘటపటాదివిషయేషుప్రవిశ్య తత్ప్రతిబింబజయంతీతికే
చిత్-ఇంద్రియాణాం విషయసన్నికర్షాద్దాతాకారావారితయాతస్మి
తేకర్మవత్తత్వస్య-శబ్దవ్యాపారస్తుతద్విలక్షణః - అస్తుతవైలక్షణ్యం
సూచోయమిత్యేతావా-నచే-చతుర్విధః-కోశగత్వా లతజ్ఞానానీన

శృతిచిత్రే నేతియావత్ - కోఠ్యఃకుసూలేచాత్మీయకుయైరంతర్మహాస్యపా
 గతిర్నాగ్నేదశాయాంచజ్ఞానేమాత్రాభ్యుపాయయోరిత్యుభయత్రాపివి
 శ్వః-సంగతిప్రతిసంధానంశబ్దార్థయోస్సందర్భవర్యాలోచనమాత్మాస్వ
 భావోయస్యసతథోక్తః - నన్వాత్మనిష్ఠస్యబుద్ధివిశేషస్యకథంశబ్దవ్యాపా
 రత్వశ్చయిత్యతాహ- సచేతి - శబ్దధర్మత్వేనేతి-శబ్దధర్మనసముద్బుధ
 త్వాత్తద్వ్యాపారిత్యక్త్యావచారికోయంవ్యవహార ఇత్యాశయః - ఇతి
 ప్రాంచః-నవయమిత్యాకూతం- ఆహురితిశేషః - తద్వచనస్యవికల్పాన
 గ్నాత్వాదవశ్యమభ్యవగంతవ్యమితీభాషః-తాంవిభజతే-సేతి-ద్వైవిధ్యం
 దర్శయతి-రూఢిపూర్వకేతి-రూఢిః ప్రసిద్ధిర్లోకోఽవయవసంబంధః ౧౪.
 ఆద్యాముదాహరతి-శ్రీరామేతి-అత్రశ్రీరామయోఃకృచ్చిదంతేఽభేదా
 భిఃసంధిః-చరిణపవారపిందంతస్మిక-ముక్తిపదంముక్తిస్థానం-బంధనసాధ

గణీయః । సచకోష్ఠగత్యావిచార్యమాణస్సంగతిప్రతిసంధా
 నాత్మకోబుద్ధివిశేషవచః । సచాత్మకస్థోపిశబ్దధర్మత్వేనవ్యవహి
 యితఇతిప్రాంచః । సాద్వివిధా రూఢిపూర్వకాయోగపూర్వ
 కాచేతి ౧౪, తత్రాద్యాయథా ॥ శ్రీరామచంద్రభవతశ్చ
 రణారవిందేరేణుంకంఠమధుచముక్తిపదంవదంతి । యద్యే
 నా ముగ్ధరవాపకశ్రబంధం రత్నాకరోపి మకరందజనైర

నయోస్తయోర్ముక్తిపదత్వవచనమనుపపన్నమిత్యర్థః-యద్యత్సాత్ - రే
 ణనాఅథ్థాత్పాదపత్తపరాగేణ-మకరందరసైః గంగారూపమరందభా
 రాభిః-రత్నాకరోపి-అత్రాప్రేకశ్రబంధమిత్యనువర్తతే-భర్తృశా
 పాద్భిలాసాపిణ్యహల్యాశ్రీరామపాదవంకజరజస్పర్శవిధూతపాతకా
 పునర్భూతరమాపేతిరామాయణీకధాత్రాసుసంధేయా-అత్రనిందయా
 స్తుశృభిష్టైర్వ్యాజస్తతిరలంకారః - ఉక్తిర్వ్యాజస్తతిర్నిందాస్తతి
 భ్యాంస్తతినిందయోరితిఅక్షణాత్-చరణైరవిందత్వారోపస్యతన్నిస్స
 తాయాంగంగాయాం మకరందత్వారోపస్యచహేతుహేతు మద్భవా
 త్వరంపరితరూపకమితి తయోరనుగ్రాహ్యనుగ్రాహకభావాదం గాంగీ
 భాషేనసంకరః - అత్రరత్నానానుకరోరత్నాకరఇతియోగోప్యస్తేతి
 భాషియోగోగమమూలేత్యుక్తిత్వాత్ప్రపంచవాయనవీత్యాశయేన

౧. అత్రైతి ॥ ౩౪ ॥ ద్వితీయాముదాహరణి-కాకుత్స్థస్య ॥ శరాబాణాప
జలానివర్ష తీతితథోక్తై-శరోదధ్యాద్యస్తసారేబాణకాండేత్యణాంతరే -
రంతుసీరతితిరత్నమాలా-నాదోజ్యాఘోషోగర్జితంచ- యన్యపినభోభా
స్థితానామమరాణాం రామరావణసంప్రహారసమవలోకినసమయే స
మన్నమితాస్యత్వమసంభావితమేవ - తథాపితచ్ఛరాసారోగ్రస్థిష్ఠోప
రంభ్రగుణఘోషదిగ్భ్రాంతిసంభ్రాంతతయోస్తుభిత్వవభూదిత్యాకూ
10-అత్రరూపకోపమయోరంగంగిభావేనసంకరః - అత్రకాన్తుకాదీ
గాంకేమాంబిద్యోగరూఢత్వేపికమదితిస్థితీకకుత్ స్థస్తగ్ధోక్తస్యాపత్వంపు

విందత్ ॥ అత్రసర్వేశబ్రాహ్మణాః ॥ ౩౪ ॥ ద్వితీయాయథా ॥
కాకుత్ స్థకాన్తుకాంభోదేశః పరిణాదిని । స్మృతవంతఃక్ర
తుభుజఃకలాపినఇవోన్ముఖాః ॥ అత్రసర్వేపియాగికాః ॥ ౩౫ ॥ *
ఇతి శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్రహరితగోత్రా వతంస వారాణశి
వంశపద్మాకరప్రభాతభానునా పదవాక్యప్రమాణపారావా
రపారీణశ్రీమహాపాద్యాయ పర్వతనాథసూరి పండిత
మండలేశ్వరసూనునా శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నాకరపారి
జాతేననిమలాచారపూతేనచతుర్దశవిద్యావిభూషణవతాధ
ర్మసంఖ్యావతా విరచితే శ్రీమద్రఘుకులతిలక యశోఘనసా
రమరభితే సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రే వాచ
కశబ్దార్థవృత్తినిరూపణం నామద్వితీయస్తరంగః- *****
అస్థామందిరమిందిరా ... విజయతేసాహిత్యరత్నాకరః॥
ధర్మాంతర్వాణి... రఘుపతివిభుకేఽయంద్వితీయస్తరంగః.

మానాకకుత్ స్థఇతి శరాబాణాంచచ్ఛరాణిజలానివర్ష తీతచ ప్రాయో
యాగికత్వాచ్చత్రిన్యాయేనయాగికాపవేత్యాశయేనాహ- అత్రసర్వే
పియాగికాఇతి-శబ్దాఇత్యనువర్తతే ॥ ౩౫ ॥ ఇతీత్యాదిగద్యంవ్యాఖ్యాతం -
నామేతిప్రసిద్ధా - నామప్రాకార్యసంభావ్యక్తోఽపగమకుత్సనఇత్యమ
రః ॥ అస్థారమందిరమిత్యాదిశ్లోకద్వయమపివ్యాఖ్యాతం ॥ .....*

ఇతి శ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితే సాహిత్యరత్నాకర
వ్యాఖ్యానేమండరాఖ్యానేద్వితీయః ప్రశ్నః .

శ్రీమద్భగవద్గీతా ప్రథమోధ్యాయః శ్లోకములు

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యగర్భాకరే సన్యాభ్యాసే.

లక్షణాచరణ ప్రారంభః - 3

అథలక్ష్యలక్షరలక్షణాలిలమయిమరు ద్భరణంగ ప్రారంభాయ
 గలింగర్మయిల-పవనితి తావావ్యవాదకాభిధా మూలంయసాంతాస
 భావస్తైత్యతయా-వాచ్యార్థమూలోలక్ష్యార్థ- వాచకమూలోలక్షక
 అభిధామూలక్షణోపపేకః-శబ్దంలక్షకశబ్దమిత్యర్థః-యథలి-లక్షణస్య
 త్కులక్షణస్యాన్త్యర్థః-వాచకాదీ-అదిపదేనవ్యంజకస్సంగ్యహ్యతే
 ఏవం లక్షకం నిరూప్యలక్షణానరూపణాయావసరంపర్యయతి - నన్వే

ఏవంవాచ్యవాచకనిర్వచనీయరూప్యసంప్రతితన్మూలకత
 యా లక్ష్యలక్షకతన్వచనీయరూపయితుమర్థజ్ఞానస్య శబ్దజ్ఞా
 నప్రార్జితత్వా రూర్జితశబ్దంనిరూపయతి || యోగంలక్షణ
 యాశబ్దోబోధయేత్తుకోహ్యసౌ | లక్షణయాన్త్యప్రతిపాద
 శబ్దబోలాక్షణికత్యలిలక్షణాన్త్య | లక్షణయేతివాచకాదివ్యాప్త
 యి ౧, సనుకేయంలక్షణా యద్యోగాచ్చబ్రహ్మస్యలాక్షణికతే
 త్యపేక్షాయాం లక్షణాయాస్సామాన్యలక్షణమాహ || వా
 చ్యార్థబాధేతిద్యోగేనూభిత్వాప్రయోజనాత్ | యయాన్యం
 బోధయేచ్చబ్రోవ్యాప్యత్యాసాన్యలక్షణా || అన్యమర్థం | అన్య
 అపేక్షాయామాకాంతాయాం - సనులక్షకనిరూపణానంతరంలక్ష్యమన్
 రూప్యకథంలక్షణాయాలిలమయిపేతీజేత్తుతాబోధనంతరేణ లక్ష్యస్య
 దుర్బోధత్వాన్త్యనిరూపణేనైవగర్హీరూపానుపిభవతీతిబోధ్యం- వాచ్య
 ధిబాధిత్యి - వాచ్యార్థముఖ్యార్థస్వీకారేబాధఃప్రమాణపరాహతత్వంత
 స్త్వ-స్మితి-ఇమమేవాథ్యసాన్త్యార్థసాన్త్యార్థతత్వేనకవిర్వివరితమయతి - తద్యోగ
 తేననుఖ్యార్థకలక్షణయవభిమతస్యసంబంధే- వాచ్యార్థబాధవ్యోగ
 సాధానార్థేనూజీప్రయోజనంవాచకేనలక్షణావీజం - లక్షణాసం

హస్తాస్తరాధేనేతిజ్ఞేయం - పతేనరూఢిలక్షణాప్రయోజనలక్షణాచేతి
 వ్యదిగ్యముక్తంభవతి - లక్షణాప్రయోజకానిలక్షణావీజానీత్యర్థః ౨.
 ధైవలక్షకత్వంప్రతిపాదయతుంశఃకతే-నన్వతి - నాద్యఇత్యాన్యంపరి
 రతి-తస్మాదేహతుంప్రతిపాదయతి-తస్యేతి-అయంభావః-శబ్దైశ్చభిధయా
 భిధేయసభిధాయఃరతవ్యాపారే సక్రమచ్ఛరితశ్శబ్దోనవృత్తి ర్వయ
 ర్హతీతినిషేధాత్మనస్తస్మిన్లక్షణా రూపవ్యాపారస్యా నంగీకార్యత్వా
 దిద్వితీయంపరిహరతి-నద్వితీయఇతి-తస్మాదేహతుందర్శయతి-అర్థస్యేతి-
 మమాశయః. అలంకారిక సమయవిరోధాదర్థవ్యాపారత్వసవ్యసవప
 మితి-ఉచ్యతఇతి- సముచితోస్తరమితిశేషః-వాచ్యాధ్యై-ఆరోపితఇతి-
 గోపితత్వవిశేషణేన వస్తుతోర్థవ్యాపారశబ్దేత్వారోపితఇతి భేదావగ

త్యజ్యస్యముఖ్యాన్ధబాధః। సంబంధః। ప్రసిద్ధిప్రయోజనయోర
 న్యతరవృత్తులక్షణాప్రయోజకానీత్యర్థః ౨, ననుకింశబ్దస్యలక్షక
 త్వమర్థస్యవా । నాద్యః। తస్యస్వార్థప్రకాశనమాప్రేక్షాప
 రతవ్యాపారస్య పునర్వ్యాపారాంతరాయోగాత్ । నద్వితీ
 యః। అర్థస్యలక్షక త్వేత్యజ్యవ్యాపారోలక్షణేత్యంగీకారవిరోధా
 దితిచేత్। ఉచ్యతే । వాచ్యాన్ధవ్యాపారపవలక్షణా వాచకేస
 మారోప్యతే । నచశబ్దవ్యాపారతాంగీకారవిరోధః। ఆరోపితశ్శ
 బ్దవ్యాపారోలక్షణేత్యభ్యుపగమాత్ ౩. నన్వర్థస్యైవలక్షకత్వే
 కథమజహత్వాన్వర్థాయాంస్వాన్వర్థాంశేవృత్తిరోధాభావః। తవ

మాన్వవిరోధగంధఇతి । ౩, నన్వర్థ ఏవలక్షకత్వేత్వాచిద్బాహుళ్యేతత్పరి
 హరఃకథమితిశంకతే - నన్వతి ॥ ఆరోపితశ్శబ్దవ్యాపారఇత్యుక్తత్వాదర్థ
 న్యైవేత్యవధారణం - లక్షకత్వేలక్షణయాన్యార్థప్రతిపాదకత్వేనల
 జహత్వాన్వర్థాయాంసాతస్యాంకుంతాఃప్రవిశంతీత్యాదౌ-స్వస్యకుంత
 బ్దస్యయోర్థస్తమగ్రీపాంశే - కుంతవిశిష్టపురుషరూపార్థాంతరాంశస్యవి
 ర్యమానత్వాత్వాన్వర్థాంశఇత్యుక్తం-పుత్యైర్లక్షణయోర్విరోధస్తస్యా
 భావఃపరిహరఃకథమితిపూర్వఃపక్షః-అయంభావః - తథాసలిలక్షకస్య
 కుంతరూపార్థస్య కుంతవిశిష్టపురుష రూపలక్ష్యోర్థప్రవిష్టత్వాదేకన్యైవ
 కుంతరూపార్థస్య లక్షకత్వంలక్ష్యత్వంచేతి లక్షణాద్వయావత్ప్రేక్ష్యతి

విరోధ ప్రాప్తతత్పరిహారకథంభవతీతి సమాధత్తై. కేవలేతి-అయంభా
వః - కేవలస్వార్థస్యలక్షకత్వంతస్సహితస్యాస్యస్యలక్ష్యత్వంచేతిలక్ష్యల
క్షకభేదస్యసద్భవాద్వైః రోహణప్రసజతీతానీహీతి - ప్రతిపాదక
తాసంబంధేనలక్షకేవమయతాసంబంధేనలక్ష్యేచలక్షణాయాస్థితీరితివి
వేకః - కేచిత్తుచ్చత్తిరొధఇత్యత్రాభిధానలక్షణయోర్విరోధఇత్యామనం
తి-తదసత్ - అత్రార్థస్యలక్షకత్వేనశబ్దమాత్రవ్యాపారభూతాయాఅ
భిధానాస్తత్రాప్రసక్తః - కేవలేత్యాదిరొధపరిహారవాక్యేచలక్ష్యల
క్షకభేదసద్భవాదిత్యనేనకేవలస్యలక్షకత్వంసముదాయస్యలక్ష్యత్వమి
తిలక్ష్యలక్షకయోర్భేదప్రతిపాదనాదేకస్మిన్నైలక్షణాద్వయావత్తిరితి
పూర్వపక్షవాక్యతాత్పర్యావగతేశ్చ- ననుయద్యపిస్వార్థంప్రత్యాయో

లసముదాయభేదేనలక్ష్యలక్షకభేదసద్భవాదిత్యవేహీనస్వర్థ
ధర్మత్వశబ్దాధ్యారోపేకింసమిత్తమితిచేదృజ్జప్రతిపాదితస్యై
వాద్ధస్యలక్షకత్వాదితివదామః; నహిశబ్దవ్యాపారసంస్పర్శమం
తరేణార్థోగ్ధంతరంలక్షయితుమిష్టే; అన్యథాప్రమాణాంతరోప .
నీతానామగ్ధానాంలక్షకత్వప్రసంగాత్ . అతోర్థవ్యాపారోప
శబ్దనుహిమ్నాప్రాప్తత్వాచ్చబ్దవ్యాపారఇత్యవ్యతే-అతఏ
ఏసాంతరాధ నిష్ఠశ్చబ్దవ్యాపారోలక్షణేత్యాశ్రియతే ౪ .

వాచ్యార్థబాధఇత్యనేనవాచ్యార్థస్వీకారేవాక్యప్రమాణ్యా

వరతవ్యాపారస్యశబ్దస్యపునర్వ్యాపారాంతరాయోగాదర్థస్యైవలక్షక
త్వముపపద్యతే-తథాసర్వార్థవ్యాపారభూతాయాలక్షణాయాశ్చబ్దాధ్య
ారోపోఽనుపపన్నఇత్యాశక్యసమాధత్తై-నన్వితీ-శబ్దప్రతిపాదితస్యైవేతి
త్రానిధాన్తేనప్రత్యక్షాదిప్రమాణాంతరప్రాప్తానాంప్రవాహాదిరూపా
గ్ధానాంలక్షకత్వంసంభవతీతిజ్ఞాప్యతే-ఇతినిమిత్తమిత్యర్థః-ప్రతిపాదితా
ర్థమేవప్రథమం-సహిత్యాదివా- ననులక్షణాయాఉభయవ్యాపారత్వేసి
ద్ధేకించైలక్షణ్యమిత్యాశంక్యాహ-అతఏవేతి- అంతరేణవ్యవధానేనసహిత
స్సాంతరస్సచాపావగతశ్చసాంతరాధః వాచ్యార్థవ్యవహితస్తీరాదిప్రస్తి
నిష్ఠాతాత్పర్యంయస్యసతతోక్తః - ఏతేనావ్యవహితార్థనిష్ఠార్థవ్యా
పారోపీతిసూచ్యతే ౪. ఏవంలక్షణావిమృశ్యసంప్రతితల్లక్షణంవిమృశ

తి - వాచ్యాధ్యభాద్యతివివక్షితార్థమాహ-వాచ్యాధ్యస్వీకారాది-అన్యథా
ప్రతిపాదనమనుపపన్నమిత్యాహ-సత్త్విత్వాదినా-వాచ్యస్యముఖ్యాధ్యస్య
అధైనవాచ్యాధ్యైనభాద్యసంబంధానుపపత్తిః-అథాంతరమాహ-నాపీత- స
వివక్ష్యతే - ఏవంబూపాధ్యద్వయస్యాపాతమధురత్వాదిలిఖ్యం ౫, అ
వ్యావక మేకంబక్షణాలక్షణందర్శయతి-వాచ్యస్యైతి- తస్సంబంధవ శేనవా
చ్యాధ్యసంబంధవశేన-ప్రాప్తస్య-తీరాదేరితీశేషః - క్వచిదవ్యాప్తిందర్శ
యతి-సహితి-హియస్సైత్-తల్లక్షణంనా స్తీతసంబంధః - అత్రాపిశబ్దేన
గంగాయాం ఘోషః ప్రవేశతీత్యాదావ స్తీతసూచ్యతే-ద్విషన్యహేభూ
త్వంప్రవృత్తంప్రతి సహృదా విషంభుజ్ య్యైతిప్రయుక్తిత్వాద్విషవద
స్యద్విషదన్నైభుజ్ య్యైత్యస్య మాభుంక్థ్యాధ్యధైవ వాచ్యాధ్య హేనపూ

నుపపత్తిర్వివక్ష్యతే నతు వాచ్యస్యవాచ్యేనవాచ్యాధ్యైనసంబం
ధానుపపత్తిః । వాపిముఖ్యాధ్యస్వీకారేప్రత్యక్షత్వాదిప్రమాణవి
రోధోవావివక్ష్యతే ౫, అతఏవ తదభయవివక్షయూప్రన్న
త్తంకైశ్చిదుక్తంబక్షణాలక్షణద్వయమవ్యాప్తిసూచితం । త
థాహి ॥ వాచ్యస్యాధ్యస్య వాచ్యాధ్యైసంబంధానుపపత్తితః ।
తత్సంబంధవశ ప్రాప్తస్యాస్వయాలక్షణోచ్యత ఇతియల్లక్ష
ణంతదవ్యావకం । సహివిషంభుజ్ య్యైత్వాదావపితల్లక్షణమ
స్తి । సర్వేషాంపదానాంబక్షకత్వేనవాచ్యాధ్యభాదాత్ ౬.

ర్వకంప్రవృత్తత్వాజ్జహద్వాచ్యా-అత్రాదిశబ్దేన-ఉపకృతంబహుయస్ర
కిమచ్యత ఇత్యాదిర్నిహ్యతే-అవ్యాప్తిహేతుమాహ-సర్వేషామితి - లక్ష
కత్వేనవాతునా-వాచ్యాధ్యస్యాభాదాత్ - భాదశబ్దస్యతన్వతేసంబంధా
నుపపత్తిర్వర్ధకత్వేనసంబంధోపపత్తిరిన్యర్థః-అయంభావః- గంగాయాం
ఘోషః ప్రవేశతీత్యాదౌతు సర్వపదానామలక్షకత్వా ద్వాచ్యాధ్యస్య
వాచ్యాధ్యైసంబంధానుపపత్తిస్సంభవతి - అన్యథుసర్వపదానాంబక్షక
త్వేనవాచ్యాధ్యస్యాప్యస్వయసంభవాత్సంబంధోపపత్తిరితి - అస్తత్ప్రత్య
వలంబనేతువాచ్యాధ్యస్వీకారేవాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరీక్షితేతివ్యవ్య
తే-సుహృద్వచనేషుభక్షణోపక్షేపరూపాధ్యస్యానుపపన్నత్వాత్ ౬, ద్వి
తీయమవ్యావకంబక్షణమాహ-యఃపీత- ఏతత్సర్వద్వయవక్రేణబ్దేనా

ర్థస్యక్రమేణలోకవేదయోర్వ్యభిచారందర్శయతి- సువశ్లేతి- నిగదవ్యాఖ్యాతోయంశ్లోకః-నిష్ప్రియోజనైసర్వేపిఃస్వంతీతివక్తవ్యేత్రయ ఇత్యుక్తత్వాత్ప్రయోజనరహితేశూరాదికర్తృకసువర్ణపుష్టపృథివీకర్తృకవిచయనరూపవాక్యార్థై- ధ్వనినా-లక్షణామూలేనేతిశేషః- వేదచేతి-త్రైపిస్తాశీశ్రుగామినీ- తస్మాత్ వాచ్యాధాన్వయానుపపత్తిరూపార్థస్యాప్యనైకాంతికత్వాదిత్యర్థః- సూక్తం సుష్టుక్తం ౧. తతస్తద్యోగశబ్దార్థమాహ-తద్యోగఇతి-సంబంధమాత్రంసంబంధసామాన్యం-వాచ్యాధాన్వయే

స్త్రయః । శూరశ్చక్రతవిద్యశ్చయశ్చజానాతిసేవితుమిత్యుదాపదాద్ధానానుస్వయసంభవేపినిష్ప్రియోజనే తాత్పర్యాసంభవేనవాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తేః ప్రతీయమానం వాక్యార్థంహిత్యాశూరాదిత్వం సంపదోహేతురితి ధ్వనినాసూచ్యతే । వేదచ । వాయుర్వైత్రైపిస్తాదేవతేత్యాదౌసంభవత్యేవవాచ్యాధాన్వయేనైరర్థకృతశేన దేవతాప్రాశస్త్యలక్షణయా కర్మణఃప్రాశస్త్యంలక్ష్యత ఇత్యర్థవాదాధికరణేన్ద్రితం । తస్మాద్వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరేవలక్షణాత్పికేతి సూక్తం ౧, తద్యోగఇతియోగశబ్దేనసంబంధమాత్రంవివక్షితం । ప్రయోజనంచయథాసంభవంతత్రతత్రప్రప్తవ్యం । అత్ర రూఢితోవాప్రయోజనాదిత్యేతల్లక్షణాపభాగజరం శిష్టంలక్షణవరమిచ్ఛేయం ౯, తత్రరూఢిలక్షణాయథా ॥ ప్రవీణోభవతోరామకృపాణోయుధియన్నిజం । కోశంచర్మమయంహిత్యాఽగృహ్ణోన్రత్నమయంద్విషం ॥ అత్రప్రవీణఇత్యత్రవీణాప్రకర్షస్యత్రకృతానుపయోగాఽహగ్రాహితః ప్రసిద్ధేర్థయోర్యేయసంబంధాస్సంభవంతిసర్వేపియోగశబ్దేనసంగృహ్యంతఇతిభావః - మాత్రంకాత్యేకవధారణఇత్యుచరః ౯. క్రమప్రాప్తాయరూఢిలక్షణామదాహరతి-ప్రవీణఇతి-ప్రవీణోనిపుణః - కోశంఖడ్గపిథాసంధనాదికంచ - కోశోస్త్రీకుట్టలేఖడ్గపిథానేర్థాఘదివ్యయోరిత్యుచరః-లక్షణావీజభూతంముఖ్యాధాన్వయంధర్మయతి-అత్రైతి-ప్రకృష్టా వీణాయస్యసప్రవీణ-ప్రవీణత్వమేవవీణాప్రకర్షఃతస్యత్రకృతానుపయోగా

త్తుభ్యార్థబాధః - వాచ్యలక్ష్యయోః ప్రావీణ్యయోరేకపదోపాత్తత్యో
సాదికాభేదస్సంబంధః - లక్షణస్థరూఢీపదస్య క్రిపరత్వవిరోధాద్వైత
తాతామాహ-ప్రసిద్ధేరేవేతి-యోగేనత్యపీత్యవధారణార్థః- ననుప్రవీ
పదస్యరూఢీత్యైకపుణబోధకత్వా తాతానిపుణత్వేలక్షణేతి చేమచ్య
తే- యద్యపిప్రవీణతజ్జెప్రకృప్తవీణాయస్యేత్యవయవత్యైవిలక్షణవీణా
కాలిత్యరూపార్థః రూఢీత్యైకపుణత్వ రూపాదాశ్చేతీరజపదవద్యోగ
రూఢీ- తథాపిక్వవిద్యోగరూఢస్యపదస్యావయవాధానస్వయాత్ స్థల

రేవపుణత్వేలక్షణాశ్రియతే ॥౧॥ ప్రయోజనలక్షణాతుప్ర
ధమంశుద్ధాసారోపాసాధ్యవసానాచేతిశ్రివిధా । తత్రాద్యా
జహత్స్వస్థాఽజహత్స్వస్థా జహదజహత్స్వస్థాచేతి త్రి
విధాఇతరేతుప్రత్యేకంగాణీశుద్ధాచేతిద్వివిధాఇతరేతులక్ష
ణాసప్తవిధేతివిభాగం సిద్ధవత్ప్రత్య క్రమేణతాసాంలక్షణా
దాహరణేదర్శయన్నాదౌజహత్స్వస్థాంలక్షయతి ॥ స్వాఘో
హిత్యావరోక్తిశ్చేజహత్స్వస్థాంతదాభవేత్ ॥ యదాగంగావి
శబ్దః పరస్యతటాదేః ఘోషాద్యధికరణత్వ సిద్ధయేస్వాగంహి
త్వాస్వాత్వానంతటాద్యధేప్రవర్తయతి తదాస్వాగంహిత్యాగా
జహత్స్వస్థాఽన్వగంహిత్యాగం ౧౦, యథా॥ గ్రామాస్త్ర
యస్సర్వరహితాః క్వధృతాస్సదైవశ్రావ్యాశ్చ మధ్యమయు
తాభరతేనదాతాః । రామేణయాన్నతథనాశ్చతశోమహాద్వాః
పేర్త్యాశ్చపాత్రవశగానిహితానదీమ ॥ భరతేనసంగీతశా
స్త్రప్రవర్తకేణగ్రామాః స్వరసందోహాత్తకాః । తథాస్వరా

కమలేనీరజపదస్యేవరూఢ్యధైవిత్రాంతితిబోధ్యం ॥౧॥ అథప్రయోజనలక్ష
ణాంవిభజ్యోదాహరతి- ప్రయోజనలక్షణేతి-ఫలతఃపర్యవసానాదిత్యర్థః .
సప్తవిధేతి - జహత్స్వస్థా అజహత్స్వస్థా జహదజహత్స్వస్థా
శుద్ధసారోపా - సంసారోపా - శుద్ధసాధ్యవసానా - గోణసాధ్యవసా
నాచేతి ॥ జహత్స్వస్థాంలక్షయతి- స్వార్థమితి ॥ లక్షణంవ్యాకరణీయ
దేతి ॥ స్వార్థంప్రవాహాదిరూపమిత్యర్థః ౧౦. ఉదాహరతి - గ్రామాఇ
తి ॥ స్వయంవ్యాకరణక్షణంయోజయతి- భరతేనీతి ॥ అన్యత్రవిప్రసా

తలఁగణమెవశోధనం- నైస్వరితి-స్వోజ్ఞాతావాత్సనిస్సంత్రిష్యాత్ప్రయోగ్యో
 ౭-స్త్రియాంధగత్యమరః- సంప్రదానేప్రతిగ్రహీతరీత్యర్థః- అతవివేతి-
 స్వరిహితాశ్చత్యుక్తజతుకాప్తన్యాయేనశబ్దప్రవక్షిప్తత్వాచ్ఛబ్దజ్ఞేషః - అ
 న్యత్రైకనాళావలంబిఫలద్వయవదర్థయోరేవజ్ఞిప్తత్వాదర్థజ్ఞేషః-తయోః

కాంసంధోఽహుగ్రామశత్యభిధీయతఇత్యుక్తత్వాత్ । దా
 తాశ్శోధితాః - దైవశోధనశ్చః ధాతోరూపం । అత్రజ్ఞేషమహి
 మ్నాభరతేనరాజులేపేణజనపదవిశేషావిత్తీయాశ్చపిధ్వస్యతే ।
 తేచక్రయవచః । షడ్జగ్రమస్తతైవైకోమధ్యమగ్రామవివచః ।
 గాంధారగ్రామశత్యేతద్గ్రామక్రయముదాహృతమిత్యుక్త
 త్వాత్ । నాపరిమితాశ్చత్యపిధ్వస్యతే । స్వరహితాస్సర్వైరైర్
 షాదాదిభిస్సంఘేభూతైర్నితాఃప్రియాశ్చితి స్వరూపకథనం ।
 నైస్వర్ధనైరహితాశ్చినిందాచవ్యజ్యతే । క్వధృతాః క్వాపిధృ
 తాః । స్వరాణామభివ్యక్తిమాశ్రయరీరత్వానైర్వికరకృతాశ్చ
 తిస్వభావోక్తిః । యత్రక్వచనదేశేసంప్రదానేచనిహితాశ్చ
 తినిందాచవ్యజ్యతే । సదైవశ్రావ్యాశ్చత్యంత్రోన్మగ్రావ్యాశ్చితి
 స్వభావోక్తిః । అన్యత్రగ్రామాదత్తాశ్చితిత్వంవాక్చాశ్రసి
 ధ్ధానతుదర్శనయోగ్యాశ్చితివ్యజ్యతే । కించ । మధ్యమయతా
 మధ్యమగ్రామేణ సంగతాః । అన్యత్ర నక్రయోప్య
 త్కృష్టోత్పత్తివ్యజ్యతే । పవంభరతదత్తగ్రామేభ్యోరామదత్త
 గ్రామాణామతీతయడత్తరాధైప్రతిపాదితస్ఫుటవివ । అతప
 వాశ్రవణబాధాశ్చేష ప్రతిభాణాపితా తతయోక్త్యనుపాగ్ని
 తోవ్యతిరేకాలంకారః । అత్రనదీనాం ప్రోతోరూపాణాం
 గ్రామాధికరణతానసంభవతీతినదీశబ్దప్రప్తిముఖ్యాధేగృ
 హీతేవాక్యప్రామాణ్యభంగాత్తంత్యక్త్వా౭ధికతరతైత్య

ప్రతిభయాశక్త్యోగ్ధాపితయా౭సంబంధేసంబంధరూపాతీతయోక్త్వా
 ౭నుపాగ్నితః । అత్రైతి । వాచకశబ్దప్రయోగేఫలప్రతిపాదనాభావం
 లాక్షణికపదేతద్ప్రతిపాదనంచదర్శయన్నాహ- నదీశబ్దాశ్చితి - తత్సంబంధి
 నితీరేస్వాత్మానమర్పయతీతి - అయంభావః-స్వాయతైశబ్దప్రయోగేన్య

■ చకవచ్చునయోగానాచిత్యాన్నదీతీరేషునిహితా ఇతి ప్రయోక్తవ్యేనదీ
 నిహితా ఇతి ప్రయోక్తర్షదీ గతశై త్యపావనత్వాదిధర్మాస్తదవిశా
 దావ సంబంధేనతీరేవ్యపిప్రతీయంతామిత్యాశయఇతి - ఇతిహేతోః - అ
 ంకారాః కేచిదభిధామూలాః - కేచిల్లక్షణామూలాః - కేచిద్వ్యంజనా
 మూలాశ్చ - ఇయంకస్యాంకారస్యమూలమిత్యత్రాహ-ఇయమితి-అప్ర
 స్తతప్రశంసాదేః - వ్యాజస్తుత్యాదిరాదిశబ్దాః - సామాన్యేతి - ప్రతి

పావనత్వాదిద్యోతనాయ తస్యబంధినితీరేస్వాత్మా నమర్ప
 యతీతీయంజహత్స్విధా- ఇయమప్రస్తుతప్రశంసాదేరలం
 కారస్యమూలం । సామాన్యపిశేషకార్యకారణసరూపాణామ
 న్యతమస్యాప్రస్తుతస్యకథనాదైషామేవాన్యతమస్యప్రయో
 గినఃప్రస్తుతస్యగమ్యతేహ్యప్రస్తుతప్రశంసా । తత్ప్రస్తు
 తస్యాప్రస్తుతత్వాదేవః కథనమనుపపన్నంసత్స్విధత్యాగేన
 ప్రస్తుతమాక్షిపతీతియక్తమస్యాజహల్లక్షణామూలత్వం॥౨॥
 యదాభినస్సాన్నిభిధేయవిపరీతమగ్ధంలక్షయతి తదాసాజహ
 త్స్విధైవవిపరీతలక్షణేత్యవ్యతే ॥ యథా ॥ రామస్సరా
 మరమరాసదమర్గవర్తదై త్యః పరార్థవతురంగచమూసహః
 యః । జయ్యంకథంపదవిభీషణరావణేనస్థానచ్యుతేనమనుజేన
 పదాతినాచ ॥ ఇదమంప్రజిద్వచనమభిధేయవిపరీతమగ్ధం ల
 క్షయతి । రామరావణయోర్ముఖ్యాగ్ధాసంభవోఽనుపపత్తిః ।
 రోధస్సంబంధః । రామస్యసుజయత్వం రావణస్యచర్జయ
 త్వంప్రయోజనం । ఇయంతువ్యాజస్తుతేర్భిజంయశ్రవావ్య
 యానిందయాస్తుతిస్తుత్యావాచ్యయానిందాచగమ్యతే సా
 హివ్యాజస్తుతిః । తస్మాదవిపరీతార్థప్రతిపత్తిర్విరుద్ధలక్షణామూ

యోగినఃఆధేయభూతస్య - తస్మాదప్రస్తుతప్రశంసాయాం ॥ ౨ ॥ జహ
 త్స్విధాయాఃప్రకారాంతరంప్రదర్శయన్నుదాహరతి - రామఇతి ॥ ప
 రార్థసంఖ్యాకా శ్చతురంగచమూసహాయాస్యసః - జయ్యఃజేతుంశ
 క్యః - లక్షణాప్రయోజకానివాచ్యాగ్ధబాధాదీనిదర్శయతి - అనుపపత్తిరి
 తి- బాహ్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరిత్యర్థః - సంబంధఇతి-వాచ్యత్వయో

రితిశేషః ॥ ౩ ॥ అజహత్స్వగ్ధాంలక్షయతి- శబ్దగతి॥ వ్యాకర్ణోతి - య
 త్రైతి ౧౧. ఉదాహరతి-యెరి॥ దాక్షిణ్యంమిత్రశాస్త్రవసమభావః-
 మోఽవిభ్యుక్తకమానుస్థానం-వైదుష్యంయదిశబ్దార్థః ॥ లక్షణంలగ
 యతి- అత్రేతి ॥ తత్సంబంధిని-దయాదిగుణవిస్తృతిత్యర్థః-నన్వేషమపిష్ట
 త్రివిరోధసంభవతీత్యాశంక్యసమాధత్తై-నచేతి-తత్ర-స్వాగ్ధత్యర్థః- శ
 బ్దస్యాభిధా - లంశాంతరే స్వాగ్ధివిస్తృతేలక్షణాచేత్యేకదైవవృద్ధిద్వ
 యాపత్తిరితి- పరిహారితి-అతాప్రీతి- అపిశబ్దేనజహత్స్వగ్ధాయామివేతి
 జ్ఞాప్యతే- అగ్ధాంతరే- విశిష్టాకారేణవిలక్షణత్వాదగ్ధాంతరత్వం- సృష్టి

వైవ ॥ ౩ ॥ అజహత్స్వగ్ధాంలక్షయతి॥ శబ్దస్వాగ్ధక్రియా
 సన్ధ్యస్వాగ్ధాత్యాగేనలక్షయేత్ ॥ అగ్ధాంతరంస్వాగ్ధయుతమ
 జహత్స్వగ్ధి కాభవేత్ ॥ యశశబ్దేనస్వాగ్ధగతక్రియాసగ్ధయే
 స్వాగ్ధాత్యాగేనైవతద్విశిష్టమగ్ధాంతరంలక్ష్యతే - యథాకుం
 తాప్రదిశంత్యత్రకుంతప్రవేశాయతద్వంతఃపురుషాః-సా
 అజహత్స్వగ్ధాంలక్షణేత్యర్థః ౧౧, యథా॥దయాదాక్షిణ్య
 దాత్వత్వైర్వ్యధమాదయోగుణాః । విశంతిభవతోరామ
 సుధమాసన్నిభాంసభాం ॥ అప్రదయాదిగుణానాంస్వత
 సభాప్రవేశాసంభవాత్తద్విధేయదయాదిశబ్దాస్వాగ్ధోపా
 దానైవైవతత్సంబంధినిపురుషాంలక్షయతి । నవస్వాగ్ధాప
 రిత్యాగే-తత్రశబ్దస్యాభిధా లంశాంతరేలక్షణాచేత్యేకశబ్ద
 స్వైకదైవవృద్ధిద్వయాపత్తిరితివాచ్యం । అత్రాపిస్వాగ్ధం
 హితైవస్వాగ్ధివిస్తృతేగ్ధాంతరే సృష్టిన్యాయేనలక్షణాన్వీ

న్యాయేనలక్షణాయాన్వీకారాద్వృద్ధిద్వయాపత్తిరితినవాచ్యమితిపూ
 ర్వేణసంబంధః-సృష్టిన్యాయస్తు- సృష్టిరుపదధాతీత్యత్ర సృష్టిశబ్దస్యక
 పలసృష్టిప్రకానామపకానాభావాద్వాచ్యార్థబాధేసతి ఏకయాస్తువత
 ప్రకాశనీయంతేత్యనువాకప్రతిపాదితసృష్ట్యసృష్టిప్రకాసముదాయ
 ధాలక్షణాన్వీక్రియంతేతథాత్రాపివాచ్యాగ్ధభూతదయాదీనాం స్వతస్స
 తాత్రవేశాసంభవాత్తద్విశిష్టేషులక్షణేతి- ననుస్వాగ్ధత్యాగేకథమజహ
 త్స్వగ్ధతేత్యాశంక్యసమాధత్తై - హంతేతి - హంతేతిహద్వై - స్వవచ

■ **సూక్ష్మాత్ ప్రహర్ష కారణం** - సహిత-అభిధేయవిశిష్టాంతరస్యలక్ష్య
 ■ **స్వదభిధాయాపవత్సాగోనత్వభిధేయస్వేత్యజహత్స్వార్థతేభావః** -
 ■ **కథమభిధాయాస్త్యాగోనాభిధేయస్య త్యాగంకాంక్షిమానతి** - గంగా
 ■ **సూమితి** - వికృత్యవికృతింసీత్వా లక్షణాయాలక్షణాభ్యావ్యాపారాత్ -
 ■ **మాసోక్త్యాదేరితి** - ప్రస్తుతాంకురాదిరాదిశబ్దాః - ఉపపత్తీందర్శయతి
 ■ **త్రైతి** - ప్రస్తుతస్వరూపస్యానుపమదైవోపపద్ధాభావేన - అత్యాగనేతి
 ■ **మావత్** ॥ ౪ ॥ ఉదాహృతయోః ప్రయోజనలక్షణయోర్నతాంతరేనం
 ■ **తరమిత్యాహ** - అనయోరితి - జహదజహత్స్వార్థేతి లక్షణేతయోః -
 ■ **జహత్స్వార్థాయాలక్షణలక్షణేతి** - అజహత్స్వార్థాయ ఉపాదానలక్ష

కారాత్ - హంతర్న్యజహత్స్వార్థతాకథమితిచేత్ । సహ్య
 భిధాత్యాగమాత్రేణస్వార్థత్యాః - గంగాయాంఘోషా
 త్యాగిస్థలవై లక్షణేనస్వాభిహితార్థమేవాధ్యాంకం వైశిష్ట్య
 నవికృత్యసర్వలక్షణాయాస్వీకాగాదిసంతోషస్యఽసభాస
 నామత్య - ర్షద్యోతనంప్రయోజనం । ఇయమజహత్స్వార్థాన
 మాసోక్త్యాదేర్విజః । ప్రస్తుతవిశేషణసామ్యాః ప్రస్తుతస్య గ
 వ్యత్వేహిసమాసాః క్తిః । తస్మాత్ప్రస్తుతస్వరూపానుపమదైవై
 వవిశేషణమహిమ్నాఽప్రస్తుతాయేపాత్ ॥ ౪ ॥ అనయోర్జ
 హదజహత్స్వార్థలక్షణయోర్లక్షణలక్షణోపాదానలక్షణేతి
 చసంజ్ఞాంవినివేశ్యవ్యాజహరకావ్యప్రకాశకారః ౧౨ జ
 హదజహత్స్వార్థంలక్షయతి ॥ లంశభేదముపాదాయజహ

ణేతిచసంజ్ఞాంవినివేశ్యనధాయ కృత్వేలియావత్ - తద్వ్యాహరప్రకా
 శ్చ॥స్వసిద్ధయేపరామెవః - పరార్థంస్వసమర్పణం - ఉపాదానం లక్షణం
 చేతి ॥ అద్యాస్వార్థముపాదాయాన్యంలక్షయతీత్యుపాదానలక్షణా - ద్వి
 తీయాతువాచ్యమర్థమన్వయాయోగ్యత్వేనోపలక్షణీకృత్యాన్వయయో
 గ్యమర్థంతేనంబంధిశంలక్షయతీతిలక్షణలక్షణేత్యుచ్యతఇతితద్వ్యక్తార్థా
 రః - ఉపాదానలక్షణాయాలజహత్స్వార్థేతిలక్షణలక్షణాయాజహత్స్వార్థ
 తిచతాంత్రికవ్యవహారః ౧౩ జహదజహత్స్వార్థంలక్షయతి లంశభే
 దమితి ॥ ఉపాదాయావలంబ్యస్వార్థంజహతితత్తేనసంజహతిచయది ॥ ఉ

దాహరతి-సముద్రైతి || నిగదేనైవవ్యాకృతం||అత్రైతి-యయోద్దేశకా-
యోర్వైశిష్ట్యం-సజహతి-పతదైశకాలవైశిష్ట్యస్యాన్యవిద్యమానత్వాదః
భావః|| ౫|| సనుశబ్దవ్యాపారాణామేకైకపదభిరేవ నియమాదత్రిషుః
ద్వయధర్మత్వమనుపపన్నమిత్యాక్షిపతి-సస్పృతి|| అభిధావదభిధాయాః
వ-నాపీతి- అన్యోవిద్యానాథః- సత్యపివిద్యమానాపి- ఆద్యంపరిహరతి

తినజహతిచ|| శబ్దస్వార్థంయదిజహదజహతాస్వార్థలక్షణా||
యథా || సముక్తకన్యాసముపాసితోయోవైకుంఠలోకేవన
తింపితేనేసోయంహరిస్సూత్రతిరామనామాసీతాసమేతోధి
వసత్యయోధ్యాం|| అత్రయదేశకాలవైశిష్ట్యంహరేఃపూర్వ
మభూత్తదైశకాలవైశిష్ట్యమధునానాస్తీతి సాయమిత్యత్ర
తత్తాంశేస్వార్థంజహతి | ఇదంతాంశేతునజహతీతీయం జహ
దజహతాస్వార్థాలక్షణా || ౫ || సన్వేపంసతీయంలక్షణావద
ద్వయధర్మిభిశ్చక్తంస్యాత్తదసాధు అభిధావత్తస్యాలప్యేక
పదభిరేవస్వనపరసంఘాతభిరేవయాక్వాప్యదర్శనాత్ అ
తవివకావ్యప్రకాశకారోనైతాముదాజహరన్యాన్యః పరీక్షక
ఇతినేయంసంభవతీతిచేదన్త్రబ్రూమః| కిమహలక్షణైవనాస్తీ
తివివక్షయావరేణనోదాహృతాసత్యప్యక్తవిధాద్వయపవాం
తర్భవతీతివా| నాద్యః| విచారాసహత్వాత్| తథాహి | యా
వతాశబ్దేనయావానర్థఃప్రతీయతేతావాసేవతస్యాభోగనన్యూ
నోనాథికశ్చేతిస్థితిః| సాయంచేవదత్తభిరేవత్రతైదంతావిశిష్టం
చేవదత్తిస్వరూపమవభాసతేతితావదేవాన్|| తత్రతత్తాంశ
బాధేన్యాసమిదమస్వార్థ ఇతికథమనేనాభిధీయేత | ప్రతీయ

నాద్యభి- తతోపపత్తిందర్శయతి విచారేతి - విచార్యమాణవిద్యమాన
త్వాత్వాస్తీతివికల్పనోపపన్నఇతిభావః-తథాహిత్యాదిస్థితిరిత్యంతంస్ప
ష్టం- సోయమితి-తతైదంతాభ్యాంవిశిష్టం-తత్తాంశస్యతదైశకాలవైశిష్ట్య
స్యబాధేలద్యావిద్యమానత్వాత్వాగేసతీత్యర్థః-న్యూనంతత్తాంశరహితం
ఇదంచేవదత్తస్వరూపం-అస్వార్థఃస్వస్యసోఽయంతేబిన్యాభోగనభవతి -
ఇతిహేతో- అనేనసోయంతేనకథమభిధీయేత- శబ్దస్వార్థమభిధా-

తస్మాద్ధంకథమభిదధ్యాత్ తతస్సోయంశబ్దస్తత్తారహిత మిదంతాఘటి
తంవదేవదత్తస్వరూపమభిధాతుంనశక్నుయాదిత్యర్థః - ప్రతీయమానం -
ప్రతీయమానత్వాదావశ్యకమిత్యర్థః - తత్ తత్తారహితమిదంతాఘటితం
వదేవదత్తస్వరూపమిత్యర్థః - తేనప్రతిపాదనీయత్వావశ్యంభావేన - అభి
ధాయాఃకుంతనాద్వైయధ్యాత్ - వాచ్యాన్ధభూతస్యతత్తాంశస్యపాదా
దభిధాయాఃకుంతనమితిబోధ్యం || ద్వితీయంపరిహరతి - నాపిద్వితీయఇతి -
తదంతర్భావాభావందర్శయతి - నతావదితి - ఇయంజహత్స్వార్థానతావ
త్ - జహత్స్వార్థాయాంనాంతర్భవతీత్యర్థః - తత్రహేతుందర్శయతి - ఇ
యంహీతి - నాప్యజహత్స్వార్థా అజహత్స్వార్థాయామపి నాంతర్భవతీ

మానంచతద్యయాకయాచనవృత్త్యాప్రతిపాదనీయం । తేనత
త్తోపలక్షితమిదంతాఘటితమేవదేవదత్తస్వరూపమభిధాకుం
తనాల్లక్షణయాబోధ్యమిత్యకామేనాప్యభ్యవగంతవ్యమేవేతి
కథమత్రనాస్తిలక్షణా । నాపిద్వితీయః । నతావదియంజహ
త్స్వార్థా । ఇయంహితత్తాంశమాత్రమేవజహాతి । నతులక్షణ
లక్షణావత్పరాధంస్వాధంసకలమపిసమర్పయతి । నాప్యజహ
త్స్వార్థా । స్వసిద్ధయేపరాత్మేపాభావాత్ - కింతుస్వాధస్వై
వాంశభేదేనహానాహానాభ్యాముభయనై లక్షణ్యాతోఽట్యం
తరమిత్యన్వైవేయంజహదజహత్స్వార్థా ౧౩. దృశ్యతేచలో
కవేదయోః । అర్థమంతర్వేద్యర్థంబహిర్వేది । విషంభుక్ ట్యై

త్యర్థః - తతోపపత్తిముపపాదయతి - స్వసిద్ధయఇతి - కోట్యంతరంవత్తాంత
రం ౧౩, ఏవంతదావశ్యకతాంప్రతిపాద్యవదసంఘాతధర్మతయాక్వా
ప్యదర్శనాదిత్యతోత్తరమాహ - దృశ్యతేచేతి - లక్షణాయాఃపదసంఘాత
స్థితింవేదేదర్శయతి - అర్థమితి - అగ్రేణాహవనీయంయూపావటంపరిలిఖితి -
అర్థమంతర్వేద్యర్థంబహిర్వేదిత్యగ్ర - మీయమానస్యయూపస్యయత్క్రిధ
మంతర్వేద్యర్థంబహిర్వేదిచభవతితత్రమినుయాదిత్యర్థః - అత్రఘటత్వవ
టత్వయోరివపరస్పరవిరుద్ధయోరంతర్వేదిత్వబహిర్వేదిత్వయోస్త్యైగా
దషిరుద్ధప్రదేశమాత్రావరిత్యానాచ్చభాగత్యాగలక్షణా - లోకేపిదర్శయ
తి - విషంభుక్ ట్యైతి - సుహృద్వాక్యేవిషభక్షణోపదేశరూపపాచ్యాన్ధస్య

బాధాజహద్యాచ్యా - లక్షణామూలోక వేదయోఃపదసంఘాతస్థితిందర్శ
యిత్యాజహదజహత్స్విధా యాఆవశ్యకతాప్రదర్శనాయాభియుక్తాంగీ
కారమాహ- బ్రహ్మవాదినఇతి-ఉపజీవ్యావలంబ్యమహావాక్యస్యతత్త్వమసీ
త్యస్యాత్థం-వ్యవస్థాపయంతినిశ్చిన్వతే- పరంరూఢయేషామభిప్రాయభే
దోస్తీత్యాహ-ఇయానితి-తన్నతభేదమేవప్రతిపాదయతి-ఆలంకారికాఇతి-
తత్తాంశస్యతద్దేశకాలవైశిష్ట్యస్య-తావత్సకత్వేన - వేదాంతినస్తీతి -
తుశబ్దోక్తవైలక్షణ్యంవ్యోతయతి - దృష్టాంతేతి-సోయందేవదత్తఇతిదృ
త్యాదౌపదసంఘాతలక్షణా । బ్రహ్మవాదినశ్చైతామేవోప
జీవ్యమహావాక్యాత్థంవ్యవస్థాపయంతి । ఇయాంస్తువిశేషః । ఆ
లంకారికాస్తావత్తత్తాంశస్యేదానీమ సంభవాత్తస్యైవహాస
మిదంతాంశస్యేదానీసంభవాదహాసమిజహదజహత్స్వి
ధామాచక్షతే । వేదాంతినస్తుదృష్టాంత దాద్వాంతికయోరైక
రూప్యాయసోయందేవదత్తఇన్యత్రాపితత్తైదంతాంశయోర
నోస్యవిరుద్ధయోరపిత్యాగే నావిరుద్ధస్వరూపమాత్రా పరి
త్యాగేనచ ద్వయోపలక్షితంస్వరూపమాత్రంలక్ష్యత ఇతిజ
హదజహత్స్విధాం వ్యుత్పాద్య తత్త్వమసీత్యాదిమహావా
క్యేపితత్వంపదార్థగతవిరుద్ధాంశత్యాగేనావిరుద్ధచిన్తాతో
పాదానేనచోభయోపలక్షితమేకమఖండంస్తు భాగత్యాగ
లక్షణయాప్రతిపాద్యతఇతివర్ణయంతి ౧౪, నన్వాలంకారి
కొక్తమాగౌణవూర్వకాలోపలక్షితస్యైతత్కాలవైశిష్ట్యవ
ర్ణనేపిసంభవత్యేవతియోరభేదప్రతిపాదనమితిచేన్నైవంకిం
ప్రొంతః-తత్త్వమసీతిదాద్వాంతికం ఆవిరుద్ధేతి-స్వరూపైక్యాదవిరుద్ధత్వం-
ద్వయోపలక్షితం తత్తైదంతాంశరహితమిత్యర్థః-తత్త్వమసీత్యత్రతత్త్వ
దేనసర్వజ్ఞత్వవిశిష్టంబ్రహ్మ - త్వంపదేనకించిద్జ్ఞత్వవిశిష్టజీవశ్చప్రతి
పాద్యతే- తత్త్వంపదార్థగతయోర్విరుద్ధాంశయోస్సర్వజ్ఞత్వకించిద్
జ్ఞత్వరూపయోస్త్యాగేన-అవిరుద్ధేతి-చిదంశస్యైకత్వాదవిరుద్ధత్వం-ఉభ
యోపలక్షితంసర్వజ్ఞత్వకించిద్జ్ఞత్వరహితం - భాగత్యాగలక్షణయాజ
హదజహత్లక్షణయా ౧౪. వేదాంతిప్రతిపాదితప్రకారస్యానురూపత్వా

హలంకారికమతమపాకర్తుంశంకతే-నన్యతి - పూర్వకాలోపలక్షితస్య -
తత్తాంశస్యేదానీమసంభవాత్పూర్వకాలరహితస్యన్యర్థః - తయోశ్చ
ద్ధవిశిష్టయోః - అభేదప్రతిపాదనం - విశిష్టంశుద్ధాన్నాతిరిత్యతత్తత్తన్యా
యాన్యంభవత్యేవేతిచేన్దైవం- కిమితి-ప్రశ్నార్థకస్యకిమిత్సన్యత్యతత్త
త్యనేనసంబంధః-కిమితి-అర్థాదర్థసామర్థ్యాత్-అన్యంపరిహరతి- నాన్య
త్తతి-తతోపపత్తింద్యయతి-విశిష్టేతి-విశిష్టస్వరూపయోర్విశిష్టశుద్ధయో
రిత్యర్థః-అయమాశయః - విశిష్టంశుద్ధాన్నాతిరిత్యతత్తన్యాయస్యన్య
ర్థికత్వాత్తదభేదాంగీకారేతుశుద్ధాగ్నేః పథిక్పదగ్నేశ్చభేదాభావప్రసం
గేనపథిక్పదగ్నైవైయన్యోపాతాచ్చ తయోరభేదోనుపపన్నత్తతి - కిం
చానుభవః-రోహస్తీత్యాహ-తథేతి-సద్భావప్రసంగాత్ - వర్తమానకాల

పూర్వకాలోపలక్షితస్యైతత్కాలపిశిష్టేనాభేదప్రతిపాద్య
తత్తత్త్యత్యతే । కింపూర్వకాలోపలక్షితస్యవర్తమానకాలవై
శిష్ట్యలక్షణభర్మాప్రతిపాదనేనాథాదభేదస్సిద్ధ్యతీతి-నాన్యః ।
విశిష్టస్వరూపయోరభేదాసంభవాత్ । తథాసతివర్తమాన
కాలవిశిష్టస్యప్రాగపిసద్భావప్రసంగాత్ । నాపిద్వితీయః ।
సాత్మాదేవాభేదప్రతిపాదనేసంభవతిపరంపరయోరన్యోప్రతిపా
దనాశ్రయణస్యానుక్తత్వాత్ । ఉభయపదలక్షణాశ్రయ
ణైకత్వనాగౌరవాత్తదాశ్రయితత్తతిచేన్దైవం । పరంపరయా
భేదప్రతిపాదనాత్సాత్మాదభేదప్రతిపాదనేబుద్ధి లాఘవస్యః ।

వైశిష్ట్యేవిద్యమానత్వాపత్తేః - తతస్తయోరభేదోనసంభవతి-
ర్వః-ద్వితీయంపరిహరతి-నాపిద్వితీయత్తతి- తత్రహేతుంప్రతిపాదయతి -
సాత్మాదితి-సాత్మాదవ్యవధానేనైవ-అభేదప్రతిపాదనేసంభవతి - త
త్తైకంతాంశయోస్త్యగేనేతిభావః - పరంపరయోరన్యోరభేదేన - ననువే
దాంతిమతావలంబనేతక్తికల్పనాగౌరవాదాలంకారికోక్తిప్రకార ఏవో
పపన్నత్తత్వాశంక్యపరిహరతి-ఉభయేతి- అయంభావః - సోయంపరయో
రభిధయోః కుంతనమంగీకృత్యలక్షణాశ్రయణైకత్వనాగౌరవంస్యాది
తి-తత్పరంపరయాభేదప్రతిపాదనం-మైవమితి- పరంపరయాలభేదప్రతి
పాదనమసాంప్రతమిత్యాశయః- ననుతక్తికల్పనాగౌరవపరంపరాశ్రయ

శాఖ్యాపక్షస్వయేతుల్యబలేపి వేదాంతిమతేకఃపక్షపాతశ్చత్యాశంక్యశ
నిమిత్తందర్శయతి-తథాపీతి-పక్షద్వయేతుల్యబలేపీత్యర్థః - వినిగమనా
యాంవేదాంతిమతావలంబనవివ-ఏకప్రపక్షపాతీనీయుక్తిర్నిగమనేత్యు
క్తత్వాత్ - బుభుక్సితస్యబోధమిచ్ఛావిషయాకృతస్య అథాస్యాభేద
రూపస్య- ఇతిహేతురితిబ్రూమిః-ఏవమితి - పరేమాంకావ్యప్రకాశకారా
దీనాం-అజ్ఞానవిలసితవ-జ్ఞాననిమిత్తమేవ-అన్యధాకథనోదాహరేయిరితి
భావః ౧౫. ఏతా ఇతి, ఉపచారశబ్దార్థమాహ-ఉపచారోనామేతి-ఉపచార
స్త్రీస్యర్థః-గుణయోగః-గుణసాదృశ్యమిశ్యర్థః- అన్యథాప్రతిపాదనే

ర్కితత్వాత్ । తథాపివినిగమనాయాంకోహేతురితిచేద్బుభు
త్సితార్థస్యసాత్మోన్మత్తిపాదనలాభపతేతిబ్రూవః । ఏవంవే
దాంతివర్జితమాగ్నేణ పదద్వయ లక్షణాపత్నోవలంబనేప్యాలం
కారికమతేజహదజహల్లక్షణానిర్భ్యత్యేవేతిపరేమాంతదనుదా
సారణమజ్ఞానవిలసితమేవ ౧౫. ఏతాస్త్రీప్రపిశుద్ధాఏవ, ఉ
పచారేణామిశ్రితత్వాత్ । ఉపచారోనామగుణయోగః । తద
భావాదేవాసాంశుద్ధత్వం । భిన్నత్వేనప్రతీయమానయోరై
క్యారోపణముపచారశ్చత్వై సింహుచాయమితిపత్త్యుమాణ
సాధ్యసానాప్రభేదేగాణేవిషయస్యవిషయినిర్గత్యేనభిన్న
త్వేనప్రతీత్యభావాత్ । త్రాపిశుద్ధత్వమేవస్యాత్ ౧౬ నను
ప్రాభాకరాస్సర్వప్రజాతశబ్దార్థవాదినోప్రీహితప్రక్షుతీ
త్యాదావుద్దేశ్యస్థలేవ్యక్తిలక్షణామాహుఃసాకుత్రాంతర్భవ
తీతిచేదజ్ఞానవివాంతర్భవతీతి వదామః । సహ్యశ్రులక్షణాప్ర

దోషందర్శయతి-భిన్నత్వేనేతి-శుద్ధత్వం - ఏవంయాపోపచారామిశ్రితత్వ
ప్రయుక్తమితీశేషః- తస్మాద్గుణయోగ ఏవోపచారశ్చితియుక్తం ౧౬ నను
ప్రాభాకరప్రతిపాదితవ్యక్తిలక్షణాయాః కుత్రాంతర్భవశ్చత్యాశంక్య
సోపహాసంపరిహరితీ-నన్వతి- అనన్యలభ్యశబ్దార్థఇతిజాతీరేవశబ్దార్థఃవ్యక్తి
స్తులక్ష్యత ఇతిశబ్దసహాయః- ఉద్దేశ్యస్థలేప్రక్షుతీసంసారస్థలే-అజ్ఞానవి
వేతి-సలక్షణాన్వియవధారణార్థః-తత్ప్రయోగాజకాభావాద్వ్యక్తిలక్షణేతి
వచనమజ్ఞానవిలసితమిత్యాశయః-ప్రీహితోప్రక్షుతీత్యత్రాపూర్వవిధిః -

హ్యవదానానంతరకర్తవ్యస్యత్వాప్యద్భుష్టత్వాత్ - వ్రీహీనవహంతీస్య
 నియమవిధిః - శఖవిదళనావహననయోరవహనస్యపాక్షికత్వాత్ - ఇ
 రామగృజ్జప్రశనామృతస్యత్యశ్వాభిధానీమాదత్త ఇశ్యత్రపరిసంఖ్యా
 ధిః - ఇమామగృజ్జప్రశనామృతస్యపూర్వాయుషీత్యాదిశుక్రిప్రతిపా
 దితస్యాశ్వగర్జభసాధారణ్యాయారశస్య రశనాగ్రహణస్యాశ్వేనయను
 వాత్ - తదుక్తం - విధిత్యంతమపాప్రైనియమఃపాక్షికేనతి । తత్రచాన్య
 ప్రచప్రాప్తైవరిసంఖ్యాతికర్యతఇతి - ననువ్రీహీత్వస్యపోక్షికాసంభవా
 ద్విహీన్వోక్షతీతిశుక్రేకాగతిరిత్యాశంక్యసమాధత్తై - తర్హిని - అవివా
 భావీవ్యక్తిః - జాత్యావాచ్యభూతయా - అయంభావః - అస్తత్ప్రతిపాదిత
 విశా జాతిస్ఫుర్త్యంతర్భూతవ్యక్తిస్ఫుర్తిరాప్తాం - పత్యంతరావలంబ

యోజకంరూఢిప్రయోజనయోరన్యతరస్సంభతి । తన్నిపోక్ష
 నిశ్రుతేకాగతిరితి చేతత్రజాతేః పోక్షణసంపాకరాన్య
 యానుపపత్త్యావ్యక్తి రవినాభావిన్యాక్షిప్యతేజాత్యా । యథా
 భూయతామిత్యత్రకర్తా పశ్యతీత్యత్రకర్మక్రీయయాక్షిప్య
 తే । యథావాక్రమమిత్యత్రకర్మకారకేణగచ్ఛేలిక్రియా
 షిప్యతే । ఏవమగ్ధాపత్తిమహిమ్నూపి తత్రతత్రపద్యాప్రతీ
 క్రాప్రవ్యాఃరూఢిప్రయోజనేవినా కుతాప్రేలక్షణాయాఅప్ర
 వృత్తేః । అన్యథాఽతిప్రసంగాదిరిసంతోష్టవ్యం॥ అప్రాయం
 లక్షణాసంగ్రహః । పార్వర్థత్యాగేన మానేసనమాతేనాన్యల

నేనాపివ్యక్తిస్ఫుర్తిస్సులభైవేతి - వ్యక్తరాక్షేపలభ్యత్వేదృష్టాంతం గృ
 యితి - యథేతి - అక్షిప్యతఇత్యనువర్తతే - వాక్యత్రయేపిత్రమేణకర్తృక
 ర్మక్రీయాక్షేపాన్రప్రవ్యాః - కించాధావత్తైరిపివ్యక్తిస్ఫుర్తిస్సంభవ
 తీత్యాహ - ఏవమితి - అనుపపద్యమానాథేనాధావంతరకల్పనమధావత్తేః
 ఆపత్తికల్పనమిత్యధః - తన్మహిమ్నూపి - తత్రతత్రసీనోదేవగన్తోదినా
 నభుజ్జ-ఇత్యాదిస్థలేష్విత్యధః - నన్వాక్షేపాదివద్వ్యక్తిలక్షణాన్యం
 క్రితీయతామిత్యత్రాహ - రూఢీతి - వ్యవస్థానంగీకారేనైష్టగదర్శయతి - (౧)
 స్యధేతి - అతిప్రసంగాదితి - బహుశ్యోవృత్తయఃకల్పాభివేయిరితి - (౨)
 వః - ఏవంజహద్యాదిశుద్ధాస్తిప్రసేవృద్ధిరూప్యబోధసౌకర్యాయ దు

కాన్తి సహ్యాపిలక్షణం సంకృష్టోతి- స్వాధ్యేతి- సమానేతుల్యేపి - ధ-
యోరితిశేషః - యత్ర తేనస్వాధ్యేన సహాన్యస్త్విస్వాధ్య విశిష్టాధా-
తరేలక్షణా-ఇయమజహత్స్వాధ్య-యత్ర తంస్వాధ్యం-విసాహితా
అన్యలక్షణా- ఇయంజహత్స్వాధ్యం- స్వాధ్యేతి-స్పష్టం ౧౭, అథసారో-
పాయాలక్షణంవిభాగంచాహిత్యాహ-సామానాధికరణ్యేనేతి- భిన్నప్ర-
వృత్తినిమిత్తానాంశబ్దానామేకస్త్రిన్వధ్యేవృత్తిసామానాధికరణ్యం - లక్ష-
ణంవ్యాకరోతి- ఆరోప్యమాణేతి- సాధ్యవసానాతోవై లక్షణ్యందర్శయతి.
ఏతే నేతి-అయంభావః - సాధ్యవసానాయాంవిషయస్యవిషయనిర్దిష్ట త్యే-

క్షణా। యత్రైయమజహత్స్వాధ్య-జహత్స్వాధ్య-భవతేవి-
నా॥ స్వాధ్యైకాంశత్యాగాదంశాంతరమేవలక్ష్యతేయత్ర సాజ-
హదజహత్స్వాధ్య-ధాత్యవసీత్యాదివిషయదృశ్యేయమితి ౧౭.

ఏవం శుద్ధాంత్రవిధాం నిరూప్యసారోపాయా లక్షణంవి-
భాగంచాహ॥ సామానాధికరణ్యేనభేదస్యాపహ్నవంవినా । వి-
షయారోప్యయోరుక్తాసారోపాసాద్విధామతా॥ ఆరోప్యమా-
ణారోపవిషయాయదానపహ్నుతభేదోసామానాధికరణ్యేన
నిర్దిశ్యేతేతదాసారోపేత్యధః । ఏతేనసాధ్యవసానాతోభేద-
క్షః। ఇయంతుద్విధాశుద్ధాగోణేచేతితత్ర గోణగుణసాదృశ్యని-
మిత్తాశుద్ధాతుసాదృశ్యేతరకార్యకారణభావాదినంబంధనిబం-
ధనా। ఏతేనలక్షణాయాఃపుథగుణతాగోణేవృత్తిరితితాంత్రిక
సమయఃపరాస్తోవేదితవ్యః ౧౮ తథాహిప్రాభాకరాప్రా-
చాహుః। లక్షణాతోగణస్యాయంభేదః। గోణేహిపదప్రయో-

తయోరభేదప్రతీతిః - సారోపాయాంతుద్వయోరభ్యుపాగ్తత్వాద్భేద-
ప్రతీతిరితి- ఏతే నేతి- గాణవృత్తేదక్షణాంతర్భావప్రతిపాదనేనేత్యర్థః -
తాంత్రికసమయఃభాట్టప్రాభాకరసిద్ధాంతః- సమయాశ్మవధాచారకా-
లసిద్ధాంతసంపదభిప్రాయః - పరాస్తోనిరాకృతః - పరిపూర్ణభిప్రాయావత్
౧౮. పరాకర్తుమేవతన్మతంప్రతిపాదయతి- తథాహి- లక్షణాతోలక్ష-
ణాయాః-పంచమ్యాస్తసి-గాణస్యగోణ్యాః- భేదందర్శయతి-గోణేహి-
గోణేఅగ్నిర్హుణవకభిత్వాదా - పదప్రయోగాత్సమానాధికరణపదప్ర-

గాదేవగుణోపేతేతత్పర్యం తాత్పర్యమగ్నివదతాత్మ
 యో - అత్రావధారణేనలక్షణాయాంతరపదప్రయోగంవినాతీరప్రతి
 తిర్భవతీతిజ్ఞాప్యతే - లక్షణాయాంతుపదాధాత్ప్రవాహరూపాదుపలభ్యే
 ప్రప్రేషదప్రయోగంవినైవేతిభావః - సంబంధినికేవలేతీరేపదస్యగం
 పదస్యతాత్పర్యం-ఇత్యహురితిపూర్వేణసంబంధః-అయంభావః - ప
 ప్రయోగతదప్రయోగప్రయుక్తవిశిష్టావిశిష్టతాత్పర్యాభ్యాంగౌణీలక్ష
 ణాద్వైలక్షణ్యస్యలక్ష్యమాణత్వాద్దయోర్భేదఇతి ౧౯, ననువివ
 యతేనసమత్వాదభేదోస్తీత్యాశంక్యమైవమిత్యాది నాభేదంప్రతిపా
 దువ్యతి-నన్వతి-నోపపద్యతేపవ-తదనుపపత్తమేవదర్శయతి-యదేతి - సం
 బంధిసంబంధయోస్తీరావినాభావయోః-సంబంధిమాత్రేకేవలేతీరే - అ

గాదేవగుణోపేతేతాత్పర్యం లక్షణాయాంతు పదాభోకపల
 భ్యేసంబంధిపదతాత్పర్యమితి ౧౯ నన్వయమేవభేదోనోపప
 ద్యతే | యథాలక్షణాయాంసంబంధిసంబంధయోఃస్మృతయో
 రపిసంబంధిమాత్రస్సితేథేవాక్యతాత్పర్యమవధార్యతే | తథా
 గౌణేపిముఖ్యస్యావస్వయావసృతసాదృశ్యయోః స్మృతయో
 రపిసదృశమాత్రమేవతాత్పర్యమవగమ్యతామితిచేన్నైవం-అగ్ని
 శబ్దాత్సాన్విధౌస్మృతిః-తతస్తస్యానుపపత్తిమివర్తాతస్తాత్పర్య
 ఙ్గాత్ససదృశేఽథాంతరేస్మృతిః-సదృశస్మృతిశ్చసాదృశ్యవ్య
 తిరేకేణనాస్తీతిసాదృశ్యస్మృతశ్చాన్వీయ- తత్రనతావసృతస

తేలధికరణత్వేనాన్వయానుకూలే-అథై-వాక్యతాత్పర్యంగంగాయా
 త్యాదివాక్యతాత్పర్యంయథాఽవధార్యతే-తథాముఖ్యస్యాగ్నిత్వరూ
 పిభ్యాంసాన్వయాన్వాణవకేనాన్వయాసంభవాత్ - సదృశమా
 పవకేవలసదృశేవ- తాత్పర్యమగ్నిరిత్యస్యతాత్పర్యమవగమ్యతాం -
 యంభావః-యథాలక్షణాయాంకేవలేతీరేతాత్పర్యం-తథాగౌణ్యాంకే
 సదృశేతాత్పర్యమిత్యభేదఇతి-ఇతిచేన్నైవం-అభేదోనసిద్ధ్యతీతిభావః-
 భేదాసిద్ధిమేవాహ-అగ్నిశబ్దాది-తస్మాత్సాన్విధౌత్ - తంస్వాన్ధంవిహా
 త్యధఃసదృశస్మృతిశ్చైతి-ననుభదృశేన్యైవాన్వితత్వాత్కాంతసాదృశ్యే
 త్యాశంక్యాహ-తత్రేతి-తత్రహేతుమాహ-పదాంతరేణేతి - అయంభా

వః-అగ్నిర్మూలవక ఇత్యత్రాగ్నిపదస్యసదృశమాత్రాధికత్వే సదృశస
మాణవకస్య స్వపదోపాంతత్వాత్తత్ర మాణవకోమాణవక ఇతిపాను
త్వ్యంస్యాదితి-తస్మియథాలక్షణాయాంకేవలేసంబంధితాత్పర్యంతథ
గౌణ్యాంకేవలేసాదృశ్యే తాత్పర్య మిత్యేవంజూషేణ తయోరభేదోస్తి
త్యాశయేనాహ-నాపీతి-తత్ర హేతుమాహ- సమానేతి- యద్యగ్నిపదస
సాదృశ్యమాత్రపరత్వమభిప్రేతం తద్వ్యాగ్నిర్మూలవక ఇత్యుభయప్ర
ధర్తివాచకపదప్రయోగంనకుర్యాదితిభావః-ఫలితమాహ- అతఇతి-తత్రై
వసాదృశ్యవిశిష్టసదృశపవ-తతోపపత్తిమాహ-సాత్వితి - సాదృశ్యవిశి
సదృశస్త్వృతిస్తు-తస్మాద్లక్షణాతోషహవైలక్షణ్యమస్యేత్యాశయే
మా-అతఇతి- అతఃసమానాధికరణపదప్రయోగబలప్రయుక్తసాదృశ్య
విష్టసదృశస్త్వతేరిత్యర్థః- గౌణసాదృశ్యవిశిష్టేసాదృశ్యవిశిష్టరూపేఅ

మాత్రైతాత్పర్యం - పదాంతరేణోపాంతతయాపానరుక్త్యాప
త్యై-నాపిసాదృశ్యమాత్రై - సమానాధికరణపదప్రయోగా
నుపపత్తైః అతసాదృశ్యవిశిష్టసదృశస్త్వత్యాత్రైవవాక్య
తాత్పర్యం-సానుసమానాధికరణపదప్రయోగబలాదేవ - అ
తోగౌణసాదృశ్యవిశిష్టేన్వితేధై వాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమయప
వపదస్యాపయోగః-లక్షణాయాంత్వపేక్షాక్రమవశేన సంబం
ధిమాత్రైన్వితేధై వాక్యతాత్పర్యాశ్శంబంధిమాత్రై వదతా
తేన్వితేధైవాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమయపవ- పదస్యాగ్నిపదస్యాపయోగః-
త్రావధారణేనలక్షణాయాంవాక్యతాత్పర్యాకలనానంతరం సంబం
మాత్రైన్వితేధైపదస్యాపయోగఇతిసూచ్యతే-అయంభావః- గౌణపద
త్పర్యపర్యాలోచనపూర్వకంవాక్యతాత్పర్య నిశ్చయాత్తదైవాగ్నిః
స్యసాదృశ్యవిశిష్టరూపార్థోపయోగిత్వమితి - లక్షణాయాంతద్వైల
ణ్యమిత్యాహ-లక్షణాయాంత్వితి-తుశబ్దోక్త భేదంప్రతిపాదయతి - అ
క్షాక్రమవశేన-గంగావదాతోస్సోమోరూపముఖ్యాగ్ధస్ఫూర్తిః- తతస్తద
ధాత్తశ్శంబంధజ్ఞానపూర్వకం సంబంధిప్రతీతిరిత్యాకాంతాక్రమవశే
త్సద్ధృ-సంబంధిమాత్రైఇతి-అయంభావః - లక్షణాయాంవాక్యతాత్పర్య
శ్చయపూర్వకంపదతాత్పర్యావధారణ నియమాద్వాక్యతాత్పర్యాను

నసంబంధరహితేతీరేగంగాపదతాత్పర్యమితి-మాత్రశబ్దార్థమాహ- న
 బంధోపేతఇతి ౨౦, ఏవంకారకవశాద్విమృశ్యక్రియాయోగాద్వి
 ఘ్నతతి-ప్రతివసతీతి - అయంభావః-యథాశాణేమాణవకపకప్రయోగవ
 దగ్నిపదస్యసాదృశ్యవిశిష్టపరత్వంతథాలక్షణాయాం క్రియాయోగే
 పిససంబంధతీరప్రతీతిర్నభవతీతి-అత్రాపిశబ్దార్థంగాపదేనపిశిష్టతీరప్ర
 రాభవదేవేతిసూచితః,తత్రహేతుమాహ-సంబంధీతి-సంబంధిప్రతీతి
 స్తీరప్రతీతిరథఃప్రయోజనంయస్య తస్యతథోక్తస్యఅధికరణాకాంక్షిణశ్చ
 యథః-తస్యప్రతివసతిపదస్య-తత్ప్రతీతిరేవతత్ప్రతీతిమాత్రంకేవలతీరప్ర
 తీతిరథోయస్యతస్యతాదృశస్యసతః-నంబంధిమాత్రప్రతీత్యర్థకత్వాదిత్య
 థః-వాక్యతాత్పర్యంపూర్వంయేషాంతానితథోక్తాని- తాదృశానియాప
 దతాత్పర్యాణితేషామంతర్భావేమానాభావాత్ - అయంభావః-ప్రతివస
 తిపదస్యసంబంధిమాత్రాకాంక్షిత్యేనవాక్యతాత్పర్యవిరుద్ధపద తాత్పర్య

త్పర్యం - నసంబంధోపేతే ౨౦, ప్రతివసతీత్యనేనాన్వయ
 యోగోపిససంబంధవిశిష్టే-సంబంధిప్రతీత్యర్థస్యతస్యతద్వి
 తీతిమాత్రార్థస్యవాక్యతాత్పర్యపూర్వక పదతాత్పర్యాంత
 ర్భావేమానాభావాత్ । ఇతీనపదప్రయోగాపేక్షాతత్ర
 ౨౧ యత్రాపిగోణేపదప్రయోగోనాస్తి అగ్నిరగ్నేత్యత్యా

కల్పనస్యానుచితత్వాత్తీరాధికరణకోఘోషస్థితీత్యేవంబావవాక్యతా
 త్పర్యాప్రవిష్టస్యసంబంధస్య విశిష్టపదతాత్పర్యాంతర్భావప్రతిపాదనే
 ప్రమాణాభావాదితి-తతస్సంబంధపిశిష్టే-న్వయయోగోనాస్తితిపూర్వే
 ణసంబంధః-ఇత్యుక్తప్రకారేణ- తత్రలక్షణాయాంపదస్యతీరపదస్యప్ర
 యోగాపేక్షానాస్తి-తస్యతీరాధికరణకోఘోషఇతివాక్యతాత్పర్యప్రవి
 ష్టత్వాదితిభావః - యదితీరపదప్రయోగస్తదాసంబంధప్రతీతిః కల్పాన్వ
 యాదిత్యాకూతం- తస్మాన్మహతోభేదస్యవిద్యమానత్వాద్యభేత్వాదిపూ
 ర్వగ్రంథప్రతిపాదితాభేదోనిరస్తఇతిబోధ్యం ౨౧. సన్వత్రసమానాధి
 కరణపదప్రయోగ బలాదస్తుసాదృశ్యవిశిష్టసదృశపరత్వం పదప్రయో
 గరహితస్థలేకేవలసదృశపదత్వావశ్యంభావాత్తద్వల్లిక్షణాయాం కేవల
 సంబంధిన్యేవతాత్పర్యావధారణమితి తయోధిభేదోస్త్విత్యాకూతేనా

హ-యత్రైతి-తత్ర హేతుమాహ-పదప్రయోగేతి తతై వసాద్యశ్యోపే
 వరత్వేనైవేత్యర్థః - ననుపదప్రయోగసహితఫలవత్తద్రహితఫలపేష
 త్వర్యతౌల్యేకింప్రమాణమిత్యాశంక్యదృష్టాంతందర్యయతి-యథేతి - ౩
 మ్యే-జ్యోతిష్తోమేనస్వర్గకామోయజేత - రాజాస్వరాజ్యకామోరా
 సూయేసయజేతేత్యాదికామ్యస్థలే-కామీతత్తత్కర్తృఫలాభిలాషీయో
 యోజ్యోయజమానస్తస్మిన్నస్వయఃఅగ్ధాగ్నిజాదేరవ-తద్భలాత్అభూరే
 కాలాంతరఫలదాయ్యవస్థావిశేష-లిజాదేస్తాత్పర్యం- అత్రాదిశబ్దేనలా
 దాదిగృహ్యతే-ఇత్యేవంప్రకారేణ-నిత్యేపితథేతి-అయంభావః - య
 మానేతత్తత్కర్తృఫలప్రాప్తకావస్థావిశేషరూపమదృష్టాపరపర్యాయః
 పూర్వముత్పద్యతేఇతిలిజాదేస్తాత్పర్యమితితాంత్రికసమయేసతికామ్యస్థ

దాతతాపిసాద్యశ్యోపేతపవపదతాత్పర్యంపదప్రయోగస
 హితఫలేతతైవతాత్పర్యవధారణాత్।యథాకామ్యేకామి
 యోజ్యాన్వయబలాదపూర్వేలిజాదేస్తాత్పర్యమితినిత్యేపిత
 తథా ౨౨. ననుయదిలికణాయాం వాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమ
 యేనపదప్రయోగాపేక్షా కథంతహితత్ర పదప్రయోగధీ
 రితిచేత్ వాక్యతాత్పర్యంప్రతీత్యైవహివశ్చాత్తత్ర పదప్ర
 యోగధీస్సంభూయకారితావ్యుత్పత్తిః । యతఏవంగణేపద
 ప్రయోగతాత్పర్యనిరూపణపూర్వకమేవవిశేష్టైర్థై వాక్య
 తాత్పర్యాద్విశిష్టాన్వయపరత్వంపదస్య । లికణాయాంతుప

లేనియోజ్యస్యశబ్దోపాత్తత్వాత్తదన్వితస్య లిజాదేరపూర్వేయథా తా
 త్పర్యమవధార్యతేతథాఅహరహస్సంధ్యాముపాసీతేత్యాదినిత్యస్థలేపిశ
 బ్దోపాత్తస్యకర్తృభావేపి తత్తత్కర్తృనుష్ఠాతర్యపూర్వముత్పద్యత ఇ
 తి౨౩, ననువాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమయోపేక్షితస్యతీరపదప్రయోగస్య
 కదాతదాకాంతేత్యాశంక్యాహ-నన్వితి-ప్రతీత్యజ్ఞాత్యైవ-పదప్రయో
 గధీః- తీరాధికరణకోఘాషఇతిచీరపదప్రయోగజ్ఞానం - సంభూయకారి
 తాయాపాయావ్యుత్పత్తిస్తస్యాఃతాదృక్పదసమూహసమ్మేళన సమాసా
 నితసామగ్ధ్యాదిత్యర్థః-భవతీతశేవః-ఫలితార్థముక్త్యానగమయతి - యతఇ
 తి-పదార్థేతుపరత్వేనవాక్యద్వయేష్యన్వేతి-వివంశూర్వోక్తప్రకారేణ - అ

వేతి- జఘన్యత్వం న్యూనత్వం - తద్దేతుకభిన్నత్వమితిభావః- వృత్తిత్ర
 ౧౦ - అభిధాగౌణీలక్షణాఖ్యాస్తీప్రవృత్తయశ్చత్యధః ౨౩. ఏవంప్రా
 కరమతంత్రతిపాద్యాచార్యాభిమతంః తమావిషు-రోతి - ఆచార్యా
 తి - అగ్నితపైంగళ్యాదిగుణైస్సాదృశ్యాత్ మాణవకనిష్ఠపైంగళ్యాది
 తానాంసామ్యాత్-తతా-రికాముదాహరతి-అగ్నిత్వేతి - అగ్నిత్వేన
 త్విత్వరూపముఖ్యాధైన లక్ష్మీతాల్లక్షణయాప్రతిపాదితాదగ్ధాదగ్నిస్థ
 ంగళ్యాదిరూపాధాత్యత్వైంగళ్యాది-మాణవకనిష్ఠమితీశేషః-గవ్య

దప్రయోగనిరపేక్షమేవవాక్యతాత్పర్యజ్ఞాతేపశ్యాత్తత్రప
 దప్రయోగధీః। అతఏవజఘన్యత్వంగౌణాల్లక్షణాయాశ్చలివృ
 త్తిత్రయంసిద్ధం ౨౩. ఆచార్యాః పునరగ్నిగ్ధాణవరశ్చత్య
 త్రాగ్నితపైంగళ్యాదిగుణసాదృశ్యాన్మాణవకేఽగ్నిశబ్దప్ర
 వృత్తిరితిగౌణీనామవృత్త్యంతరమురిచక్రిరేతథాచోక్తం॥
 అగ్నిత్వలక్ష్మీతాదగ్ధాద్యత్వైంగళ్యాదిగవ్యతే। తేనమాణవ
 కేబుద్ధిస్సాదృశ్యాదువజాయతశ్చతి ౨౪. తాకపృచ్ఛానః
 సంబంధానుపపత్తప్రయోజనానిఃఖలలక్షణావీజానితానీహ
 పిసంతికిం। నసంతివా। ఆద్యేకిమపరాధం తస్యలక్షణావ్యవ
 హారేణ। నద్వితీయః। తేషామంతరపహ్నవత్వాత్। నన్వత్రసం
 బంధోదుర్నిరూపః కస్తవాభిప్రాయః అభిధేయావినాభా
 వోనసంభవతీతిచేన్నసంభవతు। సాదృశ్యంతుభవిష్యతి। న
 హిసఏవసంబంధోలక్షణోపయోగీతినిర్భంధః। కార్యకారణ
 భావాదేరపిసంబంధస్యవత్క్యమాణత్వాత్। ప్రయోజనం

తేలక్ష్యతే- తేనహేతునాసాదృశ్యాదగ్నిత్వలక్ష్మీతాగ్నినిష్ఠపైంగళ్యాది
 సామ్యాత్ - మాణవకేబుద్ధిరితిసాదృశ్యాదువజాయతశ్చతి - ఏతేనగౌణీవృ
 త్త్యంతరమస్తీత్యాచార్యాభిప్రాయస్సౌర, ఏవంగురూణామాచార్యా
 తాంచమతంత్రతిపాద్యపరిహర్తుంప్రద్రూపాన్తాప్రచ్ఛానుశత్యాదినా-
 సాదృశ్యంత్వేతి॥అభిధేయేనసంబంధపరాధాభిధానమవాయతః। వైప
 రీత్యాభిప్రాయాయోగాత్వాతాత-విభిన్నవృత్త్యసాపే సంబంధ
 త్వేనాభ్యవగతత్వాదితిశబ్దఃప్రాశమికస్తేషామయోజనయో

శంక్యాశ్రమగుణసాదృశ్యవివక్షితమత్యాశయేనాహ - అశ్రేణి- అగదం
కారశబ్దేన అసీరగదంకార ఇత్యసావగదంకార శబ్దప్రయోగ జేత్యర్థః -
లక్ష్యమాణాసాధారణ్యేన దృశ్యమానాః - రసోషధవటకానాంసద్యః
కృతపటకానాంతైలానాంఘృతానాంచసంపత్తిస్సమృద్ధిబ్ద్వార నివర్తక
త్వంచాహయేహంతేతేవతేవైద్యగతగుణాశ్చతైస్సాదృశ్యనిమిత్తయ
స్యాస్సాతతోక్త-లక్షణాసారోపలక్షణ - గాణీగుణసాదృశ్యమాశ్రప్ర
వృత్తా-అశ్రసమృతందర్శయతి- అభిధేయేతి-అభిధేయావినాభూతశ్యవా
చ్యార్థసంబంధినోర్థస్యప్రతీతిర్యస్యాంసాతతోక్త- ప్రవృత్తితిపాతేఅభి
ధేయావినాభూతవిషయకవ్యాపారఇత్యర్థః-వృత్తేగ్గక్షణావృత్తేః - గాణ
తాతులక్ష్యమాణగుణైర్యోగాత్-ఇష్టా- భవతీతశేషః - అవినాభావోశ్ర
సంబంధమాశ్రంసతునాంతరీయకత్వం- తథాత్వేతుమంచమంచస్థయో

గదంకారశబ్దేన లక్ష్యమాణరసోషధవటకతైలఘృతసంపత్తి
బ్ద్వరసవతకత్వాదివైద్యగతగుణసాదృశ్యనిమిత్తాలక్షణగా
ణీయధాహుఃఅభిధేయావినాభూతప్రతీతిక్షణోచ్యతే ।
లక్ష్యమాణగుణైర్యోగాద్వృత్తైర్జ్ఞాతుగాణతేతి॥గుణాశ్చస్వ
పరసాధారణ్యేనలక్షణీయాః । అన్యధాస్వాగ్ధగతానామర్థాం
తరప్రవృత్తినిమిత్తత్వేవైయధికరణ్యదోషః । పరగతానాం
తుస్వాగ్ధసంబధానాలక్ష్యత్వానుపపత్తిః । సాధారణ్యేతున

దైశికస్య కాలికస్య వాఽవినాభావస్యాభావా స్తంచాః శ్రోశంతీత్యా
దౌలక్షణాభావప్రసంగాత్-లక్ష్యమాణశబ్దార్థమాహ గుణాశ్చేలి - లక్ష
ణీయాశ్రప్రవృత్త్యాః- పక్షద్వయస్యాపిదోషకూషితత్వాత్సాధారణ్యపక్షవి
వసముచితఇతిభావః శ్రుశమపక్షేదోషందర్శయః- అన్యధేతి - అన్యధాప
క్షద్వయాన్యతరాపలంబస్వేత్యర్థః- స్వాగ్ధగతానాంశబ్దక్షితానాంచగు
ణానామితిభ్యతే అధాంతలంబ్యపరాధస్యప్రవృత్తినిమిత్తత్వేతత్పక్షావ
లంబనఇత్యర్థః-వైయధికరణ్యే - తప్రకృపాదోషః - స్వాగ్ధగతానాంగు
ణానాంపరాధేభ్యమానానాహపి పరాధాధిభావేప్రవృత్తినిమిత్తతో
ద్వైవన్యతరానాంశబ్దానాంసాతతోక్తయవతోషదోషందర్శయతి -
పరగతానామితి-అప్రసంగేజ్జీవప్రకమిక్-నేత్రేభ్యర్థద్యోశయతి - లక్ష్య

త్వానుపపత్తిః తద్భవేషులక్షణాయానిప్రవృత్తైః సాధారణ్యేతుసాధా
రణగుణాశ్రయణవత్కేత్విద్యధః-లప్రమన్యటపాదాః-కార్యాహికోశా
గయమిశ్యత్రచేత్యుదాహర్య-అత్రహిస్వాగ్ధసహచారిణోగుణాజాడ్య
మాంద్యాదయోలక్ష్యమాణాలపిగోశజ్యస్యపరాధాభిధానేప్రవృత్తినిమి
త్తస్యముసమాంతరీకరణే - స్వాగ్ధసహచారిగుణాభేదేపరాధగతాగు
ణావలక్ష్యంతేనశుపరాధాభిధీయతఇత్యన్యే - సాధారణగుణాశ్రయణే
నపరాధేషులక్ష్యసత్త్యవరే ఇతి- తద్వ్యాకృత్యోవరదార్యాస్తు-కార్యా
హికఇత్యత్రగోశజ్యోగోత్వసహచారిణోజాడ్యమాంద్యాదిగుణాన్లక్షణ
యాశ్రయపాదయతి - తతస్తాన్ప్రవృత్తీనిమిత్తస్యవాహికమభిధత్తే -
నతువాహికం లక్షయతీత్యేకంచతం - గోత్వసహచారిగుణాభేదేనవా
హికగతజాడ్యాదయోగోశజ్యైసలక్ష్యంతే - నతువాహికోభిధీయత
ఇతి ద్వితీయం - గవివాహికైచ ఏర్తమానానాం గుణానామాశ్రయ
ణేన పరాధో-లక్ష్యతఇతిత్యోయం - తత్రప్రకమవత్కేగోశజ్యస్యైవజ

కస్మిన్లోపః ఉక్త్యాదైతాపహేతాదశకంధరేతాపజ్వరశబ్ద

స్మప్రవృత్తినిమిత్తంకార్యకారణభావసంబంధ ఇతిశుద్ధాలక్ష

డిమాదిగుణేషులక్షణా- వాహికశబ్దాథేపునరభిశేతియత్కారవమసంక
రతాథే ఘనవిభిధాయాః ప్రవృత్తిరీచాస్వారస్యంబోధ్యం - ఇదంచల
క్ష్యమాణాలపీత్యపిశబ్దేనపరాధాభిధానఇత్యనేనచద్యోతితం- ద్వితీయేతు
పయోజనిమాదిగుణపరాధప్రవృత్తిరనిబంధనాస్యాదిత్యస్వారస్యంబోధ్యం -
ఇదంచగుణావలక్ష్యంతేనతుపరాధోభిధీయతఇత్యనేనచద్యోతితం - స్వా
గ్ధోగోత్వంతేనసహచరితుంటేలమమమితితాచ్ఛిలికొణిః - పరోవాహిక
శబ్దప్రవృత్తివాహికత్వం - స్వాగ్ధసహచారిగుణభ్యోయోభేదస్సజాతీ
యత్వాదభేదోపచారిస్తేన- ఏషకారవ్యవచ్ఛేద్యమాహ-నతుపరాధఇతి -
సాధారణ్యే- గవివాహికైచ ఏర్తమానానాం గుణానామాశ్రయణేనపరా
ధేనోపనిజజడిమాదయోగుణా-లక్ష్యతేవేదకదాచిదభిధీయతఇత్యుభ
యతోముఖపాదాని- ఏదంచపూర్వపక్షద్వయోక్తయోమానవకాశఇ
తిద్వనితమి- ఏదంచపూర్వార్థేకాణసాతోష్టాముదాహృత్యోక్తరాధైశుద్ధ
సారోపాద్యయతిఉక్తిరామిష్ట-శుద్ధత్వహేతుమాహ- తాపహేతాది

లి-సారోపతాంప్రతిపాదయతి-ఉభయత్రాపీని-ప్రయోజనంప్రతిపాద
యతి-ఖడ్గఇతి-ఇయంకస్యాలంకారస్యోపయుజ్యతఇత్యతాహ - ఇయమి
తి-రూపకాద్యే-అపహ్నవాదిరాదిశబ్దాద్ధః- ద్వివిధాయాలపిరూపకోపకా
రకత్వందగ్గయతి-ముఖమితి- ముఖంచంరగిత్యత్రముఖస్థానాంచంగ్ర
నిస్తానాంచవర్తులత్వాదీనాంసాదృశ్యాన్యైఃసారోపాత్వం - నేత్రానం
దశ్చంగ్రగిత్యత్రకార్యకారణభావఇతిశుద్ధసారోపాత్వమితిబోధ్యం । ౬॥
ననునెత్రానందహేతౌచంద్రేనేత్రానందశ్చంగ్రఇతి కార్యకారణయో
రభేదోపచారఃకుతఃకృతఇత్యాశంక్యతదాదిమిదవశాదుపచారాఃపంచ
ధాభవంతీత్యహ-ఉపచారశ్చేతి-తత్రేతి-త్రైలోక్యతాపజ్వరోపశకంస
రగిత్యత్రకార్యకారణభావాదభేదోపచారఉదాహృతఇతిభావః- ద్విరీయ

ణా । ఉభయత్రాపిషయనిగరణాభావాత్సారోపతా । ఖ
డ్గేరావణ చక్రమాదైద్యత్వైస్తాపజ్వరశ్చేనచప్రతీతిప్ర
యోజనం । ఇయంద్వివిధాపిరూపకాదేర్భజం । ముఖంచంద్రే
నేత్రానందశ్చంగ్ర ఇతి చోభయమూలత్వేనాపిరూపకస్యో
స్థితేః । ౬ । ఉపచారశ్చ కార్యకారణభావతాదగ్గ్యస్వ
స్వామిభావావయవావయవిభావతాత్రావ్యూహాప నిమిత్తా
నాంపాంచవిధేనపంచధాభవతి । తత్రాన్యఉదాహృతః
తాదర్శ్యేనయథా ॥ ఇంద్రాగ్రాస్థాణేంద్రః ॥ స్వస్వామి
భావేనయథా । రాజకీయఃపురుషోరాజా ॥ అవయవావయవి

ముదాహరతి-తాదర్శ్యేనేతి- ఇంగ్రఅగ్ధఃప్రయోజనంయస్యాస్సాతథోక్తా
ఘాణాస్తంభః- ఇంగ్రప్రీత్యర్థముపచారైరుత్సవంకర్తుం నిఖాతేస్తంభవి
శేషేతాదగ్గ్యమిదవశాదింగ్రగిత్యుపచారఃకృతః అత్ర తామూర్తిప్య
ప్రతీతిస్తయాచేష్టాద్ధదాయిత్వద్భిన్నప్రయోజనం - తృతీయముదాహరతి-
స్వేతి-స్వంపురుషస్వామీ రాజోహయోర్భావస్త్రాప్రపస్సంబంధస్తైన
రాజకీయఇతి- అత్రాపి తామూర్తిప్యప్రతీతిస్తయాచానలంఘనీయశాస
నత్వద్భిన్నప్రయోజనం॥తురీయముదాహరతి-అవయవేతి॥ హస్తోపద్యతీత్య
త్రాపచానస్యహస్తాగ్రసాధ్యమేహ్యతి - స్తంభహస్తగిత్యుపచారః కృ
తః తామూర్తిప్యప్రతీతిస్సామగ్ధోక్తా ప్రయోజనం॥ అంతిమము

దాహరతి- తాత-త్వైజేతి || తత్సంబంధికమయస్య సతత-త్వైజేతస్య
భావస్తాత-త్వైజేత- అత-త్వైజేతి- మూలత-స్తతాయాపమస్తా శ్రింకరోతి
త్వైజేత-త్వైజేత-కారిత్వాదధ్వర్యైత-త్వైజేత-పచారంకృతః - అ-త్వైజేత-
త్వైజేత-ప్రతీతిః కాశలాతిశయధీశ్వప్రయోజనం ౨౬, ఏవం ప్రాసంగి
కముపచారనిరూపణంకృత్వాప్రకృతంసాధ్యవసానానిరూపణం ప్రతిజానీ
తే-సాధ్యవసానామితి- నిగీర్ణ-ఇతి-అన్యేనారోప్యేణవిషయోనిగీర్ణఃకబళి
తోయదిసాధ్యవసానికా-సాసాధ్యవసానాపూర్వవత్ సారోపేషద్విధా -
గాణసాధ్యవసానాశుద్ధసాధ్యవసానాచేతిద్వేధాభవతి- తేనహేతునా -

భావేనయథా | అ-ప్రమాస్తోహస్తః || తాత-త్వైజేతయథా | అ
త-త్వైజేత-ప్రమాస్తోహస్తః || తాత-త్వైజేతయథా | అ
త-త్వైజేత-ప్రమాస్తోహస్తః || తాత-త్వైజేతయథా | అ
కాశలవిశేషః ప్రయోజనానివ్యంగ్యాని ౨౬ సాధ్యవసా
నాంలక్షయతి || నిగీర్ణ-విషయోన్యేనయదిసాధ్యవసా
నికా | సాపూర్వవద్విధాతేన లక్షణాస్సప్తలక్షితాః || అ
న్యేనవిషయినా - విషయనిగరణేన భేదప్రతిపత్తిరధ్యవసా
యః - తేనసహితాసాధ్యవసానా | తత్రాద్యయథా || అ
యం కామధేను రిత్యత్రానవరతవితరణశీలస్య గుణసాదృ
శ్యాద్రామేకామధేనురూపతాధ్యవసానం | సర్వదైవాభిన్న
త్వప్రతీతిఃప్రయోజనం || ద్వితీయాయథా || అయమభ్యుక్త
యోలోకానామిన్యత్రాభ్యుక్తయ హేతుత్వాద్రామేభ్యుక్త
దయశబ్దప్రవృత్తిః | అవ్యభిచారేణకార్యనిష్పాదకత్వమిహాపి
ప్రయోజనం | అ-ప్రభయత్రాప్రయంశజ్ఞోనరామాఖ్యవిష

అద్యాముదాహరతి-అయం కామధేనురితి - శ్రీరామేకామధేనుత్వాధ్యః
సాసహేతుమాహ-అనవరతేతి - లక్ష్యమాణగుణైర్యోగాదితిగుణసాదృశ్య
స్యసద్ధాంతితత్వాదితిభావః - కాగుణైసురూపతయా-౨ధ్యవసానమభేద
ప్రతిపాదనం-ఫలచర్యయతి-సర్వవేతనేతి-ద్వితీయాముదాహరతి - అయ
మితి-అవ్యభిచారేణనియమేన సప్తలక్షణయత్రాప్రయమితీదమేతజ్ఞేనవిష
యోపాదానాత-ధంసాధ్యవోప్తాముక్తయత్యాశంక్య సమాధితై-అ-త్వై
జేత-కింతితి- అ-ప్రాయమిత్యంధత్వహేతుషయినీశబ్దాధ్యమాహ - అరోప్య

కామితి-పురోవర్తినా విషయభూతేన రామేణ యోఽభదాధ్యవసా
 సై - ఇదంతయాపిశినష్టిశ్చ తా రూపవిశేషణవిష్టాంకరోతి - ఏవం
 మిత్వతలహ-తద్విశిష్టేతి-ఇదంతావిశిష్టేత్యర్థః కామధేనుశ్చనిగ్ధ
 విషయతయా హతునా-స్వతాదాత్మ్యమభేదస్తేనప్రతీయతే-స్వతా
 దాత్మ్యవివాకధవిషయస్యనిగరణంభవేదితిభావః-శుద్ధసాధ్యవసానా
 యామేవంయోజ్యమిత్వాహ-ఏవమితి-ఇయంకన్యాలంకారస్యకారణమి
 త్యత్రాహ-ఇయమితి-ఉపపత్తిమాహ-అధ్యవసనీతేతి-అధ్యవసనతప్రాధా
 న్యేతుసిద్ధాధ్యవసాయప్రాధాన్యేత్విత్యర్థః-లక్షితానాంలక్షణానామభి

యవరామర్శి తదాసారోపాత్వప్రసంగాత్ । కింతుతద్గతే
 దంతామాత్రంపరామృతకవిషయిణీమారోప్యమాణాంకామ
 థేనుమేవపురోవర్త్యభదాధ్యవసాయేనేదంతయాపిశినష్టి త
 ద్విశిష్టాచవిషయిణీకామధేనుర్నిగ్ధవిషయతయాస్వతాదా
 త్వైనప్రతీయతేఏవమయమభ్యుదయిత్యత్యత్రాప్ర్యాప్యంఇ
 యమితశయోక్తైర్బిజంఅధ్యవసనతప్రాధాన్యేత్వమితశయోక్తి
 రితిలక్షణం॥నప్తైతి॥జహల్లక్షణాలజహల్లక్షణాజహదజహల్లక్ష
 ణాశుద్ధసారోపాశుద్ధసాధ్యవసానాచేతివంచశుద్ధాః । గాణ
 సారోపాగౌణసాధ్యవసానాచేతిద్వైగౌణ్యాతయోగ్యుణయో
 గాదేవశుద్ధాభ్యోభేదః । శుద్ధత్వంచతాసామగౌణత్వమేవ ।
 ఆరోపాధ్యవసానాభ్యామేవగౌణ్యోర్నిహితభేదః । సారోపా
 ధ్యవసానయోశుద్ధయోశ్చతాభ్యామేవాన్యోన్యభేదః । జహ

ధానాఖ్యానపూర్వకంవైలక్షణ్యందర్శయతి-సప్తైతి॥జహల్లక్షణేతి-పం
 చశుద్ధాఇతి-సాదృశ్యేతరసంబంధమూలకత్వాదీతిభావః - ద్వైగౌణ్యావి
 తి-సప్తాప్యభిహితాఇతిభావః-తయోరితి-గాణసారోపగౌణసాధ్యవసా
 నయోః-శుద్ధాభ్యోజహదాచిభ్యోపంచభ్యుత్పత్త్యర్థః-కింయాపంచశుద్ధత్వమి
 త్యత్రాహ - శుద్ధత్వంచేతి - అగౌణతలగుణయోగరాహిత్యమేవశుద్ధ
 సారోపశుద్ధసాధ్యవసానయోగౌణసాఖ్యాభ్యుత్పత్తిమాహ-సారోపేతి-తా
 భ్యామారోపాధ్యవసానీతి-సచేతస్యేత్యాహ-దాచిశుద్ధాభ్యోరభిమిత
 రయోశుద్ధయోర్భేదఇత్యన్వర్యంతర-సహజ-కార్యకారణభావాదీ

తి-తాదగ్ధాదిరాదిశబ్దాః- జహదాదిశుద్ధానుతివృత్తయథాక్రమః
సాభావాశ్రయోశ్రయిభావాభేదరూపసంబంధాబోధ్యాః - ఏవంనిర
పితాయాలక్షణాయాస్సంకరాదిసమ్మేళనవశాదసంఖ్యతా భవతీత
హ- ఏవమితి- యథాహురితి- అలంకారికాశ్చతిశేషః- సంకరేణైతి- అ
కారైర్ధన్వనిభేదైశ్చస్వమూలైరితిశేషః- వ్యాకరోతి- శుద్ధభేదైరితి -

దాదిశుద్ధాభ్యస్తుకార్యకారణభావాదిసంబంధనిబంధనోపచా
రాద్భేదభివేదితమప్రతిసంకర్యశంకావకాశః ॥ ఏవంఫల
తో లక్షణాయాస్సప్తవిధాయాలపి త్రివిధసంకరేణైకవిధ
సంసృప్త్యవమేళనే ప్రత్యేకంచాతుర్విధ్యేనాష్టావింశతిభేదా
భవంతి- శుద్ధభేదైరపి మేళనే సప్తాధిక్యాత్ పునః పంచత్రింశ
త్ప్రకారాః । స్వప్రభేదైశ్చ సంకలనేతు సంఖ్యానుమేవనశ
క్యంతే । తస్మాకారాః యథాహుః ॥ సంకరేణ త్రిరూపేణ సం
సృప్త్యైకైకరూపయా । అస్యాస్సంకలనే న్యోగ్యమష్టావింశతిరీ
రితాః ॥ పంచత్రింశత్సమాఖ్యాతాశుద్ధభేదైస్సమంపునః । స్వైః
ప్రభేదైరలంకారైర్ధన్వనిభేదైశ్చ సంకతాః ॥ వితన్వంతివమ
తా- రం సంఖ్యామత్సరిణీమతేతి శుద్ధభేదైరసంకలితభేదైః-
స్వైః ప్రభేదైర్లక్షణభేదైః- సంఖ్యామత్సరిణీసంఖ్యత్వ
ద్ధః ౨౭ సంకరశబ్దంగాంకిభావేన సంకయేనైకలక్షకాను
ప్రవేశేనచేతి యాపః । తత్తాద్యోయథా ॥ సంవర్ధయంతంజ
జీవనేనశుచిం సదాబాడబమంబురాశిం । వివాశ్యరామస్యశ
రస్త్రపావాన్నిచంగగర్భనిభృతోధిశేతే । జీవనేనజలేనపా
శేనచ - శుచింబాడబంబడబాగ్నిం శుద్ధబ్రాహ్మణంచ । అ
స్త్రజీవనాదిశబ్దైశ్చ మలమూలకాభేదాద్యవసాయేన సాగర

దిక్ప్రసర్యనాద్ధంకతిచిత్సంకలితభేదానుదాహర్యకామోంగాంకిభావసం
కరమాదాపుదాహరతి । సంవర్ధయంతమితి । శుచిమగ్నిం- అన్యస్త్రశుచిం
పరిశుద్ధం- నిభృతోనిశ్చలః ॥ కతివర్ధయంతాప్రకృత్యుపార్వకమలంకారా
న్పురిపాశ్యలక్షణయోరంగాంకిమృదుత్యాశః । జీవనేనేతి- అత్రైతి-
జీవేనేతి- జీవస్యాభేదాద్యవసాయే హి త్రిమయిణీశుచిశ్చ యోగ్యైర్ధన్వనిగం-

ప్రేక్ష్యానాంతరంగియోక్త్యనుగృహీతత్వాజ్ఞయోరప్యంగాంగిభావ
వివేకః - లజ్ఞాయాఇతి-తచ్చేషతయాశయనాంతయాతదంగత్వం
ద్రాంగత్వమిత్యర్థః- భవతుకిమిత్యతహ-లజ్ఞానిర్ద్రయోరితి-తతా-
ర్యభూతా-లజ్ఞాకార్యభూతేత్యర్థః-సముద్రాంతరాణామన్యసముద్రా
ణాంశోషణరూపంయదనుచితకమాంతరం తస్యాచరణాన్నివృత్తిః - త
తోపపత్తిందర్శయతి-లజ్జితఇతి-శయనశబ్దేనేతి-తత్రాప్యపపత్తిమాహ

స్వప్రాణేనశుద్ధబ్రాహ్మణపోషకఇతిప్రతీయతే। తద్వివా
శనరూపానుచితకమాచరణజనితలజ్జా రామశరస్య నిషంగ
కొటరశయనేహతుతయోత్పేక్ష్యతే। పాచవాచకపదాభా
వాగ్దమ్యేతి క్లేషాతిశయోక్త్యప్రేక్ష్యాణాంసంకరః । లజ్జా
యాఃక్వచిచ్ఛయనహేతుత్వేనతచ్చేషతయాతదంగత్వం । ల
జ్జానిర్ద్రయోత్పేక్షితసంధమయో రచేతనరామబాణేఽసంభ
వాల్లజ్జాశబ్దేనతతా-ర్యభూతాసముద్రాంతరశోషణరూపా
నుచితకమాంతరాచరణాన్నివృత్తిర్లక్ష్యతే । లజ్జితోహినివ
ర్తతే। శయనశబ్దేనచతతా-ర్యంనిర్వాహరత్వంలక్ష్యతే। శ
యితోనవ్యాప్రియతేఇత్యుక్తరీత్యాఽనయోర్లక్షణయోరం
గాంగిభావేనసంకరః ॥ ౭ ॥ సంశయేనయథా ॥ సచేతనా
కాంచనపుత్రికావాశరీరిణీమన్తథచాతురీవా । సాదామనీశ్చైర్య
వతీకిమేషాకావానజానేరఘవీరపార్శ్వే ॥ అత్రకాంచన
పుత్రికేత్యాదౌ కమనీయకాంతి గుణయోగాత్సాదృశ్యగు
ణనిమిత్తాగాణీ లక్షణేతితావదపివాదం । తత్రేషతిసర్వ
నామ్న పతతావిశిష్టసీతారూప విశేష్యనిష్ఠత్వే విషయానిగ

శయితఇతి- ఇతీతి-అత్రత్రపాశబ్దలక్ష్యోధభూతాయానుచితకర్తాంత
రాచరణనివృత్తే శ్శయనశబ్దలక్ష్యోధభూతంనిర్వాహరత్వంప్రత్యుపో
ద్బలకత్వాదనయోర్లక్షణయోశ్శుద్ధసాధ్యవసానయోరిత్యర్థః-సంకరః-ల
క్ష్యయోరంగాంగిభావాల్లక్షణయోరప్యంగాంగిభావఇతిభావః॥౭॥సం
దేహసంకరముదాహరణం-సంకరః-అత్రసందేహసంకరంవివృ
ణోతి,అత్రేతి-తా-సంకర-గ-ణీలక్షణేత్యుక్తావిలియావత్-అపి

వాదంబినాదోనాస్తి- సందేహస్సంకరఇతి-శౌణసారోపగౌణసాధ్యవసాన
యోరితిభావః॥౮॥ ఏకలక్షకానుప్రవేశస్సంకరముదాహరతి॥ సంవదైతి॥ సం
వర్తావసరేప్రసారిణోదినకృతస్సూర్యస్యసంబంధినస్సర్వస్వస్య తేజస్సు
మృద్ధిరూపసమస్తధనస్యపాటచ్చరశ్చేరః- తతోవ్యతితీక్ష్ణఇత్యర్థః- అలా

రణాదగ్నిర్మాణవకఇతివత్సారోపాస్యాత్ । ఏతత్తామాత్ర
నిష్ఠత్వేతువిషయనిగరణాదయమగ్నిరితివత్సాధ్యవసానావా
స్యాత్ । అత్రాన్యతరనిశ్చయకాభావేనైష త్యేకప్రింత్యందే
హజ్ఞానవిషయతయాసంకీర్యమాణత్వాత్సందేహస్సంకరః ॥
౮॥ ఏకలక్షకానుప్రవేశేనయథా ॥ సంవతావసరప్రసారి
దినకృతస్సర్వస్వపాటచ్చరో దైత్యధ్వాంతహరఃప్రతాపతప
నోరామస్యకోవ్యుద్భవః । భూమింద్యానుపికాశికోత్సవవ
తీంచక్రేచ్ఛతం వర్ధయంతా రానేతరి నూతనీంశ్రియమథా
త్పరస్త్యదేశేతమః॥ కోవ్యలొకికః - అలొకికత్వమేవాహ
త్రిభిర్విశేషణైః । భూమింకాశికోత్సవవతీంబిశ్వామితోన్న
తయజ్ఞవతీం-ద్యాంస్వర్గం - కాశికోత్సవవతీమంత్రప్రహర్షవ
తీం-ప్రసిద్ధతపనోగయేకాశికానాంఘాకానాముశ్నవోనాస్తి-
అస్తింస్తునతతేతిభావః - తారానేతరిసుగ్రీవేచంద్రచ-ప్ర
సిద్ధతపనస్తారాపతౌశ్రియంహరతిఅయంతువర్ధయతి - ప్రసిద్ధ
సూర్యస్తుసారస్త్యదేశేపూర్వదిగ్భాగేతమోహరతి- అయం
తురలయోరభేదాత్పైలస్త్యదేశేతత్-రోతీతి సర్వత్రక్షేహ
సుప్రాణితౌవ్యతిరేకఃకోధాభాసా - అత్రపాటచ్చరఃప్ర
తాపతపనఇతివిషయనిగరణంబినాప్రతాపేదోరత్సారోపగౌ
త్సారోపేయంలక్షణాగణీ-సర్వస్వవదేనచాత్రతక్షేజస్సు
మృద్ధిర్లక్ష్యతే-తద్గర్భికారేణప్రవృత్తత్వాత్సాధ్యవసానా-అ
నయోద్భిన్నవదస్థయోరపిసమస్తపదస్యైకత్వాత్తద్గతత్వే

కైత్యమితి- విశేషణైః- ఉత్తరార్థస్థైరితిభావః- సర్వత్రైతి - తద్గర్భికా
రేణైతి- తేజస్సుమృద్ధికలశనేనేత్యర్థః-అనయోర్లక్షణయోః శాణపారోప
గౌణసాధ్యనిసానయోః॥ ౯॥ అథపంపుష్టిముదాహరతి-అమ్రేడితమితి-

అమ్రేడితమూమ్రేడితంపానరుక్త్యమితియావత్ - సువర్వసురభేఃకామ
భవోః- సురభిర్గవిచస్త్రియామిత్యమరః-అత్రోదార్యగుణయోగాదా
మస్సురతరోరామ్రేడితమితి విషయారోప్యయో రసపహ్నుతభేదయో
సామానాధికరణ్యోనోపాదానాద్దానసారోపా-ఏవము త్రరత్రాపి తత్త
ద్గుణయోగాద్దానసారోపాత్వమూహ్యం - అత్రసప్తావాంగోణసారో
పాణాంపరస్పరనైరపేక్ష్యేణోపాదానాత్సజాతీయసంసృష్టిః ॥ ౧౦ ॥
ఉదాహరణాంతరమాహ- శిష్టానామితి ॥ జడిమకతినతావక్రతానాంజడ

నైకలక్షణానుప్రవేశేనాయంసంకరః ॥౯॥ సంసృష్టిర్యథా ॥
అమ్రేడితం సురతరోః ప్రతిబింబమిందోర్భేదస్సువర్వసుర
భేర్వికృతిర్నిధీనాం । ద్విత్వంరవేఃపరిణతిఃప్రసనాయుభస్య
మూర్త్యంతరంమరరిపోర్ణయతీహరామః ॥ ౧౦ ॥ యథా
వా । శిష్టానాంపారిజాతోజడిమకతినతావక్రతాస్పర్శశూ
న్యో దుష్టానాం కాలవహ్నిర్జలభయభసితాచ్ఛాదనాతుచ్ఛ
మూర్తిః । సీతాయాఃపంచదాణోహరనయనశిఖాష్టోషశూ
న్యఃప్రజానాంపూర్ణేందుర్నిమగ్నో జగతివిజయతే రామ
చంద్రోమహేంద్రః ॥ అత్రోభయత్రాపిగోణసారోపాణాం
సంసృష్టిస్సజాతీయానాం ॥౧౧॥ సజాతీయానాంశుద్ధసా
రోపాణాంయథా ॥ కళ్యాణకేలికలనాకవిపుంగవానాంకాయా
హలంకిమపికంజవిలోచనానాం । కీర్త్యుద్గమఃకమలబంధుమలో
ద్భవానాంకన్యోత్సవంసకురుతేభువికోసలేంద్రః ॥ అత్రకళ్యా
ణాదిపదానాంతద్ధేతౌరామేవిషయనిగరణంవినాసాదృశ్యే తర

త్వకాతస్యకౌటిల్యానాంస్పర్శేనసంబంధేనశూన్యః - జలభయనభసితా
చ్ఛాదనయా భస్మావరణేనచ తుచ్ఛారిక్తామూర్తిదర్శస్య సతథోక్తః -
అత్రోదార్యగుణయోగా ద్రామచంద్రః పారిజాతశిఖి గోణసా
రోపా-ఏవ ముత్తరత్రాపి తత్తద్గుణయోగా ద్దానసారోపాత్వ మూ
హ్యం - అత్ర చతస్త్వాణాం గోణసారోపాణాం సంసృష్టిః ॥ అము
మేవాన్ధమాహ- అత్రైతి ॥ ౧౧ ॥ కేవలశుద్ధసారోపాణాముదాహరతి- క
ళ్యాణేతి ॥ కళ్యాణానాంకేళయోలీలాస్తాసాంకలనాప్రాప్తిః-శిష్టంస్ప
ష్టం । సజాతీయసంసృష్టివివృణోతి- అత్రైతి-తద్ధేతాదితి-కళ్యాణాదీహ

తావిత్వర్థః॥ ౧౨॥ సమైశనసంస్పృష్టిముదాహరతి - సతామితి॥ ఆత్రా
 ష్యాదార్యగుణయోగాద్రావస్సురతరూద్యాసమితిచింతామణి మహీధర
 ఇతివశానసారోపే - రామస్సపర్వణాంసంపదితివిబుధవైరిణాంరాక్షసా
 నాంవిపదితివతధేతౌతదుపచారాచ్ఛుద్ధసారోపేఇతి వతస్సౌణాంసంకల
 నాత్సజాతీయవిజాతీయసంస్పృష్టిః ॥ ౧౩ ॥ ఏవమేవభేదాంతరాణిస్వయ
 మూహ్యసీత్యాశయనాహ ఏవమేవేతి॥ ఇతీతి॥ ఆఫామందిరమితి॥ తాదృశ్యో
 నిర్మలాశ్చయూధమ౯సూరికవితాస్తాపవకల్లాలిన్యో నద్యస్తాసాంవేల్ల నై

కార్యకారణభావసంబంధ నిమిత్తప్రవృత్తత్వాచ్ఛుద్ధ సారో
 పాణాంసజాతీయానామేవసంస్పృష్టిః ॥ ౧౨॥ సజాతీయవిజా
 తీయసంస్పృష్టిర్యథా॥ సతాంసురతరూద్యానంచింతామణిమ
 హీధరః॥ సంపత్సుపర్వణాంరామోవిపద్విబుధవైరిణాం ॥ ౧౩॥
 ఏవమేవసర్వస్వ సంకరసంస్పృష్టిప్రప్త్యే॥ ..... *
 ఇతిశ్రీమద్విభువన ... సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకార
 శాస్త్రై లక్షకశబ్దార్థవృద్ధినిరూపణంనామతృతీయస్తరంగః, *
 ఆఫామందిరమందిరాప్రణయినోదేవస్య రామాత్మనస్త్యంగ
 త్తుంగతరంగరింగణభరైరంగీకృతాడంబరః । తాదృశ్చిత్తలభ
 ర్మసూరికవితాకల్లాలినీవేల్లనైఃపూగ్గఃకన్దమనోహరోవిజయ
 తేసాహిత్యరత్నాకరః ॥ ధర్మాంతర్వాణివర్యస్త్రిభువనవిదితే
 వారణాశ్యన్వయేయ స్సంజాతోయల్లమాంబాకృతసుకృత ఫ
 లంపర్వతేశస్యభాగ్యం । కావ్యాలంకారకృష్ణాస్తతిరవిశతకో
 న్నాటకాది ప్రణేతుస్తస్యాలంకారశాస్త్రై రఘుపతిచరితేఽ
 యంతృతీయస్తరంగః ॥ ..... *

మేఘనైః ॥ ధర్మాంతర్వాణివర్యఇతి ॥ కావ్యానాంహంససందేశాదీ
 నాం- అలంకారాణామలంకారప్రబంధానాం - కృష్ణాస్తతేఃరవిశతకస్య
 ఉన్నాటకానాంకంసవధాన్యతృప్తనాటకానాం- ఆదిత్యేనరకధ్వంసా
 దివ్యాయోగాదీనాంచప్రణేతుర్నిమాఘాతుః॥ *****

ఇతిశ్రీమల్లాదిలక్షుణసూరివిరచితేసాహిత్యరత్నాకరవ్యాఖ్యానే
 మందరాఖ్యానే తృతీయః ప్రథః

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

వ్యంజనాతరంగప్రారంభః—ర

ఏవంలత్యులత్యుకతద్వృత్తిర్నిరూప్యాత్రవ్యంగ్యవ్యంజకతద్వృత్తి
నిరూపణాయనంగతింవర్ణయతి॥ అథేతి॥ నిష్ప్రియోజనాయాఃప్రయోజ
నశూన్యాలక్షణాయాలభావాద్ధేతోః- సర్వత్ర- లక్షణాస్వితీష్య
తస్యప్రయోజనస్య- క్రమప్రాప్తత్వాచ్చ-లక్షకానంతర్యాదితి భావః
సత్తితి॥ వ్యంజనేనైవేతి-వృత్త్యంతరవ్యవచ్ఛేదోఽవధారణార్థః - ననుకి
మిదంవ్యంజనంయద్యోగాచ్చద్విస్యవ్యంజకతేత్యపేక్షాయాంవ్యంజనలక్ష

అథనిష్ప్రియోజనలక్షణా భావాత్సర్వత్రప్రయోజనంవాచ్య
మిత్వపేక్షాయాంతరస్యవ్యంజకశబ్దైకగమ్యత్వాత్ క్రమప్రా
ప్తత్వాచ్చవ్యంజకంనిరూపయతి॥ సవ్యంజకోద్ధంయశ్శబ్దోవ్యం
జనేనైవబోధయేత్ । అన్వితేషుపదాధేషుయోస్యాథ్థాంతర
గోచరః॥ వాక్యార్థోపస్థియాయైసవ్యాపారోవ్యంజనంభవే
త్॥వ్యంజనవ్యాపారవాకశబ్దోవ్యంజకః॥ పదాధేషున్వితేషు
వాక్యార్థోపస్థిరాథ్థాంతరవిషయశ్శబ్దవ్యాపారో వ్యం
జనేత్యవ్యతేనస్మిన్విధః శబ్దార్థోభయశక్తిమూలత్వేనశబ్దశ
క్తిమూలోద్వివిధః॥అభిధామూలోలక్షణామూలశ్చేతి॥ తత్ర

౧ మాహ - అన్వితేష్యితి ॥ అన్వితేషుపదాధేష్యిత్యనేనాభిధామూలక్షణా
వ్యావృత్తిః- అథాంతరగోచరత్వత్యనేనతాత్పర్యవ్యవచ్ఛేదః - వాక్యార్థో
పస్థియాయాభిత్వనేనావశ్యకత్వం, వ్యంజకలక్షణంవ్యాకరోతి వ్యం
జనవ్యాపారవానితి- వ్యంజనలక్షణంవ్యాకరోతి- పదాధేష్యితి - వాక్యార్థో
పస్థిరాథ్థాంతరార్థోభాగం-ఇదముత్తమమతిశయినివ్యంగ్యవాచ్యాదిశి-
అవ్యంగ్యమధమంస్తృతమితిచతుర్థతపాదోక్తస్తేనతమపస్థిరాథ్థాంతరము
చిత్తవేతిభావః । తంపిభజతే-సత్తితి-వైస్త్రివిధ్యంగ్యయని శబ్దేతి- చక్రే

తి- తయోమఁ డ్యే- లక్షణా మూలం యస్య సతథోక్తః ౧- సనుశాస్త్రే
 ఘవాచరలక్షకయోరే వాభ్యుపగమాదభిధాద్యన్యతమవ్యాపారేణ ప్ర
 యోజనప్రతీతిరస్తుకిం వ్యంజనేన త్యాశంక్యతస్య వ్యాపారాంతరానిర్వర్త
 నీయత్వాత్తదావశ్యకత్వం ప్రదర్శయితుం ప్రతిజానీతే- ఇదంతావదితి- ఇ
 దంతావత్- వ్యంజనమంతరేణ ప్రయోజనప్రతిపాదనమేవేత్యర్థః- గంగా
 యామితి- ప్రతీయతే తావత్ప్రతీయతపవ- భవతుకింతతత్త్వత్రాహ- తత్ర
 తి- తత్ర గంగా యాం ఘోష ఇత్యాదౌ- శబ్దేతి- తాదృశశబ్దప్రయోగేత్రయో
 జనప్రతీతిస్తదభావేతదభావశ్చ త్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం శబ్దానుసారితయే
 త్యర్థః - తత్ప్రతిపత్తిః ప్రయోజనప్రతీతిశ్చాబ్ధీశబ్దసంబంధిని - అస్తుకింత

యః పూర్వోదాహృతప్రయోజనలక్షణానాం ప్రయోజనప్రతీ
 తికృద్వాప్యపారస్పరలక్షణామూలో వ్యంజనవ్యాపారః ౧, ఇ
 దం తావదివచితార్థతే । గంగా యాం ఘోష ఇత్యాదౌ తీరగ
 తాత్యంతపావనత్వాదికం ప్రయోజనంతావత్ ప్రతీయతే । త
 త్ర శబ్దాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయితయా తత్ప్రతిపత్తిశ్చాబ్ధీ
 త్వవశ్యమాశ్రయిణీయం । సహాయంకంచనవ్యాపారమనవలం
 బ్యశబ్దోబోధయితుమీష్టే । త్రకిమభిధయాబోధయతి లక్షణ
 యావా కింవా తాత్పర్యేణ । సతావదభిధయాబోధయతి । త
 స్యాస్సంకేతితాదైకవిషయత్వాత్ । సహిగంగాదిపదానాం పా
 వనత్వాదాసంకేతోద్భవచరః ౨ నాపిలక్షణయా । ముఖ్యా
 ర్థబాధాద్యభావాత్ । సహితటం ముఖ్యార్థః । సవతస్యభాధః ।

తత్త్వత్రాహ- సహిత-కింతవలంబ్యబోధయితుమీష్టశ్చ త్యర్థః- తత్రైతి- త
 త్రలేమవ్యాపారేషు- సతావదితి- తత్ర హేతుం ప్రతిపాదయతి- తస్యా
 ఇతి- అసంకేతితే- ధాంతరేతదప్రవృత్తేరితిభావః- తామేవవివృణోతి-
 సహిత-తస్మాన్నతావదభిధయాబోధయతీతిపూర్వేణసంబంధః ౨. నా
 పీతి- బోధయతీత్యనువర్తతే- లక్షణయాపినబోధయతీత్యన్వయః- కుతశ్చ
 త్యత్రాహ- ముఖ్యార్థైతి- అత్రాదిశబ్దేనసంబంధప్రయోజనేసంకృప్యో
 తే - తదభావమేవోపపాదయతి- సహిత - అత్ర గంగావదస్యేతి ప్రకర
 ణాన్నిధ్యతే- తటం ముఖ్యార్థశ్చేత్పావనత్వాదిగ్లక్ష్యోహో- భవేదితిభావః

తువ్యతుదుర్జనభివ్యామోనగంగావదస్యతటంముఖ్యాభోవ్యస్తు- తస్య
తటరూపముఖ్యాభోవ్యభాధః-నవానైః-ఘోషాధికరణత్వసిద్ధిరితిభావః
వాస్యాద్వికల్పిపమయోరేవాధేచసముచ్చయభివ్యవహరః - అస్తుకశ్చి
ద్బాధోపి- నాపీతి - తస్యతటరూపముఖ్యాభోవ్యాత్వంతపావనత్వాదినాత
స్మావలత్యైథేనసంబంధఃఅవి నాభావసంబంధోపి-అస్తుయఃకశ్చిగ్నం
బంధోపి - నాపీతి - ప్రయోజనస్యపావనత్వాదిరూపస్యలక్ష్యతాయాం
కించిత్ప్రయోజనమపినాస్తి - అస్తుస్వమేవప్రయోజనమపీత్యాశంక్యల
క్ష్యభూతస్యస్వస్యప్రయోజనత్వంనసంభవతీత్యాహ-స్వస్యైవేతి-స్వ
స్యలక్ష్యభూతస్యపావనత్వాదేరేవ - ఆత్మాశ్రయతాఅత్మాశ్రయాఖ్య
దోషాపత్తిః-తస్మిప్రయోజనాంతరంప్రతిపాద్యతామిత్యాహ-అన్యస్యై
తి- లక్షణామాత్రేతి - ప్రయోజనలక్ష్యతావశాత్తక్షణైకాశ్రయతయే

నాపీతస్యాత్వంతపావనత్వాదినాసంబంధః। నాపీప్రయోజనల
క్ష్యతాయాంకించిత్ ప్రయోజనం। స్వస్యైవప్రయోజనత్వే
ఆత్మాశ్రయతా అన్యస్యప్రయోజనత్వేతస్యాపిలక్షణామా
త్రశరణతయాప్రయోజనాంతరావశ్యం భావేనప్రాచీనప్ర
యోజనాపేక్షాయాంపరస్పరాశ్రయతా । అన్యపేక్షణే
తుతస్యాపిలక్ష్యత్వేనప్రథమాపేక్షణేవక్రకాపత్తిః । ద్వితీ

త్యర్థః - ప్రాచీనప్రయోజనస్యపావనత్వాదిరూపస్యాపేక్షాయామా
కాంతాయాం-అయంభావః - లక్ష్యభూతస్యాన్యస్యపావనత్వాదిపావ
నత్వాదిరూపస్యలక్ష్యస్యాన్యచ్చప్రయోజన మిత్యన్యోన్యాశ్రయః - త
స్మి తతోవ్యన్యస్యప్రయోజనత్వంప్రతిపాద్యతామిత్యాశంక్య నోపపద్య
తభిత్వాహ-అన్యైః- అన్యస్యాపేక్షణేప్రయోజనత్వాపేక్షాయాంతు -
ప్రథమస్యపావనత్వాదెరపేక్షణేప్రయోజనత్వాపేక్షాయాం చక్రకా
పత్తిశ్చక్రకాఖ్యదోషాపత్తిః - తృతీయస్యద్వితీయచక్రప్రథమా
కాంక్షణేతస్యాపితాదృశత్వేననాభిప్రాయం ద్వితీయంచక్రభ్రమణేనా
తీత్యతృతీయాకాంక్షిత్యేనచక్రసాదృశ్యాచ్చక్రకం-తస్మి ద్వితీయమేవా
పేక్ష్యతామిత్యాశంక్యతత్ప్రతిపాద్యదోషాపత్తిగృహణీత్యాహ-ద్వితీయైతి - అ
న్యోన్యాశ్రయతా - అన్యవహితయో స్తయో స్తథాఽథాత్వేనపరస్పరా

కాఁక్షిత్యాదన్యోన్యశ్రయ్యాఖ్యదోషపత్తిస్సాన్వేషితిభావః - తస్మిన్స్వ
 న్యైవప్రయోజనత్వమప్యస్త్యైత్యత్రాహ- తృతీయేతి - అయంభావః -
 పావనత్వాపేక్షయాతృతీయస్యప్రయోజనలక్షణావశాల్లక్ష్యస్యస్వన్యై
 వప్రయోజనత్వాపేక్షాయా మేకన్యైవలక్ష్యత్వం ప్రయోజనత్వంచే
 త్యాన్యశ్రయ్యాఖ్యదోషపత్తిరితి - తస్మిన్చతుర్థమన్యత్ప్రయోజనమపే
 త్యతామిత్యత్రాహ- చతుర్థేతి- చతుర్థస్యాకాంక్షణేప్రయోజనత్వేనా
 కాంక్షాయాంతుతస్యాపి- అత్రలక్ష్యత్వేనేత్యనువర్తతే-ప్రథమప్రయో
 జనస్యపావనత్వాదేఃప్రతీతిరేవనస్యాత్ - మిథ్యాప్రయోజనపరంపరా
 సంపర్కావశాన్యత్వప్రయోజనప్రతీతిస్త్రోహితాభవేదితిజ్ఞప్తేఃప్రథమ
 ప్రయోజనజ్ఞానస్యప్రతిబంధికాప్రతిబంధకారిణీ-అనవస్థా మూలక్ష్యయ

యాపేక్షణేన్యోన్యాశ్రయతా । తృతీయాపేక్షణేతిత్వా
 శ్రయతా । చతుర్థాకాంక్షణేతుతస్యాపిప్రయోజనాంతరా
 కాంక్షిత్వంనియతమిన్యైర్జరోద్ధర మాకాంక్షాయాః క్వచి
 దప్యపిశాన్తిః ప్రథమప్రయోజనప్రతీతిరేవనస్యాదితిజ్ఞప్తి
 ప్రతిబంధికానవస్థా ౩, ననుగంగాపదేనసప్రయోజనమేవత
 టంలక్ష్యతాం - మైనం - ప్రమాణవిషయానిలంఘిత్యాత్ప్ర
 యోజనస్యప్రమాణస్యహిప్రత్యక్షోద్గేహాదికంవిషయః-
 ఫలంతుజ్ఞాతతాదికం-తథాచాయంప్రయోగః- గంగాయాం

కారిణ్యనవస్థాఖ్యదోషపత్తిః ౩. తస్మిన్లక్షణమైవపావనత్వాదివిశిష్టతట
 ప్రతీతిర్భవతుకింవ్యంజనేనేత్యాశయేనాహ-నన్వేతి-లక్ష్యతాంలక్షణయా
 ప్రతిపాద్యతాం-కినుప్రసిద్ధేనవ్యంజనేనేతిభావః- పరిహరణి-మైవమితి -
 విశిష్టలక్షణానాంగీకార్యేత్యన్తః- కుతశ్చత్యత్రాహ-ప్రమాణేతి-ప్రమాణ
 విషయాభ్యానుతిలంఘిత్యాత్ - ఫలాపరపర్యాయస్యప్రయోజనస్యప్ర
 మాణవిషయవిభిన్నత్వనియమాత్పర్యవశ్యావ్యమితిభావః- తదేవద్రవ
 యితి-ప్రమాణస్యేతి-జ్ఞాతతాదికం-సంవిత్తిరాదితద్భాగః- ఫలితార్థంప్ర
 యోగేణప్రతిపాదియి-తథాచేతి-ప్రయోగోనుమానగచనా- గంగాయా
 మితి-అత్రపావనత్వాదికంపక్షః-విషయజ్ఞానగోచరత్వాభావస్సాన్వయః -
 ఫలత్వంహేతుః - యప్రఫలత్వంతత్రవిషయజ్ఞానగోచరత్వాభావశ్చితి

వ్యాప్తిః-జ్ఞాతతాదివదితిదృష్టాంతః-జ్ఞాతతా ప్రాకట్యం-తతశ్చ-ప్రయోజనేనసహితంలక్షణేయంనయ్యజ్యతే । జ్ఞానస్యవిషయోహ్యన్యఃఫలమన్యదుదాహృతం । విశిష్టేలక్షణానైవమితి కావ్యప్రకాశకారివచనాచ్చలక్షణాయాఃప్రయోజనప్రతిపాదనాక్షమత్వాన్నాపిలక్షణయేతి పూర్వేణ సంబంధః ౪. తతఃకింవాతాత్పర్యేణైవికల్పంపరిహరతి-నాపీతి- పావనత్వాదిప్రయోజనస్యతాత్పర్యబోధ్యతాపినసంభవతీత్యర్థః - ననుతాత్పర్యస్వరూపపరిజ్ఞానమంతరేణతదబోధ్యతానబుధ్యతఇత్యాశంక్య తస్య రూపంప్రతిపాదయతి-పదార్థైః-ఆకాంక్షాయోగ్యతాసన్నిధివశాత్సమన్వయేసమిపదార్థజ్ఞానానంతరభాషి సమన్వయశః క్తిః పదార్థసమూహ

ఘోషఇత్యాదౌపావనత్వాది కంనవిషయజ్ఞానగోచరం ఫలత్వాత్-జ్ఞాతతాదివదితి ౪, నాపితాత్పర్యగమ్యతా - పదార్థావగమసమనంతరభాషి సమన్వయశః క్తిస్తాత్పర్యం నామవృత్తిరిత్యలంకారసర్వస్వసంజీవినీకారాచయః-నవపావనత్వాదిరన్యోన్యాన్వయరూపః - కించతాత్పర్యంనామవృత్త్యంతరంనసంభవతి వృత్తిత్రయానుస్యూతస్యతస్య వృత్త్యంతరత్వానుపపత్తేః - క్లృప్తేనైవవృత్తిత్రయేణసకలవ్యవహారోపపత్తో బాహ్యోద్రియ సహకారినో మనసశ్చంద్రియాంతరత్వకల్పనావత్తాత్పర్యస్య వృత్త్యంతరత్వకల్పనమయక్తమేవేతికేదితిత్యలంవిస్తరేణ- తదేవంప్రయోజనప్రతి

సంఘటనాశక్తిరేవతాత్పర్యం-అస్తుకింతతతత్వత్రాహ-నచేతి-అయంభావః-ప్రతీయమానస్యపావనత్వాదేరన్యోన్యాన్వయరూపత్వాభావేనాతాత్పర్యాధ్యత్వాన్నతాత్పర్యగమ్యతేతి - కించతాత్పర్యస్యవృత్త్యంతరత్వమేవాసదిత్యాహ - కించేతి-కుతఇత్యత్రాహ-వృత్తీతి-అభిధాదివృత్తిత్రయానుగతస్యతస్యతాత్పర్యస్య - ననుకైర్వికభ్యుపగతత్వాత్తాత్పర్యస్యవృత్త్యంతరత్వమస్తుకోదోషఇత్యాశంక్యాతాత్పర్యతత్వజ్ఞానాంకమాంచిద్భ్రాంతిమూలంతతాల్పనమితి దృష్టాంతప్రతిపాదనపూర్వకంపరిహరతి- క్లృప్తేనైవేతి- అయంభావః-యథామనసశ్చంద్రియాంతరత్వంసర్వాసభ్యుపగతంతతైవతాత్పర్యస్యవృత్త్యంతరత్వమపీతి తస్యశత్ర

ల్పనమనుచితమితి - ఉపసంహరతి - తదితి॥ ఎవంప్రతిపాదితప్రకారేణ
తదగ్ధం ప్రయోజనప్రతీత్యగ్ధం - వయమితి - తత్ర వ్యాపారపః - ధ్వన
నేతి- వ్యక్త్యాదిరాదిశబ్దార్థః ౫, తచ్ఛేతి ॥ ప్రయోజనంప్రయోజనకూ
పం॥ గూఢముదాహరతి- వీరేతి॥ ధాటీసమాటికినే - శత్రుదేశావమర్కా
యసద్యస్సుభటమోటకైః విజగీషోఃప్రవృత్తిర్యాసాధాటీతినిగద్యత ఇ
త్యుక్తలక్షణలక్షితజైత్రయాతోగ్ర్యమే- చిరాన్నిదాగ్రీణ- చిరాదున్ని
దాగ్రీణ-ముగ్రణంసంకొచం-కథమిత్యాశ్చర్యే॥యోజయితి-అత్రేతి

తేరభిధానక్షణతాత్పర్యవృత్త్యనిర్వహనీయత్వేన తదగ్ధం
వ్యాపారాంతరమవశ్యమభ్యవగంతవ్యంభవతాపి - వయం
తుతత్రైవిధ్వననవ్యంజనద్యోతనాదినంజ్ఞానివేశ్యవ్యవహరా
ముః ౫, తద్భవ్యంగ్యంప్రయోజనంద్వివిధం గూఢమగూఢం
చ॥గూఢంయథా॥ వీరశ్రీఃమురావభగ్రభవతోధాటీసమా
టికినేభేరిఘారివిరావడంబరభరైరాఖండలశ్రీశ్చిరాత్ । ని
దాగ్రీణాయకజాగరీతదుచితందైతేయభూతిశ్చిరాదున్నిదా
కథమాశుముగ్రణమగాదతుగ్రద్రాకృతం॥అత్రనిదాగ్రీ
గరిణయోశ్చేనసంభవ్యయోరచేతనసురాసురవిఘ్నోరసం
భవాత్తత్యోగ్యంసంకుచితత్వమసంకుచితత్వంచలత్వతే-తే
నసకలసురాసురరక్షణశిక్షణెవ్యజ్యేతే॥౧॥ అగూఢంయథా ॥
తుగ్ర్యుచ్ఛండిశకోదండంరామదోర్దండవండతాం॥వ్యాచప్తవి
ప్రపస్పప్తమోవదైశ్శత్రుభీషణైః॥ అత్రాచేతనేకోదండేచే
తనదశ్చవ్యాఖ్యానస్యానుపపన్నతయారత్యోగ్యంజ్ఞాపన

అసంభవాకనుపపత్తైః- కార్యకారణభావస్సంబంధః- ప్రయోజనమాహ
తేనేతి- సంకుచితత్వాసంకుచితత్వాఖ్యామిత్యర్థః- అత్రవ్యంగ్యయోర్వి
దగ్ధమాప్రివేద్యత్వాన్గూఢత్వం-లక్షణేతుశుద్ధసాధ్యవసానై ౧॥ అగూ
ఢవ్యంగ్యముదాహరతి॥ప్రత్యుదితి॥ప్రత్యుత్థంగేనద్విధాభవత్-చండి
శస్యకొండలకర్తృ- వ్యాచప్తవ్యాఖ్యాతిస్త॥యోజయితి-అత్రేతి॥వ్యా
ఖ్యానస్య - పదచ్ఛేదఃపదార్థస్వసమాసోవిగ్రహస్తథా॥ అయేషస్యసమా
ధానంవ్యాఖ్యానంపంచలక్షణమితిలక్షణలక్షితవివరణవిశేషస్య - ఆత్మా

పిశుధసాధ్యవసాదాలక్షణా || ౨ || నన్యభిధామూలాలక్షణామూలశ్చే
త్యుద్విశ్యతతామోల్లంఘనేన కథంనిరూపణమిత్యాశంక్యాభిధామూల
స్యాతిబహుళత్వాత్సూచికటాహన్యాయేనతన్నిరూపణావసరోద్యేత్యా
శయేనాహ- అధునేతి || అత్రైతి || కావ్యప్రకాశకారః - ఉక్తవానిసం
బంధః- అనేకార్థస్యేతి-శబ్దస్యహరిరామాదిశబ్దస్య- సంయోగాద్యైర్వ
త్వమాదైః- వాచకత్వేనియంత్రితేసతిఎకార్థమాత్రస్త్వతిజనకత్వే కృ
తఇత్యర్థః - అవాచ్యార్థధీకృతద్ధాంతరజ్ఞానహేతుర్వాచ్యపృతిర్వాచ్యపా
రః - అయంధావః-అనేకార్థశబ్దప్రయోగస్థలేశక్తేఃప్రకృతార్థమాత్ర

మాత్రంలక్ష్యతే-తేనచవరమోతగ్నోవ్యజ్యతే- ఎతత్సర్వం
కవిభిరుచ్యమానత్వాద్వాచ్యాయమానతయాఅగూఢం తదే
వలక్షణామూలావ్యంజనోక్తా||౨|| అధునా-భిధామూలాని
రూప్యతే||అత్రకావ్యప్రకాశకారః|| అనేకార్థస్యశబ్దస్యవా
చకత్వేనియంత్రితే|సంయోగాద్యైరవాచ్యార్థధీకృద్వాచ్య
పృతిరంజనమిత్యభిధామూలవ్యంజనాలక్షణముక్తవా|| సం
యోగాదయోభర్తృహరిణాగ్రధితాః || సంయోగోవిప్ర
యోగశ్చసాహచర్యంవిరోధితా|అర్థఃప్రకరణంలింగంశబ్దస్యా
స్యస్యసన్నిధిః||సామర్థ్యమాచితీదేశః కాలోవ్యక్తిస్వరాద
యః|శబ్దార్థస్యానవచ్ఛేదేవిశేషస్త్వతిహేతవత్తతి ౬, తస్మా
సంయోగేనాభిధానియంత్రణంయథా|| కృష్ణఃకాస్తభభూషి
తత్తతి|కాస్తభసంయోగాద్వాసుదేవే|నార్జునే|కృష్ణఃకాస్తభ

స్త్వతౌ నియమితత్వాదప్రకృతార్థస్యానుభూయమానస్యాగతికత్వేవా
న్యధానుపపత్త్యావ్యంజనాసమాశ్రయణీయత్వగ్ధాపత్తిరేవతస్మాప్రమాణ
మితి- సంయోగాదీనాంశక్తినియామకత్వంహరిణోక్తమనువదతి - సం
యోగఇతి- శబ్దార్థస్య-అనేకార్థోయశ్శబ్దప్రదర్శనేత్యర్థః-అనవచ్ఛేదేన
ర్వస్యాప్యవిశేషేణస్తరణెసతిసంయోగాదయః విశేషవైకార్థమాత్ర
స్యస్త్వతేహేతవః ౬. సంయోగాదిభిరభిధానియమసంక్రమేణో
దాహరతి- కృష్ణత్తతి || కృష్ణశబ్దస్యార్జునాదిసాధారణస్యకాస్తభసంబం
ధేనవాసుదేవే-భిధానియమ్యతే- తదేవాహ- వాసుదేవత్తతి-నియంత్ర

నశబ్దార్థమాహ- నాన్వయేతి- విప్రయోగేనాహ- కృష్ణేతి॥ అయంభా
వః- ప్రతిషేధస్య ప్రసక్తిపూర్వకత్వాద్వాసుదేవాదన్యప్రీతి కౌస్తుభ
భూషణప్రసక్త్యభావేనప్రతిషేధాసంభవాదితి ॥ సాహచర్యేణాహ-
రామలక్ష్మణావితి- బలభద్రాదిసాధారణస్య రామశబ్దస్య సామిప్రసా
హచర్యాదాశరధావభిధానియమనం॥ విరోధితయాహ-రామరావణావి
తి- విరోధిత్వం నామసహానవస్థితీర్వధ్యపూతుకభావోవా-ద్వితీయస్యోదా
హరణమిదం - దినంనిశాచేత్యాద్యస్యోదాహరణం - హరిద్రాసాధారణ
స్యనిశాశబ్దస్యైత్రరాత్రావభిధానియమనం॥ అథేనాహ- అథఃప్రయో
జనం- రామమితి- ప్రయోజనాన్వితరూపాత్ ॥ ప్రకరణేనాహ- ప్రక
రణం శ్రోతృబుద్ధిభతా- దేవేతి॥ లింగేనాహ లింగం నామస్వవాచ్య

వర్జితేతివిప్రయోగాత్తత్రైవ । రామలక్ష్మణావితి సాహచ
ర్యాదాశరధా । రామరావణావితి విరోధాత్తత్రైవ । రామం
మోక్షాయవిచిత్రయేదితి ప్రయోజనాత్తత్రైవ । దేవఃప్రమా
ణమితి ప్రకరణాద్యుక్త్యుక్తైఃకుపితోగరుడభ్యజితీ కోపచిహ్న
స్యాచేతనేభ్యజభేదేఽసంభవాద్విష్టే । దేవస్యరమాపతేరితి శ
బ్దాంతరసాన్నిధ్యాత్తత్రైవ । మధునామత్తఃకోకిలీతి సామ
న్యాయసంలే । పాతువోదయితాముఖమిత్యేచిత్యాత్సమ్మ
ఖ్యభాత్యైత్రపరమేశ్వరేతి రాజధానీరూపాదైశాద్రాజ్ఞివి

ధాంతరవ్యాప్యైత్రపకమాన్త్రనిష్ఠోధమః- కుపితేతి ॥ శబ్దాంతరసన్నిధి
నాహ- దేవస్యేతి సామన్యేనాహ-సామన్యమత్రకారణత్వం-మధునేతి
మకరంచాదిసాధారణస్యమధుశబ్దస్యకోకిలమదకారణత్వరూపసామన్యే
నవసంతేఽభిధానియమనం ॥ ఔచిత్యాహ-అత్రోచిత్యన్వయయోగ్య
తా- పాత్వితి-పారక్షణ్యేతిధాతునిష్పన్నస్యసుఖదానదుఃఖనివర్తనతదు
భయానుకూలవ్యాపారసాధారణస్యతస్యకయితాముఖ రూపేణసుఖస
మర్పకత్వాయోగాత్తదనుకూలవ్యాపారే సామ్మఖ్యరూపే సమభివ్యా
హృతపదాన్వయయోగ్యతా రూపేశౌచిత్యేనాభిధానియమనం॥ దేవేనా
హ- అత్ర దేవోనగరాదిః- భాతీతి-పరమేశ్వరశబ్దశృంభాదిసాధారణః॥
కాలేనాహ- అత్ర కాలోఽహరాదిః - విరోచనాది-అత్ర దినరూపేణ కా

వ్యతితి॥ స్వరాదయశ్చ త్రాదిశబ్దార్థమాహ- ఆదిశబ్దేనేతి- అత్రావదేశనిదేశ- శాదయఆదిశబ్దార్థః

ఏవంసంయోగాదీనుదాహృత్య తత్ర వ్యంజనేనైవాధ్యాం తరప్రతీతిరిత్యాహ- ఏవమితి - సనుకథంవ్యంజనవ్యాపారపవేతిలక్షణాతాత్పర్యయోరనురూపయోర్విద్యమానత్వాది త్యాశంక్య తయోర్నాత్పరీవకాశ

యోవేదపవ సకావ్యే॥ ఆదిశబ్దేనాభినయాదయస్సంగ్యహీతాః

౮. ఏవంసంయోగాదిభిరభిధాయాంనియమితాయాంయదనేకార్థస్యశబ్దస్యాధ్యాంతరమపియత్రక్వచనప్రతీతిగోచరీ భవతి తత్రవ్యంజనవ్యాపారపవప్రగల్భతే । లక్షణాతాత్పర్యయోస్సామన్యకృభావే వాన్యోవ్యాన్వయైక విషయత్వేన చ ప్రకృతేనవకాశ పరాహతత్వాత్ ౯, యథా ॥ అత్యజ్ఞానయశోరాశిఃకృతసంరక్తతర్పణః । ఏకవీరోపతాపశ్చరామోరాజతిరాజః॥ అత్రదాశరథిపక్షేఽత్యజ్ఞానోపధి వహోయశోరాశిర్యస్యేతివిగ్రహః-జామదగ్న్యపక్షేత్వజ్ఞానఃకార్తవీర్యస్తస్యయశోరాశిమతికాంతవాన్నాశితవానితివిగ్రహః॥ కృతసంరక్తతర్పణఃకృతసంరక్తానాం స్వప్తింశ్చమ్యగనురాగవతాంతర్పణంప్రీణనంయేనేతిప్రకృతేఅన్యత్రకృతంసమ్యగ్రక్తతర్పణంశోణితేననివాపోయేనేతి॥ సమ్యక్త్వంచయథాశాస్త్రంయథాప్రతిజ్ఞంవాసుస్థితత్వం॥ ఏకవీరఃఅవతాపశ్చతిపక్షద్వయంప్రకృతేఅన్యత్రైకపక్ష- ఏకవీరానుపతాపయతీతి॥ రాజ్ఞోహంతీతిరాజః॥ రాజఃపక్షేఽనిపాతనాత్సామః॥ అత్రదాశరథిరామవివాభిధాయాంప్రకరణాదినానియంత్రితత్వాదప్రకృతజామదగ్న్యరూపార్థప్రతీతిస్తువ్యంజనవ్యాపారకృ

త్యాహ-లక్షణాతాత్పర్యయోరితి-అయంభావః- సంబంధానుపపత్తిప్రయోజనరూపసామన్యకృభావేన లక్షణాయాః పచార్థావగమసమనంతరభావిసమన్వయమాత్రవిషయత్వేనతాత్పర్యస్యచ ప్రకృతేప్రసక్త్యభావాదితి ౯. అభిధామూలముదాహరణి-అతీతి॥ వ్యాకరోతి - అత్రైతి- వ్యుత్పత్తిభోధకంవాక్యంవిగ్రహః-జ్ఞేషస్యేతి- అయంభావః - కేవలప్ర

కృతయోర్వాకేవలాప్రకృతయోర్వాశ్లేషస్సంభవతినప్రకృతాప్రకృత
యోరిత్యుంకారతరంగైవత్యుమాణత్వాదప్రకృతార్థప్రతీతిర్వ్యంజన
వ్యాపారాయతైవేతి || ౩ || అర్థశక్తిమూలముదాహరణి- అభిషిషేణయి

తైవనస్వత్రశ్లేషమహిమ్నాఽథాంతరప్రతీతిరస్త్వితిచేన్నశ్లే
షస్యప్రాకరణికగతత్వేనవాఽప్రాకరణికగతత్వేనవానియ
మనాత్ | తదేవంద్వివిధోపశబ్దశక్తిమూలోవ్యంజనావ్యాపా
రోనిరూపితః || ౩ || అర్థశక్తిమూలోయథా || అభిషిషేణయి
షారఘువుంగవేముదమవిందతదేవవరూఢిన్ | ఓతిసుతాభయ
మంబుధిమేఖలాకలశసింధుసులేతుతదోభయం || అభిషిషేణ
యిషానైన్యైస్సహశశ్రుమభిగంతుమిచ్ఛతిసతియత్వేనయా
భిగమనమరౌతదభిషేణనమిత్యుక్తత్వాత్ | అత్రసురసేనా
మోదరూపవస్తుశక్త్యా తతాగరణభూతోదైత్యానామత్య
యోభవిష్యతీతిద్యోత్యతే | ఓతిసుతాభయరూపార్థశక్త్యాతు
తద్ధేతుభూతారామచమూచరణాభిఘాతాదవన్యాస్సేతాజన
న్యాభావిన్యాత్తిరితివ్యజ్యతే | అభిషేఖలాక్షీరాభిసుతయోః
భేదమోదరూపవస్తుశక్తిభ్యాంరామచమూచరణరజసాసాగ
రశోషణసతి భువోభూషణహోనిస్సపత్నీపిశ్యహోనిశ్చేతి ఛంద
మోదహేతూ | అత్యైవస్తుభేదమోదహేతూనిజపితృహోని
స్సపత్నీభువోభూషణహోనిశ్చేతిద్యేభవిష్యతఇతి ధ్వన్యత
ఇత్యర్థశక్తిమూలోవ్యంజనావ్యాపారోదర్శితః || ౪ || ఉభయశక్తి
మూలోయథా || పరశుగతిభీషణాత్వాసంగరలీలాసుబాహుజ
యోభంసోధారామారేమేపిశ్యభక్తోవిప్రరక్షభూవలయః ||
అత్రప్రకృతేదాశరధిరామెవరిశుఽతిభీషణాత్వా- పరేషాంశి
ష్టానాంశుచోడుఃఖస్యాతిభయంకరంస్వరూపంయస్యేతివిగ్ర
హః | సంగరలీలాసుబాహుజయోభంసోధా యుద్ధకేశ్యోంసు

పావితీ | దేవవరూఢిన్దేవసేనా || అర్థశక్తిమూలవ్యంగ్యానివివృణోతి- అ
త్రైతిన్వస్తుశక్తిరర్థశక్తిరిత్యర్థః- ఆత్యయోనాశః- శిష్టంస్పష్టం || ౪ || ఉభ
యశక్తిమూలముదాహరణి- పరశుగతీతి || వ్యాకరణి- అత్రైతి || అత్రపూ

ర్వాధ్యక్షి- జతు కాష్టన్యాయేనశబ్దానాం పరస్పరవిలక్షణం భంగమవలం
బ్యాధ్యద్వయప్రతిపాదకత్వాద్భట్టశక్తిమూలత్వం- ఉత్తరాధ్యక్షి-విక
నాభావలంబిఫలవత్పదభంగ మంతరేణార్థయోరేవ శ్లిష్టత్వా దర్థశక్తి
మూలత్వమిత్యుభయశక్తిమూలత్వం- అత్రైతి-అస్మిన్నుదాహరణే పూ
ర్వతాత్పర్యాధామూలాదాహరణే- వ్యజ్యతే- ఉపమాలంకారధ్వనిభ్య
చ్చయశ్చత్యాశయః, ౫ || నవ్యభట్టశక్తిమూలధ్వనావపిశబ్దశక్తిమూలధ్వనావ
ప్యధ్యక్షివ్యవస్థంజకత్వోక్తాలాఘవంస్యాదిత్యాశంక్యపరిహరతి. నచేతి || అ

బాహుజతోభంసుబాహునామకాసురజనితవిమర్దంసోధా -
శమితవానిశ్యర్థః | అత్రసోధేత్యసృత్యన్నంతత్వాన్నలోకేత్యా
దినావప్తీప్రతిషేధకర్మణిద్వితీయేతివేద్యం | జామదగ్న్యరామ
పత్యేపరశుగత్యాకుతారవ్యవహారేణభీషణాత్సంగరలీలా
స్వీతిసప్తవ్యంతంభిన్నంపదం | బాహుజాఃక్షుత్రియాః | ఉత్త
రాధ్యముభయత్రాప్యవిశేషం | అత్రపూర్వాధ్యక్షిశబ్దశక్తిమూలః
ఉత్తరాధ్యక్షిశక్తిమూలశ్చిత్తుభయశక్తిమూలౌ వ్యంజనా
వ్యాపారః | అత్రపూర్వత్రచరామోరామశ్చవేత్తువమాలం
కారోవ్యజ్యతే || ౫ || నవశబ్దశక్తిమూలధ్వనావపిశబ్దస్యాధ్య
వ్యతిరేకాదర్థనాదర్థస్యవ్యంజకత్వమస్త్వీతివాచ్యం । త
త్రశబ్దస్యవప్రాధాన్యాదర్థస్య సహకారిమాత్రత్వాత్ ।
యథాహుః || అన్యోపివ్యంజకస్తత్రసహకారితయామతశ్చితి |
ఏవమేవాథాశక్తిమూలధ్వనావపిశబ్దస్య సహకారి మాత్ర
త్వంప్రప్తవ్యం । సకృదుచ్చరితశ్చబోధవృద్ధిద్వయమర్హతి
తిసిషేధః కేవలయోరభిధయోగ్లక్షణయోరభిధాలక్షణయో

గవ్యతిరేకస్యాథావాప్యాదర్థనాత్-అత్రసమ్మతందర్శయతి-యథాహు
రితి-మమ్మటపాదాభితిశేషః-ఏవమేవేతి-అయంభావః-యథాశబ్దశక్తిమూ
లధ్వనౌశబ్దస్యప్రాధాన్యమర్థస్యసహకారిత్వంతతైవాధ్యక్షి మూలధ్వ
నావధ్యక్షిప్రాధాన్యంశబ్దస్యసహకారిత్వమితి - ననుతత్రతతోదాహ
రణేషులక్షణావ్యంజనయోరభిధావ్యంజనయోశ్చకథమేకత్ర సమావేశ
శ్చత్యాశంక్యతయోస్తయోశ్చనవిరోధశ్చత్యాహ- సకృదితి-మతశ్చత్యా

తపూర్వమేవ - కింతుశబ్దప్రతిపాదితానామధ్వానామేవావగత మితీశబ్ద
స్యాపివ్యంజకత్వమన్వైవేతిభావః ॥ వక్త్రాదీవై శిష్ట్యజ్ఞానాదర్థ వ్యంజక
త్వంకావ్యప్రకాశేర్ద్రష్టవ్యమిత్యాశయేనాహ - ప్రపంచితమితీ॥ రాజభా
సేవిపణివిరచితస్వాదు ఫలశ్రవణమాత్రస్య నకోపితృవ్యతీత్యస్తాభిప్రాయ
త్రప్రమేణపిలిఖ్యంతే॥ వక్త్రవై శిష్ట్యజ్ఞానస్యసహకారిత్వంయథా॥ ఆ
ఇపిహుళజలకుభః ఘోర్రూణసమాదదప్తిసహితురితి । సమస్సెఅసలి
శణిస్సాసణిస్సహవిస్సమామిఖణ॥ ఛాయా॥ అతిస్పృగులంజలకుంభంగృహీ
త్వాసమాగతాస్త్రీసఖిత్వరితం శ్రమస్యేదసలిల నిశ్వాసనిస్సహవిశ్ర
మామితుణం॥ ఇదముపపత్తనానదీతీరేనద్యోభుక్తముక్తాయాఃకస్యాశ్చిద్వ
చనం - అత్రవాచ్యాధేనతాదృశవక్త్రవై శిష్ట్యజ్ఞానవతాంప్రతిభావ
తాంఛార్మరతగోపనంవ్యజ్యతే॥ బోధవ్యవై శిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥ ఉణ్ణి
ద్రిద్యోబ్బుల్లచిదాలశనత్తగసణిస్ససితిమహామదబాఇణీవికిడెసహితుహవి
ఆహహపరిహవఇ॥ ఛా॥ డేనిర్మిర్మిందోగృల్మందింతాలసత్వంసనశ్వపి

రం॥ ప్రపంచితంచై నమదాహరణముఖనతేనైవస్వరూంకే ।

తం॥ నమమందభాగ్యాయాఃకృతేసఖిత్వామవ్యహహపరిభవతి॥ ఇదంస్వ
నాయకాభిలాషిణీంమాతీంప్రతినాయకావచనం-అత్రతాదృగ్దూతీరూపబో
ధయితవ్యవై శిష్ట్యజ్ఞానవతాంమాత్యానాయకోపభాగోవ్యజ్యతే॥ కాకువైశి
ష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥ తథాభూతాందృష్ట్యస్యవసదసీపాంచాలతనయాంవనే
వ్యాదైస్సాధ్యంసుచిరముషితంవల్లలభరైః॥ విరాటస్యావాసేస్థితమసుచితా
రంభనిభృతంగురుఃఖదంఖన్నేమయిభజతినాద్యాపికురుషు॥ ఇదంసహదే
వంప్రతీసంరద్ధిస్యభీమస్యవచనం- ఖద్యతేనేనేతిభావోమన్యుప్రం॥ అత్ర
మయాకురుష్యితివపదద్వయంకాకుష్టానం- తతశ్చోభయత్రప్రశ్నమ
భివ్యజ్యకాకావిశ్రాంతాయాంతద్వై శిష్ట్యజ్ఞానవతాంఖన్నేకాపస్యాయు
క్తిత్వాన్మిన్నతిపదాధేనమయికోపేనయైక్తిత్యయమర్థస్తథా అనేకా
పకారకారిషు కురుషుకొపోయైక్తిత్యయమర్థశ్చవ్యజ్యతే ॥ వాక్యవై శి
ష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥ తథలవహగడగళహిదదిష్టిణాణేసలితావిస్సెస

శ్చేహదేలకవోఽణసాదిట్టి॥ ఛా॥ తదామమగండస్థలనిహితాంద్యప్తిం
 నానై షీరస్యతః॥ ఇదానీం నైవాహంతోచకపోలానసాద్యప్తిః॥ ఇదం ప్రత్య
 త్కదృష్టస్వకపోల ప్రతిబింబితసఖీసందర్శనోత్సుక్యం నాయకం ప్రతి నా
 యికావచనం । అత్ర వాక్య వైశిష్ట్యజ్ఞానాత్ ప్రకృత వాక్యాధేన
 మత్సఖిం కపోలప్రతిబింబితాం పశ్యతస్తద్వప్తిరన్యైవాభూత్ ప్రచలి
 తాయాంతు తస్మామన్యైవజాతేత్యపూప్రచన్నకాముకత్వం త
 వేతివ్యజ్యతే ॥ వాచ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా ॥ ఉద్దేశోయంసరస కదరీ
 శ్రేణిశోభాతిశాయాకుంజోత్కంఠాంకురితతరుణీవిభ్రమోనన్యదాచాః ।
 కించైతస్మింతురతసుహృదస్తన్వితేవాఽనివాతాయేషామగ్రైసరతి కలి
 తాకాండకాపోమనోభూః ॥ ఇదం నాయికాం ప్రతిసౌందర్యాభిమానినో
 నాయకస్యవచనం- అత్ర బహువిధవాచ్యవైశిష్ట్యరూతార్థం ప్రవిశేతివ్య
 జ్యతే ॥ అన్యసన్నిధివైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా ॥ ణోపి ఇతిద్వమణా అత్తా
 మఘరబరమ్మిసలశమ్మి॥ ఇతి మే త్తజ ఇసర్పూపకేవళం బూ ఇతి బూ ఇ
 విస్సామో॥ నోదయత్యనార్ద్రమనాశ్వత్రూగ్ధాంగృహభరేసకీతే॥ తుణమా
 గ్రంయదిసంధ్యాయాం కేవలం భవతినభవతివిశ్రామః॥ ఇదంతటస్థం కాము
 కముద్దిశ్యకస్యాశ్చితైస్విరిణ్యావచనం- అత్ర తటస్థోపవతినన్నిధివైశిష్ట్యజ్ఞా
 నవతాం ప్రకృతవాక్యాధేనసంధ్యాసంకేతకాలఇతివ్యజ్యతే ॥ ప్రకరణజ్ఞా
 నస్యయథా ॥ సువ్యథసమామిస్సుదితుర్ఘ్నుప్పిటలజ్జప్తహరమేతే॥ ఏ
 వ్వలకిత్తిబిట్టసితా సహిసజ్జేసుకరణిజ్జ ॥ శూరియతే సమాగమివ్యతిర
 వప్రియోత్ర ప్రహరమాత్రేణాపవమేవకిమితిత్యసితస్తేత్సఖి సజ్జయకర
 ణీయం॥ ఇదం సఖిం ప్రతిసఖీవచనం- అత్రాభిసరణప్రవృత్తిప్రకరణజ్ఞాన
 వతాం ప్రకృతవాక్యాధేనాద్యోపవతిం ప్రత్యభిసరణనివారణవ్యజ్యతే ॥
 దేశవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥ అన్యత్ర యూయంకుసుమాపచాయంకురుధ్వ
 మత్రాస్తికరోమిసఖ్యః । నాహం హి దూరం భ్రమితుంచకుథా ప్రసీద
 తాయంరచితోంజలిర్వః ॥ ఇదం సఖ్యానివారితాహమేకైవాశ్రస్థితేతిస
 మాశ్వస్తాంసఖీం ప్రతికస్యాశ్చిద్వచనం- అస్మిన్యహమధైవ్యయం- అత్ర వా
 క్యాధేనసఖీమాత్రవిషయః- అతేవషసఖ్యి ఇతిబహువచననిదేశః-వ్యంగ్య

స్థస్థసాధారణసహచరీవిషయః- తథావై వంవిధేనవాక్యాధేన వివిక్త
 దేశవై శిష్ట్యవగమాత్ప్రచున్నకాముకోత్రప్రేషణీయశ్శిష్ట్యతేకా
 లవై శిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా || గురుఅణపరవసస్పిఞ్కణామి తుహమదబా
 ఇణీఅలహ|అజ్ఞప్రవాసపచ్చసపచ్చసఅఃఆముణాసకరణీజ్ఞ|| గురుజనపర
 వశప్రియకింభణామిత్వాంమందభాగినీచాహం | అద్యప్రవాసంవ్రజసి
 వ్రజస్వయమేవజానాసకరణీయం|| అత్రగురుజనపరవశేతివిపరీతలక్షణా
 తతశ్చతత్పరవశ్యాభావేవ్యద్యవసంతకాలే యదివ్రజసితదాహం నభ
 వామితవతునజానామితిమితివ్యజ్యతే || ఆదిశబ్దసంగృహీతచేష్టావై శిష్ట్య
 జ్ఞానస్యయథా || ద్వారోపాంతనిరంతరేష్య తయాసౌందర్యసారశ్రీ
 యాప్రోల్లాసోర్మయగంపరస్పరసమాసక్తంసమాపాదితం| అనీతంపుర
 తశ్చిరోంశుకమధఃక్షిప్తైచలేలోచనేవాచస్త్రనిచారితంప్రసరణం సం
 కొచితేదోర్గతే || అత్రచేష్టాభిప్రచున్నకాముకవిషయోవాచామగో
 చరోనుగాగోవ్యజ్యతే || ఏవమేవవక్త్రాదీనామిహౌద్వయోర్యోగేద్విక
 వై శిష్ట్యంప్రయాణాంత్రికవై శిష్ట్యమిత్యాదిజ్ఞేయం|| తత్రద్వికవై శిష్ట్య
 జ్ఞానస్యయథా || అత్రతథణిమజ్జదిపథహదివసవివృపులూపసు | మాప
 హిఅరత్తరిధలసిజ్ఞాపనుహణిమజ్జసిహి|| ఛా || శ్వశ్రుస్త్రనిషీదతిఅ
 త్రాహందివసవివిలోకయ| మాపధికరాశ్యింధశయ్యాయామావయో
 శ్యయిష్యసి || ఇదంకస్యాశ్చిద్విదధాయాఃప్రాపితభర్తృకాయాసంజా
 తకానుంశయనప్రదేశంప్రార్థయమానంపధికంప్రతివచనం - అత్ర న
 చ్యాకేనస్వైరిణీజారలక్షణవక్త్రబోధవ్యవై శిష్ట్యజ్ఞానవతాంశశ్శం
 కంవిహరిష్యసీతితదాకూతంవ్యజ్యతే||
 వక్త్రాద్యనేకవై శిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా||దృష్టింహేప్రతివేశిని తుణుతిత్రిశుప
 స్తద్ధృహదాస్యసిప్రాయణాస్యశిశోఃపితానవరపాఃకాపీరవఃపాస్యతి
 పకాకిస్యపియామితద్వనమితస్సోతస్తమాలాకులం నీరంధ్రాస్తనుమాలి
 ఖంతుజుతచ్చేదానలగ్రంథయః|| అత్రవాచ్యాధేనప్రసిద్ధాతిచారాయా
 వక్త్రాః తుణుతికాలస్యపకాకినీతివాచ్యస్య తద్వనమితి దేశస్యనీరం
 ద్రాస్తనుమిత్యాది వాక్యస్యచ వై శిష్ట్యజ్ఞానవతాంశంకతదేశకాలజి

క్షాసుంకాముకం ప్రతీదానీ మేవతస్మిన్వ సేసమాగంతవ్యం తత్రనలగ్రంభి
 లేఖనీనాన్యధాసిద్ధిసంభవాన్నఖితుతాదికరణపూర్వకం యథేచ్ఛముప
 హోతుంశక్యత ఇతివ్యజ్యతే ॥ ఏవంలత్యవ్యంగ్యయోరపివ్యంజకత్వముచా
 హార్యం-తత్రలత్యస్యవ్యంజకత్వేవక్రొదిసహాయోధా ॥ వత్సమాగ
 ద్భుసహసాహలికస్యనివేశనం । తత్రదృష్టివిషాకాపిఫణిన్యాస్త ఇతిశు
 కం॥ ఆత్ర హలికబాలికాయాంఫణీనీతిలతుణయానిదేశశః- తతశ్చమాతు
 స్వక్రొదిపుత్రస్యబోధయితవ్యస్య తద్దేహంప్రత్యభిసరణప్రస్తావస్యచ
 వైశిష్ట్యజ్ఞానవతాంసర్వధాతస్యాపరిహరణీయత్వంవ్యజ్యతే॥ వ్యంగ్య
 స్యవ్యంజకత్వేవక్రొదిసహాయోధా ॥ ఫలానిదిశభవ్యానినివేశ్యమాణి
 బంధనే । వింబోష్ఠీచుంబనైరేవమాళిలాలయమాశుకం॥ ఆత్ర వింబఫల

అస్మాభిస్తుతత్సర్వమర్థశక్తిమూలధ్వనావంతర్భవతీతినపుక
 క్సంభ్రమఃక్రియతే ౧౧. ....*

ఇతిశ్రీమత్త్రిభువనపవిత్ర...శ్రీమద్రఘుకులతలకయశోఘ
 నసారసురభితే సాహిత్యరత్నాకరనామస్యలంకార శాస్త్రే
 వ్యంజకశబ్దార్థవృత్తి నిరూపణంనామచతుర్థస్తరంగః, ... *

అస్థామందిరమందిరా...విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః॥

ధర్మంతర్వాణి...రఘుపతివిభుకేయంతురీయస్తరంగః॥

భాగ్యిత్వాశుకస్తవాధరంఖండయిష్యతీతివ్యంగ్యం - తేనసఖ్యావక్రొదినా
 ముకాయాబోధయిత వ్యాయాశుకలాలనప్రస్తావస్యవింబోష్ఠీతి వాచ్య
 స్యచవైశిష్ట్యజ్ఞానవతాం తేవత్సరస్యధాప్రతీతిర్నభవిష్యతీతివ్యజ్యతే ॥
 సన్వత్కార్థవ్యంజకత్వానుదాహరణాదేకేనచరితార్థత్వాదిత్యాది నోక్త
 ప్రతిజ్ఞాభంగసాన్యదిత్యాశంక్యతత్సర్వమపిధ్వనితరంగోదాహరిష్యమా
 నార్థశక్తిమూలధ్వనివ్వంతర్భవతీత్యాహ-అస్మాభిస్తీతి - పృథక్సంభ్ర
 మఃపృథగుదాహరణసంరంభః ౧౧. ఇతీత్యాది॥.....*

ఇతిశ్రీమల్లాదిలతుణసూరివిరచితేసాహిత్యరత్నాకరవ్యాఖ్యానే

మందరాఖ్యానేచతుర్థఃప్రథః,

శ్రీరామార్పణమస్తు,

శ్రీమద్భగవద్గీతా ప్రథమోధ్యాయః

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సన్యాభ్యాసే.

గుణతరంగ ప్రారంభః—౫

ఇథంశబ్దార్థోనిరూప్యసంగతి ప్రతిపాదనపూర్వకం గుణనిరూపణః
ప్రతిజానీతే-తత్త్రేతి|| తత్రతస్మిన్-స్వరూపిషాతాం నిరూపితావభూతాం
తత్రాపీతి-ఉపసార్కకాణాం శోభావహానాం - అంతరంగత్వాత్పరిధాన
త్వాత్ ౧ ననుకేషించిన్నతేరహణీయార్థః ప్రతిపాదకశబ్దస్యైవ కావ్య
త్వాభ్యుపగమేనాదోషయోశ్చబ్దార్థయోరేవ సమగ్రత్వాత్కీలగుణా

తత్రా సగుణాలంకృతీ కావ్యం పదార్థోదోషవర్జితా వితి కావ్య
సామాన్యలక్షణే పదార్థయోర్విశేష్యతయా ప్రధానత్వాత్
రంగగ్రయోణపదార్థోన్యరూపిషాతాం - తదనంతరంతద్విశేష
ణానాం గుణాలంకారదోషభావరూపాణాం శ్రయాణాం మ
ధ్యే గుణాలంకారయోర్భావ రూపత్వాదాదౌ తయోరుపా
దానం- తత్రాపిరసే సమవాయవృత్త్యోపసార్కకాణాం గు
ణానాం సందయోగవృత్త్యోపసార్కకేభ్యోఽలంకారేభ్యోం త
రంగత్వాత్తైషామాదావుద్దేశః కృతశ్చిత్తుద్దేశానుసారేణ గు
ణాస్తవదాదానిరూప్యంతే ౧, నను సగుణాలంకృతీ విశేషణమ
నుపాదేయమితి చేతు-తోనుపాదేయతా - తత్కీలమవ్యావ
ర్తకత్వాదచారుతా హేతుత్వాదన్యతరవైయధ్యాద్వా-నా
ద్యః ౧ గుణాలంకారశబ్దార్థభోగ్యవ్యావర్తకత్వాత్-నద్వి

లంకారవైశిష్ట్యేనేత్యాశయేన శంకతే|| నన్వితి|| నన్విత్వాదినాచేదిత్యంతే
నశంకాగ్రంథః - కుతశ్చిత్వాదినాకృతకరత్వాభావేనద్వయోరభ్యుపాదే
యత్వం సిద్ధమిత్వం తేనపరిహరగ్రంథః-అద్యంపరిహరతి-నాద్యశ్చితి - కుత
శ్చిత్త్యాహ-నిర్గుణేతి-అయంభావః-తస్యగుణాలంకారరహితయోశ్చబ్దా
ర్థయోః కావ్యవ్యవహారే రాసకత్వాదావశ్యకత్వమితి-ద్వితీయంపరిహర

తి-సద్వితీయశ్చితి- తత్త్ర హేతుం ప్రతిపాదయతి - తేషామితి - తత్తా
లంకారికసన్నులించునయితి - యువతేరితి ॥ అంగేత్యావంత్రణే - శుద్ధ
గుణం కేవలగుణయుక్తం కావ్యం యువతేస్తరుణ్యారూపం కన్దపత్రకం
కణహరికెయూఱాన్యలంకారరాహిత్యేపి మనోహరం సౌందర్య మివస్వ
దతే- సహృదయభృశ్చితిశేషః- తత్సగుణం కావ్యం నిరంతరాభిరలంకార
వికల్పకల్పనాభిరుపమాద్యలంకారవిశేషవిచ్ఛిన్నాభిర్విహితప్రణయం యు
క్తం సవతీవస్వదతశ్చిత్త్యన్వయః-వృత్తిరేకణాప్యాహ-యదీతి- వచికవివా
క్యం వపురివభవతీత్యన్వయః-జనస్యదయితానీష్టాన్యపిలంకరణాన్యవమా
ద్యలంకారాః-నిర్గుణకావ్యాశ్రయః సీతిభావః - చుర్భగత్వమశోభావహ

తీయః! తేషాముభయేషామపి కవితాకామినీకామనీయకకార
ణతయోపాదేయత్వే వివాదాభావాత్ ॥ ఉక్తం హి! యువతే
రివరూపమంగ కావ్యం స్వదతే శుద్ధగుణంతదన్వతీవ! విహితప్ర
ణయం నిరంతరాభిస్సదలంకారవికల్పకల్పనాభిః ॥ యదిభవతివ
చ శుద్ధ్యతంగుణేభ్యోవపురివయావనవంశ్యమంగనాయాః! అ
పి జనదయితాని చుర్భగత్వం నియతమలంకరణాని సంశ్రయంత
శ్చితి ౨. తృతీయేపి కిముభయోరభేదాదన్యతరవై యన్యం! కృత
కరత్వాద్వా! ఆశ్చేపి చారుతాహేతుత్వసామ్యారభేదః! షర
స్పరవ్యావర్తకధర్మభావాద్వా! నాద్యః! యతః! చిద్ధర్మసా
మ్యేనాభేదే సర్వసామ్యభేదప్రసంగః! సన్దేహః! అసిద్ధేః! త
థాహి! అశ్రకేచనభౌజరాజాదయః కావ్యవ్యవహారప్రవర్త

త్వం - ఇతీత్యస్యోక్తం హేతుపూర్వేణ సంబంధః ౨ తృతీయంద్వేధాః క
ల్పితతత్తాన్యమపితథావికల్ప్యపరిహరతి - తృతీయేపితి - యన్యం చి
దితి-అభేదే-అభేదాంగీకారే సతీత్యన్యం-అయం భావః- గుణాలంకారయో
గ్పరుతాహేతుత్వసామ్యారభేదాభ్యుపగమేపార్థివత్వసామ్యాన్యుటపట
యో శృంగీత్వసామ్యాగ్రోమహిషయోరప్యభేదప్రసంగాత్తయోస్తా
దాత్యం నసిద్ధ్యతీతి-అసిద్ధేరితి - అయమాశయః - గుణాలంకారయోర
న్యోన్యవ్యావర్తకధర్మసదృశాదభేదోనసంభవతీతి - తస్మిన్యోఃకిం
వ్యావర్తకమిత్యకాంతాయామాహ-తథాహి! తదితి- తద్వోన్యోజాదివచ

నం-తన్నతంద్వేధావికల్పితతానుపపత్తిందర్శయతి- తదితి - తత్తత్సహిత్య-
 త్యగ్ధః-ఆద్యంపరిహరతి-నాద్యగ్ధి- తత్రతన్నతప్రతిపాదనపూర్వకంహే
 తుంప్రతిపాదయతి-రీతిరితి-తన్నతం తేహంభోజరాజాదీనామతం- అస్తు
 కింతతిగత్యతాహ-రీతయశ్చేతి-తత్రేతి-తత్ర-తథాసతీత్యర్థః-గుణసాక
 ల్యస్యసకలగుణానాం-అయంభావః-సమస్తగుణాఃకావ్యవ్యవహారప్రవర్త
 కాశ్చైత్రావ్యాత్మభూతయోర్గుణద్వయోపేతయో శ్చసాదీపాంచాలో
 స్తతాస్సకల్యాభావేనావ్యాప్తిరూపదోషపత్యైరాద్యవికల్ప సుపపన్న
 తి-ద్వితీయంపరిహరతి-నద్వితీయగ్ధి-కుతగత్యాహ-అతివ్యాప్తైరితి- కుతో
 తివ్యాప్తిరిత్యతాహ-యత్కించిదితి-అయంభావః - ఆద్రావత్రప్రజ్ఞ

కాగుణాః తచ్చారుతాహేతవోఽలంకారాగ్ధితివ్యావర్తకధర్మ
 మాహుః । తన్నోపపద్యతే । తత్కింసర్వేగుణాస్తప్రసవర్త
 యః కతిపయేవా । నాద్యః । రీతిరాత్మాకావ్యస్యేతిహితన్నతం ।
 రీతయశ్చగుణాన్లప్తవచనరచనాత్మికాః । తాశ్చతీత్రః । గాడీవైద
 గ్ధీసాంచాలీచేతి । తత్ర సమగ్రగుణావైదగ్ధీ ఓజఃకాంతిమతీ
 గాడీ మాధుర్యసౌకుమార్యధుర్యసాంచాలీరీతిరితిహి స్థితిః ।
 తత్ర గుణసాకల్యస్యకావ్యవ్యవహారప్రవర్తకత్వే గాడీపాం
 చాలోరవ్యాప్తిః । నద్వితీయః । అతివ్యాప్తైః । యత్కించిక్షుణన
 త్తామాతేజయత్రకుతాహి కావ్యవ్యవహారప్రసంగాత్ । ఏవ
 మలంకారలక్షణమపిరూపణీయం ౩, వయంతుబూహుః । స
 మవాయప్యైర్విరిసోపస్కారకత్వం గుణసామాన్యలక్షణం ।

లత్యగ్ధిగువైస్కిప్రాజ్యః ప్రోద్యన్నుల్లసత్యేషధూమగ్ధిత్యాదావోజఃప్ర
 భృతినిగసద్భావేనకావ్యవ్యవహార ప్రసంగాత్కృతివయానాం తత్ప్రస
 తః-కిత్వమప్యనుపపన్నమితి-ఏవమితి-తదూపణప్రకారస్తు - కింసర్వేవ్య
 లంకారాస్తచ్చారుతాహేతవః కతిపయేవా - నాద్యః- తత్రతత్కతిప
 యాలంకారసద్భావేనావ్యాప్తైః-నద్వితీయః-అతివ్యాప్తైః-వహ్నిస్సున్న
 తింతి-ఇవభానురయంచకాస్తి-చంద్రాలైరివయుష్మాభిసాహసంపరమంకృ
 తమిత్యాదిఘాపమాదీనాంతచ్చారుతాహేతుత్వప్రసంగాదితి- తద్వై
 కింసర్వవ్యాప్తైరిత్యాకాండోయామాహ-వయమితి-సమవాయ

అయంభావః-యేరసస్యాంగినోధర్మాశ్చైర్వాదయశివాన్తః । ఉత్కర్ష
హేతవస్తైస్యరచలస్థితయోగుణాః । ఆన్యకపవశౌర్యాదయోనాకారస్య
యథాతథారసస్యైవమాధుర్యాకయోగుణానవన్ణానామితి-ఉపస్కర్వం
తితంసంతయేంగద్వారేణజాతుచిత్ । హారాదిపదలంకారాస్తైనుపా
సోపమాదయః । యేవాచ్యవాచకలక్షణాంగాతిశయముభేన ముఖ్యంరసం
సంభవినముపస్కర్వంతి తేకంతాద్యంగానాముత్కర్షాధానద్వారేణ శ
రీరిణోప్యవకారకాహారాదయశివాలంకారాః - యశ్రుశునాస్తరసస్త
తోక్తివైచిత్ర్యమాత్రపర్యవసితాభిచితకావ్యప్రకాశకారవచనాత్సమ
వాయస్థిత్యామాధుర్యాదీనాంసంయోగస్థిత్యోపమాదీనాంచరసోపసాగ
రకత్వమిత్యుపసాగరకత్వతౌల్మేపిసమవాయసంయోగసంబంధాభ్యాం
వ్యాప్తత్రైసిద్ధత్వాత్పరస్పరవ్యావర్తకధర్మాభావాత్తయోరభేదభి
ద్వితీయవికల్పస్యనుపపన్నభితి ర నన్వస్తురిసోపసాగరకత్వం తేకలేతి

సంయోగవృత్త్యైరసోపసాగరకత్వమలంకారసామాన్య లక్ష
ణం । సమవాయసంయోగపదాభ్యాంగుణాలంకారియోః పర
స్పరవ్యాప్తత్రైసిద్ధా ర, రిసాశ్చ్యంగారాదయోనవపక్ష్య
మాణలక్షణాః తద్వ్యోరిత్తివ్యతిర్ద్రోపసాగరకత్వమిహలక్ష
ణద్వయేవివక్షితం । నన్వప్రసర్వేషాంగుణానాంరసోపసాగర

స్వరూపాభివ్యక్తాహ-రసాభితి ॥ విభావానుభావసాత్వికవృత్తిచారిసా
మగ్నిసముల్లసితస్థాయీభావోరసభివ్యక్తినిరసతరంగవత్సమాణలక్ష
ణాభివ్యక్తిః-ననుకుత్రచిత్త్రసశబ్దస్యైవభావపరత్వాభ్యుపగమాద్భావ
స్యైవభావీంవృత్తిమాశ్రిత్యైవరసశబ్దవ్యవహారయోగ్యత్వాచ్చభావోప
సారకత్వమిభావేదిత్యాశంక్యవక్షితార్థమాహ- తదితి-తేభ్యశ్చ్యంగా
రాదిభ్యోవ్యతిర్క్తాస్తద్వ్యతిర్క్తాభావాస్తేభ్యోవ్యతిర్క్తా శ్చ్యంగాగాదయ
స్తదుపసారకత్వేమితిభావోపసారకత్వ వారితాయతద్భిన్నభిన్నోపసార
కత్వమత్రవివక్షితమితి-నన్వయంప్రకారోపిదుష్టవివకింసర్వేగుణాస్తదుప
సాగరకాఉతకతపయేవా-నాద్యః-అసంభవాత్-నద్వితీయః- అభివ్యాప్తే
రిత్యాశయేనసోపహాసమాక్షిపతి-నన్వితీ-అయంభావః-మాధుర్యస్యసంభో
గవిద్రలంభకరుణశాంతరసాభివ్యంజకత్వ మోజసోపీరరౌద్రబీభత్సభయా

నకరసానుకూలత్వమిత్యాదినియమస్యవత్సమాణత్వాదాద్యవికల్పేనంభవః-కఃపయానాంరసోపసాగరకత్వోక్తాదిత్రకావ్యగతేష్వపితేషుతదుపసాగరకత్వప్రసంగాద్విత్తీయవికల్పేతివ్యాప్తిశ్చేతిభవతాప్రదర్శితఃకుమాగ్లోభవంతంబాధతత్త్వచేది-పరిహరతి-మైవమితి-తస్మాదేహితుమాహ-రసాతిరిక్తత్యతి-అయంభావః-నీరసకావ్యేగుణాస్థిత్యాదసోపసాగరకాశ్చేతివ్యాప్తిశ్చేత్సరసాతస్థలేగుణానామవర్తనాన్నాతివ్యాప్తిరి-తితోపపత్తిమాహ-సహితీ-అయంభావః-గుణగుణిణోస్సమవాయిత్యనియమాన్నాధుర్యాదీనాం గుణానాం గుణిణోరసాన్నిసృజ్యాన్యత్ర సమవాయోనద్యుద్భవతి-ఏతేనతత్త్వగుణానాంతత్త్వప్రసప్రతీతియమాదేవా

కల్పేనంభవః తత్త్వగుణానాంతత్త్వప్రసప్రతీతియితేర్వత్సమాణత్వాత్ కఠిపయానాంత్వేవ్యాప్తిరిత్యాత్మీయపవబాణోభవంతంప్రహరతీతిచేన్నైవం | రసాతిరిక్తేగుణానామవర్తనేనాతివ్యాప్తైరభావాత్ | సహిగుణాగుణిణోవిహాయాన్యత్ర సమవయంతీతిదృష్టం | ననుమాధుర్యాదయోగుణావిశ్లేషప్రతీయంతేయస్మిన్కుమారవర్ణవిన్యాసస్త్రమాధుర్యప్రతీతిసన్యత్రనేత్యన్వయః | రేకాభ్యాం వర్ణమాత్రధర్మత్వావగమాత్ అతోసంభవత్యిచేన్నైవం | తస్మాదధుర్యవిశిష్టరసస్యవ్యంగ్యత్వేన వ్యంగ్యగతమాధుర్యస్య వ్యంజకేన మారోఽప్యత్వప్రతీతేః | తత్పరిశీలనశాలినాంతురసికాణాంరససహవాయితయా తమతగ్జ్వాధాయినో మాధుర్యాదయో

సంభవపరిహారస్సిద్ధి ఏవేత్యాహ్యం | ననుమాధుర్యాదయోరసధర్మైశ్చ త్యనుపపన్నం తేషాంవర్ణమాత్రధర్మత్వాన్యమవాయంబంధేన రసోపసాగరకత్వరూపగుణసామ్యాంబుజముసంభవాక్రంతమితి శంకతే-నన్వీతి - పరిహరతి-మైవమితి - కులశర్మతలహ - తత్రైతి - యస్య గణధర్మగూఢాప్రీతిస్త్రైత్యన్యః - మాధుర్యేతి - అయమాశయః - విశిష్టరసస్యవ్యంగ్యత్వేనవర్ణానాంవ్యంజకత్వేనవ్యంగ్యగతమాధుర్యస్య వ్యంజకేనిస్థిత మూహేనమారోపః - స్తుతస్తురసధర్మత్వ మేవేత్యతోనాసంభవత్యి-తత్రానుభవపరప్రమాణమిత్యాశయేనాహ- తత్పరిశీలనే

తి- అతప వేతి- రససమ వాయితయాతమత-ద్వాధాయకత్వాదేవేత్యర్థః
మాధుర్యాదీనాంవర్ణధర్మత్వభ్రాంతింవారయతి- యదీతి-గుణాఃగుణ
శబ్దవాచ్యాఃకావ్యాత్మభూతరసధర్మత్వాదేవతేషాంగుణత్వవ్యవహార ఇతి
భావః- గుణాలంకారవైలక్షణ్యంవిశదయతి- నహీతి-అయంభావః - య
ధాత్వధర్మాణాంశౌర్యాదీనామేవ గుణత్వవ్యవహారోనురూపాన శరీరమా
త్రసంసర్గిణాంహారాదీనాంతతైవరసధర్మాణాం మాధుర్యాదీనామే
వగుణత్వవ్యవహారస్సముచితోనవాచ్యవాచకధర్మాణాముపమాదీనామితి-
ననుకథంతహి-రసశరీరభూతశబ్దార్థగతానాముపమాదీనాంవ్యవహితా

నుభవవర్ధతిమధ్యాసతే! అతపవై తెషాంగుణత్వవ్యవహారః ।
యద్యేతేరసశరీరభూతవాచ్యవాచకధర్మాపవస్యస్తస్మిన్నగు
ణాస్సస్థిః! నహ్యేత్తధర్మాశ్మౌర్యాదయఇవశరీరమాత్రసంస
ర్గిణోఽలంకారాగుణత్వేనవ్యవచిత్వంతే! తేహారాదయఇవ
కంతాదిషుసంయోగితయైవశబ్దార్థరూపేష్వవయవేషూత-
ద్వాధానద్వారాఽత్తనఇవరసస్యోపసాగరిణః ౬, ననుగుణా
స్సుచువాయవృత్త్యాఽంగినిరసేష్ఠితాః,అలంకారాస్తుసంయో
గవృత్త్యాఽంగమాత్రగతాఇత్యయంవిభాగః కుతఇతిచేత్!ఆ
త్మభూతరసంప్రతివ్యవధానావ్యవధానాభ్యాంతధానుభవవ్య
వస్థాపితత్వాదితిబ్రూయః!మాధుర్యాదీనాంవర్ణైర్వ్యజ్యమానా
నాంయదేవావ్యవధానైరరసపోషకత్వంతదేవతేషాంరససమ
వాయవృత్తిత్వం! ఉపమాదీనాంతువాచ్యవాచకోపసాగరకా
ణాం యదేవాభిధాదివ్యాపారవ్యవధానం తదేవతేషాంసం

నాంరసోపసాగరకత్వమిత్యత్రాహ-తఇతి-తేఉపమాదయః-అయంభావః
యథాకంతాద్యవయవస్థితానాంహారాదీనాం తత్తదవయవశోభాశయ
సంపాదనద్వారేణాత్మోల్లాసావహత్వంతధావాచ్యవాచకగతానాముప
మాదీనాంతమత-ద్వాధానముఖైరసోపసాగరకత్వమితి, ౬
ననుకేయంవిభాగవ్యవస్థిత్యాశంక్యాత్మభూతరసమిత్యాదిగా అనుభవ
సిద్ధయ్యమితిసమాధత్తై- నన్నితి- ఇతి- విభాగఇతీత్యర్థః- ననూభయేషామ
పితేషాంరసేషుసమవాయవృత్తిత్వంసంయోగవృత్తిత్వంచ కింకూపమి

శృంగార- మాధుర్యాదీనామితి- రహస్యమితి-ఆలంకారి కాకూతమిత్య
 థః ౭. ననుభంతర్నిరసమాశ్రయమాణాం మాధుర్యాదీనాం సగుణా
 లంకృతీశ్చ తి శబ్దార్థపిశేషణత్వమిత్యాశం క్యాపచారికోయం వ్యవహారశ్చ
 సమాధత్తై- నన్వీతి- అసంబంధాత్ శబ్దార్థభ్యాః సహసంబంధాభావా
 త్- అశ్రద్ధప్రంతమాహ - దృశ్యతేహీతి - అన్యేషామచాంధమాన్దై
 షాం- ఎగ్లపిశేషణస్వంకకారాదివగ్లధమన్వం - యథాగ్ధోవాస్తవిక
 యోగ్యవహరకకారస్పృహీగకారస్పృహీమణిత్యాదిప్రజ్ఞనకత్వంతత్సం

యోగ్యత్వమితిరహస్యం ౭, ననుయదిగుణారసధర్మావేవ
 నశబ్దధర్మాకథంతర్నితద్విశేషణత్వమసంబంధాదిత్యచైత్రసధ
 ర్మాణామపి తేషాం శబ్దేష్వారోపేణ సంబంధాపవత్తేః । దృశ్య
 తేహ్యన్యధర్మాణామేవప్రాప్తత్వాదీనామారోపిత. సంసగై
 ణవగ్లపిశేషణత్వం యథార్థస్యవహరజనకత్వంచ । అతోన్య
 ధర్మాణామపిగుణానాంవగ్లవిశేషణత్వం నమిదధ్యతే । కించలో
 కైష్పృగులభజత్వ విపులారస-త్వాదినా ఆకారవిశేషేణ క
 స్యాపితౌర్యమవగమ్యాన్యప్రాశూరేషితమేవాకార మవలో
 కయంతస్తత్రైవ శౌర్యంవ్యవహరంతి సరసాస్సాయమాకార
 శూరభః । అతోన్యంజకేవ్యన్యధర్మారోపవత్సనాన్మాధుర్యా
 దేర్వగ్లనిష్ఠతాప్రతీతేరౌపాధికత్వాద్యుక్తం రససమవేతా
 గుణాశ్చ ౮ నాపిక్యతకరత్వాదితీత్యతీయేద్వితీయః గుణకృ
 తచారుతాయాలంకారకృతచారుతావిలక్షణత్వై నకృతకర
 త్వాభావాత్ । తథాహి । అలంకారాహ్యంగినిరసవిద్యమానేత

సావకత్వంచ-దృష్టాంతంతరమాహ- కించేతి- అతశ్చితి - వ్యంజకేతికా
 రే- వ్యంగ్యభూతస్యధమన్యశౌర్యస్యారోపవత్సనాత్- ఔపాధికతా
 త్ మాధుర్యాదీగుణాశ్రయభూతరసద్వారకత్వాదిత్యధః- గుణాలంక
 గాణామేవం వ్యాప్తిసద్భావా స్మరస్మరవ్యావర్తక ధర్మాభావాద
 భేదశ్చితి ద్వితీయవికల్పస్యనుపపన్నశ్చిత్తపూర్వేణసంబంధః ౮, తృతీయ
 ద్వితీయంపరిహరతి-నాపీతి-కృతంకరోతీతికృతకరస్తస్యభావస్తత్త్వంత
 స్సాత్- కుతశ్చత్యతతహ- గుణేతి- ఉక్తమగ్ధంవిశదయతి-తథాహి-త్వాది

నా- ప్రాచుర్యేణాతిశయేన- యథే-ఽంగినలత్సనః- క్వచిది-యథేతి-
హారాదయః- కంఠాద్యవయవశో భావహాతిశయః- తథేతిపూర్వేణసం-
బంధః-యత్తదోద్విత్యసంబంధాత్-నన్వవిద్యమానేపిరసేషబ్దాథవై చిత్రి-
జననమాత్రపర్యవసానోక్తా చిత్తకావ్యస్థాలంకారేషుసంయోగ సంబం-
ధేనరసోపసాగరకత్వమిత్యలంకారసామాన్యలక్షణమవ్యాప్తమిత్యాశం-
క్యసమాధత్తై-నచేతి- నీరసకావ్యగతేషుస్వచ్ఛందోచ్ఛలదచ్చకచ్ఛేత్వా-
దిచిత్తకావ్యస్థితేష్విత్యధః-మత్యత్యతలహ- తథావిధేతి-వ్యంగ్యరసః-
వ్యంజకజాతీయశబ్దోద్ధత్తు-తయోః- అయంభావః- నీరసకావ్యగతాలం-

దంగణాతశబ్దాథవై చిత్తాధానద్వా రణాపాచుర్యేణరసోప-
సాగరకాః-యథాహారాదయః కంఠాద్యవయవశౌందర్యాతిశ-
యాధానద్వా రేణాంగినోతిశయమాదధతి । క్వచిదవిద్యమానే-
రసేషబ్దాథవై చిత్రిజననమాత్రేణాపిపర్యవస్యంతి । యథాచి-
త్తైప్రతిమాయాంవాచివిద్యమానేప్యాత్మనిహారాదయః, నచై-
తావతాసంయోగవృత్త్యరసోపసాగరకత్వరూపస్థాలంకార-
సామాన్యలక్షణస్య నీరసకావ్యగతేష్వలంకారేష్వవ్యాప్తిరా-
శంకనీయా । తథాఽధస్తలేరసశబ్దస్యవ్యంగ్యవ్యంజకజాతీయ-
యోరభేదాద్యవసాయేనప్రవృత్తత్వాత్ । గుణాఃపునర్విగ్న-
మానైరసేతంపుష్టంతి, అవిద్యమానేశుస్వయమేవనవిద్యంతే ।
రసపోషకత్వంతుదూరతోపాస్తం । ఇథంగుణాలంకారయో-
శ్చారుతాహేతుతాయాం వైలక్షణ్యాత్యక్తరత్వాభావేన-
న్వయోరవ్యుపాదేయత్వంసిద్ధం ౯, కావ్యప్రకాశకారా-

కారేషువ్యంజకజాతీయోపసాగరకత్వస్యవిద్యమానత్వేనవ్యంగ్యవ్యంజ-
కజాతీయయోరభేదసంభావనయావ్యంగ్యోపసాగరకత్వస్యాపివ్యమా-
నత్వాన్నావ్యాప్తిరితి- గుణైష్వనైవంభావశత్యాహ- గుణాతి- ఇథమి-
తి- అయం భావః-గుణాలంకారకృతయోశ్చారుతయోర్విలక్షణత్వేననా-
న్యతరవైయధ్యమితి ౯ తస్మాద్గుణాలంకారయోర్ద్వయోరప్యవశ్యక-
త్వేనగూఢావళీయత్వేనత్యుద్భేదశాసుసారేణాదౌగుణాన్నిరూపయితుంమత-
భేదానాహ- కావ్యప్రకాశకారాద్యాఇతి ॥ బహుసంస్కృతత్వాదౌకా-

వ్యవ్రకాశకారమతానుసారేణ మాధుర్యాదీనాం త్రయణామపిక్రమే
 ణలక్షణోదాహరణాన్యాహ- ఆనందనివ్యందిత్వమితి- రచనావైచిత్ర్య
 ప్రయుక్తానందవాహిత్యమిత్యర్థః- తతేన సవ్యజ్యతశ్చత్యత్రాహ- తస్యేతి
 కిమాశ్రయంతదిత్యత్రాహ- ఇదంచేతి- ఓజోలక్షయతి- ఓజశ్చితి- దీప్త్యాత్మ
 కస్సమాసభూయ స్త్యప్రయుక్తసావధానతాయాపాయశ్చేతోవిస్తారస్త

ద్యాస్త్రీస్తుణాన్వర్యజీగణన్ తాంశ్చాన్యాంత్యస్తభోజాద్యా
 స్తాంశ్చతుర్దశచాపరే॥ మాధుర్యోజఃప్రసాదాస్త్రయపవగుణా
 ఇతికావ్యప్రకాశకారాదయః ప్రాహుః॥ తాంశ్చాన్యానపిక్షే
 షసాకుమార్యాధవ్యక్తిసమతాదార్యకాంతిసమాఖ్యంస్తప్తభా
 జరాజాదయః॥ తాన్దశచాన్యాంశ్చతుర్దశవిద్యానాధాదయః॥ క్షే
 షఃప్రసాదస్సనుతామాధుర్యంసుకుమారతా॥ అగ్రవ్యక్తిరుదా
 త్రత్వంతథాకాంతిరుదాత్రతా॥ ఓజస్సుశబ్దతాప్రేయబౌద్ధిత్యను
 ధవిస్తరః॥ సమాధిసౌస్త్వ్యాగాంభీర్యేసంతేపోభాషికంతథా॥
 సమ్మితత్వంతథాప్రాధికుక్తిరీతిస్తథాగతిరితి॥ తత్రమాధుర్యాద
 యస్త్రయస్సర్వసంప్రతిపన్నాః॥ ఆనందనివ్యందిత్వంమాధు
 ర్యం- తస్యప్రాచుర్యేణపుథక్పదతాలక్షణశ్చబ్దిధర్మోన్యంజకః॥
 ఇదంచసంభోగవిప్రలంభకరుణశాంతానురూపం॥ ఓజఃపునర్దీ
 ప్త్యాత్మకచేతోవిస్తారహేతుః॥ తవ్యంజకంసమాసభూయ
 స్త్వం- వీరరౌద్రబీభత్సభయానకెషుచైతత్ప్రయోజ్యం॥ య
 చ్చిత్తంహ్యశ్నుతేహ్మయశ్నుమేంధనమివానలః॥ సప్రసాదో
 మనస్సర్వరససాధారిణ్యితి॥ తస్యప్రసిద్ధార్థత్వంవ్యంజకం
 ౧౦- మాధుర్యంయథా॥ రామేభిముఖేసీతావ్రీడాద్విముఖితమే
 విముఖిభిత్తాద్భస్వాతతోపివిముఖిసమందహాసంప్రయోగపరిరే
 భే॥ ౧॥ ఓజోయథా॥ శుంభచ్చుండాలశైలావరతపరిగళదా

స్యహేతుః - ప్రసాదంలక్షయతి - యఇతి- స్పష్టం ౧౦, మాధుర్యము
 దాహరణి॥ రామఇతి॥ పరిరేభేవరిరభా- అత్రసంభోగశృంగారోరసః- వృ
 థక్వంత్యప్రయుక్తాహోదకత్వంచాస్తీతిమాధుర్యం॥ ౧॥ ఓజఃదాహరణి
 శుంభదితి॥ అన్తాకృష్టాచ్చాపామ్నయితాః - నివిడితరాజువచ్చుండాలయె

కాండప్రకాండబాణశ్రేష్ఠస్తవజ్ఞానామాలాస్తాభిఃకరాలోభయం
కరఃకఘరాఘవవివశిఖదావాగ్నిః- శుభంతశ్శేభమానాశ్శుండాలా
వివశైలాస్తైభ్యఃఅవిరళయధాతధాపరగళంత్యోదానధారావివర్షుర్యా
ప్రవాహాయేషుతాని-భాగ్విమృంతిహజంతిచరధాంగానిచక్రాశ్చైవభాగ్
వ్యతూజద్రధాంగాస్తాద్యగ్విధవక్రవాకాయేషుతాని - అనురాపవ
హరయస్సింహస్తైర్యుతాని- ఉగ్రాఃఖడ్గినఃఖడ్గధరావివతాద్యశామ్యగవి
శ్రేష్ఠస్తైరావృతాని-వైరిసేనారావణస్తైన్యాశ్యేవనానదహతి - అశ్రుస
మస్తవస్తువివయంసావయవకూపకం-రొదోగ్రినః-సమాసఘాయస్త్యం
చాస్తీతిసమన్వయః॥ ౨॥ ప్రసాదముదాహరతి ॥ చరంతమితి ॥ ఖగం
బాణం- అజిహ్వాగఖగాశుగాభిర్యమరః- అహీనామహంతః- వైరిణశ్శత్ర
వః- అహూబాణదర్శనమాత్రేణలేస్వపురాణివరిత్యజంతీత్యాశ్చర్యం

నధారారురాణిభాగ్విమృంతూజద్రధాంగాన్యపరహరియ
తాన్యగ్ఖడ్గావృతాని । ఆకణ్ఠాకృష్టచాపద్యుత నివిడతరో
చ్చండకాండప్రకాండజ్ఞానామాలాః కరాలోదహారిఘుశిఖి
వైరిసేనావనాని॥ ౨॥ ప్రసాదోయధా॥ చరంతమంబరేద్య
స్త్యారామేణప్రేరితంఖగం । అహీనావైరిణాభీత్యాముంచం
తనగరాణ్యహూ॥ ౩॥ ఏతేత్రయోభావరూపాః-ఇతరేషు
కేచిద్భావరూపాః- కేచిద్భావరూపాః-ఉభయేషామపిగుణ

ఆకాశేభగ్విమంతంగరుడంకృష్టామహూరగాగరభానముంచంతీతివ్య
జ్యతే- అత్రకేవలశైష్టశబ్దనిబంధనపరంపరితం-భయానకోరసః-ప్రసిద్ధా
ర్థపథప్రయోగశ్చాస్తీతిప్రసాదః ॥ ౩ ॥ అధనుణానాంభావాభావరూ
వతాప్రతిపాదనపూర్వకంకేషంచితైషువిదంతర్భావంచర్యయితి - ఏ
త ఇతి- త్రయోమాధుర్యోజఃప్రసాదాః- ఇతరేష్వితి-కేచిద్గాంభీర్యాద
యః భావరూపాః-స్వతపవోతగ్ధహేతుత్వాదిభావః- కేచిదితి- కేచి
త్యేకుమార్యాదయః- ఆభావరూపాదోమాభావస్వరూపాభిర్యుధైః - య
ధాహవిద్యానాథః- కేషంచిద్దోషపరిహారకత్వేనగుణత్వం-కేషంచిత్స్వ
తవివోతగ్ధహేతుత్వాద్గుణత్వమితి- శ్రుతికటురూపదోషనిరాకరణా
యసాంకుమార్యంగుస్తుతం- గ్రామ్యదోషనరాకరణాయకాంతిస్సీవక్య

తా-అపుష్టాధనిరాకరణాయార్థవ్యక్తిమ-తా-న్యూనాధికపదనిరాకరణాయసమ్మితత్వంమతం- అనుచితాధనిరాకరణార్థముదాత్తతాస్వీకృతా - విసంధినిరాకరణాయార్థిత్వంమతం-పతత్ప్రకర్షనిరాకరణాయరీతిరిష్టా-క్లిష్టపరిహారాయప్రసాదోమతః- అగ్నేలపరిహారార్థముక్తిస్వీకృతా- చ్యుతసంసారపరిహారార్థంసౌశబ్ద్యమిష్టం- ప్రక్రమభంగనిరాకరణాయసమతామతా-పరుషదోషనివృత్త్యర్థంప్రయోమతమితిచ॥ నన్యస్తుభావరూపాణాంగుణత్వందోషభావప్రయోజనకత్వాత్కథమభావరూపాణామిత్యాశంక్యద్వయానామపిగుణత్వమాలంకారికైరభ్యుపగత మిత్యాహ- ఉభయేషామితి॥ననుకాణాదైర్భావరూపాణాంరూపాదీనామేవగుణ

త్వంయుక్తం॥ సహికాణాదతంత్రభవగుణత్వంభావత్వనియతమలంకారశాస్త్రేసర్వసంప్రతిపన్నం - ఉపసార్కరత్వమాత్రేణగుణత్వవాదాత్ ౧౧, తత్రార్థప్రతిపాదనేవాక్యస్య నిరాకాంక్ష త్వేనపరిపూర్ణైర్ముడిత్యదబోధకత్వమర్థవ్యక్తిః । ఇయంప్రసిద్ధాద్ధివత్త్వరూపాత్ప్రసాదాన్నాతిరిచ్యతే- వికటాక్షరబంధత్వమాదార్యం- శ్లోఘ్యవిశేషణయోగఉదాత్తతా- గాఢబంధత్వమార్జిత్యం॥పతేత్రయదీజస్యంతర్భూతాః పరిపాకవత్కుక్తిఃప్రాశ్నిః- విదగ్ధభణితిరుక్తిః- సంయేషేణార్థస్యోక్తిస్సంయేషః-అనేకార్థశబ్దోక్తిస్సాక్ష్యం-ఉక్తార్థసమర్థనోక్తిర్విస్తరః-యావదర్థపదోక్తిస్సమ్మితత్వం- ప్రియతరవ

త్వముక్తంనాభావరూపాణామిత్యాశంక్యాహ- సహీతి-భావత్వనియతంభావత్వవ్యాప్యంసర్వసంప్రతిపన్నంసహీత్యన్వయః- తద్వ్యభావరూపాణాంకుతోగుణత్వమిత్యతాహ- ఉపసార్కరత్వమాత్రేణాతి- శబ్దార్థాపసార్కరత్వేనైవేత్యర్థః ౧౧ అథగుణనవకపక్షానుసారేణోదాహర్తంశ్లోషాదీనాంపంచదశగుణానాంకేమచిదంతర్భావమాహ- తత్రైతి ॥ ప్రసాదాన్నాతిరిచ్యతే- ప్రసాదేంతర్భవతీతిభావః- పరిపాకవతీతి-ప్రాశ్నిరుక్తైఃపరిపాకభివేద్యానాథః- పరిపాకావైచిత్ర్యవిశేషః - యావదర్థేతి- యావంతోగ్ధాయావదగమితతద్గితాంతేనవిగ్రహః - తమక్తంహరదత్తేన- యావదిత్యన్వయంచాస్తితద్గితాంతశ్చవిద్యతే। అతోనిత్యసమాసే

పితృతాం తేన విగ్రహితః- యావదవధారణశత్యస్య యీభావః - యావ
దధంపదానియస్యాంసాతథోక్తాసాచసాక్షిక్షేప్త - అభిధేయాపేక్షయా
యత్రైకమపిపదంసన్యాసం నాప్యధికంతస్సమ్మితత్వం - ఏషామితి-ప్రా
ధ్యాదీనామష్టానాముక్తావంతర్భావశత్యర్థః - తతశ్చ-తథాంతర్భావే
సతీత్యర్థః-ఓజితః-స్పష్టః- ౧౨ ఓజః ప్రభృతీనాం త్రయాణాముదా

స్తూతిః-ప్రయః - ఆరోహోవరోహాభ్యామతిరమ్యోక్తిర్గతిః అ
వైషమ్యేనపాదవతుష్టయేష్యర్థకథనంసమతా। ఏషామష్టానా
ముక్తిరూపత్వాద్వైషమ్యవముక్తిరూపగుణేంతర్భావశత్యష్టా
నామేకత్వం- అన్యధమన్యాస్యత్రారోపణంసమాధిః-అ
స్యారోపగర్భేషురూపకాదిష్టంతర్భావశత్యతీనగుణత్వం। అనే
కవదానామేకపదప్రతీతివిషయత్వంక్షేపః । అయంతుశబ్దస్తే
షేంతర్భావశత్యతీనగుణః- బంధోజ్జ్వలతాకాంతిః - శబ్దసా
ధుత్వంసుశబ్దతా- గూఢార్థత్వంగంభీర్యం- భావాద్యావా
గ్వృత్తిస్సాభావికం- ప్రక్రమనిర్వహణంరీతిః- ఏతేపంచాపి
పృథగ్గుణాః - సానుస్వారికోపలవర్ణతాసుకుమారతా - ఇ
యంమాధుర్యేంతర్భూతా-తతశ్చఃఓజఃప్రసాదమాధుర్యా
ణ్యుక్తికాంతిసుశబ్దతాః । గాభీర్యంభావికంరీతిమూఢుఃకేచి
ద్గుణాన్నవ ౧౨. తత్రకాంతిర్యథా॥ తారాహరహరాచ
లాంబరసరిస్నీహర హీరామరాహారా సారపటీరసౌవరకరి
న్యకూరభారోద్ధరా । కీర్తిఃకార్తికచంద్రమూర్తిః విజయి
స్సూర్తిస్త్యదీయాగుణారామశ్రీరఘురామరామమకరోద్ధీ
ప్రాదిశఃప్రాయశః॥ ౪॥ రీతిర్యథా॥ కళ్యాణకేళికలనాక
విపుంగవానాంకౌతూహలంకిమపికంజవిలోచనానాం। కీర్త్య

హృతత్వాదవశిష్టేషడష్యయధాక్రమముదాహర్తుకామఃప్రధమంకాం
తిముదాహరతి- తారేతి- సువస్సంబంధీసౌవరఃసచాసాకరీచసౌవరకరీచ
తేషాంన్యకూరేన్యకూరరూపేభారేడుద్ధరాఅనగళా- తారాదీనాం
తిరస్కారోమదధీనశ్చితభారవ్యాహితీ తద్వదతిధవతేతియావత్- గుణానా
మారామాశ్రయభూత- అత్రబంధస్యాత్యుజ్జ్వలత్వాత్కాంతిః॥ ౪॥ రీ

తిముదాహరతి॥ కళ్యాణేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ రీతిముపపాదయతి
అత్రేతి॥ ౫॥ ఉక్తిముదాహరతి మందోదరీతి॥ యోగ్యానగ్నంకరణ
అంబరభూతస్యాగ్నవస్య పహరాద్దిగంబరత్వసంపాదకాయః త్సురప్ర
బాణపశేషమైసదీప్రాప్రకాశమానా - కాప్యనిర్వాచ్యాకలావ్యక్తిః॥
యోజయతి - అత్రేతి॥ ౬॥ భాషికముదాహరతి॥ అసారమితి॥ స్ఫు

ద్గమఃకమలబంధుకులోద్భవానాంకస్యాత్సవంసకురుతేభువికో
సలేంద్రః॥ అత్రప్రకాశితస్యకకారస్యపునః పునర్నిర్వహ
ణాదీతిః॥ ౫॥ ఉక్తిర్యథా॥ మందోదరీతిలోచనబాష్పిత్క
టప్యష్టిపూర్వదిగ్వాత్యా॥ యోగీనగ్నంకరణత్సురప్రదీపా
ప్రభాతికాపికలా॥ అన్రినామగ్రహణమకృత్వాపిరామప్ర
త్యాయనేనవైదగ్ధ్యప్రకటనాద్భవశ్చ్యుక్తిః॥ ౬॥ భాషికం
థా॥ అసారంసంసారంజహిహివిరసారంభవహుళం మమ
బ్రాతశ్చేతఃపరిచినువచోతః పరమిదం॥ మహేంద్రాదాశేధీరే
భవనభరభారేయవిభవేగుణారామే రామేదశముఖవిరామే
కురురతిః॥ అన్రిభిమతార్థప్రవతనీయచేతసిప్రియరూప
భావనాపశాద్భ్రాతరివాగ్న్వత్తీరితిభాషికం॥ ౭॥ గాంభీ
ర్యంయథా॥ ప్రాయేణమాగ్నజైరామోనామరారీ నమీమ
రత్॥ భిత్వాంగాన్యకరోత్కంతుఫలాయనపరాయణాన్॥ అ
న్రిజకులహుటస్థస్యమాతాండస్య ముహుర్ముహుర్కండల
భేదోమాభూదిత్యభిసంధానాత్తకస్యామరద్విషదమారణకా
రణస్యాస్థిస్యసూక్ష్మాత్వాన్దాంభీర్యం॥ ౮॥ ఉక్తోదాహరణాన్యే
వసాశబ్ద్యస్యోదాహరణానిరప్రవ్యాని॥ ఏవంసూక్ష్మధియాం
మాగ్నమాగ్రిత్యోదాహృతంమయా॥ మాధుర్యోజః ప్రసాదా
స్తుసాశబ్ద్యేనసమన్వితాః॥ గుణాశ్చత్వారవివైతే మమసూ

ప్రం॥ ౭॥ గాంభీర్యముదాహరతి - ప్రాయేణేతి॥ నామీమరత్ సమార
యామాస॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౮॥ లాఘువార్థముదాహరణ మంతరే
ణసాశబ్ద్యోదాహరణందర్శయతి- ఉక్తేతి॥ పాగ్రిగుదాహృతైర్లాఘ్య
జఃప్రసాదై స్సహృతేషడపిమిళిత్యానవగుణానిరూపితాః॥ అథస్వరూపం

ప్రహరయన్మగమయతి-విషమితి ॥ శ్రయవివేతిమతంవాఅత్యర్థంమన
సేరోచతఇకసంబంధః ౧౩ ఇతీత్యాది ॥ ..... *

క్షుతరేక్షితుః। శ్రయవివేతివాత్యర్థంమనసేరోచతేమతం౧౩,
ఇతిశ్రీమత్ప్రభువనపవిత్రహరితగోత్రవతంస వారాణశీ
వంశపద్మాకరవ్రభాతభానునా పదవాక్యప్రమాణపారావా
రపారీణశ్రీమహాపాథ్యాయపర్వతనాథసూరిసూనునా
శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నాకరపారిజాతేననిర్మలాచారపూ
తేనచతుర్థశవిద్యావిభూషణవతాశ్రీధమశంఖ్యావతా పర
చితే శ్రీమద్రఘకులతిలకయశోఘనసారసురభితే సాహిత్యర
త్నాకరనామస్యలంకారశాస్త్రేగుణనిరూపణం నామ పంచమ
స్తరంగః ॥ ..... *

అస్థామందిరమిందిరా...విజయతేసాహిత్యరత్నాకరః॥ ధ
ర్మాస్తర్వాణివర్యప్రభువనవిదితేవారణాశ్యస్వయేయస్సంజా
తఃపర్వతేశాచ్ఛుభగుణగణభూర్యల్లమాంబాసుగర్భేకావ్యా
లంకారకృష్ణాస్తుతిరవిశతకోన్నాటకాదిప్రణేతుస్తస్యాలంకార
శాస్త్రేరఘపతివిభుకేపంచమాయంతరంగః ॥ ..... *

ఇతి శ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్యరత్నాకర వ్యాఖ్యానే
మందరాఖ్యానే పంచమఃప్రస్థః,

శ్రీరామార్పణమస్తు.

శ్రీరస్తు.

శ్రీరస్తు.

శబ్దాలంకారతరంగప్రారంభః - ౬

ఇథంగుణాన్నిరూప్యానంతర్యాదలంకారనిరూపణంప్రతిజానీతే॥
అథేతి॥ అథగుణానిరూపణానంతరం॥తత్రేతి॥ తత్రనిరూపణే- ప్రాగ్గుణత
రంగవివ॥ప్రథమతశ్చబ్దాలంకారనిరూపణేయ్యక్తిమాహ- తత్రేతి॥తత్రద్వి
విధేష్వలంకారేషు ౧, తత్రాదౌశబ్దపానరుక్త్యమూలంభేకానుప్రా
సంలక్షయతి॥ ద్వయోరితి॥ యుక్త్యయోరవ్యవహితయోః - నిరంతరాల
వ్యవహితా- రసాద్యనుగతఃప్రకృష్టాన్యాసోనుప్రాసః- తదుక్తం॥ ప్ర
కృష్టోవర్ణవిన్యాసోరసాద్యనుగతోహియః । సో^౨నుప్రాసస్సచచ్ఛేదవృ

అథాలంకారానిరూప్యంతే॥ తత్రాలంకారసామాన్య లక్ష
ణంప్రాగేవావాదిష్మ-తేచాలంకారాద్వివిధాః - శబ్దగతాల
గ్దగతాశ్చ - తత్రార్థప్రతీతేశ్చబ్దప్రతీతిపూర్వకత్వాత్ప్రథ
మంశబ్దాలంకారానిరూప్యంతే ౧ ద్వయోర్ద్వయోర్వ్యంజన

యోర్యుక్త్యయోర్యానిరంతరా॥ ఆవృత్తిశ్చుక్తియతే సోయం
భేకానుప్రాసఃకూరితః ॥ భేకావిదగ్ధాస్తదభిమతానుప్రాస
శ్చేకానుప్రాసశ్చిత్త్యన్వర్థసంజ్ఞా॥ యథా॥రాజరాజసమైశ్వ
ర్యశ్చాస్త్రభాసురధీరధీః॥రాజరాజద్యశాశరేజేరామోదాశర

స్త్వపాధిగతోద్విధేతి॥ ఉదాహరతి॥ రాజరాజేతి॥ రాజరాజేనకుబేగే
ణసమమైశ్వర్యంయస్యసతతోక్తః- అత్రరాజరాజశబ్దేనభోభానోభి
ణవారిధభజసకింపూర్వాపరో వారిధీసప్తార్వాహమతోనుకిం హరిహ
యోరుంధర్వతస్సర్వతః॥ శత్రుస్త్ర్వంసహితప్రిపుక్షితివతేర్వారంభ
రంగతేపుత్రాస్త్రస్మికటేమనుష్టుదికరేకర్ణః కృపాణేంతకశ్చిత్త్యత్రమ
నుకణ్ఠాంతకశ్చైర్ధర్మివాచకైస్తద్ధర్మభూతానీత్యోదార్యశాసనానీవధర్మ
భూతమైశ్వర్యముచ్యతే- శాస్త్రేనుభాసురాధీరావధీర్యస్యసతతోక్తః-

రాజాచంద్రస్తద్వద్రాజశోయస్యసతథోక్తః- అనృపాదవతుష్టయ
సినైరంతర్యేణవ్యంజనద్వయావృత్తేచ్ఛేకానుప్రాసితతిబోధ్యం॥ ౧॥ అథ
సంఖ్యానీయమరహితంవృత్త్యనుప్రాసంలక్షయతి॥ ఏకేతి॥ అత్రైకస్యవ్యం
జనస్య సకృదావృత్తావైవిత్యాగ్రీభావాత్సామధ్యాదసకృదావృత్తి ర్నభ్య
తే- ద్వయోస్తుసకృదేవ- అన్యథాచ్ఛేకానుప్రాసత్వప్రసంగాత్-వ్యవ
ధానైత్యసకృదావృత్తావపినఃరోధః- త్ర్యూదీనాంతుసకృదసకృద్వావ్య
వధానేనావ్యవధానేనవాఆవృత్తిర్ద్రష్టవ్యా॥ అస్యాన్వర్థతాండశః-యతి-
తత్తదితి॥ వృత్త్యాకైశిక్యాద్యన్యతమయా॥ నను రాజరాజేత్యాదౌచ్ఛేకాను
ప్రాసేకృష్టాముష్టాత్త్విత్యాదౌవృత్త్యనుప్రాసేచస్వరపానరుక్త్యస్యా
పివిద్యమానత్వాత్-ధంవ్యంజనమాత్రపానరుక్త్యోక్తిరిత్యాశంక్యపరిహ

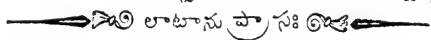
— ❁ వృత్త్యనుప్రాసః ❁ —

ధీరధీ॥ ౧॥ ఏకద్విత్వాదివణ్ణానాంపునరుక్తిర్భవేద్యది॥ సం
ఖ్యానీయముల్లంఘ్యవృత్త్యనుప్రాసః పరితః॥ తత్తత్త్రసస
ముచితవర్ణ విన్యాసాత్త్రికయావృత్త్యో పలక్షితత్వాద్వృత్త్య
నుప్రాసత్వం॥ అత్రపూర్వత్రచస్వరసాదృశ్యమానుషంగికం
స్వరవ్యంజనసాదృశ్యస్యతుయమకప్రయోజకత్వంవక్ష్యతే॥
యథా॥ మమైవకృష్టాస్తుతా॥ కృష్టాముష్టాతుసిష్టాస్వభిజనవృ
జినాన్యాశుదుర్వారవారావారాశేరాదిదారారుచిరుచిర
హీభనభేనాచ్చఫేనా॥ శుభాశుభాశ్చమ్యదూమిభామకర

రతి- అత్రైతి - అనుషంగాదాగతమానుషంగికం-తహి-తమభయసాదృ
శ్యంపుత్రావశ్యకమిత్యత్రాహ- స్వరేతి॥ వృత్త్యనుప్రాసముదాహ
రతి॥ కృష్టేతి ॥ వారాంజలానాంసమూహావారందుర్వారం వారం
యస్యాస్సాతథోక్తా-అహయశ్చేభాశ్చహీభాస్తేషామినో శేషేరావతా-
తాచ భనశ్చంద్రశ్చ తేతద్వదచ్చః ఘనోయస్యాస్సాతథోక్తా-శుభ్రాని
మౌలా- అశుశీఘ్రంభాగ్మ్యంతడిమిభ్రమకరాశ్చయేమకరగ్రామ
ణ్యస్తేషాం గ్రామస్యసమూహస్యనీడంనివాసస్థానభూతమగాధం గాం
భీర్యంయస్యాస్సాతథోక్తా-గాధమున్నతమరమశ్చిర్యస్యతత్తథోక్తంతా
దృశంయన్త్రోధఃకులంతస్యవివరభువిప్రవాహప్రతీరయారంతరావతా

శేవలభతస్సంచరమాణాభీవరౌఘాదాశ సంఘాయస్యాస్సాతతోక్తా- ౪౧;
 శ్రేష్ఠఃపఃప్రవాహాయస్యాస్సాతతోక్తా-కృష్ణాకృష్ణానదీ- సిష్ఠాసూ
 నాంస్సాతుముద్యంజానానామభిజనానాంకులీనానాం వృజి నానిపాపా
 నితశుముష్ణాత్వపహరతు- అత్రపాద చతుష్టయే పేకద్వి త్రాదివద్ధానా
 మాప్వతైర్వృత్త్యనుప్రాసః ॥౨॥ ఉదాహరణాంతరమాహ॥యద్ధైతి॥
 యద్ధశ్రద్ధయాసమిధా నామత్సహసంపన్నానాంమధ్యేప్రథమ విగ
 ణనాసిద్ధాఅగ్రగణ్యానైషాంమూర్ధన్యభూషాశ్శిరోమణయః- బాధావిబో
 ధాభాధానభిజ్ఞాః- రూక్షసారావహాబలాః- తేప్రసిద్ధాః- హంతేతిహ

మకరగ్రాహణీగ్రాహణీడా గాధాగాధారరోధోవివరభువి
 వలద్ధీవరౌఘావరౌఘా॥ ౨॥యధావా॥యద్ధశ్రద్ధా సమిధప్ర
 థశువిగణనాసిద్ధమూర్ధన్యభూషాయోధాబాధావిబోధారఘు
 ధరణిభుజాభిన్నదోస్సృంధబంధాః॥ లంకాలంకారభూతాది
 విజవజయినో రూక్షసారూక్షసారాహంతాహంతామహంత
 స్సనరసమరసాఃప్రేతతాంప్రాపితానై ॥ అహంతయాఅ
 హంకారేణమహంః- అత్రప్రళయార్థేవికల్పణావృత్తిః॥ తృ
 తీయతురీయచరణయోద్విప్రవణ్ణావృత్తిః॥౩॥ తాత్పర్యమేవ

శిన్నంస్యాన్నశుశబ్దార్థయోర్భిదాతయోగ్యాపునరుక్తిసాన్వ్య
 ఙ్గాటానుప్రాసశ్చతే॥యధా॥ మందారోమందార సింధు
 సింధుశ్చ మేరురపిమేరుః ॥ ఔదాక్యేగాంభీర్యైర్యేవనరా
 ఘవేణతేతుల్యాః ॥౪॥ యధావా॥దిక్పలాదిక్పలాభూషా

షే-శిష్టస్వయంవ్యాకృతం॥యోజయతి-అశ్రేతి॥౩॥ అథశబ్దార్థపౌనరు
 క్త్యమూలంలాటానుప్రాసంలక్షయతి-రాష్ట్ర్యమితి॥ తాత్పర్యమేవభిన్న
 మిన్ద్యనేనపౌనరుక్త్యదోషనిరాసః-శబ్దార్థయోర్గుభిదేత్యనేనయమకవ్యా
 వృత్తిః - లాటజనోపలాలితోనుప్రాసోలాటానుప్రాసః ॥ ఉదాహరతి
 మందారశ్చితి॥ అత్ర ద్వితీయమందారాదిశబ్దామందారర్వాదిధర్మావిశి
 ష్టపరాశ్శ్రీరామాదపక్వప్రత్యరూపతాత్పర్యంప్రలిపాదయంతీతి లక్షణస
 మన్వయః॥ ౪॥ తాత్పర్యభేదవిశేషికరణాయోదాహరణాంతరమాహ ॥

దిక్పాలాభిరావణేనహతేనతి- దిక్పాలాభిరావణయఃదిశఃపాలయంతీ
తిదిక్పాలాభిర్యన్తర్గసంక్షాణాతాభిరతాత్పర్యభేదః- ఎవంభూపాలాభి
త్యప్రాపిబోధ్యం॥౫॥ అథార్థపానరుక్త్యమూలాలంకారంలక్షయతి-పున
రుక్తవదితి॥యత్రార్థఃపునరుక్తవదాభాతి- అన్వయవేళాయామన్యధాభ
వతియదిసపునరుక్తవదాభాసోవామాలంకారః-అర్థాలంకారత్వేష్యన్యశ
బ్దపానరుక్త్యాపేక్షిత్యాచ్చబ్దాలంకారప్రప్తావేలక్షణంకృతం-అప్రేషితశబ్ద
వత్పర్యాయశబ్దేష్యప్యత్రైకత్వసాదృశ్యాదౌపచారికంశబ్దపానరుక్త్యం
బోధ్యం॥తత్రాద్యముదాహరతి-కృష్ణేతి॥వతురాణ్యాననానివననానియన్య

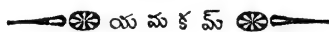
లాసాంప్రతంహిభూపాలాః । త్రైలోక్యహృదయశక్యేర

—❀ పునరుక్తవదాభాసః- ❀—

ఘుఘలతిలకేనరావణేనహతే॥౫॥ పునరుక్తవదాభాతియత్రా
ర్థోనతుతత్వతః । పునరుక్తవదాభాసస్సనామాఖ్యాతగోద్వి
ధా॥నామగోయధా॥కృష్ణాఘృతపురుషోత్తమచతురాననవా
గధీశలోకేశ॥సర్వజ్ఞేశ్వరశంకరరామశ్రీరామపాలయః
ణం ॥ శ్రీఃరామాయన్యతస్యసంబుద్ధిః-శ్రీరామ॥౬॥యథా
వా॥భ్రమరాళిసదృశకేశోదాశరథిర్భాతిభువనజీవనదః॥సా
యకశరేష్యభిజ్ఞోహరిహయగంధర్వతురగముఖకలితః॥ ౭॥ ఆ
ఖ్యాతగోయధా॥రాజతేద్రాసుధాభౌజప్రియమాహృత్యరాజ
తే॥రాజతేజోనిధేకీర్తిస్త్రైలోక్యేరఘురాజతే॥౮॥అవర్త్యతేర్థ
భేదేనసస్వరావ్యంజనావళిః॥యదాతదాస్యాద్యమకంబము

తస్యసంబుద్ధిశ్చతురానన - అత్రపాదత్రయోప్యాదౌతత్తత్పదార్థపానరు
క్త్యప్రతీతౌశ్రీరామపరత్వేనాన్యధాత్వాత్పునరుక్తవదాభాసత్వం॥౬॥ఉ
దాహరణాంతరమాహ-భ్రమరేతి ॥ అప్రాపివర్యాయపదత్రయోగేణప్ర
థమంభానమానస్యపానరుక్త్యస్యోక్తప్రకారేణాన్వయవేళాయామన్య
ధాపర్యవసానాత్పునరుక్తవదాభాసత్వం॥ ౭ ॥ద్వితీయముదాహరతి-రా
జతత్త్వతి- రాజతేద్రాకైలాసేసుధాభౌక్షీరసింధౌచ-స్థితామితీశేషః-శ్రీ
యంశోభామాహృత్యస్వీకృత్యత్రైలోక్యేరాజతే - అత్రరాజతత్త్వత్యా
ఖ్యాతస్యపాతతఃపునరుక్తవదాభాసనాదాఖ్యాతగతత్వం ॥ ౮ ॥ యమ

కంలక్షయతి-ఆవర్త్యత ఇతి॥యదాయత్రైత్యర్థః- ఆవర్త్యతేతన్వత్తిమః
క్రియతే॥ కావ్యాదర్శకావ్యప్రకాశాదిగ్రంథేషుయమకభేదాఃప్రపంచః
తాఃఅస్మాభిస్తువిస్తరభయాన్నేహప్రతిపాద్యంత ఇత్యాశయేనాహ-
త్రదిక్షాత్రమితి॥ఉదాహరతి॥ అగ్నిన ఇతి॥ ప్రాప్తాలనేకపాశాంద్విపా
నాంరాజయఃపజ్జయోయైస్తేతథోక్తాః - ప్రత్యర్థిపక్షే-ప్రాప్తాలనేః
పరాజయాయేనసతథోక్తః- అత్రయమ్యమానయోరుభయోరపిసాధన
త్వం-సమరసమరసఇత్యత్రైకీయసాధనత్వమన్యస్యానర్థత్వం-మహి
తిరోహితరోపతమాగణమిత్యత్రస్వయోరప్యనర్థత్వం - ఏవంసర్వత్ర

ధాద్యంతమధ్యగంస్వరవ్యంజనసముదాయస్యసాదృశ్యేనర
థనేయమకం॥ తదాద్యంతమధ్యగతత్వేనపాదార్థశ్లోకగతత్వే
నచబహువిధం॥ తత్రదిక్షాత్రముదాహ్రియతే॥అగ్నినోరామ
భవతఃప్రాప్తాలనేకపరాజయః॥ప్రత్యర్థీచాభవద్యుగ్ధేప్రాప్తాలనే
కపరాజయః॥౯॥జనస్థానంవనేరామఃఖరదూషణవర్జితం । రా
జ్యంవక్రేస్త్రీతోరాజ్యేఖరదూషణవర్జితం॥అత్రరాజ్యపక్షేఖరే
ణ్యత్రలయోరభేదాద్బలాపిశునాః॥ పూర్వశ్లోకేప్రథమైకవ
చనబహువచనయోక్త్యేషః॥ ౧౦॥ దధత్సరామోయధిభూరి
పారుషంచకారభూమేరధిభూరిపారుషం॥ విహాయగోష్ఠీమిత
రాంరసాదరంవ్యధతతస్మిన్మితరాంరసాదరం॥ అత్రపూర్వో
త్తరాధియోష్టత్పడక్షరాణామావృత్తిః॥భూమేరధిభూరాన్

ప్రకారత్రయంయథాసంభవంప్రప్తవ్యం ॥ ౯ ॥ ఇదమేవభంగ్యంతరే
ణోదాహరతి- జనస్థానమితి॥ రామఃవనేస్థితస్సజనస్థానంఖరదూషణవ
ర్జితంచక్రే-రాజ్యేస్థితస్సరాజ్యంఖరదూషణవర్జితంచక్రే - అత్రజ్ఞే
యాంశంవివృణోతి-అత్రైతి - పూర్వోదాహరణేవైలక్షణ్యందర్శయతి-
పూర్వశ్లోకఇతి-అత్రతుద్విత్తయైకవచనయోరితిభావః ॥౧౦॥ భేదాంతర
ముదాహరతి- దధతి ॥అత్రప్రథమపాదద్వితీయాధాన్యద్వితీయపాద
ద్వితీయాద్వైయమనాదేకం - తథాతృతీయపాదద్వితీయాధాన్యవతుర్థ
పాదద్వితీయాధాయమనాదేకమిత్యమకద్వయస్యోదాహరణమిత్యా

శయనాహ-అత్రేతి॥వ్యాకరోతి-భూమేరితి - అధిభూర్నాయకోనేతేత్య
మరః॥౧౧॥అథచిత్రాలంకారాకాలితమస్సంగ్రహకారికామాహ -
చక్రాదీతి- చక్రాదిబంధేమతత్రత్రవణపానరుక్త్యసద్భావాత్పైన
రుక్త్యమూలాలంకారానంతర్యం-తద్భేదాభితి- నిమగ్నత్యాదీనాంవణ
పానరుక్త్యాభావేపితన్నిషేధమూలత్వాచ్చిత్రాలంకారావభితిభావః-సన్న్య
స్యశబ్దాలంకారత్రైవనయుజ్యత ఇత్యాశంక్యసత్యమిత్యభ్యుపగమ్య సమా

యకః-భూరి మహత్ -పారుషం-దధత్ సరామః-యుధిరిపా
రుషంచకార-రసాభూమిః-ఇతరాం శేషాదిస్థితిరూపాం గో
ష్ఠీంపిహయ-అరంశీఘ్రి-రసాదనురాగాత్ - తస్మిన్నాదరం
నితరాంవ్యధత్రైతిసంబంధః ॥ ౧౧ ॥ చక్రాద్యాకారమాప
—❀ చిత్రాలంకారస్వరూపనిరూపణం ❀—

నావణ్ణాశ్చిత్రముదాహృతం॥ తద్భేదావనివర్తంత్యనిస్తాల
వ్యాదయోమతాః॥అత్రప్రథమాదిశబ్దేనగోమూత్రికాపద్మా
దయస్సంగృహీతాః । ద్వితీయాదిశబ్దేననిర్దంత్యనిరూప్యంత
క్లాపికాదయః॥సనుకథమస్యశబ్దాలంకారతా॥చక్రాద్యాకార
తాయారేఖోపరేఖానిష్ఠత్వాత్॥సత్యం॥వణ్ణానుమాపకరేఖా
నిస్తానామేవాకారాణామనుమేయనిష్ఠత్వాద్యవసాయాదౌప
చారికీయంశబ్దాలంకారతావాచోయ్యుక్తిరితివదామః॥తత్రచ

—❀ చక్ర బంధః ❀—

క్రబంధోయథా॥దర్పంధప్రసరాసురస్థిరమదప్రాణప్రహా
రిక్రియోవిష్ణుర్మత్తధమత్తస్థినిరశివం భానుక్షపాకృత్ప్ర
భాః । దత్తాంసునృతగుర్విపధరవిధస్ఫుటిఃప్రహేతిఃపరం ర

ధత్రై-వణ్ణేతి-అయంభావః-కకారాద్యక్షరానుమాపకరేఖానాంచక్రాది
బంధరేఖానాంచాభేదాభిమానేనచక్రాద్యాకారాణాంవణ్ణానుమాపక
రేఖానిష్ఠత్వోపపత్తౌసత్యామనుమాపకానుమేయయోరభేదోపచారేణరే
ఖానుమేయవర్ణనిష్ఠత్వసంభావనాద్దానియంశబ్దాలంకారతేతియాక్తికో
యంవ్యవహరణితి॥చక్రబంధముదాహరతి-దర్పేతి॥దర్పేణాంధాలవివేకాః
ప్రసరాస్సంచారాయేషాంతేషానురాణాంస్థిరమగ్రంప్రాణంశక్తించప్ర

కర్తృణామరతీప్రహరిణీతాదృశీక్రియాయస్యసతథోక్తః-మన్తథమన్త
తిసుందరః-భానుక్షపాకృతోరీషప్రకృష్టాభాఃకాంతిర్యస్యసతథోక్తః
జ్వంస్వయంవ్యాకరోతి-భాన్వతి-అయంభాశ్శబ్దః-నప్రభాశబ్దఇతిభావః-
ద్ధారస్తు||బద్ధ్యతేషడరంచక్రంప్రశ్యరంతన్నవాక్షరం । త్రయాశాః
పాదానాందశమంకణికాక్షరం । ఆదితస్సస్వతుర్యారైశ్చ్రయః
దాశ్చతుర్థగాః । వణాష్టష్టాంత్యమూరభ్యసంవదంతేతిమాక్షరైః ।
ధ్యేద్వద్వద్విసంవాదోషడరేషుక్రమాద్భవేత్ । చతుర్థైస్సప్తమైర్వ

మ్యోమేదయయావిరాధదమనోయోగీంప్రభాశ్యశ్చిరం||భా
నుక్షపాకృశ్చభాఇతిసకారాంతప్రథమైకవచనం । సూన్యత
గుస్సత్యవాక్ । వివద్ధరవిధాఅపన్నివర్తకప్రకారాప్సాతిస్సర్ప
రణంయస్యేతివిగ్రహః||యోగీంద్రైర్ధ్యయఃస్థిరశివంస్థాయ
మంగళం । విరాధాసురహంతామేవత్రామిత్యన్వయః । ఆత్ర
శృతీయేవలయేధర్మసూరికృతిః||షష్ఠేరామగుణమతిః । అష్టమే
రథపవబంధఇతిచప్రతీయతే । ఐవయోరభేదాత్ । అత్రబం
ధానాముద్ధారక్రమావిస్తరభయాన్నలిఖ్యంతే||౧౨||గోమూ

—* గోమూత్రికాబంధః *

త్రికాబంధోయథా । సురరాజమణీశ్యామస్థిరావరసుతావ
తిః । విరరాజఘృణీరామస్సరాసురకృతానతిః ॥ మణీశబ్దశ్చ
కారాంతః - స్థిరాభూమిః-ఘృణీదయావాన్ ||౧౩||నాగబంధ

—* నాగబంధః *

స్త్యస్తాభిస్సూర్యశతకేచింబవన్లనప్రస్తావేకథితః ॥ వింబం
ధ్వాంతవృథా—దం కనకధరశిరశ్చారిశోణమృదాప్తం వన్ల

ర్వర్ణనంకవర్ణయోరితి|| బంధస్థితవైచిత్రీందర్యయతి- అత్రేతి||త్రస్త
ద్బంధలక్షణాన్యన్యతోగ్రాహ్యణీత్యాశయేనాహ- అత్రేతి|| ౧౨ || గో
మూత్రికాబంధముదాహరతి|| సురరాజేతి||స్పష్టం||మణీశబ్దఇతి-ఇకారాం
తత్వేబంధానుపయోగాదితిభావః ॥ ౧౩ ॥ నాగబంధోదాహరణంగ్రం
థాంతరస్థమపీస్వయత్వాదత్రలిఖ్యతఇత్యాహ|| నాగబంధస్త్వేతి||ఉదా
హరతి- వింబమితి||కనకధరస్యశుభావన్లచలస్యశిరసిశిఖరేచరతీతితథోక్తం

■ ఇమ్యదాస్తంశోణప్రభం అర్పిషాంకదబోయస్త్రింస్తత్రతోక్తం - ఆ
 ఖయాధానకల్ప్యంరోగావాప్తిజన్యాం- ఖీణతాంకార్యం-ఆరోగ్యం
 ఖాస-రాదిచ్ఛేదిత్యరణాదిభివాః-ఉద్ధారస్తు॥ రేఖాఖ్యాంచతురశా
 విచతుషోష్ఠానికల్పయేత్ । రేఖాద్వయాంతరాశేస్యాద్యథాకౌష్ఠ్య
 హోష్ఠకంవిదితుకుండలీకుర్యాత్తద్రేఖాగ్రైర్యథాక్రమం । దిగ్రేఖాగ్రా
 నిబాహ్వనియోజయేద్దిక్రీయేమిథఃపకత్రతుఫణాపుచ్ఛమేశనంకల్పయే
 త్తథా। అంతరాఖ్యాతయీకుర్యాత్సందంశాస్సర్వరథామిథః । వణ్ణాపృత్తి
 ఫలాన్యత్రకోష్ఠకోణానిషోడశ । సందంశానాంచతుష్కంచకంఠశ్చేత్యేక

ధిపేమసోమక్షతదమురుముదఃకర్తృకవ్యూహహారి । శేషు
 మ్యదాత్మదైత్యానివతుదతులకర్తామయాధానకల్ప్యంక
 స్యేహఃఖీణతాముష్మివతుపటువరందైవమర్చింకదంబం॥ పద్మే
 వ్యధికంప్రేమయస్యతత్తథా । కవ్యూహంజలవ్యూహంహర
 తీతితత్తథా । దైత్యాధిపాకతుదతీతితత్తథా । అతులకర్త
 యస్యతత్తథా । కస్యసూర్యస్య । శిష్టంస్పష్టం ॥౧౪॥ అష్టద

— ❀. పద్మబంధః - ❀ —

శవర్తబంధస్తత్రైవాశ్వవణానేకధితః॥ యాదానత్రాణర
 క్తాతతిరినహరితాం జ్ఞాభినవ్యాస్తమాయా యామాస్తవ్యాన
 భిజ్ఞానవతుమరకతగ్రామసశ్రీరజేయా । యాభేరశ్రీసమ
 గ్రామియదరితతిరిసక్తాసరచ్చాజరాయా యారాజచ్చారసక్తా

వింశతిః॥ ఆవృత్తిర్యగ్నవణ్ణానాం నేతరేషామిహాకృచిత్ । అరేశానదశ
 బ్రహ్మవణ్ణాఃపాదవతుష్ఠగాః॥ ఆవతేరనైర్వృతాదికుండలేష్వప్రదక్షి
 ణం॥ యదైవంస్యాత్తథావణ్ణాన్పణాతోవిన్యసేత్సగ్రమాత్ । త్రింశదష్టా
 వింశతిశ్చవడ్వింశతిరనుక్రమాత్ । వేష్టనమిత్రయేవణ్ణాస్సమాప్తిస్తుగ
 థాంతరే। సర్వమేతన్నిధాయాంతస్సంగృహీతంవహాన్మభిః॥ ఒదికన్థలే
 కుండలితంస్వమంగంస్వేనత్రిరావేష్ట్యవిభంగిభంగం॥ ఖిప్తాగ్రైపుచ్ఛ
 మహాస్థితస్యపాత్యఃఫణాతఃఫణిబంధపవళితి॥ ౧౪

అష్టదశపద్మబంధముదాహరితి-యేతి॥ యాతతిఃఆజేర్యుద్ధాత్-అజేయాజే
 తుమశ్శ్యా-ఆసక్తాఅప్రతిబద్ధా-అఘనదుఃఖేనముక్తాసంతతగమనేవ్యక్త

८५०.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే

మేత్యధః-దుఃఖైనోవ్యసనైవ్యఘమిత్యమరః - ఉద్ధారస్తు॥కర్ణికాదిలిఖేః
 సోఽక్రమాద్విత్తువిదిత్తుచ॥సకర్ణికాంతప్రదిత్తువిదిత్తుతువికర్ణికాన్
 ప్రవేశనిర్గమాభ్యాంచదిత్తు తెస్యశ్చతుర్దశః॥వ్యవధానేనతానాద్యేద
 స్యత్రత్వసంతరానితి॥౧౦॥పోడశదశపర్వబంధముదాహరతి- చలీమసేతి
 మనామ ధ్యాయేమ॥౧౧॥మురజబంధముదాహరతి-రామేతి-స్పష్టం॥౧౨॥

నశమియమఘముక్తారణత్రాసదాయా ॥ అశ్రయేతిప్రతిపిశే
 వణంసంబధ్యతే । జ్ఞాభినవ్యా - జ్ఞైర్విద్యద్భిరభినవ్యాఅభి
 జ్ఞాతుమద్వా । అస్తమాయా-అస్తానిరస్తమాయాః పరకీయా
 యయాసాతథోక్తామాస్తవ్యాశ్రీస్తుత్యా । యదరితతిర్యద్వి
 పుపజ్జిగః-అశ్రీసమగ్రాతశివపూర్ణా-భవతీతేశేషః । రాజచ్చా
 రసక్తాలలితగతిపరా-అఘముక్తాచలసరచిత్వన్వయః । ఇనహ
 రితాంసూర్యాశ్వానాం తతిఃపజ్జిగరనభిజ్ఞాన్తందానవత్వి
 త్వన్వయః । శిష్టంస్పష్టం ॥ ౧౫ ॥ షోడశదశపక్ష్యుంధోయథా॥
 మలీమసమతంమర్త్యమవమత్యమహామతిమ్ । మనామరామమ
 మలంమహూమయమనామయం ॥ ౧౬ ॥ మురజబంధోయథా॥

—* మురజబంధః -*

రామభాసురభావస్థ్యం నామభాసిస్వభావతః । తవభాస్వర
భావస్థందేవభాసురభావద॥ భాసురభాభిర్నిమలజ్ఞానైర్వ
న్ద్యంభాస్వరభావేమశుద్ధమనసై-మతిష్ఠతీతి భాస్వరభావ
స్థం-ముముక్షుభిఃస్మర్యమాణమిత్యర్థః- భాసురభావద తేజ
స్విత్యప్రద-శిష్టంస్పష్టం ॥ ౧౭ ॥ యురికాబంధోయథా॥హా

—* యురికాబంధః. *

రహీరవర స్తంభాభూరిభూభాగభాగభా . భాసతేవిభురామే
శశమేరాభువితెనభా.శమేరా శాంతైర్ముమి- సంసారసం

యూరికాబంధముచాహరణి-హారేణి|| హే యశ- హారవదతిధవళాః హీరవర
స్తంభాయస్యాంసా - భూరయోభూభాగభోగాశ్చభాప్రకాశాశ్చయ
స్యాంసాతథాక్తా-విభభీరామామనోహారారామఃపశోజామదగ్న్యహ
రిరాఘవయోశ్చనా|| నితానిరమనోజ్ఞేష్టితిరత్నమాలా- అత్రతృతీయ

కాదవీవప్రతీపోచ్చారిణైవతుధ్ధపాదోభవతీత్యాశయేనాహ - అత్రేతి॥
౧౦॥పాదార్థభ్రమకచిత్తముదాహరణి-శోధితి-వ్యాకరోతి-శోధయితుమి

తావనివర్తకభూమిరిత్యర్థః అత్రోత్తరాగ్ధేపాదభ్రమకం ॥
౧౦॥ పాదార్థప్రమకయథా॥ శోధిసోమమసోధిశోధిరసార
రసారధిః। సోభావనానావభాసోమమతోనసతోమమ ॥ శోధ
యితుంపావయితుంశీలమస్యాస్తీతిశోధి-భక్తపావనఇత్యర్థః ।
సోమేనమస్యతఇతిసోమమసః-శివేపరిచ్ఛిన్నఇత్యర్థః-మనపరి
మాణఇతిథాతుః। ధీరసారః-పండితశ్రేష్ఠః- రసారధిస్సరసశే
ముషీకః- రలయోరభేదాత్- పశ్చాద్విశేషణసమాసః-అభా
వనయాఅసమాధినానావభాసోనవ్యక్త ఇత్యభావనానావభా
సః- ధ్యానైకగమ్యఇత్యర్థః- మమతయామమకారేణాఠానై
శ్శూన్యైర్వృత్తః - సరామోమమాధీశఃస్వామీ-యద్వానియ
బుద్ధోశేతఇతివా ధియశ్చశఇతివాధీశః- బుద్ధిప్రవర్తకఇన్య

—* సర్వతోభద్రబంధః *

ధః॥ ౧౧॥ సర్వతోభద్రబంధోయథా॥ శోధిసోమమసోధి
శోధివిభామమభావిధి । సోభావనానావభాసోమమనామమ
నామమ॥ధియావిభాతీతిధివిభామాతాదృశీమాలక్షీర్యస్యసఃధి
విభామమః- భాసోవిధోవ్యాప్తిర్భావిధఃప్రతాపవ్యాప్తిరిత్య
ధః- విధశ్చవిధావిధికవికల్పద్రుమోక్తోథాతుః - తస్మాద్భుక్తి
ర్థైకప్రత్యయః- సోస్యాస్తీతిభావిధి- ధీవిభామమశ్చాసోభావి
ధీచేతివిశేషణసమాసః- ధీవిభామమభావిధి- మంత్రశక్త్యాగ్ని
తసంపత్తిరుదీపితప్రతాపవ్యాప్తిశ్చేత్యధః-విభామేత్యత్ర
తతోమనిరిత్యాదినామనిప్రత్యయః అమమనామమనాః-అమ
మానాంనిర్నమాణాం నామేమనమసాః-రేషు మనోయస్య
సః - తథా-భక్తప్రణామాసక్తఇత్యర్థః । శేషంవ్యాఖ్యా
తం। అత్రచతుర్థపాదేద్వ్యక్షరత్వమభ్యుచ్చయః॥ ౨౦ ॥భ

తి॥౧౧॥సర్వతోభద్రబంధముదాహరణి-శోధితి॥వ్యాకరోతి - ధియేతి॥౨౦
శబ్దబంధముదాహరణి-శ్యామమితి॥శ్యామంశీలవర్ణం- భీమోభయంకరో

భూమాఅతిశయోయస్యతత్ - సారసస్యపద్మస్యదాస్యదందాసత్వప్ర
మాస్యంముఖంయస్యతత్ - ఆశ్రయత్సదయాయస్యతత్ - ఆశ్రయంతీ
యాయ త్తదితివా-యంతృజగన్నియంతృ - మంత్రితంనిఖిలలోకధ్యాత,
త్రిలోచనస్యశస్యంస్తుత్యం-ధామతేజః-వయమంజసాశీఘ్రమామనాః
ధ్యాతేమ-అశ్రభీమభూమధామేతిసామస్త్యైనవిశేషణతయారామన
మేలివిశేష్యతయాచ యోజయిత్వారామనామేత్యత్రశ్రీరామమితి స,
జ్ఞాసంజ్ఞినోరభేదోపచారాస్తథోక్తిరితిచకశ్చిద్వ్యాచఖ్యో॥౨౧॥హలబు
ధముదాహరతి-వితథేతి॥వితథేతరనారాచ అమోఘబాణ- హారఘుపతే.
త్వం-నవిద్యతేభ్రామోయస్యసఃఅభ్రామః-ప్రాంతినివారయంత్యన్ - ఆ

—* ఖడ్గ హల చాప గుచ్ఛ మత్స్య బంధాః, *—

క్షబంధోయథా॥శ్యామమామనామభీషభూమధామధీమయం
యంత్రితాసురాసు రామనామరాజదోజసా॥ సారసస్యదా
స్యదాస్యమాశ్రయద్దయంవయంయంతృమంత్రితంత్రిలోచ
నస్యశస్యమంజసా॥ ౨౧॥ హలబంధోయథా॥ వితథేతరనా
రాచచరానారతమభ్రామః॥మస్తానసేరఘుపతేధీరసారసా
రధీః॥ అభ్రమోధాగ్రింతిరహితః॥౨౨॥ చాపబంధోయథా॥సీ
తాపతియశోలేశోజిత్వాదియుగ్ధితోప్తసుకుందచందనసహారసీ
రపాణివ్యపాదపాన్॥ ౨౩॥ గుచ్ఛబంధోయథా॥ హరిహీర
హరస్ఫుర్తిమూర్తికీర్తిపురస్సర॥ చరవీరవరక్రూరదానవా
నవనక్రమ॥౨౪॥మత్స్యబంధోయథా॥ రాఘవాగ్నిభియాభి

చంచలస్సన్నితియావత్ - అభ్రామోప్రాంతిరహితశత్యత్రాప్యయమే
వాధః - ఆసారతంసతతం-మన్తానసేచర ॥ ౨౨ ॥ చాపబంధముదా
హరతి-సీతాపతీతి-స్పష్టం॥౨౩॥గుచ్ఛబంధముదాహరతి- హారేతి ॥ హరి
హీరహరాణాంస్ఫుర్తిరివమూర్తిర్యస్యాస్సాతథోక్త-తద్వదతిధవళేత్య
థః-తాదృశీయాకీర్తిఃసాపురస్సరాయస్యతస్యసంబుద్ధిః- హరిహీరహ
రస్ఫుర్తిమూర్తికీర్తిపురస్సర- క్రూరామేదానవాస్తేహం - యద్వా -
క్రూరాణాంచదానవానాంచ అనవసంసంహారపవక్రమోయస్యతస్య
సంబుద్ధిః-హేవీరవర-చర సదోవృత్తావృత్తస్వ॥ ౨౪॥మత్స్యబంధము

దాహరతి-రాఘవేతి॥భిన్నాశ్చలాయితా-సింధుబంధుంసముగ్రం- జీవనం-
జలంప్రాణధారణం చ ॥౨౫॥ అథసంగ్రహకారికోత్తరాధానుసారేణో
దాహర్తుమాహ-ఎకాచగమితి ॥ ఓష్ఠయోర్భవాఓష్ఠ్యాః ఉపూపధ్వానీ
యాఓవాతావకారశ్చేత్యేతే-తేనిర్గతాయస్తాత్వత్-ఉపూపధ్వానీయా
నామోష్ఠాః-ఓదాతోఃకంఠోష్ఠం-వకారస్యదంతోష్ఠమితివైయాకరణాః॥ఉ
దాహరతి ॥ అఘేతి- అఘహరణౌచరణౌయస్యతస్యసంబుద్ధిః - రణచణ
యుద్ధసమర్థ - దశగళస్యరావణస్య గళాపవగహనస రణ్యంతస్యదహన
భూతాస్సరళశరాస్సాధారణబాణాయస్యతస్యసంబుద్ధిః - అతరళాస్థి
రచిత్రాయే సతాభక్తానైషురతవత్సల-జయసర్వోత్కర్షేణవర్తన్వః॥౨౬॥

న్నాసింధుబంధుమవిందత| తదవ్యజీవనవతీవరవీరచమూరభూ

—❀ నిరోష్ఠ్య నిస్తాలవ్యాది చిత్రాలంకారభేదాః ❀—

త్ ॥ ౨౫ ॥ ఏకాచగ-సర్వలఘునిరోష్ఠ్యంచయథా॥అఘహ
రణచరణరణచణదశగళగళగహనదహనసరళశర | అతరళన
తరతనయజయజయదశరథతనయజలజదళనయన ॥ ౨౬ ॥ ని
స్తాలవ్యంచయథా ॥ వసుధానగ్నంకరణాఖండసకోదండకాండ
ధరపాణౌ | గౌతమసుభగంకరణాచ్ఛుతపదరేణౌమనోస్తుపు
రుషమణౌ ॥ ౨౭ ॥ నిమగ్ంత్యంచయథా॥పృథ్వీపుత్రీశితుర్భూ
ర్తిశ్చృతిస్తృతినిధిశ్చుచిః | నిరీతిర్యుధినిర్భీతిరిష్టశూలివిభూ
తిధృత్ ॥ ౨౮ ॥ నిర్దంత్యంనిర్దుర్ధన్యంనిరంతస్థంనిరూప్యకం

నిస్తాలవ్యమితి ॥ తాలుభవాస్తాలవ్యాఇచయశాః - ఇచయశానాతా
ల్యిత్వక్తౌత్వాత్ - నిగతాస్తాలవ్యాయస్తాత్వత్॥ఉదాహరతి॥వసుధే
తి॥వసుధాయానగ్నంకరణాఃఅంబగభూతాగ్ల వాపహరణేననగ్నత్వాపా
దకాః - అఖండాఅమోఘాస్సకోదండాశ్చ యేకాండాబాణాస్తాన్ధరత
ఇతితథోక్తాతాదృశౌపాణీయస్యతస్మిన్-గౌతమస్యసుభగంకరణాఃఅహ
ల్యాశాపమోచనేనసాభాగ్యసంపాదకాలవృతాశ్చపదరేణవః పాదబం
కజరజఃకణాయస్యతస్మిన్॥౨౭॥నిమగ్ంత్యమితి॥విసర్జనీయన్యతిరిక్తకంఠ్య
శూన్యమిత్యర్థః॥ఉదాహరతి-పృథ్వీతి॥ శ్రుతీనాంస్తృతీనాంబనిధిఃతత్ప్రసి
పాదతేత్యర్థః-నిరీతిఃశుతిబాధాపరిహారిణీ- విష్టేశ్చుభిసశ్చవిభూతిమంశం

ధరతీతితథోక్తా-హరిహరాత్మికత్యర్థః-భవతీతిశేషః॥౨౮॥ నిర్దంత్యమి
లితులసానాందంతాః- ఋఋరహణాంమూర్ధా-యరలవాలంతస్థాః
శషసహాఠాష్టాణః-దంత్యాదిరహితందిత్రముదాహరతి-కేకీతి ॥ కేకీనః
లాపశ్చవకచాయస్యాస్సా-కుంభినశ్చవగమోగమనంయస్యాస్సా - ఖగాం
స్యశ్రీరామయాపిణోగరుడధ్వజస్యాంకభాగఉత్సంగప్రదేశవివ పంకజ
గచ్ఛతిప్రాప్తోతీతితథోక్తా-కావ్యనిర్వాచ్యా-కాపికాచిత్ - కామాజ్ఞా
సాందర్యాతిశయేన శ్రీరామ వశీకరణాత్మీతాయాః కామాజ్ఞాత్వవ్యః

చయధా॥కేకీకచాకోకకుచామంజుభుజాకాపికాపికామాజ్ఞా।
కంజమభీకుంభిగమాబభౌఖగాంకాంకభాగపంకజగా ॥౨౯॥

————— ❁ ద్వ్యక్షరై కాక్షరాదయః ❁ —————

ద్వ్యక్షరంయధా ॥ నానాదానాని దీనానాం దదానోనంద
నందనః । నదీననందనీనందీనుదేదేనోదినేదినే ॥ ౩౦ ॥ ఎకా
క్షరంయధా ॥ కోకీకంకీకోకకంకకకాకాకోకుకాకికా । కో
కాంకకాంకాంకికాకుకాకుకేకాంకకేకీకా ॥ కోకీనాంచక్ర
వాతీనాం-కంకీనాం- కోకకంకానాం- కకాకానాంజలకాకా
నాంచ-ఓక్యతిశ్రయభూతా - ఇదంకొకాదిగ్రహణంహంసా
దీనామపుష్పపటాణం-పునఃకథంభూతా।అకుకాకికా - కుకాః
కుస్మితవాయవః- తత్కృతమకందుఃఖంకుకాకం-తద్వస్యాం
నాస్తీసాలకుకాకా। తతస్సాన్వితైకప్రత్యయః-ప్రత్యయస్థే
దిత్యాదినాకాశ్చూర్వస్యేకారః- అకుకాకికా - హృదయా
నందనగంధవాహస్పందనవతీత్యర్థః।కోకాంకకాంకా- కస్సూ
ర్యః - ఓశ్శంభోః-కంశిరః- కశ్చఉకంచకొకేతాభ్యాంకొకా

దేశః - బభౌభావిప్త ॥౩౧॥ ద్వ్యక్షరముదాహరతి-నానేతి॥నదీననందనీం
క్షీరాబ్ధితనయాంశ్రీదేవీనందయతిప్రీణయతీతితథోక్తః - నందనందనః
శ్రీకృష్ణః । శ్రీరామశ్రీకృష్ణయోగ్యేదేవీ-సంభవామియుగేయుగఇత్యుక్త
త్వేనాంబోహరేదేకత్వాదంశభూతయోస్తయోరప్యేకత్వమిత్యభేదశ్చ
త్యాశయః।వినఃభక్తినిష్ఠంమరితందుఃఖంవాసుదేవపరిహారేత్ ॥ ౩౦ ॥ప
కాక్షరముదాహరతి॥కోకీతి॥ ఉకారఃక్షత్రియేనేత్రహరమాళోహరేహ

గవితిరత్నమాలా || ౩౧ || అక్షరపానరుక్త్యప్రస్తావాద్యమకభేదముదా
రతి-సర్వశ్లోకయమకంయథేతి || అత్రప్రథమపాదస్యపాదత్రయేషియ
ంనాత్వాదవతుష్టయైక్యప్రయుక్తసర్వశ్లోకయమకత్వమితిబోధ్యం || స

భ్యాంసకాశాదంకంగర్గళితం-అంకగతిలక్ష్మణోరితిధాతుః క
వికల్పప్రమకారేణోక్తౌ నప్రప్తవ్యః | తథావిధంకంజలంగంగా
యమునాత్మకంఅంకశ్చిహ్నం యస్యాస్సాకౌకాంకకాంకా |
కాకుకేకాంకకేకికా | కాకవశ్యోకభీత్యాదికృతాధ్వనివికారాః |
తైస్తద్యుక్తాధ్వనయోలత్వంతే - తాశ్చకేకాశ్చలంకాయే
షాంతేకేనోయస్యాస్స-తతఃకప్రత్యయాదిపూర్వవత్-కా
కుకేకాంకకేకికా | ఏవంవిధాకాచితుఃపృథివీ - లంకి అగ
మి | అత్రరామేణేతిప్రకరణాల్లభ్యతే || ౩౧ || సర్వశ్లోక
యమకంయథా || సంసారసంపన్నతమోహితేషుససారసం
పన్నతమోహితేషు | ససారసంపన్నతమోహితేషుససార
సంపన్నతమోహితేషు || పన్నతమఃపదోపాదయోర్నతా
మాలక్ష్మీర్యస్యసః పన్నతమః-లక్ష్మీసేవితపాదఇత్యర్థః | స
రామః | ససారసంపన్నతమోహితేషు | ససారయాసబల
యాసంపదాకరితురగాదిసంపత్త్వానతాడతగటాః మోహి
తామోహంప్రాప్సితాః శారీరబాహ్యబలాభ్యాముద్ధతామ
దాంధాశ్చైత్యర్థః-తేషు - తథా - ససారసంపన్నతమో
హితేషు | ససారతమైస్సత్వవత్తమైస్సంపన్నతమైఃప్రభూ
తతమైశ్చపురుషాంతరైరుహితాస్తరితాశ్చైస్యమానా
ఇత్యర్థః-తేషు-తథా- సంపన్నతమోహితేషు | సంపన్నం
సంపూర్ణంతమస్తమోగుణోయేషాంతే సంపన్నతమసః
తేహితాయేషాంతే-తేభ్యోహితాఇతివా - తేష్వహితేషుశ
త్రుషు | సారసం-అరసంరాగాభావఃతేనసహితంసరోషం

పారేతి||సః-సారస్య-పన్నతమః-అహితేషు - సంసారసంపన్నతమోహి
తేషు-ససారసంపన్నతమోహితేషు-ససార-సంపన్నతమోహితేషు- ఏ
వంపదవిభాగః - సతాడతగటాఇత్యత్రవివరితలక్షణా || ఏవంవిధాని

తాత్పర్యానిధానంభవమూహ్యనీతినిగమయతి - ఏవమితి || ౩౨ ||

ఇతి త్యాది || ..... *

యథాతథాససారశ్రూణ్ణేతుంయయావిర్యధః । ఏవమ

నేపిశబ్దాలంకారభేదాద్రప్తవ్యాః || ౩౨ || ..... *

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువన పవిత్రహరితగోత్రవరంస వారాణశీ
వంశపద్మాకరప్రభాతభానునా పదవాక్యప్రమాణపారావా
రపారీణశ్రీమహిమపాధ్యాయపర్వతనాథసూరిసూనునా
శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నాకరపారిజాతేననిర్మలాచారపూ
తేనచతుర్దశవిద్యావిభూషణవతాశ్రీధమఃసంఖ్యావతాకర
చితే శ్రీమద్రఘకులలిలకయశోఘనసారసురభితే సాహిత్యర
త్నాకరనామస్యలంకారశాస్త్రే శబ్దాలంకారనిరూపణం నామ
షష్ఠస్తరంగః || ..... *

అస్థామందిర మిందిరా...విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః ||

ధర్మాన్తర్వాణివర్యస్త్రీభువనవిదితే వారణాశ్యస్వయేయస్సం
జాతఃపర్వతేశాచ్ఛుభగుణగుణభూర్యల్లమాంబాసుగర్భే । కా
వ్యాలంకారకృష్ణాస్త్రుతిరవిశతకోన్నాటకాదిప్రణేతుస్తస్యాలం
కారశాస్త్రేరఘుపతివిభుకేషన్మండలైః ప్రథమః || ..... *

ఇతి శ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్యరత్నాకర వ్యాఖ్యానే
మందరాఖ్యానే షష్ఠఃప్రస్థః,

శ్రీరామార్పణమస్తు.

పాపిత్వరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

అథాద్ధాలంకారనిరూపణం ప్రతిజాన స్నాదాపుపమాం నిరూప
యతి - అథేతి || అథశబ్దాలంకారనిరూపణానంతరం - సాధర్మ్య
మితి || శనూపమాసామాన్యలక్షణమనుక్త్యా తద్విశేష లక్షణప్రణయన
మనుషపన్నమిత్యాశంక్యసర్వత్రవిశేషలక్షణై రేవ తత్ప్రయోజన నిష్ప
త్రేస్సామాన్యలక్షణానామనుక్తిరిత్యాహ-వస్వీతి || సజాతీయభ్యోవిజా
తీయభ్యశ్చవ్యాప్నతైర్వ్యవహారస్యచసిద్ధేః- అయంభావః - సంయో
గవృత్త్యా రసోపసాగరకత్వమలంకార సామాన్యలక్షణమితి సర్వసామా

అథాద్ధాలంకారాన్నిరూపయిష్యన్నాదాపుపమాంలక్షయతి॥

—❁ ఉపమాలంకారః - ❁—

సాధర్మ్యం లోకసిద్ధినభిన్నై నకవిసమ్మతం । యదైకవాక్య వా
చ్యం స్యాత్ప్రకృతస్య తదోపమా ॥ పశుశబ్దాలంకారేశుచ పాత్రి
స్యైకలక్షణై రేవ సజాతీయవిజాతీయవ్యాప్తివ్యవహార సిద్ధే
ర్న సామాన్యలక్షణాపేక్షేతి విశేషలక్షణానామెవోక్తిః । ఇహ
కేచిదుత్పేక్షాదయోలంకారాదిధ్వవసాయమూలాః । విభా
వనాదయోవిరోధమూలాః । పరిసంఖ్యాదయో న్యాయమూ

న్యలక్షణస్య పాశ్చాత్యతత్వాన్తర్లద్విశేషలక్షణైరేవ లక్షణప్రయో
 జనభూతయోర్యోగ్యవృత్తివ్యవహారయో సిద్ధత్వా చ్ఛేపమాసామా
 న్యలక్షణముచ్చేత్తౌసామాన్యలక్షణమిత్యాద్యవారంసామాన్యలక్ష
 ణాపేక్షానాస్తీతి. ఉపమాయాఃపాశ్చిదూపణేనమిన్ద్రప్రదర్శయతుంపే
 టికాఃప్రతిపాదయతి-ఇహేత్యాదిన్యాఉచ్చేత్తౌదయతి- అతిశయోక్తి
 రాదిశబ్దార్థః-విభావనాదయతి- విశేషోక్తివిషయవిచిత్రానంగత్యన్యో
 న్యన్యాఘాతాతద్గుణభావికవిశేషాదిశబ్దార్థః - పరిసంఖ్యాదయతి -

యథాసంఖ్యాగ్ధాపత్తివికల్పసముచ్చయాలదిశబ్దార్థః- న్యాయమూలా
వాక్యన్యాయమూలాశ్చత్యర్థః-పరివృత్త్యాదయశ్చితి-ప్రస్థానీకతద్గుణసమా
ధిసమస్వభావోస్తుదాత్రవిలోక్తయతి-కావ్యలింగాదయశ్చ
తి-అనుమానాద్ధాంతరన్యాసావాదిశబ్దార్థః - కారణమూలాదయశ్చితి - ఏ
కావలీమూలాదీపకసారాదిశబ్దార్థః-వ్యాజోక్త్యాదయశ్చితి - వక్త్రోక్తిమీ
లనేచిదిశబ్దార్థః-పరికరాదయశ్చితి-సమాసోక్తిరాదిశబ్దార్థః - వ్యతిరేకాద
యశ్చితి-దీపకతుల్యయోగితానిదర్శనాద్యంతప్రతిపస్తూపమాసహజా
క్తిప్రతీపాలంకారాదిశబ్దార్థః - రూపకాదయశ్చితి- పరిణామసందేహ
భ్రాంతిమదుల్లేఖాపహ్నవాదిశబ్దార్థః-ఉపమాదయశ్చితి- అనన్వయోప

లాః||పరివృత్త్యాదయోలోకవ్యవహారమూలాః । తర్కన్యాయ
మూలాఃకావ్యలింగాదయః । శృంఖలావైచిత్ర్యమూలాఃకా
రణమూలాదయః । అపహ్నవమూలావ్యాజోక్త్యాదయః । విశే
షణవైచిత్ర్యమూలాఃపరికరాదయః । సాధమ్యమూలాఉప
మాదయః । తత్సాధర్మ్యంప్రివిధం । భేదప్రధానమభేదప్రధా
నంభేదాభేదప్రధానంచేతి । తస్మాద్భేదప్రధానసాధర్మ్యగర్భా
వ్యతిరేకాదయః-అభేదప్రధానసాధర్మ్యగర్భారూపకాదయః-
భేదాభేదప్రధానసాధర్మ్యగర్భాస్తూపమాదయః । ఆతపివోప
మామూలస్యసాధర్మ్యస్య బహువ్యాపిత్యాద్యేదాభేదోభయ
ప్రధానత్వాద్యోపమాయాఃప్రాజ్ఞీరూపణం । జిజ్ఞాసాసంగ
తోన్యైరత్రపేటికాసంగత్యుల్లంఘనసందోషమావహతి విధౌ

మెయోపమాస్తరణాన్యాదిశబ్దార్థః - ఉపమాయాఃప్రాజ్ఞీరూపణేనిమి
త్తమాహ-ఆతపివేతి-ఆన్వయవివరణముపమామూలస్యేత్యాదిహేతుద్వ
యం||ననూత్తరతోక్తపేటికాసంగత్యుల్లంఘనేనతత్తదలంకారనిరూప
ణముపపన్నంసాన్యాదిత్యాశంక్యాహ-జిజ్ఞాసేతి-కుతశ్చశ్యతలహ- విధావి
తి-అయంభావః - పేటికాసంగత్యానరూపణేత్యేకపేటికాగతాన్నిబలా
లంకారాన్నిరూప్యతతః పేటికాంతరగతానాం నిరూపణమాకాంతౌభా
వాగ్ధౌంవాపమామితిజిజ్ఞాసాసంగతేస్సర్వత్ర జాగరూకత్వాద్యయేవత
త్తల్లక్షణవిశేషణవ్యావర్త్యత్యాదివత్ప్రాజ్ఞీరూపణేలాఘవమితిచ - ఏవం

సర్వత్ర సంగతిం ప్రతిపాద్యానుషంగాభ్యాహారాదిభిరవశిష్టమంశం పూ
రయన్నవమాలక్షణం వ్యాచక్షే-ప్రకృతస్యేతి॥ తత్తద్విశేషణప్రయోజ
నాన్యాహ-అత్రోత్పాదినా-వ్యవచ్ఛిద్యతే వ్యావర్త్యతే ॥ కుత ఇత్యత ఆ
హ-తత్రైతి-తతోత్పేత్రితాయాం-అయంభావః-ఉపమానస్యప్రసిద్ధ
త్వాప్రసిద్ధత్వాభ్యాముపమోత్పేక్షయోర్భేదాభ్యుపగమాదుత్పేక్షా
యామప్రసిద్ధస్యాప్యవమానత్వసంభవేన తస్యకవిప్రాణోక్తిసిద్ధత్వమి

లాఘవాదితి॥ ప్రకృతస్యవదనాదేస్తతోభిన్నేనరాకాసుభాక
రాదినాలోకప్రసిద్ధేన చైకవాక్యప్రతిపాద్యం కవిసమయస
మ్మతం కాంతిమత్త్వాదిభిర్యత్సాధర్మ్యం సమాసధర్మకం
బంధస్సేవమా ॥ అత్ర లోకసిద్ధవదేనోత్పేక్షావ్యవచ్ఛిద్యతే
తతోపమానస్యకవిప్రాణోక్తిసిద్ధత్వాత్ ॥ భిన్నవదేనానన్వ
యాలంకారనిరాసః ॥ తత్రైకస్యైవోపమానోపమేయభావా
లింగితత్వాత్ ॥ వాచ్యమిశ్యనేనగమ్యాపమ్యరూపకాదివ్యవ
చ్ఛేదః ॥ కవిసమ్మతమిత్యనేన కుముదమివవదనంకారణమివకా
ర్యమిత్యాదీనాంహీనోపమాదీనాంచనిరాసః ॥ నహితతోప
మానోపమేయభావఃకవిసమ్మతః ॥ నచకార్యకారణయోస్సా
ధర్మ్యమేవనాస్తీతిశంకనీయం - కారణగుణాహి కార్యగుణా
నారభంత ఇతిన్యాయేనతత్ప్రాప్తిసాధర్మ్యస్యసంభవాత్ ॥ త
చ్చసాధర్మ్యం కవిసమ్మతైలేవకాంతిమత్త్వాదిభిరస్వీకరణీ
యం॥అభిధేయతయావిభాతికాంతేవదనం లేతరదీవశుభ్రీభా
నుః॥అపిసుందరిచంద్రికేవధత్తైదరహాసస్తవసత్తయాప్రకర్షం
ఇత్యాదావుపమానోపమేయభావోనసహృదయహృదయాన్లః

॥ వాచ్యవదవ్యావర్త్యమాహ-గమ్యేతి-గమ్యాపమ్యాశ్చతేకూపకాద
యశ్చతేహంవ్యవచ్ఛేదోనిరాసః-సందేహాక్రాంతిమదుల్లేఖాపహ్నావతు
ల్యయోగితాదీపకప్రతివస్తూపమాదృష్టాంత సహజాక్షేప్యతిరేక నిదగ్ధ
నాలదిశబ్దార్థః-కవిసమ్మతమితి-హీనోపమాదీనామిత్యత్రాధికౌపమాద
యతిదిశబ్దార్థః-కవిసమ్మతసాధర్మ్యవిశదీకరణాయతదసమ్మతముదా
హరతి॥అభిధేయతేయేతి॥స్పష్టం॥అతోపమానోపమేయయోశ్చంక్రవద

నయోరభిధేయత్వరూపశ్చంద్రికామంద హానయోస్సత్తారూపశ్చసాధా
రణధర్మసహృదయహృదయాహ్లాదాయ-అభిధేయత్వస్యఘటపటాదిప
చార్థవృత్తిత్వాత్సత్తాయాద్రవ్యాదిత్రికనిష్ఠత్వాచ్చ॥ననుతస్యశ్లిష్టపదేన
స్వీకారేక్షేషశంకాస్యాదిత్యత్రాహ-శ్లిష్టోపాదానేపీతి-కుతశ్చత్వతలహ
స్వతత్త్వతి॥ఏకత్వధీపథపాంధయోః-ఏకత్వజ్ఞానవిషయయోరిత్యర్థః- ఉభ
యానుగతఉపమానోపమేయానుగతః-సచాసాధర్మశ్చ-తత్త్వైసం. ఏవ
ముపమాయాస్వరూపముక్త్వావిభాగమాహ - తామితి-పూర్ణామాహ

దాయ । ఏకవాక్యవాచ్య మిత్యనేనోపమేయోపమాంకార
వ్యావృత్తిః । తస్యావాక్యద్వయగోచరత్వాత్ । తస్మైకేనైవ
శ్లిష్టేనాశ్లిష్టేనవాపదేనోపాదేయం । శ్లిష్టోపాదానేపీతిశ్లిష్ట
శంకాతంకః । స్వతఃభిన్నయోరపిధర్మయోః శ్లిష్టపదోపా
దానేన భేదేనత్యభేదరూపాతిశయోక్తి లాభాదేకత్వధీపథ
పాంధయో రుభయానుగతైక ధర్మత్వే నాంగీకృత త్వా
త్ । తథాచైతాదృశస్థలే క్షేషప్రభిభౌత్థాపితాతిశయోక్త్య
నుసానితోపమేత్యుచ్యతే । తాంభజతే॥పూర్ణాలుప్తా
ప్రకారాఖ్యాంసాతాపద్వివిధాభవేత్ ॥ ఉపమానోపమేయ
సాధారణధర్మోపమాప్రతిపాదకానాంపరుణ్ణాంప్రయోగే
పూర్ణా । ఏతేషామేకద్విత్రిలోపేలుప్తా॥పూర్ణాంభజతే ॥
శ్రోత్యాగ్ధీతిద్విధాపూర్ణా॥సాతౌతాన్యశ్య వాచకయథేవ
వావతీనాంప్రయోగేశ్రోతీ ధర్మివ్యవధానేనతస్మాత్ప్రతిపాదకా
నాంభజసంకాశాదిపదానాంప్రయోగేఆగ్ధీ అస్యగ్ధేచైతేసం

ఉపమానేతి -ఉపమేయతేనదృశీక్రియతేయనోత్యుష్టగుణేనతదుపమానం
చంద్రిక-ఉపమేయతేయదపకృష్టగుణంతదుపమేయంముఖాది - సాధార
ణాధర్మగుణఃక్రియావా- ఉపమాప్రతిపాదకాయతేవాదయః - ఏతే
పాంప్రయోగే॥లుప్తామాహ-ఏతేషామితి - లోపశ్శాస్త్రీయస్సార్వసిక
శ్చ॥తత్రాద్యాంభజతే- పూర్ణామితి - శ్రుత్యాసాదృశ్యప్రతిపాదనా
చ్చోగ్ధీ-అగ్ధతస్త్వాగ్ధీ॥శ్రోతీంలక్షయతి-సాతౌదితి॥ ఆగ్ధీంలక్షయతి - ధ
ర్మివ్యవధానేనేతి- తస్మాత్ప్రతిపాదకానాంసాదృశ్యప్రతిపాదకానాం॥ననుయ

శీవాదిశబ్దాయత్పరాస్తస్యైవోపమానతాప్రతీతేస్తేషాంసాదృశ్యవిశిష్ట
 రత్వమేవేత్యాశంక్యసమాధత్తే-మైవమితి-కుత ఇత్యత్పరాహ-శబ్దశక్తిరి
 యథేవాదిశబ్దశక్తేస్తాదృశత్వాత్ - సాదృశ్యప్రతిపాదనపటుతరత్వా
 దిత్యర్థః-తత్రదృష్టాంతమాహ-యథేతి-అయంభావః - రాజ్ఞఃపురుషఇత్య
 త్రగుణభూతస్యరాజ్ఞోవిశేషగుణభూతాపక్షీయథానుశాసనబలాత్ప్ర
 థానభూతంసంబంధిసంపురుషమాక్షిపంతుభ్యయిస్తంసంబంధమపిజ్ఞాన
 యతితతైవోపమానవిశేషణత్వేనసదృశపరామియథేవాదిశబ్దాశ్శబ్దశక్తి
 స్వాభావాత్సాదృశ్యసంపిబోధయంతీతి-ఎవంచయదేవాదిశబ్దానాంసా

జ్ఞే। ననుయథేవాదిశబ్దానామపమానవిశేషణతయాసాదృశ్య
 ప్రతిపాదనపటియస్త్యమితిచేస్తైవంశబ్దశక్తేస్తాదృశత్వాత్ ।
 యథారాజోరోగతాపక్షీపురుషమాక్షిపంతీతమభయనిష్ఠ
 సంబంధబోధనేహిసంపర్కనుయోగాద్వా । తథాయథాదయో
 పివతౌతువిశేషః । తత్రతస్యేవేతిసూత్రోక్తవతిసానుతాత్సా
 దృశ్యప్రతిపాదకః । ఇవాన్ధత్వాత్ । తేనతత్రైవశ్రోత్రీ । తే
 నతుల్యమిత్యత్రవతిస్తుతుల్యంప్రతిపాద్యతన్నిర్వాహాయసా
 దృశ్యకూక్షిపతీతి తత్రాధ్యేవ । తాంపునర్విభజతే । ద్వి
 విధాసాపునస్త్రిధా । ద్వివిధాపిసావాచ్యసమాసశ్చిత్తత
 త్వేనత్రిధాసతీపున్దోపమాశ్రోతీతిచిత్తచభవతీషట్ప్రకారా
 ౨. క్రమేణోదాహరణాని ॥ పద్మావచ్ఛమువాహిణీబిషిరణ
 త్కౌశౌరఘాణాంప్రభూత్కృత్సంభృతసర్వతోముఖబలా

తాత్సాదృశ్యపరత్వాత్తత్ప్రయోగేశ్రోతీ- సదృశాదిశబ్దానామధాతా
 దృశ్యబోధకత్వాత్తత్ప్రయోగేశ్రోతీతివివేకః - ఉక్తంచమస్తుటసా
 దైః-యథేవాదిశబ్దాయత్పరాస్తస్యైవోపమానతాప్రతీతిరితి-యద్యత్స
 పమానవిశేషణత్వేతే - తథాపిశబ్దశక్తివహిమ్నాశ్రుత్యైవపక్షీపత్సం
 బంధంప్రతిపాదయంతీతితత్సద్భావేశ్రోత్యుపమేతి-వతిప్రత్యయభేదాద
 పమాభేదఇత్యాహ-వతౌతువిశేషఇత్యాదినా-తస్యాఃపునర్విభాగమాహ
 తామితి-తయోఃప్రత్యేకంత్రైవిధ్యమాహ-ద్వివిధేతి, క్రమేణేతి-ప్ర
 మంశ్రోత్యాస్తథలధ్యై ఇత్యేవంచూపేణేత్యర్థః-పద్మావచ్ఛ - శ్లేయా

శంస్వయంవివృణోతి-వాహిన్యశ్చత్యాదినా। ఇవేనేతి-వక్తవ్యబలేన ఇవే
సనిత్యసమాసోవిభక్త్యలోపః పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వంచేతిపార్తికబ
లేన - హరిభిరితి-అత్ర యథాశబ్దప్రయోగాదియంవాక్యగాశ్రోతీచ- అ
త్ర పూర్వాధేఃసంకరోభ్యుచ్చయశ్చత్యాశయేనాహ-అతేరితి ॥౧॥ దో

విభాగిణిస్తాభ్యుపసత్ । తస్మింహధ్వనిరన్యగర్జితమివపాగ్రిమ
ర్భూమౌర్జితందై త్యేంద్రైర్నిరభిర్యథాపుభుబలైః పోతాని
హిభిశ్శుశ్రువే ॥వాహిన్యోనన్యసైవాశ్చసంభృతసర్వతో
ముఖబలా । రాజమూర్తిపత్యై సంభృతసర్వతోముఖంస
ర్వపథీనంబలంసైన్యంసారోవాయయాసాతథోక్తా । మెఘప
త్యై । సర్వతోముఖంబలంతదేవబలంతత్సంభృతంయయాసా
తథోక్తావద్వావద్వద్వాస్వపాత్రవదభ్రస్యపాత్రభయతా
పితధితగాశ్రోతీపూర్ణోపమా । తత్రతస్యైవేతివిభక్తిద్వ
యార్థవిహితవతేరివార్థత్యాచ్యోతీత్వం । గజితమివేత్య
త్ర సమాసగతా । ఇవేనసహనిన్యసమాసస్యవక్తవ్యబలేనసి
ద్ధత్వాత్ । హరిభిర్యథేత్యత్రవాక్యగతా । అత్ర తద్ధితగత
యోరుపమయోర్వాహినీ సర్వతోముఖశబ్దశ్లేషప్రతిభోక్త్యా
పితాతీతయోక్త్యనుపాగ్రితత్వాదంగంగీభావేనసంకరః॥
౧ ॥ దోగ్ధండుప్రపకుండలిప్రభునిభఃపాగ్రిచండ్యవాహిండతే
శ్రీఖండప్రపచర్చికాచంద్రికాచంద్రికాచంద్రికాచంద్రికా
త్యేయకవల్లరీచతరశశ్యామాతభీమాకృతిర్విరశ్రీరఘురామ
తప్రసనయాసంశోభతేస్సద్భా ॥ కుండలిప్రభునిభఇత్యత్ర
సమాసగతా ఆగ్ధీపూర్ణోపమా । తన్ని మోక్షవదిత్యత్ర తద్ధిత
గతా । తేనత్యుమిత్యాదినాతుల్యాధివతేర్విధానాత్ । తత్ర
సనయాసన్నిభేత్యత్రవాక్యగతా । పవన్లోకద్వయేపూర్ణాః

గ్ధండుఇతిహిండతేప్రకాశతే-శ్రీఖండప్రపచర్చికాచందనచర్చా- కాత్యే
యకవల్లరీఖండలతా-శీఘ్రంస్వప్తం ॥ అతోపమావివృణోతి- కుండలిప్రభు
నిభఇత్యాదినా-ఆగ్ధీతి-ధర్మిన్యవధానేనసామ్యప్రతిపాదనాత్ - తద్ధిత
గతేత్యత్రవాక్యగతేత్యత్ర చాగ్ధీపూర్ణోపమేతిపదద్వయమునువర్తతే - ప

వమితి- ఉపమానోపమేయసాధారణధర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకానాంవతు
 గ్ణామపుపాదానాత్పూర్ణత్వమితిబోధ్యం ॥౨॥ అథలుప్తాయాలక్షణంవి
 భాగంచాహ-ధర్మాదిలోపఇతి-ధర్మాదీనాంలోపేనతి-ఆదిశబ్దాధ్యప్రతిపా
 దనముఖేనసప్తవిధత్వందర్శయతి-లుప్తాత్విద్యాదినా - ధర్మలుప్తాయాః
 పూర్వవద్వైవిధ్యమాహ-ధర్మలోపవతీతి- తాసు - సప్తసులుప్తాస్విత్వ
 భాః-తత్కాన్ధీవిభజితే-సమాసాదీతి - ధర్మలోపవత్కాన్ధీత్యాద్యై
 విధ్యమేవేత్యాహ-శ్రోతీతి-ద్వైవిధ్యేహేతుమాహ-ఇవాన్ధ్యఇతి- సనుసా
 యౌత్సాదృశ్యవాచకస్యవతిప్రత్యయస్యవిధ్యమానత్వాత్-ధం తద్ధితగ
 తాయాశ్రోత్యాఅసంభవఇత్యాశంక్యాహ-ఇవాన్ధ్యఇతి - అయంభావః-

శ్రోత్యాన్ధ్యపమాష్టడపుదాహృతాః ॥౨॥ లుప్తాలక్షణం
 త్యావిభజితే ॥ ధర్మాదిలోపేలుప్తాస్యాత్ప్రథమంసప్తధావ
 సా॥లుప్తాతుధర్మలోపేఉపమానలోపేవాచకలోపేధర్మవా
 చకలోపేధర్మోపమానలోపేవాచకోపమేయలోపేధర్మవా
 చకోపమానలోపేచ భవంతీప్రథమంసప్తవిధాభవతి॥ ధర్మ
 లోపవతీతాసుశ్రోత్యాన్ధీత్విధాభవేత్ । సమాసాదిప్రిగా
 త్యాన్ధీశ్రోతీవాక్యసమాసగా । శ్రోతీతద్ధితగానసంభవతి । ఇ
 వాన్ధేవిహితస్యవతేస్సత్వేపి ధర్మానుపాదానేనసంభవా
 త్తదితరస్యకల్పబాదేరివాన్ధేవిధానాభావాచ్చ । ఏవమను
 పాత్తధర్మావందప్రకారా ౩, యథా॥ త్వంపారిజాతఇవ
 రాజసిరామబాహుదిండౌచకాండసదృశౌతతిరంగుళీనాం ।

సాదృశ్యాన్ధేవిహితస్యవతేఃప్రయోగేధమోపాదానవివాన్వయసౌక
 ర్యాదనుక్తధర్మాయాత్తద్ధితగాయాశ్రోత్యాఅసంభవఇతి - తద్వధర్మ
 స్యలోపేస్యాన్నశ్రోతీతద్ధితేపునరితిమన్వటపాదాః - హేత్వంతరమా
 హ-తదితరస్యేతి-కల్పబాదేః- ఈషదసమాప్తావితివిహితానాంకల్పదేవ్య
 దేశీయర్ ప్రత్యయానాం విభాషానుపబ్ధివిహితస్యబహుచ్ఛ్రేణ్యయస్య
 చేత్యర్థః-ఇవాన్ధేవిధానాభావాదితి- తేషాంధర్మిన్యవధానైవసాదృశ్య
 ప్రతిపాదకత్వాదితిభావః ౩-ధర్మలుప్తాముదాహరతి॥త్వమితి॥ కాండస
 దృశౌశాఖాతుల్యై- ప్రత్యోయధాలతాఇవ - అప్రధర్మలోపధర్మయ

తి-అభీష్టదాతృత్వాదీతి-దై ధ్నుదిరాదిశబ్దాః-కుశ్రశ్రోతేకుశ్రవాధీ-
త్యతాహి-అతేతి-సమాసగతా-ఇవేన సమాసమాసవిధానాత్ - వాక్య
గతాచేత్యశ్రశ్రోతీత్యనువర్తతే॥౩॥ అక్షలుప్తపమానాంవిభజితే లుప్తప
మానేతి ॥ ఉపమానోపాదానమంతరే-వతేకల్పబాదీనాంచప్రయోగా
భావాదుపమానలుప్తానధితగానసంభవతీతి తథైవయథేవాదీనాంతదగ్ధే

తుల్యాప్రవాళపటలేనయథావ్రతత్యో ముక్తాలతాస్త్రితము
రంచపుష్పకల్పం॥ అభీష్టదాతృత్వాదిధర్మానుష్టేయంధర్మ
లుప్తా॥ అశ్రపారిజాతాభివేష్యశ్రశ్రోతీసమాసగతా॥యథా
వ్రతత్యోత్యత్రవాక్యగతావదన్యతా॥అధీతుకాండసదృశా
విశ్యత్ర-సమాసగతా॥ ప్రవాళపటలేనతుశ్యోత్రవాక్యగ
తా॥పుష్పకల్పమిశ్యత్రతద్ధితాతేతివిభాగః॥౩॥ లుప్తపమానా
ద్భవిధావాక్యగాచ-సమాసగా॥యథా॥ వీరాఃపరేపరివృతా
శ్చశురంగసైన్యైశ్చకూర్కజయంతినజయంత్యధవామ్ర
యంతేపరస్త్వమేవసుబహునానవధీశారాదీన్ద్విరంగఘూర్ష
మాసహంభవతానవర్తి॥లోకేపీరాఃపరిచిచ్ఛతురంగసైన్యపరి
వృతాశ్చకూర్కజయంతి॥ అన్యేపగాజయంతే॥ అపరేస్వయ
మేనమ్రయంతేత్వంత్వతాకిః॥యతేవికొసహాయోఽవిధీరే
పిశ్వమేనసత్వాన్యశోన్యితీప్రివిధవీరేశ్వఃపాగ్నైభ్యోతి
శయోదగ్గిశః॥ శత్రవశ్చసుబహవశ్చతుర్దశసహస్రసంఖ్యా
కాస్తేచఖరాదయః॥ ఆదిశబ్దేనప్రకారవాచినాగరతుల్యపా
రుషావిపశశ్వేపురుషాదాత్మిధ్వనిం॥ ఇయంలుప్తా లుప్తప
మానావాక్యగతా॥నన్వయంలుప్తగుణావీరపదేనగుణోపా
దానాత్॥ పీరింఘూర్షహభవశ్చదృశంనవిత్తృత్తిపాతేత్వే
మైవసమాసగాభివ్యతి॥ అనయోశ్చనోపమానస్వరూప్ర

విహిసంపదలేశ్చప్రయోగాభావాచ్ఛ్రీతిరపినసిద్ధ్యతీతివబోధ్యం ॥ ఉప
మానలుప్తాముదాహరణి॥వీరాత్మి॥స్వయంవ్యాకరోతి॥లోకేశత్యాదినా॥
లుప్తపమానోపాదానయన్యాంసాలుప్తగుణా॥ లాఘువార్ధంతత్రేనపాఠ
భేదావలంబనేనసమాసగాంచదన్వయతీ॥వీరమితి॥నన్వనన్వయాదుపమాన

లుప్తాయాఃకో భేదశత్యాశంక్యాహ॥ అనయో శ్చేతి॥ అనయోరుపమానలు
ప్తయోః-ఉపమానస్వరూపస్యప్రతిషేధానక్రియతే॥ తర్హి క్రియత ఇత్య
తాగ్రహా॥ కింత్వితి॥ అయంభావః- భవతా సమంనర్చిత్యత్ర సమోస్త్యేవ
వయంసవిర్న్యత్యుపమానదర్శనమాత్రస్యనిషేధః- ఇందురిందురివశ్రీమా
నిత్యాకాతుశ్రీమత్వైచంరస్య నాస్యస్సగృహే స్తీత్యుపమాన స్వరూప
స్యప్రతిషేధఇతిమహతోవై లక్షణ్యస్యేద్యమానత్వాత్తత్సాంకర్య శం
కానకార్యేతి॥ ౪॥ వాచకలుప్తాంఽభజతే॥ భవేదితి॥ షాడ్విధ్యందగ్ధయతి స
మాసశత్యాది నా॥ ఉదాహరతి వీరేతి॥ తావకధనురేవధారాధరోమేఘస్త
స్మాదుదంచితా - యుగాంతేవిగళన్తిష్పతకాయః పక్షస్య స్తద్వద్భిమాభ
యంకరా-అత్ర కార్యకారణయోరభేదోపచారః - పక్షస్యోమేఘస్థిరోషే

తీషేధఃక్రియతేకింతూపమానదర్శనమేవనిషిధ్యతే॥ తేన నా
నస్వయాలంకారభాగ్రింతిఃకార్యా ॥ ౪ ॥ భవేద్వాచకలోపే
యాలుప్తాసాషడ్విధామతాసమాసే కర్తృకచి అధారక్య
చికర్తృక్యజి కర్తృణములి కర్తృణములివ భవంతీలుప్తావా
చకలుప్తాపోధాభవతి ॥యథా॥ పీఠశ్రీఠిఘరామతావకధను
గ్ధారాధరోదంచితా వృష్టిఃకాండమయీ యుగాంతవిగళత్ప
ర్జస్యభీమాతవ॥ క్రోధంపూర్వసమీరణీయతిగణేతేజస్వినాం
వైరిణామంగారియతికించపర్జమరుతామింగాల జాలాయ
యతే ॥ ఇహపర్జస్యభీమేత్యత్రోపమానానిసామాన్యవచనై

వాసవేగర్జదంబుదశితిరత్నమాలా-కాండమయీబాణవ యాజలమయీ
చ వృష్టిః- తవక్రోధంపూర్వసమీరణీయతిపార స్త్యవవనమివాచరతి -
పాగ్వాతానుసారిణీవృష్టిఃపాగ్ధానుసారిణీబాణవృష్టిర్భవతీతిభావః-
కించ - తేజస్వినాంప్రలాపసంపన్నానాంవైరిణాంగణేఅంగారియతిఅం
గారేష్యవాచరతి - యథాజలవృష్టిరంగారాన్నిర్వాపయతితథాశరవృ
ష్టిస్తాన్నిస్తేజసాగ్రసూరతీతిభావః-మరుతాండేవానాంవర్షకాకాశః -
అనంతంసురవర్షకమిత్యమరః- ఇంగాలజాలాయతేఇంగాలజాలమివా
చరతి.- శ్రీరామశరాసారఃపాతీతేశతుసైన్యేప్రశాంతతదస్త్రజ్వాల
స్యాకాశస్యేంగాలజాలసావ్యంభవతీతిభావః॥ అత్రోపమానిన్యోనీతి -

ఇహోత్పాదినా-ఉపమానానీతి-ఉపమానాన్యపమానవాచకపదాని - సా
మాన్యపదనైస్సాధారణధర్మవాచకైస్సమన్యంతఇతితదర్థః-అత్రసమా
నేవాచకలోపః-పూర్వసమీరణీయతీత్యత్రకర్తృకృచివాచకలోపః । ఉప
మానాదాచారఇతి - ఉపమానవాచకాత్పరమాచారాధైక్యస్యాత్ -
అంగారీయతీత్యత్రాధారకృచివాచకలోపః- అధికరణాచ్చేతివక్తవ్యమితి-
అధికరణాత్పరంచాచారాధైక్యచ్ఛాన్యదితివార్తికమితి । ఇంగులజాలా
యతఇత్యత్రకర్తృకృజీవాచకలోపః - కర్తుఃకృజ్నలోపశ్చేతి-ఉపమాన

రితివిహితేసమానేపజన్యఇహోదారేతివాచకలోపవతీ|పూ
ర్వసమీరణీయతీత్యత్ర పూర్వసమీరణమివాచరతీతి వివక్షా
యా ముపమానాదాచారఇతి కర్తృణిక్యచో విధానాద్వాచ
కలోపవతీ । అంగారీయతీత్యత్రాంగారేష్వివాచరతీ తివివ
క్షాయా అధికరణాచ్చేతి వక్తవ్యమితి వచనాదధికరణకృ
చి వాచకలోపవతీ । ఇంగులజాలాయత ఇత్యత్రేంగాల
జాలమివాచరతీతివివక్షితేకర్తుఃకృజ్నలోపశ్చేతివిహితేకృజీ
వాచకలోపవతీ ॥౫॥ చండిశకాండాసనమిటుకాండభంజం
బభంజాచ్ఛతబాహుదండః । రామస్యసీతాచపులోమపుత్రీ
చారంచచారేన్రసమేచతస్మిన్ ॥ అత్రేయుకాండవశ్శుక్లేష్వ
తి పులోమపుత్రీచారమిత్యత్రపులోమపుత్రీవచ్ఛరిత్యేతిచవి
వక్షితేణములివాచకలోపవతీ|ఉపమానేకర్తృణిచేతిసూత్రేణ
కర్తృధే చశబ్దాత్కర్తరిచణములోవిధానాత్ ॥౬॥ ధర్మ
వాచకలోపేనలుప్తాక్విభాసమాసగా । ధర్మోపమానలోపే
తువాక్యగాచసమాసగా|యథా॥ పశ్యంతియేరామముఖేం

వాచకాత్కర్తృపదాత్పరమాచారాధైక్యజ్నలోపశ్చస్యాత్ ॥౫॥ ఏవం
సమాసాదిక్షుచతుష్టువాచకలోపముదాహృత్య కర్తృకర్తృణములోరుదా
హరతి - చండిశేతి॥చండిశస్యత్రిపురాంతకస్యకాండాసనంశరాసనం ॥
వాచకలోపంప్రతిపాదయతి-అత్రేతి-ఉపమానేకర్తృణిచేతి- ఉపమానేక
మణిసతిచకారాత్కర్తరిచసతి ణముల్ స్యాత్ ॥ ౬ ॥ ఏవంవాచకలు
ప్తాఉదాహృత్యధర్మవాచకలుప్తాంధర్మోపమానలుప్తాంచవిభజతే - ధ

మేఘాతి॥ చరసోఽప్యదాహరతి-పశ్యంతీతి॥ ససంప్రతీమోనజానీమః॥ స
మాసేక్ష్విపచధమవాచకలోపందర్శయతి-అత్రేతి - తిమిరంతీతి - సర్వ
ప్రాతిపదికేభ్యఃపరమాచారాధై వాపత్నాంతరేణక్ష్విబ్దక్త్యః - అథవద
ధాతురప్రత్యయఃప్రాతిపదికం, కృత్యధితసమాసాశ్చేతిప్రాతిపదికాని -
క్ష్విపసతి-తస్యక్ష్విపః-విశేషతఃపాథాన్యదిన్యధః - ధర్మస్యనాశరూపస్యా

దుబింబందుఃఖానితేహంతిమిరంతిసన్యః॥ ౧॥ చరంతోపినతే
నతుల్యవికృతాప్యహేమాసంప్రతిసంప్రతీమః॥ అత్రరామ
ముఖేందుబింబమిత్యత్రరామముఖమిందుబింబమివానందకర
మిత్యుపమితంవ్యాఘ్రాదిభిస్సానూన్యాప్రయోగ ఇత్యుపమి
తసమాసేధర్మవాచకలూపవతీతిమిరంతీత్యత్రతిమిరాణీవా
చరంతీత్యుపమానాదాచారిత్యనికారేసర్వప్రాతిపదికేభ్యః
క్ష్విబ్దావక్తవ్యఇతివచనాత్క్రపితస్యసర్వాపహారిణిలాపే
సతిసమాసధర్మస్యాచారస్యవాచకేవ్యవశబ్దస్య చలాపాది
యంలుప్తాధమవాచకలూపవతీ । విశేషతోధర్మానుపాదా
నాచ్చ॥ ననులుప్తప్రత్యయాప్రకృతిఃప్రత్యయార్థమపిబూరిత
ఇతిన్యాయేన క్ష్విబ్దోపేపిప్రకృతిమహిమైవాచారస్య గమ్య
మానత్వాత్సతిసద్భవధర్మేకథంలుప్తధర్మేతిచేత్సత్యం-త
ధాపివాచకప్రత్యయలాపాద్వాచ్యలాపఇత్యుపచర్యతే॥ అథ
వాప్రకృతివ్యతిరిక్తస్యధర్మవాచినోల్పాధమే లోపఇత్య
దోషం । ఉత్తరాధైసమాసధర్మాణాముపమానస్యచానుపా
దానాల్లుప్తధర్మోపమానావాక్యగతా । సతత్సద్భవమితి
పాదేనైవసమాసగా॥ ౭॥ వాచకేదోషమేయేచలుప్తాయా
నైకధామతా॥ సర్వేష్వపిచలుప్తేషుయాసాప్యేకవిధామతా॥

నుపాదానాచ్చ- సన్వత్ప్రత్యయానుగృహీతేధర్మేకసతికథంధర్మలోపఇ
త్యాశంక్యసత్యమిత్యభ్యుపగమ్యసమాధత్తై- ఉపచర్యతేగౌణేనవ్యవహీ
యతే - కింకాణవ్యవహారేణముఖ్యవ్యవహారవసంభవతీత్యాహ- అథవే
తి-అదోషందోషానాస్తి- ఉత్తరాధైధర్మోపమానలుప్తేదర్శయతి - ఉ
త్తరాధైఇతి ॥ ౭ ॥ వాచకేదోషమేయలుప్తాస్రిలోపలుప్తానైకేత్యా

హ-వాచకఇతి॥ఉదాహరతి-యదేతి॥ సంయద్యుద్ధమేవగహనమరణ్యంఠ
స్నిగ్ధ - గహనేమత్తగజాన్త్యుగేంద్రఇవసంయుగేరాక్షసానామబాణ
స్త్రైశ్చసాణోవాహంతీతిభావః॥లుప్తోపమేదర్శయతి- అత్రేతి-సప్తమ్య
పమానస్యేతి-సప్తమ్యంతపూర్వపదస్యోపమానపూర్వపదస్యచబహువ్రీ
హిర్వాచ్యః- వాపత్నాంతరేణోత్తరపదలోపశ్చేతివాద్వికారః- ఫలితా
థాన్తు- సప్తమ్యంతంతావదాస్తాం ఉపమానంపూర్వపదంయస్యసమా
సస్యతస్యశబ్దాంతరేణబహువ్రీహిః పూర్వసమాసావయవస్యోత్తరపద
స్యచలోపఇతి-అయంభావ్య-అతోపమానశబ్దేనముఖ్యోపమానభూతస్య
ద్విరదేంద్రసారస్యశ్రయోద్విరదేంద్రోలక్ష్మ్యతే - తత్పూర్వపదస్య
ద్విరదేంద్రసారఇత్యస్య సమాసస్యోపమేయవాచినాసారశబ్దేన బహు

యథా ॥ యదాతుసఃయక్తహనేమమాగాదితేర్భ్రమంతిద్విర
దేంద్రసారాః॥తదారఘూణాంప్రవరస్యబాణఃకంతీరవీయత్య
పివాకృపాణః ॥ అశ్రద్విరదేంద్రస్యసారఇవభూరిస్సారోయే
షామితిసప్తమ్యపమానపూర్వపదస్యబహువ్రీహిర్వాచ్యోవా
చోత్తరపదలోపశ్చేతిచనేనసమాసేసంలుప్తవాచకధర్మోప
మానాకంతీరపిమివాత్మైసమాచరతీత్యసమానాదాచారఇతి
కృచితత్వసంస్వరూపస్యలోపాన్లుప్తవాచకోపమేయాజ్ఞేయా॥
ఏవమేకోనవింశతిన్లుప్తాభేదాఃపూర్ణాభేదైస్సహపక్షిఃపంచవిం

వ్రీహిః- ద్విరదేంద్రసారఇవభూరిస్సారోయేషామితి - తతఃపూర్వసమా
సావయవస్యోత్తరపదస్యముఖ్యోపమానభూత సారశబ్దస్యలోపఇతి-లుప్త
వాచకధర్మోపమానేతి - అశ్రద్విరదేంద్రస్యపమానస్య భూరిత్వస్యధర్మః
స్యవాచకేనసహలోపాత్ ॥ సమాపమానకీర్త్యత్రాహ॥ఎవమితి॥ ఉదా
హృతాఇతి॥ సాధర్మ్యముపమాభేదేపూర్ణాలుప్తాచసాగ్రిమా॥ శ్రౌత్యా
ర్థిచభవేద్వాక్యేసమాసేతస్మిన్తేతథా॥తద్వద్ధర్మఃస్యలోపేస్యాన్నశ్రౌతి
తద్ధితేపునః॥ ఉపమానానుపాదానేవాక్యగాఢసమాసగా ॥ వాడేర్లోప
సమాసేసాకర్మాధారకృచికృచి । కమఃకర్త్రోన్ములివాతల్లోపేక్విప్య
మాసగా॥ధర్మోపమానయోగోపేన్మిత్రైవాక్యేచదృశ్యతే॥కృచివాచ్య
పమేయానేప్రిలాపేచసమాసగేని॥మన్మటపాదప్రతిపాదితప్రక్రియ

కూప్రదర్శితాశ్చతిబోధ్యం॥ ౮॥ అథ మాల్వాపమాం లక్షయతి॥ ఏకస్యై
వతి॥ ఉదాహరతి॥ నద్యశ్చతి॥ గుణానాందాక్షిణ్యాదీనామోఘాస్సమూ
హః॥ ౯॥ ఉపమాయాఃపునర్దైవిధ్యమాహ॥ ఇయమితి॥ అశ్రవాశబ్ద
స్సముచ్చయే-వస్తుప్రతివస్తుభావంలక్షయతి-ఏకస్యైవేతి॥ వస్తుప్రతివ
స్తుభావేనోదాహరతి-భాతీతి॥ మండలాగ్రాక్రేయకరవాలశ్రేష్ఠేనమం

శతిరుదాహృతాః॥ ౮॥ ఏకస్యైవోపమేయస్యానేకోపమానో
పాదానేమాల్వాపమా॥ యథా॥ నద్యస్సముద్రమివరత్నైగణాశ్చ
పాహంతారాస్సుభాకరమివత్రివశాశ్చవేంద్రం॥ రామంత్రీ
లూకజనతాసయినాభిరామం కామం భజంతికమనీయతరాగు
ణోఘాః॥ ౯॥ ఇయంచోపమావస్తుప్రవస్తుభావేనవాబింబప్ర
తిబింబభావేనవాసంభవతి॥ ఏకస్యైవధర్మస్యోపమానోపమే
యగతత్వేనపదద్వయేనోపాదానంవస్తుప్రవస్తుభావః॥ ఏ
కేనైవపదేనైకస్యైవధర్మస్యద్విరభిధానేపానరుక్త్యప్రసం
గాత్॥ బింబప్రతిబింబభావస్తుభిన్నయోరేవధర్మయోర్ద్విరు
పాదానం॥ యథా॥ భాతిరామభుజోభీమమండలాగ్రాక్రమం
డితః॥ ఉచ్చండమండలిక్రాంతశ్రీఖండతరుకాండవత్॥ అశ్ర
భీమోచ్చండపదాభ్యాముభయత్రాప్యేకస్యైవధర్మస్యో
పాదానాద్వస్తుప్రతివస్తుభావః॥ ౧౦॥ చక్రీకృతశుక్లధ్వ
లక్షితంరాఘవాననం॥ పరివేషంతరాశస్థంబభౌబింబమివైం
డవం॥ అత్రచక్రీకృతశరాసనపరివేషయోగల్యశయారఘు
నందనపదనేందువింబయోస్సాదృశ్యప్రతీలేర్పిం॥ బింబభా
వేనోపమా॥ ౧౧॥ పునరప్యస్యాదైవిధ్యంసంభవతి॥ సమస్తవ
స్తువిషయైకదేశవర్తిసిచేతి॥ ఆద్యాయథా॥ త్వంపారిజాతశ్చ
వరాజసిరామబాహుదండౌచకాండసస్యశౌతతిరంగుళీనాం॥

పిత॥ ౧౦॥ బింబప్రతిబింబభావేనోదాహరతి-చక్రీకృతేతి॥ స్పష్టం॥ ౧౧॥

కస్యాఃపునరపిదైవిధ్యమాహ-సమస్తైఃసమస్తాఃవస్తూన్యైవయ్యవయ
వాశ్చవిషయాయస్యాంపాసనాస్తవస్తుఃపమా-అవయవావయఃనోరే
వేనేవత్తతత్వేకదేశవర్తిసి॥ అన్యాయాదాహరతి-గ్వమితి-వ్యాఖ్యా

తమేతత్ ॥౧౨॥ ద్వితీయాముదాహరణి-జ్యోత్స్నాతి॥ తారహారై స్పృశ్య
హారైః-తారోముక్తాదిసంశుద్ధౌతరళైశుద్ధమాక్రీకృత్యమరః॥ అత్రైకదే
శవర్తిత్వందర్శయతి-అశ్రేతి॥ ౧౩॥ రశనోపమాద్యవాంతరభేదాస్స
యమూహ్యైత్యాశయేనాహ॥ ఏవమన్యేపీతి॥ గూఢాపితాముపమాంప్ర
స్తాతి- విదుషామితి॥ ఇయముపమాననేకరూపాసతీప్రతిభాతి- అనెకరూ
పత్వమేవదర్శయతి-విదుషాంసహృదయానాంప్రమదాయసోపసగ్గాడపే
త్యుపసగ్గయుక్తా- అపకారవతీపకారరహితాసతీ - సమాపమాయాసో

తుల్యాప్రవాళపటలేనయథాప్రత్యోముక్తాలతాస్సినతము
దంచతిపుష్పకల్పం ॥౧౨॥ ద్వితీయామధా॥ జ్యోత్స్నాతేతై
రివపరిచితాస్రస్తపాటీరపత్రైస్తారాపుంజైరివవిగళితైస్తా
రహారైఃపరితా॥ సఽథ్యామేఘధదసహచరైర్గూంభితాలక్ష్
కాంక్తైరేజేసీతారఘుతిలకయోఃకేళిశయ్యాప్రభాతే॥ అత్ర
కేళిశయ్యాంబరస్థలీవేత్యనుక్తత్వాదియమేకదేశవర్తిసి॥ ౧౩॥
ఏవమన్యేవ్యవాంతరభేదాస్సూక్ష్మాః పేర్తివావద్భిర్వివక్షణీ
యాఃవిస్తరభయాచుపరమ్యతే॥ విదుషాంప్రమదాయసోపస
గ్గాఽరుడాంకస్యముదేగతోపసగ్గా॥ అపకారవతీప్రియాయ
శంభోరుపమేయంప్రతిభాత్యనేకరూపా॥ ౧౪॥ అథోపమా

— ❀ ఉత్పేర్తియాలంకారః ❀ —

లక్షణేప్రథమవిశేషణవ్యవచ్ఛేద్యాయాఉత్పేర్తియాస్స
రూపంసరూపయతి॥ అన్యత్వాధ్యవసాయోయఃప్రకృతస్యగు
ణాదినాఉత్పేర్తికథితాసాస్యాద్వివాదిభ్యశ్చతుర్విధా॥

వసగ్గత్యేఉపసగ్గాంతరయోగేనోపాంతరయోగేనవాఖ్యావ్యం- తథాస
త్యసమంజసంస్యాదితీచేన్న-ఉపమాశబ్దస్య హేమసారంగలీలాదిశబ్దవద
నేకాథసమర్పకత్వాదజ్యోపసగ్గశబ్దేనోపమాద్యవయవభూతస్యోపేత్య
వైయవాభిప్రీతత్వాదతోపసగ్గేత్యత్రతవైయోపసగ్గత్యవలంబ్యతత్ప
రిత్యాగేనశ్రీదేవీరూపార్థోపపాదనాచ్చ॥ ౧౪॥ అథసంగతిప్రదర్శనపూ
ర్వకముత్పేర్తియాలక్షయతి॥ ఆధేతి॥ ప్రథమవిశేషణవ్యవచ్ఛేద్యాయాః-
లోకసిద్ధినేత్యాద్యవిశేషణవ్యావర్త్యాయాఇత్యర్థః॥ అన్యత్వేతి॥ లక్షణం

చ్యాకరోతి- ప్రకృతస్యేతి॥ అప్రకృతత్వాధ్యవసాయః- అన్యత్వసంభా
వనమిత్యర్థః- తేచేతి- భావాభావాభిమానేనభావాభావసంభావనేన॥ త
ప్రసమ్మతందర్శయతి- లోకేతి॥ లోకాతిక్రాంతంలోకాతీతం - అప్రసి
ద్ధోపమానమితియావత్ తద్విషయోయస్యాంసాతపోక్తా-అప్రవిషయశ
బ్దస్యగోచరపరత్వం- నోపమేయపరత్వం - ఇవాదిభిరిత్యాదిశబ్దైః మన్యే

ప్రకృతస్యోపమేయస్య గుణాదివశా దప్రకృతత్వాధ్యవసా
యోయస్సోత్ప్రేత్యైత్యర్థః । సంభావనమధ్యవసాయస్తరో-
భిమానఉపాఉత్ప్రేత్యైతిపర్యాయాః । గుణాదీత్యాదిశబ్దైః
క్రియావివక్షితా । తథాచాయమధ్యవసాయోజాతిగుణక్రి
యాద్రవ్యగోచరత్వేనచతుర్విధోభవం స్తామపిచతుర్థావ్య
వస్థాపయతి । ఎవంచగుణక్రియయోరుత్ప్రేత్యాహతుత్వే
నోత్ప్రేత్యాగోచరత్వేనచద్వేధానుప్రవేశసంభవతి । తేచ
ప్రత్యేకంభావాభావాభిమానేనద్వైవిధ్యే పృష్టధాజాయం
తే॥ఉక్తంహి ॥ లోకాతిక్రాంతంషయాభావాభావాభిమా
నతః॥సంభావనేయముత్ప్రేత్యావాచ్యేవాదిభిరివ్యతథితి । తే
చాధ్యవసాయస్యగుణక్రియారూపనిమిత్తద్వైరాశ్యేప్రత్యే
కంద్విధాభూత్వాదౌడశసంపద్యంతే । నిమిత్తస్యోపాదానా
నుపాదానాభ్యాంద్వైవిధ్యద్వాత్రింశద్భవంతి । హేతుస్వ
రూపఫలోత్ప్రేక్షణైః పునరేషామేవప్రత్యేకంత్వైవిధ్యవర్ణ
వతిః॥అమీచవాచ్యోత్ప్రేత్యాభేదాః । తద్వాచకాస్త్రు । మన్యే
శంకేత్రువంప్రాయోనూనమిత్యేవమాదయః । ఉత్ప్రేత్యా
వ్యంజకాశ్శబ్దాఇవశబ్దోపితాదృశఇతిపరిగణితాః । ఎతచ్ఛబ్దా
ప్రయోగేతుగమ్యాః ॥ నన్వధ్యవసాయమూలత్వావిశేషాదు

శంకేఘ్రవమిత్యాదయోగృహ్యంతే-తేచేతి-భేదాఇత్యభిప్రాయోణపుం
లింగనిర్దేశః- గుణక్రియారూపాభ్యాంనిమిత్తాభ్యాంద్వైరాశ్యేసతి-హే
తితి - జాతిగుణక్రియాద్రవ్యాణాంహేతురూపేణవస్తురూపేణ ఫలరూ
పేణచసంభావనైః॥మన్యైతి- సత్యమద్ధాదయదిశబ్దార్థః॥ననూత్ప్రే
త్యాదిశయోక్తోక్తిం వైలక్షణ్యమిత్యాశంక్యాధ్యవసాయభేదాన్తయో

శ్లో॥ ఇతిపక్షపద్యవసాయంబతుయతి- ఇథమిత-ఇథమేవంసతీత్యర్థః-తం
 విభజతే- స ఇతి- సాధ్యాధ్యవసాయంబతుయతి-యత్రేతి- అప్రకృతస్య
 ధర్మో-గుణక్రియాన్యతర ప్రసంబంధాత్తదధ్యవసాయః అప్రకృతత్వ
 సంభావనం ॥ ఉత్పేత్రిత్యాయాస్సాధ్యాధ్యవసాయ మూలత్వేనమృతంద
 క్షయతి- తమక్తమితి॥అప్రకృతత్వేనేతి॥ యదా యత్రేత్యర్థః- ప్రకృత
 న్యవదనాదేః - తద్జైరలంకారశాస్త్రజ్ఞైః ॥ సిద్ధాధ్యవసాయంబతుయ
 తి- యత్రేతి॥ గుణసంబంధానాథాయా గుణక్రియాన్యతర సంబంధనైర
 పేక్ష్యేణేత్యర్థః - తస్మాదకథమిత్యత్రాహ- సాధోక్తిమాత్రాత్కవిప్రా
 ణోక్తిరేవ-విషయిశిష్టందాదేః - విషయగతత్వేనవదనాదిగతత్వేనారో
 పణేవిషయస్యస్వశబ్దోక్తినివాపిషయివాచకేనైవగ్రహణేసతీత్యర్థః

తేత్రిత్యుత్తయోక్త్యేకభంభేదః॥ ఇథంవిషయవిషయోరన్య
 తరనిగరణేనాభిన్నత్వేనప్రతిభానమధ్యవసాయః॥ సద్వివిధః॥
 సాధ్యసిద్ధత్వేతి॥యత్రప్రకృతస్యాప్రకృతధర్మసంబంధాత్తద
 ధ్యవసాయస్సాధ్యప్రత్యోత్పేత్రిత్యతమక్తి॥అప్రకృతత్వేనా
 ధ్యవసాయోధగుణాదసంబంధాత్సాధ్యఃప్రకృతస్యయదా
 కిథిత్తోత్పేత్రిత్యతదాచిత్జ్ఞైః॥ యత్రపునర్గుణసంబంధానాథ
 యాసాధోక్తిమాత్రాద్విషయిణోవిషయగతత్వేనారోప
 ణేభిన్నస్యాపి విషయనిగరణేనప్రసృతత్వాదభేదప్రతీతే ర

ననువిషయవిషయిణోభిన్నత్వాదగ్రథమభేదప్రతీతిరిత్యత్రాహ - భిన్న
 స్యాపీతి- విషయనిగరణ్యనువర్తతే- విషయస్యనిగరణకలశనేన - అత్రే
 థంవిభాగః - యదావిషయిణోనసత్యత్వంతదాధ్యవసాయస్సాధ్యః- య
 దావిషయస్యాసత్యత్వంతదాధ్యవసాయస్సిద్ధఇతి- తథాహి - యదాచం
 ద్రాదివిషయిగతంమాధుర్యాదికంవిషయభూతే ముఖాదావుపనిబద్ధంము
 ఖంముఖత్వేనజానన్నేవమానమిదంచంద్రఇతిప్రయుక్తేతదా విషయీ
 చంద్రోముఖత్వేనాసత్యోనిగీర్ణఃప్రతిభాతి-విషయస్తుపరమార్థతస్సత్యప
 వ- పవంచ సత్యాసత్యయోరభేదప్రతిపత్తైరసంభవాన్నానమాదితజ్జై
 ర్విషయిణోపిసత్యత్వసమర్థనాదధ్యవసాయస్సాధ్యఇత్యత్రాన్యవసాయ
 పాదాన్యం - యదాతుముఖపదవనన్త్యాచంద్రాయమితిప్రయుక్తే

తదావస్తుతోఽసత్యస్యాస్థివిషయిణస్సత్యతావ్రతీయతే - అసత్యత్వనిమి
త్తస్యముఖపవప్రయోగస్యాభావాత్ - విషయస్యవస్తుతస్సత్యస్యాప్య
త్యంతాపలాపాదసత్యాభివతస్యనిగీర్ణత్వాగ్భవసాయసిద్ధత్వతతా
భ్యవసితప్రాధాన్యమిత్యలమతిప్రపంచేన ౪, అత్రైతి ॥ కియంతఃకటప
యే- విస్తరభయాదితిభావః ॥ త్వదితి ॥ హేరానక్షోణిపతేతవనాసీరే
సేనాముఖేయవసుంధరాధరాస్రపక్షభూపతయైహేమిభక్తిష్ట్యద్యోభ్య
భుజామండలీకేయూరేభ్యశ్శక్తిశ్శక్తిలఃపద్మరాగజరజఃపుంజః- నృపశైలౌ

భ్యవసాయసిద్ధస్తతాత్రిశయోక్తిరితివివేకః ౪, అత్రచ
మతాగ్రాతిశయశాలినః కియంతోభేదాడదాహ్రియంతే ॥
తత్రోపాత్తగుణనిమిత్తజాతిభావస్వరూపోత్పేక్షాయ
థా ॥ త్వన్నాసీరవసుంధరాధరమిభక్తిష్ట్యద్యుజామండలీకే
యూరశ్శక్తపద్మరాగజరజఃపుంజః ప్రవాళోరుణః ॥ రామక్షో
ణిపతేప్రతాపతపనామ్యుద్ధేతవోదేవ్యతః పూర్వోదంచదనూ
రుదేహసుషమాసందోహవద్ద్యోతతే ॥ అత్రసుషమాశబ్దోజా
తివచనః ॥ అరుణ్యగుణోనిమిత్తం ॥ ప్రతాపతపనపాగ్రీదీనానూ
రుదేహదీక్షైరలోకసిద్ధత్వానోపమాశంకా ॥ అత్రప్రవాళో
రుణత్వగుణవాచకపదస్థానేస్ఫురన్నంబరత్వతిక్రియావాచిప
దప్రీత్యేపెత్విదమేవోపాత్తక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వరూ
పోత్పేక్షాయాడదాహరణం ద్రవ్యవ్యం ॥ సమగ్రాకృతిరితిప
దోపాదానేత్వసుపాత్తగుణక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వరూ
పోత్పేక్షోదాహరణం ద్రవ్యవ్యం ॥ అత్రోత్పేక్షాప్రయేపి
సుషమేతిప్రాకీపదికార్థమాత్రతయాహేతుఫలభావోల్లే

ధరాధరావితిరత్నమాలా-యుద్ధేఉదేవ్యతః-తవత్వత్సంబంధినః-ప్రతాపత
పనాత్పుర్వముదంచతః ఉద్యతతనూరోద్దేహసంబంధినీనాం సుషమా
ణాంసందోహవద్సందోహత్వవద్యోతతేప్రకాశతే ॥ అత్రోపమానస్యాప్ర
సిద్ధత్వానోపమత్వాహ-ప్రతాపేతి ॥ లాఘవార్థంపాతభేదావలంబనే
నభేదాంతరోదాహరణత్వం దగ్ధయతి- అత్రైతి ॥ స్వరూపోత్పేక్షాత్వే
సంగతిమాహ - అత్రోత్పేక్షాప్రయేపితి- హేతుఫలభావాభ్యాముల్లే

భాస్యప్రతిపాదసాహిత్యభావాత్ ॥ ౧౫ ॥ భేదాంతరాఘ్నదాహరతి ॥ భవ
క్షీర్తితి ॥ ప్రసిద్ధార్యేందుశూన్యావప్రసిద్ధార్యేందుశూన్యవత్ - శూ
న్యశబ్దసాహిత్యభావవాచిత్యాదత్రప్రసిద్ధార్యేందుశూన్యత్వం జాత్యభావః
౧౬ ॥ నిమగ్నయేతి ॥ అత్ర-ఇదమిన్యథః-సురసరితః ప్రసిద్ధత్వేపిపరితస్సు
రసరితో ప్రసిద్ధత్వాదుత్పేక్షైవ-అత్రైవశబ్దస్సంభావనావరః-తదుక్తం-
యదాయముపమానాంశ్లోకతస్సిద్ధిస్తుచ్చతి - తదోపమైవయేనేవశబ్ద
స్సాధర్మ్యవాచకః ॥ యదాపునరయంలోకాదసిద్ధేఃకవికల్పితః ॥ తదోత్పే

భాభావాన్వరూపోత్పేక్షాత్వం ॥ ౧౫ ॥ అనుపాద్యనిమిత్త
జాత్యభావస్వరూపోత్పేక్షాయథా ॥ భవత్క్షీర్తిప్రతాపా
భ్యాంరఘురాజన్యపుంగవ ॥ భువనానివిభావ్యంతే ప్రసిద్ధా
కేందుశూన్యవత్ ॥ అత్రార్యేందుశూన్యవదితి జాత్యభావ
ఉత్పేక్షితః ॥ ౧౬ ॥ జాతిహేతుత్పేక్షాయథా ॥ నిమగ్న
యాఽర్థశయాశీతలయారామభద్రతవక్త్ర్యా ॥ పరితస్సుర
సరితేవత్రయమత్రపవిత్రితంజగతాం ॥ అత్రగంగయేతిజా
తిహేతుత్వం ॥ ౧౭ ॥ జాతిఫలత్పేక్షాయథా ॥ కరాళః కర
వాలస్తైసత్యంరామరణాంగణే ॥ జహౌచర్మమయంకోశంర
త్నకోశాయవైరిణాంకోశత్వంజాతిః ॥ ౧౮ ॥ గుణస్వరూపో
త్పేక్షాయథా ॥ యేచితయంతిరఘునందనపాదపద్మంతే
హంసునస్సునుచిరస్థిరపవరాగః ॥ తత్రావతీర్ణ ఇతి నూనము
వైమివోచేదేవంక్వతేష్వనుగతోగళితోపిరాగః ॥ అత్రరాగ
గుణస్వరూపముత్పేక్షితం ॥ ౧౯ ॥ గుణహేతుత్పేక్షాయ

త్వైవయేనేవశబ్దస్సంభావనావరఇతి ॥ యోజయేతి-అత్రేతి ॥ అత్రహేతు
త్పేక్షాయాంలోకత్రయపవిత్రీకరణరూపంఫలంనిమిత్తం ॥ ౧౭ ॥ కరాళ
ఇతికోశంఖిడ్గపిధానం-రత్నకోశాయరత్నరూపధనాయ - రామస్యరా
మసంహారమాత్రాసక్త్యేనాఫలేరత్నకోశేఫలత్వసంభావనాత్ఫల
త్పేక్షా ॥ ౧౮ ॥ యఇతి ॥ రాగోవిషయాభిలాషోరక్తిమాచ - త
యోరభేదః - తత్రశ్రీరామపాదపద్మే - పసంవోచేత్ - తేషుషునస్సు
అనుగతోరాగఃక్వగళితోపి - అత్రాపిస్సంభావనాయాం ॥ ౧౯ ॥ ఆలిం

గనాదితి - భయేన - మహాకుచమండలమాశ్రితానాం హారాణామప్యే
వముత్సూత్రతాజాతా కృశంవలగ్నమాశ్రితాయా మమకావార్తేతి
సాధ్వసేనేత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥ నిర్భిన్నేతి ॥ నిర్భిన్నానా మసురసంబంధి
నాం కుంభినాంకుంభేభ్యోవిగళంతీసంసక్తాచయాముక్తావళీమాక్షికసం
హతినైవగంగాతత్సంగీ భవతఃకృపాణఃఖడ్గస్సవివయము నాథారాజల
స్రోతోయస్యాంతస్యాం- సంగరకంతసీమనిరణరంగే - కంతోవాచకశ
జ్జేస్యాత్సన్నిధానేగళేధ్వనావితరత్నమాలా- నిశ్శేషస్పృహణీయనిర్వృ

థా ॥ అలింగనాగ్రఘువతేరవసీసుతాయాహారేషుభూరికుచ
మండలమాశ్రితేషు । ఉత్సూత్రతాముపగతేషుభయేనమా
సంక్షీణంవలగ్నమముచత్వరీవివసీవీ॥ అత్రసీవీగళనేభయగు
ణస్యహేతుత్వం॥౨౦॥గుణఫలోత్ప్రేతాయథా॥నిర్భిన్నాను
రకుంభికుంభవిగళత్సంసక్తముక్తావళీగంగాసంగీభవత్కృపా
ణయమునాథారాజలస్రోతసి । సత్యంసంగరకంతసీమనిజ
హుద్దేహఃప్రతీపాన్యపానిశ్శేషస్పృహణీయనిర్వృతిరమా
సంభోగసౌఖ్యేచ్ఛయా॥ గంగాయమునాసంగమేశరీరత్యా
గస్య సితాసితేసరితావిత్యస్యా మృచిత్రసిద్ధం ముక్తిహేతు
త్వం । అత్ర సౌఖ్యగుణస్యఫలత్వం ॥౨౧॥ క్రియాస్వరూపో
త్ప్రేతాయథా॥ ఖడ్గేన్యస్తాత్వయారామత్వంగతాసమరాం
గణేరిపుటోణీభృదేణీద్వృశాంతరళతాధువం॥ అత్రతా
రళ్యంక్రియాస్వరూపం ॥౨౨॥ క్రియాహేతుఃప్రేతాయ
థా॥పునఃపునఃకృతారాతితరళప్రాణపారిజైః । నూనరా

తిరమాసంభోగసౌఖ్యేచ్ఛయా అశేషశాస్య మోక్షసంపదఃపభోగా
స్వాదాభిలాషేణ - గంగాయమునేతి- సితాసితేసరితాయత్ర సంగతేత
త్రాప్లుతాసోదివముత్పతంతి, యేవైతన్వాఆంవిస్మజంతధీరాస్తేజనాసో
అమృతత్వంభజంతభిష్యాం॥౨౧॥ ఖడ్గఇతి॥ హేరామత్వయాసమరాం
గణేఖడ్గేన్యస్తాత్వంగతాచంవలతారిపుటోణీభృదేణీద్వృశాంయాదృశస్తా
సాంతరళతాచాంచల్యమేవ- వోచేతుతస్త్యత్సకాశేతారళ్యగంధాపీతి
భావః- ఏతేనబహుశ్చత్రవోవ్యాపాదితాఇతివ్యజ్యతే॥౨౨॥పునఃపునరితి॥

మండలగ్రహవమమహారగః॥౨౩॥ఉదాహరణాంతరమాహాకుసుమాఉ
హేతి॥థాయా॥కుసుమాయుధేతి॥స్పష్టం॥యోజయతి॥అత్రైతి-సాధ్యవ
సానలక్షణయా-గొణ్యేశేషః॥౨౪॥నిపిశ్యేతి॥మధ్యమాస్త్యధ్యప్రదేశాన్ ॥
౨౫॥ ద్రవ్యోత్ప్రేక్షాద్రవ్యస్వరూపోత్ప్రేక్షేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి॥ పా

మస్యతరళోమండలగ్రమమహారగః॥ అత్రతారళ్యక్రి
యాయాహేతుత్వం॥౨౩॥యథానా॥ కుసుమాఉహేతుహక
ణిముత్తాసత్తీహరిణోహిఅపసత్తా॥ మారసుహారససహఅఖు
జదోజీవతస్సణసాహరదితదో॥ థా॥ కుసుమాయుధతవకరని
ర్ముక్తాశక్తిర్హృదయేసత్తా॥ మారసుధారససహజాఖిలు యతో
జీవంతస్యసాహరతితతః॥ అత్రశక్తిపదంసాధ్యవసానలక్షణ
యాలక్ష్యేంప్రవృత్తం॥ తస్యాస్పృధారససహజసక్రియా
యాజీవనేహేతుత్వం॥ ౨౪॥ క్రియాఫలాత్ప్రేక్షాయథా -
మత్కృతేబాలభాగవతేషహాకావ్యే॥ నివిశ్యనీరంధ్రనికుంజమ
ధ్యమానమీసమీరాస్సహసాససంప్రమాః॥ నశక్తువంతీహపు
నర్వినిర్గమేలతాంగనాలింగనలాలసాధ్రువం॥ అత్రాలింగన
క్రియాయాఃఫలత్వం॥ ౨౫॥ ద్రవ్యోత్ప్రేక్షాయథా॥పాతా
శకొటరకుటీరతలేవీలీయభూమీమహంబతవహన్నపిభోగభాగే
కేనాప్యనాకలితశ్చిత్తుదయద్విషాదశ్చేషోరఘూద్వహభుజాకృ
తిమాపనానం॥ ఇహరఘుపతిభుజస్యశేషత్వేనాధ్యవసాయా
క్షప్రవ్యోత్ప్రేక్షా॥ ౨౬॥ ద్రవ్యహేతుత్ప్రేక్షాయథా॥ అ
స్యతాక్ష్యేదివాహీనాభీతాస్సీతాపతేశ్వరాత్॥ నగరాణివి
ముంచంతినాకులీనాః॥ శత్రుపక్షేఅకులీనానభవంతీతి
నాకులీనాః॥ సత్కులప్రసూతాశ్చిత్త్యర్థః- సర్వపక్షేనాకుషువ
న్మీకేసులీనాః॥ జ్ఞేయోజ్ఞాపతేయంహేతుత్ప్రేక్షా॥ ౨౭॥

తాలేతి॥ పాతాశకొటరంపాతాశగర్భస్తదేవకుటీరంతస్యతలే - భోగ
భాగఫణాగ్రే- అనాకలితఃఅనవలోకితః॥ ౨౬॥ అస్యేతి॥అహీనామహం
తస్మిన్ప్రేక్షాశ్చ-నగరాణిస్వపురాణి॥ అన్యగ్రామాణిగర్భాని-గర్భోవ్యా
దేహనిచవిమేవిచక్షకదేహమితివిశ్యః॥ ౨౭॥ ౨౭-ఇతి॥వింశతిపాద్యం॥

భేదాంతరాణీస్వయమూహ్యోనీతువసంహరతివివమితి॥౨౮॥ ఇథంసాధ్యా
ధ్యవసాయమూలాముత్ప్రేత్యోం నరూప్యసిద్ధాధ్యవసాయ మూలామతశ
యోక్తింసంసంగతిప్రతిపాదనంనిరూపయతి॥ పూర్వమితి॥యత్సాంకర్యం

ద్రవ్యఫలౌత్ప్రేత్యాయథా॥ యేశ్వణ్వంతినరాఘవస్యచరి
తంబింబంతడియంచయే నోపశ్యంతినసంస్పృశంతి తులశీంజి
మ్రుంతినాంఘ్రిస్థితాం॥ నోపాదాంబుపిబంతినక్షణమపిధ్యా
యంతివాత త్తనుంసంజ్ఞాయైజననీజనస్యజతరాజ్జాతాజనాస్తే
ద్రువం॥ పాదప్రయేషడింద్రిధూణాందైఫల్యముక్తం॥ అ
న్రసంజ్ఞాయాశ్చిద్రవ్యస్యఫలత్వం॥ అత్తోత్ప్రేత్యన్ర
యేపిశేషతాక్ష్యసంజ్ఞాశబ్దానాన్ద్రవ్యవాచకత్వాద్ద్రవ్యో
త్ప్రేత్యత్వమవగంతవ్యం॥పవమన్యేపిభేదాడుహ్యః॥ విస్తర
భయాద్విరవ్యతే॥౨౯॥ పూర్వముత్ప్రేత్యాయాయత్సాం

—❧❧ అతిశయోక్తిః ❧❧—

కర్యమాశంక్యనిరాకారిసాతిశయోక్తిస్తయోర్వాప్య వృత్త
తాబోధదాఢ్యా యాధునానిరూపేత్యభిప్రాయేణ తాంని
రూపయతి॥అభేదేభేదకథనంభేదేసత్యభిదాభిధా॥ అయోగే
యోగకథనంయోగేచాయోగవిర్లనం॥ కార్యకారణయోః
కాలస్యైక్యంతద్వ్యత్యయోపిచ॥ షడ్విధాతిశయోక్తిర్విస
మృతాచారుచేతసాం॥ కవిప్రిహోక్తితాతాసాంషణ్ణాంసా
మాన్యలక్షణం॥అత్యుక్తిరతిశయోక్తిరితకేచిద్భభాషితే॥ కేచి
త్త్వధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిరితిలక్షణ్యత్వాభిన్నత్వ
ప్రతితిరూపాధ్యవసాయాభావాపరాధాతాన్ర్యకారణపా
ర్యాపర్యవిపర్యయతత్సమకాలతారూపంభేదయుగంనిహ్నువ
తే॥అభినవగుప్తాస్త్రుతయోరప్యతిశయోక్త్యంతర్భావకటాక్షే
ణైవకవిప్రిహోక్తిజీవనామతిశయోక్తిమభిదధుః॥అతోర్వాచ

యయాసాంకర్యం- అభేదఇతి- అభిదాభిధా అభేదకథనం- తయోఃకా
ర్యకారణయోర్యత్యయఃపార్యాపర్యవిపర్యయః- కేచిద్విచిద్విద్యా
నాధాదయః- నిహ్నువతేఅచ్చాదయంతి- నాంగీచక్రరిశ్యర్థః x

ద్యాముదాహరతి॥ మహేమాత్మలాశ్చితి॥ మహేమాత్మలామహేమాన్న
తాః - యద్వా మహంతశ్చ తేఽత్మలాశ్చేతిసమానాధికరణసమాసః -
ఉత్తాలకమకసువ్యగ్రిత్యమగః - పాణాపహరణధరీణత్వం బాణే
షుభతేషువయోజ్యం - పూర్వేప్రాకాలీనా సుర్వేభుజాదయఃగ
తాః - ఇమేఇదానీంతనాభుజాదయః పునఃభీమేరామేపిషయేధ్రువం నిశ్చి
తంపూర్వేఅభవకనాభవన్ - అమానోనాఃప్రతిషేధఇత్యుక్తత్వాత్ ॥
ఇహేతి- అసమస్తం- అన్యైవపదద్వయమితివివరణం- సమస్తత్వేత్వపూ
ర్వాఇతిస్యాత్ - అత్రాద్యతనానాంపాక్తనానాంచభుజాదీనామభేదే
పిమమపునరపూర్వఇత్యాదినాభేదకల్పితఇత్యాహ- అత్రభుజాదీనామి
తి॥ తర్హ్యస్మిన్భేదే నాధ్యవసాయానుగతిరితిచేన్న- స్వతస్సిద్ధకవిప్రా

నానాంనిరర్థశగళగర్జనంప్రాచీనప్రబంధభావాపరిజ్ఞాననిబం
ధనమిత్యలంప్రపంచేన గ, అభేదేభేదోక్తిర్యథా॥ మహేమా
త్మలాహేమాలవతులితకైలాసగిరయోభుజాబాణాః ప్రా
ణాపహరణధరీణాశ్చసుభటాః । గతాఃపూర్వేసర్వేమమపు
నరపూర్వేధ్రువమిమేభవనామేభీమేరణశిరసికామేజయ
కథా॥ఇహాపూర్వఇత్యత్ర సమస్తంపదద్వయం । ఇదంరా
వణవనం॥అత్రభుజాదీనామభేదేపిభేదకల్పితః ॥ ౨౯ ॥ భే
దేభేదోక్తిర్యథా॥ జడఘృతృన్నస్త్వంసహినవపలాశప్ర

ణోక్తిసిద్ధయోస్సానర్థయోఃఫలభూతయోర్భేదేష్యభేదాధ్యవసాయో
త్రవివక్షితః- నపునఃఫలితాం- తేహంవాస్తవికభేదేసత్యభేదాధ్యవసా
యకల్పనాయోగాత్ - తదుక్తం-అభేదాధ్యవసాయోహిఫలేతిశయనా
దిహ॥ నపునఃఫలితోస్తత్రభేదేభేదోససిద్ధ్యతీతి ॥ ౨౯ ॥ భేదేభేదో
క్తిముదాహరతి॥ జడఘృతృన్నఇతి॥ హేరఘృత త్వంజడఘృతయోమందబు
ద్ధేరుత్పన్నోనహి- సురతరుప్తజడఘృతృన్నః - పరంతులడయోరభేదాజ్ఞ
లభ్యుత్పన్నఇతి- తథాత్వం చపలాఆశాయస్యాంసాసావసాప్రకృతిర్య
స్యసతతోక్తిః- తాదృగ్విధశ్చన- సతుతాదృశః- కింతుపలాశానవత్రా
ణిప్రకృతీస్సర్వరూపంయస్యసతతోక్తిః- తేభిద్రాగ్యపాయానసంతి-త
స్యతుసంతి - పరంతుచిద్రాణికోటరాణి- అపికించ-భవతః వక్రీమగుణః

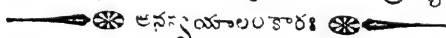
కాటిల్యం నాస్తీ-తస్యత్వస్తి-కింతువక్రత్వం- మధుపైర్నద్యపాయభిర్వ్యో
గస్సంబంధోనాస్తీ-తస్యత్వస్తి-కింతుభ్రమరైః -విటపైర్విటశ్రేష్ఠైరపి
యోగోనాస్తీ-తస్మాస్తి-విటపైశ్యాఖాభిః- తేకంప్రత్వంభీరుత్వంన-త
స్మాస్తితివ్యజ్యతే- కింతువాతేవాయాసతిచాంచల్యం- తదపితథాపిత్వం
సురతరుః- అత్రమందారరఘునందనయోరభేదాతీతయోక్తిరితివచనంభ
లభూతవదాన్యత్వాతిశయగతాభేదాధ్యవసాయవిషయత్వాభిప్రాయం
అన్యథాత్వేకత్రఫలయోరన్యత్రఫలినోరధ్యవసాయశ్చితివైరూప్యప్రసం

కృతికోనతేసంతిభిద్రావిసభనతోవక్రిమగుణః । నవాని
త్యంయోగోభవతిమధుపైర్నాపిటపైర్నవాతేకంప్రత్వం
తదపిరఘువత్వంసురతరుః ॥ అత్రమందారరఘునందనయో
భేదేవిద్యమానేష్యభేదరూపాతిశయోక్తిః । నన్వత్రవ్యతి
రేకోపిప్రతీయత ఇతిచేతాగ్రమంప్రతీయతాం నతావతాతి
శయోక్తేఃకాచిక్షుతిః ॥ ౩౦ ॥ అసంబంధేసంబంధోక్తి
ర్యథా ॥ రామస్యోచ్చండచాపాదవిరళగళితైఃకాండకాం
డప్రకాండైర్దైత్యైః ఖండితాంగైర్విదళితమసకృ
న్మూఢితంచండరశ్మిం । శుండాలేంద్రాఃప్రచండాః ప
రిసరగగనప్రాంగణే హిండమానా శుండాదండాగ్రము
క్తైర్వమధుకణగణైస్తూణముద్బోధయంతి ॥ ఇహసూర్య
స్యమూర్ఛాసంబంధేపితత్సంబంధఉక్తః । గజానాంచత
ద్బోధకత్వాసంబంధేపితత్సంబంధశ్చోక్తః॥..... ౩౧
సంబంధే౨సంబంధోక్తిర్యథా ॥ యదాభవదపాంనిభిభావ
దపాంగరాగాగ్నినాహృతోరఘువతేతతః కపినిబద్ధసేతుశ్చ

గాతీ ॥ నన్వత్రాలంకారాంతరప్రతీతేర్నోదాహరణార్హతేత్యాశంక్యా
భ్యుచ్చయశ్చితిసమాధత్తే- నన్వత్యాదితా ॥ ౩౦॥ అసంబంధేసంబంధోక్తి
ముదాహరతి ॥ రామస్యేతి ॥ కాండకాండానాంబాణదండానాంప్రకాం
డైఃశ్రేష్ఠైః- వమధుకణానాంకరశీకరనూత్నైశానాంగణైః-అత్రస్వత
స్సిద్ధకవిప్రాణోక్తిసిద్ధయోశ్శురప్రసారవైశారద్యయోరభేదాధ్యవసాయః
౩౧॥ సంబంధే౨సంబంధోక్తిముదాహరతి ॥ యదేతి॥స్పష్టం॥ అత్రాపి

స్వతస్సిద్ధకవిప్రాధోక్తి సిద్ధగుణాతిశయాభేదాధ్యవసాయఉహ్యః- స
 వ్యాప్తపిక్విప్రాధోక్తిజీవితత్వతౌత్యేప్యదాహృతానాం చతస్మానా
 వేవాధ్యవసాయమూలత్వం- నోదాహరివ్యమాణయోరితిమంతవ్యం ।
 ౩౨ ॥ కార్యకారణయోరేకకాలత్వముదాహరతి॥ తవేతి ॥ అతివిభవపు
 షోఽతిపుష్టతే- అశ్రయదాతదైవేతికార్యకారణయోస్సమకాలతా
 ౩౩ ॥ తద్వ్యవస్థయముదాహరతి॥ ప్రయాణేతి॥ ప్రయాణపటహారవా

భః॥ తదాదిపయసాంధిధింపరివిముక్త్యసోపవ్రజం వికుంఠభవనే
 ధ్ధింవితనుతేస్తలక్షీవతః॥ అశ్రలక్షీవతేస్సంధుబంధుసంబం
 ధేనత్యేవాసంబంధఉక్తః॥ ౩౨॥ కార్యకారణయోరేకకాలతా
 యథా ॥ తవదాశరథేశరథేగణితాస్తలితా నలాయదావిశి
 ఖాః॥ అతివిభవపుష్టతేపుష్టగుచ్ఛతదైవరావణప్రాణాః ॥
 ౩౩॥ కార్యకారణపార్యవర్యవివర్యయోయథా॥ ప్రయాణప
 టహారవాగ్రవపురారిశాతోదరీ ిఘప్రఃగోచరీచరికరీతిభూ
 భృద్దరీః॥ బుధేనుమదసింధురప్రకరబంధురాస్సంపదః పదంవి
 దధితేభవోస్సంధ్యశఃకృపాసంస్పృశః॥ ౩౪॥ సంప్రశ్నశ్చపమా

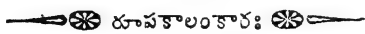

అనన్వయాలంకారః

లక్షణేభిన్నేనేపిదేవిగవ్యానన్వయ మనన్వయాలంకారం ల
 యయతి॥ దివ్యేహ్యనన్వయః॥ ప్రిక్తిఉపమానోపమేయయోః ।
 యప్రిసప్తిశవత్సవర నిషేధవ్యోతనాయైః స్వై వోపమా
 నోపమేయభావః॥ ప్రసాద్యతే తత్రానన్వయాలంకారః ।
 స్వయోఃఖిలంనూనోపమేయభావయోః త్వేనాన్వయః॥ స
 నాస్తీర్విగన్వయన్వయన్వయం॥ యథా॥ ఉన్మాదలనేవమప్తానాం
 ప్తానాంపరిపాలనే । రామోరామశ్చయోనీమండలాఖండ

న్వయజైత్రయాత్రాధిగతనదాత్పూర్వం- గోచరీచరికరీతి విషయాక
 రణే వశ్యతీయీవాతే- హౌన్వయలక్షకృపాసంస్పృశస్సదయాస్తైద్యశః
 ౩౪ విదధిరతివిదద్యయవానుపర్తితే- అశ్రపూర్వోద్ధరాధయోరన్వ
 యయోక్తిరీత్యభ్యుచ్చయః ॥ ౩౪ ॥ అధిభంగప్రదర్శనపూర్వక మన
 వ్యమంతయుతి ॥ సంప్రతీతి॥ ఉదాహరతి॥ ఉన్మాదలనశ్చతి॥ నిగదవ్యా

భ్యాతం॥ ౩౫॥ రూపకంలక్షయతి-అథాస్యేత్యాది నా॥ లక్షణంవ్యాకరో
తి- అస్యేత్యేతి॥ ప్రకృతమప్రకృతేనరూపవత్క్రియత ఇతి లక్ష్యనిరుక్తిరి
త్యాశయేనాహ- రూపయతీతి ॥ ననూక్తప్రకారేణాభేదావత్తైరనన్వయ
సాంకర్యంస్యాదిత్యాశంక్యాహ- అత్రాభేదస్యేతి - మాత్రశబ్దార్థమా
హ- వస్తుత ఇతి- విషయవిషయినోశ్శబ్దోపాత్తౌత్వాదిలిఖానః- తహిక

లోబభా॥ ౩౫॥ అథాస్యవిషయవిషయినోరభేదప్రసక్తిమాత్రే
ణరూపకాదిసాంకర్యమాశంకీత్యభిప్రాయేనోపమాలక్షణే
వాచ్యపదవ్యావర్త్యతయాచరూపకంలక్షయతి॥ విషయాని
హ్నవేనాస్యస్వారోపేరూపకంమతం ॥ అన్యస్యాప్రకృతస్య॥
ప్రకృతంవిషయమనపహ్నాయైవ యదారోపణం నరూప
కం ॥ రూపయతివిషయితదన్వమాత్తనారూపసంశంకరోతీతి
రూపకశబ్దప్రవృత్తిః॥ అత్రాభేదస్యప్రాధాన్యమాత్తం॥ వ
స్తుతోత్రాస్యైవభేదః॥ తేనానన్వయవ్యాప్తుః॥ అతపతాప
పమ్యగమ్యతావాచోయుక్తిశ్చ ॥ అత్రవిషయాహ్నవేనా
రోప ఇత్యనేనాతిరోహితస్య విషయస్వారోప్యేణోపరక్త
త్వంవివక్షితం ॥ తథాచవిషయాఃరోధానాంశేన సందేహ
భ్రాంతిమదపహ్నవానాంవ్యాప్తుః॥ తేహంవిషయస్యసం
దేహభ్రాంత్యపహ్నవైస్తిరోహితత్వాత్ ॥ ఆరోప్యేణైత్యనే
నోత్పేక్షాదేరుపమాదీనాంచవ్యాప్తుః॥ ఉత్పేక్షాదేగా
రోపవ్యతిక్రాధ్యవసాయమూలత్వాదుపమాయాశ్చప్రాగేవా
నారోపమూలత్వాత్ ॥ అస్యాలంకారస్వారోపప్రాణత్వా
త్ ॥ ఉపరక్తత్వమిత్యనేనపరిణామాలంకారవ్యవచ్ఛేదః ॥ త

థమత్రాపమ్యగమ్యతేత్యత్రాహ- అశివవేతి - భేదసద్భావాదేవేత్యర్థః
రూపమ్యగమ్యతావాచోయుక్తిశ్చ - పూర్వోక్తానన్వయవ్యాప్తుః సము
చ్చాయకశ్చకారః- అయంభావః- రూపకేవిషయవిషయినోప్పుణ్యకృద్భా
పాత్తవ్యేనాపమ్యస్య వాచ్యాయమానత్వేప్యభేదప్రధాన సాధమ్య
వశాదాపమ్యగమ్యతాయుక్తిస్సద్ధేతి - విశేషణకృత్యమాహ- అత్రవిష

యానిహ్వవేనేత్యాదివా - ఆరోప్యేణవిషయిణా॥ తద్విభజతే - తత్తావ
దితి॥ సమస్తవస్తువిషయంలక్షయతి - తత్తేరి - ఆరోపవిషయవదారోప్య
మాణానామపితృశబ్దేనోపాదానంతత్సమస్తవస్తువిషయం - ఏకదేశవ
తిరూపకంలక్షయతి- యదాత్మి- యథాయోగ మవయవావయవిన్

త్రారోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగితయావిషయపరిణామ
రూపత్వేనప్రకృతోపరంజకత్వాభావాత్॥ అతస్సర్వేభ్యస్సా
ద్యశ్యమూలాలంకారేభ్యోఽపిపవాస్యాలంకారస్యవిషయః॥
తత్తావత్ప్రవిధంసావయవంధరవయవంపరంపరితంచేతి॥ అవయ
వావయవిసాకల్యవృత్తిసావయవం॥ అవయవతోనిష్ఠాగ్రితమ
వయవిహాసప్రసర్యవసితంధరవయవం॥ పరంపరాస్యసంజాతేతి
పరంపరాసావయవంద్వివిధం॥ సమస్తవస్తువిషయమేకదేశ
వత్రిచేతి॥ అవయవంచద్వివిధం॥ కేవలంమాలారూపంచేతి॥ పరం
పరితంచద్వివిధం॥ శిష్టశబ్దనిబంధనమశిష్టశబ్దనిబంధనంచేతి॥ ద్వి
విధస్యాపిపరంపరితస్యకేవలమాలారూపేణ ప్రత్యేకంద్వైవి
ద్యేయరూపకమస్తువిధం॥ తస్యసమస్తవస్తువైత్యభేదేనద్వైవిద్యేయో
దశవిధత్వంతత్రయదారోప్యమాణమనేకవయవావయవి
భావేనావస్థితంశ్రుత్యైవోపస్థాస్యతేతదాసమస్తవస్తువిష
యంసావయవం॥ యదాతుకించచ్చుత్సాకించదగ్ధాచ్ఛోపనీ
యితేతదైకదేశవత్రిత, తత్త్రియథా॥ చిన్నెంద్రాశిరో
రసాగ్రవలకైస్తత్రాంధరోష్ఠైర్నృధారాతైలఘ్నతైస్త
వాసరగదంకారస్సమృద్ధోబభౌఽబ్రూమౌరఘనాథవీరఘ
చినాదయోగయేనాద్భుతందుర్వారశ్శమితోమహాస్పహుముఖ
స్త్రైలోక్యతాపజ్వరః॥ బహుముఖోగావణః బహుప్రకారశ్చ॥

నేకదేశశ్యశాబ్దత్వాగ్ధత్వాభ్యామేకదేశవర్తతత్త్యేకదేశవతిత్వం -
అతవిషమమ్మటపాదాః॥ శ్రోతాల్పగ్రాశ్చతేయస్త్రిస్తేకదేశవివతితదితి
ఏకదేశవిశేషేణవతానాదైకదేశవివతితదిత ౬ సమస్తవస్తువిషయము
దాహరణి॥ చిన్నెతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ బహుముఖత్యేతత్సయంవ్యా
కరణి- యదానోబహుప్రకారశ్చేతి- తాపజ్వరవిశేషణత్వేబహుప్రకార

త్వంబోధ్యం॥ ౩౬॥ ఏకదేశవర్తిరూపకముదాహరతి॥ శుంభదితి॥ వ్యా
కృతమేతత్॥ ౩౭॥ ద్వివిధంసావయవముదాహృత్యకేవలనిరవయవముదా
హరతి - ముఖేందుమితి॥ స్పష్టం॥ ౩౮॥ మాలానిరవయవముదాహరతి -
అమృడితమితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ ౩౯॥ పరంపరితంలక్షయతి॥ రూప
కేతి॥ రూపకంహేతుర్యస్యతత్తథోక్తం - అతఏవపరంపరాస్యసంజాతా

అత్రఖడ్గస్యవైద్యత్వంనిరూప్యతమచితావయవనిరూపణాత్స
మస్తవస్తవవిషయతా॥ ౩౬॥ ద్విలీయంయథా॥ శుంభచ్ఛుం
దాలశైలావిరళపరిగళద్దానధారారురాణిభాగ్యతూజ
త్రధాంగాన్యసురహరియతాన్యప్రఖడ్గావృతానిఅకణ్ణాకృ
ష్టచాపమృతనివిడతరోచ్ఛండకాండప్రకాండజ్వాలామాలాక
రాళోదహతిరఘుపతిర్వైరిసేనావినాన॥ అత్రావయవరూప
ణాదేవరామస్యాగ్నిత్వేనరూపణంగవ్యతథ్యేకదేశవర్తిత్వం
౩౭॥ కేవలనిరవయవంయథా॥ ముఖేందుంరామచంద్రస్యయే
ధ్యాయంతిఃపరంతరం॥ అపారఘోరసంసారపారావారంత
రంతే॥ అత్రముఖస్యేందుత్వంసంసారస్యసాగరత్వంచని
రూప్యతే॥ నతుతదవియథాదికంకించిన్నివేశ్యతే॥ ౩౮॥ మాల
యాయథా॥ అమృడితంసురతరోఃప్రతిబింబమిందోర్భేదస్సువ
ర్వసురభిర్వికృతిర్నిధీనాం॥ ద్విత్వంరవేఃపరిణతిఃప్రసవాయు
ధస్యమూర్త్యంతరంమురరిపోజయితహరామః॥ ఇదంనిరవ
యవంమాలారూపకం॥ ఏకస్యైవానేకధారూపణాత్॥ ౩౯॥
రూపకహేతురూపకంపరంపరితం॥ తత్రశ్లిష్టశబ్దబంధనంకేవ
లంపరంపరితంయథా॥ చరంతమంబరేదృష్ట్యైరామేణపేరితం
ఖగం॥ అహినావైరిణాభీత్యాముంచంతినగరాన్యశానా॥ అ
త్రబాణస్యతాత్మ్యేననిరూపణంత్రాణాంసర్వత్వేననిరూ

పరంపరితమిత్యన్వర్థతా - పరంపరితరూపకస్యైకరూపకసాపేక్షత్వాద
నేకరూపకసాపేక్షేనమస్తవస్తవవిషయేనాంతర్భావః - యథాహవిద్యా
నాథః - రూపకద్వయమాత్రవ్యవస్థితత్వాదస్యససమస్తవస్తవవిషయంత
ర్భావఇతి॥ శ్లిష్టకేవలపరంపరితముదాహరతి॥ పరంతమితి॥ వ్యాఖ్యాతమేత

త్ ॥ ౪౦ ॥ శ్లిష్టమాలాపరంపరితముదాహరతి ॥ కబంధేతి ॥ కబంధఃకబంధాసురపివకబంధముచకంతదాడంబరస్యగ్రీష్మః - తారాపతిర్వాలీసపవచంద్రస్తస్యదివాకరః-త్యుభ్యంతోభూథరా రాజానసీవతాద్యశాః పర్వతాః లేషాంజంభారిః॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ ౪౧ ॥ అశ్లిష్టకెవలపరంపరితముదాహరతి- శ్రీరామేతి॥ స్పష్టం ॥ ౪౨ ॥ అశ్లిష్టమాలాపరంపరితంసాధ

ణంచహేతుహేతుసద్భావాపన్నేతిపరంపరితం॥ ఉభయత్ర
పిల్లేషాల్లసనాద్విష్టశబ్దబంధనత్వంపకవారమేవరూపణాత్రే-
వలత్వంచ॥ ౪౦ ॥ ఇదంచాలయాయథా ॥ కబంధాడంబరగ్రీష్మ
స్తారాపతిదివాకరః॥ త్యుభ్యద్భూధరజంభారిర్భాసతేభరతా
గ్రజః॥ అత్రరామస్యగ్రీష్మత్వాదిరూపణం కబంధతారాపతి
భూభృతాంకబంధాసురవాలినృపాణాంజలచంద్రగిరిత్వేన
రూపణేకారణంజాతమితిపరంపరితత్వం॥ శ్లేషసముల్లసనాద్వి-
ష్టశబ్దబంధనత్వం॥ ఏ కస్యరామస్యానేకధారూపణాన్తాలా-
రూపత్వంచ ॥ ౪౧ ॥ అశ్లిష్టశబ్దబంధనంకెవలంపరంపరితం
యథా॥ శ్రీరామచంద్రవదనరాకాతారకనాయకః॥ విద్వన్నే-
త్రచకోరాణాంతిసోతికురూపాలం ॥ అత్రరామముఖస్య
చంద్రస్వరూపాం విద్వన్నేత్రాణాం చకోరత్వరూపణేహే-
తురితిపరంపరితత్వం శ్లేషభావాదశ్లిష్టశబ్దబంధనత్వం॥ స-
కృదేవరూపణాత్రే-వలత్వంచ ॥ ౪౨ ॥ మాలారూపాశ్లిష్ట
శబ్దబంధనం పరంపరితంసాధర్మ్యేణవైధర్మ్యేణాపి సంభవ-
తి ॥ యథా ॥ వాత్యాదైత్యాంబుదానాంఽంబుధగణవిపద్భృగి-
నాంఽపి తేనూః సాపాగ్నినాంపయోదాఃప్రతిభటకరిణాం
ప్రక్రిమాఃపాతలానాం ॥ కుల్త్యాలక్ష్మీలతానాం కవికుముద-
రుచాంకంచఢాఃకాముదీనాంశల్యాకల్యాన్తకానాంపటుతర-

గ్రస్యవైధర్మ్యభ్యాముదాహరతి-వాత్యాదితి॥ పాకలోగజరోగవిశేషః-క-
ల్యాన్తకానాంపాపరూపాణాం-పటుతరతమసామంధతమసానాం- కల్యా-
ణమఃకాలభూతాః-యవ్యపికల్యశబ్దస్యప్రయ్యాస పరత్వేనపుంసకత్వమే-
వ- తథాపినిఖలవిద్యానిష్ఠాత్మకఃకేవాత్రప్రమాణం - అత్రకేరీసాంవా-

త్యాత్వా ద్యారోపణం దై త్యాదీనామంబుదత్వాదిరూపణే హేతురితిపరం
పతత్వంవా త్యాదీనామంబుదాదివర్జితత్వాన్వైధర్మ్యం-కుల్యాదీనాం
లతాదిప్రవర్తకత్వాత్సాధర్మ్యమిత్యబోధ్యం - చతుర్థాపాదేభునర్వైధర్మ్య
త్వం ॥ ౪౩ ॥ పరిణామలక్షణయతి-ఆర్యోఽప్యేతి-లక్షణం వ్యాకరోతి - య
త్యేతి॥ నాపిసమాసోక్తౌ-కుఃశ్రీత్యాహ- ఆర్యోఽప్యమాణస్యేతి - అయంభా

తమసాంకేళయోగావకీర్త్యే॥ అప్రపూర్వాధైవైధర్మ్యేనో
స్తరాధేసాధమ్యేణచప్రవృత్తిరితిగ్రహణ్యం । ఏవమష్టవిధ
మపిరూపకంనిరూపితం । అన్యేఽష్టాభేదాఃపుకన్వైవిధ్యా
భావాన్ననిరూపితాః ॥ ౪౩ ॥ అదైత్యలక్షణవ్యావర్త్యానాం

—* పరిణామాలంకారః *—

పరిణామాదీనాంశ్రమాల్లిక్షణాన్యాహ ॥ ఆర్యోఽప్యమూర్త్యావి
షయఃపరిణామంభజేన్యది । ప్రకృత్యాన్వోపయోగాయపరిణా
మస్సతుద్విధా ॥ యత్రవిషయప్రకృతికార్యోపయోగాయా
రోప్యాకారేణపరిణామతేతత్రపరిణామాలంకారః । సచాయం
రూపకేంతర్భవతి । సత్రసృజ్యోర్యస్యప్రకృతోపరంజకత్వ
మాశ్రయశ్రోతత్వాత్ । ఇదముదాహరణయత్రా ర్యోర్య
మాణస్యప్రకృతోపరంజకత్వమాశ్రయశ్రోతరూపం । యత్ర
ప్రకృతకార్యోపయోగాయారోప్యాన్వేనావిషయస్య పరిణా
మత్రపరిణామశ్రోతానాపిసమాసోక్తౌ । ఆర్యోఽప్యమాణస్యప్రకృ
తోపయోగితేపివాచ్యత్వాభావాత్ । అయింసామానాధిక
ర్యైఃకైయధికరిత్యాభ్యుద్విధాభావః ॥ యథాబోధాయవి
బుధలత్ప్రేయసప్రయోగముజాపితాయాః । భవతోగారు
డనుంత్రాజయంతేరామచాపలంకారాః ॥ అప్రధనుస్థాన
ధ్వనీనాం సురలక్ష్మీమూర్తాప్రభోకనిరూపస్త్వతోపయో

పరిణామయత్రార్యోర్యమాణస్యప్రకృతోపయోగితేపి భవద్భావో
మంథావలేత్యాదిసమాసోక్త్యాన్వదాహరితే సృజ్యోర్యమాణానాం చం
ద్రాదీనాంవాచ్యత్వాభావాదైవైధర్మ్యహేతి॥ ఉదాహరతి - బోధాయ
ఇదముఖపవాహేనైవదష్టాయ ॥ అనువాచకంపాతభేదావలంబితేన

వై యధికరణ్యమస్యాత్మైవదర్శయతి-భవతత్త్వి ॥౪౪॥ అపహ్నవంలక్ష
యతి-నిషి ధ్యేతి॥ క్రమేణోదాహరతి-శ్యామేతి ॥ శ్యామనసీలవర్ణనయో
మనవస్త్రవిశేషేణసమాస్తృతాసమాచ్ఛాదితా-మహాశయ్యోత్పప్రకృ
తారోపః-నాంబరమిప్రకృతనిషేధః- ఎవముత్తరతాప్యారోపనిషేధా
బోధ్యో-హిమరజసాఘనసారేణపూర్ణా ॥౪౫॥ నేదమితి॥ నేదంమండల
మైందవమిప్రకృతనిషేధః-సోపానహీరోపలక్ష్యప్రకృతారోపః- దాన

గాయారోప్యమాణగారుడమంత్రరూపేణపరిణతిః ॥ భవతో
గారుడమంత్రాశ్చాపటంకారైరితిపాత ఇదమేవవైయధిక
రణ్యోదాహరణం ॥ ౪౪ ॥ నిషిధ్యప్రకృతంయత్రాప్రకృ

—* అపహ్నవ్యలంకారః *

తారోపణంభవేత్ । తత్రాపహ్నవ్యలంకారస్సప్రధాపరికీ
ర్తితః॥అరోప్యప్రకృతనిషేధః । నిషిధ్యారోపః । ఛలాదితద్వి
ప్రయోగాచ్చ॥ క్రమేణయథా ॥ శ్యామయోమసమాస్తృ
తారఘపతేః కీర్త్యంగనాయామహాశయ్యానాంబరమస్త్ర
జాతికలికాఃక్షిప్తానతారాగణాః । పేటీరాజతిరాజతీహిమర
జఃపూర్ణా నరాకాశశీతస్తద్భయ్యగనాభిక్లప్తవటకస్తా మోన
చాయంన్యగ్ ॥ ౪౫॥ నేదంమండలమైందవంముపతేకీర్త్యం
గనాయారయాదాపైరిందవం సముజ్జిగమినో సోపానహీ
రోపలః । నాంకోయంతవదాననారిలహరీసంసక్తసర్వంసహ
సంచారాచితవంకపవదరణన్యాసేనతత్రస్ఫుటః ॥ ౪౬ ॥
కాలిందీత్వాసేవతేభిర్దూపానోజేదేవం రామతత్సంగమే
న । స్వర్వాహిన్యాజేవనానాంకంసాస్యర్వల్లిప్తిసూస్యారాసం
దహౌతిస్వినస్యాత్ ॥౪౭॥ కవిసన్నతసాదృశ్యాద్విషయో

వారిలహగ్యా ఉత్పిస్తజలప్రవాహేన సంసక్తాయాంసర్వంసహాయాం
సంచారేణాచితః కీర్తికాంతాయాఃసాదలగ్నఃపంకపవ ॥౪౬॥ కాలిందీ
తి॥భిర్దూపాభిర్దూపా - స్వర్వాహిన్యాగంగాయాజేవనానాంజలా
నాం - అన్యత్రదేవసేనాయాఃప్రాణానాం - సూర్యానందస్యసౌతు
స్సూరీతామానందహౌతిశ్శ ॥౪౭॥ సందేహంకారంలక్షయతి - కవిస

స్తుతేతి॥ తత్ర హీతి-సాధారణధర్మస్య స్థాల్పాద్యోపబోధస్తస్య సభీ
 చీనేన సహచరేణ సహితేనేతి యావత్ - స్వరసవాహిత్యాత్మనః ప్రసారి
 త్వాత్॥ ఉదాహరణ-సచేతనేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ అత్ర కమనీయకాం
 త్యాదిగుణసాదృశ్యాత్ స్వతాకాంచనపుత్రికాదికోటిద్వయగోచరస్య సం
 దేహస్య తావన్నాత్ర పర్యవసాయిత్వాచ్ఛుద్ధత్వమిత్యాశయేనాహ - అ
 తేతి॥ ౪౮॥ అసావితి॥ అసారామః అంభోధిః కిం-సోంభోధిః గంభీరోపి విత
 రణభావం వదాన్యత్వం నభజతే-అయంతుభజతే - కింత్వంభోధిర్నితా

—❀ సందేహలంకారః ❀—

విషయాయదా । సందిగ్ధభవతస్తత్ర సందేహలంకృతిస్త్రీ
 ధా॥ కపిసమ్మతసాదృశ్యాదిత్యనేన స్థాణుర్వాపురుషోవేత్వా
 దిసందేహవ్యాప్తః । తత్ర హీతి-సాధారణధర్మవబోధసభీ
 చీనేన వివేచకధర్మాగ్రహణసందేహస్య స్వరసవాహిత్యా
 త్ ఇహతునానవబోధనిమిత్తస్సందేహః కింతు కవిస్సప్ర
 తిభాశిత్యేన వణయితుంసాదృశ్యదగ్ధనేన సందేహముపని
 బద్ధాతి॥ సాప్రవిధాశుద్ధా నిశ్చయగర్భా నిశ్చయాంతాచే
 తి॥ క్రమాద్యధా॥ సచేతనాకాంచనపుత్రికావాశిరీరీమ
 స్తథచాతురీవా । సాచామసీగ్ధైర్యవతీకిమేమాకావాసజానేర
 ఘువీరపార్శ్వే॥ అత్ర సందేహమాత్రస్య పర్యవసానాచ్ఛుద్ధ
 త్వం॥ ౪౮॥ అసావంభోధిః కింసవితరణభావం నభజతే మహాదే
 వోయంకింసవహతిశివామిత్రితనుం । విధాతాకింవాయంస
 హికలితవాన్నాభిజననం విచింత్యేథం రామం దధతి కవయస్సం
 శయధియం ॥ అత్ర సాధారణధర్మాతిర్క్తమశేషధర్మోల్లేఖా

'స్వరణయో యస్తాత్మవితరణిస్తస్య భావంతరీరాహిత్యం నభజతే - గాం
 భీర్యతాల్పాత్సంశయపితరణిత్వయావపి శేషధర్మసంబంధాత్తాదృక్సం శ
 యోనవర్తత ఇతి నిశ్చయగర్భత్వం - సమహాదవః శివైః కళ్యాణైరమి
 త్రితాంతనువహతి- అయంతుశివైర్నితా మేవతనువహతి - పరంతు
 మహాదేవశ్చివయాపార్వత్యామిత్రరాంశనుం - సవిధాతాభిజననం స
 త్కూలప్రస్థూలింగకలితవాన్ - అయంతుకలితవాన్ - కింతు విధాతానా

భాజనసం || ౮౯ || భానురీతి|| సభానుభోగమాగ్రచతురీ- అయం
తుభోగమార్గ చతురీ- కింతుసభానుభోగానాంభవకాణాం మార్గైః
తురీ- తంపావకంసర్వశ్రమస్తకార్యేవ్యవలక సమర్థం-ఎనంత్యలం
సమర్థం- అన్యత్రానలభ్యవాచ్య - జడేనాదబుద్ధినా- జలేనచ - స
చంద్రవసుధాయాస్సమైక్యంసాంకాయితీ- అయమంకూరయతి-స

నిశ్చయగభాత్వం ౮౯|| భానుకింసభోగమాగ్ర-చతురీ
కింపావకోయంజనాస్సత్రాప్యవలం తమాహురపిచ తు
యోజడేనాప్యసా || కించంద్రస్సవోద్యైర్నవసుధాస
మైదమంకూరయిత్యేవంగాన మదేక్ష్యనిర్మలగుణైః పశ్య
ద్వినిశ్చిన్వతే|| అప్రపశ్యేధగ్నైర్భేమాత్ప్రారేకేణాంతేగు
ణైర్నిశ్చిన్వతతినిశ్చయోరీకారాదయంశిశ్చయాంతస్సం
దేహః || సచసభోగేత్యాదిశ్లేషవదోపాత్తానాం తత్తదధా
నాంభేదేనత్యభేదాద్య వసాయరూపాతిశయోక్త్యనుప్రా
ణితతిత్యంగాంగిభావేనసంకరః||సూర్యాదివ్యతరేకస్సంభవ
వ || కించనిరతితయతేజస్విత్యాదిశాలితయాసూర్యాదిరూప
తాయామేకదేశపరిశిష్టైకదేశనిషేధస్యత్రయమాణస్యత్రీ
రామచంద్రవిషయేర్నసంసీయాతశ్చాయితరూపవిశేషాత్తు
పశిత్యాదాత్మపాలః కారిప్రభేదః||అపిచప్రసిద్ధమరవిశశిశ్చతా
నుష్టేకస్యాపిరఘుపశ్చతుర్థతానాభూత్ప్రముతాన్యేషుతేజ
స్విష్టితీకైముత్యవశేన దండాపూపకాస్ఫురై రధాప
ద్వీలంకారస్య గన్యమానత్వాత్సంస్కృతీర్తిలంప్రపంచే

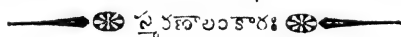
— భాగ్యంతిమదలంకారః —

స||౫౦||విసమృతసామ్యశ్యాద్విషయపహితాత్మని । ఆరోప్య

తునవియాసుధయాసమైక్యనిమానందం|| అన్యశ్చయాంతత్వందర్శయతి
లాత్యే|| అపిచాప్రసంకర సంస్పృష్ట్యావ్యలంకారి సద్భావోభ్యవృద్ధయతి
తస్యశియోనాహ- సచేత్యాదిసా|| శ్రీరామచంద్రవిషయశ్రీరామచంద్ర
రూపేవిషయే- కిముతైవకైముత్యంశిద్ధిశేన- దండభక్షణాదపరావ భతు
ణమగ్ధాదాపతిమింద- దాపూపకాతస్యాస్సంస్ఫురైః || ౫౦ || భాగ్రి

తిమదలంకారంలక్షయతి - కవిసప్తతేతి । ఉదాహరతి- దుగ్రీతేతి॥ దుగ్రీతస్యావతితస్యకనకస్యదుగివరుగ్యస్యతేన-స్వస్థాగభ్రాంతిఃమేరుచర్వతభ్రాంతిః- అత్రైవైలాంతగాణాంషయగ్ధం - మేరోర్విషయత్వమితిభేదం - అత్రకవిసప్తతసాదృశ్యాదిద్యనేన సాదృశ్యమాప్రనిబంధనాయాశ్చక్రిగజతాదిభ్రాంతేర్నాలంకారతేత్యాశయేనాహ - అత్రైతి ౫౧ ॥ స్మరణాలంకారంలక్షయతి - సదృశతేతి॥ సదృశాదృష్టదింతాద్యః

గోచరాధీశ్చైతస్యద్భాగ్రితిమదలంకృతిః ॥ అతస్మింస్తస్మి
జుహాభ్రాంతిస్తద్వాన్భాగ్రితిమాన్॥యథా॥ ప్రతకనకరు
చారాచప్రతాపతపనేనరూపితాకృష్ణం । స్వస్థాగభ్రాం
తిరభూత్వర్నార్జితాంసమస్తతేలేషు॥ అత్రకవిసప్తతసా
దృశ్యాదిద్యనేన చాకచక్యాదితోత్యేన జాయమానరజతాది
భ్రాంతిఃప్రతిః । అరోహిషయస్యాప్రభ్రాంతిగమ్యత్వాదే
వారోపమూలసగ్ధాలంకారపైలక్ష్యం । పరోహాభావాచ్చ
నసందేహంతర్భావః । కవిసప్తతసాదృశ్యమూలత్వేవ్యస్య
తత్త్వైశ్చైతాభావాన్నస్తరణాంతర్భావః ॥ ౫౧ ॥ స్మరణాలం

కారస్త॥ సదృశాధానుభూత్యాస్యస్మరణేస్తరణంమతం ॥
సదృశవదేనాదృష్టాదజితస్తరణస్యవచ్చేకః॥యథా॥ దుగ్రీతక
నకాజ్జ్వలకాంత్యరావభుజం కీర్త్యసేనయాశ్లిష్టం । చంపక
లతయాకలితంస్తరింఘ్నిమనయస్తమాలతరుకాండం ॥ ౫౨ ॥
ననుభవతుభ్రాంతిమతోపహ్నవాదిభ్యోభేదః । ఉల్లేఖాతః-

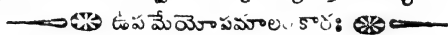

ధంభదత్తతీచేదుచ్యతే ॥ ఉల్లేఖోబహురైకస్యబహుభిస్సాన్య
ప్రతివీచస్యబోధకాత్తిత్యామెనసదృశానుభవాత్పూర్వానుభవజగత
సంసారోద్బోధేనతినదృశవస్త్యంతరిష్టోస్తరణాలంకారః- సాదృ
శ్యవ్యతిక్రీతాదృష్టాదినిమిత్తత్వే వాయులంకారత్వత్యాశయేనాహ-సదృ
శవదేనేతి॥ ఉదాహరతి-దుగ్రీతేతి॥తమాలతరోకాండశాఖాం॥ ౫౨॥ ఉ
ల్లేఖాలంకారంలక్షయతి- ఉల్లేఖిత్వే॥ వ్యాచక్షే- ఏకేవేతి ॥ అయంభా

ప- గ్రహీతృగ్రతైర్ని పాపాదిభిరేకస్యవస్తునోనానాధర్మయోగం దనేకధా
 జ్ఞానః నిర్ధారణము జ్ఞానంకారభితి || ఉదాహరణ- ధర్మభితి || కూటేనక
 పటేనమాయయావాకతోరాణీకృత్యానయేషాంతేతథోక్తాః-కూటంయం
 త్రైస్థితేరాశౌనిశ్చలేలోహముగ్ధరే | మాయాద్రిశృంగయోస్తుచ్ఛేసీరా

నిరూపణం || పకపవాన్తోనేకగ్రహీతృభిరనేకధోల్లిఖ్యతభి
 యతోన్యముజ్ఞానంకారః || యథా || ధర్మశ్శరీరభృదసావి
 తిధర్మనిష్ఠామూతోనయోయమితమంగ్రకభాధురీణాః | కా
 లోద్వితీయభితికూటకీరకృత్యానైవల్యమిత్యుపరతాః కల
 యంతికావః ఉపరతామునుక్షుపః | అత్రనేదోల్లిఖ్యత
 భిత్తనేనభాగితమిద్వాన్వృత్తిః | భాగితమిత్యనేకధాజ్ఞా
 భావాత్ | అనేకైర్గ్రహ తృభిరిత్యనేనాంతయోక్త్యపో
 హః | తత్రనేకగ్రహీతృకత్వనిబంధనాభావాత్ | నచప్రకృ
 తేప్రకృతారోపరూపమాపకేతరాభివశ్యంకృత్యః | తస్యప్రకృ
 తోపరింజతిస్వమాప్రేనోద్ధానాత్ | వస్తునస్తాద్రాప్యపునర
 స్యప్రస్ఫుటః || ౫౩ || ఏవంతాపదుపమాలక్షణే, లోకసిద్ధేన
 భిన్నేనేతదపిదేహిద్వయంవ్యావర్త్యత్యేత్తాద్యలంకారిని

రూపణముగ్ధరేనవ్యాఖ్యాతం | అథునాయదైకవాక్యవాచ్యంస్యా
 దితివిశేషణంవ్యాఖ్యాతుంతద్వాన్విత్యోగపమేయోపమాంబ
 తుయతి || న్యయోఃప్రమాద్యవేతాంచేదుపమానోపమేయతే |
 వాక్యద్వయేనోపమేయోపమాసాకథితాద్విధా || అన్రవా
 క్యద్వయివిశేషణోపమాన్యవచ్ఛేదః | అతోపమానోపమే
 యయోద్విధిపర్యాయేణతాదృక్తాకల్పనముభయాతిరిక్తస
 దృశవస్తుభావస్వననాయ | ఇయంద్విధాప్రవర్తతే | ధర్మ
 స్యవస్తుప్రతివస్తుతయానిదేశేన సాధారణ్యేనచేతి |

మునిదంభయోరితివిశ్నం - తైవల్యంమోక్షం || ౫౩ || అథోపమేయో
 పమాంబలక్షయతి-న్వయోరితి-ధర్మశ్శరీర- ఏకస్యాథస్యశబ్దన్వయేనాభిధా
 నంవస్తుప్రతివస్తుభావః || ఉదాహరణ-మలికేతి || న్యయంవ్యాకర్షణయో

జయతి - ఇహతి || నన్వత్రవిశేషణద్వయేపిసమాసభేదేనప్రత్యేకమథ
ద్వయోపపాదనాత్కథంవస్తుప్రతివస్తుభావఇత్యాశక్యసమాధత్తై - త
తశ్చాత్మైతి || అయంభావఃకులిశేత్యాదివిశేషణద్వయోసాస్త్యసమా
సభేదభిన్నస్యాప్యథద్వయస్యాభేదాధ్యవసాయవశాదేకత్వేనాభిన్న

క్రమాయుధా || కులిశకరవాలభీషణబాహుః కరవాలకులిశభీ
మకరః । ఇంద్రఇవరామచంద్రోపిరాజశీంద్రోపిరామచం
ద్రఇవ || ఇహరామస్యోపమేయత్వేకరవాలఃకులిశమివేత్యవ
మితసమాసాశ్రయణేనబాహువిశేషణతా । రామకరేకులిశా
సంభవాత్ । ఇంద్రవిశేషణత్వేతుకులిశంకరవాలఇవేత్యవ
మితసమాసః । ఇంద్రస్యోపమేయత్వేరూపైరివిశేషణమేవం
ద్రష్టవ్యం || తతశ్చాత్మభిన్నయోరపిభర్తయోరతిశయోక్తి
మహిమైకతయాఽధ్యవసితయోర్వారస్యయోపాదానేన
వస్తుప్రతివస్తుభావోనవిరుద్ధతే । వారద్వయోపాదానంచా
త్మసమాసద్వయేనస్వీకారాత్ || ౫౪ || శ్రీరామచంద్రభవ
తఃకరుణావరుణాలయ । ప్రతాపస్సూర్యవత్త్రిక్షస్సూర్యోభా
తిప్రతాపవత్ || అత్రత్రిక్షత్వంసాధారణభర్తృభిసాధారణ్యేనే
యముపమేయోపమా || ౫౫ || ఉపమానోపమేయప్రతిపాదక
వాక్యయుగళే వస్తుప్రతివస్తుభావేనభర్తృఃదేశసామ్యేనా
స్యప్రతివస్తూపమాదిసాంకర్యమాశక్యేతితాంబక్షయతి || య

—శ్లో॥ ప్రతివస్తూపమాలంకారః శ్లో॥—

త్రవాక్యద్వయేవస్తుప్రతివస్తుతయాభవేత్ । సామాన్యధర్మ
నిదేశఃప్రతివస్తూపమామతా || యత్రహ్యుపమానోపమేయ
ప్రతిపాదకవాక్యద్వయేసామాన్యధర్మః కనితపద్యపునరుక్త
దోషగ్రస్తత్వాచ్చబ్ధాంతరేణోపాదీయమానఃప్రకృతాప్రకృ
తయోరౌపన్యంగమయిసాప్రతివస్తూపమాఇయింసాధర్మ్య

యోరేవధర్మయోభిన్నపదోపాత్తత్వంసిద్ధ్యత్యేవేవస్తుప్రతివస్తుభావ
స్యనతుతితి || ౫౪ || సాధారణ్యేనోదాహరణశ్రీగామేతి||స్పష్టం|| ౫౫
ప్రతివస్తూపమాంబక్షయతి-యత్రే || ఉదాహరణి-జాషదగ్న్యతి||యో

జయతి- అత్రేతి ॥ గ్రసనగిశనపదాభ్యాంసంహరణమావః ప్రభుపటుప
దాభ్యాంసామర్థ్యకూపశ్చేతివివేకః ॥ ౫౬ ॥ వైధర్మ్యణోదాహరణి గా
మస్యేతి ॥ విపాటాః కేవలం బాణావీచ-నృసింహసఖరానంతరానృసింహ

వైధర్మ్యభ్యాంప్రసర్తతే సాధర్మ్యణయథా ॥ జానుదగ్మ్య
ప్రతాపాగ్నిగ్రసనేరాఘవః ప్రభుః । కాలకూటానలజ్వా
లాగిశనేఘర్జతిఃపటుః ॥ అత్రోపమానోపమేయవాక్యద్వయ
వర్తిభ్యాంగ్రసనగిశన పదాభ్యాంప్రభుపటుపదాభ్యాం చాభి
న్నావేవ సంహరణసామర్థ్యకూపాధర్మస్వీక్రియమాణౌప్ర
కృతా ప్రకృతయో గామహరయో రౌపన్యంగమయతః ॥ ఉప
మేయోపమాయా త్వౌపన్యస్య వాచ్యత్వం ధర్మయోశ్చస్య
తోభిన్నయో రేవాతిశయోక్తివశాదభేదః ॥ ఇహతుతమభయ
వైపరీత్యమిత్యనయోర్మహాభేదః ॥ అస్యవస్తుప్రతివస్తుభా
వోపజీవితయా వింబప్రతివింబ భావోపజీవినోదృష్ట్యంతాలం
కా గాడ్ఫేదస్సుటపన ॥ ౫౭ ॥ వైధర్మ్యణయథా ॥ రామస్య
రేవలమకుంత దశాస్యకంత వాటిపిపాటనఃకథౌ పటవోవిపా
టాః ॥ భేత్తుంహిరణ్యకిపూ గ్రభుజాంతరాళంకోన్యోన్యసిం
హసఖరాస్త్విభజాంతరాలం ॥ అత్రాగ్నివైధర్మ్యణరఘుసిం
హసరసింహయో రౌపన్యంగమ్యతే ॥ ౫౮ ॥ వింబానువింబభావా

—* దృష్టాంతాలంకారః *

చ్చేదుపమానోపమేయయోః సాధర్మ్యంపుకగాదిప్రసంగదృష్టాం
తోద్విధామతః ॥ అగ్రపుకకాగ్నిమిత్యనేవోపమేయోప
మాప్రతివస్తుపమాభ్యాంవ్యవచ్ఛేదః ॥ భిన్నయో రేవధర్మ
యోన్వాగ్విద్వయే వారిద్వయోపాదానాత్ప్రకృతాప్రకృ
తయో రౌపన్యావతాదృష్టాంతాలంకారః ॥ దృష్టాంతోనిశ్చ
యోత్రేణోద్దృష్టాంతోన్విధానః సోపపూర్వపద్విధానయథా ॥ ర
ఘునాథపవత్యయోగవద్దారిన్యదారిణైఃపదాం రవిరేకపవ

నవాన్వివా - అన్యఃకోలంకస్సుమధఃవిభజ్యవిద్యనిధిత ॥ ౫౯ ॥ దృష్టాం
తంబక్షయతి. వింబేతి ॥ వింబానువింబభావాద్వింబప్రతివింబభావాత్ ॥

సాధర్మ్యేనోదాహరతి- రఘునాథఇతి ॥ ౫౫ ॥ వైధర్మ్యేనోదాహర
తి-రేరాక్షసాఇతి ॥ ౫౬ ॥ అథ తుల్యయోగి తాలంకారః-ప్రకృతానామితి ॥

దక్షస్సకృదఖిలధ్వాంతసంతకధ్వంసే ॥ అత్ర రఘునాథవిననా
ధయో ర్భింబప్రతిబింబభావేనాపమ్యం గమ్యతే । దారి
ద్ర్యవిదారణతమోధ్వంసయోర్భిన్నధర్మత్వాద్భింబప్రతిబిం
బభావః ॥ ౫౫ ॥ రేరాక్షసాః పలాయన్వమయమాయాతి రాఘ
వః ॥ తావదుగ్ర్యంతిభిద్యోతాయావన్నద్యమణిద్యుతిః ॥ అత్ర
యథారవేరుదయా స్థిద్యోతాపగనుస్తథా రామాగమాదసు
రగ్రాసఇత్యుపమావైధర్మ్యేన గమ్యతే ॥ ౫౬ ॥ ఏవం గమ్యా

—* తుల్యయోగి తాలంకారః *

పమ్యానాం తుల్యయోగి తాదీనాం భేదోబోధ్యవ్యఇతి తక్షణా
న్యాహ ॥ ప్రకృతానాంతథాన్యేనాం తుల్యధర్మానుబంధతః ।
జైపమ్యం యదిగి మ్యేతసామతా తుల్యయోగితా ॥ యత్ర ప్ర
కృతానామప్రకృతానాం వా తుల్యధర్మసంబంధాదాపమ్యం
గమ్యతే సా తుల్యయోగితా । ఇహ ప్రకృతా ప్రకృతానాం వ్య
స్తానామేవ ప్రయోజకతాస్వీకారాత్ప్రకృతా ప్రకృతసము
దాయ ప్రయోజ్యాదీపకాదైవలక్షణ్యం వర్తనం । ధర్మస్య
క్రియాగుణరూపతయా దైవవిధ్యే చాతుర్విధ్యమస్యాలంకా
రస్యకేదిమాచుః । అపరేతుప్రవ్యగుణకర్మణాంతరభావా
నాం దవజ్ఞాం ధర్మత్వమంగీకృత్య ప్రకృతా ప్రకృతగతత్వేన
ద్వాదశవిధత్వే స్యోస్య ద్వాదశవిధత్వం కల్పయంతి ॥ య
థా ॥ డిండిరపాండురారామకీర్తయశ్చగుణాశ్చతే । అంత
ర్నిగూఢ బ్రహ్మాండాస్సంచరంతిరర్గళాః ॥ అత్ర ప్రకృ
తానాం రామగుణకీర్తనాం ప్రవ్యగుణకర్మరూపైస్తదభా
వరూపైశ్చ ధర్మైస్తద్భిరోపమ్యం గమ్యతే । పాండురత్వం
గుణః । బ్రహ్మాండానిర్రవ్యాణి । సంచరంతియా । రర్గ

ఉదాహరతి- డిండిరేతి ॥ :వ్యుహోతి- అత్రేతి ॥ తదభావా అపీతి- పాండుర
గుణప్రతిబంధకాభావః- బ్రహ్మాండరూపప్రవ్యప్రతిబంధకాభావః- సం

చరణక్రియాప్రతిబంధకాభావశ్చ॥ ౬౦॥ అప్రకృతతుల్యయోగితా ము
దాహరతి- గాంభీర్యేణైతి॥ జీవనాజలూపాస్త్రాశ్చ॥ యోజయతి - అ

భాగితప్రతిబంధకాభావః । ప్రతిబంధకత్వంచక్రవ్యాదిప్ర
యస్యాపిసంభవతీతితదభావాఅపిత్రియభితి షణ్ణాముదాహ
రణం ॥ ౬౦ ॥ గాంభీర్యేణరఘూద్వహేనవిజితాస్సప్తాపిపా
థోధయః । ప్రియోనిస్సృతజీవనాహృదివివృద్ధౌర్వాగ్నిచిం
తానలాః॥ త్యక్తాశ్చైత్యగుణైసపాండురముఖాడిండిరపిండచ
లాత్రాంపంతే సతతం మనాగపిధృతిం నాద్యాపి విందంత్య
హులః॥ అత్రోపమానత్వేనాప్రకృతానాం సప్తాంబుధీనాం
చక్రవ్యాదిషడ్భైర్జైవరస్పరమాపమ్యంగమ్యతే । తత్రనిస్సృ
తజీవనాశ్చత్యనేనప్రవ్యాభావరూపోధర్మఃకథితః॥ హృదివివృ
ద్ధేత్యాదినాద్రవ్యరూపః॥ త్యక్తాశ్చైత్యగుణైనేతిగుణాభావరూ
పః॥ పాండురముఖాభితిగుణరూపః॥ కంపంతభితిక్రియారూపః ।
దృఢీంనవిందంతీత్రిక్రియారూపరూపభితిషణ్ణాముదాహరణం ॥
౬౧॥ ప్రకృతానాంశేతరేషామాపమ్యంగమ్యతేయదిసమాన

—* దీపకాలంకారః *—

ధర్మసంబంధాదీపకీంతస్తుషడ్విధం॥ ప్రకృతాప్రకృతసముదా
యసంబంధీసమానో ధర్మోయత్రోపమ్యం దీపయతి తత్రదీప
కం॥ తత్రసమానధర్మస్యావిమధ్యాంతగతత్వేనత్రైవిధ్యేగుణక్రి
యాస్వరూపేణద్వైవిధ్యేచషడ్విధత్వంకేచిదూచుః॥ తద్విచా
రచారుచేతసాంసాంతరంగమాలింగతి॥ ధర్మస్యావిమధ్యాంత
గతత్వభేదేనకావ్యచారుతాయాంవిశేషాదర్శనాత్॥ అన్యథా
ప్రథమద్వితీయాదిపాదగతత్వప్రకారైర్భేదాంతర్యాఽపికి
మితిసాజీగణన్॥ తస్మాన్నప్రాథమికంత్రైవిధ్యమాచరణీయం
నాప్యుత్తరంద్వైవిధ్యం॥ ప్రవ్యావిభేదేనధర్మస్యషడ్విధ్యో
క్తేః । తస్మాన్నప్రకృతాప్రకృతసముదాయసంబంధీసమానధ

త్రైత్యాదివా॥ ౬౧॥ దీపకాలంకరయతి- ప్రకృతానామితి॥ వ్యాకరణేతి -
ప్రకృతేతి॥ తత్పరిచ్ఛేదేనైతి॥ ఉదాహరణి- వికటేతి॥ వికటముద్వేలంయ

ధాతధానటతోమహానటస్యజటాటవికాయాంయాతటిగంగాతస్యాజల
భరవరంగస్తస్మిన్రంగంతో విచలంతడరుభంగియుక్తాశ్చ యేతరంగా

ర్మస్యర్రవ్యాదిరూపేణభేదేషడ్విధత్వాత్తదాలంబనస్య దీప
కస్యాపిషాడ్విధ్యంవస్తుంయుక్తం॥యథా॥వికటనటన్నహానటజ
టాటవికాతటిజలభరరంగరంగదురుభంగితరంగగణాః॥ తన
చగిరోరఘూద్వహసుధారససారధరాజగతినిర్గళాః పరిచ
రంతిపటీరహిమాః॥అశ్రవణ్యత్వేనప్రకృతానాం రామచం
ద్రవచనానాముపమానత్వేనాప్రకృతానాం గంగాతరంగా
ణాంచర్రవ్యాదిరూపషడ్విధసమానధర్మసంబంధాదౌపమ్యం
గమ్యతే॥అశ్రుసుధారసోద్రవ్యం శీతలత్వంగుణః । చరణం
క్రియా । నిర్గళత్వంపూర్వవదభావశ్రయమితి షణ్ణాము
దాహరణం॥అన్యేత్వాహుః॥ యఃప్రస్తుతాప్రస్తుతయోర్వ
ద్దేకుతాగ్రపిసంగతః । సమానోధర్మపకోన్యదీపయేత్తస్తుదీపక
మితి॥వ్యాఖ్యాతంచేదంపూర్వైః॥ ప్రకృతాప్రకృతపదసము
దాయైస్యకస్యాపిసన్నిహితంసాధారణధర్మప్రకాపాదకం
క్రియాపదంగుణపదంనాయదాన్యదపిదీపయతిసాధారణధర్మ
సంబంధితైస్సద్యోతయతితద్దీపకమితి । కేచిత్తైస్కస్యకారక
స్యానేకక్రియాసంబంధేపిదీపకమాహుః॥తదుభయమపిసపరి
తౌత్వమమత్యుపేత్యుతే ॥౬౨॥ అన్యధర్మస్యసంబంధాసం

—❀ నిదర్శనాలంకారః ❀—

గతౌవస్తునోర్ద్వయోః । ప్రతిబింబనమాక్షిప్తంయశ్రతశ్ర
నిదర్శనా॥యతోపమానోపమేయయోర్నాధ్యైఅన్యధర్మస్యా
న్యసంబంధాసంభవేన ప్రతిబింబక్రియా ౬౩వ్యతేన ప్ర
నిదర్శనా । సాద్విధా । ప్రకృతధర్మస్యాప్రకృతసం
బంధాసంభవమూలా అప్రకృతధర్మస్య ప్రకృతసంబంధా
సంభవమూలాచేతి ॥ యథా॥ పరిటీక తేరఘకరీటమణైశ్చట

స్తైషాంగణాః- పరిచరంతిపరితశ్చరంతి ॥ యోజయతి-అశ్రేభ్యాదివా ॥

౬౨॥ నిదర్శనాలంకారయతి- అన్యధమేకతే ॥ వ్యాకరోత-యశ్రేణి॥ఉదా

హరతి- పరిటికతఇతి॥ రఘురాంకిరీటమణే శ్శేఖరస్యరామస్య - శతకా
 టేగ్గుజ్జటిలలాటతటస్ఫుట లోచనస్యచండతటటమహాఃపటలే- పరిటికశే
 త్రస్తతే॥ ౬౩॥ ద్వితీయాముదాహరణ॥ త్వదితి- అహిండతేప్రాప్నో
 తి॥ ౬౪॥ ప్రకారాంతరేణోదాహర్తుమాహ - క్వచిదితి॥ తదాక్షేపః ప్ర

లప్రతాపశిఖనఃపటిమా । శతకోటిధూజ్జటిలలాటతటస్ఫుటలో
 చనోత్కటమహాఃపటలే॥ అత్రరామప్రతాపపటిమ్నాదంభౌ
 త్యాదిసంబంధాసంభవేన సామ్యత్యా ద్దంభౌత్యాద్యపమాన
 ప్రాచింబకరణమాపిష్యతే ॥ ౬౩ ॥ త్వద్దోర్మండలమండలా
 గ్రుతికా రామక్షమామండనశ్రీఖండద్రుమకాండకుండలిగ
 తంపాండిత్యమాహిండతే । శేషత్యుగ్రఫణాగ్రనిగతవిష
 జ్వాలాగ్రియంసంప్రయత్యాదస్తే ప్రళయాంత కోఢభు
 జాదండాగ్రదండాకృతిం॥ అత్రప్రకృతస్యరామభుజఖడ్గస్య
 శ్రీఖండగతకుండలివిషజ్వాలా కాలదండధర్మసంబంధా సం
 భవేనతత్త్వసదృశధర్మానాకలయతీతిప్రతిచింబకరణ మా
 పిష్యతే ॥ ౬౪ ॥ క్వచిన్మేధాపిప్తయాప్రాప్త్యాతదాక్షే
 పః॥ కాంతారాంతరచాణ్యఃకాంతారామవిరోధినాం । సరో
 వారిమనేత్రాభ్యాంముంచంతీందీవరశ్రియం ॥ అత్రముం
 చంతీనిమేధాయుర్వచిందీవరశ్రీరాపిప్తా ॥ ౬౫ ॥ వ్యతిరే

— ❁ వ్యతిరేకాలంకారః ❁ —

కిస్తూపమానామపమేయేతిశయిని॥ యథా॥ నగ్రస్తస్తమసా
 నచాహ్నిన లినోచరేననోకర్మితోనై వాస్తంతి మాగ్నచాం
 కితమనోపాక్షికిశ్రీరపి । లోకాలోకినగేంద్రలంఘనఃకథా
 నోపగుభావంగతోనిహోషోగుసాగరాత్రఘుపతేజ్జాతాయ
 శశ్వంద్రమాః ॥ అత్రరామభక్తకీర్తనంద్రస్య ప్రసిద్ధచం

దిచింబశ్రియాక్షేపః॥ ఉదాహరణి- కాంతారేతి॥ నేత్రాభ్యామిందీవరశ్రి
 యముంచంతి- తథారుచంతీత్యర్థః॥ అత్రేతి- నేత్రయోఃప్రాగిందీవర
 శ్రీనద్భావమంతరేణతన్వేచనాసంభవాదితథాః - ఇందీవరశ్రీరజశ్రీరితి
 ప్రతిచింబకరణాక్షేపః ॥ ౬౫ ॥ వ్యతిరేకలక్షయతి-వ్యతిరేక స్వీతి॥ ఉదా

హరతి-సగ్రస్తఇతి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్॥౬౬॥సఘోక్తిలక్షయతి- ఏక
స్యేతి॥భావేనోదాహరతి-త్వప్తద్వైతి॥౬౭॥ అభావేనోదాహరతి - ఉద్దా
మేతి॥కార్తుకంధనురింద్రచాపంచ-శరవర్షంబాణపక్షంజలవక్షంబంబి
ద్యావాధమతేసఘోక్తిలక్షణకవ్యాప్తినిపిరిమిత్యాహ-విద్యానా
థస్త్యైతి॥ఉత్త్రిప్తంసహకాశికస్యపులకైస్సాకంముఖైర్నామితఃఖూపా

ద్రావపమానాదాధికోవ్యబంధనేనభేదప్రధానమావశ్యం

—* సఘోక్త్యలంకారః *

గమ్యతే॥ ౬౬॥ ఏకస్యోక్తిప్రధానత్వేనాన్యస్యస్యాసహర్థ
తః॥ ఔపమ్యంగమ్యతేయస్రసఘోక్తిస్త్రక్రిత్యతేయ
తోపమానోపమేయభావేవక్షిరఏకస్యప్రాధాన్యేననిదైశ
అన్యస్యచసహర్థసంబంధాదప్రాధాన్యేన చౌపమ్యంగవ్య
తేతస్రసఘోక్తిః॥ ఇయంభావాభావాభ్యాంప్రవీతః॥
యథా॥ త్వప్తద్వైభిన్నమదబంధురసింధురేంద్ర కుంభస్థ
లోచ్ఛలితమాక్తికతారకాణాం॥ సంత్రైస్సమంసమరరా
త్రిముఖవితంద్రాఃప్రోద్భవతిరాఘవమణితవకీర్తిచంద్రాః॥
౬౭॥ ఉద్దామకాముకవిజృంభితరావభ్రదారాధరోగ్ర
శరవక్షంజలపరాభిః॥ కారాజహందిపిపదాంహృది శోకివ
హ్నిదైత్యవ్రతాపక్షహనేనసంశయోప॥విద్యానాథస్తకార్య
కారణపార్యాపర్యవిపర్యయరూపాలితయోక్తి మూలాభేదే
నత్యభేదాలితయోక్తిమూలాచసఘోక్తిరిత్యుక్తవాన్॥ త
న్నతేఉత్త్రిప్తంసహకాశికస్యపులకైరిత్యాదౌసఘోక్తిర్న
స్యాత్॥ ౬౮॥ అతైతన్నైతికౌటితయావినోక్తిలక్షయతి॥

—* వినోక్త్యలంకారః *

వినోక్తిస్సానివాధోక్తైర్యాస్యాదౌపన్యగవ్యలా॥ యథా॥ వి

వాంజనకస్యసంశయధియాసాధాంసమాస్ఫులితం॥ వైదేహీచనసాస
కుంచసహసాకృష్టం తతోభాగవప్రాధాన్యకృతికందీరేనద సమత
ద్భగ్నమైశంధను రిత్యస్రసఘోక్త్యభావప్రసంగాన్నతత్త మాద
రణీయమిత్యాశయః॥౬౮॥ వినోక్తిలక్షయతి-వినోక్తితి॥ ఉదాహరతి-

విశేతి॥య క్రిత్తితి- వినావత్సమితి॥ అశ్రవినాశస్సప్రయోగేప్యవమ్యుః
 ర్యవసానాభానాన్నఃసోక్త్యలంకారతా-ఏవంసశూన్యావప్రూహ్య
 మిత్యాహ-సశూన్యావతి॥౬౯॥సమాసోక్తింలక్షయతి-విశేషణానీతి-ప
 రమప్రకృగం-అవిధారణార్థమాహ-నతువిశేష్యపదమపీతి-నన్నేకదేశవ
 త్రిరూపకాతరూఢంసమాసోక్తేర్భేదః తత్ప్రాప్యప్రస్తుతస్య గమ్యత్వాది
 త్యాశయోవశంకతే- నన్వీతి- గమ్యరూపక మేకదేశవ త్రిరూపకంతత్సం

నాశేషేపాతాశంవినేంద్రేణప్రివిష్టపం ॥ వినా శ్రీరామ
 చంద్రేణసరాజంధగాతలం॥ అత్రిస్సగ్గపాతాశయోస్సు
 రేంద్ర భుజగేంద్రావంతరేణ యథానశోభాతథాభూతథా
 శ్రీతలనపిరామం వినానశోభతఇతివచోభగ్యాగమ్యమాప
 మ్యంయిత్ర త్వేవమాపమ్యవ్యవసానంనాస్తిసతత్రాయమలం
 కారః । వినావత్సంరామంకథనయమయోధ్యాంప్రవీణిత్యా
 క-సశూన్యావప్యేవమేవవేద్యః౬౯॥సమాసోక్తింవక్తి॥విశేష

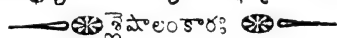
—* సమాసోక్త్యలంకారః *

ణాన్యేవపరమధంగమయితుంయదాప్రకృతస్యసమగ్ధానిసమా
 సోక్తిస్తునాభవేత్॥ప్రకృతస్యవిశేషణాన్యేవాప్రకృతమధ్యం
 నాగమయితుంశక్తానినతువిశేష్యపదమపితదాసమాసోక్తిః॥స
 మాసేనసంక్షేపేణార్థస్వయస్యోక్తేరియమన్వర్థా । విశేషణ
 విశేష్యాభ్యామధాంతరాప్రతీతేర్నశ్లేషతా । ననుసమాసో
 క్తవప్రకృతారోపణస్యగమ్యత్వాదగమ్యరూపకసాంకర్యశం
 కాదుర్నివారేతిచేద్యైవం । ప్రస్తుతోపరంబకత్వమాత్మోప
 యోగాశప్రస్తుతస్య । నవపరిణామాంతర్భావః । ఆరోపవిష

ర్యశంకా-పరిహరితి-మైవమితి-ప్రస్తుతేతి-అయంభావః- గోక్ష్యవిద్యున్న
 యనైః పయోదభిత్వాదిరూపగోదాహరణేషుప్రస్తుతస్యప్రస్తుతోపరం
 బకత్వమాత్మాహ-వసమారోపః- అశ్రువుపహారసమారోపవివేతి హ
 వాదైర్నక్షత్యమితి-తదుక్తం - తేనాప్రస్తుతవృత్తాంతారోపేణాప్రస్తు
 తంస్వయం॥సంక్షేపేనోచ్యతేయస్మాదగ్నిమాసోక్తిరియంతదాన్యద్వి
 శేష్యాంసాన్యంచేత్ప్రస్తుతాకారూపతం । భవేదప్రస్తుతంవేద్యాదా

సకాలంకృతీస్తదేతి॥ ఉదాహరణి-భవదితి॥ సర్వజ్ఞానాం మహాత్మనాం శిర
సా-సర్వజ్ఞ స్యహర స్యశిరసా చ - తనుఃపాపంతిమిరంచ-కోర్నామైర్ము
దం కుముదం కైరవంచ॥ ౭౦॥ శ్లేషం లతుయగి-శ్లేష ఇతి - విశేష్యయోశ్చే

యస్యారోప్యమాణరూపతయాపరిణామేతరోప్య మాణ ప్రా
ధాన్యేనారోప విషయతిరోధానం హి పరిణామాలంకారప్ర
యోజకం॥ ఆరోప్యమాణవస్తుసాదృశ్యవై శిష్ట్యప్రతిభామా
త్రైణారోప్యమాణగమ్యతానుపమద్వాదారోప విషయస్యైవ
ప్రాధాన్యేనప్రతిపత్తిస్సమాసోక్తిప్రయోజకేతరహస్యం॥
యథా॥ భవద్భావోమంధాచలనాధితనక్తించరచమూలము
ద్రావ్యసంభూతాసహవిజయలత్త్యైర్గఘనవతే॥ భవతీతా
ధార్యాజయతిభువిసర్వజ్ఞశిరసా తమోహంత్రీత్యంకుముర
ముదయంప్రాప్తవతీ॥ ఇహకీర్తేశ్వంబ్రత్యంధ్యస్యం॥ తదపి
విశేషణసామర్థ్యాదేవనవిశేష్యసామర్థ్యాదవగమ్యతే॥ ౭౦॥

పూర్వంసమాసోక్తిలక్షణవిశేషణాన్యేవేద్యనేనవ్యవచ్చేయత
యాశ్లేషఉపతీప్తస్తన్నిరూపయతి॥ శ్లేషస్సామ్యేసమాదిష్టో వి
శేషణవిశేష్యయోః॥ సమాసోక్తితుల్యయోగితయోస్తువిశే
షణమాత్రసామ్యమేవసపునర్విశేష్యతశ్చిష్టత్వం॥ అత్రతువి
శేషణవిశేష్యభయసామ్యంప్రయోజకం॥ విశేష్యయోశ్చాత్మ
కేవలప్రస్తుతయోర్వాకేవలాప్రస్తుతయోర్వాశ్లేషభవం॥ న
తుప్రస్తుతాప్రస్తుతయోః॥ తత్రహ్యభిధాయాఃప్రస్తుతైకాథ
ప్రత్యాయశ్చంఖలితయాప్రస్తుతార్థప్రతిభానస్యంజ
నైకవ్యాపారశరణత్వాచ్చట్టశక్తిమూలానురణనరూపస్యంగ్య
ధ్వనిరేవప్రగల్భతే॥ యథా॥ అత్యజానయశోరాశిఃకృశసం
రక్తతర్పణః॥ ఏకపీరోపతాపశ్చరామోరాజలిరాజఘః॥ అత్ర

తి- అయంభావః - కేవలప్రకృతశ్లేషకేవలాప్రకృతశ్లేషేవా అర్థద్వ
యస్యప్రస్తుతత్వావిశేషదత్తప్రస్తుతత్వావిశేషాద్వాఅభిధాయాఅకుంఠి
తసంచారత్వాత్ప్రస్తుతావప్రస్తుతావాచ్ఛావాచ్ఛావేవేతి - సను-యేనధ్వ

ప్రసన్నోభవేనబలిజతా యఃపురాస్త్రీకృతాయశ్చద్వైతభుజంగహ
రవలయోగంగంచయోదీధరత్ । యస్యాహుశ్యశిమచ్ఛిరోహరత్తిస్తు
గ్యంచవామానురాః పాయాత్సస్వయనంధకతుయకరస్తాం సర్వదో
మాధవశ్శాదితబిజైవస్థలేవస్థస్వయప్రతిపాదనే స్పృష్టేదిప్రయత్న
భేదనశబ్దభేదస్యస్పష్టత్వా ద్విధౌతక్రీమూర్ధ్నిత్యాదావనశ్శిష్టత్వ మి
త్యాశంక్యాభ్యుపగమ్యసమాధత్తై- గన్వతి ॥ తథాపీతి-శబ్దభేదేనత్యపీత్య
భాః- జతుకాష్టన్యాయేనేతి-అయ భావః- భిన్నార్థప్రతిపాదకయోరపి
శబ్దయోః పాఠసమయోగనుతరభిరుశలాకావదన్యోన్య సంశ్లేషవశాచ్ఛ
బ్దాతత్వంప్రతిపాద్యరత్తి- ప్రయతవాఃతు-స్పృష్టంప్రయతనంస్పర్శా

ప్రకృతత్వాదాగ్ని ప్యాప్రకృతత్వాజ్ఞానదగ్ధ్యస్య నశ్లేషా
ఎకాశః । కింశుద్ధ్యైరేనాఅయంద్విధాశబ్దశ్లేషోద్ధేశ్యేషేలిసను
శబ్దశ్లేషస్థలే ప్రయత్నాదిభేదాత్స్ఫుటవశబ్దభేద ఇతిచేత్స
త్యం భేదోస్త్రీ । తథాపీజతుకాష్టన్యాయేన శబ్దయోరితరేతరశ్శి
ష్టత్వాచ్ఛబ్దాతత్వవహరః । అతవవశబ్దశ్లేషేభంగసహిష్టు
తా । అర్థశ్లేషేనుప్రయత్నాదిభేదస్యశబ్దభేదకస్యాభావేనశ
బ్దేశ్యైశ్చయేనత్యేకనాశాఎలంబిఫలద్వియరీత్యాశ్శిష్టత్వమథ
యోగితిశబ్దవివేచితవృత్తయోగ్యస్వంభంగా సహిష్టుత్వంచే
త్యాలంకారికరహస్యం । అతఃకేవలప్రప్రతగతత్యేనకేవలాప్ర
ప్రసగతత్యేనదత్వైవిధ్యమస్యాలంకారస్య ॥ క్రమేణయథా ॥
న హావదోవస్థితయన్విదారావాఽయోగినః । అలంకారాశ్ర

నాం ఈవన్వృష్టమంగస్థానాం వివృతమూష్టశామిత్యాదీని-ప్రయ
శ్శాదీత్యాదిభిజ్జేప్రకరిణాదయస్సంగ్యహ్యంతే - శబ్దవివేచితవృత్తియో
గ్యస్వంశబ్దశ్లేషే-భు-గా-సహిష్టుత్వమర్థశ్లేషఇతివివేకః- అరత్తి- యతః
ప్రస్తుతావ్రప్రసయోశ్లేషోఽనభ్యుపగతోఽతత్తిత్వంభః । ప్రకృతశ్లేషము
దాహరితి- మహాపదత్తితి ॥ హేరానుభవతఃఅహితాఃమహాశ్యుతవహోమే
షాంతేతథోక్తాః-అవగత్యాధితిర్యేషాంతేఅపస్థితయః- రామాభిఃస్త్రీభిర్వి
యోగపదమస్త్రీతితథోక్తాః-అలనుగ్యంతంకారాబంధనాలయతత్త్రయత
వాసస్థానమయేషాంతేతథోక్తాః హితాస్తు మహావదానాం మహాను

తస్మాద్వానాముపస్థితిఃప్రాప్తిర్యేమాంతేతథోక్తాః-సంతప్తశస్తాయెతరా
మాడుపవనానితైరవియోగినః- అలంకారాణామాశ్రయాః- సర్వాభర
ణభూషితాశ్చత్యర్థః॥ ఇత్యశయేనాహ- అహితపక్షాతిమిత్రపక్షేత్వే
కపదత్వమితిచ ॥ 2౧ ॥ అస్త్రకృతశ్లేషముదాహరితి- అపవిత్రమేతి॥ అ
వగతఃవిక్రమేవిశేషగమనేసంకోచోయస్యతం- నవిశ్వతేషవిక్రమస్యవ
క్రప్రసారస్యసంకోచోయస్యతం- నాకమాకాశంస్వగ్గంబోల్లాసయ

యారామభవంతిభవతోహితాః॥అహితపక్షే । మహాపక్షః ।
అపవిత్రతయఃసదావరామావియోగినః॥ అలంకారాశ్రయాః॥
భవతః॥అహితాః॥ మిత్రపక్షేత్వేకపదత్వం॥ అస్త్రరామభం
క్రదానత్రాస్త్రయోర్వన్యమాసతయా హితానామహితా
నాంబప్రాకరణికత్వం ॥ 2౧ ॥ అపవిత్రమసంకోచంగోసహ
సోల్లిసత్తమం । నాకోల్లాసనమత్యేతరామోహర్యశ్వమోజ
సా॥అస్త్రహర్యశబ్దవాచ్యయోగినకరపురందరయోరుపమాన
త్వేనాప్రాకరణికయోరేవ శ్లేషః ॥ 2౨ ॥ అస్త్రవిశేషణవిశే
ష్యవ్యాపారమూలస్యశ్లేషస్యప్రస్తావేకేవలవిశేషణవ్యాపా

—* పరికరాలంకారః *—

రమూలఃపరికరాలంకారఏకదేశసామ్యావృద్ధిస్థః । తేవలప్ర
స్తుతకేవలాప్రస్తుతవిషయస్య తిస్యైవప్రస్తావాన్ప్రస్తుతా
ప్రస్తుతవిషయాలప్రస్తుతప్రశంసాఽయోలంకారాశ్చబుద్ధి
స్థాః । తేషుతావత్పరికరాలంకారంనిరూపయతి॥ విశేషణాతి
సాకూతాయదాపరికరస్తదా॥యథా॥ విశంశైశవిశేషయ్యావి
దలితంయేనాచ్ఛతంకాన్తుకం యస్మిన్మన్జునదోస్సహస్ర లవి

తీతథోక్తం- హర్యశ్వంహరిద్వర్ణాశ్వంసూర్యం- హరినామకాశ్వమిం
క్రంచ- హరిర్వాచ్యవదాఖ్యాతోహరిత్రాపిలవర్ణయోరితిశ్చః॥ 2౩ ॥
పరికరంలక్షయతి- విశేషణాతి॥ ఉదాహరతి- విశమితి ॥ ఇతరావణం
ప్రతిమాణ్యవద్వచనం- విదలితమిత్యనేతవవరప్రదాతామహాశోపిస్త్రీ
రామఫాల్యుత్కృభూతఇతి అన్తనదోస్సహస్రలంకారశ్చనేనశ్చజైన్యకా
ర్తవీర్యప్రయాపహానిని సత్తత్యనేనయోనశ్చకం మనంబు ఇతివ్యవహారే

౭౩ || అథాప్రస్తుతప్రశంసాలక్షయతి - అప్రస్తుతేనేతి || సాహస్యని
బంధనానుదాహరతి || భృంగపుంగవేతి || స్పష్టం || ౭౪ || ఉదాహరణాంత
రమాహ-భానామితి || రణాం వైస్వస్వకీయైరంశుజాలైస్సహస్వైరం

నఃకుంతఃకుతారోభవత్ | యన్ముక్తైకశరానలేశలభతాంవా
లీసలేభకపిఃకింతస్త్రిన్నపిరాఘవేదశముఖత్వద్దోర్లతాసంభ్ర

—* అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః *—

మః || ౭౩ || అప్రస్తుతేనవాచ్యేనప్రస్తుతంగమ్యతేయదిఅ
ప్రస్తుతప్రశంసేయంకథితావంచధాబుదైః || యత్రాప్రస్తు
తస్యాప్రస్తుతత్వాదేవవర్ణనమనుచితంసప్రస్తుతం గమయ
తితత్రాప్రస్తుతప్రశంసా | అప్రస్తుతాప్రస్తుతాక్షేపశ్చ
యట్రంవిత్సంబంధాభావే నసంభవతీసంబంధఃకోవ్యంగీకా
కార్యః | సత్రేధా | సాహస్యంసామాన్యవిశేషభావఃకార్య
కారణభావశ్చేతి | తన్నిబంధనాచేయంపంచధాభిద్యతే | సా
మాన్యాద్విశేషాక్షేపః, విశేషాత్సామాన్యాక్షేపః, కార్యా
తా-రణాక్షేపః, కారణాత్కార్యాక్షేప, ఇతి | ద్వితీయతృతీ
యయోరేకైకస్యద్వైవిధ్యాత్ | క్రమేణయథా || భృంగపుం
గవమరందస్యగీసర్వవృత్తమపహాయసాంప్రతం | జాల్మశా
ల్మలిముపైషికంవృథాశోకమాకలయితుంకిమీహసే || అత్రా
ప్రస్తుతేనభంగింబుద్ధ్యపదేనేనసర్వానర్వాచీనాన్పురుషాధ
వాన్విహాయ సకలశుభగుణమణిసింధుస్సీతాబంధురేవ సుధి
యూంసేవ్యిత్తిప్రస్తుతమనగమ్యతే || ౭౪ || యథావా || ధానాం
భానాంతరీక్షేపిలసంతవసంగాజతేరాజతేజోవహ్నివహ్ని
యరోదీరణిమహితాశాంతిర శాంతరంహః | వైస్వరంవైస్వ
రంశుజాలైస్సహచరితవాక్యాంకేకాంతకేలిస్సంవాసంవా
సితక్తికిములిమిరసఖిర్యోతఖిర్యోతకర్తుం || అత్రరేరావణరా

మంచంయథా తథాచరితిసరి - అంతేతవంశూపకంశత కాంతికేలిస్తస్వ
తా-ంతివిజ్ఞానం - కా నకావ్యర్థం - తిమిరసఖిస్తమస్సహచర్యోద్యోతః
త్ర. కాశోయస్యతస్యసేవాద్ధి, సమి-సం ర్యోత హేళిర్యోత - త్వంసం

వాసంకర్తంతదంతితే స్థైర్యమవలంబ్య హేతుంవాశక్తోసికిం ॥ ౭౫ ॥ సామాన్యాద్విశేషాభివ్యక్తిముదాహరతి-రామేతి॥ హారామ విక్రమేణ విధూతస్థిరస్సృతఃకాశికశ్శక్రామైస్తైతధోక్తాః*లథకాశికాః । గుగ్గులాలూకనకులమునిశకాహితుండికాఇతిరత్నమాలా-పవనవేగజిహ్వాయువేగజే

మేసమరాంగణగతేసర్వతేజోభిభావినిసమత్వంతవావస్థానమేవమపూరం పౌరుషంతుదూరతోనిరస్తమితిప్రస్తుతమప్రస్తుతఖిద్యోతవృత్తాంతకథనేనవ్యజ్యతే । సారూప్యాలంబనేనేదముదాహరణద్వయంప్రవృత్తం ॥ ౭౫ ॥ సామాన్యాద్విశేషధీర్యథా॥ రామవిక్రమవిధూతకాశికా కాశికాధ్వరివిరోధినోసురాః । పత్రిభిఃపవనవేగజిత్వరైర్బిత్వరైః కతిసఖండితాస్త్రయూ ॥ ఇహమహదిదమద్భుతంయద్రామశిశునై ఎత్వయాకాశికమఖవిరోధిసస్సబాహుప్రముఖా స్సరివిరోధినః ఖండితాఇతిప్రస్తుతేకతిసఖండితాఇతిసామాన్యముపన్యస్తం । తేనాప్రస్తుతాత్సామాన్యాత్ప్రస్తుతోవిశేషావ్యజ్యతే ॥ ౭౬ ॥ విశేషాత్సామాన్యధీర్యథా ॥ శ్రీరామభద్రేసతతమశేషాభీష్టదాయినః । దారిద్ర్యంవిమషాంతేభేస్థైర్యంమధ్యేషుయోషితాం ॥ అశ్రశ్రీరామభద్రాదార్యేణసర్వేషామధిశాంతాం దారిద్ర్యంహతమతివక్తవ్యే విమషామితివిశేషస్యాప్రస్తుతస్యోపాదానాద్విప్రతుమేవసామాన్యంవ్యజ్యతే ॥ ౭౭ ॥ యథావా ॥ రామభద్రేణసంశ్లేషమింద్రేణేవామరావతీ । సమాసాద్యసదామోదమవిందతవసుంధరా ॥ అశ్రయోగ్యంవస్తుయోగ్యేనవస్తునాయోగమేత్యశోభతఇతిసామాన్యేప్రస్తుతేవిశేషోభిహితః । తేనసామాన్యంవ్యజ్యతే ॥ ౭౮ ॥ కార్యతాకారణవ్యక్తిర్యథా ॥ శ్రీరామఃపైరిఃభువేత్తపిలాసజైలకా

తీర్త్యరావేగోయేషాంతేతధోక్తాస్తైః ॥ ౭౬ ॥ విశేషాత్సామాన్యాభివ్యక్తిముదాహరతి- శ్రీరామభద్రైత ॥ దారిద్ర్యంశూన్యత్వం ॥ ౭౭ ॥ ఉదాహరణంతరమాహ-రామభద్రేణైతి॥ ఆచూచంసంతోషం ॥ ౭౮ ॥ కార్యతాకారణాభివ్యక్తిముదాహరతి- శ్రీరామేతి ॥ అసక్యమల్లలతిఉ

చ్చలతః॥ ౭౯॥ కారణాత్కార్యాభివ్యక్తిముదాహరణి - బౌదార్యమితి
తతశ్చేతి- లజ్జితత్వరూపస్య కామధేనుకల్పప్రవృత్త్యస్త్యేతిభావః॥౮౦॥

సారగర్తసరకాసరసారసంఘే । కోరోతగటానసకృదు
ల్లలతోవిమాగఃసంచారిణోరుణహయానరుణోరుణధి ॥ అ
శ్రశ్రీరామభద్రభయేనస్వగృహస్థిహాయ శత్రవఃకుత్రా
పిదిరాయనీనాభితకారణేప్రస్తుతేతత్కార్య ముపవగ్న్యమా
ననప్రస్తుతమేవప్రస్తుతంస్వకారణంవ్యంజయతి ॥ ౭౯ ॥
కారణాత్కార్యసీర్యథా ॥ బౌదార్యంరామభద్రస్యపిస్తు
స్తుంపిష్టపత్రయే । కథంవిత్తయపేద్యప్యైకామధేనుసురదు
మా॥అపేమాకథమేతత్కామధేను కల్పదుమాణా ముద్ధి
జనేషుదానవై ముఖ్యమితివిత్తయమానంప్రతి కస్య చిదిదంవ
చనం । తతశ్చేతిప్రస్తుతేనాదార్యవిస్తృప్తతాదాపేణకారణే
నవాచ్యేనప్రస్తుతస్యలజ్జితత్వరూపస్యకార్యస్యప్రతీతిః॥౮౦॥

—* పర్యాయోక్త్యలంకారః *—

అథాస్యేవాన్యగమనసామ్యే నబుద్ధిస్థతయా పర్యాయోక్త్య
లంకారింలక్షయతి ॥ ప్రస్తుతేనోద్యమానేనకార్యేణప్రస్తు
తింయతి । కారణంగమ్యతేతిశ్రీస్యాష్టర్యాయోక్త్యలంకృ
తః॥ప్రస్తుతేనేతివేశేషణేనాప్రస్తుతప్రశంసావ్యవచ్చేదః । కా
ర్త్యోన్మీకారణమపిపర్యాయేణోక్తమివభవతీతిపర్యాయో
క్తేపదప్రవృత్తిః । కార్యాభిధానభంగీవై పుణ్యేనకారణస్యో
క్తేప్రాయత్వమేవేనవ్యంగ్యత్వం । ననుత్త్నిసాత్కాతా
రణపేద్యంనోద్యతత్వంచేత్ కార్యాభిధానముఖేనతస్యప్ర
త్యాయినేయావచితమన్యతీతిస్తావత్వాస్తదాభావాత్ ॥
యథా॥ఇన్యతేయిదిరోక్షనరాధిపేషుకాప్రక్రియారఘు
పతేయిమిదమేతాః । మహ్నోపదివ్యరమణీరమణీయహై
మవఃపరిణతైరితిభిరేషుదిదంచరింతి ॥ అశ్రశ్రుగీనరాధిపా

ర్యాయోక్తింలక్షయతి - ప్రస్తుతేనేతి॥ ఉదాహరణ- ఇష్టస్యేతి॥సంగ
తఃఇదేనసమ్మితితాస్యంతః మహ్నోపాహ్నాదివ్యరమణీనారమణీయా

హైమాస్సస్వగ్ధ చాధీయాశ్చయేవయోజా స్తపవశై లభిఖరాణితేషు- అత్ర
 శైలశబ్దస్యసువగ్ధశైలవరత్వం॥ ౮౧॥ పర్యాయంలక్షయతి క్రమాదితి॥
 ఉదాహరతి- తద్ధాటితి॥ ఇదంసత్యభామాంప్రతిశ్రీకృష్ణవచనం - ధాటి
 జైత్రయాత్రాహేనుతను- తద్వైతివాపాతః-తస్యనరకస్య-వయాభిం-
 వరుణస్యాభినివాసావశ్యంభావాదిభావః॥ ౮౨॥ ద్వితీయముదాహరతి-
 కాశ్ఠమితి॥ సంయతియథే- గర్వితస్య-హుంకుర్వత్యత్యర్థః- కాశ్ఠంకా

నారీదుష్ప్రపదవ్యకామినీకువశాంచనాద్రికూటకేళిరూపకా
 ర్యస్యప్రస్తుతస్యైవోపవణానాముఖేన తలారణ భూతం
 యుధిరామఖడ్గేనఖండనంప్రస్తుతమేవప్రత్యాయ్యతే॥ ౮౩॥

—❀ పర్యాయాలంకారః ❀—

పర్యాయత్వసామ్యాత్పర్యాయంలక్షయతి॥ క్రమాదేకమ
 నేకస్మిన్ననేకమపియత్రవా॥ ఏకస్మిన్వర్తతేతప్రపర్యాయా
 లంకృతించిదుః॥ క్రమవిశేషణంయుగపదనేకత్రైకీకస్యావస్థా
 నరూపవిశేషాలంకారవ్యవచ్ఛేదార్థం॥ విమయాభావాన్నప
 రివృత్తితా॥ అత్రాద్యసోదాహరణంమద్వాయోగేవరు
 ణభంగనిరూపకంపద్యం॥ తద్ధాటితీవ్రఘాటిఖరపుటపటరీ
 పాటితత్త్వైతలోద్యద్ధాటిపాటిభిరభౌ సపదిమఘకతేతస్మి
 తాపానలేన॥ నైన్యాంభౌధౌచదగ్ధేక్షయసయతిభయాచ్చ
 భిమానాంబురాశౌప్రాపిక్షస్తద్వయాభిం సుతను విగళితోప
 ప్లవంసప్రచేతా॥ అత్రైకీస్యైవవరుణస్యక్రమాదనేకాభి
 మవృత్తిఃకథితా॥ ౮౪॥ కాశ్ఠంకపాలంకటుకందమూలంకరే
 పోస్సంయతిగర్వితస్య॥ తిష్ఠంతిపశ్చాచ్ఛరణంగతస్యరా
 ప్రభుంకచ్చపశంఖపద్మాః॥ అత్రానేకేషామేకప్రతమా

ష్ఠోత్కరం- కాశ్ఠవిక్రయజీవనంభవతీతిభావః-కపాలం-తత్రుధాజీనికు
 మవ్యశక్తైర్భియోచరణంస్యాదితిభావః - కందమూలం-తత్రస్త్రాప్యసా
 మధ్యాదరణ్యనివాసస్సంభవతీతిభావః- నైవాద్రామంశరణంగతస్య
 స్యైవరేకచ్చపశంఖపద్మాభయః-కుబేరతుల్యతాభవతీతిభావః॥ ౮౫॥
 పరివృత్తంలక్షయతి - పరివృత్తిరితి॥ పరివృత్తిరిత్యునామనిర్దేశః-శిష్టం

క్షణం॥ యథాక్రమముదాహరణి-కీరీతేతి॥ ఉత్పన్నకత్వా - అత్రాధికవ
స్తుదానేనాల్పవస్తుస్వీకారః॥ ౮౪॥ ప్రణామేతి॥ పాజ్యంప్రభూతం॥ ౮౫
విశేష్యేతి- స్పష్టం॥ ౮౬॥ విశేషాలంకారంలక్షయతి-పక స్వేతి॥ ఆధారవి
నాతస్యాధారస్యాధేయంయత్రవర్ణ్యతే॥ త్రిసప్తకతోదాహరణి- భేరి

— పరివృత్త్యలంకారః —

ద్వృత్తిః॥ ౮౩॥ అత్రవ్యావర్త్యయోఃపరివృత్తివిశేషయోఃపరి
వృత్తింతావల్లిక్షయతి॥ పరివృత్తిర్విమయోధికాల్పసమస్త్రీప్రీ
ధా॥ విమయోనామవస్తుదానపూర్వకోవస్తుంతరస్వీకా
రః॥ సత్ప్రీధా॥ అధికవస్తుదానేనాల్పవస్తుస్వీకారః, అల్పవస్తుదా
నేనాధికవస్తుస్వీకారః, సమేనసమస్వీకారశ్చ॥ క్రమేణయథా॥
కీరీతశస్త్రాంబరద్యభౌజ్యాన్యస్సృజ్యతేరిచ్ఛగృహేష్టరామ
కాష్టోత్ప-రంమూర్ధ్నికరేకపాలంకటాకుచేలంకటచేకంకం॥
౮౪॥ ప్రణామాంజలిమాత్రంతేవ్రతిపాద్యభీషణః । లం
కారాన్యంస్వయంప్రాజ్యంత్యన్తోజగ్రాహరాఃఘవ॥ ౮౫॥
వితీర్యహృదియంస్వయంసీతామైరఘునందినః । తదీయం
హృదయంలేభేకుసుమాయుగసాక్షికం॥ ౮౬॥ విశేషమాహ॥

— విశేషాలంకారః —

పకస్యయుగవ్యవర్తిర్యత్రానేతేషువర్ణ్యతే॥ వినాధారంత
దాధేయఃఘటనావర్ణ్యటస్యచ॥ విశేషాలంకృతేర్భేదాస్త్ర
త్రేధాజగుర్బుధాః॥ త్రయోయథా॥ భేరిభూరివిరావడం
బరభరోధానసమాటకేనేత్రయాం హృదయాంతరాణ
యుగచ్ఛాపకాదశవ్యావరే॥ శ్యక్త్వాతాస్మరిధావతోగుణయ
తోరత్పానంతస్థిరేరామత్వాంశరణాగతైస్త్యధికతాశ్చిం
తాశ్చసంతానకాః॥ ౮౭॥ అథక్రమయోగవద్యప్రస్తావ

తి॥ ధాటిసమాటికనేజైత్రయాతోద్యమే - అత్రపూర్వాధమాద్యప్ర్య
దాహరణం - తృతీయపాదోద్వీతీయస్య- యరీయపాదస్తృతీయస్యతివే
ద్యం॥ ౮౭॥ పరిసంఖ్యాంలక్షయతి-ఎత్తప్వీతివిస్యానేకత్రయుగవత్ప్రా
ప్రావస్యతోద్యవృత్తిర్థమేకత్రైవినియమనంపరిసంఖ్యాతి-వితేన- విధిరత్యం

తమ ప్రతిష్ఠానియమః పాత్రాంతరములు । తత్రచాన్యత్రచచాన్యైవచరిసంఖ్యేతి
 కృతశ్చిత్తమేనాంస్యైవనియమపరిసంఖ్యయోర్భేదోనాలకారికైరంగీ
 కృతశ్చిత్తప్రకృతిమేనోదాహరణి-సితాశ్చిత్తమిహానాంక్షితాన్యా

— పరిసంఖ్యాలంకారః —

పాన్యైవచరిసంఖ్యాదీన్లక్షయతి॥ వస్తుష్యేకమనేకేషుపాన్యై
 వైవచరిసంఖ్యతే । ఏకతైవభవేత్తత్రపరిసంఖ్యచతు
 ర్విధా॥ ఇయంప్రశ్నపూర్వకాప్రశ్నపూర్వకా శేతిద్వివి
 ధాపునఃప్రత్యేకంవర్జనీయాన్ధ్యశాబ్దత్వాన్ధ్యభ్యాంద్వివి
 ధేతిసంభూయచతుర్విధా॥ పరిసంఖ్యార్వభ్యాధాత్వోర్వర్జ
 నమర్థః॥ యథాఽసితాశ్చిత్తాఃపూర్వాః కథయభువికేరామవ
 గుణానగంగాయాఃపూర్వానచరణిః॥ రానామృతేషురాః॥ హి
 తాన్లతైధతైత్తితిమపివకఃకౌసలపతేర్భుజాదండశ్చండీవతికరిన
 కొదండదళనః॥ ఇయంప్రశ్నపూర్వకయోశ్చభార్గవస్థితీయయోః
 పరిసంఖ్యయోరుదాహరణం ॥ ఇహద్వివిధాన్ధ్యభావభుజవి
 వాగ్ధినామభిమతాన్ధ్యాన్ధ్యతరలి సవవక్షితించచత్త ఇత్యురైర
 ధాన్మవింతామణిసంతానకా దయోవితరలి తథాభుజంగ
 లుంగవదిజ్జతంగాయత్స నమహిం వహంతి గమ్యమాన
 త్వాద్వర్జనీయానామగ్ధికత్వంవేద్యం॥౧౮॥ ప్రియజ్యోత్సాసి
 పూర్వశ్చిరమధురస్తైరముపతే నగోస్తస్యం గోస్తస్యపిచనసి
 తానాపిచసుధా॥ ప్రతాపస్యస్ఫులికశ్చిరధవళాకీర్తి రపి
 తేమహింలోకాలోకాచలవలయితాముజ్జ్వలయతః॥ అత్రా
 పిద్విలియాధే రామప్రతాపకీర్త్యైవపృథివీప్రకాశకత్వో
 రైరధాన్మపూర్వ్యావంప్రమసోరితి గమ్యమానత్వా ద్విర్జనీ
 యార్థామోరాగ్ధికత్వం॥ ఇదమితరయోరుదాహరణం॥౧౯॥
 క్షేమాలంకారసంస్లిష్టపరిసంఖ్యవిశేషతః । చమత్కరోతీతి

అత్ర పూర్వాద్ధమాద్యాయాడృత్తాద్ధంవిలియాయాశ్చోదాహరణం
 ౧౮ ॥ ప్రియజ్యోత్సాసి-సనిమృద్ధికా॥ అత్రపూర్వాద్ధంవిలియాయాడృత్త
 రాద్ధంవిలియా-చామ-ఇవమితరయోరితి॥౧౯॥ భేదాంతరమా

హ-శ్లేషాలంకారేతి॥ ఉదాహరణి - దా నేతి శ్లోకత్వా - అతా శ్లోకా
నాంబూపశమః దానోదకౌపరమఃరిపుద్వపకరే నాస్యజ్యంప్రభుపుద్వపా
నాంనిమగదతా ప్రజానాంవితరణశీలతాచజాతేతిభావేనైతిప్రజాస్యతి
పదద్వయము త్తరస్రవా క్యేషుయోజ్యం- అసీతిస్స స్యేషు - సస్యానామీ
తిరాహిత్యంప్రజానాంసీతియు క్తతాచాభూదితిభావః- ఈతయస్తు- అతి
వృష్టిరనావృష్టిశ్శలభామూషకాశ్శుకాః । అత్యాసన్నాశ్చరాజానష్టదే
తా ఈతయస్సస్మితా ఇతి- నీవోపస్థితిర్నిమనప్రదేశాభిముఖ్యం నీచానువ
ర్తనంచ- పంకయోగఃకర్తమసంబంధఃకీల్బషావాప్తిశ్చ-జడతాశ్చైతల్యం
మాంశ్యంచ - భంగాస్తరింగాఃపరాభవాశ్చ - భ్రమాఃజలనిగమాః
భ్రాంతయశ్చ-సింధుషునదీషు- విపల్లవస్థితిఃపల్లవరహితస్థితిఃఅపల్లవేతస్థితి

దృశ్యాంకవయఃకేపిలోలుపాః॥ యథా॥ దానాంబూపశమో
రిపుద్వపకరేసస్యేషునీతిః పరంనీవోపస్థితిపంకయోగజడతా
భంగాభ్రమాస్సింధుషు । ఫోణుష్యేషువిపల్లవస్థితిరభూద్వా
యాపిమాగభ్రామోనై తత్కించదపిప్రజానుదదృశేరామే

—* సముచ్చయాలంకారః *—

క్షిప్తింతుతి॥ ౯౦॥ సముచ్చయంలక్షయతి॥ శ్రీయాశాంవా
గుణానాంవాయుగవద్యదిమేళనం । ఏకప్రవర్ణ్యతేతస్రద్వివి
ధస్సాస్యత్సముచ్చయః॥ యథా॥ వధూవహనభూనభశ్చతుర
యూణావక్రక్రమైస్తరంగి కురుంగలిప్రతరిపుర్విహంగత్యపి।

శ్చ-విమాగభ్రామఃఅకాశసంచారఃచరద్వగామిత్వంచ- పతత్పూర్వో
క్షిదానాంబూపశమాదికం- నప్రజాస్వతి ఎర్థసయాధ్యస్యశాబ్దత్వాదియ
మప్రశ్నపూర్వి కాశ్చెల్లవర్ణసీయాపరిసంఖ్యా॥ ౯౦॥ సముచ్చయంలక్షయ
తి- శ్రీయాశామితి॥ శ్రీయాశాంచర్మనాదీనాంవాగుణానాంవైమల్యా
దీనాంనా॥ శ్రీయాసముచ్చయముచాహరణి-వధూవహనేతి॥ హేరఘో
రానువ-త్వయిన్వంగతపలతినతి- చుక్రితఃకాందిశీకోరిపుః-వధూవహనక్ర-
మేణతురంగికురుంగలివాచరణి- స్కంధేవధూంసముపవేశ్యతి రయోణ
యాసత్సృగ్ధః- ద్వంత్వాంతస్థితస్యక్రమేశ్శబ్దస్యప్రత్యేకంసంబంధః- భూ
క్రమేణభూసుచాకేపిలోలుపాః- అతిపయోణభావలక్షణః స్థాఃక్రమేణ

విహంగతి- పేగేనో- శ్లోకస్థుస్యయాతీత్యధః- అపికించ-చతురమూర్తవ
క్రక్రిమేణభుజంగతి-వనేభృంగతిసృతౌద్వృక్షంకుంజాతుకంజంచాశ్ర
యతీత్యధః - తమసిస్ఫులింగతితేజస్విత్వాత్ ప్రస్ఫుటంస్ఫురతీత్యధః ॥
౯౦॥ గుణసముచ్చయముదాహరతి - రామస్యేతి ॥ చతుషఃకొణేక్షణే
పాంగవీక్షణే- అణిమాకాన్యైః ౯౧॥ వయంత్యితి ॥ గ్రవ్యాణాంకాతీనాం
చసమవాయయోస్సముదాయయోః- సమవాయశ్చయోనిత్యధః-
తద్దేదతాంసముచ్చయభేదరాం॥ తతోప్రిపవత్తిందర్యయతి శ్రీమేతి ॥ చను

భుజంగతి తరంగతి హ్రదగతౌవనేభృంగతి స్ఫులింగతిరమస్య
పిత్యయిరణౌమోత్సంగతి ॥ అశ్రక్రియాణాంసముచ్చయః ॥
౯౦ ॥ గుణసముచ్చయోయథా ॥ రామస్యచతుషఃకొణేక్ష
ణేశోణేరుషాద్విహం ॥ పాండిమాజిమాచాంగేజజ్ఞేన లినిమా
ణిమా ॥ ౯౧ ॥ ఏవంక్రియాగుణమేతనవశోస్సముచ్చయాలం
కారస్యవిధాద్వయమేవోచుఃప్రాంచః ॥ వయంతుగ్రవ్యాణా
తిసమవాయయోరపితద్దేదతాంబుగ్రీమః ॥ శ్రీయాగుణస
ముచ్చయోనివాసయోరపితచనుత్కారకారిరాయాః ప్రాస
త్తాలంకారసామాన్యలక్షణస్యచరవలాపర్వాత్ ॥ తత్ర
వ్యసముచ్చయోయథా ॥ కాష్ఠంకపాలశకలంకబళంత్యణా
నాంవైరీకరేకలయతేత్యయిరావరుష్టే ॥ తుష్టేశుకల్పతరు
కాండసుధాంకభాండదింతాశ్చనీలవరకచ్ఛపశంఖపద్మా ॥
అశ్రుపూర్వోజ్జరాధగతితయోః కాష్ఠాదికల్పతరుకాండాది

తాకారకారితాయాశ్చసతాకారకరణాత్ - ప్రాసక్తస్యగుణకరంగో
క్తస్యఅలంకారసామాన్యలక్షణస్య సంయోగసంబంధేనరసోపసాకరక
త్వరూపస్యదురవలాపత్వాదనపహ్నవనీయత్వాత్ ॥ గ్రవ్యసముచ్చయ
ముదాహరతి- కాష్ఠమితి ॥ త్యయితుష్టేతు-కల్పతరుకాండంకల్పవృక్షసూం
ధం- సుధాంకభాండమృతకలశం- చింతాశ్చైవనంచింతానాణి-నీలాదిని
రీంశ్చయుగపత్ కరేభ్యై - త్వత్ప్రసాదపాత్రంతుదేవరాజౌరాజరాజౌ
వాభవతీతిభావః- కాండంచాళితరుసూంధేభాణేవసరసీరయోః ॥ కున్ది
తేరహసంతంబభివేశ్యః - అత్రోన్మైవోదాహరణస్వయమిత్యాశయే

నాహ- అత్రేత్యాదినా॥ వైరిభేదానంగీకారే-నుపపత్తిందర్శయతి-తద
భేదశ్చ॥ విరోధశ్చేత్యత్రపర్యాయాలంకారతాసముచ్చాయకశ్చకారః.
తహి-కౌపదశాయాంకాష్టాదిద్రవ్యరాశింతో-దశాయాంకల్పతరుకాం
దాదిద్రవ్యరాశిం-చై కపవకాలభేదాత్కలయతీతివక్తవ్యమిత్యాశం క్యత
తాప్రవృత్తిప్రతిపాదయతి-తత్ప్రాప్తకయోరిత్యాదినా॥ ౯౩ ॥ అథజా
తిసముచ్చయంనిర్వోధుమాహ-పరావరేతి-పరంసత్తా-అపరంద్రవ్యత్వా
ది*ద్రవ్యాదిత్రికవృత్తిస్తుసత్తాపరతయోచ్యతే॥ పరభిన్నాతుయాజాతి
స్సైవాపరతయోచ్యతఇత్యుక్తత్వాత్-తదూహిణభావేనధమేణానా
న్యనాంవిరుద్ధసామాన్యనాంఘటత్వపటత్వ మనువ్యత్వతిర్యక్త్వాదివిరు

ద్రవ్యరాశిసముచ్చయయోర్వైరిభేదేనైకైకస్త్విను-రేయు
గపశ్చంభవాద్వివారముదాహరణం బోధవ్యం । తదభేదే
యగపదేకకరేవిరుద్ధద్రవ్యరాశిద్వయస్యమేళనా సంభవా
ద్ద్రవ్యవిరోధశ్చ । తత్ప్రాప్తకయోరోపతోపయోర్యుగపదుద
యవిరోధాదాశిద్వయస్యాపిక్రమమేళన వివక్షాయాంతుప
ర్యాయాలంకారతాస్యాత్॥ ౯౩॥ పరాపరభావశాన్యనాం
విరుద్ధసామాన్యనాయద్వ్యపేక్షక్రమమవాయో నసంపదీప
ద్యతేతథాపికవేర్తిచాతుర్యాత్తత్సమవాయస్సంభవత్యేవ॥
యథా॥శుచిత్వసరసింహత్వరాజహంసత్వభోగితాః॥భూధర
త్వాదయశ్చాన్యజాతయోరాఘవేటభుః॥పవంద్రవ్యగుణక్రి
యాసామాన్యనాంప్రత్యేకంమిథశ్చమేళనే ఏకాదశభేదా

ద్దజాతీనాం॥ కథంతర్హితాతిసముచ్చయస్సంభవతీత్యతాహ- తథాపీతి॥
ఉదాహరణి-శుచిత్వేతి॥శుచిత్వంవిహితత్వంశుద్ధత్వంచ - సరసింహత్వం
స్వకేసరిత్వంపురుషశ్రేష్ఠత్వంచ - రాజహంసత్వంహంసశ్రేష్ఠత్వంరా
జోత్తమత్వంచ-భోగితాసర్వత్వంసంతతభోగవిశిష్టత్వంచ-భూధరత్వం
పర్వతత్వంభూవతిత్వంచ- చతురాసనత్వసర్వజ్ఞత్వాదయదిశబ్దాధః -
అన్యేసత్తభేదాస్సంభవంతీత్యాహ-ఏవమితి॥అత్రేథంగణనా-ద్రవ్యసము
చ్చయః- గుణసముచ్చయః- క్రియాసముచ్చయః- జాతిసముచ్చయః -
ద్రవ్యగుణసముచ్చయః- క్రియక్రియాసముచ్చయః- ద్రవ్యజాతి సము

వ్యయః- గుణక్రియాసముచ్చయః-గుణజాతిసముచ్చయః- క్రియాజా
 తిసముచ్చయః - ద్రవ్యగుణక్రియాజాతిసముచ్చయశ్చేతి ౧౯౪ తతరం
 లక్షయతి- ఖలేకపోతన్యాయేనేతి ॥ పురాణిలకుశ్రచిత్తలేకేనవిజ్ఞంతువిహిం
 సకేనవిప్రారితేజావేచిత్రగ్రీవనామాకశ్చిత్రపోతరాజస్సపరివారో ధా
 న్యకణలోభాదాగత్యనివతితఃపరస్పరంఘంత్రయిత్వాసంభూయజాలేనస
 హూడ్డీయతదదృశ్యతాంగత్వా కుశ్రచిద్ధిరణ్యకనామ్నామూషక రా
 జాత్వాశచ్ఛేదమవాప్యపరివారేణసాకంయథేచ్ఛనుగచ్ఛదతికథాం మన
 సినిధాయోక్తం ఖలేకపోతన్యాయేనేతి ॥ ఉదాహరతి-ముగ్ధాగతి ॥ ముగ్ధా

స్సంభవంతిసముచ్చయాలంకారస్య । విప్రరభయానోద్దా
 హ్రియంతే ౧౯౪ తతరంలక్షయతి ॥ ఖలేకపోతన్యాయేనమిచి

—* తతరాలంకారః *

తైర్బహుకారతైః స్వతంత్రైః క్రియతేకార్యయత్రైకంత
 త్రతతరః ॥ యథా ॥ ముగ్ధాగిరోవిహసితానిసితానిహావా
 భావాశ్చ మంజుమధురామధురావృగాఢ్యాః । కందర్పవై
 భవపుషో వపుషోపి శోభారామస్యమానసముదంసముదంచ
 యంతి ॥ ఆత్ర ఖలేకపోతన్యాయేనమిచితై రిలిపితేషణాత్సమా
 థేర్వ్యవచ్ఛేదః । తత్రకారణమేవనస్యకాకతాళీయన్యాయ
 సిద్ధత్వాత్ ౧౯౫ ॥ సమాధింలక్షయతి ॥ కాకతాళనయాయా

—* సమాధ్యలంకారః *

తహేతోరస్యేనహతునా । ప్రక్రాంతకార్యసాకర్యేసమా
 ధిస్సాద్వదంకృతః ॥ కాకతాళనయేలివిశేషణాత్తతర

మధురాః-హావభావౌశృంగారచేష్టాపితేహ-తస్యైవరూపంసతరంగేకవి
 రేవవివరివరివృత్తి - మంజుమూర్తవస్యభూరతిశయోమంజుమధురా-
 ఋక్షురిత్యాదివాసమాసాంతోచ్ఛ్రియః- తయామధురాస్సాద్వదు
 స్వభావాః-యథాపాశచ్ఛేదంప్రతిసర్వేషాంకపోతానామ్యనుక్తధా
 మధురవచనాదీనాంతన్యాససోల్లాసోదంచనేపిబోధ్యం ౧౯౫ ॥ సమాధ్య
 లంకారంలక్షయతి- కాకతాళేతి ॥ కేనవిదాగ్ధ్యకార్యవ్యకాకతాళీయ
 న్యాయాత్కారణంతరేణసమాధానాత్సమాధిః- కాకతాళీయంనామా

తత్కారణోపనతంచిత్రకరణం - ఏవంచానుషంగికకారణాంతరస్య సమాశ్చ
స్సమప్రధానసర్వకారణాత్తత్కారాద్భేదభిన్నప్రవృత్త్యం ॥ ఉదాహరణి -
అంధానతి ॥ హిరణ్మురాను భయేనాంధాదిగ్భృంతా-విద్రవతఃపలా
యమానా ॥ ౯౬ ॥ వికల్పలంఘన-తుల్యప్రమాణేతి ॥ వ్యాచక్షే - తు

ద్భేదః ॥ యథా ॥ అంధాన్ముయేనరణ్మురానుచమూసముగ్ధధూళీ
భరేంధయలివిద్రవతోద్విషస్తే । నక్షంతనం తిమిరమాపతి
తంపునస్తానంకీచకారహతిమేవవిధిర్నిహంతి ॥ ౯౬ ॥ వికల్పం

— వికల్పలంఘన —

జల్పతి ॥ తుల్యప్రమాణవైశిష్ట్యవ్యవత్ప్రాప్తయోఽన్వచితే ।
ఃరోధశ్చేత్సద్వశయోర్వికల్పస్త్రజల్పతే ॥ తుల్యంహవిరు
గ్ధస్వయంయుగవదుపస్థితంవికల్పార్హం । తేనయత్రతుల్యప్ర
మాణవైశిష్ట్య త్సమబలయోర్ద్వయోరేకత్ర యుగవత్ప్రా
ప్తావిరోధస్సృరతిత్రవికల్పలంఘనకారః ॥ యథా ॥ దివివాభు
వివాహలేజలేవాభుజదండైరథవాప్రచండకాండైః । తవరా
మయథాప్రియాత్రశిఖావిదతత్రైవమృగంతథావిధాన్యే ॥ ఇ
దంరాసంపదనం ॥ ౯౭ ॥ లభయథాసంఖ్యమాఖ్యాతి ॥ సం

— యథాసంఖ్యలంఘన —

బంధఃప్రథమోక్తానాంచరమోక్తైఃప్రమాణ్యది । కథయంతి
యథాసంఖ్యలంఘనంసభవేద్విధా ॥ శాఖిశాఖిశ్చేతిద్వి
విధాయథాసంఖ్యలంఘనకారః ॥ తత్రాసమస్తానామసమస్తాన్వ
యశాఖితా । సమస్తానామిథస్సంబంధేథతా । సమస్తయో
ద్విధస్సంబంధేతల్లితః ప్రపన్నేపి తదంతర్వర్తివదానాంక్ర
మసంబంధస్యాదేవలభ్యత్వాత్ ॥ యథా ॥ రవికవిపవీన్విజగ్యే
రామోప్యగితిభాష్యుద్వృణోభిః । తస్యచనేత్రంవక్త్రం

ల్యుహీతి ॥ ఉదాహరణి - చిత్రం ॥ మృగంయుగం ॥ ౯౭ ॥ యథాసంఖ్యలంఘన
- సంబంధిత్వం ॥ ఉదాహరణి - పీఠం ॥ పృథ్వీతిభ్యాంభూభృతాంతాన్తామ
ప్రత్యాసమీకాననేచిత్తస్యక్రమ్యతాద్భేదేనవనేత్రంకర్తృ-కమలం
కమల - చిత్రాదాద్విధిభిర్భూమివర్తితే - ఏవముక్షరప్రాపియోజ్యం ॥ ౯౮

శ్రీతి. పూర్వార్థమార్థస్యోద్ధారాధంశౌజ్ఞస్యచోదాహరణం ॥ ౯౮ ॥ కారణమాలంకరణయతి - పూర్వపూర్వమితీతద్వైవరీత్యతతి - ఉద్ధారోద్ధరస్య పూర్వపూర్వహేతుతాయామిత్యర్థః - పోషకత్వేప్యేవమేవేతిచతస్రః ॥ అద్యాముదాహరణి - లంకేతి ॥ అజనయన్నుతిప్రయమా ॥ దావైశ్వర్యస్యతచ్చింతాహేతుత్వాదితిభావః - తేనశ్వాసవాతాః ॥ ౯౯ ॥

గాత్రంకమలంకశానిధికామం ॥ అత్రాస్థిశబ్దయోరుదాహరణద్వయంపూర్వోద్ధారాధయోర్ద్వైవరీత్యం ॥ ౯౮ ॥ అక్షక్రమాలంబనేన శృంఖలాన్యాయమాలానాకరణ మాలాదీన

—❀ కారణమాలాలంకారః ❀—

లంకారాన్లక్షయతి ॥ పూర్వపూర్వంయత్రభజేమత్తరోద్ధరహేతుతాం ॥ తత్రకారణమాలాఖ్యమలంకారంప్రచక్షతే ॥ కేచిత్తద్వైవరీత్యేషిపోషకత్వేపితంపరే ॥ ఉత్పత్తౌపోషణేవాకారణత్వస్యానపాయాదిరితేషావభిప్రాయః ॥ తేనాస్యచత్వరోభేదాః ॥ తత్రదిజ్జాత్రముదాహ్రియతే ॥ లంకాద్వైవరీత్యపవరఘటాకర్ణరాశౌభిలోలాస్వగస్త్రీణాం భృశమజనయన్ద్విర్భునిశ్వాసవాతాన్ ॥ ఇంధాంబుమగ్నిముకుటావతేత్యప్రీతాపానలంతేతేనప్లుప్తందశముఃభుజాకంఠాద్యైశ్చ

—❀ మాలాదీపకాలంకారః ❀—

రణ్యం ॥ ౯౯ ॥ పూర్వపూర్వకృతోత్పత్తింభజేద్వైవరీత్యరోద్ధరం ॥ తత్రమాలాదీపకాఖ్యమలంకారంబుధాజగుః ॥ యథా ॥ భూలోంయాంసనమాతిహోజ్జనాజాలాంసన్యశ్చ ॥ గాత్రయోస్తాభ్యాంకాదనచాతురీవచనదృష్టంగీభిరంగీకృతా ॥ కంఠరోష్ఠవృధేచతాభిరముఖాబాజైర్బభూషేధనుస్తేనాన్యన్యవిదార్యదైర్యకవచంరామస్యభిన్నుమనః ॥ ౧౦౦ ॥ పూర్వ

మాలాదీపకంలక్షయతి - పూర్వపూర్వేతి ॥ ఉదాహరణి - భూలోంసనమాతిహోజ్జనం కర్తృ - జనకజాయా లాంజ్ఞశృంగారాయోః ౩౦ ॥ ౧౦౧ ॥ తేనాన్యన్యయోః - తాభ్యాంలాంజ్ఞశృంగారాభ్యాం - బుమాపేభూషణేతి ॥ ౧౦౨ ॥ సారాలంకారంలక్షయతి - పూర్వస్యాదితి ॥ ఉద్ధారోద్ధరంవస్తుసాదృశ్య

ప్రసత్ - యత్ర వావర్జ్యేతచేత్ || ఉదాహరితి- బ్రహ్మంజేతి || సప్తష్టం
౧౦౧ || ఏకావళిలక్షయతి- విశేషణమితి || ఉదాహరితి- రామబాహు
తి || తచ్ఛార్వం || ౧౦౨ || కావ్యలింగాలంకారంలక్షయతి- హేతోరితి || వ్యా

— ❀ సారాలంకారః ❀ —

దపిభూర్వస్తాత్సారంచేదుస్తరోస్తరం । యత్రవర్ణ్యతత
తాశ్చూర్భూధాస్సారమలంకృతిం || యథా || బ్రహ్మంజపారో
భువనానిసప్తభూమండలీతేషుచసారభూతాతత్సారభూతా
నిపురాణీతేషుపారంపురంరాఘవబాహుగుప్తం || ౧౦౧ || వి

— * ఏకావళిలంకారః * —

శేషణంపూర్వపూర్వస్యోస్తరోస్తరముచ్యతే । ఏకావళిమలం
కారమూచిరేతత్రపండితాః || యథా || రామబాహుశ్శౌర్య
ధుర్యస్తనీత్యానిత్యమన్వితమ్ । నీతిర్విదైనసంపన్నా విత్తం
సతప్తత్ర సాతత్కృతం || ౧౦౨ || అథతర్కవ్యాయమూలానా

— * కావ్యలింగాలంకారః, * —

వ్యలింగాదీనలంకారాన్లక్షయతి || హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే
కావ్యలింగంద్విధాహితత్ || యత్ర హేతుర్వాక్యార్థోవాప
చార్థోవాభవన్నైకార్థసమర్థకస్యాత్వత్ర కావ్యలింగం । త
చ్ఛోచీరీత్యాన్విధాపదగతత్వేపివిశేషణత్వేనైవహేతుత్వం
కార్యం । యత్ర పునస్త్రుతీయాదినా హేతుత్వధీర్వతత్రా
సావలంకారః । కింతు హేతుమాత్రం చమతాగరాభావాత్ ।
నచాస్యానుమానాదభేదశంకాః । జ్ఞాప్యజ్ఞాపకభావాభావాత్ ।
వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోరనుపసంహారాచ్చ । సమర్థ్యసమ
ర్థకభావోహిప్రకృతేభిప్రేతః । నచాన్ధాంతరవ్యాపాభేదశం
కాప్రకృతసమర్థ్యసమర్థకవాక్యార్థయోరాకాంతాసద్భా
వస్యవ్రయోజకత్వస్యకారాత్ । అన్ధాంతరన్యాసేతుసమ

తోతి-యత్రేతి || జ్ఞాప్యజ్ఞాపకేతి-అత్రైతిశేషః - వ్యాప్తిపక్షధర్మతయో
రితి- అనుపసంహారాదవలంబనాత్ - తత్రేతిశేషః-ఉజ్ఞాపితాకాంక్షయ
తి- ఉజ్ఞాతాకాంతాయాఅభావేపీతిభావః || పదార్థ హేతుకముదాహరి

మూఢాత్మతః॥ ద్విషఃఖరదూషణాదయః॥౧౦౩॥ వాక్యార్థహేతుకముదా
హరతి-లంకేశేతి॥రింగద్విస్తరంగగజైర్బంధురస్యోన్నతానతస్యసింధుబం
ధోస్సమగ్రస్యనిశ్చేషశోషణేనవిభీషణోభయంకరోద్భవ్యసారశ్చ॥౧౦౪॥

ధ్యసమర్థకవాక్యార్థయోగాకాంతూథావాత్ । కథంతస్మి
సమర్థనం । ఉత్థాపితాకాంతూయాపితమపవతైః ॥ పదగతిం
యథా ॥ మూఢాస్తా మేవమన్వానారాషస్సుతిద్విషామి
థః॥ పలాయంతేన్నక్యాపివశ్యంతశ్చసమంతతః॥అశ్రథాం
తత్వంహేతుః॥సచవిశేషాత్సేనైవరిపూన్యశిశస్తి ॥ ౧౦౩ ॥
వాక్యగతయథా ॥ లంకేశకింఃరగజైస్సహయాహిమూరిం
దండోయమావరతిరాఘవకాండవహ్నిః॥రింగగజైర్బంధురస్య
ధురసింధుబంధునిశ్చేషశోషణవిభీషణదృష్టసారః ॥ అశ్రలం
కేశపలాయనరూపసాధ్యప్రథమపాదవాక్యార్థేతమత్తరవా
క్యేనహేతుర్నిరూపితః॥ ౧౦౪ ॥ అశ్రవావత్త్యతయాబు

—* అర్థాంతరన్యాసాలంకారః *—

ద్విస్థయో రథాంతరన్యాసానుమానాలంకారయో రథాంత
రన్యాసంలక్షయతి ॥ సామాన్యంవాచిశేషేణవిశేషవాత న
న్యతః । సమర్థతేయశ్రతత్రాగ్ధాంతరన్యాసశ్చురితః॥ అ
శ్రసామాన్యవిశేషయోర్వాచ్యత్వందృష్టాంతాలంకారేతుసా
మాన్యయోరేవవాచిశేషయోరేవవాచాచ్యత్వమిత్యయో
ర్భేదః । ఆయంద్వివిధోపసాధర్మ్యవైధర్మ్యభ్యాం ప్రవర్త
మానశ్చతుర్విధోభవతి॥ తత్రసాధర్మ్యత్వామాన్యేనవిశేష
సమర్థనంయథా॥ రామత్వతగ్రిడంబరాక్ష వభుజావృ
క్షిప్తకాక్షేయకాశ్చంత్రస్తానకులాచలానపి సమారోఘం
యతంతేద్విషః॥ వీక్షంతేచనక్షండలీలప్రభుటితశ్రీఖండకాం
దాంస్తథాప్రాయస్తానముపైతి వైరిసదృశాత్త్రీస్తుసే

అర్థాంతరన్యాసంలక్షయతి- సామాన్యమితి । సామాన్యేనవిశేషసమర్థ
నముదాహరతి- రామేతి ॥ త్వత్ గ్రిణాండంబరాదాడంబరాత్త్రీస్తుర్భీ
రుః- అధీరేకాతరగ్రస్సుభీరుభీరుఃభీలుకాశ్చమరః - అగ్రపతుర్థపాద

వాక్యాధైస సామాన్యరూపేణపూర్వవాక్యాధస్యవిశేషరూపస్య సమర్థ
సంకృతం॥ ౧౦౫॥ పితౄషేణసామాన్యసమర్థనముదాహరణి-జగదితి॥ అ
యాదగచ్ఛత్ - కాందిశీకోభూదితియావత్ - అత్రోత్తరవాక్యాధైస
శేషరూపేణసమర్థసంకృతం॥ ౧౦౬॥ ఎవంసాధర్మ్యేణోదాహృత్యవై
ధర్మ్యేణోదాహరణి- శేషేణైతి॥ సమీరణభుజాఅనలాహారేణ-జాతిస్య
భావాద్వాయుభక్షకేణచ- శుచినాపరిశుద్ధేనధవళవర్ణేనచ-స్థిరేణనిశ్చల

మస్తాదపి॥ ౧౦౫॥ సాధర్మ్యాద్విశేషేణసామాన్యసమర్థనం
యథా॥జగత్ప్రీతయిజిత్వరోవ్యపజయీకతచ్ఛిద్భవేదవశ్యమి
తినిశ్చయాదనుమిమీమహేమీవయం॥సతాద్యగపిరావణౌసు
రవరోవ్యయాంభంగవాస్త్రఘట్టతపపుంగవాదహహసం గర
ప్రాంగణైః॥౧౦౬॥ వైధర్మ్యాత్సామాన్యేనవిశేషసమర్థనం
యథా॥ శేషేణదుర్లభరఘూద్వహబాహుసావ్యసంక్త్యేస
మీరణభుజాశుచినాస్థిరేణ॥ కూర్మాసనేనచతపఃక్రియితేది
రేణోవానమలభతమేపికరోతివాంఛాం॥ ౧౦౭॥ వైధ
ర్మ్యాద్విశేషేణసామాన్యసమర్థనంయథా॥ అన్యద్వస్త్య
స్యపస్తుప్రకృతిమనుభవత్యేవహేతోఃకుశ్చిన్నశ్చాద్యద్వస్తు
పూర్వప్రకృతిమనుసరిత్యేవహేతోఃపరస్మిత్॥ యోషాపా
మాణభావం గతిముగతివతీగాతమోమృత్యో రోమాత్పామాణౌ
వానయోషాపునరిపికిమభూద్రామపాదాబ్జరేణోః॥ ౧౦౮॥

—* అనుమానాలంకారః, *—

అనుమానాలంకారంబక్షయతి॥ సాధ్యసాధనమాత్రిక్తావను

మానముదీరితం॥తర్కానుమానరూపాభ్యాంతప్రేరేప్యత్తిద్వ

దితైన-అచంచలేనచ- కూర్మాసనేనకూర్మాసనోపవిష్టైన అదికూర్మా
పరిభాగస్థితేనచ- అత్రచతుర్థపాదేసామాన్యస్యవైధర్మ్యేణప్రవృత్తిః॥
౧౦౭॥ అన్యదితి॥ గతిమస్యోక్త్యుతరోషాదధికామద్వాత్ - అత్రోత్తరా
ధైవిశేషస్యవైధర్మ్యం॥ ౧౦౮॥ అనుమానాలంకారంబక్షయతి - సాధ్య
త॥ వ్యాపకస్యకమిన్యాయోగస్యచచ్ఛేదస్థానిభ్యః- పక్షధర్మత్వంసపక్ష
సద్వ్యం వివక్షావ్యాప్యవృత్తిరేత్యేతద్విరయిసహితోనాతుస్సాధనం-

యత్ర సాధ్య ప్రతీతయో సాధనం దిశ్యతే తత్రానుమానాలంకారః—ద్వై
యాద్వివిధాః వివృణోతి—యతేత్రేతి॥ తహితరానుమానాదస్య కిం వై
లక్షణ్యమిత్యాశంక్యాహ—కించేతి॥ కించ కింత్విధః॥ ఉచాహరతి—సీతేతి॥ హే
రాఘవ—తవాసిలతాసీతైవ—నోచేత్—అయోనిజాతనుశ్చ స్యాస్సానభోక్తుః
పయే—అయఃనిజతనుశ్చ స్యాఇతి—ఓనుజానామాహి—హేతుశ్చ—క్షణస్యా
త్—యద్వా—ఉరగీఘణిని—హియస్తాత్—పుభుభుజంగతయామహాస్య

యీభవేత్॥ యత్ర కించిత్ జ్ఞాప్యం నిర్దిశ్యతస్య జ్ఞాపకతయా
ఽన్యనిర్దిశ్యతే తత్రానుమానాలంకారః॥ అత్ర మాత్రచా
వ్యాప్తిపక్షాదన్యతయోః ప్రదర్శనం నిరస్యతే । తయోః ప్రద
శనో నేతరానుమానత్వాపాతాత్ । వస్తుతస్తుతాభ్యాను
త్రభవితవ్యమేవ । తదభావే కావ్యలింగాభేదావత్రైః । కించా
త్రకవినిర్మితచాతురీ మహిమాన్లక్ష్యరూపకాపహ్నవాలిశ
యోక్త్యాద్యాలంబనేనానుమానోక్త్యానేన తారికపరిపాటి
కశంకఇతిచమత్కారకారితాప్యస్యోపపద్యతే । అథ్థాపప్తిభే
దంత్రైశ్చవత్సామః । ఇదంతరగరూపేణానుమానరూపేణ
చ ద్వైధాప్రవర్తతే॥ యథాసీతైవరాఘవతవాసిలతాకర్మ
స్యాన్నోచేదయోనిజతనుశ్చనుజార్తిహేతుః॥ యద్వోరగీపుభు
భుజంగతయాఽనయాహినిర్మిక్తయామహురపాయీ పరా
సువాయుః॥ అత్ర పూర్వాగ్ధేతరగరూపేణోద్గరాగ్ధేహిశబ్దే
న హేతుత్వవ్యోతనాదనుమానరూపేణ చ ప్రస్ఫుట్రితవ్యం ।
పూర్వాగ్ధేలసిలతాయాస్సీతారూపత్వం ద్వితీయాగ్ధేభా
జంగీత్వంచవ్యాపకం । అయోనిజాకృతిత్వాదురనాశవైశి

త్యేనోపలక్షితయా—నిర్మిక్తయాముక్తకలమకయా—అనయాపరేషామ
స్యేషామసువాయుఃపాగ్నివాయుర్ముహురనేకకృత్వోఽపాయవీతః—ప
యే—పుభుందిభుజంగభుజంగతయా—నిర్ముక్తయాకౌశాన్నిర్మతయా—పరే
షాంశత్రూగ్ణామసువాయురితి॥ యోజయతి—అతేత్రేతి॥ వ్యాప్యారోపేణ
వ్యావకారోపస్తరగస్త్రూపేణ—సన్విత్రకింవ్యాపకంకింవావ్యాప్యమ
త్యత్రాహ—పూర్వాగ్ధఇతి॥ ఉభయోర్వ్యాప్యవ్యాపకయోరిత్యర్థః

సపత్యే సపత్యభూతాయాం సీతాయాం వృత్తైర్వర్తనాత్ - పత్యే పత్యభూతాయాం ఖడ్గలతాయాం వృత్తైర్వ్యాప్తిః పత్యధమతావ తాభ్యాం. సీతాయావత్వం- వ్యాపకభూతమితిభావః-గమయతి-అయంభావః-యథాపర్వతేభూమోపహ్నిం జ్ఞాపయతితతైవాసిలతాయామయోనిజాకృతిత్వాసురనాశవైశిష్ట్యరూపంవ్యాప్యమపిసీతాయావత్వరూపవ్యాపకంజ్ఞాపయతితి-తథాచపూర్వాధైతర్యరూపతా||లాఘవాద్ధమన్యత్స్వయమూహ్యమిత్యాహ- ఉత్తరాధైపీతి || ఉరగీసపత్యః-ఖడ్గలతాపత్యః-ఉరగీత్వం

వ్యంవ్యాప్యం| ఉభయోస్సపత్యే సీతాయాం వృత్తైః పత్యే ఖడ్గలతాయాం వృత్తైర్వ్యాప్తిః పత్యధర్మతాభ్యాం ఖడ్గే సీతాయావత్వంగమయతి| ఉత్తరాధైప్యేవంవేద్యం||౧౦౯||అథాపత్తిం

—* అథాపత్త్యలంకారః *—

లక్ష్మయతి||కస్తింశ్చిదభేదనిష్పన్నేయద్యథాంతరమాపతేత్ | దండాపూపనయనాథాపత్తిస్త్రుప్రహ్వలంకృతిః|| నచకేనచిదభేదానకస్యచిదధస్యజ్ఞాపనసామ్యాదస్యానుమానాంతర్భావశ్శంకః|| సమానన్యాయోహ్యథాపత్తేః ప్రయోజనః| నచ సమానన్యాయస్యవ్యాప్తిరూపతా| అనుమానంతువ్యాప్తిముపజీవ్యప్రవర్తతే|తతోనతత్రాస్యాంతర్భావః| ఆత్మేపాంతర్భావస్తుపత్యమాణతల్లక్షణాదేవనిరసనియః| ఆయమలంకారః ప్రకృతాదప్రకృతాత్మేపోఽప్రకృతాన్నీకృతాత్మేవశ్చేదిద్విధా || యథా || జగత్త్రితయజిత్వరంకిలదశాననంసత్వరం జిగాయసమరాంగణే కిముతదైత్యమాత్రంవిభుః | సేవితజలధిర్ద్దునిర్ద్దుశీతివిద్విషన్నిల్వలం సపాతుమతి

వ్యాపకం- భుజంగతానిముక్తత్వానుహరణవైశిష్ట్యంవ్యాప్యం||౧౦౯|| అథాపత్తింలక్ష్మయతి- కస్తింశ్చితి|| యథాదందంభక్షణాదపూపభక్షణమథాదాపతితంతద్వత్-స్యచిదధస్యనిష్పత్తై తత్సానుభ్య రూపాత్సామాన్యన్యాయాదధాంతరమాపతయిదిసోయమధాపత్త్యలంకారః|| అనుమానాంతర్భావంవారయతి-నచేతి| కుతశ్చిత్తతశ్చ- సమానేతి || ఆద్యముదాహరితి- జగదితి || దైన్యమాత్రంసామాన్యదైత్యంజిగాయేతికిముత

కిమువక్తవ్యం-

ప్రతిమాహ- నిపీతేతి- ఇల్వలమిల్వలాక్ష్యం దా
సవందిద్విషన్మునిగోస్త్వః-వల్వలంనిపాతుమలంసమగ్ధఃభవతిఖలు ॥ యో
జయతి- అత్రేతి ॥ ౧౧౦ ॥ ద్వితీయముదాహరణి- భంగేతి ॥ హేరామహ
ర్షేణరాక్షసక్షపగక్షమోయమిత్యానందేనకంపితేశిరసీయాగంగాతస్యా
స్తరంగాణామారవైర్ధ్వనిభిరువలక్రితస్సృగ-స్ఫుటానాంవాచాంభరేణా

హేలయాభవతి ఖల్వలంవల్వలం ॥ అస్త్రప్రాకరణికోరా
వణజయోఽప్రాకరణిక మసురమాత్రజయం కైముతకన్యా
యేనాథాదాక్షివతి ॥ ౧౧౦ ॥ భంగోఽహ్యుతవిరావడంబర
భరైర్భ్రవన్మండ భంగావహైః కోదండంనిజమిందుఖండమ
కుటోబుధ్వాభవన్మండితం । అస్త్రాపీఠిలహర్షకంపితశిరోగం
గాతరంగారవైస్త్రాంరామస్ఫుటవాగ్భరేణకిముతాసన్నాజ
గన్నాయకాః ॥ అత్రాప్రకృతశివవృత్తాంతఃప్రాకరణికసీతా
స్వయంవరాయాతసర్వసర్వంసహాపతిస్తుతి మగ్ధాదాపాద
యతి ॥ ౧౧౧ ॥ ఆక్షేపంలక్షయతి ॥ ఉక్తంవావత్కృమాణంవా

—* ఆక్షేపాలంకారః *

ప్రకృతంప్రతిషేధ్యతే । కందిద్విశేషంద్యోతయితుంతశా
క్షేపంప్రవక్ష్యతే ॥ అస్త్రప్రకృతస్యప్రకృతత్వాదేవవిధానా
ర్హస్యక్రియమాణోనిషేధోబాధ్య మాసతయా ఆభాసీభవ
స్వధిమాక్షివతి సోయం నిషేధఉక్తవత్కృమాణవిషయతయా
స్వోపజీవినమాక్షేపమపిద్విధాభినత్తి । తతోక్తవిషయోద్వి
విధః । వస్తువిషయఃకథనవిషయశ్చేతి । వత్కృమాణవిషయోపి
ద్వివిధః । సామన్యరూపేణాభిధిత్సితస్యవిశేషరూపతయాకథ
ననిషేధః । అంశాంగికారేణాంశాంతరనిషేధశ్చేత్యేవంవతు
ర్నిధోయమాక్షేపః ॥ యథా ॥ రామోనభవతుధన్వితధాపిరో

తిశయేనత్వామస్త్రాపీఠిల-శిష్టంపుష్టం ॥ ౧౧౧ ॥ ఆక్షేపాలంకారంలక్షయ
తి-ఉక్తమితి ॥ యతోక్తస్యవత్కృమాణస్యవాప్రాకరణికశ్చేదవిధాతు
మిష్టస్యాతపవనిషేధానర్హస్యయోనిషేధోపశేషబోధాధనభిధి యమా
నస్సన్నాభాసీభవతినఆక్షేపః-తస్యవతుధ్వావిభాగమాహ-తతోక్త

జ్యోతిః సృష్టిః॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౧౧౪ ॥ తురీయముదాహరణి-చం
ద్రశ్చితి॥ ఏషః-చంద్రః కిం- న-చంద్రోనభవతీత్యర్థః- తత్రయుక్తిమా
హ- సచంద్రః పాక్షికకాంతిం- అయంతుసార్వకాలికిమితిభావః-ఏవము
త్తరతాపియోజ్యం- జలేనోదకేనమందేనచ ॥ యోజయతి-అత్రేతి ॥

స్యతే॥ ౧౧౪॥ అంశోక్తావంశాంతరనిషేధోయథా॥ చంద్రః కి
మేషనసపాక్షికకాంతిమేతి పూమా కిమేషనసయాతిసభోగ
మార్గం ॥ పష్పాకిమేషనజలేనసహనిమేతీత్యావృత్త్యరామ
సుగుణైస్త్యయినీశ్వయస్సాన్విత ॥ అత్రనిరతిశయతేజశ్శాలి
తయాశీతభానుభానుకృశానురూపతాయామేకదేశనుగీ కృ
త్యైకదేశాంతరనిషేధః క్రియమాణః ప్రసిద్ధిరపిలేజస్విభి
స్సోమాదిభిరపితత్సామ్యం దుర్లభమభూత్వి-ముతేతరైస్తేజ
స్విభిరితి రామతేజసో-వాఙ్మనస పదవిషయతావ్యజ్యతే ॥

—* వ్యాజస్తత్యలంకారః *—

౧౧౫॥ ఆత్మేవప్రస్తావాద్వ్యాజస్తతింలక్షయతి ॥ యత్ర
వాచ్యాస్తతిర్నిందానిందావాప్తనిర్వయేత్ ॥ తత్రవ్యా
జస్తతినామాలంకారంకవయోజగుః ॥ యత్రాభిధీయమా
వానిందాప్రకృతేస్తుత్యేప్రమాణబాధితాసతీస్తతిః శుద్ధయి
తి స్తుతిర్వానింద్యేతాదృశీనిందాం తత్రవ్యాజస్తత్యలంకా
రః ॥ వ్యాజస్తతిశబ్దస్తతేర్వాచ్యత్వేనిందాయావ్యంగ్య
త్వేవ్యాజకూపాస్తతిః॥ తథాతద్వేవతీత్యేవ్యాజేనస్తతిరితి
చప్రవర్తతే॥ ననుస్తుత్యేనిందాయాలప్రకృతాయాః క్రియ
మాణాయాః ప్రకృతస్తత్యాత్మేవకర్తృమేకత్ర పరస్తతే
ర్నిందాత్మేవకర్తృమిత్యప్రస్తుతప్రశంసార్వమేవేతీత్యన్యం॥
స్తుతినిందాశ్చకపిచ్చిత్వ్యంతరానలంబనేనవృథకృపిగణనమితి

౧౧౫॥ వ్యాజస్తతింలక్షయతి-యత్రేతి॥ వ్యాకరోతి-యత్రేతి॥ స్తుతిర్వేతి
తాదృశీప్రమాణబాధితాసతీత్యర్థః- నిందాం- అర్పయతీత్యనువర్తతే
స్వివిభావవ్యాజస్తతిరన్వృత్తేత్యాహ-వ్యాజస్తతిశబ్దస్తేతి॥ నన్వస్యాఃకథమ
ప్రస్తుతప్రశంసాతోవైలక్షణ్యమిత్యాశంక్యమతభదేశతయోర్ధే దాభే

దావిత్యాహ- నన్విత్యాది నా॥ నిందయాస్తత్వభివ్యక్తిముదాహరతి-దా
 త్ర్యతి॥ విభూతిర్భుప్తసంపన్న-తన్మాత్రైణ కలితామ్యక్తాః ॥ ౧౧౬ ॥
 స్తుత్యానందాభివ్యక్తిముదాహరతి-త్వదుజ్ఞితానామితి॥ అతోభయేషాం
 మార్గణానామభేదాభిసంధిః-త్వయాఉజ్ఞితానాంత్యక్తానాం నిరాకృతా
 నాం చ - గుణచ్యుతానాం మార్గీగళితానాం సద్గుణవిహీనానాం చ- మార్గ

పాగ్రిం చః॥ నవీనాస్త్యభేదమేవాపలుః॥ తత్రనిందయాస్తతి
 ధ్వనిర్యథా॥ దారిద్ర్యాహ్వయబాంధవైశ్చిరతరావస్థాయభి
 ద్విస్త్యజైస్త్యంవిజ్ఞేష్య విభూతిమాత్రకలితాన్మౌత్వా వివ
 శ్చిత్తణాన్ ॥ బద్ధాగాధచుసంఖ్యసుస్థిరగుణైర్నిత్యంగభీరే
 కృపాకూపారేవినిమజ్జయన్త్రముపతేదీనేదయాఘోకథం ॥ అ
 త్రజ్ఞేపరూపకమహిమాన్నిందయాపరమకృపాభుత్వరూపా
 స్తుతిరేవావగమ్యతే ॥ ౧౧౬ ॥ త్వదుజ్ఞితానాం రఘుసంహ
 సంఘాన్తగుణచ్యుతానామపి మార్గణానాం ॥ పాగ్రిణామిషైఃప్రీ
 ణయతాం రిపూణాం విశ్రాంతం వణయతుం నశక్యం॥ అత్ర
 స్తుత్యానందాధ్వనిః॥ ౧౧౭॥ అత్రాగ్రీమాలంకారేః శ్లష్టనిషే

—* విరోధాలంకారః *

ధేబాధితతయాః విరోధానుప్రవేశేన తస్మిన్ప్రావాదితః పరంవి
 రోధగచ్ఛాలంకారపేటికాంతగతానవశిష్టానలంకారాన్లక్ష
 యతి॥ ఆభాసత్వే విరోధస్య విరోధాలంకృతిస్థవేత ॥ యత్రా
 పాతతో విరోధః ప్రతీతః పర్యవసానే పరిహీయతే తత్ర విరో
 ధాలంకారః ॥ పర్యవసానే పియది విరోధస్తతై వాచ్యిష్టతే త
 దాదోషవ ॥ తత్ర చాతేర్థాకిగుణక్రియాన్రవ్యైర్విరోధేచ
 త్వారోధేదాః॥ క్రియాయాః క్రియాగుణన్రవ్యైస్త్రయః ॥

ణానాంసాయకానాం యాచకానాం చ - ప్రాణైరామిషైర్మాంసైశ్చ
 ప్రాణసమైరామిషైర్భోగ్యవస్తుభిశ్చ ॥ ౧౧౭ ॥ విరోధాలంకారం లక్ష
 యతి॥ ఆభాసత్వభి॥ వ్యావర్జ్యే- యతేతి ॥ విభాగమాహ-తత్రచాతే
 రిత్యాది నా॥ అత్రాగ్రియం సంగ్రహజ్ఞేకః॥ క్రమాజ్ఞాతిగుణన్రవ్యక్రియా
 గాంతస్తదాదిభిః॥ విరోధేదకభేదాన్సుశ్చతుస్త్రైద్వ్యకభేదతత్త్వవిక

త్ర దశావ్యుదాహరణి- రామేతిగృహారామతవాసిః ఖడ్గః భుజగస్సర్పఇతి
విరోధః- భుజంగచృతీత్యాభాసః, సోపనర్షిపిండగ్రశృంభురితివిరోధః -

గుణస్యగుణవ్యవస్థాభ్యాం ద్వాః । త్రవ్యస్యత్రవ్యేణైకఇతినం
భూయదశవిధోఽవిరోధాలంకారః॥యథా॥ రామతవాసిర్భుజ
గస్తేవ్యుక్తః కామపూరకః కాలః । సశుచిస్సపరపాణానిల
భోక్తాకలయతేపరాంకాష్టాం॥అత్రదశవిరోధాలపిసంఖ్యహీ
తాః । అత్రాసిర్భుజగఇతిజాత్యోర్విరోధః । అసిభుజగశబ్ద
యోర్జ్వాతివాచిత్యేనవరాపరభావశూన్యసామాన్యయోసాన్
మానాధికరణ్యాదర్శనాత్ । ఏవంప్రథమవిరోధస్ఫురతి । స
చభుజగశబ్దస్యకరగతత్వరూపాథస్త్వికారేతాభాసీభవతి । ఏవ
ముత్తరత్రాప్యేకాథస్త్వికారేస్ఫురతోవిరోధస్యాభావంత
రస్త్వికారేతాభాసీభవనం ద్రష్టవ్యం । సోప్యగ్రఇత్యత్రతచ్ఛబ్దా
ర్థస్యశంభురూపత్రవ్యస్యచవిరోధః । ఉగ్రోపికామపూరకః
కాలశ్చేత్యత్రత్రవ్యక్రియయోర్విరోధః । శంభోః కామదా
హకత్వేనకామపాలనక్రియావిరోధాత్ । ఉగ్రశబ్దస్యదారు
ణగుణవాచకత్వేనగుణక్రియావిరోధః । దారుణతాగుణస్య
దుఃఖజనకత్వేనసుఖజనకత్వానుపపత్తేః । కాలశబ్దస్యయమద్ర
వ్యకాలిమగుణవాచకత్వేనశంభుయమత్రవ్యయోర్విరోధః ।
కాలశ్శుచిరిత్యత్రశుచిశబ్దస్యవహిత్యజాతశుక్లిమశుద్ధిగుణా
నాంవాచకత్వేనయమత్రవ్యశుక్లిమగుణయోర్విరోధః । య
మస్యకృష్ణవర్ణత్వాత్ । తథాశుక్లిమకాలిమగుణయోర్విరో
ధః । కాలిమవహిత్యజాత్యోశ్చవిరోధః । తథాసశుద్ధిః ప్రా
ణానిలభోక్తాపరాంకాష్టాంకలయతఇత్యత్రవహిత్యజాతేర
నిలభుజీక్రియాయాశ్చవిరోధః । వహితీరనిలసఖత్వేనతద్భు
జీక్రియాయావహిత్యజాతేశ్చసామానాధికరణ్యవిరోధా
త్ । తథానిలభుజీక్రియాయాఃపశ్చిమదిశ్చాలనక్రియాయా

భయంకరఇత్యాభాసః- ఏవముత్తరత్రవిరోధాభాసాబోధ్యః । దశవిరో
ధాలవ్యయథాక్రమముదాహృతఇత్యాశయేనాహ- తదేవమితి॥ శ్లేషః

పథాపితః శ్లేషానుప్రాణితః॥ ౧౦౬॥ సహిత్యరసే సహిత్యరసే - శతమ
భాతి॥ స్పష్టం॥ అత్ర భానుత్వశీతభానుత్వజాత్యోర్విరోధః - నానానింగ
త్వాద్యతూనాం నానాసూర్యత్వమితి నవోనవోభవతీతిచశ్రుతిప్రమా
ణ్యాత్ - యద్వాస్త్రవ్యవిరోధోవాబోధ్యః॥ ౧౦౬॥ విశేషోక్తివిభావనే

శ్చవిరోధః॥ క్రియాద్వయస్యాపిభుజగవరుణయోః ప్రతినియ
తత్వాత్॥ తదేవం దశపివరోధాలంకారోత్ర నిరూపితశ్లే
షోపథాపితః॥ ౧౦౭॥ అయమశ్లేషమూలంపిసంభవతి॥ యథా॥
శతమఖముఖబర్హిముఖముఖకమల్లానాం వికాసనేభానుః ।
అచ్ఛతమసురముఖాంబుజసమీలనేరామశీతభానుప్రస్వం॥ అ
త్రైకస్యైవరామస్య భానుశీతభానుతాదాత్మ్యకథనాద్విరో
ధః ప్రతీతస్సచాభాసేభవతి॥ తత్తాదాత్మ్యస్యతమభయకార్య

— విశేషోక్తి విభావనాలంకారోక్తి —

కారిత్యేనాపచారికత్వాత్॥ ౧౦౮॥ విశేషోక్తివిభావనలక్ష
ణయతి॥ సతికారణపామర్యేవిశేషోక్తిః ఫలంనచేత్॥ తస్మిన్న
విద్యమానేపికార్యంస్యాచ్ఛేద్విభావనా॥ ఇహలోకమర్యాదా
తిక్రమేణకారణంనద్భావేపికార్యంనదయదావస్యవిశేషస్యో
క్తైర్విశేషోక్తితా॥ తథాకారణంనైవకార్యస్యోద్భావనము
త్పాదనంవాపిభావనేత్యన్తర్థత్వమయోః॥ అతవివవిరోధప
టికాసంగతిః॥ ద్వయంయథా॥ శ్రీరామవీరతవవైరివరాంగ
నానాంపుష్టిర్భభూవనయనేషువివాపయోదైః॥ చిత్రంనసా
శమయితిప్రనిరంతరాశధారాశతాముపగతాపితదంగతాపం
అత్రప్రసిద్ధకారణంమేఘంనిషిధ్యకార్యంనిషిప్యతే॥ అత్రప్రసిద్ధ
కారణంచుఃఖమస్యైవ॥ తథాప్రసిద్ధజలధారాకారణపితావ
శాంత్యభావోనిబద్ధః॥ అత్రప్రసిద్ధకారణంనైశ్చింత్యంనాస్యైవ॥

లక్షయతి సతీతి॥ వ్యాకరోతి-ఇహోత్పాదనా॥ ఉభేఅప్యదాహరతి-శ్రీరా
మేతి॥ వైరివరాణామంగనాస్తాసాం-నిరంతరాశమవిచ్ఛేదంయథాతథా
ధారాశతాంధారావాహిత్యం - అత్రపూర్వాద్ధంవిభావనాయాఉత్త
రాద్ధంపశేషోక్తేర్హేదాహరణం॥ అత్రేతి-ఉపాత్తమితిఉదాహృతే ఇ

శ్లోకః- అనుపాత్తనిమిత్తేనాదాహరణమంతరేణుబోధేతిత్యాహ - ఇ
తరప్రభేదయోరితి॥ ౧౨౦॥ విషమాలంకారంలక్షయతి- హేతోరితి॥ విల
క్షణస్యవిసదృశకార్యస్యోత్పత్తౌ॥ ఆద్యముదాహరతి- రఘురాడితి॥ ద్విష
తాముద్విషద్యుభమాణం యచ్ఛలం నైస్యంతేన సముక్తస్తస్యజీవన

నిమిత్తోపాదానానుపాదానాభ్యావనయోక్త్యైవిధ్యం॥ అత్ర
వైరిసంబంధరూపస్యనిమిత్తస్యోపాదానాదేకప్రభేదా
హృతః । ఇతరప్రభేదయోరేతద్వైపరీత్యేవోదాహరణేను

—* విషమాలంకారః *—

బోధే॥ ౧౨౦॥ విషమాలంకారంలక్షయతి॥ హేతోర్విలక్షణా
త్పత్తేఘటనేచవిరూపయోః । అన్యజననేనస్యాద్విషమాలం
కృతిస్త్రీధా ॥ ఏహంశ్రయాణామపిభేదానాంవైషమ్యగర్భ
త్వాద్విషమశబ్దప్రవృత్తిః । కారణవిలక్షణకార్యోత్పత్తేఃపర
స్పృహవిరూపఘటనేఇప్రపాప్తయేవ్యాప్రియమాంష్యానిప్రని
ష్పజ్జైచఽరోధస్యజాగరూకత్వాత్పైటికాసంధిః । తత్రకా
రణవిరుద్ధకార్యోదయోయథా ॥ రఘురాట్ప్రసవజబాస
లాద హేమాద్విషమద్విషద్యుభసముక్తజీవన । రథసేనశోష
యియముగ్యరావధూత్రణరంభభూస్సంకబంధబంధరా ॥ అ
త్రజుశోషకాద్భవజానలాజ్జలోదయలయగమింశ్చకార్యోగ
యః । రూపకజ్లేహానుప్రాణితాయంశ్రభేః ॥ ౨౧ ॥ కాకు
శ్చకర్మకకోమలమరగైస్తస్వసుస్త్వాశ్చోగ్రసనులేకసు
లేప్రవృత్తః । బద్ధంశృంగంశృంగంతోవిసంతుపావైస్సంస
ర్తసాగరతరంగమతంగజేంద్రాన్ ॥ ఇదలరామంప్రతిరావణ
వచనం । అత్రవిరూపయోద్భుద్భలప్రబలయోర్ద్వ్యఘటనా ॥
౧౨౨ ॥ యాన్యాత్మరక్షణకృతే నిశితానిశస్త్రాణ్యదాయ

మేవజీవనంజలం- ఘనానిసాంద్రాణికబంధాన్యేవజలానితైర్బంధురా॥
యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౨౧॥ ద్వితీయముదాహరతి- కాకుశ్చేతి॥ రేకా
కుశ్చస్యకర్మకకోమలమరగటైస్తాసంకం - అస్మాద్భ
శామహవీరేణవిభావః - సంవతసాగరతరంగాశ్చవమర్షిరోధాయెను

తంగజేంద్రాస్తాన్ ॥ ౧౨౨ ॥ తృతీయముదాహరణి- యానీతిసంకటపక్షే
సమ్మదస్థానేముక్తైస్తాసాన్వ్యక్తైస్తైశ్చస్త్రైరేవవినేశుర్వి నాశమాపుః ।
౧౨౩ ॥ సంగతిప్రదర్శనపూర్వకంసమంలక్షయతి- సమానయోరితి ॥ ౧

యోధుమభిజన్మరరాతివీరాః । రామంవినేశురవనీశమవే
త్సుముక్తైస్తైరేవసంకటపక్షేదశితాద్రవంతః ॥ అత్రురిపూ
ణాంశితహేతిధారణమాత్మరక్షణకారణం నాభూదితియస్త
త్తావహాస్తాం ప్రత్యుత నిధనసాధనమేవా భూదిత్యనిష్ఠనిష్ఠ

— ❀ సమాలంకారః ❀ —

త్తిః ॥ ౧౨౩ ॥ అథఃరోధమూలాలంకారత్వాభావేపివిషమా
లంకారద్వితీయప్రభేదఃపర్యయదూపతయా తత్ప్రస్తావాత్స
మాలంకారంలక్షయతి ॥ సమానయోశ్చేద్ధృటనాసమాలంకృ
తిరుచ్యతే ॥ అస్యవిషమవైధర్మ్యరూపత్వాద్విషమస్యవత్ప్రి
విధత్వాద్విరూపఘటనాత్మక విషమప్రభేద పాత్రిభాష్యేనా
న్యోన్యానుగుణవస్తుఘటనాత్మకపకస్సమాలంకారస్యప్రభే
దఃపరిగణితఃపాత్రీవైః । అపరేతువిసదృశకార్యోన్మత్తివైధ
ర్మ్యేణాపిసమాలంకారప్రభేదం సరూపకార్యోన్మత్తి ముఖే
నావతారయంతి । అనిష్టఃప్రతివైధర్మ్యోత్పాదనమవైచి
త్యాత్మరైవరపుష్పేక్షితం ॥ అనుగుణఘటనాయథా ॥ అ
న్యోన్యానుగుణయోగోజానకీరఘరామయోః । రేజేప్ర
త్యగ్రతాద్యులక్ష్మీశృంగారయోరివ ॥ ౧౨౪ ॥ అనుగుణకా
ర్యోన్మత్తిర్యథా ॥ రామతవశ్చధూమఃకోవలతాపింశపల్లవ
శ్యావః । ఉదితంమనీకురుతేరిపుధరణీభృద్భృశోముకురం ॥

— ❀ అధికాలంకారః ❀ —

౧౨౫ ॥ ఆధారానానుగుణ్యంచేదాధేయస్యాధికంభవేత్ ॥

ఆధారాధేయయోరానుగుణ్యాభావోపివిరోధదస్తహస్తప

వృణోతి- అన్యేత్యాదివా ॥ ఉదాహరణి- అన్యోన్యేతి ॥ ప్రత్యగ్రతాయ
న్యులక్ష్మీశృ శృంగారిస్సంభోగశృంగారిశ్చైతయోరివ ॥ ౧౨౪ ॥ రా
మేతి ॥ శ్చేదః సూచకః ॥ ౧౨౫ ॥ అధికాలంకారంలక్షయంతిఆధా

రేతి || ఆధారస్యాల్పత్వమాధైర్యస్యమహత్త్వంబయదీత్యర్థః || ఉదాహరతి- రామేతి || రామస్యప్రతాపాశ్చయశాంసితేషాం- కారణభూతా తో-శదండభేదాద్వితరణవైచిత్ర్యవశాత్ప్రకార్యభూతస్యప్రతాపస్యయశస్సబహుత్వం- సంపిండితైరతిసంబాధైః-ప్రాదర్భురీమణిదర్పణౌఘేమణిదర్పణకాంతిపూరసదృశేహృదప్రవాహే || ౧౨౬ || అథాసంగతింబక్షయతి- అసంగతిరితి || ఉదాహరతి- కోణాఘాతఇతి || కొణోవాద

వేత్తస్యాప్యత్నరూపణం, || యథా || రామప్రతాపయశసాం ప్రకరై రనంతై స్సంపిండితై రణుతరాండకటాహమధ్యే । ఆస్థీయతేకధమహూహిమసామశైలవ్యూహైరివహృదర్భురీమణిదర్పణౌఘే || ౧౨౬ || అసంగతింబక్ష

—❀ అసంగత్యలంకారః ❀—

యతి || అసంగతిన్వేతుఫలేభిన్నాధికరణేయది || వ్యధికరణయోఃకార్యకారణభావస్యవిరుద్ధత్వాదసంగతిః । నచచిరాధాంతర్భావశ్శంక్యః । సామానాధికరణ్యేవిరోధః పైయధికరణ్యేత్వసంగతిః । వ్యవస్థాపితత్వాత్ || యథా || కోణాఘాతఃకృతోధాటిపటహేరామకింకరైః । ద్విమాంహృదిభిదాంవక్రేఘాషం తేషాంబయోషితాం || ౧౨౭ || ఋణ్ణావ్యాఘాతంబక్షయతి || విహితేకేనచిత్రాకార్యేకనాపిహేతునా । తేనైవాన్యోన్యభయతీతచ్చేద్యాఘాత్యలంకృతిః || తేనైవహేతునాతస్యైవ కార్యస్యాస్యధాకరిణే విరోధస్ఫుటేనసంగతిః || యథా || మమైవవ్యాయోగేనరకాసురవిజయే || త్యక్తప్రభంజనాధమమాక్రాంతపురందరాలయంవీరం । శ్లో

నచండః- కోణోపీణాదివాదగమిత్యమరః - తస్యాఘాతఃప్రహరః - యత్రపరుషాఘాతస్తత్రైవభేదేననాదేనచభావ్యం - అత్రతుకారణస్యాఘాతస్యకార్యస్యభేదస్యవాదస్యచభిన్నదేశత్వమిత్యసంగతిః - తేషాంతాసాంబహృదయేభీత్యతిశయఃకరతలాస్ఫులసస్వానశ్చభూదిలిభావః || ౧౨౭ || వ్యాఘాతంబక్షయతి-విహితేఇతి || స్పృహం || సంగతింప్రతిపాదయతి- తేనైవేతి || ఉదాహరతి- త్యక్తేతి || త్యక్తనిరాకృతఃప్రభంజన ఇత్య

ధృమాయెనతం- ఆకాశంతకపురందరాలయాయెనతం- మృతేషుయధైషు
చర్వితాబహిర్ముఖాచేవాయెనతం- ఏనంపీరంసరకాసురంకింపురుషాః
కిన్నరాశ్లేష్మం-తే-ఏవంస్తుతిః- దరాలయంభయానాసభూతం-అతఏవ
గతాశిరావాచోయస్యతం-ఇరాభూవాక్సరాఫ్నస్యాదిత్యమరః- మృతే
మచర్విలంబస్మిస్తునిశేషోయెనతత్తాదృశంముఖంయస్యగంతథోక్తు
ఎనంసరకంపురుషాశ్లేష్మం-తేకిమిలివదానాంవ్యస్తత్వేనించాచేతిబోధ్యః

మం తేకింపురుషాశ్లేష్మతఃస్త్రిర్ముఖంవృథేష్వనం || అనేనవ
ద్యేనబీమూతనామానరికాసురిసారథి స్వస్వామినంస్తుతిం
కృతవాక్సకృష్ణసారథిగౌరుకస్తు త్యక్తప్రభమిత్యాదిరూపే
ణతదేవవద్యంపరిత్యాస్తటమన్యథయతిస్త || ౧౨ || యుక్తిం

— ❀ యుక్తిలంకారః ❀ —

లక్ష్మయశః || మన్మటార్థస్యఘటనాచాయర్థంయుక్తిలంకృతిః ||
యుథా || సప్తసాలాన్మహాత్మాలాంత్యకృదేకేనపత్రిణా |
సహస్రంచారిషత్రాణాంరావణస్యాలునాద్విభుః | అస్యదు
గ్నుటఘటనాసామ్యాపవాతరసంగతిః || ౧౩ || అథభావికా

— ❀ భావికాలంకారః ❀ —

లంకారస్యలోకస్యచహారమూలత్వేన పీరిధమూలత్వా భా
వేపితల్లఃపిణపర్యాలోచనాయాం కథంబిద్విరోధ స్ఫుతే-
రివాంఠరిసంగతింమన్వానస్తల్లక్షణమాహ || భవేద్యత్రా
చ్చతార్థస్యస్థివాద్భూతభావినోః | అపరోక్షాయమాణ
త్వంత్రప్రభావకముచ్యతే || యత్రాచ్చుతవస్తువర్ణనయాభూ
తభావినోఽపి వస్తువోర్భావకానాంహృదిభావనావశేన ప్ర

క్లోకస్యాస్యగ్రిహంతరస్థస్యాపిస్వయత్వాచుదాహరణత్వముచితమి
త్యాకూతం || ౧౪ || యుక్తిలంకారంలక్షయతి- మన్మటార్థస్వేతి || ఉ
దాహరితి- సప్తేతి || సకృదేకదా || అస్యాపివిరోధమూలాలంకారసంగతి
స్సంభవతీత్యాశయేనాహ- లక్ష్మేతి || ౧౫ || సంగతియోజయన్నావి
కాలంకారంలక్షయతి- భవేదితి వ్యాకీర్ణోతి- యత్రేతి || అయంభావః -
యథా యోగినామైకాగ్రిలక్షణయాభావనయాఽతీంద్రియార్థ సా

తాతా-రః-యథాపాంథస్యకామినీభావనయాప్రత్యక్షాయమాణత్వం
తథాకావ్యతత్వవిదాంకావ్యతత్వగతాత్వచ్ఛతత్వానుసంధానప్రయుక్త
యాభావనయాఽతీతానాగతార్థసాక్షాత్కారోయుజ్యతపవేతి || అలం
కారాంతరసాంకర్యశంకాంవారయతి-అధ్యవసాయాభావాదిత్యాదినా ||
ఉదాహరతి- రోషేణేతి || ధన్వధనురానమయతిసతి - సప్రసిద్ధః || యో

త్యక్షాయమాణత్వంతశ్రభాపికాలంకారః । అధ్యవసాయా
భావాన్నాయముత్ప్రేక్షాఽతీతయోక్తిర్నా । భావితేర్నా
రసాదేర్భావ్యత్వస్య వాత్రాభావాన్నభావంతిమన్రసవ
దాద్యంతర్భావః । భావనావశేనహృదితతైవోదీయమానత
యానవిరోధాభాసతాపి || యథా || రోషేణశోణదృక్కో
ణంకృత్వారామేసతాదృశః । ఉదన్వానవ్యభూర్ధన్వాధన్వా
నమయతిక్షణాత్ || అత్రసకలనదీపయఃపూరవశ్రాంతిభూమి
తయాకదాచిదవ్యసంభావిత శోషణస్యామిశ స్వాభేర్నరుభూ
మితాచ్ఛతార్థోక్త్యతథాభావనాయామపిక్షణాధీరితిభవ
తీభావికత్వం || ౧౩౦ || అన్యోన్యంలక్షయతి || తత్రాన్యోన్యంమిథో

— అన్యోన్యాలంకారః ౭౬ —

యత్రకార్యకారణతాభవేత్ || ద్వయోఃపరస్పరౌపకార్యో
పకారకభావేపివిరోధస్యల్పప్రసరతయాసంగతిః || యథా ||
గుణైర్విభూషితోరామస్తేదరామేణభూషితః । రత్నైః
స్వగ్నైలస్వగ్నైశ్చేతేనరత్నవత్ || ౧౩౧ || చిత్రంలక్షయతి ||
విచిత్రంస్యాద్విరుద్ధస్యఫలస్యాప్త్యైసముగ్యమః || యథా || పర
మాన్నత్యలాభాయసర్వసర్వంసహాధిపాః । సమాంతరఘటిర
స్యపాదపీతాగ్రభూతతే || తస్యకాఽపిపరీతకార్యోర్వాదా

జయతి- అత్రేత్యాదినా || ౧౩౦ || అన్యోన్యంలక్షయతి- తత్రేతిసంగతిం
యోజయతి- ద్వయోరితి || ఉదాహరతి- గుణైరితి || రత్నైఃసవరత్నవత్-
లభ్యోదయశ్చంద్రవదిత్యత్రవ్యాఖ్యాతం- తద్వచత్రాపిబోధ్యం || ౧౩౧ ||
విచిత్రంలక్షయతి- విచిత్రమితి || ఉదాహరతి- పరవేతి || స్పష్టం || సంగ
తిందర్శయతి- తస్యేతి || తస్యవిచిత్రాలంకారస్య । షషమాదిమథేదాభే

దంవారయః- నచేతి॥ పుత్రత్యతలహ- కారణేతి॥ ఉక్తంవైలక్షణ్యము
దాహరియోజయతి- రాజానతి॥ అత్రనమనంకారణం - పరమాన్న
త్యంకార్యం- కిమితిసమంతీతికాక్వాననమంతీతికారణప్రతిషేధః- తద్వ్యా
రాకార్యవై పరీత్యం - తస్మాన్ననుసర్యకారణభూతస్యపరమాన్నత్యంవిష
రీతకార్యమితిభావః - యత్రకారణనిషేధఃకార్యవై పరీత్యం గమయతి

ద్విరోధస్ఫురైపేటికాసంగతిః । నచాస్యవిసదృశకార్యో
ష్పత్తిరూపవిషమాలంకారప్రభేదాభేదఇతివాచ్యం । కారణ
ప్రతిషేధద్వారాత్ కార్యవై పరీత్యప్రతీతిః । కార్యవై పరీ
త్యప్రతీత్యాకారణనిషేధస్త్రేతిభిన్నవిషయత్వాత్ । రా
జానోయదిపరమాన్నత్యమభిలషంతికిమితిరస్మిన్నమంతీతి కాన
ణప్రతిషేధముభేదకార్యవై పరీత్యంవిచిత్రాలంకారవిషయః ।
విషమాలంకారేతుకార్యవై పరీత్యప్రతీత్యా కారణనిషేధదృ
ష్టిరితిధ్యేయం ॥౧౩౨॥ యథావా॥రామకాన్తుకజీమూతఃకు
లంవైరిమహీభృతాం । కన్తుంగీవనంఘోరశరాసారంప్రవ

— సామాన్యాలంకారః ౧౩౩ —

క్షుతి ॥౧౩౩॥ సామాన్యంలక్షయతి॥సామాన్యంగుణసామ్యేన
యత్రవస్త్యంతరైకతా॥ యత్రైకస్యవస్తునోగుణసామ్యే
నవస్త్యంతరతాదాశ్చ్యప్రతీతిర్భవతితత్రసామాన్యాలంకా
రః॥ అత్రగుణసామ్యేనేత్యనేనమీలతవ్యావృత్తిః । నహిమీలి
తతేగుణతఃపరేణపరతిరోధానం । అపితువస్తునావస్త్యంత
రాచ్ఛాదనమాత్రం । సామ్యపదేనతస్యగుణవ్యావృత్తిః । నహిత
స్యనేగుణసామ్యంనిమిత్తం । నచవ్యాజోక్తిః । వ్యాజస్యాను
క్రేఃకింతుతిరోధానాత్ । నాపహ్నవః॥ అనపలాపాత్ । అ

త్రవిచిత్రాలంకారః॥ యత్రకార్యవై పరీత్యంకారణనిషేధంగమయతి త
త్రవిషమాలంకారఇతివివేకః॥ ౧౩౨ ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ - రా
మేతినిర్దీపనంనిష్ప్రీణంగిర్జలంచ-ఘోరం- శరాసారంబాణవషణం జల
వృష్టించ॥ ౧౩౩॥ సామాన్యంలక్షయతి॥సామాన్యమితి॥సమానగుణసం
బంధాత్సామాన్యం॥ వ్యాచక్షే- యత్రేతి॥ అతపవేతి-సమానగుణసం

బంధాదేవేశ్వరః॥ ఉదాహరణి-త్రైలోక్యైశ్వరి॥ కలిఃకలహః-సాస్మయా
గళకంబ తేన॥ ౧౩౪॥ సంగతియోజనపూర్వకమీలనంబుయతి- మీలన
మితి॥ అద్యముదాహరణి- కేనకతి॥ కనకవర్తనయోరామ రామాయా
స్థితాయాఃకలితయోశ్చోభమానయోశ్చకపోలయోఃకలాఽలాసలక్ష్యః
లావణ్యవిశేషసమృద్ధిః- నవచంపకావతంసస్యశ్రవణకలాపావాఽకర్ణా

తపవసామాన్యపదప్రసృతిః॥ యథా॥ త్రైలోక్యేపివిభృంభి
తేరఘుపతేశ్శృంభద్యశస్సంభ్రమేషేయద్రవ్యకృతః కలిర్ద్ర
వతయాసారీచకూరీగతః । శాంతోవాహనగోచరశ్శివశవీ
ప్రాణైశ్చయోసాస్మయాపత్యై రాయుధవాహనభ్రమి కృ
తోలక్ష్యశవాగీశయోః ॥ ఇహరావయశోధవలిష్మానుధా
చంద్రికయోద్వృషభోచైచ్చశ్శ్రీవసోశ్శంఖహంసయోశ్చభే
దప్తిరోహితః॥ అతపవక్రవత్వాదేర్భేదకల్పముక్తం॥ ౧౩౪॥

—* మీలనాలంకారః *

అతైత ల్లక్షణవాక్యస్థపదవ్యావర్తనాం మీలనాద్యలంకా
రాణాంలక్షణాన్యహ ॥ మీలనంవస్తునైకేన వస్తుస్వంతరస
గూహనం॥ ఏతద్విధం॥ సహజేనాగంతుకతిరోధానమాగం
తుకేనసహజతిరోధానంచేతి॥ యథా॥ కనకముఖరవ్యరా
మరామాకలితకపోలకలాఽలాసలక్ష్యః॥ తిరయిరినవచంపకా
వతంసశ్రవణకలాపకలాపకాంతిలీలాం॥ అన్రసహజేనఃపో
లకాంతిరూపేణవస్తునాగంతుకచంపకకనకతాటంకాదిశోభా
రూపంవస్తుతిరోధీయతే॥ ౧౩౫॥ రామహేతిహతారాతికా
మినీకుచకుంభయోః॥ ఉష్ణాతిరోహితః పుష్పచాపశోకజ్వరో
ష్ణశా॥ ఇహయువలికుచయోస్సహజ ఉష్ణాఅగంతుకేనకా
మశోకజ్వరోష్ణశాతిరోధీయతే॥..... ౧౩౬॥

భరణానాంకలాపస్యసమూహస్యచకాంతిలీలాంతిరయిరిలచ్ఛాదయతి ॥
యోజయతి- అతేత్రి॥ ౧౩౫॥ ద్వితీయముదాహరణి- పుష్పచాపాద్యశో
కజ్వరః- ఇతఃవరంసంభోగసౌఖ్యంసంభవిష్యతీతిశోకాతరే కస్తజ్జన్యే
నోష్ణశా॥ ౧౩౬॥ తద్గుణంబుయతి॥ తస్యైశ్వరి॥ ఉదాహరణి- విప్రసంభ

తి॥ విప్రంభస్థితయోగ్యునివాసాయ- పాశ్చాత్యసామగ్గతాఃపశ్చా
స్పృచేశస్థితప్రస్థోపరిభాగతాః॥ ౧౩౭॥ ఉదాహరణాంతరమాహ॥ రా
మతి- స్పష్టం॥ ౧౩౮॥ అత్యంతలక్షణయతి॥ పదీతి॥ ఉదాహరణ - తమా

—* తత్త్వజాలంకారః క్షిప్ర —

తత్త్వజన్యగుణత్యాగాత్ప్రబలాన్యగుణాహృతిః॥ అయమిహ
వివేకః॥ యత్ర సమానగుణసంబంధేన త్యేవాన్యస్యాన్యగుణా
చ్ఛాదకత్వంతత్ర సామాన్యాలంకారః॥ యత్ర గుణవైసాద్య
శ్యేసత్యేవచుర్బలగుణహనేన సన్నిధిమహిమాప్రబలపర
గుణస్వీకారస్తత్ర తత్త్వజాలంకారః॥ యత్ర గుణోపాదానా
వివక్షయావస్తువోవస్తువంతరేణాచ్ఛాదనం తత్ర మీలనాలం
కారః॥ యత్ర సాదృశ్యేనకస్యవిదపలావస్తత్రాపహ్నవశ్చతి॥
స్వగుణహనేనతస్యపరస్యగుణోత్తేరితత్త్వజాలవదప్రవృత్తిః॥
యథా॥ విప్రంభస్థితయోగువోవధిగిరేః పాశ్చాత్యసామగ్గ
తానిశ్యాద్వాంశమక్షీనులీనుసతమా రామస్యవిద్వేషిణః॥ కీ
ర్త్యా హరపటీకారరుదిరస్ఫుర్త్యా విలిప్తబలతత్త్వత్వాకా
న్యైకమనానిస్థినుపితేస్ఫుర్తిణ్యయస్సాస్పటికిం॥ ౧౩౭
యథావా॥ రామకీర్త్యావలీతేవైలోక్యేవాహనేకలిః॥ బ
భూవభర్త యమయోర్వా నాగ్నోర్విధిశాక్తిణోః॥ ౧౩౮

—* అత్యంతజాలంకారః *

పతత్ప్రగివత్యోజతత్త్వజాలక్షయతి॥ సతిహితౌపరగుణాస్వీ
కారేస్యాదగత్యణః॥ హేతుస్సన్నిధిః ప్రబలగుణస్య॥ ఆన్యకా
న్యకారణధావా నాదరాగ్నోపితేయత్త్వంతర్భావశంకా॥ యథా॥
తమాలదళసీలాభిఃకీర్తిభిశ్చ త్రుభూభృతాం॥ రామకీర్తిఃపరీ

—* వ్యాజోక్త్యలంకారః *

రాపిపరభాగంప్రపద్యతే॥ ౧౩౯॥ వ్యాజోక్తింలక్షయతి॥ య
తేనసంవృతంవస్తుతత్త్వద్వివృతంయచ॥ నిరూప్యతేన్యవిధ
తేతి॥ కీర్తిభిః-వివరీతలక్షణయాఅయశోభిః-పరభాగంధావత్యాతిశయం
పరభాగోగుణోత్క-షణ్ణత్యమరః॥ ౧౪౦॥ వ్యాజోక్తింలక్షయతి॥ యతే

సరిః ఉదాహరణి-శ్రీరామేతి॥ హేత్యైరామః॥ ౧౪౦॥ స్వభావోక్తిం
క్షయతి॥ స్వభావోక్తిరితి॥ చారుసమ్యగగ్రామ్యం- యథావదన్యూనా
భరేకణ- వస్తునోవస్తుస్వభావస్యవల్లసం॥ ఉదాహరణి- వత్సోజేతి॥ వల్ల

యావ్యాజోక్తిస్త్రకథ్యతే॥ నన్వపహ్నావాలంకారాదస్య
కథంభేదశ్చితేదువ్యతే॥ తత్రహిత్రకృతస్యప్రకృతసాదృశ్య
లక్షణఫలకటాక్షేణప్రకృతమవలప్యాప్రకృతమారోప్యతే॥ ఇ
హతుసిద్ధమైవసాదృశ్యంసాధనతయావలంబ్యైవహృద్యక్రియ
తే॥ తేనోభయోరవ్యవహ్నావపూర్వకత్వావిశేషేషసాదృశ్య
ఫలత్వసాధనత్వాభ్యాంభేదః॥ యథా॥ శ్రీరామాపరిమెయవై
భవభవద్ధాటిభత్తైరున్మతైస్సాన్వితాత్యాన్వహతోహతాన్వ
గిహితావాకగ్లయంతోద్విషః॥ త్వద్భీత్యాజనితాన్వరికంబజడి
మశ్వాసాశుమోహాదికాన్భావాన్భంభువిపద్వ్యధాచ్రకట
నోపామైస్సమాచ్ఛాదయ॥ అన్తరామభక్రభయజనితాః
ప్రకంపజాద్యాఽపియోభావాయత్సేనసంవృతా అపికథంచద
భివ్యక్తాబంధువియోగశోకాభినయోనగహ్నతాశ్చితభవతివ్యా
జోక్తిః॥ ౧౪౦॥ అథోక్తిత్వసామ్యాత్స్వభావోక్తిద్వీక-

—* స్వభావోక్త్యలంకారః *

తిచిదలంకారాన్లక్షయతి॥ స్వభావోక్తిర్భవేచ్ఛారుయథావ
ద్వస్తువల్లసం॥ యథా॥ మదీయేకింసవధనాటకే॥ పత్నోజాంగ
ణమంచితంచరుచిరామావిభ్రోపల్లకీమీషద్భిత్ బాహుమూ
లసుషమాతంత్రీస్సవృతంపైః॥ మంచస్పందితకుండలాల
కభరామాధర్యధుర్యస్వరా కించుకల్పితేక్షణాప్తితము
భకేయంతనైగ్దాయతి॥ ౧౪౧॥ మిథశ్చమత్క్రియాలాపః

—* ప్రశోఽత్తరికాలంకారః *

యః ప్రశోఽత్తరికాహిసా॥ యథా॥ భోతాన్వ్యాగ్రజకింసుకిం
నరరవేః కార్య్యంకుతోదృశ్యతే సమ్మోహసముహున్ముహు

కీంపీణాం॥ ౧౪౧॥ ప్రశోఽత్తరికాలంక్షయతి- మిథశ్చ॥ మిథోన్యోన్య
చమత్క్రియాలాపశ్చమతాగ్రభావణం॥ ఉదాహరణి- భోతాన్॥ మాణా

శ్చ తేహితాశ్చహితాహితాః॥ ౧౪౨ ॥ భంగ్యంతరేనోదాహరతి-కిం
శుకముఖమితి॥ కింవత్తుశుకముఖంశుకతుండం-కింశుకస్యపలాశకుట్టలస్య
ముఖమగ్రమిత్వ్యుత్తరం-కాంతమాం - ఆర్తింపీడాం-కామాతికామసంగ
వ్యధామిత్వ్యుత్తరం- కశ్చాసానరశ్చకింసరప్రస్యగీతం - కిన్నరస్యకింపు
రుషస్యగీతమిత్వ్యుత్తరం - కశ్చాసాపురుషశ్చకింపురుషస్తస్యముఖమితిప్ర
శ్నః- కింపురుషస్యముఖమిత్వ్యుత్తరం॥ ౧౪౩॥ అథోత్తరాలంకారం లక్ష
యతి- ఉత్తరమితి॥పరిసంఖ్యాసాంకర్యశంకాంనివారయతి- అత్రేతి॥వ్య

గృతకుతోవింబస్యనిర్భేదనాత్ । కేభిందంతిహితాహితారఘు
భువాన్రుద్ధేనయుద్ధేపునఃకేమూర్ఘాంశమయంతిశీకరకిరశ్శుం
డాలశుండాలతాః ॥౧౪౨॥ ఇయముత్తరస్యప్రశ్నగతత్వే
విశేషతత్త్వవత్కరోతి ॥యథా ॥ కింశుకముఖమనుకురుతేకా
మార్తింవదతిదుస్సహాంభరః । కిన్నరగీతంమధురంకింపురుష
ముఖంతురగముఖసదృశం ॥౧౪౩॥ ఉత్తరంప్రశ్నపూర్వం

—కీ॥ ఉత్తరాలంకారః —

చేమత్తరాద్వాబహిర్యసి । ప్రశ్నఉన్నీయతేతత్రభవేద్ద్వి
విధముత్తరం ॥ అత్రపరిసంఖ్యావ్యుదాసాయవ్యవచ్ఛేద్యంవి
నైవేతివిశేషణందేయం । యత్రప్రశ్నపూర్వకముత్తరము
పనిబధ్యతేతత్రేకిముత్తరం । యత్రానుపనిబధ్యతేప్రశ్న
స్యోత్తరసామర్థ్యాద్భహిరున్నయినంతత్రాపరం । క్రమేణ
యథా ॥ కారాజపరివ్రాజోపూజ్యతరౌకథయసంగరహితౌ
యా । కావాపంశిలగుచ్ఛాన్లైఘ్యుతిరౌభ్రీమరహితతయోపే
తౌ ॥ ౧౪౪ ॥ తాదృగ్భిర్యసమస్తవస్తుసహితంసంత్యజ్య

వచ్ఛేద్యంవి నైవేతి- నగంగాయాఃపూరానవశశికరానామృతయూరా ఇ
పరిసంఖ్యాయాన్వవచ్ఛేద్యమస్త్రిత్రతునాస్త్రీతిభేదఇతిభావః - లక్ష
ణంవ్యాకిరోతి- యత్రేతి॥ అద్యముదాహరతి-కావతి ॥ రాజాచపరివ్రా
ట్పరాజపరివ్రాజౌ- భితుఃపరివ్రాజుంశుంశీత్యమరః - సంగరేహి
తతసక్తస్సంగనరహితశ్చతౌ- భ్రీమేణరహితస్తస్యభావస్తతా-తయా
భ్రీమరాణాంహితతయాచ॥ ౧౪౪॥ ద్వితీయముదాహరతి-తాదృగితి॥

మంతేరాఘవాత్ । ప్రశోన్నయనంప్రతిపాదయతి- అత్రేతి । కిమితి న
మంతేకుతోనిజదేహస్సతాన్నకుర్వతే- ననుకమణికర్తృత్వవివక్షా
మాంసమ్యంతశ్చితివక్తవ్యేకుతోనమంతశ్చత్వక్తమిత్వాశంక్య సమాధత్తై
మంతశ్చితి ॥ ౧౪౫ ॥ వక్రక్రింలతుయతి ॥ అన్యథేతి శ్లేషేణోదాహరతి

రాజ్యంవయం భౌపుత్రాభయవిహ్వలారఘుపతే రభ్యాస్త
హాకాననం । ఎతేవన్యగజానపోషితగజాస్తస్మాన్నమంతేన
వా నామీవన్యతయోపయాంతివమ్మగా యుష్మాభి రాకారి
తాః ॥ అత్రయథాపూర్వందంతినఃకిమితిసనమంతేకిమిత్వా
హూతాహరిణాశ్చనసన్నిధి మువయాంతీతిశిశుప్రశ్నః పితృ
దత్తోన్తరసాహధ్యాద్భహిరున్నేయః । నమంతశ్చితికర్తృకర్తరి
రూపం నదుహస్సునమాంయక్ష్మిణావితినిషేధాత్పిదగ్ధం ॥ ౧౪౬ ॥

—* వక్రక్రియలంకారః *—

అన్యథాదితవాక్యస్యకాక్వాశ్లేషేణవాన్యథా । యోజనం
క్రియితేతత్రవక్రక్రిస్సాన్యదలంకృతిః ॥ తత్రశ్లేషేణయ
థా ॥ కాంతేకున్యసికింమయాత్వయిక్యతంలత్ప్యైనకించి
త్రూతంప్రేమస్ఫూరగిరాశయే మమదరంరంభోరు దూరీకు
రు । శంఖశ్శత్రుజయేకరేతవభవేన్నోసాంప్రతంఘ్రీత్య
లాప్తైకుపితావిదేహతనయారామంవ్యధాన్యైసం ॥ అత్ర
రామేణమయేత్వస్తృచ్ఛబ్జాభిప్రాయేణవాన్యేప్రయుక్తే దే
వ్యామాశబ్దమవలంబ్యాన్యథాయోజితం । తథాశయేదరం
భయందూరీకుర్వితరామేణ వాక్యంప్రయుక్తం దేవ్యాశుశ
యేకరేదరంశంఖందూరీకర్తుం సశక్నోమి అధునాకరేశంఖ
స్యాథావాదితితద్వాక్యమన్యథాయోజితం ॥ ౧౪౭ ॥ కాకూడా
హరణంయథా ॥ దధానేధరణీచక్రమేకస్త్రినామితేభుజే ।
శేషనాగానలజ్జంతేబహవోభూధురంధరాః ॥ అత్రహిరా

కాంతేశ్చితి ॥ ప్రేక్షాస్ఫూరయాఅధికయాగిరావాచా-మానం ఉక్తస్య
పునఃపునరన్యథాయోజనాన్నిర్వచనం ॥ వ్యాకుర్వన్యోజయతి-అత్రేతి ॥
౧౪౮ ॥ కాకోద్దాహరతి- దధానేశ్చితి ॥ నలజ్జంతశ్చత్యక్రకాక్వాలజ్జంతవి

వేద్యధః॥ అస్యధాయోజనం దర్శయతి- అత్రేత్యాదితా॥ ౧౪౭ ॥ ప్రత్య
సీకంః క్షయతి- ప్రతిపక్షస్యేతి ॥ ప్రతిపక్షప్రాఖ్యప్రఖ్యాపనమత్రప్ర
యోజనం॥ ఉదాహరణి-జగదితి॥ ధామాం ప్రతాసానాం భూమాం అతి

ను త్వచ్చుజేనై కేనై వ ధార్యమాణాం ధరణిం శేషదిగ్దజా
స్సంభూయః పథానాం జన్మతపివ । అత స్త్వచ్చుజస్యేగరధరా
ధురంధరపాథారణ్యం కిమిత్యాపాదయసీతి కాక్వాప్రతీయ

—* ప్రత్యసీకాలంకారః *—

తే ॥ ౧౪౭ ॥ అథలోకవ్యవహారమూలేష్వలంకారేష్వవశిష్టా
నలంకారాన్జ్విలక్షయిష్యః ప్రత్యసీకంతావల్లక్షయతి ॥ ప్రతిపక్ష
స్యబలినః ప్రతీకారేసుదుష్కరే । తదీయస్యతిరస్కారః ప్రత్య
సీకముదీర్ఘతే ॥ యథా ॥ జగదుపకృతౌ లావణ్యే దత్వయార
ఘుభూచతే సరసిజుహ్వాద్రాకాసోమావుభావపిన్దితౌ । త
వచితమతో ధామాం భూమాం ముఖేన చ తుల్యతాంబితగత
వతోః కాంతి క్షాంతిం కృతానుసతోజయోః ॥ అత్రజగదుప
కారలావణ్యగుణయో రామేణ పరాభూతారవిశశినౌ త
స్ప్రీతీకారాక్షమా తత్రైజోముఖసదృశయోః కృతానుక
మలయోః కాంతిక్షయంకురుత ఇత్యుచ్యతే । తేనాసీకాభి
భవాశ్చక్షస్య కిస్య చిస్ప్రీత్యసీకాభి భావకత్వ దర్శనాదిద

—* ప్రతీపాలంకారః *—

మఫితాదృగితి ప్రత్యసీకమిత్యుచ్యతే ॥ ౧౪౮ ॥ ప్రతీపమాహ॥
యతోపమానస్యాక్షేపః కైమథ క్షేపకథ్యతే । యదోపమే
యభావోనప్రతీపంస్యాపలంకృతిః ॥ యతోపమేయస్య
లోకాస్తరతామభివృద్ధి ముపమానస్యకైవధక్య ముపపా
ద్యతే । యదోపమానస్యోపమేయతాక్రియతే సోయం
స్వేధాప్రతీపాలంకారః । పక్షద్వయేపుష్పమానస్వరూపా
పేక్షయా ప్రాతికూల్యనాదోయైకైః ప్రతీపపరప్రవృత్తిః ।

శయేన॥ యోజయన్మన్వధ తామాహ- అత్రేతి॥ ౧౪౮॥ ప్రతీపంబక్షయ
తి- యత్రైతి॥ వ్యాచక్షే- యత్రేతి॥ అక్యముదాహరణి- అశ్రాంతి॥ అ

శాస్త్రింశానా అపిచ్ఛిన్నానాపిశాస్త్రింశికలానాపి శ్రాణనైపుణ్య
 ధురీణఃపాణిర్యస్యతస్త్రి॥ ౧౪౯॥ ద్విజీయముదాహరణి- అనేకెతి॥
 నేకేషుముఖేషుమాణిక్యవలయోనమణిపరంపరయా ఉల్లసితాఅకృతీర్వ
 యసతథోక్తః- వత్సే-అనేకముఖాన్యనేకప్రకారాణామాణిక్యాఃపీరాదిర
 స్సనియస్త్రిసతథోక్తఃసచాసావలయశ్చ తేనఉల్లసి తాఉద్భాసితాఅ

యథా॥ అశాస్త్రింశపిశాస్త్రింశికాధురీణపాణౌరమూణాంప్ర
 వరేవిధాతా॥ వియన్యుమాదీన్విఫలాన్విచింత్యస్వగ్లోకశోభా
 జననేన్యయుద్భు- ॥౧౪౯॥ అనేకముఖమాణిక్యవలయోల్లసి
 తాకృతిః॥ పతిఃకుండలినాంరామదోర్దండభివహించలే॥ అ
 తోవమానతయాప్రసిద్ధస్య శేషస్యోపమేయీకరణం రామ
 భుజాపేక్షయా తస్యాపకర్షణభివ్యసక్తి॥ ౧౫౦॥ సూ

—సూత్రైలంకారః—

త్వమాహ॥ యదసంలక్షితంసూక్ష్మంసూక్ష్మంస్యాత్తత్ప్ర
 కాశనే॥అత్రసూక్ష్మత్వంనావనిపుణతరమాత్రజ్ఞేయత్వంతా
 ద్యగర్భస్యకథంచిత్ప్రకాశనేసూత్రైలంకారః॥యథా॥సాత్వై
 స్సంగ్రామరూక్షైరిహశతమఖజతుఃసంభకణ్ణాతికాయైస్త్రా
 తాంసీతాంచతుర్భిఃకథమివమనుజౌనేతుమేకఃక్షమేత॥ ఇ
 త్యుత్పేకప్రలాపాం త్సదసి నిగదతే రావణాయానుజన్తావ
 ర్యంతస్తంభసంస్థంస్ఫటికకిటిముపాదర్యయచ్ఛుద్ధిశాలీ॥ య
 థాశ్వేతవరాహ ఏకౌపమహాసత్వతయా చతుస్సముద్రస
 మావృతామపివిశ్వంభరాందంష్ట్రామాత్రసహాయఉద్గ్రధార॥
 తథా రామభద్రపకౌప్యపరిమేయ శక్తి రనుజమాత్రసహ
 యోభవదుక్తైర్మహావీరైరక్షప్రముఖైశ్చతుర్భిర్గుప్తానపి
 తాం నేష్యత్యేవేత్యేవం హవస్సూత్రైర్ధన్వావితః॥౧౫౧॥

రిర్యస్యసః॥ ౧౫౦॥ సూక్ష్మంలక్షయతి-యతితి॥వ్యాకరోతి-అత్రేతి॥ఉ
 హరతి- సాత్వైరితి॥సాత్వైరక్షసహితైః- సంగ్రామరూక్షైఃకరితైః॥
 ాత్వైర్ధంజర్యయతి-యతెతి॥౧౫౧॥ఉదాత్తంలక్షయతి॥ఉదాత్తాలంకృ
 తి॥ ఉదాహరతి-అంతరితి॥అంతరభ్యంతరేనానాంనిబద్ధానామింత్రసి

లోపలా నామింద్రనీలశిలాఫలకా నాంసుషమయావంకిలేపంకవతి-హారహీ
రస్సారాంశవపవడదారంమహస్వీరంయస్త్రితస్త్రి- అత్రరత్నాగారే
మక్రీడావైలత్వారోపః- ప్రా సాదగర్భేమకాసారత్వారోవశ్చబోధ్యః
౧౫-౨॥ అనుకల్పంబక్షయతి- అనుకల్ప స్త్వీతి॥ వ్యావప్తే-ముఖ్యమితి॥ఉ

—* ఉదాత్తాలంకారః *—

ఉదాత్తాలంకృతిసాసాద్యత్య త్సమృద్ధాధ్వవర్ణనం ॥ అర్థవర్ణన
మాత్రస్యస్వభావోక్త్యతిప్రసంజకత్వాత్సమృద్ధేత్యుక్తం
నవభావికాభేదః॥ తత్రాపీయథాస్థితస్యైవవస్తునోభూతభ
విష్యత్తాకారేణానుభవగ్రహణాత్॥యథా॥అంతర్లీనేంద్రనీ
లోపలదళసుషమావంకిలే హారహీరస్సారాంశూదార నీరేరు
చిరమరకతస్ఫుర్తిశై వాలజాలే॥ నానారత్నాత్మకేరీగిరివి
వరజుషేస్తేరకాసారసారే విద్యవ్నారీవిహారవిదధతి విశ
దాంరాఘవాదార్యలీలాం॥౧౫-౩॥ అనుకల్పంజల్పితి॥ అనుక
ల్పస్తుగోణోక్తిస్సుఖ్యోక్తిసమనంతరం ॥ ముఖ్యంకించిన్పృ
ధానత్వేనాభిధాయ తదితరముఖ్యాసంభావనయా గాణాభి
ధానమనుకల్పః॥యథా॥ శ్లోఘ్యఃకోదండవిద్యాయాంరాఘ
వోరావణోపివా ॥ యథాధ్యాంతహృతౌదక్షప్రపనోదహ
నోథవా॥ ననూభయోర్వైకల్పికత్వేనవికల్పాలంకారఃకిం
స్యాత్॥మైవం॥ తుల్యబలత్వేహివికల్పః ॥ సచాత్రతుల్యబల
తా॥ తపనాపేక్షయాదహనవద్రామాపేక్షయారావణస్య
జఘన్యత్వాత్ ॥ ౧౫-౩ ॥ .....*

—* అథ రసవదాద్యలంకారాః, *—

అథరసవదాద్యలంకారాణాం లక్షణోదాహరణానిదర్శ
యతి ॥ అంగభావంరసోయత్రభావంప్రత్యభవారసంభజేత
దాహరతి- శ్లోఘ్యత్యతి॥ సనువికల్పాదనుకల్పస్యకౌవాభేదత్యాకంక్యవ
రిహరతి- నన్విత్యాదిసా॥౧౫-౩॥ .....*
ఏవముషమాద్యలంకారాన్నిరూప్యరసవదాద్యలంకారాన్నిరూపయతి-
అథేతి ॥ అంగభావమితి- ఆయమర్థః- విభావానుభావసౌత్వికవ్యభిచారి

భావాభివ్యంజితోరతిహాసశో కాదిచిత్తవృత్తివిశేషారసః-తస్యరసభావా
స్యతరాంగత్వేరసవదలంకారః- అభివ్యంజితోవ్యభిచారి దేవతాగురుస్యప
ద్విజపుత్రాదా వభివ్యజ్యమావారతిశ్చ భావః - రతిదైవాదివిషయావ్యభి
చారితథాంజితః। భావఃప్రీక్షితమిమమ్మటపాదోక్తేః-తస్యావరాంగత్వే
ప్రీయోలంకారః - అనాచిత్యేనప్రవృత్తోరసో భావశ్చ రసాభాసోభా
వాభాసశ్చేత్యుచ్యతే - తదన్యతరస్యావరాంగత్వేసత్కార్యస్వలంకా
రః- భావసంక్షయోనామభావస్యప్రశావ్యదవస్థా తస్యావరాంగత్వే
సమాహితాలంకారఇతి॥ అథధర్మసుధీమఁగఁగౌఢినిమంగళమధ్యానిమం
గభాంతానిశాస్తానిప్రథంతఇతి భావ్యకారవచనప్రామాణ్యాన్త్రసవద
లంకారోదాహరణత్వేనమధ్యపిమంగళమాచరతి- గౌరీతి॥ స్వతః- భక్త

తత్రరసవదలంకారఉదీర్యతే॥ ప్రీయోలంకృతిరంగంచేద్భా
వోభావాంతరంప్రతి। రసాభాసోభవాభావాభాసోయత్రరస
స్యవా ॥ భావస్యాంగం భవేత్తత్రప్రామాణ్యార్హస్వలంకృ
తిం। సమాహితాలంకృతిస్సౌదాభావసంక్షయే॥ య
థా ॥ గౌరీసాత్వరితంమమాద్యదురితంమూరీకరోతుస్వతశ్చి
త్రంస్థాణురశోకతామపగతోమూలోర్ఘ్నితోనీరసః। యస్యాః
పాదహతఃప్రణామనిరతః కోవప్రశాంత్యాశయా లాఘౌల
క్ష్యమిషేణపుష్పకలికాలక్ష్యంసమాలంబతే॥ ఇహశృంగారః

వత్సలతయాస్వయమేవ - తస్యాఅఘటితఘటనావటుత్వంప్రతిపాదయ
తి- చిత్రమితి- అశోకతామపగతః- అశోకజాతీయః-మూలైః పాదైరు
ఙ్గైః- శిథిలమూలఇత్యర్థః- నీరసశ్చుపగః-స్థాణుఃశాఖావిహీనస్కంధః
యస్యాశౌర్యాః పాదేనహతస్సౌ పుష్పాణాంకలికానాంచలక్ష్యంసమ
న్ధింసమాలంబతేప్రాప్నోతి- అలంకృతాంగనాపాదాహతేరశోకదోహ
దత్వేనపుష్పమృత్యాదకత్వేపిపార్వతీపాదప్రహరేణతాదృశ్యభాశోక
స్థాణుఃకుసుమకలికాకలితోభూదితియత్తద్చిత్రమిత్యర్థః - ఏవంధమహి
మాతిశయశాలిన్యాస్తస్యాఃకియన్మమదురితమూరీకరణమితిభావః- వస్తుత
త్త- అశోకతాశోకరాహిత్యం-మూలోర్ఘ్నితఃప్రకృతివిచిత్రః - నీరసోవి
రక్తశ్చస్థాణుశ్చివః - కోవప్రశాంతాప్రణయకౌపప్రశమనేఅతయాప్ర

ణామేనరతః అతఏవపాదేనహతస్తాడితః॥ యోజయతి- ఇహాః|| ౧౫౪||
 ఏవంరసస్యభావాంగత్వముదాహృత్యరసాంగత్వముదాహరతి- ఘోటితి
 వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ అత్రవీరరసస్యశృంగారాంగత్వం || ౧౫౫ || పే
 యోలంకారముదాహరతి- త్వదితి || హేరఘుపతేకాంతారాంతరగోచ
 రావిసేనమధ్యభూసంచారిణః - కాంతాజనాశాం గహనాభ్యంతరగతా
 నాంస్వకాంతానాంకుచాభోగోపీనవయోధరౌపీత్యు-ఇమా - సౌవర్ణకుం
 భాకిం - తవబంధురోయోగంధసింధురవిభుః ప్రధానమత్రేభస్త్రస్యకుంభా
 కిన్నితి || యోజయతి- అత్రేతి॥ త్రాసస్యవితరోగపోద్బలకత్వాత్తదు

విస్మయస్యగౌరీముద్దిశ్యప్రచృత్తేస్యాంగతాంభజతి భక్తిభావ
 స్య|| ౧౫౪ || ఘోటిఘోరఘురక్షతక్షీతిరజస్సాస్పరాంధకా
 రావృతేసంయద్రాత్రిముఖేకృపాణలతికా చూతీకృతాలంబ
 నా|| శుండాలచ్యుతిడంబరాంబరధరాశూరోపభోగోన్నభిశ
 శ్రుశ్రీరభిసారికాగఘుపతేరంగంసమాలింగతి|| అత్రవీరశృం
 గారయోరంగాంగిభావః|| ౧౫౫|| త్వత్యేనాపటమంటపాగ్ర
 నిహితౌసౌవర్ణకుంభాఽమాకింత్యంధుర గంధసింధురవి
 భాః కుంభాఽమాకిన్నితి | కాంతారాంతరగోచరౌరఘుప
 తేకాంతాజనానాం కుచాభోగోపీత్యు వితరగయంతి చకితాః
 ప్రత్యగ్గీనఃపాగ్ధివాః || అత్రత్రాసవితరగయోర్వ్యభిచారి
 భావయోరంగాంగిభావః|| ౧౫౬|| రామత్వద్వైరిణఃకాంతా
 కాంతారాంతరచారిణీః పిలోక్యహస్తినోఃకీడాంకంఠమాలం

గత్వమితిభావః- పేయోలంకృతిరంగాంచేద్భావోభావాంతరంప్రతీత్యు
 క్తీమాత్రం- పరంతుభావస్యరసాంగత్వేపిపేయోలంకారస్యా లంకారి
 కైఃప్రతిపాదితత్వాత్ || ౧౫౬|| అభౌర్ధస్వలంకారముదాహరతి-రామే
 తి || రసాద్రాగత్ -కంఠం-భతుఃరితిశేషః-గిరినదీపాగ్రంతగతాకాచిచ్ఛ
 త్పుకాంతాకీడాత్పుక్యతగ్రిణ్యా సాకంసచ్యదకంవిశంతం కంచితగ్రి
 ణంవిలోక్య స్వయమపిసంభోగేచ్ఛయా స్వకాంతంగాధమాలింగేతిభా
 వః॥ యోజయతి-అత్రేతి- తిర్యగ్గతఇతి- తదుక్తం-ఏకత్రైవానురాగశ్చేర్తి
 ర్యత్యేచ్ఛగతోపివా | యోషితోబహుసక్తిశ్చరసాభావస్త్రిధానుతత్త్వః

౧౫౬: ఏవంరసాభాసస్యాంగత్వముదాహృత్యభావాభాసస్యో దాహర
తి- మర్వా రాత్రితి॥పురా మాసంహరంతే నసంహరిష్యంతి - యావత్పు
రానిపాతయోర్ల డితిలత్ - సం దేహధరోమాప్తి- మమస్వాస్థ్యమాపాద
య- పునఃపాతేతు- మా-మాం-పురాసంహరంతేసంహరిష్యంతి-మాసం
మాసావధికాలం - దేహధరోప్తితి॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౫౮ ॥ స
మాహితాలంకారముదాహరతి-దయితేతి॥ దయితజనస్యేష్టజనస్యవియో
గాత్ - అతికృశేనశశినాతుల్యో - పవనసూనువాప్రాపితేఅన్యోన్యభూ

బతేరసాత్ ॥ అశ్రుతిర్యగ్గతోరసాభాసశ్చృంగారరసాంగం॥

౧౫౭: మర్వారాయునిపత్రిణోరఘుపతేర్వాసంహరంతేపు
రామాసందేహధరోప్తిభామినితస్సాస్థ్యం మమాపాద
య । ఇథంజల్పతిరావణేజనకజాత్వంసత్యమేవోక్త వానస్తే
త్యంతవదావళింపతపునర్దైత్యాథమేత్యబ్రవీత్ ॥ అగ్రకాము
కస్యరావణస్యగర్వాభాసస్సీతాయా అనర్హభావంప్రత్యం
గం ॥౧౫౮॥ దయితజనవియోగాద్దారుణద్దానిభాజావతికృశ
శశితుల్యోరామసీతాముఖంమాతదనుపవనసూనువాప్రితా
న్యోన్యభూషాప్రశమితపరిభ్రావోప్రాప్తపూర్ణేందుశోభా॥ అ
త్తద్దానిశాంతిర్హృద్స్యాంగం ॥ ౧౫౯ ॥ ..... *

—* అథసంస్కృష్టి సంకరాలంకారనిరూపణం *

అథనిరూపితానామేవైషామలంకారాణాం ద్వివిధానామ
ష్యన్యోన్యాలింగనభంగ్యాల్పస్వరూపా సంస్కృష్టిసంకరం
జ్ఞాతలంకారోరూపయితుమారభతే ॥ నన్విదన్ సుపపన్నంశ

షేయయోస్తాతథోక్తా- అత్రాంగుళీయకశిరోరత్నయోర్ముఖంమసం
బంధిత్యాభావేపితస్త్వాప్తిహేతుకానందజన్యయోర్ద్వికాసయోరాస్ప
దత్వేనపాప్రితాన్యోన్యభూషావిత్వక్రమితిబోధ్యం॥ యోజయతి- అత్రే
తి॥ ౧౫౯॥ ఎవంరసవదాదీంశ్చతురోలంకారానుదాహృత్య భావోదయ
భావసంధిభావ శబలతాప్రస్వతోగ్రాహ్య ఇత్యాశయేనైకై కాలంకా
రనిరూపణాంతరంమిశ్రారికారనిరూపణంప్రతిజానీతే - అథేతి॥ ననూ
న్దానాంద్వివిధానామేవాలంకారాణాంశ్చచిత్తబంధమాత్రాగ్రాహకంపా

ర్థ క్షేనపరిగణనమిత్యాశంక్యలొకికాలం కారన్యాయేనపుథక్త్వంసాధయ
తి- సావణ్ణెతి॥ అన్యోన్యంకరంభితానిమిళితాని - అభినవామపూర్వాం-
అయంభాషః - యథా కనకవికారాణాంకటకకుండలకేయూరాదీనామై
కైకశశ్శోభాహేతూనామపిమిథస్సంబంధేచారుత్వాతిశయస్తతైవోప
మాదీనామపీతి॥ ౧౬౦॥ తత్రసంసర్గశబ్దవాచ్యాముతౌటభేదనిబంధ

బ్ధాథాలంకారాణామైవైషామన్యోన్యమిళితానాం సంస్పృష్టి
సంకరపదవేదనీయత్వాత్సంధమనయోఃపార్థ క్షేనపరిగణనా
ర్హతేతిచేత్తత్రాహ ॥ సావణ్ణభరణానిలోకవిదితాన్యైకైక
శశ్శోభనాన్యప్యన్యోన్యకరంభితాన్యభినవాంపుష్టంతిశోభాం
యథా । కుర్వంత్యోపిచమత్రియాం పృథగిమాఃకావ్యేద్వి
ధాలంక్రియాస్సంసర్గేణచసంకరేణచతథాభూయశ్చమతౌ
రికాః॥ ౧౬౦ ॥ తత్రసంస్పృష్టిమాచష్టేతిలతండులసంస్లేష
భంగ్యాయాస్యాత్పరస్పరం । అలంకృతీనాం ఘటనాసాసరి
స్పృష్టిర్నిగద్యతే ॥ ఆసామలంకృతీనామవాంతరభేదభిన్నా
నాంపరస్పరవైరపేక్ష్యైకైకత్రైవితిలతండులన్యాయేన సం
యోగవృత్త్యాసంస్థితి సంస్పృష్టిః । సాశబ్దాభ్యోభయాలంకా
రిగతిత్వేనప్రివిధా । తత్రశబ్దాలంకారసంస్పృష్టిర్యథా॥ యు
క్తశ్రద్ధాసమిధప్రథమవిగణనాసిద్ధమూర్ధన్యభూషా యోధా
బాధావిబోధారఘుధరణిభుజాచ్ఛిన్నదోస్సంధబంధాః । లం
కాలంకారభూతాదివిద విజయిన్ రాక్షసా రూక్షసారాహం
తాహం తామహంతస్సమరసమరసాః ప్రేతతాంప్రాజితా
స్తే ॥ అహంతయాఅహంకారేణమహంతః । అత్రవృత్త్య
నుపాసించేకానుపాసయమకానాంసంస్పృష్టిః ॥ ౧౬౧ ॥
అథాలంకారసంస్పృష్టిర్యథా॥ సంవర్తావగరప్రసారిదిగకృత్స

నాంసంస్పృష్టింలక్షయతి- లిలతండులేతి ॥ శబ్దాలంకారసంస్పృష్టిముదా
హరతి- యుద్ధేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ అత్రేతి-పూర్వాద్ధైవృత్త్యనుపా
సః- వృత్తియపాదేచ్ఛేకానుపాసః- త్పరీయపాదేయమకమితివిశేషః ।
౧౬౨॥ అథాలంకారసంస్పృష్టిముదాహరతి- సంవర్తేతి॥ వితదపివ్యాఖ్యా

తం॥ అత్ర సంస్కృప్తిం వివృణోతి- అత్రేగి॥ తదుభయేతి-తదుభయేన నిద
ర్శనానామకాభ్యాముపస్థాపితయోఃప్రతిష్ఠితయోః - విషయివాచకేన స
ర్వస్వపదేన విషయభూతాయాస్తేజస్సుమృద్ధైఃకబళితత్వాద్భేదే అభేద
రూపాతిశయోక్తిః - సర్వస్వశబ్దస్యాధ్యక్షయప్రతిపాదకత్వాదధ్యక్షైష
శ్చ- తయోః- చకారాత్సంస్కృప్తిరిత్యనువర్తతే- తథేతి-తారానేతృశ్రీశ

ర్వస్వపాటచ్చరోదై త్యధ్వాంతహరః ప్రతాపతపనోరామ
స్యకోవ్యుద్భవన్ । భూమింద్యామపికాశికోత్సవవతీంచక్రే
చ్చతంవర్ధయంత్రారానేతరినూతనశ్రియమథాత్పైరస్త్యదే
శేతమః॥ అత్రపూర్వాధేది నకృత్యర్వస్వపాటచ్చరభ్యత్ర
సర్వస్వశబ్దేనతేజస్సుమృద్ధైర్గతీతత్వాత్తస్యాశ్చ సంవతా
వర్తివికర్తనమాత్రవృత్తిత్వేనరామప్రతాపతపనాసంభవా
త్తత్సాదృశ్యమాక్షిప్యతఇతినిదర్శనా । తథాదైత్యధ్వాంత
హరభ్యత్రరూపకమితితయోస్సంస్కృప్తిః॥ తదుభయోపస్థా
పితయారతిశయోక్త్యధ్యక్షైషయోశ్చ । తథోత్తరాధ్దేశికాశి
కోత్సవశబ్దైషప్రతిభోజ్ఞాపితావ్యతిరేకవిరోధాభాసా । త
థాతారానేతృశ్రీశబ్దైషాభ్యాం తథాతమఃపౌరస్త్యశబ్ద
జ్జైషాభ్యాంచేతి తేషాంసర్వేషాంసంస్కృప్తిః ॥౧౬౨॥ శబ్దా
థాలంకారసంస్కృప్తిర్యథా ॥ భోతాగ్ర్యైర్గజకిమిన్రర
వేఃకార్యమితిదృశ్యతే సమైహాన ముహుస్తుహుర్భుత
మతోవింబస్యనిర్భేదనాత్ । కేభిందంతిహతాసారారఘుభు
వామృద్ధైస్సయధ్ధపునః కేమూర్ధ్వాంశమయంతి శీకరకిరఃశ్శుం
డాలశుండాలతాః ॥ అత్ర సృష్ట్యనుప్రాసయమకాభ్యాం
సహప్రశోద్ధరికాతిశయోక్త్యోశ్చసంస్కృప్తిః॥౧౬౩॥ విరిం

బ్దజ్జైషాభ్యాం - అతోక్తిభాపితావ్యతిరేకవిరోధాభాసావితిపదద్వయమను
వర్తతే-తదైవతమఃపౌరస్త్యశబ్దజ్జైషాభ్యామిశ్యత్రాపి - సర్వేషామి
తి- అత్రబహునామథాలంకారాణాంసంస్కృప్తిః॥ ౧౬౨॥ శబ్దాథాలం
కారసంస్కృప్తిముదాహరతి- భోజిత॥ అత్రసర్వత్రైకద్వివణావృత్త్యావృ
త్త్యనుప్రాసః- శుండాలశుండాలేత్యత్రయమకంచతాభ్యాం॥ ౧౬౩॥

ఉదాహరణాంతరమాహ- విరించీతి॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౬౪॥ అథా
నుతః టభేదః బంధసంసంకరంలక్షయతి- ఓరేతి॥ యత్రాంకారాణాం
క్షీరనీరన్యాయాదనుతః టభేదస్సంబంధస్సంకరఇత్యర్థః- తస్యత్రేథా
నిభాగమాహ- అంగాంగిభావాదితి॥ అంగాంగిభావసంకరముదాహరణి

విపనితాకరాంఽపితపంచితా సంవరత్స్వరప్రసర మాధురీర
సరమాధురీణాగిరః । జయంతిమమమందరయుభితసేధుబం
భుభ్రమీనిరర్థశః నిర్దశ్యహుతభంగభంగీభృతః॥ అత్రవిపం
చితాస్వరదర్శనస్య మాధుర్యస్యతరంగధర్మస్యనర్దశత్వభం
గ్యాశ్చపవనేష్వసంభవాత్తత్సాన్యశ్యా తేపా నిదర్శనా
భ్యాంసహవృత్త్యనుపాస్రిసస్యసంస్పృష్టిః । ఏవమన్యత్రాపిప్ర
ప్తవ్యం॥ ౧౬౪॥ సంకరంలక్షయతి॥ క్షీరనీరన్యాయాద్యోగస్సం
కరస్సముదీర్యతే । అంగాంగిభావాత్సంబంధోద్వాచకై క్యా
శ్చతుస్త్రిథా॥ తత్రాంగాంగిభావేనసంకరోయథా । సంవర్ధ
యంతంజిజీవనేనశుచింసదాబాడబమంబురాశిం । సంహృ
త్యైరామన్యతరప్రపావాన్నిషంగగర్భణిభృతోధితేతే॥ అ
త్రజీవనశుచిబాడబశబ్దస్లేషమూలాతిశయోక్త్యా భేదేష్యభే
దరూపయా సాగరస్స్వ పాశ్రీనేన శుద్ధబ్రాహ్మణబోషకఇతి
ప్రతీయతే । తేనతద్వివాశరూపానుదితకర్తావరణజనితాల
జ్జాశ్రీరామతరస్యోషంగకొటరశయసహేతుతయోత్ప్రేక్ష్య
తే । సాచవాచకాభావాద్దమ్యేతిశ్లేషాతిశయోక్త్యుత్ప్రేక్షా
ణాంసంకరః॥ ౧౬౫॥ యథావా॥ భానుఃకింసనభాగిమాగ-
చతురః కింపావకోయంజనా స్సర్వత్రాప్యనలంతమాహుర
పిచక్షుయోజడేనావ్యసా । కించంద్రస్సనిజోదయాన్నవసు
ధాసంమోదమంకూరయత్యేషురామమవేక్ష్య నిర్మలగుణైః

సంవర్ధయంతమితి-వ్యాకృతమేతత్॥ సంకరందర్శయతి॥ అత్రేతి॥ సాచేతి-
సంకరః అంగాంగిభావలక్షణఇతిభావః- శ్లేషస్యాతిశయోక్త్యంగత్వా
దతిశయోక్తృయోత్ప్రేక్ష్యాంగత్వాచ్చ॥ ౧౬౫॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-
భానుః॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి॥ సంకరంప్రతిపాదయతి-అత్రేతి॥ అంగాం

గీతావేససంకరశ్చితి- సందేహాలంకారంప్రత్యుతిశయోక్తైరంగత్వాత్ -
అపిచాభ్యువ్పయోస్తీత్యాహ- సూర్యాదితి - కించేతి- శ్రీరామచంద్ర
విషయశ్రీరామచంద్రరూపే విషయో వ్యవస్థానిర్వచనస్యాగోచర
తాదాపాయోవిశేషస్తస్యాత్యేషకత్వాత్ - సంస్కృష్టిరపీతి - వ్యతిరేకా
తేపాధాపత్తీనాంవరస్పరనైరపేక్ష్యైఃసమావేశాత్ ॥ ౧౬౬॥సజాతీ

పశ్యాద్వినిశ్చిన్వతే॥అత్రరామేతేజస్వితాదిరూపధర్మసామ్య
త్సూర్యాదిరూపేణసందిహ్యపశ్యాద్విశేషధర్మోల్లేఖా దంతే
గుణైర్నిశ్చిన్వతశ్చితి నిశ్చయోరరీకారాన్నిశ్చయంతస్సందే
హః । సచనభోగేత్యాదిశ్లేషపదోపాత్తానాంతస్తదర్థానాం
భేదేవ్యభేదరూపాతిశయోక్త్యనుప్రాణితశ్చత్యంగాంగీభావే
నసంకరః । సూర్యాదివ్యతిరేకశ్చస్ఫుటవివక్షించనిరతిశయతే
జస్వితాదిరూపేణసూర్యాదిరూపతాయా మేకిదేశమంగీకృ
త్యైకదేశనిషేధస్యక్రియమాణస్య శ్రీరామచంద్రవిషయ
నిర్వచనాగోచరతాదాపవిశేషాత్యేషకత్వాదాత్యేపాలంకా
రభేదః॥అపిచప్రసిద్ధేషురవిశశిక్యతానుష్ఠికిస్యాపిరఘుపతితు
ల్యతామాభూతిగముతాన్యేషుతేజస్విష్వితి తైముతికన్యా
యేనదండాపూపికాస్ఫుటై రర్థాపత్త్యలంకారస్య గవ్య
మానత్వాత్సంస్కృష్టిరపీత్యలంప్రపంచేన ॥ అత్రపూర్వత్ర
చవిజాతీయాధాలంకారసంకరఉక్తః ॥౧౬౬॥ అథునాసజా
తీయసంకరమాహ॥దోద్దండకిరణధ్వస్తనక్తంచరతమస్తలిః ।
గజోదయాచలారూఢోరామోరపిరివాబభౌ॥ అత్రరామో
రపిరివేత్త్యపమయాదోద్దండకిరణయోర్నిశాచరతమసోగః
జోదయాచలయోశ్చోపమాఃప్రసాధ్యంతశ్చితిసజాతీయసంక
రః॥౧౬౭॥సందేహపంకరోయథా॥సేనాధిపారఘుపతేస్సిత

యసంకరముదాహరణి-దోద్దండేతి॥స్పష్టం॥సజాతీయసంకరశ్చితి-ఉపమా
నామేవాంగీభావాత్ ॥౧౬౭॥సందేహసంకరముదాహరణి-సేనాధి
పాశ్చితి॥వ్యాలోలాభిత్వారిసిధిబిభిక్షుటోపకీతాస్తటప్రాంతంప్రాపి
తాఃఫలవాఃప్రవాహాదభినివృత్తమందానిశైవలరాశయశ్చతైఃకలపః॥

సందేహసంకరందర్శయతి- అత్రైతి॥ ౧౬౮॥ ఉదాహరణాంతరమూహ
పవశేతి॥ ఛాయా॥ ప్రబలేతి॥ కోటిసంఖ్యైకైస్సారపరివారైః స్పృహితస్పృహ
కోటిసారపరివారః॥ సందేహసంకరం ప్రతిపాదయతి- అత్రైతి- సమాస
సందేహూజాయతే- కుత ఇత్యత ఆహ - మయూరవ్యంసతాదయశ్చేతి
రూపక సమాసః కిం- ఉత్పమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యప్రయోగ ఇ
త్యుపమితసమాసః కిమితి సమాసద్వయస్యావ్యనుశాసనబలాత్ - సమాస

రక్షస్వీలాస్త్రస్థః స్థవంగవతయః పరివార్యలంకాం॥ వ్యాలోల
వారిధిపీఠతటోపనీతఘోరప్రవాళదళశైవలరాశికల్పాః॥ అ
శ్రుసింధుజలగతానాం ఘోనవిద్రుమశైవాలానాంతరంగసం
హత్యాహత్యాతటేరాశీభావస్యసందేహోద్భవగతకపీనాంత
టగతఘోనాద్యభేదాద్యవసాయస్య పాక్షికసమున్మేషతయోప
మోత్పేక్షయోస్సందేహసంకరః॥ ౧౬౯॥ యథావా॥ పవశపు
దావదహణోతుహజాణివిరతివేతనాసహణో॥ అలచ్చిత్తర
హుపీరోతురితి సలకోటిసారపరివారో॥ ప్రబలప్రతాపదహ
నస్తవజానకీరహదేదనాసహనః॥ ఆగచ్ఛతిరఘువీరస్త్యురి
తంసహకోటిసారపరివారః॥ ఇదంసీతాశ్వాసనపరంత్రిజటా
వచనం॥ అశ్రుప్రతాపపదహనఇతివాప్రతాపోదహనఇవే
తివాసమాససందేహూజాయతే॥ మయూరవ్యంసతాదయ
శ్చోపమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యప్రయోగఇతివసమాస
ద్వయస్యావ్యనుశాసనాద్యవతీతి రూపకౌపమయోస్సందేహ
సంకరః॥ సాధకబాధకమానాభావేసందేహస్య సరసవాహి
త్యాత్తదన్యతరసచ్ఛావేతుభవతిసందేహానివృత్తిః॥ ౧౬౯॥

మాభవతునయననినంతపపఖిబాష్పిణసాంప్రతంమచిన్తం॥

సందేహూజాయత ఇతిపూర్వేణాన్వయః- ఇత్యేవంప్రకారేణరూపకౌ
పమయోస్సందేహసంకరోభవతీత్యన్వయః- కుత ఇత్యత ఆహ- సాధకేతి-
సాధకః సమకూలం- బాధకం ప్రతికూలం- తదన్యతరస్య సచ్ఛావేతు॥ ౧౬౯॥
తహి- కుశ్రసాధకం కుశ్రవాభాధకమిత్యాకాంతాయామాహ - మాభ
వత్సితి॥ ఇదమపిత్రిజటావచనం॥ కపిభిర్నితైః ప్రాప్తితైర్మగైర్దైన్యం

యతో బద్ధస్య మదో యోనసతథోక్తః॥ వివృణోతి- అత్రేతి॥ ౧౭౦॥ సాధ
కం ప్రతిపాద్య బాధకం ప్రతిపాదయతి- అపేతి॥ ధరణీభృతాం పర్వతానాం
దారణే విదారణే న విద్యతే పవేః కులిశస్య క్రమసంకౌచః ప్రసరణసంజే
హూయస్య సతథోక్తః- పతే- ధరణీభృతాం రాక్షాం దారణే అపగతో
విక్రమసంకౌచో యస్య సతథోక్తః- నిర్ధూతః అరేశ్మశ్రుభూతస్య బలస్యా
టోపో యోనసతథోక్తః- పతే- నిర్ధూతః అరిబలానాం శత్రునైన్యానామా

అయాతి రామభద్రః కపిసీతనగేం ప్రసంయత సముద్రః॥ అత్ర
సయనం సలిసమి వేత్సు పమాలంకారే బాష్పేణ మలిసమితి శేష
ణమేవ సాధకం॥ నయనపవబాష్పాంబుసంభవాత్॥ ౧౭౧॥ అ
పవిక్రమసంకౌచో దారణే ధరణీభృతాం॥ నిర్ధూతారిబలాటా
పోరేజే రామపురందరః॥ అత్ర తు రామపురందరశత్రుశ్రూ
పకాలంకారవిషా నోపమా॥ తాం ప్రశ్యపవిక్రమే త్యాదిసాధా
రణధమప్రయోగస్యైవ బాధకత్వాత్॥ ఉపమితం వ్యామ్ర
దిభిరిత్యాదిసామాన్యప్రయోగపవోపమితపమాసవిధా
నాత్॥ ౧౭౨॥ ఏకవాచకానుప్రవేశేన సంకరో యథా॥ అపవిక్ర
మసంకౌచో దారణే ధరణీభృతాం॥ సమగ్రైశ్చ ర్యసంపన్నో
రామశంక్రశ్చ వాబభౌ॥ అత్ర పూర్వాక్షేపజ్ఞేషః, తృతీయ
చరణేర్థజ్ఞేషశ్చ తాభ్యాం సహేం శ్రశ్చ వేత్సు పమాయా ఏక
స్తిన్నివేతి వాచకశబ్దేనుప్రవేశేన సంకరకః॥ ౧౭౩॥ యథా
వా॥ అశేషాభీష్టదానేన పరితుష్టత్రివిష్టపః॥ రామభద్రో య
మాభాతి రామభద్రశ్చ వస్వయం॥ అత్ర లాటానుప్రాసేన స

టోపో యోనసతథోక్తః॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ అపధారణాద్ధమాహ- నో
పమేతి॥ తద్బాధకందర్శయతి- తామితి॥ కుతశ్చ త్యతలహ- ఉపమితమితి॥
౧౭౧॥ ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరముదాహరణి- అపవిక్రమేతి॥ స్పష్టం॥
సంకరం ప్రతిపాదయతి- అత్రేతి॥ శబ్దజ్ఞేషశ్చ- జతుకాస్తన్యాయోనశబ్దా
నాం జ్ఞేష్టత్వాత్- అర్థజ్ఞేషశ్చేతి, ఏకనాశావలంబిఫలద్వయవదర్థయోరేవ
జ్ఞేష్టత్వాత్॥ ౧౭౨॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- అశేషేతి॥ అశేషాణామగ్ని
నామభీష్టదానేన పాంశితవస్తువితరణేన॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ రామభద్రో

రామభద్రశిష్యప్రదీప్తియరామభద్రశిష్యేతిసంతకశ్యామినిశాంతియ
రామభద్రశిష్యసజ్జాతశిష్యాత్పర్యభేదాల్లాటానుప్రసః॥ ఏవంఏద్యానా
ధమతానుసారేణమిత్రప్రకారపవసంకరోనిరూపితః - సమప్రధాన్యసంక
రస్త్యన్యతోగ్రాహ్యశిష్యాకూతం॥ ౧౭౩॥ ..... *

ఇతిత్యాది॥ ఏవంతరంగంపరిసమాప్యధ్యేత్యప్రరోచనాన్ధంస్వకవితాం
ప్రస్తేతి॥ ధమాంతర్వాణీతి॥ ధర్మాంతర్వాణీసంబంధిన్యావాన్యాఃప
రణసరణ్యాంయామాధురీతస్యాస్సాధురీత్యాసరసస్వభావేన- ద్రాక్షా
మృద్వికాద్రాక్షుడితిత్యోరభావంభజతి-తత్సముచితం- యద్యస్తాత్సుధా

హాసన్యయాంకారస్యైకవాచకానుప్రవేశేనసంకరః॥ ౧౭౩

ఇతి శ్రీమత్ప్రీధువనపవిత్ర... సాహిత్యరత్నాకరనామన్య
లంకారశాస్త్రైధాలంకారనిరూపణం నామ సప్తమస్తరంగః॥

అథామందిర... విజయతేసాహిత్యరత్నాకరః॥ ..... *

ధమాంతర్వాణీ... సప్తమోయంతరంగః॥ ..... *

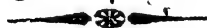
ధర్మాంతర్వాణీవాణీవివరణసరణీ మాధురీసాధురీత్యా ద్రాక్షా
త్యోద్రాక్షారభావంభజతి సముచితంయత్సుధాయాస్సుధా
త్వోద్రాక్షోద్రాక్షప్రకారంసముచితంగమచ్ఛరగ-రాశరగ-
రాఖ్యాస్త్రీరంచక్షీరమాసేక్షుద్యగధరసేసాధుతాసా ధుతా
భూత్॥ ౧౭౪॥ ..... *

యాస్సుధాత్వమభూత్ - త్యోద్రంమధు-సముచితంస్వానురూపంత్యోద్ర
ప్రకారంయోద్రరీతిం- శరగ-రాసితా-శరగ-రాసితా-క్షీరంచుగ్ధం - క్షీ
రింజలం- క్షీరింస్యాస్తీరచుగ్ధయోరితిరత్నమాలా॥ సాప్రసిద్ధా సాధుతా
మధురతా-ధుతాకంపితా-నిరాకృతేతియావత్-తతోద్రాక్షాయాఃత్యో
రతాసముచితేతిభావః॥ ౧౭౪॥ ..... *

ఇతి శ్రీమల్లాది లక్షణసూరి విరచితే సాహిత్యరత్నాకర వ్యాఖ్యానే

మందరాఖ్యానే సప్తమఃప్రథః,

శ్రీరామార్జునస్తు.

శ్రీరస్తు.

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

దోషతరంగస్థారంభః - ౮

ఇథనుద్ధాలంకారాన్నిరూప్య దోషనిరూపణ మావసరప్రతిపాదన పూర్వకంప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ దోషవర్జితత్వందోషభావనత్వం-అథా నిజానన్యప్రతియోగిజ్ఞానపూర్వకతయాదోషస్వరూపపరిజ్ఞాన మాంతరేణ తదధావజ్ఞానస్యాసంభావితత్వాత్తన్నిరూపణమావశ్యకమితిభావః॥ త స్రదోషసామాన్యలక్షణమాహ ॥ హేతుమితి ॥ రసాపకషహేతుత్వం దోషత్వమితిసామాన్యలక్షణం- తదుక్తందోషాల్లాసే* ముఖ్యాంధమాత్మో

అథేదానీంకావ్యసామాన్యలక్షణేఽవశిష్టస్యదోషవర్జితాపరి విశేషణస్యవ్యాఖ్యామారభతే ॥ హేతుంరసాపకషస్యబుధా దోషంబభాషితే । శబ్దార్థద్వారకత్వాత్తద్గోచరత్వేనసద్వి ధా ॥ దోషోపిశబ్దార్థయుశ్చద్వాలైవాంగిసంసమపకర్షి యతీతిశబ్దార్థగోచరోభవతి- తథావశ్యగోచరత్వేనార్థగోచ రత్వేనచద్యైవిశ్యేసిద్ధేతస్రశబ్దగోచరేవపి ప్రకమంపరగ

పదదోషః

తాన్నిరూపయతి॥అసగుర్ధమపుష్టార్థంగ్రాహ్యంచైవాప్రయో జకం । వ్యర్థమగ్నేలనేయాగ్నేహోసాప్సప్రయక్తిమత్ ॥ అప్ర తీతంచసందిగ్ధంవిరుద్ధమకృత్కథా పరుషంచాపరావృష్టవిధే

సారశ్చముఖ్యితి- నన్వయంకిమాశ్రేయః, కథమనేనాత్మభూతస్యరస స్యాపకషాఇత్యాశంక్యాహ- శబ్దార్థేతి॥సదోషః॥ ఉత్తరార్థంవ్యాపిస్తే దోషోపితి ॥ తథాచేతి - శబ్దగోచరత్వేనేత్యరభ్యసిద్ధిశ్శాంతిథాచే త్యస్యవిఃరణం॥ తత్రేతి॥ పదగ్రత్యాన్నిరూపయతి॥రసప్రసీ తేర్విభావాది మూలత్వాద్విధావాదేశ్వపాక్యానీనత్వాద్వాక్యానాం విపరీతభిన్నత్వా దాదాపదగ్రతదోషేనిరూపణమితిభావః॥ పదదోషానుష్ఠితః-అసగుర్ధమంపరగ

యథాదైశమేకస్మిన్పద్మేసప్తదశావ్యుదాహరతి॥ పాథోవాహేతి॥ శ్లోకం
వ్యాకుర్వద్దోషాణాంవిశేషలక్షణాన్యాహ॥ తథాహిత్యాదిహ॥ పాథో
వాహస్సముద్రపదంస్థానంయస్యసతథోక్తఇతి - పాథోవాహపదస్యమే
ఘవాచకస్యసముద్రపరత్వేనప్రయుక్తత్వాదనమథాత్వం॥ కుతఇత్యేత
ఆహ- యోగమాత్రేతి॥ అత్రమాత్రచావాచకశక్తిరస్థితిజ్ఞాప్యతే ।

యాంశమనంతరం ॥ గూఢమన్యార్థకంచేదివోమాస్సప్తదశ
స్మృతాః॥ క్రమేణయథా॥ పాథోవాహపదస్త్రిసప్తదశదో
ర్గల్లశ్చవై సుహ్యకేశాదీనాదిహవేకజారిపితృజిజ్ఞత్సోర్ధితోదై
వతాన్ । యద్ధైక్షేతగతోవికారమణలభౌ ర్వర్థ్యవద్రావణః
కోపాచ్ఛ్చణితలోచనోరఘుపతేర్ధామ్నావిదగ్ధోభవత్ ॥ అ
త్రపదవోమాస్సప్తదశాపిసంగృహీతాః । తథాహి । అత్రపా
థోవాహపదంసముద్రపరత్వేనాసమగ్ధం । యోగమాత్రప్ర
యుక్తంయదసమగ్ధంతదుచ్యతఇతిలక్షణాత్ । త్రిసప్తదశ
దోర్గల్లఇత్యత్రవింతి దోరితివక్తవ్యేత్రిసప్తదశదోరిత్యపు
ష్టార్థం । ప్రకృతానుపయుక్తార్థమపుష్టార్థతదుచ్యతఇతిలక్ష
ణాత్ । గల్లశబ్దఃకపోలపరత్వేనగ్రామ్యః । పామరవ్యవహా
రైకప్రసిద్ధంగ్రామ్యముచ్యతఇతిలక్షణాత్ । త్రిసప్తదశేతి
విశేషానాథాయకత్వాదప్రయోజకం । తదప్రయోజకంయ
త్స్వాదివిశేషవిధాయకమితిలక్షణాత్ । చవై ఇతినిరర్థకం ।
పాదపూరణమాత్రంయచ్చనిరర్థకముచ్యతఇతిలక్షణాత్ ।
సుహ్యకేశాదీనితిప్రీడాకరిత్వాదస్థిలం । అస్థిలంతదమాంగశ్చ
జుగుప్సాప్రీడకారణమితిలక్షణాత్ ॥ ఆదిహవఇతియుద్ధప్రతీతి
స్వసంకేతమాత్రాయితేతినేయాగ్ధం । స్వసంకేతప్రసి
ద్ధార్థంనేయాగ్ధంపరికిర్త్యతఇతిలక్షణాత్ । కజారిపితృజిదిత్య

త్రయశ్చసప్తదశచేలిసంభూయంతితి- దోషశ్చగల్లాశ్చదోర్గల్లాః -
త్రిసప్తదశసంఖ్యాకాదంగల్లాయస్యసతథోక్తః - త్రిసప్తేతి-కుతఇత్య
తఆహ- ప్రకృతేతి - సుహ్యకేశాదీనితి - సుహ్యకేశః కుబేరఆదిర్వేషా
త్ - సుహ్యకేశాన్యేతిప్రీడాకరిత్వం । కుతఇత్యత్రాహ- అస్థిలమితి-

అమాంగళ్యజగుప్సాప్రీడానాంకారణం- జిత్యేతి- తత్ర హేతుమాహ -
 అసమాసశ్చితి-విజిత్యేతివక్తవ్యమితిభావః-అసాధ్యత్యుతసంసార-రస్యై
 వాభిధానం- శాస్త్రమాత్రేతి-యథాలోకమాత్రప్రసిద్ధం గామ్యంత
 ధాశాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధమప్రతీతికం- అవివృష్టేతి- అవివృష్టప్రాధా

త్రకజఃకర్ణప్రస్థాగ్రిరస్తునప్రప్తితేంద్రప్రజ్జిద్యుర్థప్రతీతేర
 దూరత్వాత్ క్షిప్తంక్షిప్తంతదర్థావగతిహరదూరాయతౌభవే
 దితిలక్షణాత్ । జిత్యేత్యసాధుఅసమాసేభ్యపోత్తరణాత్ । శ
 బ్దశాస్త్రవిరుద్ధంయచ్చ్యుతసంసారమివ్యతశ్చితిలక్షణాత్ ।
 దైవతానిపుంలింగేఅప్రయుక్తంయదప్రయుక్తంకవిభిరప్రయు
 క్తంశదుచ్యతశ్చితిలక్షణాత్ । యద్ధైశ్శేషగతశ్చత్యుత్తేషదమభి
 నివేశపరత్వేనయోగశాస్త్రప్రసిద్ధమివ్యప్రతీతికం । శాస్త్రమా
 త్రప్రసిద్ధంయదప్రతీతంశదుచ్యతశ్చితిలక్షణాత్ । ఇదమేవాశ్శేష
 గతఃశ్శేషగతోవేతినందేహస్పదత్వాత్సందిగ్ధంసందిగ్ధంతన్నతం
 యత్సాన్యత్సందిగ్ధార్థప్రతీతికమితిలక్షణాత్ ॥ అవికారమణల
 భౌర్వర్థ్యవదావగత్యత్యుత్తేవికారమణేతిమాతృసంభోగ
 కారిత్యప్రతీతేర్విరుద్ధమితికృత్ । విపరీతార్థధీర్యస్తాద్విరుద్ధ
 మితికృత్తతమితిలక్షణాత్ । బౌర్వర్థ్యపదంమహాసమ్మర్థభా
 వవాచకంపరుషం । పరుషంనామతద్యత్ప్యాదారభింపరుషా
 త్తరైరితిలక్షణాత్ । బౌర్వర్థ్యవానితివిధేయసతితస్యసమా
 సేనాపసర్జన్యప్రతీతేరవివృష్టవిధేయాంశం । అవివృష్టవిధే
 యాంశంగుణీభూతవిధేయకమితిలక్షణాత్ ॥ శోణితలోచనశ్చ
 త్యుత్తశోణితపద్యరుధిరేప్రసిద్ధస్యారుణ్య పరత్వేనప్రయు
 క్తత్వాగూఢాంధం ॥ ప్రయుక్తమప్రసిద్ధాథేగూఢాంధంపరికీ
 ర్త్యతశ్చితిలక్షణాత్ ॥ విదగ్ధపదస్యాన్యవాచకత్వమివ్యన్య

స్యేవాగ్నిష్టోవిధేయాంశోయస్తింస్తత్తతోక్తం- తదేవాహ- గుణీభూత
 విధేయకమితి పృథక్పదార్థ్యాంప్రాప్తముద్దిశ్యాప్రాప్తంవిధేయతే । య
 థాపర్వతోవహ్నిమాని-అన్యథోవహ్నిమత్పర్వతశ్చితిప్రయోగప్ర
 సంగాత్ । విదగ్ధపదస్యేతి-అన్యవాచకత్వంనిపుణవాచకత్వమివ్యర్థః ॥

ఏవముదాహృత్యస్వప్రాప్తిణ్యప్రకటనాయునస్తత్రైవాదోపపాతము
పపాదయతి- తేనేతి॥ తేనదోషకూషితత్వేనహతునా॥ పాథోరాశీతి॥
స్పష్టం॥ ౨॥ అథవాక్యదోషానుద్దిశతి॥ శబ్దహీనమితి॥ అథయథోద్దేశమే
తేషాంలక్షణోదాహరణాన్యూహ॥ అపశబ్దహతమిత్యాదినా॥ విగతానంహి
తావన్జ్ఞానాంపగస్పరసన్నికషోణయత్ర సతథోక్తః॥ విరూపాక్షకర్ణకరోరః॥

ధం॥ యద్రూఢిప్రచ్యుతంనామ తదన్యథ ముదాహృత
మితీక్షణాత్॥ ౧॥ తేన॥ పాథోరాశినికేతనోద్విద
శదోర్గంధో ధనేశాదికాం ల్సంగ్రామాంగణసీమ్ని శక్రవి
జయీ జితోజ్జితో నిర్జరాన్॥ యద్దేహంకృతిమాన్మృ
గాంకమకుటాల్లబ్ధోదయోరావణఃకోపాత్రక్త విలోచనోర
ఘుపతేర్దగ్ధభవతైజసా॥ ఇతిసమీచినఃపాతొక్త॥ ౨॥ అథవా

—❀ వాక్యదోషః ❀—

క్యదోషానాహ॥ శబ్దహీనంప్రసభ్రష్టంవిసంధిపునరుక్తిమ
త్॥ వ్యాకీర్ణంవాక్యసంకీర్ణమపూర్ణంవాక్యగర్భితం॥ ద్వేభిన్న
లింగవచనేద్వేచన్యూనాధికౌపమే॥ భగ్నచ్ఛందోయతిభ్ర
న్తమశరీరవలీకిం॥ పిన్దస్యప్రసప్తానసమాసంవాచ్యవర్జి
తం॥ సమాప్తపునరాప్తంచతథాసంబంధవిజితం॥ పతస్త్రి
కిన్ద్విమగతపదంప్రక్రమభంగివత్॥ చతుర్వింశతిరుద్యంతే
దోషావాక్యసమాశ్రయః॥ అత్ర వాక్యమితిసర్వత్రసంబ
ధ్యతే॥ అపశబ్దహతంవాక్యంశబ్దహీనముద్యతే॥ ప్రమభ్రష్టం
భవేదాథశ్చోవాయత్రనైత్రమః॥ పిసంహితోవిరూపావ
యస్యసంధిర్విసంధిమత్॥ శబ్దార్థసాధుత్రేయతద్వాక్యం
పునరుక్తిమత్॥ చత్వారియథా॥ సంగచ్ఛంతేమోహమోద
భేదాన్వైరివిధాయథాః॥ విలోక్యఅవృతాంశ్వాభంరామ

చత్వార్యక్లేకహోదాహరణః॥ సంగచ్ఛంతేఇతి॥ వైరిణఃఖేదంవిధ్యాయ
వతయోమోహంచిత్రచాంచల్యంబుధామోదంచసంగచ్ఛంతే॥ నమచ్ఛ
తసంసారాన్వైరిశబ్దహీనమితిసంజ్ఞాంతరే॥ గృహ్యగ్లోమః॥ అపాస్యచ్ఛ
తసంసారమసమభాంసిర్భాకం॥ వాక్యవిదోషాస్సంత్యేతేపదస్యాం

శేషికేవనేతిమన్మటపాదైఃపదద్వయే యుగపదసాధుత్వాసంభవేన వా
క్యగతత్వేనపార్థక్యస్యవరిహృతత్వాదితీచేత్సత్యం । యద్యప్యేకపదమే
వాసాధుతథాపితదసాధుత్వం పదాంతరసమన్వయసాపేక్షమితి వాక్య
దోషవివాయంనపదదోషభిత్వాశయేనాహ - అత్రేత్యాదినా అకర్తృకా
ధికారాదిత్యంతేన॥ శిష్టంస్తుష్టం॥ ౩॥ అథవ్యాకీర్ణంలక్షయతి॥ వ్యాకీర్ణ
మితి॥ విభక్తీనాంవిభక్త్యంతానాంపదానామిత్యంశః- సంగీతాపదమే

స్యపదసంముఖం ॥ అత్రసంగచ్ఛంతేమోహమోదభేదానితి
పదద్వయప్రయోగే దోషాన్వేషాద్వాక్యమేవదుష్టమితిసపద
దోషశంకావకాశః । సంపూర్వస్యగమేరాన్తనేపదిత్వేనక
ర్తృణోనుపాదానం నియతం । అకర్తృకాధికారాత్ । మోహ
మోదభేదైఃస్పృహవధూబుధవైరిణాంక్రమేణసంబంధేనక్త
వ్యేవ్యుత్క్రమేణోక్తమితశాబ్జక్రమోభిప్రేక్షః । తథాభ్య
ర్హితంపూర్వమితి బుధవధూవైరిణా మిత్యర్థక్రమేవక్తవ్యే
నోక్తభిప్రేక్షక్రమోపిభిప్రేక్షః । విలోక్యఅవృతాంశ్వాభమి
త్యత్రసంధేరభావోవైరూప్యంచ । వదనముఖశబ్దయోఃపున
రుక్తిః ॥ ౩ ॥ వ్యాకీర్ణంతద్విభక్తీనాంవ్యాకీర్ణేతుమిధోన్వ
యే యథా॥ కులాచలానాంరామస్యసానుగాస్సానుగాశ్చి
రం । సూథాన్నివసతింవైరిభూమిపాలాపితేనిరే॥౪॥ రామా
లోక్తుకతుక మనసాంఽభిమాద్భూమిసీనాం హరోహస్తే
భవతిఘటితఃకంకణంకంఠవాళే । కాంచీబంధః కబరవలయే
కాంచనస్రజ్జితంబేలాత్కౌలక్షీర్నయననలినేకజ్వలం పాదప

కంవాక్యంవ్యాకీర్ణమిత్యర్థః॥ ఉదాహరణి- కులాచలానామితి॥రామస్య
వైరిభూమిపాలాఃసానుగాస్సానుచరాస్సంతః కులాచలానాంసామాన్య
చ్ఛంతీతిసానుగాఃసూథాన్నివసతింనివాసంవిరించితేనిరే॥ ౪ ॥ ఇదంభం
గ్యంతరేణోదాహరణి- రామేతి॥ రామస్యరావణసంహారాంతరంస్వ
రాజధానీంవిశతఃశ్రీరామస్యాలోకదర్శనేవిషయే ఉక్తుకతుకమత్యుక్తు
కంమనోయాసాంతాసాం ౨ కాంచనస్రక్ వంపకపుష్పమాలా-అత్రహ
స్తైకంకణంకంఠవాళేహారభిత్వాదీసంబంధస్య పదాంతరవ్యవహితత్వా

ద్వ్యక్తిర్లక్ష్మమిత్యాశయేనాహ-అత్రేతి॥౫॥వాక్యసంకీర్ణంలక్షయతి-సా-
కర్యఇతి॥ ఉదాహరతి- నిష్కృత్తికఇతి॥ నిగతఃకృత్తికాయానిష్కృత్తి-
కః॥ పక్షే- కొశరూపకృత్తైర్నిగతః-స్వాధైకః - హస్తంనక్షత్రంకరంవ-
పక్షేషుపక్షరహితేషుభూభృత్సు పర్వతేషుయేకాసారా స్మరాంపితే
షుసంవధితానిజీవనానిజలాని-విపక్షభూభృతాంశత్రుభూపానాంకా

త్వే॥ అత్రాభరణానామవయవానాంచమిథస్సంబంధోవ్యా-
కీర్ణః ॥ ౫ ॥ సాం ర్యేవాక్యసంకీర్ణంవాక్యాంతరగతైః ప-
దైః॥యథా॥ నిష్కృత్తికోహస్తముపైతిసద్యస్తవ్యభిక్షభాను-
గ్గ్రసతేవిచిత్రం । ఊణేఊణేరామవిపక్షభూభృతాసార-
సంవధితజీవనాని॥ అత్రరామత్వభిక్షభానుకృత్తికానిర్ముక్త-
స్సద్యపవహస్తముపైతి । ప్రసిద్ధసూర్యస్తకృత్తికానక్షత్రం
పరిత్యజ్యచిరాయహస్త నక్షత్రంభజతే । అయంతుసద్యఉ-
పైతీతిచిత్రం । తథాప్రసిద్ధసూర్యః కృత్తికామనుభవన్నేవ
జీవనంగ్రసతే॥ హస్తస్థోవర్ధయతి॥రామభిక్షభానోరాచరణం
తుతద్విరుద్ధమితిచిత్రతా । అత్రకృత్తికాహస్తవిపక్షభూభృ-
తాసారజీవనపదానాం శ్లిష్టతయాస్ఫురతోఽరోధయుగళ-
స్వాధాంతరావలంబనేనాభాసేభవనంబోధ్యం । అత్రరామ-
త్వభిక్షభానుర్నిష్కృత్తికోహస్తముపైతిపునశ్చవిపక్ష భూభృ-
తాసారజీవనం గ్రసతేచిత్రమితి వాక్యయుగళగతానాంప-
దానామన్యోన్యసంకీర్ణత్వాద్భవతిసంకీర్ణం ॥౬॥ అథాపూ-
ర్ణం॥ అపూర్ణంతద్భవేద్యత్రసంపూర్ణఃక్రియాన్వయః ॥
యథా ॥ అహరోనిస్సాసహతో అస్సహరోరిపువహుణణే-
స్తమ్ని । ౫స్తాతావమిస్తరామకువ్యతోవిహతితుహుగ్నో ॥

చ॥అధరోనిశ్వాసహతోఽశ్శుభిరోరిపువధూనాంనేత్రే॥గా

సారేణకుశ్చితబలేనసంవధితానిజీవనానిజీవితానిచ॥యోజయతి॥అత్రేతి౬
అపూర్ణంలక్షయతి-అపూర్ణమితి॥ ఉదాహరతి- అహరఇతి॥ ఛా ॥ అధ-
రఇతి॥ తావమిత్రంసంతాపయుక్తం -అత్రగిత్రంచేతివశద్బాదధరం ని-
శ్వాసహతం నేత్రేఽశ్శుభిరితేచకుర్వంతిసాకాంక్షస్యక్రియాన్వయ

స్వసంపూర్ణత్వమిత్యాశయేనాహ- అత్రేతి ॥ ౭ ॥ వాక్యభిరతంబకు
 తి- తదితి ॥ ఉదాహరతి- రామేతి ॥ ప్రతిపాఃప్రతికూలాః-శత్రవశ్చతి
 నావత్- తేహంతేజాంసి ప్రతాపాపవప్రదీపపటలీ-తాం- అవయంతి
 నంతి ॥ యోజయతి - అత్రేతి ॥ ౮ ॥ భిన్నలింగవచనే-లక్షయతి ॥
 పతేతి ॥ న్యూనాధికోపమే లక్షయతి యత్రేతి ॥ అతోపమా శబ్దఃక
 ణవ్యుత్పత్త్యోపమానవాచీ - తేనాధికఃశేషణోపమానమధికోపమం

శ్రంతతాపమిశ్రంతామకుర్వన్విభాతితవఖడ్గః ॥ అశ్రకుర్వ
 న్నితీసమభివ్యాప్యతక్రియయాసహధరాదీనాం కర్మత్వేన
 సంబంధోనపూర్వతశ్చత్యపూణః ॥ ౭ ॥ తద్వాక్యగర్భితంయ
 న్యమధ్యేవాక్యాంతరంభవేత్ ॥యథా ॥ రామత్వదాశుగ
 రున్నరుతః ప్రతీపతేజఃప్రదీపపటలీంప్రశమంప్రణీయ ॥ తత్ర-
 జ్వలంకగగనమిత్యవయంతిలోకాశ్చకున్దదీయలలనానయనేషు
 వృష్టిం ॥ అశ్రరామశరగరున్నరుతశ్శత్రుప్రతాపదీపాంచ్చమ
 యిత్యావృష్టించకున్దితివాక్యమధ్యే తత్రజ్వలమిత్యాది వా
 క్యాంతరమనుప్రవిష్టమితిగర్భితవాక్యం ॥ ౮ ॥ .....
 యతోపమాభవేద్భిన్నవచనాభిన్నలింగకాతద్భిన్నవచనం
 భిన్నలింగంచాముద్వేషిణః ॥ యతోపమానమధికోపమా
 నంవాస్యాద్విశేషణైః ॥ తత్రాధికోపమంపూర్వంన్యూనోప
 మమతఃపరం ॥ ఛందోభగ్నంవచోయత్రతద్భగ్నచ్ఛందఉచ్య
 తే ॥ యత్రస్థానేయతిభ్రీశస్తద్యతిభ్రీష్టముచ్యతే ॥ ఏతేహం
 వజ్రాముదాహరణం ॥ రామాస్త్రేణహతంద్విచత్ర-రిశిరోభో
 గీంద్రభోగా ఇవనిముక్తం రుధిరాష్ట్రవేనఘనమాణిక్యత్వి

న్యూన విశేషణోపమానంన్యూనోపమం - తథాచసాధారణధర్మాధి
 క్యేఅధికోపమం - తన్నూనత్వే. న్యూనోపమమితి నిఘ్నమాః ॥ భ
 గ్నఛందోయతిభ్రీష్టే లక్షయతి - ఛందోభగ్నమితి ॥ భగ్నఛందోప
 త్తంయత్రతచ్ఛందోభగ్నంయతిర్విచ్ఛేదశ్చలిఛాందసాః- భ్రీష్టాయతిర్వ
 త్రతద్యతిభ్రీష్టం - ఉభయత్రచాహితాగ్నౌదివత్పరనిపాతః ॥ లాఘ
 వార్థంపడప్యేకత్రాదాహరతి- రామాస్త్రేణైతి ॥ రామస్యాస్త్రేణహతం

అతవమరుధిరాష్ట్ర వేనశోణితవంకేనా రుణంద్విషతః-రిశిరః ఘనమాణిక్య
త్విషాఘ్నాలవణిభాయయేవారుణం- భోగీంద్రస్యభాగాః ఫణాఇవనిర్ము
క్తంపతితః- అన్యత్రముక్తకంచుకం- శిష్టంస్పష్టం ॥ అత్రదోషమటలం
దర్శయతి- ఇహిత్యాదినా ॥నన్వేవంసతిముఖంచంద్రఇవేత్యత్రభిన్నలిం
గత్వంస్యాదితిచేత్తత్రసహృదయానాముద్వేగాభావాన్నదోషశంకా ॥
తదుక్తందండినా ॥నభిన్నలింగవచనేనచన్యూనాధికేతథాఽఉపమాయామా
వణాయయతోద్వేగోనధీమతామితి - ననుపాదాంత్యలఘోర్వికల్పేన
గురుత్వాభిధానాదత్రాపి గురుత్వాంగీకారేకథం ఛందోభంగఇత్యచేత్స
త్యం-యత్రేంద్రవజ్రోపేంద్రనజ్రానౌపాదాంత్యవర్ణస్యపాక్షికగురు

షేవారుణం । తస్మాద్ధాతునగాఽపతాపరథరాభ్యుచ్ఛృంఖ
ల్పాద్రిపుర్విప్రస్తాభరణాయుధశ్శతకరః పూషేవచాస్తంగ
తః॥ ఇహభోగాఇవనిర్ముక్తమితిభిన్నవచసంత్విషేవమరుధిరేణ
తభిన్నలింగకం । తస్మాదితిపదపరామృష్టస్యరుధిరాక్తస్యకరిశి
రసఉపమానత్వేనోక్తైస్తాచలశృంగేఆరుణ్యసామ్యాస్థంధా
శువిశేషణమాత్రంవక్తవ్యం । నగపశేషణమధికం । విప్రస్తా
భరణాయుధస్యరిపేరుపమానేపూషణ్యాభరణస్థానే కరవిశే
షణముక్తం । ఆయుధస్థానేకిమపినోక్తమితిన్యూనోపమం । భో
గాఇవేత్యత్రసాదాంతవర్ణస్యగురుత్వాభావాచ్ఛందోభంగః
మాణిక్యైత్యత్రయతిభంగః॥ ౯ ॥ క్రియాపదేనరహితమశరీ
రముదీగ్యతే । యథా॥ తులయారహితోరామభవతీ-తి-సు

త్వేపిశ్రావ్యస్వభంగాభావస్త్రమాభూచ్ఛందోభంగః - శౌరూల
విక్రీడితప్రహషిణీవసఃతలిలకాదిమవైపరీత్యాదస్త్యైవఛందోభంగఇ
తిపాదీనాః । ఘనమాణిక్యైత్యత్రద్వాదశవర్ణేయతిభంగః శౌరూల
విక్రీడితేద్వాదశేసప్తమేవవర్ణేవిచ్ఛేదస్యవిహితత్వాత్ - తదుక్తంవృ
త్తరత్నాకరే - సూర్యావైశుఃసజస్తతాస్సుగురవశ్శౌరూలవిక్రీడి
తమితి॥ ౯ ॥ అథాశరీరలక్షణయతి॥ క్రియాపదేనేతి॥ ఉదాహరణి ॥ తుల
యేతి॥ తులయారాశివిశేషేణసామ్యేనచ-తేలారహితస్యస్వాతీనక్షత్రో
ద్వలకాంతివిచ్ఛిన్నమితిచిత్రం - పక్షేస్వస్యాత్యజ్జ్వలంరూపేతివిరోధవర్తి

కూర్కః- అశ్రుకరోతీతిక్రియాపదానుపాదానాదాఖ్యాతం సావ్యయకార
కవిశేషణంవాక్యమితిలక్షణాభావేన వాక్యత్వస్యైవాభావాదశరీరం నా
మదోషత్రాత్యశయేనాహ- అత్రైతిక్రియాపదరాహిత్యేనాన్వయాభా
వాచ్ఛానన్వయత్రాత్యస్యైవాభిధానాంతరంమతభేదేనేత్యాహ-ఏతదేవే
తి॥౧౦॥ అథారీతికవిసంకలుప్తైలక్షయతి-రసేతి॥అరీతికంపిరుద్ధరీతికమిశ్య
భాః- విసంకలుప్తమితి- లుప్తవిసర్గ మిశ్యభాః ॥ ద్వితయమపుష్కదహర

భాకరః॥స్వాత్యుజ్జ్వలరుచాచిత్రంధవశంభువనశ్రయం ॥ అ
శ్రక్రియాపదాభావాదశరీరం । ఏతదేవానన్వయాఖ్యాసంపి
దూషణం ॥ ౧౦ ॥ రసాననుగుణారీతిర్యరాగ్రీతికముచ్యతే ।
ఓత్వంలాపోవిసర్గస్యాసకృల్లుప్తవిసర్గకం॥ ద్వయంయథా ॥
త్వంగత్వతంగజతాంగతురంగ సంగీద్రాక్సంగరాంగణ భు
వంగతవానరాతిః । క్రోధోద్భటోరఘువరేణ్యభటోలితీవ్ర
ఘోటోనటతరీఘటోకపటోజగామ ॥ అకపటితీస్వామి
న్యకుటిలః॥యద్ధేకూటరహితోవా । అశ్రుప్రభమాద్ధేపీరసా
ననుగుణోహృదుపదబంధత్యరీతికం । ఉత్తరాద్ధేవిసర్గలు
ప్తం॥తత్రైవనాచ్యవజ్జితంవ । సంకరాంగణభువనురాతిర్గ
తవాన్ రామస్యభటోపగతత్యపితజ్యప్యవాచ్యత్వే ప్యను
క్తైః ॥ నోక్తంస్యాద్యశ్రవక్తవ్యం తదాహుర్వాచ్యవజ్జిత
మితిలక్షణాత్ ॥ ౧౧ ॥ అపదస్థసమాసంతత్సమాసోయశ్ర
నోచితః॥పదంస్థానం ॥యథా॥ కేయూయంపురతోస్తాకమితి
రాఘవకింకరాః । జన్మద్భీషణరోహగ్నికషాయోవ్యైషవయు
షః ॥ అశ్రశత్రుశుశ్రుద్ధ్యతాంభటానాముక్తావుచితస్సమా

తి- త్వంగదితి॥ స్పష్టం॥యోజయతి-అత్రైతి॥దోషాంతరమవ్యస్తీత్యాహ
తత్రైవేతి॥ కుతత్యతహ-సంగరేతి॥ ౧౧॥అస్థానసమాసంలక్షయతి -
అపదస్థైతి॥ ఉదాహరతి-కేయూయమితి॥ భీషణనరోహగ్నినాకషాయో
రుణఉవ్యైషస్సృరణం యయోస్తైతాద్యస్థితేవయుషీయేషాం తేఽభో
క్తాః- బిస్త్రీషమయోర్యాసేసాం భేరిసరాగయోః క్వాభవేవపపా
వీతిరత్నమాలా॥ యోజయతి- అత్రైతి॥ సమాసోనోక్తత్య- క్రోధస్య

కథితశేషః- కింత్వతి- కవేస్సమాసవ్యంగ్యస్యకౌఠిస్యాభావాదిభావః
౧౨॥ సమాప్తపునరాత్మపతత్ప్రకషేణతయతి - సమాప్యేతి॥ద్వితయ
మప్యదాహరతి- పోస్తిసదితి॥స్పష్టం॥యోజయతి-అత్రేత్యాదినా॥ ౧౩
సంబంధవర్జితాధికపదభగ్నప్రక్రమాణీలతయతి-సంబంధవర్జితమిత్యాది

సోనోక్తః॥ కింతుకవివచనేసమాసకథ్యపదస్థసమాసం॥౧౨॥
సమాప్యపునరాదానే సమాప్తపునరాత్మకం । పతత్ప్రక
ర్షంతచ్ఛాముఃప్రకర్షాయత్రవిశ్లేషః॥ద్వయంయథా ॥ పో
ల్లసత్పల్లకీజాలైర్నదబంధురసింధురైః । కీడంత్యాందోభి
కాభిశ్చరామభక్తాస్తురంగమైః॥ అత్రరామభక్తాభివాక్యం
సమాప్యతురంగమైరితిపునరాదానాత్సమాప్తపునరాత్మకం।
తథా మదబంధురసింధురైః పోల్లసత్పల్లకీజాలైరాందో
భికాభిస్తురంగమైరితివక్తవ్యేనతథోక్తమితిపతత్ప్రకర్షతా ॥
౧౩॥సంబంధవర్జితంతత్సాధ్యత్రేష్టేనాన్వయోహతః ।
యతాధికపదోక్తిస్సాన్వితత్రాధికపదంమతం ॥ ప్రక్రాం
తనియమత్యాగాద్భగ్నప్రక్రమముచ్యతే॥ త్రయంయథా॥
శ్రీరామచంద్రతపకీర్తిసితాబ్జమూర్తినిర్మాణసీరమనివారిత
దానధారా । పంకంకృపాణసుషమాచూమహఃప్రతాపస్ఫూ
ర్తిగ్దళానిచరితాన్యరంతరితుం ॥ అత్రయశః పుండరీకజనే
పంకాదయఃఃకృష్ణసుషమాదయశ్చత్యాదిసంబంధోనోక్తకథితం
బంధవర్జితం । సితాబ్జమూర్తీన్యత్రమూర్తిపదమధికం। దా
నధారేత్యాదౌ(స్త్రీ)లింగస్వైక వచనస్య చోపక్రమాద్దళాని
చరితానీత్యత్రతమభయభంగః । ఉత్తరత్రలింగభంగః ॥

— ❧ అర్థదోషః ❧ —

౧౪॥ అథాథాదోషానాహ ॥ అపార్థంవ్యథామెకాథాంస

నా॥ ఇష్టేనేప్తయోగేన- హతస్త్వక్తః॥త్రితయమప్యదాహరతి-శ్రీరా
మేతి॥ అనివారితాఅవిచ్ఛిన్నాదానధారాదానాంబుప్రవాహః- నిర్మా
ణసీరమిత్యత్రనిర్మాణశబ్దస్సమాసేనుణీభూతకథిత - సతదథః పంకాదిభి
స్సంబంధవర్జితత్యాహ-అత్రేతి॥సుగమమన్యత్ ॥ ౧౪॥అథాథాదోషానుద్ది

శతి- అపార్థమిత్యాదినా॥ అతై తేషాముద్దేశానుసారేణ లక్షణోదాహరణాన్యాహ॥ సముదాయార్థశూన్యమిత్యాదినా॥ సముదాయార్థశూన్యం వాక్యార్థశూన్యమిత్యర్థః॥ ఉదాహరణి- నలినమితి ॥ అత్ర దశదాడిమూడి వాక్యవదర్థశూన్యత్వాదపార్థత్వమిత్యాహ- అత్రైతి॥ ౧౫॥ వ్యర్థం లక్షయతి-యదితి॥ ఉదాహరణి-రామస్యేతి॥ స్పష్టం॥ యోజయతి- అత్రైతి॥ ౧౬॥

సంశయమవక్రమం । భిన్నంచై వాతిమాత్రంచవిరుపంవిరసంతథా ॥ హీనాధికోపమేస్యాతాంతతై వాసదృశోపమం । అప్రసిద్ధోపమం హేతుశూన్యంచనిరలంకృతి ॥ అగ్నిలంచవిరుద్ధంచతథాసహచరచ్యుతం । ఎవమష్టాదశప్రకృతాదోషాలర్థసమాశ్రయాః॥ సముదాయార్థశూన్యంతదపార్థంపరికీర్త్యతే ॥ యథా॥ నలినంమలినంజాతం రామస్యరణకేశయః । ఉరగాస్తరగాగంగాభంగాస్తారకకోరకాః ॥ అత్రసకల్పిద్వాక్యభావప్రతీయతే ॥ ౧౫ ॥ యత్ప్రియోజనశూన్యంస్యాత్తద్వ్యభావమితికథ్యతే॥ యథా॥ రామస్యనగరాద్దివ్యనగరీనగరియసే । ద్యౌతయంతికథంవ్యోమసుధాకరకరాంకురాః ॥ అత్రేందుకరైర్వ్యోమద్యౌతనే రామనగరాత్సురపురస్యాల్పతోపన్యాసోనోపయుజ్యతే ॥ ౧౬ ॥ ఉక్తాభిన్నార్థకంయత్స్యాదేకార్థంతన్నిగద్యతే । వాక్యార్థంసంశయోయత్రతత్సంశయమువ్యతే॥ ద్వయంయథా॥ యశోదాశరథేర్భాతికీర్తీరామస్యరాజతే । తేజోఽజయతేభూమ్నాధామ్నామభవతేర్త్వహః॥ స్పష్టం॥ ౧౭ ॥ యత్రపూర్వాపరిభావఃహతిస్తడపక్రమం । సంబంధవర్జితంయత్స్యాత్తద్భిన్నంపరికీర్త్యతే॥ ద్వయంయథా॥ సంప్రస్యరామదోర్దండాన్నిరైతుంతభ

అతై కార్థసంశయేలక్షయతి- ఉక్తైతి॥ ఉక్తాభిన్నార్థకంపునరుక్తార్థమిత్యర్థః॥ ద్వితయమపుష్కదాహరణి-యశఇతి ॥ అత్రపూర్వాద్ధమేశార్థస్యోక్తకార్థంసంశయస్యవోదాహరణం॥ అత్ర తేజోఽజయతేభూమ్నాధామ్నామభవతేహః॥ ౧౭॥ అథాపక్రమభిన్నేలక్షయతి-యత్రైత్యాదినా॥ ద్వితయమపుష్కదాహరణి- సంప్రస్యేతి ॥ అత్రపూర్వాద్ధమపక్రమస్యోక్త

కార్థంభిన్నస్యచోదాహరణం॥౧౮॥అథాతిమాత్రంలక్షయతి యదితి॥ ఉదాహరతి- రామేతి॥ ప్రాంతవసీజుషాంరజతాద్రిపరిసరరణ్యభావం అత్రరజతాద్రిప్రవీభావభియాగంగాధరత్వోక్తిరూపాతిమాత్రా లోకీ కార్థప్రతిపాదనాదత్యుక్తిరేవా యందోషోనాతిశయోక్తిరలంకారఇత్యాశయేనాహ- అత్రేతి॥౧౯॥అథపరుషంలక్షయతి-అతీతి॥ ఉదాహరతి- పశ్యత ఇతి॥ పక్షి-కంతస్యపశ్యతస్సతః-అత్రాతిసాందర్యశాలినీనామంతః పురసీమంఽభీనాంకచాకవణపూర్వక జానుఘట్టనముష్టిప్రహారచపేటి

రాదయః॥ యేమంతచ్ఛిరసాంఛేదేలంకేశశిరసాంకథం । అత్రనిరీక్షణకాలోద్ధరభావినస్త్రాసస్యపూర్వకాలత్వముక్తమిశ్యపత్రమం । తథారావణశిరఃయేమాభావస్యఖరాదిశిరశ్చేదస్యచనసంబంధః॥ ౧౮॥ యత్సర్వలోకాతీతంతదతిమాత్రముదీర్యతే॥ యథా॥ రామవిద్యేషియోషాణాంశ్వానైః పాగ్రితవసీజుషాం । రజతాద్రిద్వీలీనస్సాన్వదితిగంగాధరోహగః॥ అత్రశ్వాసోష్ణణారోప్యాద్రిప్రవీభావోక్తైరత్యుక్తిః ॥ ౧౯॥ అతిక్రూరాథఃఘటనంపరుషంపరికీర్త్యతే॥ యథా ॥ పశ్యతః పక్షి-కంతస్యకపయోరామకింకరాః । అతాడయన్మోశపాశేష్యాకృష్యాంతఃపురాంగనాః ॥౨౦॥ అసంగతోయత్రరసోవిరుపరీర్త్యతే ॥ యథా॥ క్రందతఃకరుణంక్లిష్టంక్రూతోదానవాధమా ॥ ముష్టిభిర్నిస్థూరంజఘ్నుర్వానరా రామకింకరాః ॥ అత్రదయసీయేషువీరాయితంవిరసం ॥ ౨౧॥ ఉపమానాల్పతాధిక్యేస్యాతాంహీనాధికోపమే ॥ య

కాపాతనాదిగూఢరాజనోక్త్యాపరుషత్వం॥౨౦॥విరసంలక్షయతి-అసంగత ఇతి॥ ఉదాహరతి- క్రందత ఇతి॥ కరుణంసశోకంయథాతథాక్రందతః-స్వీయానాహ్వయమానాః॥యద్యాకరుణంసదైన్యంక్రందతోరుదతః-క్రందనేరోదనాహ్వనేఇన్యమరః- క్లిష్టంసక్షేపంయథాతథాక్రవతోధానమానాః॥ అనౌచిత్యాదృతేనాన్యక్రసభంగస్యకారణ మిత్యుక్తత్వాదత్రరసభంగఇత్యాశయేనాహ- అత్రేతి॥ ౨౧॥హీనాధికోపమేలక్షయతి- ఉపమానేతి॥ ఉపమానస్యాల్పతాచాధిక్యంచతే-జాతిప్రమాణాభ్యా

మితిశేషః తతపవ పూర్వోక్తభ్యాం న్యూనాధికౌషమాభ్యామవయోర్భే
దః॥ ద్వితయమపుష్పదాహరతి-మండూకాభితి॥ అత్రోపమానభూతానాం భే
కానాముపమేయభూతస్థ వంగ మాపేక్షయా జాతిప్రమాణాభ్యాంహీన
త్వాద్దీనోపమం-ఏవము త్త రాధైర్యాధిక్యమూహ్యం॥ ౨౨॥ ఆథాసదృశా
ప్రసిద్ధోపమేలక్షణమితి॥ యదతుల్యోపమానంతద్భవేదసదృశోపమం, అవ్ర
సిద్ధోపమానం యదవ్రసిద్ధోపమం మతమితి లక్షణస్య లక్ష్య నామైవ వస్తవే
త్యాద్వయోర్లక్షణానుక్తిః॥ ఉభే అపుష్పదాహరతి-రామేందుమితి॥ కృము

థా॥ మండూకాభివసాటోపంష్టవమా నాఃస్థవంగమాః॥ గీశం
తిదానవశిశూన్తదాంథానివసంధురాన్ ॥ ౨౩॥ అవ్రసిద్ధాస
దృశోపమేయథా ॥ రామేందుం రావణోదృష్ట్యా కుముదప్రతి
మాననః॥ తదవ్రవిద్ధోన్యపతతుః—భికుంభేమృగేంద్రవత్ ॥
కుముదం వదనోపమానతయాకవికులాప్రసిద్ధం । మూర్ఛితం
ప్రతివిక్రమమాణస్య సింహస్యోపమానత్వం విసదృశం ॥ ౨౩॥
హేతుం వి నాథకథనం హేతుశూన్యముదీర్యతే ॥ నిరలంకృతి
లక్షణం తుస్ఫుటం॥ ద్వయం యథా॥ వింధ్యాటవ్యాసమానాని
కాననాని సమంతతః॥ పశ్యన్భిరపితత్రైవతస్తే రావణోధిభిః॥
అత్ర వింధ్యాటవీవసంతో హేతునోక్తః॥ నచాత్ర కశ్చిదలం
కారః॥ ౨౪॥ అగ్నిలాభకస్య కథనమగ్నిలంపరికీర్త్యతే ॥ య
థా॥ పీత్యకామోగ్ధితుదీర్ఘం నీరసోమదనధ్వజం॥ ఆదాయభౌ
క్తుం యతే రామవైరివధూజనః॥ అత్ర ప్రీడాకరాథకప్రతీ
తేరగ్నిలం॥ ౨౫॥ పరుద్ధందేశకాలాదివిరుద్ధం బహుభోచ్యతే ॥

దప్రతిమమాననం యస్య సతతోక్తిః॥ యోజయతి-కుముదమిత్యాది నా ॥
౨౩॥ హేతుశూన్యం లక్షయతి-హేతుమితి॥ అలంకారేణ రహితం నిరలంకా
రముచ్యతే ఇతి నిరలంకృతిలక్షణం తుస్ఫుటమితి త్యాశయేనాహ- నిరలంకృ
తిలక్షణం త్యితి॥ ద్వితయమపుష్పదాహరతి- వింధ్యాటవ్యేతి॥ తత్ర వింధ్యాట
వ్యాసేవ॥ యోజయతి-అత్రేత్యాది నా ॥ ౨౪॥ అథాగ్నిలం లక్షయతి- అ
గ్నిలాభకస్యేతి॥ ఉదాహరణవీత్యేతి ॥ నీరసోమదనకః-కామనోగ్ధితం వ
ధూసాన్నిధ్యాదితిభావః- భోక్తుం రంతుం॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ ౨౫॥

అభవిరుద్ధంలక్షయతి-విరుద్ధమితి॥ ఉదాహరతి-లంకామితి॥ స్పష్టం॥ యో
యతి- అత్రేత్యాది నావస్తుస్వభావవిరోధభివ్యం తేన॥ ఏవమితి॥ సదాసా
త్వానిశీధిన్యాం సకలంవాసగంబుధః॥ నానావిధానశాస్త్రానివాచ్యై
శృణోతిచేత్యాదిశాస్త్రవిరోధాదయోన్యశబ్దార్థః- గ్రహణావరాగ
దికంవిసారాత్రిసానస్వధర్మశాస్త్రవిరుద్ధత్వాత్ ॥ ౨౬ ॥ సహచ
భృష్టంలక్షయతి- మతమితి॥ ఉదాహరతి-రామరావణయోరితి॥ స్పష్టం
యోజయతి- అత్రేతి॥ దేవాశ్చమునయశ్చ దేవమునయస్తైషాం॥ అలక్ష
చపలత్వాన్ స్వప్నమామోష మత్వా త్వరిణివిరసత్వాత్సంగమేనాం
నాయాః॥ ఇతియదిశతకృత్వ స్తత్వమాలోచయామస్తదపినహరిణామ్॥

ఆదిశబ్దేనవస్తుస్వభావవిరుద్ధపరిగ్రహః ॥ యథా॥ లంకాంనిశీ
ధేనానుమాన్దీప్యమానేదివాకరే॥ దదాహమెరుశ్మంగస్థాంస
లిలైర్దవణాంబుధేః॥ అగ్రలంకాం మేరుస్థితామితిదేశవిరోధః॥
నిశీధేదీప్యమానేదివాకరభివ్యంకాలవిరోధః॥ సలిలైర్దదాహేతి
వస్తుస్వభావవిరోధః॥ ఏవమన్యేపివిరోధా మతిమద్భిరూ
హ్యైః ॥ ౨౭ ॥ మతంసహచరభృష్టమతుల్యానాంనిబంధనే॥
యథా॥ రామరావణయోర్యుద్ధేసతిరక్షఃక్షయావహే॥ పిశా
చదేవభేతాశమునయో ముదమాయయః ॥ అగ్రపిశాచభే
తాభేభ్యోదేవమునీనాముత్కృష్టత్వాత్సహచరభృష్టం॥ ఏ
వందోషాంతరాణ్యిధాసంభవమూహ్యైః॥ ౨౮ ॥ రసభావా
దీనాంస్వశబ్దవాచ్యత్వమపిదోషపప॥ ఏతేషాంత్రివిధదోషా

విస్తరత్యంతరాత్కైత్యాదిషుపదైకదేశగతాః॥ సోద్యైష్టవేదాంస్త్రైదశా
నయష్టపితౄనానతాస్పృశ్యమహం ప్రాంతధర్మా॥ వ్యజేష్టపద్వ్యగమరంస్త
నీతౌసమూలఘాతంస్యవధీదరీంశ్చైత్యాదిషువాక్యగతాశ్చశ్రుతికటుత్వా
దయః ॥ సదామధ్యయాసామమృతరసశివ్యందసరసా సరస్వత్యుద్దా
మావహతిభవమూగ్ధాపరిమళం॥ ప్రసాదంతావతాఘనపరిచితాఃకేనమ
హతాంమహాకావ్యవ్యోమ్నిస్ఫురితమధురాయాం తురుచయిత్యాద్యర్థ
గతాఃకష్టత్వాదయశ్చస్వయంబోధ్యాశ్చిత్యాశయేనాహ-ఏవమితి॥ ౨౯॥
దోషాంతరాణ్యిసంతీత్యాహ-రసేతి॥ రసాశ్శృంగారాదయః- భావా

స్సంచారిభావాః- ఆదిగ్రహణాత్ స్థాయిభావాశ్చ తేషాం-స్వశబ్దవాచ్య
 త్వంరసశృంగారాదిసామాన్యవిశేషశబ్దాభిధేయత్వంచ- రసప్రతీతేర్వి
 భావాదిప్రయోగాన్వయవ్యతిరేకానువిధానాగ్రసాదిశబ్దప్రయోగేపిత
 దప్రతీతేశ్చనిత్యవ్యంగ్యస్వరసాదేర్వాచ్యత్వంచుష్టమేవేతిభావః-తదుక్తం
 మమ్మటపాదైః- వ్యభిచారిరసస్థాయిభావానాంశబ్దవాచ్యతేతి||ననుకతిప
 యానాంఘ్ర్యానాధికోపమాదీనాంహీనాధికోపమాదిష్టంత ర్భావస్యాతి
 స్ఫుటత్వాతోగ్రయంసంఖ్యాయనశ్చత్యాశంక్యాహ- ఏతేషామితి || త
 హికోవానిర్బంధస్తతైవోచ్యంతామిత్యత్రాహ-తథాపీతి || పూర్వే
 షాంప్రాచీనమాలంకారికాణాం- కియతామితి-కతిపయానామిత్యర్థః- న
 న్యస్తుమాస్తువాంతర్భావః* ఖ్యాతేర్ధేనిర్దేతోరదుష్టతానుకరణేతు సర్వే
 షామితిమమ్మటపాదోక్తైః * చంద్రంగతాపర్వగుణాన్నభుజ్యైపద్మాశ్రి

ణాంమధ్యకేషాంచదన్యోన్యభేదస్యదుర్లుటత్వాదుక్తసంఖ్యా
 నియమోనాస్సాకంమనసోచతే | తథాపిపూర్వేషాంసర
 ణిమనుస్మత్యాస్మాభిస్తావతాం లక్షణోదాహరణాని దర్శితా
 ని | కియతామంతర్భావస్తుమతిసంభిన్నచక్షుర్యాయతుంశక్యః |
 అస్మాభిస్తువిప్రరభయాద్విరమ్యతే || * ..... *
 ఇతితీమత్త్రిభున... దోషనిరూపణంనామాప్తమస్తరంగః ||
 అస్థామందిరమిందిరా... విజయతేసాహిత్యరత్నాకరః ||**
 ధర్మాంతర్వాణి... రఘుపతివిభుకేచాప్తమోయంతరంగః||*

తాచాంద్రమసీమభిఖ్యాం,ఉమాముఖంతుప్రతిపద్యలోలాద్విసంశ్రయాం
 ప్రీతిమవాపలక్ష్మీరిత్యాదిషురాత్రౌ వర్తన్యసంకాదోదివాచంద్రమసశ్చ
 నిష్ప్రభిత్వంలొకప్రసిద్ధమితిసంభ్రా ఇతిహేతుంనాపేక్షత ఇతిహేతు
 తూన్యస్య* మృగచతుష్వమద్రాక్షమిత్యాదికధయత్యయం, పశ్యేషచ
 గవీత్యాహసుత్రామాణంయజేతిచేత్యాదిషు పరుషాదీనాంచాదుష్టత్వం
 వక్త్రాద్యాచిత్వవశాద్దోషోపిగుణః క్వచిత్తుక్తత్వా తుగ్రత్రచిద్దోషాణా
 మపిగుణత్వంచేత్యాదివిశేషఃకింనోక్తాఇత్యాశంక్యాహ-అస్మాభిస్తీవ్రితి||
 మమ్మటపాదైఃప్రపంచేనప్రతిపాదితాఇతి తుశబ్దాభిప్రాయః -సుగమ
 మన్యత్ || ఇతీత్యాది || ఇతి త్రివిమ్లాదిలక్షణసూరివిరచితే సాహిత్య
 రత్నాకరవ్యాఖ్యానేమందరాఖ్యానే అప్తశఃప్రథః,

శ్రీరస్తు.

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

ధ్వనితరంగ ప్రారంభః - ౯

అథో న్తరతరంగ ప్రారంభాయ సంకతిం దర్శయంత్యప్రతిపా
ద్యం ప్రతిజానీతే॥ పవమితి॥ తరంగన వ్రతేన పదార్థగుణాలంకారదోషాణాం
నిరూపితత్వా త్సుగుణాలంకృతీత్యాదికావ్యసామాన్యలక్షణమభిహితమితి
భావః॥ తద్విభాగమాహ॥ గద్యేతి॥ ప్రథమమితి-పునఃప్రత్యేకం త్రైవిధ్య
స్యవత్సమానత్వాదితి భావః॥ గద్యాదీనాం స్వరూపమాహ-అపాదబద్ధమి
త్యాదినా ॥ పవంత్రయాణామపి సామాన్యతస్స స్వరూపం నిరూప్య పునర్వి

పవంకావ్యసామాన్యలక్షణమభిధాయ తద్విభజతే ॥ గద్యప

కావ్యవిభాగః

ద్యోభయాత్మత్వరూపైస్తస్మిన్ధమంత్రీధా । అపాదబద్ధంగ
ద్యంస్యాత్మద్యంపాదచతుష్కవత్ ॥ గద్యపద్యోభయమయం
చంపూసంజ్ఞకముచ్యతే । త్రివిధంచాపి తదిదంపునస్త్రీవిధము
చ్యతే ॥ ఉత్తమమధ్యమంతద్వదధమంచేతిభేదతః । వ్యంగ్య
ప్రధానంతత్రాద్యంతదేవధ్వజరుచ్యతే ॥ వ్యంగ్యంయత్రా
ప్రధానంస్యాత్మద్యమంతర్నిగద్యతే । తద్దేవచగుణీభూతవ్యం
గ్యమిత్యభిధీయతే ॥ అస్ఫుటవ్యంగ్యమధమంతద్విత్రమితిచో
చ్యతే॥ తత్రధ్వనిరేవనాస్తీతికేదిదామరితిచేన్మైవం । వ్యా

భాగమాహ-త్రివిధమితి॥ త్రైవిధ్యముపపాదయతి-ఉత్తమమితి॥ అద్యంల
క్షయతి-వ్యంగ్యప్రధానమితి॥ వ్యంగ్యం ప్రధానంయస్మిన్స్తత్రతోక్తం-వా
చ్యాతిశాయివ్యంగ్యమిత్యథః-తస్యైవధ్వనిత్యభిధానం ॥ మధ్యమంలక్ష
యతి-వ్యంగ్యమితి॥ అస్ఫుటగుణీభూతవ్యంగ్యమిత్యభిధానం ॥ అధమంలక్ష
యతి-అస్ఫుటేతి॥ పతస్యచిత్రమిత్యభిధానం ॥ ఉక్తంచమన్ఫుటపాదైః॥
భగముత్తమమతిశేయినివ్యంగ్యవాచ్యాన్యనిర్బుధైఃః శితం॥ అతాదృశిగు

శ్రీభూతవ్యంగ్యవ్యంగ్యైశ్వర్యమధ్యమం శబ్దచిత్రంవాచ్యచిత్రమవ్యంగ్యమ
 పరంస్మృతమితి॥ సనువ్యంగ్యస్య ప్రాధాన్యేహిధ్వనివ్యవదేశః - శాస్త్రే
 షువ్యంజకన్యైవానంగీకృతత్వాన్మదసంభవేనవ్యంగ్యాభావేకథం ధ్వని
 రిత్యాశయేనశంకతే-తత్తేతి॥ తత్రకావ్యేషు-కేచిచ్ఛాస్త్రకారాః॥ పరిహ
 రతి-మైవమితి॥ కుతఇత్యతః-వ్యాఘాతాదితి॥ వ్యాఘాతందర్శయతి-ధ్వని
 రిత్యాదినా॥ ధ్వనిరస్తీత్యలంకారికాః-నాస్తీతినైయాయీకాదయః- అస
 మావేశాత్-అయంభావః-ఘటత్వపటత్వయోరివాస్తీత్వనాస్తీత్వయో
 న్నామానాధికరణ్యాసంభవాద్విరోధస్సంభవతీతి-తహి-కాంచ్యాంధ్వ
 నిరస్తీకాశ్యాంనాస్తీతిదేశభేదేనవాక్యతేస్తీత్వకలనాస్తీతికాలభేదేన
 వాలస్తీత్వనాస్తీత్వయోనామానాధికరణ్యాంగీకారేవిరోధపరిహారోభ
 వేదిత్యత్రాహ-దేశేనేతి-అయంభావః-శబ్దాథాభ్యాంప్రతీయమానస్యత
 స్యదేశభేదకాలభేదాభ్యామస్తీత్వనాస్తీత్వసామానాధికరణ్యప్రయు

— ❁ ధ్వనివిచారః ❁ —

ఘాతాత్ । ధ్వనిరస్తీతినాస్తీతిచపరస్పరవిరుద్ధయోర్విధిని
 షేధయోరేకత్రాసమావేశాత్ । దేశేనకాలేనవాఃవిరోధప
 రిహారస్యానంగీకృతేః । కించధ్వనేరప్రతీతౌనిషేధోదుష్క
 రః । ప్రతీతౌచక్వాచిత్రానిషేధేసిద్ధసాధనం । సార్వత్రికని

క్షేపిరోధపరిహారస్యాన్గీకార్యత్వాదితి । విరోధాంతరందిశ్యయతి-కించే
 తి-అప్రతీతౌసగ్వాస్తీనాప్రతీత్యభావే-అయంభావః-ప్రసక్తస్యైవప్ర
 తీషేధోనాప్రసక్తస్యేతిధ్వనిప్రసక్తిమంతరేణ తస్మిన్షేధోనుపపన్న ఇతి
 తర్హిక్వవిదస్తీతీక్వాచిత్రప్రతీతిమభ్యుపగమ్యక్వచినాస్తీతిక్వాచిత్ర
 నిషేధోంగీక్రియతామిత్యత్రాహ-ప్రతీతావితి । సముచ్చయార్థశ్చకా
 రః-ప్రతీతీక్వాచిత్రానిషేధయోర్భుభయోరప్యంగీకృతయోరిత్యర్థః-ఏ
 వంసతివిరోధపరిహారోభవేదిత్యావః-సిద్ధసాధనం-అయమాశయః-సం
 దిగ్ధస్యైవసాధ్యత్వంనసిద్ధస్యేతినియమేన తత్ప్రతీతినిషేధయోః క్వాచి
 త్రత్వస్యసిద్ధత్వాత్సిద్ధసాధనాభ్యోదోషస్సంభవతీతి-తర్హిసర్వత్రాపి
 నాస్తీతిసార్వత్రికనిషేధోస్తీత్యత్రాహ-సార్వత్రికేతి-అయంభా
 వః-తథాసతినిశ్చేదుచ్యుతచండనంప్రసతటంనిర్మలైరాగోధరోనేత్రేదూర

మనంజనేవులకితాతస్వితవేయంతనుః|మిథ్యావాదినిమాతిబాంధవజనస్యా
జ్ఞాతపేడాగమేవాపీంస్మాతుమిలోగతాసినపునస్తస్యాధమస్యాంతకమి
త్యాదిమాత్తమకావ్యేషువ్యంగ్యస్యవాచ్యాతిశాయిత్వేనసర్వాభ్యుపగ
మ్యమానత్వాత్తత్ప్రతీతివ్యాఘాతరూపోఽనుభవః|రోధస్సంభవతీతి- త
స్మాద్ధ్వనిరేవనాస్తీతి కేమందిన్నతమపాస్తమితినిమగ్నః | ఏవంనాస్తి
త్వపక్షస్యపరాస్తత్వాదస్తీత్వమభ్యుపగమ్యానుమానేనధ్వనేపార్థక్యం
పరిహాతుమాహ- నన్విత్యాదినా| ఏవమన్వయముక్త్యావ్యతిరేక మాహ
తదితి| తేభ్యోగుణాలంకారేభ్యోవ్యతిరేకేభిదే- అయమర్థః- యథాగు
ణాలంకారవ్యతిరిక్తానామవిమృష్టవిధేయాంశాదిదోషాణాంచారుతాహే
తుత్వంనాస్తీతథాతద్వ్యతిరేకేధ్వనేరపిచారుతాహేతుతామాభూదేవే
తి- తతశ్చారుతాహేతోద్ధ్వనేరపిగుణేష్వలంకారేషు వాంతర్భావ ఏవే

షేధేప్రతీతివ్యాఘాతః|నన్వస్తీర్వనిః, సతుగుణాలంకారాం
తర్భావఏవ, ఉపమాదివచ్చరుతాహేతుత్వాత్, తద్వ్యతి
రేకేఽవిమృష్టవిధేయాంశాదివచ్చరుతాహేతురపిసన్యాత్.
నచరీతివృత్తీనామివ గుణాలంకారవ్యతిరేకేపి తస్యచారుతా
హేతుతా కింసన్యాదితివాచ్యం రీతీనాంగుణేషువృత్తీనాం శ
బ్దాలంకారేష్వంతర్భావాదితిచేన్నైవ|అలంకారస్యైవహేచా

లిఖావః-ననుగుణాలంకారవ్యతిరిక్తానాం రీతీనాంవృత్తీనాంచయథాచారు
తాహేతుత్వమభ్యుపగతంతథాతద్వ్యతిరిక్తస్యధ్వనేరపిచారుతాహేతు
తాస్యాదేవేత్యాశంక్యధ్వనేర్గుణాలంకారాంతర్భావదాధ్యాపాదనాయ
తాసాంతాసాంచితద్వ్యతిరేకంవార్యయతి-నచేతి- తస్మాదేవమాహ-
రీతీనామితి- రీతీనాంవత్సయమాణలక్షణానాంవైదర్భ్యాదీనాం-గుణేషు
క్తలక్షణేషునూఢుర్యాదిషు- వృత్తీనాంవత్సయమాణలక్షణానాంకైశిక్యా
దీనాం-శబ్దాలంకారేషుక్తలక్షణేషువృత్త్యనుప్రసాదిషు- అయంభా
వః- రీతయోవృత్తయశ్చైవగుణాలంకారమూర్తయశ్చితివత్సయమాణత్వా
త్తాసానుభూయానామపి యథాగుణాలంకారాంతర్భావస్తద్ధ్వన్వనేరపి
తదంతర్భావేవ-అన్యథాతస్యచారుతాహేతుత్వమేవసన్యాదితి- పరిహా
రితి నైవమితి-అలంకారస్యైవేతి-అవధారణార్థమాహ- నాలంకార్యస్యే

స్వీత్యతానా-నాపీతిత్ర సదృష్టాంతం హేతుముపపాదయతి- లోకే
హీత్యాదినా-ధ్వనేః ప్రతీతేరిత్యంతేన-తస్మాన్నాపీతమష్టత్తితి-పూర్వే
ణసంబంధః-మాస్తుతమష్టత్తిరపిక్వచివన్వయవ్యతిరేకాభ్యామపివ్యాప్తి
శ్రవణాదత్యాగి తాభ్యామేవతన్నిశ్చయో స్వీత్యాశంక్యపరిహరతి- న
న్నిత్యాదినా-కృత్తికాయాఉదయేనతిరోహిణ్యాసన్తివన్న్రిత్యాసత్తావి
వ-అయంభావః - కృత్తికోదితాఅద్యైవరోహిణ్యుదేవ్యతీత్యత్రతాదా
న్న్యతమష్టత్వభావేపియథాకృత్తికోదయరోహిణ్యాసన్త్యైరన్వయవ్య
తిరేకాభ్యాంవ్యాప్తిరభ్యపగతాతతై వాత్యాగి తాభ్యామేవవ్యాప్తిరంగీ
క్రియతామితి నవాచ్యమితి-కుతశ్చత్యసలహ- ధ్వనీతి- ధ్వనిశ్చశబ్దార్థశ్చత
యోః-తత్యాగి హేతుమాహ-అవ్యంగ్యస్థలగతి-అయంభావః * స్వచ్ఛం

శబ్దార్థాతిరస్కృత్యధ్వనేః ప్రతీయమానత్వాత్ । నాప్యత్రత
మష్టత్తిః । లోకేహిసాధనాభిమతోధూమస్సజనకం సా
ధ్యాభిసతంవహ్నింగమయతి । ననైవంప్రకృతే । సాధ్యాభి
మతార్థస్వేసాధనాభిమతశ్శబ్దార్థోవాససముత్పన్నః । యేన
తంగమయతః । ప్రత్యుతశ్శబ్దార్థసద్భావానం తరమేవధ్వనేః
ప్రతీతేః । ననుకృత్తికోదయరోహిణ్యాసన్తి వచన్వయవ్యతిరే
కాభ్యామేవతాదాన్న్యతమష్టత్వీఅనపేక్ష్యవ్యాప్తినిశ్చయో
స్వీతిచేన్న । ధ్వనిశబ్దార్థయోరన్వయవ్యతిరేకాభావాత్ ।
అవ్యంగ్యస్థలేవ్యభిచారాత్ । కెచిద్ధ్వనిమభిధేయమభిదధుః ।

దోషులదచ్చకచ్చకుహరచ్చాతేతరాంబుచ్చటా మూర్ఛన్మోహవహ్ని
హర్షవిహితస్నానాహ్నికాహ్నియవః । భిద్యాచుద్యమదాదగ్గురదరీదీ
ష్టుదరిర్రుమద్రోహూద్రోక మహూర్షి మేదుగ మదామందాకినీ
మందతామిత్యాదిదిత్రీకావ్యానాం శబ్దార్థసద్భావే ప్యవ్యంగ్యత్వాద్ధ్వ
నిశబ్దార్థయోరన్వయవ్యతిరేకాసంభవేన తాభ్యామేవవ్యాప్తి నిశ్చయో
స్వీత్యవిచారి తాభిధానమితి- తస్మాద్వ్యాప్తిమూలానాంతాదాత్మ్యాదీ
నామసంభవేనధ్వనేరనుమానరూపత్వమపాస్తమితిబోధ్యం॥ ఏవంధ్వనే
రనుమానరూపత్వమపాకృత్యాభిధేయత్వమంగీకుర్వతాంమతమపాకర్తు
మాహ- కేచిదితి-పరిహరతి-తదితి- తత్ అభిధేయత్వాభిధానం-కుతశ్చత్య

తదహ-అభిహితేతి-అభిహితాన్వయపక్షే-భాట్టమతే-తదసంభవాత్ అభి
 థాయాన్వయసంభవాత్-తన్నతేతదసంభవమేవప్రతిపాదయతి- తథాహీ-
 త్యాదినా-సాచేతి-విశేషణాన్వయక్రీనామిశ్యం:-కుతశ్చతదహ-అనం
 త్యాదితి-అనంత్యాద్యానుభూత్యే-వ్యభిచారాచ్యేతి-ఇతరవ్యక్తాగోప్యవ
 హారదర్శనేనేతిభావ:- పతదభిధాతరంగే-కింసర్వాసున్వయక్రీషుణ్ణతైకదేశ
 ఇత్యత్ర వ్యాఖ్యాతం-కింత్వితి - సామాన్యరూపాణామథానాం-విశేష్యం
 నాభిధాగచ్ఛేత్ క్షీణశక్తిర్విశేషణఇత్యుక్తత్వాజ్ఞాతస్వరూపాణామేవే
 తివాచ్యం-సంతుసామాన్యరూపావివాధాఃతద్వాచకత్వంకుత్యేత్యత్రా

తదయం క్తం। అభిహితాన్వయపక్షే తావత్తదసంభవాత్। త
 థాహి। అభిధాహిసంకేతపూర్వికా। సాచనవిశేషణాం। ఆ
 నంత్యాద్యవ్యభిచారాచ్చ। కింతుసామాన్యరూపాణామేవా
 థానామితివాచ్యం। తేహించనవద్దేషుసంకేతః। తేహంనిర్ధ
 కత్వాత్। నాపివాక్యే। వాక్యవాక్యార్థయోరనియతరూప
 త్యాత్। అతఃపదేష్వేవసంకేతః। సంకేతితైశ్చపదైరర్థాభి
 ధీయంతే। అభిహితైశ్చపదార్థైరాకాంతౌచివశాశ్చకలపదా
 థానురక్తఃప్రమాణాంతరాగోచరఃప్రాగనిష్పన్నస్సంసర్గ
 రూపోవాక్యార్థఃప్రతిపాద్యతే। ఏవంచయానిపదాన్యవిశిష్ట
 రూపస్వస్వపద్ధాథమాత్రాభిధాయకానిస్వాభిహితపదార్థా
 నురక్తమపి విశిష్టరూపవాక్యార్థమభిధాతుంనశేకుస్తానికథమ
 థాంతరభూతమత్యంతవిప్రకృష్టంధ్వనిరూపమర్థమభిదధీరన్।

హ-తేహామితి-తేహామథానామిశ్యం:- చస్త్యం:- తత్రహేతుమా
 హ-తేహామితి-తేహంచద్దానాం-అభిహితై రితి-ఆకాంతౌచివశాత్-యో
 గ్యతాసన్నిధిపదేశస్థానః- సకలపదార్థేషునురక్తోనుబద్ధః- అస్తుకింత
 తత్త్వత్రాహ-ఏవంచేతి-స్వైః పదైరభిహితాయేపదార్థాస్తేవనురక్త
 మపి-అవ్యవహితత్వమపిశబ్దార్థః-విశిష్టరూపోయోవాక్యార్థత్వం- అభ్యా
 తంసావ్యయకారకవిశేషణంవాక్యమితిపదార్థజాతస్వైవ వాక్యార్థత్వా
 ద్విశిష్టరూపత్వంతస్య-తానీతి-కథమభిదధీరన్-వాభిదధీరన్నిత్యం:- త
 త్రహేతుమాహ-అసంకేతితార్థస్యేతి-అసంకేతోహ్నిధ్వనిరూపో ర్థస్త

స్వ-అయంభావః-పదానాంవిశిష్టధ్వనిరూపాగ్ధాభిధాయకత్వోక్తా ఘటా
దిశబ్దానాంపటాదిరూపాగ్ధాభిధాయకత్వరూపాతిప్రసంగా త్రేషాం తద
నభిధానముదితమేవేతి-తర్హి వాక్యస్యతదభిధాయకత్వ మభ్యుపగమ్యతా
మిత్యత్రాహ-వాక్యస్యేతి - అయంభావః-శక్తంపదమిత్యభియుక్తోక్తేః
దేష్వేవవాచకత్వశక్తీః-అన్యథాత్వపరిధాంతాపత్యైర్వాక్యస్యాపితదభి
ధాయకత్వమనుపపన్నమేవేతి-ప్రతిజ్ఞాతార్థంప్రతిపాదయతి-తతఃశతి -
కథమభిషిచ్యేత-ధ్వనిరభిధేయశ్చితకథముచ్యేతేత్యర్థః- ఏవంభాష్టమతే
ధ్వనేరభిధేయత్వంపరిహృత్యప్రాభాకరమతేపిపరిహర్తూమాహ - అస్మి
తేతి-అస్మితాభిధానవాదేప్రాభాకరమతేపి పదస్యపదార్థాంతరాస్యితే

అసంకేతితార్థస్యాభిధానేతిప్రసంగా ద్వాక్యస్య వాఽభి
ధాయకత్వాభిధానేపరిధాంతాపత్యైశ్చ । తతోధ్వనిఃకథమ
భిధేయతాసామ్రాజ్యేభిషిచ్యేత । అస్మితాభిధానవాదేపి
ధ్వనిరనభిధేయఏవ-తథాహి-గామానయంత్యాదివాక్యముత్త
మవృద్ధప్రయుక్తమాకన్యమధ్యమవృద్ధస్తదనురూపంచేష్టతే ।
బాలస్తుతస్వశ్యన్ననేనాస్మాద్వాక్యాదయమగ్ధోఽవగతశ్చితి గ
వానయనరూపయాచేష్టయాఽనుమిమీతే । తతస్తదన్యథానుపప
త్యైఽఖండస్యవాక్యార్థస్యాఖండమేవ వాక్యంవాచకమితిత
యోర్వాచ్యవాచకభావసంబంధంశ్చినుతే । ఏవంతస్రవ్య
స్మిన్నోఽనంతరం గాంబధానేత్యాదివాక్యప్రియోగే ఆవా
పోద్వాపాభ్యాంతస్యతస్యశబ్దస్యతంతమర్థమవధారయతి ।

స్వాధేశక్తీంపదతోమతేపీతియావత్ - తస్యానభిధేయత్వమేత్రప్రతిపాద
యతి-తథాహి-త్యాదినా-బాలస్త్వీతి-బాలోవ్యుత్పిపిత్తుః-తతఃశతి- తతో
నంతరం-తదన్యథానుపపత్యై-తస్యావాక్యార్థావగతేః-అన్యథానుపపత్యై
సంబంధంవివాతస్యవాక్యస్య తాదృగర్థ ప్రతీతిజనకత్వానుపపత్తిరూ
పాగ్ధాపత్యైత్యర్థః-ఏవమితి-ఆవాపోనితేషః-ఉద్వాపోనిరసనం - తా
భ్యాం-అవధారయతిశ్చిన్నోతి-అయంభావః-చైత్రగామానయ దేవదత్తా
శ్వవానయ-దేవదత్తగాంబధానేతి వాక్యానాం ప్రయోగేదేవదత్త పద
స్థానేచైత్రపదస్యావాచఃదేవదత్తపదస్యోద్వాపః- గోపదస్థానేలశ్వపద

స్వావాపఃగోపదస్యోద్వాపః-ఆనయపదస్థానేబధాన పదస్వావాపఃఆనయ
పదస్యోద్వాపః-ఎవంక్రమేణావాపోద్వాపాభ్యాంతస్యతస్య గవాదిపద
స్వానయనాదీతరాన్నితేతత్తదగ్ధేశక్తింగృహ్ణతీతి-ఏవమితి- అన్వయస్యతి
రేకాభ్యాంఅన్వయేనవ్యతిరేకేణవా-ప్రవృత్తినివృత్త్యన్యతరపరస్యవాక్య
వైవస్వప్రయోగయోగ్యత్వం- అథప్రతీత్యనుపయోగాన్నపదస్యేత్యవ
ధారణార్థః - తస్మాద్దైత్యః - అన్వితేరానయనాది పదాధ్ధాంతర్యా
తైఃపదార్థైర్గవాదిపదార్థైః - అన్యోన్య విశిష్టా ఇతరాన్వయ విశిష్టా య
పదార్థా స్తదూక్రిహేవాక్యార్థ ఏవవాక్యేనాభిధీయతే - పాథాక్యే
సపదార్థేషు శక్తిగ్రహేభానాన్న పదార్థానాం వైశిష్ట్య రూప ఇత్య
వధారణార్థః - ప్రతిజ్ఞాతార్థః ప్రతిపాదయతి ఏవంచేతి-తదసంకే
తతత్వేతి- తస్యపదార్థస్యా సంకేతతత్వ రూపేణాపరాధేసంకేత

ఏవమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనక వై
వవాక్యస్యప్రయోగయోగ్యత్వాద్వాక్యంతర్గతానామేవ
పదానామాకాంతూదివశాదన్వితైఃపదార్థైరన్వయంగతానా
మేవసంకేతవిషయత్వ మిత్యన్యోన్యవిశిష్టపదార్థరూప ఏవవా
క్యార్థోవాక్యేనాభిధీయతే। ఏవంచతదసంకేతత్వా పరాధే
సస్యవాచ్యాంతర్గతమపి పదార్థమభిధాతుంనాక్షమిష్టతాదృ
శంవాక్యంకథమగ్ధాంతరభూతమతివిప్రకృప్తం ధ్వనిరూపపదార్థ

త్వాభావేనస్యస్త్రిన్వాక్యే యేవాచ్యాః పదార్థాస్తేషామంతర్గతం మ
ధ్యస్థంపదార్థమవ్యభిధాతుంనాక్షమిష్టనశశాక-అత్రవాక్యమితిక్ర
పదస్యావకాశః-తాదృశమితి-కథమభిదధీత - అభిధాతుఃనశక్నుయాదిత్య
ర్థః - తస్మాదభిహితాన్వయపక్షఇవాన్వితాభిధానమతేపిధ్వనిరసభిధే
యపవేతిఫలితార్థః-ప్రతిపాదితందమమ్మటపాదైః-యేషామహః - శబ్ద
సృష్టాభిధేయాంశ్చప్రత్యక్షేణాత్రపశ్యతి । శోక్రితుశ్చప్రతిపన్నత్వమను
మానేనచేష్టయాఅన్యథానుపపత్త్యాతుబుద్ధ్యేచ్ఛక్తిం ద్వయాత్మికాం॥ అ
గ్ధాపత్త్యవబుద్ధ్యేన సంబంధంతిప్రమాణకమితి ప్రతిపాదితదిశాదేవద
త్తగామానయేత్సుస్తమవృద్ధవాక్యప్రయోగేదేశాద్దేశాంతరంసాస్మా
దిమంతమథామధ్యమ వృద్ధేనయతి సత్యనేనాస్మాద్వాక్యాదేవం విహ

ర్థః ప్రతిపన్నతతి తచ్చేష్టయానుమాయతయోరఖండవాక్యవాక్యార్థ-
యోరథాపత్యైవాచ్యవాచకభావలక్షణసంబంధమవభార్యబాలస్త్ర-
పుష్కత్యతే-పరతలైత్రగామానయదేవదత్తాశ్వమానయదేవదత్తగా-
బధానేత్యాదివాక్యప్రయోగేఆవాపోద్వాపాభ్యాంతస్యతస్యశబ్దస్యతం
తమథావవధారయితీస్యస్వయస్యతీరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినివృత్తి కారివా-
క్యమేవ ప్రయోగయోగ్యమితివాక్యస్థితానామేవపదానామన్వితైః పదా-
ర్థైర్వైతానామేవసంకతోగృహ్యతఇతి విశిష్టావివపదాగ్ధావాక్యార్థోన ప-
దాగ్ధానాంవైశిష్ట్యం- యద్యపివాక్యాంతరప్రయుజ్యమానాస్యపి ప్రశ్న-
భిజ్ఞాప్రత్యయనతాన్యేవైతానిపదాఃకీనిశ్చేయంత ఇతిపదాగ్ధాంతర మా-
త్రేణాన్వితఃపదార్థస్సంకెతగోచరః-తథాపిసామాన్యాచ్ఛాదితవిశేషరూ-
పపవాసాప్రతిపద్యతే- వ్యతిషక్తానాంపదాగ్ధానాంతభాభూతత్వాదిత్య-
న్వితాభిధానవాదినః- తేషామపిమతేసామాన్యాచ్ఛాదితవిశేషరూపః ప-
దార్థస్సంకెతవిషయిత్యతిపిశేషభూతోవాక్యార్థాంతగతోఽసంకెతి
మభినదీత|కెచనసోయమిషోరివద్ధిర్ద్విద్ధి రోవ్యాపార ఇతివ
ఁంతశ్శబ్దశ్రవణసంసంతరంయవానః ప్రలీయతేతావాన
ప్యభిధాగోచరివివేత్యాహుః| తదప్యయక్తం| పుత్రస్తేజాత

శత్యాదవాద్యవయత్రపదార్థఃప్రతిపద్యతే- తత్రగూరేంద్రాంతరభూ-
తస్యనిశ్చేషమ్యుతచం దనమిత్యాదావిధ్యాదేచ్ఛరాప్త - అన్వితోర్థోభిహీ-
తాన్వయ - పదాగ్ధాంతరమాత్రాన్విత స్త్వన్వితాభిధానే - అన్వితవిశే-
ష స్త్వవాచ్యవివేత్యుభయమత్యేవదాథావపవాక్యార్థ-ఇతి - వివంచ-
న్వసేభిధేయత్వకథాస్వప్నేప్యసంగతేతిభావః - ననుమాత్తధ్వనేస్సా-
క్షాదిభిధేయగ్నంపరంపరయావ్యభిధావిషయత్వమస్యైవేతి వదతాంకే-
పాంచిత్తలింప్రతిపాదయతి- కెచనేతి- కెచనభట్టలోల్లటప్రభృతయః -
సోయంశబ్దవ్యాపారః- ఇషోర్వ్యాపారఇవ-ద్వీర్ద్విత్తరఇతి వదంతస్సం-
గః- అయంభావః- అకణ్ఠాంతమాకృష్యవిముక్తస్సాన్వయకొయతై కెనైవ
వేగేనవమఃశ్చేదమురోవిభేదఃప్రాణావహరణంచకరోతితథాసకృత్ప్ర-
యక్తశ్శబ్దోవ్యేకేనైవవ్యాపారేణస్వాగ్ధప్రతిపత్తిమగ్ధాంతరప్రతీతించ-
జనయతీతి - యత్పరశ్శబ్దస్సశబ్దార్థఇతిచద్వనేరవ్యభిధావిషయత్వమస్యై

శేతి-పరిహరతి-తదవీతి-తత్ర హేతుముపపాదయతి- పుత్రశత్రు-
 సాదీనాం- రోమాంచమండహాసాదయతదీశబ్ధార్థః- అనిష్టాంతరమప్య
 త్యాహ-గంగాయామితి-గమయతి-తస్మాదితి-తస్మాత్-అనపహ్నవనీయ
 త్వాపరిహార్యత్వవిలక్షణత్వావశ్యకత్వాదికారణకలాపాదిత్యర్థః- ఏవం
 ధ్వనే- పార్థక్యేనాస్తిత్వంప్రతిపాద్యతంభజతే-సోయమితి- ఆదావితి-
 ఆనంతరంబహునాంభేదానాంవిత్త్యుమాణత్వాదితిభావః- లక్షణామూల
 ఇతి-లక్షణామూలంయస్యసత్యోక్తిః! లక్షణామూలస్యాభిధానమాహః-

ఇత్యుక్తజనకగతత్వేనప్రతీయమానానాం ముఖవికాసాదీనా
 మప్యభిధేయత్వాపాతాత్ గంగాయాం ఘోషఇత్యాదౌప్ర
 తీయమానంతీరాధికరణత్వ మప్యభిధావిషయవేతి లక్షణా
 ఛేదప్రసంగాచ్చ! తస్మాదస్తిధ్వనిః! సపవకావ్యాత్మాసో
 యంధ్వనిరాదౌద్వందః! లక్షణామూలోభిధామూలశ్చేతి |
 తత్రాద్యవివాపివక్షితవాచ్యఇత్యవ్యతే | లక్షణాయావా
 చ్యబాధాపురస్కారప్రవృత్తితయావాచ్యస్యా వివక్షితత్వా
 త్ | ద్వితీయేవక్షితమన్యపరంవ్యంగ్యనిష్ఠంవాచ్యంయస్మిన్ని
 తివివక్షితాన్యపరవాచ్యసంజ్ఞానివేశ్యవ్యవహరంతితత్రాభి
 ధాయావాచ్యాగ్ధబాధాభావాత్ | అవివక్షితవాచ్యోన్యథాం
 తరసంక్రమితవాచ్యోన్యతఃపరస్కృతవాచ్యశ్చేద్యవిధః |
 తత్రాద్యే వాచ్యోన్యఃప్రమాణాంతరవిరోధాభావేనోపపద్య
 మానోప్యపయోగాభావరూప బాధావిధస్సన్వయం జనన్యా
 పారరూపసహకారిప్రభావేనాగ్ధాంతరసంక్రమతీత్యయమే

తత్రేతి- అవివక్షితంవాచ్యంయత్రసోఽవివక్షితవాచ్యః-తత్ర హేతుమా
 హ-లక్షణాయాఇతి- అభిధామూలస్యాప్యన్వగ్ధాభిధానతాందర్భయతి -
 ద్వితీయఇతి- వ్యవహరంతి-ఆలంకారికాఇతిశేషః- తత్రాపి హేతుమాహ-
 తత్రేతి-అవివక్షితవాచ్యంవిభజతే-అవివక్షితవాచ్యోపీతి- అపిస్సముచ్చ
 యార్థః- వాచ్యాగ్ధస్యానుపయోగేఅగ్ధాంతరసంక్రమణం-అనుపపత్తౌతు
 తిరస్కృతిః అగ్ధాంతరసంక్రమితవాచ్యే వాచ్యస్యానుపయోక్తత్వాదజ
 హల్లక్షణామూలత్వం - అన్యంతరిరస్కృతవాచ్యేతువాచ్యస్యానుపప

ర్థః ప్రజ్ఞివాల్మీకిణా మూలత్వంచేతివివేకః ౧, పదగతమథాంతరసంక్ర
 నానాచ్యవ్యనిముదాహరతి-ఏకేనేతి-పూర్వేపూర్వకాతే - పూర్వాది
 భ్యోనవభ్యోవేతివైకల్పికస్సర్వనామసంజ్ఞాభావః-దై తేయా రాక్షసాః॥
 'రామస్సరాసురదురానదదుగ్ధవర్తీ' త్యాదిమతత్రతత్రకవినైవదైత్యప
 ర్థాయపదానాంరాక్షసవరత్వేనవ్రయుక్తత్వాత్-శిష్టంస్పష్టం॥ యోజ
 యతి-అత్రేతి॥ సురాసురదుగ్ధయత్వాదిగుణవిశిష్టత్వంలత్యార్థః- సరవాస
 రాద్యతిదుగ్ధయత్వంవ్యంగ్యమితిబోధ్యం- లక్షణాబీజభూతమనువయోగం

వాధాంతరసంక్రమితవాచ్యవ్యనిర్మిత్యవ్యతే । ఆయంచద్వివి
 ధః । పదగతోవాక్యగతశ్చేతి ౧, పదగతోయథా ॥ ఏకేనైవస
 హస్రశోభుజబలాత్సర్వేపిపూర్వేమయాదై తేయాఃఖరదూ
 వణప్రభృతయోనిర్బూలమున్నూలితాః । ఏవంగర్వమఖర్వ
 మావహాసికిం రామైషసంత్యజ్యతాం సత్వంసంప్రతి సంగ
 రాంగణముఖేపీక్షుస్వమాంరావణం ॥ అత్రరావణపదంసకల
 సురాసురదుగ్ధయత్వాది తద్గతగుణయోగంలక్షయన్నరవా
 సరాద్యైరల్పసారై రతిదుగ్ధయత్వంధ్వనయతి । ప్రసిద్ధతయా
 చప్రకృతేరావణేపునరపిరావణతోక్త్యానాథవిశేషలాభఇ
 త్యనువయోగోముఖ్యార్థబాధః । గుణానాంచతత్సమవాయి
 త్వాత్సమవాయస్సంబంధః ॥౧॥ వాక్యగతోయథా ॥ కుప్య
 తు-ల్పాంతకాళీపతినిటలతటప్రస్ఫురచ్ఛయురంతర్నిర్వహీకరం
 ధ్రీఘారజ్వలనకణగణాటోపకీలాకులాని । శస్త్రాన్యస్త్రానిశ
 స్త్రాన్యోపితవబహుశస్సంతుకింతుబ్రువేహంరామే సంగ్రా
 వభీమేదశముఖనపురావర్ధసేస్పర్ధసేచేత్ ॥ ఇదంవిభీషణవ

దశయతి- ప్రసిద్ధతయేతి-వాచ్యలక్ష్యయోస్సంబంధమాహ- గుణానా
 మితి॥౧॥ వాక్యగతమదాహరతి-కుప్యతి॥ కుప్యతఃకల్పాంతకాళీపతేర్ని
 టలతటేప్రస్ఫురతశ్చయుమంతర్నిర్వహ్యాగానిర్వతాముత్పతతాం సీరం
 ధ్రీఘారజ్వలనస్యకణగణానాంస్ఫులింగోతు-రాణామాటోప ఇవాటో
 పోయాసాంతాభిస్త్రానికీలాభిర్ద్వాలాభిరాకులానివ్యాప్తాని- శస్త్రా
 నిప్రశస్త్రాని-అస్త్రాన్యోగ్నయాదీని-రామేవిషయేస్పర్ధసేచేన్నపురావర్ధ

సేనపద్మిన్యసే-యావత్పురాపాతయోర్లడితిభవిష్యద్ధైలక్ష్మీయోజయ
తి-అత్రేత్యాదిసా॥౨॥ద్వితీయోపిద్వవిధశ్చత్యాహ-అత్యంతతిరస్కృతవా
చ్యోపీతి-పూర్వపదద్ధాంతరసంక్రమితవాచ్యత్యవ॥పదగతముదాహరతి -

చనం॥ అత్రవత్ప్రతివచనాదికముపదేశాదిరూపతయాపరిణమ
న్యాయాయదుచ్యతేతత్సర్వముపదేశంజానీషీతి వినయాధా
నాదికంధ్వనయతి । తేనాయంలక్షణామూలౌఽద్ధాంతరసం
మితవాచ్యత్యుచ్యతే॥ అత్రవచనాదికంలక్షకం । ఉపదేశో
లక్ష్యః । సామాన్యవిశేషభావస్సంబంధః । అనుపయోగోము
ఖ్యార్థభావః । అనుపయోగశ్చవక్తుర్వచనాదేవతద్వక్తృత్వా
వగమాత్పునర్బువశ్చత్యుక్త్యానకోవ్యపూర్వాథలాభ ఇత్యే
వంరూపః । ప్రయోజనంచవినయాధానాదికం ॥౨॥ అత్యంత
తిరస్కృతవాచ్యోపిపూర్వపద్ధివిధః । తత్రపదగతోయథా॥
మమైవవ్యాయోగే ॥ తద్ధాటితీప్రఘోటిఖురపుటపటలీపాటి
తత్త్వైతలోద్యద్ధాలీపాలీభిరజ్ఞానపదిచుకుకీతేతస్మిన్తా పాన
లేన॥ సైన్యాంభోధౌచదగ్ధేక్షయమయతిభయాచ్ఛాభిమానాం
బురాశౌపాప్రిక్షుత్తద్దయాభింసుతనువిగళితోఽప్లవంసప్రచే
తాః॥అత్రచుకుకీతపదంహస్తత్యతీయభాగమేయత్వరూపస్యా
ర్థస్యానుపపద్యమానతయాతత్పరిత్యాగేనాభిగాంభీర్యస్య
న్యూన్యతాంలక్షయధూల్వోస్తతోధికతరత్వేవిశ్రామ్యతీత్య
యమత్యంతతిరస్కృతవాచ్యధ్వనిత్యుచ్యతే ॥౩॥ యథా
వా॥ వీరశ్రీరఘురామభాస్రభవతోధాటిసమాటికనేభేరీభూ
రివిరావడంబరభరైరాఖండలశ్రీశ్చిరాత్ । నిద్రాణాయదజా
గరీశ్రమచితంపైతేయభూతిశ్చిరాచున్నిద్రాకథమాశుముద్ర
ణమగాదక్షుద్రాన్ద్రాకృతం ॥ అత్రనిద్రాజాగరయోశ్చేత
నధర్మయోరచేతనసురాసురవిభూత్యోరసుపపద్యమానతయా
బాధేతత్కార్యంసంకుచితత్వమసంకుచితత్వంచలక్ష్యతే ।

తద్ధాటితి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్॥యోజయతి-అత్రేతి॥చుకుకీప్రస్ఫుటాభాం
డశ్చతిరత్నమాలా-సుగమమన్యత్ ॥౩॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-వీరశ్రీ

రమురామేతి-వ్యాఖ్యాతమిదం॥యోజయతి-అత్రేత్యాదినా ॥౪॥ వాక్య
గతముదాహరణి-హేలేతి- వానరాణాంసార్వభౌమస్తస్యపదవీం - అని
ష్పాదితంకీచిదపినాస్తి - సర్వమపిత్వయానిష్పాదితమేవేత్యథాః - అ
త్రాత్మంతతిరస్కృతవాచ్యత్వందర్శయతి - అనేనేత్యాదినాబోధ్య తథ
న్యంతేన అశ్రవ్యంగ్యస్యవస్తురూపతై వేత్యాహ-అత్రేతివస్తుమాత్రమి
తి-జహదజహల్లక్షణయోర్వ్యంగ్యవస్తుమాత్రంభవతి- తచ్చన్యజహ

తాఖ్యాంచసకలమరాసురరక్షణశిక్షణేవ్యజ్యేతే ॥౪॥ అన్యం
తతిరస్కృతవాచ్యోద్వనిర్వాక్యేయథా॥ హేలోన్నాతితవా
లినారఘవతేరేకేనదివ్యేషుణాదత్తాంవానరాసార్వభౌమపద
వీంలభ్యాన్యతోదగ్గభాం॥ భోసుగ్రీవమదాంధతాంగతవతా
రామస్యకార్యంత్వయానానిష్పాదితమస్తికించిదపితద్రామా
త్కుతస్తేభయం॥ ఇదలక్ష్యణవచనం॥ అనేననవీనశ్రీమదాం
ధేనభవతాప్రతిశ్చుతపూర్వం సీతాస్వేషణాదికం రామకా
ర్యంకించిదపినసర్వత్రిమితి సుగ్రీవకృతావజ్ఞా విపరీతలక్షణ
యాబోధ్యతే॥ అకించితగ్రంప్రతిసర్వకార్యకరణవచనస్యా
త్వంతతిరస్కృతవాచ్యాగ్ధత్వాస్తుఖ్యాగ్ధబాధః॥ విరోధస్సం
బంధః॥సుగ్రీవావరాధాదికంప్రయోజనంధ్వస్యతే॥ అశ్రవ
స్తుమాత్రంవ్యంగ్యంనాలంకారాది॥ అశ్రులక్షణామూలవ్యం
జనాయాంలక్షణప్రయోజనత్వేనఖిలువ్యంగ్యమున్నేయం॥
ప్రయోజనంచక్వచిస్తుఖ్యాథాస్యాన్యస్యవాధర్మోభవతి॥ త
తోధర్మాదికమేవ॥ నకదాచిదపువమాదికంముఖ్యాగ్ధస్యాన్య
స్యవాధర్మోభవతి॥ తతోలక్షణామూలవ్యంగ్యంవస్తుమాత్ర
మేవనాలంకారాదీతియ్యుక్తముత్పశ్యామః॥ తదేవనువివక్షిత

యత్తమేవ-అన్యథాలక్షణాయావవానుపాదేయత్వప్రసంగాత్-ఉక్తం
చమస్తుటపాదైః యస్యప్రతీతిమాధాతుంలక్షణాసముపాస్యతే ఫలే
శబ్దైకగమ్యేత్రవ్యంజనాన్నాపరాక్రియేతి - జాతిగుణాదిరూపాధోభావ
స్తు-తదేవవిచ్ఛిత్తివిశేషయుక్తమలంకారఇతివేకః॥ ఉక్తమథాఃవిశద
యితి-అత్రేత్యాదినా యత్తముత్పశ్యామఇత్యంతేన॥తదేవమితి-లక్షణా

మూలం యస్య తల్లక్షణా మూలం తాదృశం వ్యంగ్యం యస్మిన్ స్వతః క్తః ॥
 ౫॥ ఏవం లక్షణా మూలం చ తుర్విధం నిరూప్యా భిధా మూలం భజతే- అభి
 ధా మూల ఇతి- అవివక్షిత వాచ్యవదిత్యపి శబ్దార్థః- ద్వైవిధ్యం ప్రతిపాదయ
 తి- అసంలక్ష్యేతి- యత్ర వ్యంజకస్య విభావాదేర్వ్యంగ్యస్య రసాదేశ్వస
 న్నపి క్రమోనిశితసూచ్యా శతపత్రపత్రశతవేధవదాశుభావిత్యాన్నసం
 త్యతే సోఽసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః - సంలక్ష్యస్సు టసంవేద్యః క్రమో
 వ్యంగ్యవ్యంజకయోర్యత్ర ససంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః- తత్రేతి- రసాదిః-
 భావాదిరాదిశబ్దార్థః- అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్య రసాదిధ్వనిత్వే సన్న
 తిమాహ- రసభావేతి- రసో వత్క్యమాణు తుణశ్శృంఘారాదిః- భావోదేవా
 దివిషయారంభవ్యంజితానిర్వేదాదయశ్చ- తథాచోక్తం ముచ్చటపాడైః-

వాచ్యో లక్షణా మూలవ్యంగ్యశ్చ తుర్విధోపనిరూపితః ॥ ౫॥ అ
 భిధా మూలో వివక్షితాన్యపరవాచ్యోపి ద్వైవిధః । అసంలక్ష్య
 క్రమవ్యంగ్యస్సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యశ్చైతి । తత్రాద్యోరసా
 దిః । తస్య విభావానుభావాద్యధీనతయా విద్యమానోపి క్రమ
 శ్చ తపత్రపత్రశతవేధవన్నసంలక్ష్యత ఇత్యసంలక్ష్యక్రమ ఇ
 త్యవ్యతే । తదుక్తం శృంఘారతిలకే-“రసభావతదాభాసభా
 వశాంత్యాదిరక్రమః । భిన్నోరసాద్యలంకారాదలంకార్యత
 యాస్థితో” ఇతి । తమిమంసావాంతరభేదం రసతరంగే నిరూప
 యిష్యామః । సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్త్రైవిధః । శబ్దశక్తిమూ

‘రతిదేవాదివిషయావ్యభిచారీతథాంజితః । భావః ప్రోక్త’ ఇతి- తయోరా
 భాసోరసాభాసోభావాభాసశ్చ- భావశాంతిర్భావస్య ప్రశామ్యదవస్థా-
 భావోదయభావసంధిభావశబలతా ఆదిశబ్దార్థః- అక్రమః- అసంలక్ష్య
 క్రమ ఇత్యర్థః । నాత్ర రసవదాద్యలంకారశంకాకార్యేత్యాహ- భిన్న ఇతి । త
 త్ర హేతుమాహ- అలంకార్యతయేతి- ప్రధానతయేత్యర్థః- రసాదీనామం
 గత్వ విచారత్వం- తదుక్తం ‘ప్రధానే న్యత్ర వాక్యాథేయత్వాంగం
 తురసాదయః । కావ్యే తస్మిన్నలంకారోరసాదిరితి మేవ తిరితి- తస్మిన్ సోపని
 రూప్యతామత్రేత్యతహ- తమిమమితి- బహువక్తవ్యత్వాదన్యత్రైవ రూప
 ణముపపన్నమేవేతి భావః- సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యం భజతే- సంలక్ష్యేతి-

త్రైవిధ్యం ప్రతిపాదయతి-శబ్దశక్తిమూలేతి-శబ్దశక్తిమూల మనురణనరూపమును స్యానశుల్యం చవ్యంగ్యం యస్మిత్సతథోక్తిః-ఘంటాదేః-ప్రథమస్వనానంతరభావీన్నిధస్వనో-నురణనం-తత్సాదృశ్యాత్సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్త్రైవిధోపయనురణనధ్వనిరిత్యుచ్యతే || తత్రపదగతంశబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యం వస్తుధ్వనిముదాహరతి || తవేతి || హేరాఘవతవభాణేనకలితమాకాశ్రీతం ద్విషతశ్శ్రోత్రీ-పదంబవాసప్థానం - శోణితవిశిష్టానిపురాణిశరీరాణియస్మిన్ స్తత్యథోక్తం-గృహేనాపరిగ్న్యహేదేహానగరే

లానురణన రూపవ్యంగ్యోర్ధశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్య ఉభయశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యశ్చేతి తత్రాద్యస్తావద్యవ్యభిమానవస్త్రలంకారభేదేనద్వివిధః | సోపిపదవాక్యగతత్యేనద్వివిధస్సౌచతుర్విధోభవతి | తత్రశబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోవస్తుధ్వనిఃపదేయథా || తవరాఘవభాణేనకలితం ద్విషతఃపదం | కథంశోణితపురంకథంనానలవేష్టితం || అత్రబాణపదంశబ్దశక్తివశాదప్రాక్రణికబాణాసురవృత్తాంతరూపం వస్తుధ్వనయతి | ౬ | యథావా||రామశరదించుశోభాసదనేవదనేధృతింగతాభవతః | అతిజీర్ణకాననాంతరపరిచయముచచ్చిరంగిరాందేవీ || ఇహబ్రహ్మసేనవాచకస్యకానపదస్య శక్త్యాఽప్రాక్రణికారణ్యప్రతీతేర్వాద్దేవతాయాఅనుచితస్థలావస్థానేనానుతాపరూపంవస్తువ్యజ్యతే||౭|| వాక్యేయథా||పంచత్వంత్రిదశనగైరవాపిఘా

చపురంపురితరత్నమాలా-తాదృగ్విధంకథంశభవతి-అనలవేష్టితం చకథంశభవతి- తవబాణప్రభావస్తథావిధఇతిభావః- అన్యత్రబాణాసురాధిష్ఠితంశోణితపురమితిపరిఘీకృతపావకమితిచపారాణికాః|| పదేధ్వనిందశయతి- అత్రేతి|| ౬|| ఉదాహరణాంతరమాహ- రామేతి|| ధృతింఘోర్యం- అతిజీర్ణోతివృక్షస్సచాశాకోబ్రహ్మచారిజీర్ణకస్తస్యాననాంతరే ముఖమధ్యేపరిచయం- అన్యత్రాతిజీర్ణంచతతాగనంచతస్యాంతరేపరిచయం|| అత్రాపిపదేధ్వనిందర్శయతి-ఇహేతి|| ౭||వాక్యగతంశబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యం వస్తుధ్వనిముదాహరతి- పంచత్వమితి|| త్రివిధము

లకలభీష్టానాం తా ధాన్యదతిసతి - త్రిదశసగై ర్జేవతరుభిఃపంచ
స్వంహృతిః సంభావితస్యచాకీర్తిర్నరణాదతిరిచ్యత' ఇత్యుక్తత్వాదితిభా
షః- పక్షేపంచత్వంసంఖ్యావిశేషః- సురాణాంసురిభిర్ధైనుః - ఘాసస్య
స్థూణస్యగ్రాసాథాన-పరాజితా స్త్రృణంవాఖావంతీతిభావః- చింతాయా
మిందుత్వాక్రీష్టదంపూర్వపదంతస్యపదపీంఢీతిం || వాక్యేవస్తుధ్వనివివృ
ణోతి- అత్రైతి || ౮ || పదగతంశబ్దశక్తిమూలమలంకారధ్వనిముదాహరతి

సగ్రాసార్థంసురసురభిర్వనాస్యచారీత్ । చింతాపాక్రీష్టద
పదవీమవాపచింతారత్నంశ్రీరఘులిలకేదదత్యభీష్టాః । అత్ర
రఘువతావనవరతాఖిలాభీష్టవిశ్రాణనధురంధరే కల్పతరుప్ర
భృతీనాంతాదృశీమద్దశాజాతేతి పంచర్వాదిశబ్దశక్త్యా వా
క్యేనద్యోత్యతే || ౮ || శబ్దశక్తిమూలానురణనయావన్యగో
లంకారధ్వనిఃపదేయథా || రామభక్తభవత్రైజః కిస్సోఽనుష
మతేపుమాః । యద్విధాయాంధకారాలిపరిభూతింవిజృంభ
తే || అత్రాంధకారాలిపరిభూతిపదేనలిమిరహరణ రూపవిష
యస్యారోప్యమాణాంధకరిపుపరిభవ రూపతయా పురుషమా
త్రమస్సహతారూపప్రకృతార్థోపయోగితాప్రతీతేః పరిణా
మాలంకారవ్యభిజ్యతే || ౯ || శబ్దశక్తిమూలానురణనరూప
వ్యంగ్యోలంకారధ్వనిర్వాక్యేయథా || అత్యన్తనయశోరాశిః
కృతసంరక్తతర్పణః । ఏకవీరోపతాపశ్చరామోరాజలిరాజ
ఘః || అత్రవాక్యస్యాసంబంధాద్ధాభిధాయకత్వదోషభియా
ప్రకృతాప్రకృతయోద్ధాశరధిరామజామదగ్న్యరావయో
రుపమానోపమేయభావకల్పనేనోపమాలంకారస్య వ్యభిజ్యమా
నత్వాద్వాక్యగతత్వం || ౧౦ || యథావా || అతిగీరధీవిలాసస్సిం

రామభద్రేతి || యత్రైజఃకర్తృ- అంధకారస్యాలిపరిభూతిం- అంధకారా
తేఃపరాభవంచ || యోజయతి - అత్రేతి || ఆరోప్యమాణోవిషయభూణో
యోంధకరిపుపరిభవస్తద్రూపతయా || ౯ || వాక్యగతంశబ్దశక్తిమూలము
లంకారధ్వనిముదాహరతి । అత్యజ్ఞానేతి-వ్యాఖ్యానితమేతత్ || అలంకార
ధ్వనింశబ్దయస్యైతి || ౧౧ || ఉదాహరణాంతరమాహ- అతిగీరేతి ||

అతిథీమః హామధిశాలీ- అధీవిలాసః ధీవిలాసశూన్యత్యతివిరోధః-అతిథీరో
 ౭-తిదై ర్యయుక్తో ధీవిలాసోయస్యేత్యాభాసః - ఏవ ముత్తరత్రాప్య
 హ్యం-సంధుస్సముద్రః-రతోఽల్లసత్పశ్యోన్వనభవతీత్య రతోఽల్లసత్ప
 శ్వః- సింధురరత్నైర్జ్వలజశ్రేష్ఠైరుల్లసత్పశ్వః- బంధుః - అబం
 ధూరిపుః - బంధు రబంధుః ప్రబలబంధుః - అరిపూరిపురహితః - అ
 జేతా అజయశీలః - అరిపురాణాంజేతేతివ । అత్రవిరోధాభిధాయ
 కస్యాప్యాదిపదస్యాప్రయోగాద్విరోధాభాసస్యవ్యంగ్యత్వం ॥ ౧౧ ।
 పునరప్యదాహరణాంతరమాహ - పాదేతి ॥ దాశరథీరామః - పాదేన

ధురరతోఽల్లసత్పశ్వః । బంధురబంధు జ్వలజతామరిపుర
 జేతావిరాజతేరామః॥ అత్రైకపదస్యవిపదత్వేవిరోధాభా
 సోవ్యజ్యతే ॥ ౧౧ ॥ యథాపాపాదావిధూతసద్భూతిరవ
 తంగస్తీప్తిషాంపతిః । రామోదాశరథిజాతశ్శత్రుస్సుః కిం
 చలత్క్షణః॥అత్ర రామస్యప్రసిద్ధసూర్యాద్యతిరేకస్త్యాదిప
 దస్యతదభిధాయకస్యాభావాత్పదత్రయేణవాక్యశక్త్యాధ్వ
 న్యతే । తురీయపాదేఽవిరోధాభిధాయకస్యాప్యాదిపదస్యాభా
 వాద్వాక్యేనశబ్దశక్తిమహిమోద్విరోధాలంకారోవ్యజ్యతే । న
 నుకథమలంకారస్యవ్యంగ్యత్వం తత్త్వేత్వస్యైవాలంకార్య
 త్వేనప్రధానోపసంజ్ఞనభావివిరోధాదితచేన । వ్యంగ్యత్వదశా
 యామలంకారరూపతాయాస్త్యాగాద్భిన్నాశ్రమణకన్యా

అధూతాసతాంభూతిర్యేనసతధోక్తః - ప్రసిద్ధత్విషాంపతిప్రపాదైః కి
 రణైః ర్విధూతాసతాంక్షత్రాణాంభూతిర్యేనసతాదృశః- అశతంగఃప
 తంగవ్యతిరక్తః- త్వీషాంకాంతీనాంపతిః స్థానభూతః-త్వీషాం పతిసూన్య
 శ్వ- కించశత్రుః ప్హౌపిలత్క్షణః-శత్రుస్సంహారకౌతిమందరశ్వ ॥ యోజ
 యతి- అత్రైత్యాదినా ॥ తదభిధాయకస్యవ్యతిరేకవాచకస్య త్యాదిపద
 స్య-అత్రాల్లంకారద్వయస్యవ్యంగ్యత్వమితిపూర్వప్రార్థితేషః - నన్వ
 త్రప్రాప్రాభాన్యోపసంజ్ఞనభంగప్రసంగాత్-థమలంకారస్య వ్యంగ్యత్వ
 మిత్యాశంక్యసమాధతై- నన్వత్యాదినా । వ్యంగ్యత్వేతి- అయంభాషః-య
 థాబ్రాహ్మణస్య శ్రమణకత్వదశాంభూతాపాంతర్వ్యతి విశాద్భాగ

మూలమునకు వ్యవహార స్థైర్యమును కార్యవ్యవస్థ త్వత్వమును కార్యనిర్వహణమును
 పడేశ ఇతి॥ ౧౨॥ పంచశబ్ద శ్రీమూలమునకు నిర్వహణమును కార్యవ్యవస్థ శ్రీమూ
 లమునకు॥ అర్థ శ్రీమూలే త్యాది నా॥ ఇతరయోగ్యతైవ - యః పునరస
 మపి లోకేకవి నా ప్రతిభా మాతే సంతాప సుపాద్యతే స కవిప్రాణో
 క్తిపద్ధిః - కవినిబద్ధవక్తృప్రాణోక్తి సిద్ధమృతకవిబద్ధోక్తి సిద్ధ ఇతి ద్వయోర
 గ్యక్తి మాతే సంతాప రితి భావః - అత్ర మన్మటపాదాః అర్థ శ్రీమూలమునకు వ్య
 వహారమునకు సంభవ స్వతః॥ ప్రాణోక్తి మాత్రాస్మిద్ధోవాక వేదైవోదితి

యేన భూత పూర్వ గత్యాత్వమును కార్యవ్యవస్థ త్వత్వమునకు॥ ౧౩॥

అర్థ శ్రీమూలానురణనరూప వ్యంగ్యోపగమ్యతైవ శ్రీమూలమునకు
 యనుపిత్రి ధర్మః । అర్థశ్చ స్వతస్సంభవీకవిప్రాణోక్తి మాత్ర
 నప్వరూపే రీరకవినిబద్ధవక్తృప్రాణోక్తి మాత్రనిష్పన్న శరీర
 శ్చైవ తైవ సిద్ధమృతకవినిబద్ధవక్తృప్రాణోక్తి మాత్రనిష్పన్న శరీర
 భావేతి మాత్రోక్తిః । కేతులోకేపియోగ్యతయా సంభావనవి
 మయశ్చ । ఇతరయోగ్యతైవ భావేతి మాతే సంతాపః । అయంచాగ్ధో
 వస్త్యులంకార భేదేన ప్రత్యేకం ద్వివిధ సుకృష్టావధ్యుభౌభవతి । ఏ
 మాంశస్థామపి వ్యంజకా నామగ్ధా నాన్యంగ్యవస్త్యులంకార భే
 దేన ద్వాదశ భవంతి । తేన ప్రభేదావదవాక్య ప్రబంధ ప్రకా
 శ్యతయా ప్రత్యేకం ప్రకాశ్యతా వాప్రకాశ్యతా వంతి । అత్ర
 కాంగసంగినాపి హారాదినా నాయితే వైకవదప్రకాశ్యేనాపి
 సతావ్యంగ్యేనకవి తాసహృదయహ యాస్తోదితీభవత్యేవ*
 తత్ర స్వతస్సంభవవ్యక్త శ్రీమూలానురణనరూప వ్యంగ్యో

ప్రవా॥ వస్తువాలంకృతి ర్వేదిపద్ధి దో సావ్యసక్తియత్ । వస్త్యులంకార
 మధవాతేనాయంద్వాదశాత్మక ఇతి॥ తేచేతి - పదగతా ద్వాదశవాక్యగ
 తా ద్వాదశ ప్రబంధ గతా శ్చ ద్వాదశేతి పట్రిత స్సంఖ్యా కాభవంత్యర్థః
 వస్త్యులంకార ప్రబంధే విధ్వని సహృదయ హృదయానంత హేతుః - పద
 మాత్ర గత స్వతస్వ్యక్తంచారుతా హేతుత్వ మిత్యాద్యం వ్యవహారమునకు వ్యవహారమునకు
 వైకవ్యమునకు నేవ భావమునకు వ్యవహారమునకు వ్యవహారమునకు వ్యవహారమునకు
 వ్యవహారమునకు వ్యవహారమునకు వ్యవహారమునకు వ్యవహారమునకు వ్యవహారమునకు

యేనాహ- అత్రేతి * పదగతం స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యంవస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి- కిమితి॥ ఇదంతావణవచనం-దుగ్ధభావప్రహరణాఘాతాఖడ్గాద్యాయుధప్రహారా చిరాద్వక్షసివత్యైమికిం- వహప్రావణఇతిథాతోర్న్యట్ - ఏతేనపురావతుర్దంతదంతాఘాతోభూదితిద్యోత్యతే- సంగ్రామదారిద్ర్యతోయుద్ధదారిద్ర్యేణ - సార్వవిభక్తికస్తసిః॥ వస్తునావస్తుధ్వనిందర్శయతి- అత్రేతి ॥ ౧౩॥ వా

వస్తునావస్తుధ్వనిపదేయథా ॥ కింప్రత్యాయ్యవరాజ్ముఖం యుధిరిపోః కోపారుణాక్షంముఖం కింశ్రోష్యామి చతస్యసింహనినదాజ్యోఘోషైర్భిషణా ॥ కింవత్యైమిచవక్షసిప్రహరణాఘాతాం శ్విరాద్దుగ్ధభాన్తుక్తః కించభవేయమద్యకినుహంసంగ్రామదారిద్ర్యతః॥ అత్రవస్తునాపూర్వం రావణస్యశత్రుముఖనిరీక్షణాదిక మసంభావితమిత్యేవం వస్తుద్యేతిపదేనదోత్యతే ॥౧౩॥ సవీవవాక్యేయథా ॥రామస్యోచ్ఛండచాపాదవిరళగళితైః కాండకాండప్రకాండైర్దైతేయైఃఖండితాంగైర్విడలితమసకృత్క్లృచ్ఛితం చండరశ్మిం శుండాతేంద్రాః ప్రచండాః పరిసరగగనప్రాంగణై హిండమానాశ్శుండాదండాగ్రముచ్చైర్వషణ్ణుగణైస్తూర్ణముద్యోధయంతి ॥ అత్రసేనాసింధురాణాంవాజ్ఞానసాసీమకిమపివైభవమితివస్తువాక్యప్రకాశ్యేనవస్తునాధ్వన్యతే । నన్యతాత్రితయోక్తిస్సురతీతచేత్సురతునామ । నహితావతాప్రాధాన్యేనస్ఫురతోవస్తుధ్వనేరవహ్నవః ॥ ౧౪ ॥ స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోవస్తునాలంకారధ్వనిపదేయథా ॥ నయేనరఘురామేణపాల్యమానేమహీత

క్యగతంవస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి- రామస్యేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ యోజయతి- అత్రేతి ॥ నన్యత్రాసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తేశ్చారుతాహేతుత్వాతగతం వస్తుధ్వనేయదాహరణత్వమిత్యాశంక్య సమాధలై-నన్వతి॥౧౪॥పదగతంస్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యంవస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి- నయేనేతి॥ అగ్నితిర్గుర్వీతిః- ఈ

తిరాహిత్యంప॥వస్తునాలంకారధ్వనిచంద్రయతి-అత్రేతి॥ అయంభావఃనై
తటించిదపిప్రజాసుదద్యశేరామేక్షితిరక్షతీత్యత్రైవనప్రజాస్వతివర్జనీ
యాధస్యానుపాస్తత్వాద్వ్యంగ్యత్వమితి ౧౫॥వాక్యగతంవస్తునాలంకా
రధ్వనిముదాహరతి-త్వన్నాసీరేతి॥వాక్యభ్యాతమేతత్॥యోజయతిఅత్రే
తి॥ఉత్ప్రేతా-అత్రవ్యభ్యతశ్యస్యాపకర్షః-కింవాయద్వా-ననూత్ప్రే

తే॥అనీతిస్సస్యసంపత్త్యాంవితనోతిస్తసంస్థితం॥అత్రవస్తునా
సస్యసంపత్త్యామేవ నాస్యత్రేతిపరిసఃఖ్యాలుంకార స్సస్య
సంపత్త్యామితివదేనద్యోత్యతే॥ ౧౫॥ సపవవాక్యేయధా॥
త్వన్నాసీరవసుంధరాధరమిథగ్నివ్యద్యుజామండలీ కేయా
రశ్శ॥భవత్సరాగజరజఃపుంజఃప్రవాళౌరుణః॥రామతౌణిప
తేప్రతాపతపనాద్యుద్ధైతవోదేవ్యతఃపూర్వోదంచదనూరుదే
హసుషమారాశిర్దివిద్యోతతే॥అత్రవత్సరాగరజసోఽనూరు
దేహసుషమాత్సేనాధ్యవసాయాదుత్ప్రేతా॥కింవా నేదం
వత్సరాగరజః కింతనూరుదేహసుషమేగ్యపహ్నవో వస్త్ర
నావ్యభ్యతే॥ఉత్ప్రేతావాచకానాంనూనిమిత్యాదిపదానా
మథావాస్తస్యావ్యంగ్యత్వం॥౧౬॥స్వతస్సంభవ్యధిశక్తి
మూలానురణనరూపవ్యంగ్యేలంకారేణ వస్తుధ్వనః పదేయ
ధా॥బోధాయఃబుధలత్ప్రేతస్త్రాయాదశముఖాహిదస్త్రా
యాః॥భవతోగారుడసుంత్రాపిజయంతేరామచాపటంకా
రాః॥ఇహపరిణామేనరామచాపటంకారాదానవదశనాన్ని
ముహూర్తమాత్రమివిరమంతీతి వస్తుపిజయంతేఇతి పదేన
వ్యభ్యతే॥౧౭॥సపవవాక్యేయధాత్వదుష్టితానారఘుసం
హసంఘాన్లుణమ్యతానామపి మార్గణానాం॥పాణామిమైః

తౌయాతిస్ఫుటత్వాత్-ధంవ్యంగ్యత్వమిత్యత్రాహ-ఉత్ప్రేతావాచ
కానామితి॥౧౬॥పదగతంస్వతస్సంభవ్యధిశక్తిమూలానురణాపవ్యం
గ్యమలంకారేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి-బోధాయేతి॥వాక్యభ్యాశం॥అలం
కారేణవస్తుధ్వనిచంద్రయతి-ఇహేతి॥౧౭॥వాక్యగతమలంకారేణవస్తు
ధ్వనిముదాహరతి-త్వదుష్టితానామితి॥ఇదమపివాక్యభ్యాతం॥అత్రైలం

కారేణనస్తస్యనందస్యయతి- అత్రేతి॥ ౧౮॥ పదగతంస్వస్వంభవ్యభ్యః
క్షీమూలానుజ్ఞానరూపవ్యంగ్యమలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి
సంపిండితాభ్యామితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ దర్శ
నాలంకారేణ - శ్రీసద్యశ్రీశ్రీ రితసాదృశ్యత్రైపలభ్యేనేతిభావః-ఆధికాల
కారోవ్యభ్యతభితి-తతోస్రపత్తింప్రతిపాదయతి-సువర్ణేతి॥ మహాత్మరపద
ధాభ్యాంసువర్ణరూప్యావలూపాభ్యాంసాదృశ్యప్రతిపాదనేన-అయి

ప్రీణయతాంరిపూణాంశ్రాగ్రిణ-వణయసుంనశక్యం॥ అ
త్రరిపూణాంవ్యాసస్తత్వాశ్రీరామస్యకీమపనంకుశనఖిల
పరిపంధిపాటనపక్షత్వరూపంవస్తవ్యభ్యతే ౧౮॥ స్వతస్సం
భవ్యర్థశక్తిమూలానుజ్ఞానరూపవస్తవ్యభ్యతే ౧౮॥ స్వతస్సం
భవ్యనివగేయథా॥ సంపిండితాభ్యాంప్రహీణాః డ భాండేతే
జోయశోభ్యాంరఘునందనస్య॥ వేశంతగర్భప్రతిబింబభాజో
స్సునర్ణరూప్యావలయోస్మితాశ్రీః॥ అత్రరామప్రతాపకీ
ర్తిభ్యాంకాంచనరజతావలశోభాలభ్యేతి నిదర్శనాలంకారేణా
ధారాధేయయోరనానుగుణ్యరూపాధికాలంకారోవ్యభ్యతే॥
సువర్ణరూప్యావలపదాభ్యాం మహాత్మరపదాగ్ధ సాదృశ్యప్ర
తిపాదనేనాధేయయోః కీర్తిప్రతాపయో రాధారాపేక్ష
యాధిక్యప్రతీతేః॥ ౧౯॥ సవివవాచ్యేయథా॥ మహిమ
తూలాహేలావతులితకైలాసగిరయోభుజాబాణాః ప్రి
ణాపహరణధరీణాశ్చసుభటాః॥ గతాఃపూర్వేసర్వేమమపు
నరపూర్వేధ్వమిమేభవనామేభేమేరణశిరసికామేజయక
థా॥ అత్రరావణస్యభుజబాణసుభటావాంకైలాసోద్ధరణా
దిభిర్వృక్షసారాణాం రఘువీరసంగరకాలే కుంతీభవచ్చక్షీ

భావః - పద్వలవధ్యప్రతిబింబితయోమేరుకైలాసయోరివబ్రహ్మాండ
భాండపిండసంపిండితయోః ప్రతాపయశసోగధేయయో రాధారా
నానుగుణ్యమితి॥ ౧౯॥ వాక్యగతమలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహర
ణ- మహిమాతూలాభితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి॥ యోజయతి- అత్రేతి॥
నా॥ వివచనగతాన్వాక్యగతాంశ్చస్వతస్సిద్ధాగ్ధశక్తిమూలానప్రవృత్త

అంకారద్వైతనుదాహృత్యవిస్తరభయాన్వరితంధాతాస్వతస్సిద్ధాంతశక్తి
 మూలావస్త్యలంకారద్వనయశ్చత్వారోప్యన్యతోగ్రాహ్యైత్యాశయే
 నాహ- ఏవమితి॥ అత్రదిక్ప్రకర్మనాథ్యంశస్తృటపాదోదాహృతః ప్రబం
 ధగతస్వతస్సిద్ధాంతశక్తిమూలోపస్తునావస్తుద్వనిః ప్రదర్శ్యతే “అలంఘి
 త్వాత్మతానేప్రిస్త్యప్రగోమాయంశులే కంకాశబహుళేఘోరే సర్వ
 ప్రాణిభయంకరే॥నచేహజీవితఃకశ్చిత్తా లభత్తముపాగతః॥ప్రియోవా
 యదివాద్యేష్యఃప్రాణినాంతీర్తిద్యుః” అదివాప్రభవతోగృధ్రస్య పురు
 షవిసర్జనపరమిదంవచనం॥అత్రప్రబంధేవస్తునాబంధుమనివృత్తేషున మో
 షభోగాయభవత్వయంశవ ఇతిదివాబలవతోగృధ్రస్య గోమాయంశవ
 నాభిలాషరూపంవస్తువ్యవృత్తే“అదితోయంభ్యతోమూఢాన్సేషహంశురు

నాంచాభేదేపిభేదాద్యవసాయాదశయోక్త్యా పర్యాయో
 క్త్యలంకారోవ్యజ్యతే॥అప్రస్తుతాద్రావణభుజాదికుంతనరూ
 పకార్యాత్ప్రేతస్యరఘువీరపీరాయతస్యకారణస్యగవ్యమూ
 నత్వాత్ ఏవంప్రబంధగతావస్త్యలంకారద్వనయశ్చత్వారో
 ర్నష్టవ్యాః ॥ ౨౦ ॥ అథకవిప్రాణోక్తిమాత్రోష్పవృశరీరా
 ధశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోవస్తునావస్తుద్వనిః పదే
 యథా॥వీర్యైంబరేవస్మయం రఘువీరసేనాధూళిభగంప్ర
 చలితాశ్చక్రితాదిగంతాః॥ ప్రశ్నానినఃపరిహృతస్థానసప్రయా

తసాంప్రతం బహువిఘ్నానుపహర్తాయంజీవేదపికదాచన ॥ అముం
 నకవర్ణాభంబాలసుప్రాప్తయాఃసం । గృధ్రీవాక్యాశ్చ-ధంలోలాస్త్య
 బద్వమవిశంకితాఇతి నిశ్శిబృంభమాణస్య గోమాయో ర్జనవ్యావర్తనః
 స్థంచేతి” అస్మిన్ప్రబంధేపివస్తునారాత్రిపర్యంతమేత్రేస్థితంచేత్తమైవ
 పభోగాయభవిష్యత్వయంశవ ఇతి పురుషవ్యావర్తనపరస్య గోమాయో
 గృధ్రీప్రతారణాభిలాషరూపంవస్తువ్యవృత్తే ॥ మహాప్రబంధేతువస్తున
 రామాదివద్వత్కేవలం నరావణాదివదిత్యాది వస్తువ్యవృత్తై ఇతి బోధ్య
 ఏవమనేపిభేదాస్సుయమూహ్యః॥... ..
 అథకవిప్రాణోక్తిసిద్ధాంతశక్తిమూలేషుపదగతంవస్తునావస్తుద్వని ముం
 హరతి-వీర్యైః॥కక్రితాభయసంభ్రాంతాః॥అతఏవదిగంతాస్పరిచలిత

యోజయతి అత్రేతి॥౨౧॥వాక్యగతంవస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరణి-వ్యాఖ్యానోశేతి॥ రఘూద్వహస్యబాహుభ్యాంభుగ్నంసమితంసన్నిభగ్నంయద్భుగ్నధనుస్తుస్వోగ్రరవప్రపంచః వ్యాలోలాయాశ్చిరఃకంపేనాతి చంచలాయోగూర్జ్విటటావ్యతిషంఘిగంగాయారింతంచలతాంతరంగగణానామేవడిండిమానాంవాద్యవిశేషాణాం చండఘోషైర్గంభీరధ్వానైరుజ్జ్వలభిరదోష్టవీర్య-అజనిజాతః॥యోజయతి- ఇహేతి॥౨౨॥పదగతంవస్తునా

సాస్సంచేరితేభిఃపదైర్గలభేరగాధే॥అశ్రరామభద్రసైన్యరజసాజలరవిస్థలతాన్యేనభివస్తుపదై రితిపదేనవ్యజ్యతే॥౨౧॥సపవవాక్యేయథా॥ వ్యాలోలభూర్జ్విటటావ్యతిషంఘిగంగారింగైరంగగణాంపిండినుచండఘోషైః॥ఉజ్జ్వలభితోజనిరఘూద్వహబాహుభుగ్నసన్నిభగ్నభగ్నధనురుగ్రరవప్రపంచః॥ఇహవస్తునారఘుపాభిభుజభ్యామానధనుర్ఘోషసకలాశ్చర్యనిదేరీశ్వరస్యాపిపిస్తయముఃరోదతివస్తువాక్యేనవ్యజ్యతే॥౨౨॥ వస్తునాలంకారధ్వజఃపదేయథా॥ పీఠశ్రీగఘురామభద్రభవతఃప్రత్యగ్గిసఃపానివాదివ్యస్త్రీసుదకాంచనాత్రిశిరోత్సంగేవిహర్తుంతమాః॥త్వన్నీభిన్నసుహేభకుంభపగళత్సంసక్తముక్తాపరీగంగాసంగినౌత సేతియమునాధారాజలేతస్యజః॥౨౩॥వస్తునాపహర్తుమివచేనోష్ఠేత్తావ్యజ్యతే॥౨౩॥సపవవాక్యేయథా॥విస్పష్టవిప్రపేప్రప్టస్సిద్ధంధాశరథేర్యశః॥వ్యాత్రిచంచూఘటాహంసాఃక్షీరపానాయనిమమే॥అత్రివస్తునారాచయశసీబ్రహ్మలోకవాసినాంహంసానాంక్షీరభాగ్నియదితేఃభాగ్నితనదలంకారోవ్యజ్యతే॥౨౪॥

లంకారధ్వనిముదాహరణి- రీతేతి॥ త్వయానిగ్నిస్తేభ్యోనుహేభకుంభభ్యావిగళితేతితిపిసంసక్తాయాముక్తాపరీమాత్రికసంహతిస్సైవగంగాతత్సంగినీయానినౌతహేతిస్సైవయమునాధారాజలంతస్త్రి॥యోజయతి- అత్రేతి॥ ౨౩॥వాక్యగతంవస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరణి-విస్పష్టమితి॥ ప్రప్టస్సిష్టపేసత్యలోకే-విస్పష్టంయథాతథాసిద్ధంవ్యాప్తంధాశరథేర్యశః॥ర్త్య- నిమమేదకారః॥వస్తునాలంకారధ్వనింధర్మయతి- అ

తే॥ ౨౪॥ పదగతమలంకారేణవస్తుధ్వజముదాహరితి-రామభద్రేతి॥ గు
ప్త్యేసంరక్షణాయ॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౨౫॥ వాక్యగతమలంకారే
ణవస్తుధ్వనిముదాహరితి-రామేతి॥ వ్యాఖ్యాతం॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ ౨౬
వాక్యగతమలంకారేణాలంకారధ్వజముదాహరితి- కోణాఘాతేతి॥ ఇద
మపి వ్యాఖ్యాతం॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౨౭॥ పదగతమలంకారేణా లం

అలంకారేణవస్తుధ్వజఃపదేయథా॥ రామభద్రభవతీ-లింగు
నసారరజోభరే॥ గుప్త్యేవిన్యస్తమరిచవీజవద్రాజతే॥ బరం॥
ఇహేతి॥ యోజయతి॥ వారామయశస్సకల భవన
వ్యాపకత్వరూపంవస్తునరిచపదేనద్యోత్యతే॥ ౨౫॥ అయమే
వవాక్యేయథా॥ రామతవబద్ధధానుః కొమలతాపింశపల్లవ
శ్యామః॥ ఉచితంన లింగియతే రిపుధరణీభృన్యశోముకుటం॥
అత్ర సమాలంకారేణ సకలరిపూన్యాలనంవస్తువాక్యేనవ్యవ్య
తే॥ ౨౬॥ అలంకారేణాలంకారధ్వనిగ్వాక్యేయథా॥ కొణా
ఘాతఃకృతోధాటిపటహారామకింకరైః॥ ద్విహంహృదిభిదాం
చక్రేఘాపంలేహంవయోషిలాం॥ ఇహాసంరక్ష్యలంకారే
ణాలోకప్రసిద్ధకొణాఘాతా ద్రామధాటి పటహారాఘాత
స్యవ్యతిరేకావాక్యేనవ్యవ్యతే॥ ౨౭॥ అయమేపదేయథా॥
రఘురామభుజేనజితశ్చండినులేశేనకుండలిప్రవరిః॥ ద్రువమ
తిమలినస్ఫులేకమూర్తిమకీర్త్యేభర్తినతుఃస్థితే॥ ఇహాప
హ్నవేనరామభుజసారలేశేనైవశేషస్య తరస్కారోభూతి-
ముతపరిపూర్ణసారణేతికైముత్యాలంకారోలేశేనేతిపదేనవ్య
జ్యతే॥ ౨౮॥ అరకవిబద్ధవక్త్రప్రౌఢాక్షిమాత్రనిష్పన్న
శరీరాథకక్షిమూలనురణనరూపవ్యంగ్యోవస్తువావస్తుధ్వజః

కారధ్వనిముదాహరితి- రఘురామేతి॥ కుండలిప్రవరశ్శేషః॥ ధ్వనింఽర్థయ
తి- ఇహేతి॥ కైముత్యాలంకారః॥ ఏకస్యవస్తునోభావాన్యత్రవస్తుస్య
దావతేత్॥ కైముత్యన్యాయతస్సాన్యదధాపత్తిరలంక్రియేతిలక్షణలక్ష
తాధాపత్త్యలంకారఇత్యర్థః॥ అతాప్రిప్రజంభతావస్తులంకారధ్వన
యశ్చత్వారోప్యన్యత్రప్రజ్జవ్యాః॥ ౨౮॥ అరకవిబద్ధవక్త్రప్రౌఢాక్షి

౨౮ సాహిత్యరత్నాకరే సహ్యాఖ్యానే.

సిద్ధార్థశక్తిమూలేషుపదగతంవస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి- భేతాళాఇ
తి॥ హేభేతాళాః హేయాః ధానాః - ఉభయేషాంపి పితృతాశనత్వా
స్సంప్రీణనార్థమిత్యేవంప్రకారేణనారదేనోక్తప్రియవచనం- యాతు
ధానావేషుమపిదధుః-అపిశబ్దార్థస్తతాళాంశ్చ॥ యోఃయః-అత్రేతి॥
యాతుధానవదేన-స్వీతీయేనేతిభావః॥ ౨౯॥ వాక్యగతంవస్తునావస్తుధ్వ
నిముదాహరతి- భోభోఇతి॥ హేమునేనారద-తస్యపంచశాభెకరే-పంచ

పదేయధా॥ భేతాళాయాతుధానాస్త్యజతపితమర్చితు
వంతాందురంతాంఘోరానారాచధారాభవతిరఘుపతేయ్య
ర్థబద్ధాభిలాషా॥ ఇత్యుక్తంనారదేనప్రియవచనముపశుక్య
స్మృతప్రపుత్రాభేతాళాహస్తతాళాన్విదధుఃపిదధుర్వేష
గుంయాతుధానాః, అత్రరాచయురహస్రస్థకలరతుఃక్షేమా
పరమాయప్రవృత్తాః, జాతీయాశ్చమూలమున్నాలయె
యురితశంకారూపంవస్తుయాతుధానపదేనద్యోగ్యతే॥ ౨౯॥
సపవచాక్యేయధా॥ భోభోనందనపాలకల్పనరవః పంచాపి
జాతాఃకుతోభక్తిప్రేక్షకపహస్నీణీయఃటపాస్సంప్రత్యమీభి
మునే॥ దస్తూరాచభుజాయదాపిభక్తేరేకకశాఖాఃపరా
స్తావీవాంసుశితాంలలాప్తదగతేరన్విచిత్రాభితిం॥ అత్రవ
స్తునారామభుజస్యకించ్యదేయంవస్తునాస్తీతివాక్యేనవ్యభ్య
తే॥ ౩౦॥ వస్తునాలంకారిధ్వనిఃపదేయధా, భోభోనారదకిన్న
కిన్నపతేబ్రహ్మాండమేతత్కథంజాతంవిశ్లేషసంభవంధమధు
నావిజ్ఞాతమేతత్కథం, నిమగ్నంసంతర్భూరాయదేతదభితోభి
గ్వాసుధాభోనిధేయూర్నలశ్యోగదజాండపిండితదశాస్మి
తావత్తేకీతయః॥ అప్రిచిత్తపిండితపదేనాధికాలంకా

శాఖాశ్చయఃపాణిరిత్యనురః॥ యోఃయః-అత్రేతి॥ ౩౦॥ పదగతంవస్తునా
లంకారిధ్వనిముదాహరతి- భోభోఇతి॥ నారఃకుబేగఃపుష్పతి-విజ్ఞాతమే
నిత్య-భమిలి పునర్నారదస్యప్రశ్నః-యస్యస్తాత్-వితదభితోబ్రహ్మాండ
స్యసంసృతతభిత్వాసుధాభోనిధేర్గ్నరాచహస్రీనుంతేతి కుబేరస్యోస్త
రః-నారఃస్తత్త్వికీతేనప్రాంతవాయతి- సీతాపతేకీతయః- అ

జాండపిండితదశాః అత్యల్పే బ్రహ్మాండే సంపిండితావస్థాస్సత్యః పతన్జ్వు
హ్మాండం మూర్ఖంతి వ్యాఖ్యం వంతి॥ వస్తునాలంకారధ్వజముదాహరతి- కాత్యమితి॥ మమ
కంఠనాలేఽభివతితాత్వంకావదేతి శ్రీరామకృపాణంప్రతితత్త్వంధ్యమా
నకంఠస్యకస్యచిగ్మశ్చ-అభివీడాయాం - అస్తుస్యాత్-పపీడయోరి
త్యమరః॥ వస్తునాలంకారధ్వనిదర్శయతి - అత్రేతి॥ ఉపమాలంకారోవ్య
జ్యత ఇతి- ప్రకృతాప్రకృతయోః కృపాణవల్లీమహారగ రసనయోః
పాశాపహరిణాదినాసాధర్మ్యప్రతీతేరితిభావః॥ ౩౨॥ పదగతమలంకా

రోవ్యజ్యతే ॥ ౩౧॥ అయమేవవాక్యేయథా ॥ కార్తవచాభి
పతితామమకంఠనాలే రామాగ్రహస్తగతితాస్త్వికృపాణవల్లీ ।
ఆకింప్రతారయసిమామనిలాశనేంప్రజిహ్వసియాపిబసిహా
మమజీవనాయా ॥ అగ్రవస్తువోపమాలంకారోవాక్యేన
వ్యజ్యతే ॥ ౩౨॥ అయమలంకారేణవస్తుధ్వజఃపదేయథా॥ ది
వసేంచుదీనపదనాకిన్నరతేయంకరంగశాఖాక్షీ । ఏషాకిలం
పురుషశ్రీరాఘవవీరపిన్ద్రపన్నహిషీ ॥ అత్రోపమాలంకారే
ణరామరిపునృపాణాంహోరూపం వస్తువీరపదేనవ్యజ్యతే ॥
౩౩॥ అయంవాక్యేయథా ॥ కస్త్యంమానవరక్షసివరపతేరా
జాస్త్విరాజ్యంకుతస్సంశ్యజ్యత్సమిహాగతోరఘుపతేర్నిస్త్రీం
శనిమాహసితః । కిష్టంశ్చితమాలకోటరగతఃప్రచ్ఛన్నమస్త్య
న్యనేరామాఃకింకిమమీతమాలతరవస్తనోచితాత్రస్థిః॥ అ

రేణవస్తుధ్వజముదాహరతి- దివసేతి॥ దివసేంచుదీనంపదనంయస్యాస్మా
తఘోక్తా-హాకింపురుష- ఏషాశ్రీరాఘవవీర విద్విషన్నహిషీకిల- అగ్రకిలే
కవారాయాం-మయాపికుతశ్చిచ్ఛ్చుతమితిభావః॥ యోజయతి- అత్రేతి॥
౩౩॥ వాక్యగతమలంకారేణవస్తుధ్వజముదాహరతి- కస్త్యమితి॥ మహాగ
ణ్యేగిరినదీప్రాంతగతంశతుగ్రీతివతింప్రతికస్త్యంమానవరక్షేతి రస్యచి
ద్దాశపతేఃప్రశ్నః-శీవరపతేరాజాస్త్విత్వచైరం- రాజ్యంసంత్యజ్యేహనుగ
ఆగతఇతిపునఃప్రశ్నః- అమీవరిదృశ్యమానాఃరామాఃకిం తమాలతగవఃకి
మితశతుగ్రీభూపతేఃప్రశ్నః తన్నస్తి అస్థిరోనితేతగ్గీవరపతేరుక్తః॥

అలంకారేణవత్తద్ధనిండర్థయతి- అత్రేతి॥ ౩౪ ॥ పదగతమలంకారేణా
లంకారధ్వనిముదాహరతి- భోఇతి॥ ధాత్వదర్శనాద్ధంకదాచిత్సత్యలూకం
గతాంభూదేవతాంద్యప్రేక్షకశ్చిత్కమలాసనంపృచ్ఛతి- సదనమాశ్రయ
భూతంసత్- అసాభూమిః॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౩౫॥ వాక్యగతమ
లంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి- మాలిన్యమితి- హేయమునేమాలి
న్యంశ్యజేతియమస్యోక్తిః- హేఅంతక, పితాఆవయోర్జనకోదినకరఃదాశర
థేః ప్రతాపైర్ధూతస్తిరస్మృతః- అతపవ లజ్జితస్కంజలధేర్జలేషు మజ్జతి

శ్రుసందేహాలంకారేణరామస్యకిమపవీరాయితంవత్తుశత్రో
గ్భయరూపంవావాక్యేనవ్యజ్యతే ॥ ౩౪ ॥ అయమలంకారే
ణాలంకారధ్వనిఃపదేయధా॥ భోధాతఃప్రణమామిమాతుర
ధునాభూమేః కుతోనూతనోల్లాసానాంసదనంవిభాతి వదనం
పూగ్వంత్యభూన్నేద్యశం॥ లోలత్వేశశిఖాన్యహీశ్వరముఖా
న్యస్యస్యజ్యపూర్వాణ్యసాదోద్ధండేరఘుమండనస్యలభతే సా
శ్చిస్థంసాంప్రతం॥ ఇహభూమేర్నిత్యంభుజగరాజభోగభా
గయోగేపితదయోగప్రతిపాదనాదతిశయోక్త్యా రామభుజ
దండస్యకుండలిపతేన్వ్యతిరేకోలోలత్వేశశిఖానీతిపదేన వ్య
జ్యతే ॥ ౩౫॥ అయంవాక్యేయధా॥ మాలిన్యంయమనేత్యజాం
లికకథంజహన్యంప్రతాపైః పితాధూతోదాశరథేర్జలేషుజలధే
ర్జలజ్జితోమజ్జతి॥ శుమోభిర్బలరేణునాస్య యవనాస్పృశ్విః
పునఃపూరితః పీతఃప్రేతశతై రపూరిపునరప్యేహంహియో
మాస్మిభిః ॥ అశ్రయమునామాలిన్యస్మరఘుపతిప్రతాపవరి

తస్మాత్కథంజహన్యమితియమునాయాఃప్రత్యుక్తిః- అస్యదాశరథేర్బలరే
ణునాశ్చిత్కమంతతస్యజేతిపునర్యమస్యోక్తిః- యవనానామస్పృశ్వి
శ్చోశితైఃపునఃపూరితస్తతికథంజహన్యమితిపునర్యమునాయాఃప్రత్యుక్తిః-
ప్రేతశతైఃపితాచసంఘైఃపీతస్తతస్యజేతిపునర్యంతకస్యోక్తిః- ఏహం
యవనానామయోమాశ్రుభిఃపునర్యపూరిపూరితోహితస్మాత్కథంజహన్య
మితిపునఃపీయమునాయాఃప్రత్యుక్తిః॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ రఘువతివ్రతా
పహిభూతపిశ్యమనితోద్యోగానుసంధానయాపస్యహేతోరున్నేక్షయా

సంభావనేనతథాభూతయో స్థిరస్థూరలజ్జయోః - అత్రాభ్యుచ్చయో
స్త్రీత్యాహ- ఉత్తరాధవాక్యఇతి- అతిశయోక్తిభిః అసంబంధే సంబంధ
మాపాభిశ్చతస్పృభిరిత్యర్థః- విశేషాద్యలంకారధ్వనయితి - ఘటనాదుర్ఘ
టస్యచేతి లక్ష్మితాయా దుర్ఘటార్థఘటనాయాస్సత్వప్రవ్యజ్యమానత్వా
చ్చత్వార్థోవిశేషావ్యజ్యంతిఇతిభావః - అవిశబ్దైశ్చమధచ్ఛనుతిక్రియాల్లా
పోయఃప్రశోత్తరికాహిసేతిలక్ష్మితాప్రశోత్తరికాగృహ్యత ఇతి బో
ధ్యం॥ అత్రాపిప్రబంధగతావస్త్యలంకారధ్వనయిచ్చత్వార్థోవ్యవస్థాప్రగా
హ్యైతత్వాశయేనాహ- ఏవమితి॥ ౩౬॥ ఇథేనగ్ధశక్తిమూలేషుప్రబంధగ
తాద్వాదశధ్వనీనివాపదగతాన్వాక్యగతాంశ్చసంభూయచతుర్వింశతి

భూతపితృమరణోద్యోగాను సంధానహేతుత్ప్రేక్షయాత
థాతిరస్థూరలజ్జయోరసంబంధేపితృసంబంధ ప్రతిపాదనా
దతిశయోక్తిభ్యాంరఘుపాప్రతాపస్యతపనాద్వ్యతిరేకాలం
కారోవాక్యేనపూర్వాధేద్యోత్యతేఉత్తరాధవాక్యేచాతిశ
యోక్తిభిర్విశేషాద్యలంకారధ్వనియోపిరప్తవాః । ఏవం
ప్రబంధగతత్వేనచత్వార్థోపభేదాద్రప్తవాః ॥ ౩౬ ॥ ఉభ
యశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యధ్వనిప్రవాక్యపవ సంభా
వ్యతఇత్యేకఃపద్యం॥ సయథా॥ రిరాజజ్ఞస్థుశ్చతకోటిదానస్థిరీకృ
తోతుంగసపక్షగోత్రః । అసమ్మితశ్రీమరారివైరీ రిఘూ
ద్వహూఽనప్రమితప్రతాపః ॥ అత్రరామచంద్రసురేం
ద్రయోరుపమాలంకారోధ్వనృతే । అత్రపూర్వాధేశబ్దశ

సంఖ్యాకాధ్వనీనుదాహృత్యక్రమప్రాప్తముభయశక్తిమూల ముదా
హరతి- రరాజేతి॥ జన్మర్థయశీలః- ఇంద్రశ్చ- శతకోటిసంఖ్యాకానాంధ
వానాం దానేన స్థిరీకృతాన్యస్తుంగసపక్షగోత్రామహూన్నతాస్త్రీయా
నాంకులూనియేనసతథోక్తిః- అన్యత్రశతకోటివాకులిశేనయగ్రానం ఖండ
నంతేనస్థిరీకృతాఉత్తుంగాసపక్షగోత్రాఃపర్వతాయేనసతథోక్తిః
ధ్వనిందర్శయతి- అత్రేతి॥ నన్యత్రకథముభయశక్తిమూలత్వమిత్యాశం
క్యాహ- అత్రేతి॥ శబ్దశక్తిమూలతేతి- జతుకాశ్మన్యాయేనపదానాంభం
గసహస్థుత్వాత్- అర్థశక్తిమూలతేతి- ఏకనాశోపలంబిఫలవన్మదభంగ

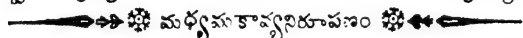
మంతరేణాథయోరేఽగ్నిష్టత్వాత్ ॥ ౩౭ ॥ ఏవంకతివిధస్వనీనుదాహృత్యా
ఖిలా నామనుదాహరణేకారణమాహ- ధ్వనీనామితి॥ననులక్షణామూలా
శ్చత్వారః అభిధామూలాస్సుప్తచత్వారింశచ్చ సంభూయైకపంచాశతే
విధ్వనయోనిద్విశ్యంతే కథంతేషాం పరస్పహస్రత్వమిత్యాశంక్త్యా వభో
ధదాన్ధాయోక్తభేదసంఖ్యాభిధానపూర్వకంతదేవోపపాదయతి- తథా

క్రమాలతాఉత్తరాగ్ధశక్తిమూలతేతివివేకః ॥ ౩౭ ॥ ఏవం
ధ్వనిభేదేషుదిద్వాత్రమ్మదాహృతం । కాశ్చేన్యోనతూదా
హస్తంనశక్యతే । ధ్వనీనాంపరస్పహస్రత్వాత్ । తథాహి । ల
క్షణామూలస్యావక్షితవాచ్యధ్వనేర్భేదాశ్చత్వారః । అభి
ధామూలయో ర్వివక్షితాన్య పరవాచ్యయో ననులక్ష్యక్ర
మాననులక్ష్యక్రమవ్యంగ్యయోర్భేద్య సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్య
విశిష్టార్థతదుభయశక్తి మూలేషు ప్రవిధేషుమధ్యేశజ్జిశక్తి
మూలవ్యంగ్యస్యభేదాశ్చత్వారః । అర్థశక్తిమూలవ్యంగ్యస్య
భేదాష్టత్త్రింశత్ । ఉభయశక్తిమూలవ్యంగ్యస్యభేదపకః ।
ఏవమిళితాస్సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్య ధ్వనేర్భేదా ఏకచ
త్వారింశత్ । అనులక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్యధ్వనేఃప్రబంధవా
చ్యపదపదైకదేశరచనావిధానతత్వేన భేదాష్టత్ । ఏవంవి
వక్షితాన్యపరవాచ్యధ్వనేర్భేదాస్సుప్తచత్వారింశత్ । అవి
వక్షితవాచ్యప్రభేదైః ప్రధమముక్తైశ్చతుర్భిస్సహధ్వనేః ప్ర
థమంశుద్ధభేదావకపంచాశత్ । ఏషాంప్రత్యేకమేకైకస్యై
వైచేనసంబంధేప్రధమస్య భేదావకపంచాశత్ ౫౦- ద్వితి
యస్యపంచాశత్ ౫౦- తృతీయస్యైకోనపంచాశత్ ౪౯- ఏ
వముద్భిరోద్భరమేకైకహ్రీనేషుద్విత్యుద్భర శతత్రయా
ధికనహస్రసంఖ్యాకా మిత్రభేదాః ౧౩౭౬ పునరప్యేషా

హిత్యాదినా॥ ఏషామితి । ఏకశ్శుద్ధభేదః - పంచాశన్నిశ్రీభేదాః-ఏవంప్ర
థమభేదస్యైకపంచాశత్ - ఏకశ్శుద్ధః- ఏకానపంచాశన్నిశ్రాగ్రి- ఎవంద్వి
తీయస్యపంచాశత్ - ఏకశ్శుద్ధః- అష్టావత్వారింశన్నిశ్రాగ్రి- ఏవంతృతీయ
స్యైకోనపంచాశత్ - ఏవముద్భిరోద్భరమేకైకస్యహ్రీనేనత్యుక్తసంఖ్యా

సిద్ధిః- సుగమమస్యత్ । అత్రవిద్యావాళః “శుద్ధాశ్చంద్రశామిశ్రాము
తునేత్రానతేందవః । సంసృష్టిసంకరాంతాస్తద్భిజ్జాగ్రశరాభిధా” ఇ
తి । వ్యంగ్యస్యేతి । తద్యుక్తమితి - ప్రధానభూతవ్యంగ్యము క్తమిత్యర్థః -
వ్యంగ్యప్రధానంతత్రాన్యమితి ప్రాప్తిపాదితమేవ-వ్యంగ్యవితవాచ్య
వ్యంగ్యవ్యంజనక్షమస్యశబ్దార్థయుగళ్యవ్యనిరితవ్యవహారః కృతశ్చతిమన్మ
టపాదాః-అయంచేతి- చస్త్యర్థః- ౨. ఏవముశ్చమకావ్యనిరూప్యానం
తర్వాన్తధ్వమకావ్యనిరూపణంప్రతిజానీతే- గుణీభూతవ్యంగ్యమితి । పా

మంగాంగిభావసంశయైకవ్యంజకానుప్రవేశ రూపతయాత్రి
విధేనసంకరేణైకవిధయాసంసృష్ట్యాచసంకలనే చతురధికశ
తత్రయోస్తరవంచసహస్రాణిభేదాభవంతి ౩౦౪. వ్యం
గ్యస్యప్రాధాన్యపవధ్వజవ్యచదేశః । తద్యుక్తంకావ్యమపి
ధ్వనిరిత్యుచ్యతే । అయంచోదాహృతః ౨. తదేవంవ్యంగ్యప్ర

ధానముశ్చమకావ్యనిరూప్యగుణీభూతవ్యంగ్యం వధ్వమకా
వ్యంప్రాగుక్తలక్షణానుప్తరణపూర్వకంవిభజ్యనిరూపయతి ॥
మధ్వమంతుగుణీభూతవ్యంగ్యంతచ్చాప్తధామతి ॥ తదుక్తం
కావ్యప్రకాశే ॥ అగూఢమపరస్యాంగంవాచ్యసిద్ధ్యంగమ
స్ఫుటం । సందిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యేకాక్వాక్షిప్తమమందరం ।
వ్యంగ్యమేవగుణీభూతవ్యంగ్యస్యాప్రాభిదాన్తృతాశ్చితి । అ
త్రాగూఢత్వంనామస్ఫుటతరస్రేణిషయత్వంతదుక్తం ॥ త
రుణీకుచవండలమివగూఢయస్త్వాచ్చమశుభ్రుతే । వాచ్యా

గుక్తస్య-వ్యంగ్యంయత్రాప్రధానంస్యాదిత్యాదివాప్రతిపాదితస్య-అక్ష
ణస్య- అనుప్తరణపూర్వకం ॥ ఏధ్వమంత్యితి ॥ అప్తధాత్వేశిష్టసమ్మతంద
ర్శయితి- తదుక్తమితి ॥ అగూఢమితి-వ్యంగ్యస్యాగూఢత్వేగుణీభూతత్వ
మితిసమ్మతిమాహ - తరుణీతి ॥ అస్మాదైతఃవాచ్యాయమానం-అతపవా
గూఢంవ్యంగ్యంగుణీభూతమిత్యన్వయః ॥ తేనే- తేనవ్యంగ్యేన-స్ఫుటాస్ఫు
టకోటిద్వయస్యమధ్వమబుద్ధ్యధ్వనేన మధ్వస్థితేనేత్యర్థః- తాద్యగ్విధే
నసత్రాప్రహేణగ్రహీతుంయోగ్యేన- ఉక్తంచ “చోళీపయోధరశ్చ

ప్రకటానకామంనోగూర్జరీస్తనభివృత్తితరాంనిగూఢః । అర్థోగీరామపహితః పహితశ్చ కించిదాంధ్రీవయోధరభివృత్తితరాం సమింధే"ఇతి-అర్థాః ౩. అథాగూఢాభిధానంవధ్యమకావ్యముదాహరతి- శ్రుట్వ చితి॥ యోజయతి-అత్రైత్యాదిసా॥పరమోత్కర్షః-అథాద్రామదోర్బంధ చండతాయాపవ॥ ౩౮॥ అపరస్యరసాదేర్వాచ్యస్యవాక్యాధస్యవాఽన్తర

యమానమస్తాద్వ్యంగ్యమగూఢంగుణీభూతం॥ అయంభావః । అత్యంతస్ఫుటతరీణీవిషయత్యేవ్యంగ్యస్య వాచ్యాయమానతయాఽగూఢత్వం॥ అతిగూఢత్యేతుమ్యగ్యమాణదశాపన్నత్యేవాస్ఫుటత్వందోషః॥ తేనస్ఫుటాస్ఫుటకోటిద్వయవధ్యమబుద్ధ్యధ్వనేనగాప్యోణభవితవ్యం ౩. అగూఢంయథా॥ శ్రుట్వ చ్చండీశకోదండంరామదోర్బంధచండతాం॥ వ్యాచప్తవిప్లవస్పష్టఘోషశైశ్వశ్రుభీషణైః॥ అత్రాచేతనేకాదండచేతనశర్తస్యవ్యాఖ్యానస్యానుపపన్నత్వాద్గతార్థం సూచనమాత్రంలక్షయద్వ్యాచప్తేలిపవంస్ఫుటత్యేవర్యవశ్యతి॥ తేనపరమోత్కర్షోవ్యజ్యతే॥ ఏకస్సగ్ధ్యంకపిభిరుచ్యమానతయావాచ్యాయమానత్యేనాగూఢం॥ ౩౮॥ అపరస్యాంగంయథా॥ ఘోటిఘోరఘోరక్షతక్షీతిరటస్సాస్పరాంధకారావృతే సంయద్రాత్రిముఖేకృపాణలతీకాచూటికృతాలంబనా॥ శుండాలచ్యుతిడుంబరాంబరధరాశూరైకభోగోన్ముఖశశ్రుశ్రీరభిసారికారఘవతేరంగంసమాలింగితి॥ ఇహశృంగారంప్రతిపీరరసస్యాంగత్వం॥ ౩౯॥ వాచ్యసిద్ధ్యంగంయథా॥ తవరాఘవదుర్వారశరణంపత్నిస్ఫరా॥ ప్రతీపజగతీపాలకూలంకషతివాహిని॥ అత్రరామవైశ్యస్యవక్షిమాపశ్వంవ్యంగ్యం తద్రీపునృపాణాంకూలత్వరూపవశ్యవాచ్యస్యసిద్ధావంగమితివాచ్యసి

సాద్యసురగ్రాసకూపంవా॥ ఉదాహరతి॥ ఘోటితి॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౩౯॥ వాచ్యసిద్ధ్యంగముదాహరతి- తవేతి॥ శరావాణాజలానిత- ప్రతీపజగతీపాలాపవకూలం- వాహినిసేవానదీప॥ వ్యంగ్యస్యవాచ్యసిద్ధావంగత్వంబల్యయతి-అత్రేతి॥ వాచ్యస్యసిద్ధావంగమితి అన్యథాజగతీపాలకూ

అయోస్సామ్యాభావేనారోపపనసిద్ధ్యేత్ ॥ ౪౦॥ అస్ఫుటవ్యంగ్యముదా
హరతి-శ్రీరామభద్రేతి-కోపివిలతుః-భవతః-ప్రతాపః-త్రిజగత్తమస్సం
క్షిప్యసంతేషసీత్వాద్విషాంచిత్తైషువిధత్తే ॥ వ్యంగ్యస్యాస్ఫుటత్వం ప్రతి
పాదయతి-అత్రేత్యాదివా ॥ ౪౧॥ సందిగ్ధప్రాధాన్యముదాహరతి-చ
మూమితి ॥ ఘనానిసాంద్రాణిగంభీరాణిచకందరాణిగుహాయస్త్రితం ॥

ధ్వంగం ॥ ౪౦॥ అస్ఫుటవ్యంగ్యంయథా ॥ శ్రీరామభద్రభ
వతః-ప్రతాపః-కోప్యనర్థః ॥ ద్విషాంః-ధత్తేద్విత్తైషుసంక్షిప్యత్రి
జగత్తమః ॥ అత్రరఘువీరప్రతాపస్యసూర్యాతిరేకప్రతీతేర
స్తేవ్యతిరేకధ్వనిః ॥ సతునద్రాక్ష్యతీయతత్త్వాస్ఫుటత్వం ॥
౪౧॥ సందిగ్ధప్రాధాన్యంయథా ॥ చమూంసమీత్యరామస్య
ప్రతీవజగతీవతిః-దదర్శఘనగంభీరకందరంమందరంగిరిం ॥ అ
త్రగంభీరకందరేమందరేవీయస్వాత్మనంసందక్షితుమరిక్షీ
తిషతిరాకాంతుతీతీదంవ్యంగ్యంవాస్త్రధానం కింవాగిరిదర్శనం
భయానుభావరూపంవావ్యంప్రధానమితిసంజేహాదిదంసంది
గ్ధప్రాధాన్యముచ్యతే ॥ ౪౨॥ యథావాసీతాఃపోలఫలకేలా
వణ్యామృతవర్షిణిః ॥ భృశంధృశస్త్రస్సరస్త్రేరామగ్నాదాశరిథే
శ్చిరం ॥ అత్రవ్యజ్యమానాయాశ్చుంబనవాః-ఛాయాః కిం
ప్రాధాన్యంపోలావలోకనస్యవాచ్యస్యవేతి సంజేహాః ॥
౪౩॥ తుల్యప్రాధాన్యంయథా ॥ అయత్నసిద్ధపాటీరమకరత్ర
కరశ్రియం ॥ పాండిమాగంజయోశ్చత్రేరామవిద్వేషియో
షితాం ॥ ఇహవిరోధిధరాధివాభవధూనాంకపోల పాండిమ
రూపస్యకార్యస్యవాచ్యస్యతత్కారణస్వరఘువీరపీఠాయిత

ప్రాధాన్యసంజేహంప్రతిపాదయతి-అత్రేతి ॥ భయానుభావరూపమి
తి-భయభ్రాంతానాంమోహవశాదనేకధాభ్రాంతేరుత్పద్యమానత్వా
దితిభావః ॥ ౪౨॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-సీతేతి ॥ స్త్రేణస్త్రేరామతి
శయితాఃస్త్రవికారాతిశయవ్యంజితాభివ్యర్థః ॥ సంజేహంప్రతిపాదయతి
అత్రేతి ॥ ౪౩॥ తుల్యప్రాధాన్యముదాహరతి-అయత్నేతి ॥ పాండిమా
కర్తా ॥ ప్రాధాన్యసాన్యంప్రతిపాదయతి-ఇహేతి ॥ ౪౪ ॥ ఉదాహర

జాంతరమాహ- చింతాశ్చేతి॥ చింతాత్వభిష్పింతామనీశిలాభిఃసంఘటితాః
 అతపవచితాఽశ్చర్యావహాయావతర్దికావేదికాస్తాసు- సంతానైఃకల్ప
 వృక్షైస్సంతతానిసాంద్రాణి యానివిలాసవనానిశ్రీదోహ్యానాని తేషా
 మంతరేషుమధ్యదేశేషు- హాటకేషుసౌవర్ణ్యేషు॥ యోజయతి- అత్రైతి॥
 ౪౫॥ కాక్వాక్షిప్తముదాహరతి- కైలాసేతి॥ కైలాసయాకేళిఖురరీతి
 భ్యాసఃఖురరీమతేర్ముక్తత్వాద్విసోదాభ్యాసః-తస్యాంశిలావలయానాం
 తోలనైరుచ్ఛాలనైః-మాంసలాదోర్దండాదాయస్యతప్తైత్-మత్తః - మద
 పేక్షయేత్యధః॥ ౪౬॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-యుగపదితి- హిరామ
 భద్ర-సైంహికేయోరాహుః-యుగపదేకకాలే- భాస్వతాంప్రకాశమా

శ్యవ్యంగ్యస్యచ సమప్రాధాన్యం॥ ౪౪॥ యథావా॥ చింతా
 త్నసంఘటితచిత్తౌపితర్దికాసుసంతానసంతతివిలాస వనాంత
 రేషు । రమ్యేషుహర్మ్యవలయేషుచహాటకేషుశ్రీదంభికోస
 లవతైఃకవిరాజకాంతాః ॥ అత్రేద్వదైశ్వర్యస్య కార్యస్య
 వాచ్యస్యతతాఽరణ్యగాఘనాదార్యస్య వ్యంగ్యస్య చన
 మంప్రాధాన్యం॥ ౪౫॥ కాక్వాక్షిప్తంయతా॥ కైలాసకేళి
 ఖురరీశిలావలయతోలనైః । మత్తోమాంసలదోర్దండాద్భురీ
 యాన్రీమునందనః ॥ ౪౬॥ యథావా॥ యుగపదాభ్యాసద్వైజ
 గ్రససవ్యగ్రం మహిమాగ్రకరవాలం । సముదీత్యసైంహిక
 కేయోనలజ్జతేరామభద్రభవదీయం॥ అతోభయత్రాపికా

నానాంరాజ్ఞాంశత్రుభూపతీవాంగ్రసనేవ్యగ్రంసత్వరం - యుగపదేక
 దైవిభాస్వతస్సూర్యస్య రాజ్ఞశ్చంద్రస్యచ గ్రసనే వ్యగ్రమితచవ్యభ్య
 తే-నలజ్జతే - ప్రత్యేకశస్సూర్యాచంద్రమసోర్గహుతమస్యసైంహికే
 యస్యలజ్జాసముచితైవేతిభావః-అత్రపూర్వత్రచవ్యంగ్యస్యకాక్వాక్షే
 పంప్రదర్శయతి-అతోభయత్రాపితి- కాకుత్స్థధర్మః-తప్త్రయోగేసర్వ
 త్రశబ్దస్ఫుటత్వైవవ్యంగ్యస్యగుణేభూతత్వమేవ - తదుక్తంలోచనకారే
 ణ-కాకుత్స్థానాయాంసర్వత్రగుణేభూతవ్యంగ్యతైవేతి, మన్యుటపాదా
 స్తు-తథాభూతాంధృష్ట్యైస్సవసదసిపాంచాలతనయాం వనేవ్యాదైస్సా
 గ్ధంసుచిరముపితంవలకలధరైః । విరాటస్యావాసేస్థితమనుచితారంభసి

ధ్వజతరంగముః ఖేదంభున్నేనుయభజతినాద్యాపికురుష్యే' త్యక్తక్వచిలా-
 కోః ప్రశ్నమాత్రపర్యవసానాద్వ్యంగ్యస్యమయినయోగ్యః ఖేదః కింతుకు
 రుషయోగ్యత త్యేవరూపస్యగుణభావనాచిత్తేనప్రాధాన్యాధ్వజతన
 మన్యంగీవత్రుః ॥ ౪౭ ॥ అసుందరముదాహరితి- రామేతి ॥ రామస్యప్ర
 చండయోర్భుజయోః చండలమలంకారభూతంహిండమానంప్రకాశి మా
 నంవయతోదండతస్మాద్విగ్ధంతియానీషుమండలాలాస్యేవకుండలిం
 చాగ్రి, 'స్వార్తచండలంద్వాదగ్ధరాజకేపిదేశేవచింతేవకడంబకేచి' కుప్తవ్రభే
 దేభ్యవసూయకేపి భుజంగభేదేసనిమండనేస్యా'చింతిత్వం - మందోన

క్వసుసంధానేనబలియాకలజ్జతపవేతివ వ్యంగ్యప్రసీతేరిదం
 కాక్వాప్రీత్యమున్యతే ॥ ౪౭ ॥ అసుందర.యథా రామప్ర
 చ. చభుజమండలిహిండమానకోదండ నిర్వచిషుమండల కుండ
 లిందాగ్రి; మందోదరీమృదులసుందరమండహాసలీలాపయా
 : పవీయశుభలభంతే ॥ అత్రదాశరద్ధిశవచనవచనకృత
 వాగితివస్తువ్యంగ్యం । తదపేక్షయావాచ్యమేవవిమతా ౪
 కారీత్యపందరిమిత్యవ్యతే । తదేవంవధ్యమకావ్యంసావాం
 రిరభేదముదాహృతం । ఏషామప్తానామపిభేదానాంప్రాస
 త్రాంతైర్ధ్వనిభిస్సహ సంకరసంస్పృష్టివశాదసంభ్యయిరా
 భవతి॥ ౪౮॥*** అస్ఫుటవ్యంగ్యమధముకాన్యమిలప్రాగేవల
 షీతం । తస్మిన్విధం । శబ్దచిత్రశుద్ధచిత్రముభయచిత్రంబేతి ।
 ఆసోదాహరణంతేబ్బాధాలంకారతరంగేప్రప్తవ్యం ౪ రీతి

రాగ్యః కృమలసుందరమండహాసస్యలీలాపవయాంసిచద్ధానపీయశుభ
 స్వాస్థ్యంలభంతే- భుజంగానాపయఃపాపవ్యత్సుకీతాద్భావః । అ
 త్రవ్యంగ్యస్వానుదగ్ధత్వేదగ్ధయతి- అత్రైతి ॥ ౪౮ ॥ ఏవంవధ్యమకా
 న్యంగీరూపాధనకావ్యంవిభజ్యభూషయింకసామాన్యేక్షణం । ప్రాగే
 విప్రతిపాదితిమిత్యాహ- అస్ఫుటవ్యంగ్యమితి । తేహానివిమళ్యన్తాస్రాయ
 తామిత్యిత్యాహ- అస్మేతి । అయంభావః-యథాత్రధానమిధేత్యేవమన
 బ్దచిత్రతా, స్పృష్టవస్తావస్తాస్సాదీని గత్యన్యైస్సవ్యవ్యతిమన్వర్ణచిత్ర
 భాతాన్యైః తస్మిన్విధేనాభయచిత్రతాదేవ ॥ ౪౯ ॥

వాంతరభేదం కావ్యం నిరూప్య రీతి నాం వృత్తీనాం చ స్వరూపం రూపయతి రీతి
తయ ఇతి॥ రీతయో నై దర్భ్యాదయః-వృత్తయః కై శిక్యాదయః-గుణాలం
కారమూర్తయః-వై దర్భ్యాదయో మాధుర్యాని గుణాంతర్భూతాః-కై
శిక్యాదయోఽనుప్రాసాంతర్భూతా ఇతి భావః-తథాపి పృథగ్వ్యవచేశం
తాః "రీతిర్నామ గుణాన్జిప్తవదసంఘటనామతే" తీర్తిత సామాన్యలక్షణస్య
గుణాలంకారమూర్తయ ఇతి గుణాంతర్భూతవప్రతిపాదనేనైవోక్త ప్రా
యత్వాత్ సాఽవిశేషలక్షణాన్యాహ-బంధేతి॥ బంధపారువ్యం దుస్సంధి
శృంగం-శబ్దకారిన్యం పరుషవర్ణారంభం-సజ్జగత్సనశబ్దస్యాతి దీర్ఘసమాసేన్య

—❀ రీతీనాం వృత్తీనాం చ స్వరూపనిరూపణం ❀—

యోపవృత్తయశ్చాపి గుణాలంకారమూర్తయః॥ వ్యవచేశం చ
శబ్దేత్యంతస్తథాపి రసవేదిభిః॥ రీతయస్తానువై దర్భిగోడీపాం
చాలితీతి చ॥ బంధపారువ్యరహితాశబ్దకారిన్యవర్తిరా॥ నాతి
దీర్ఘసమాసావస్తై దర్భిరీరివ్యతే॥ ఓజఃకాంతిగుణోపేతా
గోడియా రీతిరివ్యతే॥ చూచారీగోడివై దర్భ్యైః కథ్యతే మేళ
నయైః॥ కై శిక్యాశబ్దతేనైవ సాక్షాదీభారితథా॥ చర
ప్రసృద్ధియోష్ట్యోరసానస్థానసూచకాః॥ రీతిభ్యః కేవలం
శిల్పసంస్థాభ్యస్త్యమూఽప్యక్॥ రసస్మంగారకరుణోనుకు
మూరితరాబుధా॥ వ్యవ్యైవరాసుకై శిక్యావ్యజ్యేతేనుకుమా
రయా॥ ప్రియైరాప్రీతిభిర్నావానవ్యవృత్తాదృశౌ॥ హం
స్యతాంతాదృశౌ తాకిచిత్తృషులాభారితస్ఫుటాః॥ సాత్వ

నేననున్నపేరిసమాసః॥ ఓజఃకాంతిగుణాభ్యాముపేతాయుక్తా-ఓజశ్చ
రసేనమానసాయస్త్యంకాంతిజ్ఞేనోన్ముటపదత్వంచోద్యతే-గతార్థమ
వ్యక్తే-విదర్భాదిదేశ్యవినిర్భజనపరిగ్రహేణవై దర్భ్యాదిసంజ్ఞా॥ ప్రతి
పాదితమపప్రపివర్తిబోధిచ్చార్థాయ ప్రసఃపాన్యం ప్రతిపాదయతి రీతి
భ్యుత్తతి ఆమూః కై శిక్యాదివృత్తియః-వృత్తికంసావస్థానసూచకత్వాద్భి
ర్నాత్తాశ్చేతి॥ ననున్నతేనాం సావస్థానసూచకత్వముక్తం-కతమయావృ
త్తిశ్చకతమస్యరసస్యభివ్యక్తిత్యప్రహంసాఽత్వాదినా॥ తాదృశా
నభివ్యక్తిరీదృశా-భివ్యక్తిరీదృశా-భివ్యక్తిరీదృశా-భివ్యక్తిరీదృశా॥ ౨

సావధానసూచకత్వరూపస్యసామాన్యలక్షణసోక్తత్వాత్తాసాం విశేష
లక్షణాన్యవ్యంతే-అత్యంతేత్యాదిना॥ కైశికీముదాహరతి-రతిరితి॥ రతిః
కామవధూఃనవకామంప్రార్థమికసంగమేనవమన్త్యకమివ-నవతరుణిమృది
నవయావనేయేలీలోన్మేషావిలాసాతిశయాన్తైస్సంచార్యమాణైః ప్రసా
ర్యమాణైః-లలితవలితానాంసుందరవలనానాంబజ్జాయాశ్చలోలరంగై
శ్చంచలాశ్రయభూతైరపాంగైఃకటాక్షైఃరామమాలోకయంతీ ఇయం
సీతాకిమప్యనిర్వాచ్యఃపుష్పకేతోః కాశలంకలయతి ప్రథయతి-నవకామ
మివేత్యనేనసూచితైర్లోకాన్తరరూపయావనాద్యక్షిప్తసవిభావైః-గామమి
యమితచాలంబసవిభావాభ్యాం-నవతరుణిమేత్యాదినాంభివ్యవహరై

త్యైవస్ఫుటానాతిప్రకృష్టవీరభయానకా । అత్యంతసుమ
రాధసంపర్భాతాసుకైశికీ॥ అన్యథాతాధసంపర్భావృత్తిరా
రభటిమతా । కించిత్ప్రవృత్తసందర్భాధారోవృత్తీర్యతే ।
ఈషత్ప్రకృష్టసంపర్భాసాత్ప్రవృత్తీరీతా ॥ తత్రకైశి
కీయాధా॥రతిరివనవకామం గామమాలోకయంతీ నవతరుణిమృ
లోన్మేషసతిచార్యమాణైః । లలితవలితలజ్జాలోలరంగైర
పాంగైఃకలయంతికినవీయంకాశలంపుష్పకేతోః ॥ చరమోద్ది
ష్టానామపిన్మస్త్రీనాంసావిర్భావహేతుతయాంతరంగత్వా
దాదాపుదాహరణమితిబోధ్యం ॥ ౪౯ ॥ ఆరభటియథా॥ ప్ర
త్యుభ్యచ్ఛంభుజంభాహితముఖమఖిభగ్ధృంభదోస్త్యంభశుం

రౌత్సుక్యాదివ్యభిచారిభావైఃపాంగైరిశ్యమభావైశ్చసంయుక్తకౌము
దగ్ధసందర్భసహకృతైః ప్రేయమానోరససార్వభౌమశ్శృంగారోరతి
మన్త్యకసాదృశ్యసూచితలోకోద్గతవైదగ్ధ్యాశ్రయభూతనాయకవిషయ
తయావరిపోషాతిశయంప్రార్థోపేత్యత్రేయంకైశికీ॥ గమప్రార్థిప్రతి
తీరితిక్రమ్యవశ్యావద్విప్రసాంపుష్టీనాం కథమాదాపుదాహరణమిర్వా
శంక్యసమాధతై-చరమోద్దిష్టానామితి-అంతరంగత్వాన్యత్యంతాల్ ॥
౪౯॥ ఆరభటిముదాహరతి-ప్రత్యుభ్యచ్ఛంభుజంభాహితముఖమఖిభగ్ధృంభ
దోస్త్యంభశుంభాహితముఖమఖిభగ్ధృంభదోస్త్యంభశుంభాహితముఖమఖిభగ్ధృంభ
దోస్త్యంభశుంభాహితముఖమఖిభగ్ధృంభదోస్త్యంభశుంభాహితముఖమఖిభగ్ధృంభ

యోవిభవాడంబరసానుద్భావితశయస్తేవోజ్జ్వలభమాణో కజ్జంభమా
ణః- కృష్ణకృష్ణయసమయకృతాంతస్యప్రశయకాలకాలస్యయాడ
క్రంష్ట్రస్తాసామంతరంగేమధ్యభాగేత్వంగంతీగాసార్థత్వరమాణా
జహ్వావతిరంహాహహాచేగఃత్వప్తేష్టశ్చంద్రహాసఃఇహదానీంహానవం
కథంసహతే- తస్మాదనననుభవమితిభావః- అగ్రపరపనగ్ల వికటబంధే
నరాగ్రసాభివ్యక్తిరీతీయహారభటే॥ ౫౦॥ సాత్వతీయుదాహరతి - రేరే
లంరేరేతి-అతాననతిప్రాధసంజర్ఘణవీరసప్రతీతేరియంసాత్వతీ॥౫౧॥

భావ్యాగ్రలభ్యురంభకంభప్రసాదనవిభవాడంబరసానుద్భావిత
ణః॥ కృష్ణకృష్ణయసమయకృతాంతస్యప్రశయకాలకాలస్యయాడ
క్రంష్ట్రస్తాసామంతరంగేమధ్యభాగేత్వంగంతీగాసార్థత్వరమాణా
జహ్వావతిరంహాహహాచేగఃత్వప్తేష్టశ్చంద్రహాసఃఇహదానీంహానవం
కథంసహతే॥ ౫౦॥ సాత్వతీయుదాహరతి - రేరే
లంరేరేతి-అతాననతిప్రాధసంజర్ఘణవీరసప్రతీతేరియంసాత్వతీ॥౫౧॥

భావతీయదాహరతి- జేతవ్యఇతి॥ ద్విగుణదశసంఖ్యాకాభజాయస్యసత
భిః- స్వాత్మ-స్వయమిశ్యభః-తదితీతధాపి- విజితవాజేతవ్యమితిప
రామేనకర్తృణోత్తానువృత్తిః- అగ్రసూయక్రియమవగ్లబంధనాద్భు
తసాభివ్యక్తేరియంభారతి॥౫౨॥అధిరీతీవాంక్రమేణోదాహరణా॥ త
న్రైదేగర్భిణుదాహరతి-పాణాఃతి॥ కలికురుక్రీడాకారికాం-అగ్రకో
ణలవద్రైగర్భసమానైర్భువబంధేనచత్వంగారగతాహాజత్వేతు

మాధుర్యప్రతిపాదనాద్ధవతివైశిర్భిః॥౫౩॥ గాడీముదాహరణి - శుభవ
తిఅస్రపరువవిర్ణవికటబంధనసమాసభూయస్త్యేనవరౌర్రసగతదీపక
త్వలక్షణౌజఃప్రతిపాదనాద్ధవతిగౌడీ॥౫౪॥ పాంచాలీముదాహరణి - వీ
రేతి॥ అస్రపూర్వదాహృతతీద్వయసాంకర్యఃశాన్ధవతిపాంచాలీ॥
౫౫॥ అథశయ్యాంలక్షయతిశయ్యేతి-వదమైత్రీనిమయాసహస్థత్వం-
అశవవాస్యారీభ్యాభేదః॥లాఘవార్థద్రాక్షాపాకౌదాహరణమేవశ

చింతయతిరానభవంతమేవ॥౫౩॥ గాడీయధాశుభచ్ఛం
దాలవైలావిగళపరిగళద్వానధారఘురాణిభాగ్యతూర్-
జస్రధాంగాస్యసురహాయితాన్యగ్రఖడ్గావృతాని॥ ఆక
ణ్ణాకృష్టచావచ్యుతఃవిడగలోవృండుకాఙప్రకాండజ్వాలా
మాలాకరాలోదహతిరఘుశిఖివైరిసేనావనాని॥౫౪॥ పాం
చాలీయధా॥ పీఠశ్రీరఘురానభస్రభవతోధాటిసమాటిక
వేభేరీభూవిరావడంబరభవైరాఖండలశ్రీర్పిరాల॥ నిద్రా
ణాయఃజాగరీత్రవదిశంవైతేయభూతిశ్చిరామృదాక్రీకభ
మాశుముద్రణమగాతముప్రనిద్రాకృగం॥౫౫॥ శయ్యా

— శయ్యా పాకాది నిరూపణం —

సాగీయతేయాస్యాగృహవైశ్రీపరస్పరం॥ యతన్వీదధస్య
గాంభీర్యంపాకస్సకవిభీర్మతః॥ ద్రాక్షాపాకోనారికేళపా
కశ్చేతిద్విధావసః॥ ద్రాక్షాపాకోభవేతోయంబహిరంగ
స్ఫురన్త్రసః॥ బహిఃకరోనారికేళపాకస్త్యంతర్మృదుత్స
వేత్॥ ద్రాక్షాపాకోయధాపాస్ఫురహరిచివీదిరచితశ్రీ
ఖండవర్చాచితసాహితస్తితచాతురీపరిచితప్రత్యగ్రనా

యోదాహరణత్యేనయోజయిష్యతిఅథపాకలక్షయశి-యదితిఅప్తస్య
ముఖ్యాధభూతస్యశృంగారాదేగ్గాంభీర్యమాప్వాద్యమాసతావశేషఃసుగ
మవస్యత్॥ద్రాక్షాపాకముదాహరణి-హరేతి॥ హరిస్యస్ఫురభిరభికా
భిర్నరీదివీచిభిరదితయాశ్రీఖండవర్చయాలంబితాయంతా - సాహితస్య
సాభిప్రాయస్యస్తితస్యచాతుర్యవైలక్షణ్యేనపరిచితఃప్రత్యగ్రనాసా
హణిరభినవనాసాహాత్తికయస్యాస్యాగౌరవోద్రావైష్టిపత్తరాగహారా

దిభిః స్వైరాయాః ప్రకాశమానాయా లలాటికాయా భాలాభరణపశేష
స్యాంశులహరికాఽతిపుంజవసంహరబింగూత్కరోయస్యాస్సతతోక్తా
ఏవంవిభారామాసీతా-అనంగమంగళకళాసుమన్వధననోహరలీలాస్వా
సంగతిసక్తిర్యేషుతైస్తథోక్తైఃఅపాంక్షైఃకటాక్షవీక్షణైఃరామమపాలే
పాతిస్త-అత్యవరేణాద్రాక్షీదిత్యర్థః-అత్రైవంసమృద్ధసహజోశ్శృంగార
స్యపాతసమయేప్యాస్వాద్యమానత్వాద్భుతిరంతశ్చస్ఫురణంబోధ్యం॥౩॥
దమేవేతి-నకేవలంపాకోదాహరణత్వమిశ్యపితబ్లాధ్యః॥౪౬॥ నారికేళపా
కముదాహరతి- ప్రాయశేతి॥ప్రాయణప్రాయశః - ఏతేనశ్రమాపన
యనాన్దంనుద్యేకించిత్రించిన్విశ్రామహుచ్చతే- ప్రచలద్యాయంపయో
ధరాభ్యాంగళంఠీభిగ్ధారాభిస్సర్వవండుసంబోహైరిభిరామోమనోహ
రిఃక్రమోమనస్త్రిగతస్త్రిగ- అప్యక్రప్రాయోప్రచలద్యయఃపయోధరే

పాప నిఃకర్మస్థైర్యాటికాంశులహరీసంగూరబిందుకాంత
రామా గానమనంగమంగళకళ్యాణంధైరపాంధైరపా
ణి॥ ఇదమేవశయ్యాదాహరణమపి । ౫౬॥ నారీకేశపాకాయ
ధా । ప్రాయోగప్రచులపయోధరగళధారాభిరామక్రమే
ప్రయోగంవ్రతిపక్యహంసకగజైఃప్రాగ్భువోలాహలే। ప్రా
చీనస్ఫురణప్రహీణతలకే ప్రాచయత్యలపొజ్జ్వలే పేరియ
స్యాపురుషాయితేరఘువంశప్రీతింప్రపేదపరాంజితప్రకృత

భోమే ఘోషోగతభిధా రాభిర్బలధా రాభిరభి రామః శ్రమోయస్త్రి
 తస్త్రి-ప్రత్యభంసంఘ్నంప్రతివ్యపాప్ర్యహంసకానాంపాదకటకా
 నాం గజైఃపాప్ర్యఃగ్వరాతయదాదంభఃకొలాహలోయస్త్రి-ప్రస్త్రి-అ
 న్యశ్రప్రప్రభ-వద్వికాలస్యహ-సానాంభయావహాన్వానసోద్వేగం
 ప్రవ్యహ-సకానాంసేతిచ్చదానాం గజైఃపాప్ర్యఃకొలాహలకలకలో
 యస్త్రి తస్త్రి-ప్రాచీనేనిధివనపాప్ర్యాలీనేనస్ఫురణేనప్రహీణంస్వేదా
 ర్చిత్యావనస్థిరమణీయంతిలకంయస్త్రి తస్త్రి-అన్యశ్రపాప్రీదీనేనవసంత
 తాలీనేనస్ఫురణేన ప్రహీణాస్తిలకావృక్ష-సేమాయస్త్రి తస్త్రి-ప్రాంచ
 ఘ్నిరీలననోహరైః కిలావైర్భూవజైవజ్జ్వలేరమణీయే-అన్యశ్రపాప్రీచచ్ఛిః
 కిలావైర్భూవ బహోరుజ్జ్వలే-ప్రేయస్యఃప్రియతమా యాఃపురుషాయ

తేరతివశేషే-రఘుపతిః- పరాంప్రీతింప్రపేదే॥ అత్ర వ్యాఖ్యానసాపేక్ష
 త్వాన్నద్రాగధప్రతీతిః-పవంద్రాక్షాపాకనానికేశపాకావృత్త్యంత
 ఃలంబితప్రతీత్యోఃపరాంకౌటిమారూఢే- తతస్తదంతరాళవర్తిత్యాఃప్ర
 తీతేనకవిధత్వాత్తదనుసారేణఃదళింసాలాదిపాకాస్వయిమూహ్యే
 త్యాశయేనాహ-ఏవమితి॥ ౫౭॥ ఇథంకావ్యంకావ్యసామగ్రిచనరూప్య
 బోధదాఢ్యాయప్రాగ్నిక్తంత్రైఃధ్యంప్రతిసాదయే-తదేతిదితిఃసూత్ర
 మమధ్యమాధమభేదేనకావ్యస్యత్రైవిధ్యముక్తంకూపిత-చ-పద్యాద్యా
 స్త్యస్వప్రయుక్తంత్రైఃధ్యంకింకూపమిత్యాశంక్యాహ-పద్యమితి॥ సాచు
 ప్తాః యూనస్తరుణస్యయావనబాల్యమేళనవలీకాంతాతరుణీవకవేర్ము

విశేషణమహిమ్నాఽప్రకృతప్రావృషేణ్యవృత్తాంతప్రతీతి
 ర్విశేషామారాదేదేహిసమాసోక్తిర్నక్షేపః॥ ఏవంరసాలాది
 పాకాంతరమప్ర్యాహ్యం॥ ౫౮॥ సామాన్యేనైతావృశంకావ్య
 మాహనతి॥ తదేతద్వ్యాగద్యతమభయవిధయాత్రివిధమి
 త్ప్రాగేవాపాదిన్న॥ వ్యాంపాదచతుష్టయీపరిమితంకావ్యం
 తుతత్సహతిస్త్రాగ్రిహృతశఽగ్గనాయదినహాకావ్యఃతదోదీ
 గ్యతే॥ గద్యంహృద్విమపాదబంధముభయోపేతాతుదంపూ
 న్నుదేసాస్యాద్యానిబాల్యమేళనవలీకాంతేఽయూనకవేః॥ గ
 ద్యాదీనాఽఽఽప్రప్రబంధానాంస్వరూపవిస్తరభయాన్నే
 హప్రపంచ్యతే॥ ఇతి...ధ్వజభేదగూపణంనామనవమస్తరంగః
 ఆస్థామందిర...విజయతేసాహిత్యగర్భాకరః॥.....*

ధర్మాంతర్వాణి...శాస్త్రీమిలసంపదవమారామవర్ణ్యతరంగః॥

దేస్యాత్॥ అష్టాదశవర్ణనాస్తు॥ నగరాగ్లవశైలస్తుచంద్రాగ్రిరోదయవ
 గ్గనం॥ ఉద్యానసలిలక్రీడావధుపానరతోన్నవాః॥ విప్రలంభోవివాహ
 శృకుమారోదయవర్ణనం॥ మంత్రమ్యూతప్రయాణాజినాయకాభ్యుదయా
 ఆపిషతానియత్రవర్ణ్యంతేతత్సహాకావ్యముచ్యతే॥ ఏషామస్తాదశానాం
 ఘోకైశ్చిదూనమవీష్యతఇతి॥ నన్వక్రికిమాఖ్యాయికాదీనాంగద్యప్రబం
 ధానాముదాహరణాదీనాంఽఽప్రప్రబంధానాంచస్వరూపంననికూపిత
 మిత్యాశంక్యప్రాక్తనగ్రూఢేషుప్రతిపాదితత్వాత్తత్రైవిధ్యప్రప్రవృ
 త్యాశయేనాహ- గద్యాదీనామితి॥ ౫౯॥ ఇతి త్యాది॥ .....

శ్రీమద్భగవద్గీతా అష్టాదశోధ్యాయః పంచమోధ్యాయః శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదః

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

రసతరంగప్రారంభః—౧౦

ఏవంకావ్యంసావాంతరిభేదసిరూప్యేదానీంతజ్జీవితభూతంరసం
 సిరూపయితుతప్రశంసలి॥ ఏవమితి॥ వృత్తిస్యవస్తుగత్వస్య సుంకీర్తన
 ముఖేనప్రతిపాదనద్వారేత్యర్థః॥సారేతి॥గుణోజ్జ్వలంభితైమాధుర్యాది
 గుణోల్లాసితైః- అలంకృతిగణైఃస్వచంద్రైరలంకారైః- రమ్యః-తేషాముఖ
 యేషామపిఠియపసాకరకత్వాదివిభావః ౧౦. ననురసోరాజత్యత్యేగిదిసం
 పన్నం తత్సద్భావే ప్రమాణా భావాదిత్యాక్షిపతి - నన్విత్యాదిసా

ఏవంకావ్యలక్షణంతద్భేదాంశ్చసప్రపంచంగరూప్యాదునా
 తస్యప్రాణాయమానంరసంగరూపయితుకామో వృత్తిసంకీ
 ర్తముఖేనతప్రస్తోతి ॥ సారశ్లేషవిశేషదిత్రపరిణామోదా
 త్తసమ్రూపకైర్వ్యాపూతవ్యతిరేకవర్ణినువమిత్యన్యోన్యవృ
 త్తాంతరైః॥ ఏతైర్ధర్మసుఖీవరేణఘటితైః స్వస్యస్వగుణోజ్జ్వలంభ
 తైర్విద్వోషైర్విషైరలంకృతిగణైరమ్యోరసోరాజతే ౧.
 ననురససద్భావేకీంప్రమాణం,నతావన్నీత్యక్షం ప్రమాణం
 తస్మాత్తునుతే॥ ఏకీల్పసహత్వాత్॥ తథాహి,ప్రత్యక్షగ్రా
 హ్యూభవప్రసంకింకరికల్పకేనసృహ్యతాం సచికల్పకేన
 వా॥ నాద్యుః॥ ఏశిప్తవాక్యానానువంధానలభ్యాత్మవోరసస్యవి
 ల్యుఃపభావాదిఘటితతయా ప్రతీతిరలహిరసవాదినో వణా

ప్రమాణంవిచిత్రంవిచిత్రసంస్కృతీత్యంతేన - తథాహితి,ఏకీల్పసహ
 త్వమేవప్రతిపాదయతీత్యర్థః- నిర్వికల్పకేనసర్వికల్పకప్రత్యక్షేణ- సచిక
 ల్పకేనసచికల్పకప్రత్యక్షేణవా- అన్యోపరిహరితి-నాద్యభితి - కుతత్యత్య
 హ- ఏశిష్టేతి-విశిష్టానాంగుణాలంకారయైర్వాంవాక్యానానామనునా
 థానేనవిద్యాలోచనైసలభ్యాత్మనః ప్రియస్వరూపస్యోపస్థితీత్యంతేన

మేనవిభావోదిభిర్విభావానుభావవ్యభిచారిభిర్ఘటితతయా- తథాసతీ-
తథావిధంవిభావాదిఘటితంస్వరూపంయస్యతస్మిన్- తస్మిన్ సేన్వలక్ష
ణమాత్రావగాహి- విశేషణవిశేష్యయోస్సంబంధజ్ఞాన మంతరేణ ఘట
త్వాదిఘటాదిరూపస్వరూపమాత్రావగాహీత్యర్థః - ద్వితీయంపరిహరతి
నాపిద్వితీయత్వే- తత్ర హేతుమాహ- నిర్వికల్పకాభావత్వే-తుతత్వతల
హ-తయోరితి - ప్రశ్నత్రానుభవేనిర్వికల్పకస్యకారణత్వంసవికల్పకస్య
కార్యత్వంచేతినియమాదిత్యర్థః- ఉక్తకుర్థంశచయతి-నహితి-తుతత్వత
లహ-నేతి-విశేష్యబుద్ధిర్విశేష్యవిషయకజ్ఞానం-అగృహీతవిశేషణాలజ్ఞాన
విశేషణాసతీన-నోస్పృశ్యతత్వత్వార్థః-పిశిష్టజ్ఞానంవిశేషణజ్ఞానజన్యమితినియ

యతి । తథాసతి తథావిధస్వరూపేతస్మిన్స్వలక్షణమా
త్రావగాహినిర్వికల్పకం కథంకారంతు మేతానాపిద్వితీయః ।
నిర్వికల్పకాభావేనవికల్పకస్యానుదయాత్ । తయోః కా
ర్యకారణభావావధారణాత్ । సహనిర్వికల్పకేనాగృహీతే
విశేషణేస్వరూపమాత్రే సవికల్పకంనామపిశిష్టజ్ఞానమున్మ
త్తువర్హతి । నాగృహీతవిశేషణావిశేష్యబుద్ధిరిన్యాయాత్ ।
సచకారణంవినాకార్యోత్పత్తిః । వ్యాఘాతాత్ । సచసమవా
యాదివన్నిర్వికల్పకనిరపేక్షసవికల్పకగోచరత్వ మస్యేతివా
చ్యం । తద్విశేషణాంశస్యప్రాక్సవికల్పకేనగృహణాదనుమా
నాదివర్తమవపత్తైః । ప్రకృతేతువిభావాదేర్విశేషణస్యప్రా

మాదిభావః । నిర్వికల్పకం వినాసవికల్పకంససం భవతీత్యాశయేనాహ
నచేతి । తత్ర హేతుమాహ- వ్యాఘాతాదితి । అయంభావః-యదికారణం
వినాకార్యోత్పత్తిస్సృజ్యతేనాదాదివినాఘటాదిరుత్పద్యేతేతి । సనుస
మవాయాదీనామివరసస్యకేవలసవికల్పకవిషయత్వమస్మిన్వ్యాకృతం క్య
పరిహరతి । నచేతి । సంయోగాదిరాదిశబ్దార్థః- తత్ప్రపత్తిమాహ-తదిశ
తద్విశేషణాంశస్యసమవాయత్వా దేః ప్రాక్ శక్తిగ్రహణకాలత్వత్వార్థః
సవికల్పకేనకారణంవినాకార్యానుదయాన్నిర్వికల్పకపూర్వక సవికల్పకే
నేత్యర్థః- అనుమానాదిపదమేషానాది నామవి-ఉపమానాదిరాదిశబ్దార్థః
తస్యసమవాయోదేః- ఉపపత్తైః-అయంభావః-అనుమానాదివిశేషణానా

తానానుమానత్వాదీనా మివ సమవాయాదివిశేషణభూతానాంసమ
వాయత్వాదీనామపిప్రాగ్యథాక్రమమవగత్తేనక్లృప్తత్వాత్త దుష్ప
త్తిరితి- ప్రకృతేత్తిరి-తద్విశేషణస్యరసవిశేషణభూతస్యప్రాగ్రసప్రతీ
తేఃపూర్వం- విశేష్యేఅనువసంక్రమాదప్రవేశాత్-ఏవంనిర్వికల్పకనిర
పేక్షసవికల్పకగోచరత్వమిత్యర్థః - ఇథంనిర్వికల్పకసవికల్పకయోర్విక
ల్పాసహత్వాదస్యతరస్యతద్గ్రాహకత్వంనిశ్చేతుంసశాశక్యతే యత్కిం
చిత్ప్రత్యక్షంభవతుతత్వావివాదమిత్యభ్యుపగమ్యాహ- అస్తువేతి-అస్తువే
త్యసూయావగమే - అనిశ్చయాంగీకరణమసూయావగమశబ్దార్థః - అ
సూయావగమేస్తువేత్యమర- తథాపీతి-తథాపి యస్యకస్యచిత్ప్రత్యక్ష
స్యతద్గ్రాహకత్వేప్రతిపన్నేపీత్యర్థః- తత్ప్రత్యక్షంకర్తృపూర్వసిద్ధం

క్వాంతం త్యేణానుపలభేరగృహీతవిశేషణాయాశ్చబుద్ధేర్వి
శేష్యానువసంక్రమాత్-తమేవంస్యాత్ । అస్తువాయత్కిం
చిత్ప్రత్యక్షంతథాపి-కింపూర్వసిద్ధమేవరసంతర్గోచరయేత్ ।
విభావాద్యనుసంధానేనతదానీముత్పన్నంవా । నాద్యః । విశిష్ట
వాక్యాథాననుసంధాత్యాణామపిసదాప్రతీతిప్రసంగాత్ ।
నద్వితీయః । యదిరసోవిభావాదికార్యం స్యాత్తర్హికులాలా
దినిమిత్తనాశేకలశస్యవతన్నాశేపితస్యానువృత్తిస్సాన్యత్ ।
ననునిమిత్తకారణాపాయేపికార్యమపైతి, యథా వై శేషికా

టపటాదివత్ప్రాజ్ఞిష్పన్నం-విభావాదీతి-అత్రగోచరయేదిత్యనువర్తతే ।
అద్యంపరిహరతి- నాద్యఇతి- తత్రహేతుమాహ - విశిష్టేతి - సదాప్ర
తీతిప్రసంగాత్ - అచిచ్ఛిన్నానుభవాపత్తేరిత్యర్థః । ద్వితీయంపరిహరతి
నద్వితీయఇతి - కుతఇత్యాహ - యదీతి-తన్నాశేవిభావాదినాశేపి -
తస్యరసస్య - అయమాశయః - యథాకులాలదండచక్రాది నిమిత్త
కారణానాంనాశేపితతాదృశ భూతస్యకలశస్యానువృత్తిరనుభూయతే
తథాతన్నిమిత్త కారణానాం విభావాదీనాం నాశేపి రసస్యానువృత్తి
గృహేదతస్తస్య విభావాది కార్యత్వంవిరుద్ధమితి - ఐనుకుత్రచిన్నిమిత్త
కారణనాశేపి కార్యనాశస్యావ్యనుభూయ మానత్వాదతాత్పరీత్యైషవి
భావాది నాశేరసానువృత్తి రుపపన్నైవేత్యాశయేనశంకతే - నద్వి

త్వాదితా చేదిత్యంతేనయథేతి వై శేషికాణాంతారికాణాం- సతత
 శివః- అపేక్షాబుద్ధిః- అయమేకోయమేకభిమాద్యావిత్వా కారకజ్ఞా
 న్యనాశాద్విశ్వనాశః- అపేక్షాబుద్ధిర్విత్వమువద్యతే- తన్నాశేత
 న్నాశఇతిలేమామాశయః-హస్తసంయోగస్యతక్రాపిషమిత్తకారణస్యా
 పాయేకటవివరణస్యతక్రాపకార్యస్యాపాయః-ద్విత్వనాశఇత్యత్రా
 దదృశ్యగత్యస్యాపకర్షః- సవత్సరితేతి । క్రమేగపరిహరతి- వై శేషి
 కాణామితి- ప్రక్రియామాత్రనాధికారవ- పాండిత్యప్రకటనమితియా
 వత్ - నవస్తుతాద్విత్వాదితాశఇతిభావః - ప్రక్రియాత్వధికారస్యా
 దిత్వమరః!కుతఇత్యతహ-ద్విత్వాదేరితి। వస్తుసహభావిత్వాద్వాస్తవిక
 త్వాన్నిత్యత్వాదితియావత్ । తతస్తస్యనాశవనాస్తీతిభావః! నన్వేనం

తామపేక్షాబుద్ధినాశాద్విత్వనాశః, లోకే హస్తసంయో
 గాపాయేకటవివరణాపాయః, సవత్సరిత సయోగాపా
 యేకనలవికాసాపాయశ్చ, గృహ్యతిఇతిచేన్న । వై శేషికాణాం
 ద్విత్వాదితాశకల్పనాప్రక్రియామాత్రం । ద్విత్వాదేర్వస్తు
 సహభావిత్వాత్ । నచాపేక్షాబుద్ధివైయర్థ్యం! స్వరూపసిద్ధ
 భేదస్యప్రతీతింప్రతిప్రతీయోగిప్రతీతివదపేక్షా బుద్ధేరిపిద్వి
 త్వాదిప్రతీలింప్రతిహేతుత్వాత్ । నవవరస్వరవిరుద్ధానాంద్వి
 త్వాదీనాంసహవస్థానానువవత్త్రి!హ్రస్వదీర్ఘవివక్షిరోభా
 త్ । చిరకాలసంవేష్టనాహితసంసారబలాదుత్పన్నసంవేష్ట

సత్యపేక్షాబుద్ధిర్వ్యధాఽభవేదిత్యాశయేనాహ-నచేతి।తత్రహేతుమా
 హ-స్వరూపేతి । స్వరూపసిద్ధస్యస్వతసిద్ధస్యభేదస్యాభావస్యప్రతీతిం
 జ్ఞానంప్రతిప్రతియోగిప్రతీతివత్ప్రతియోగిప్రతీతేరివ- అయంభావః-ఘ
 టాద్యభావప్రతీతింప్రతిఘటాదిప్రతీతేరివేతి - ననుద్విత్వాదీనాంవస్తుస
 హభావిత్వేపరస్వరవిరుద్ధానాంతేషాంకథంసహవస్థానమిత్యా శయేనా
 హ- నచేతి!కుతఇత్యత్రాహ-ప్రాప్తేతి!ప్రాప్తదీర్ఘాదివల్ హ్రస్వత్వదీ
 ఘాత్వాదీనామివ- అయంభావః-యత్రైకస్త్వేనైవదండాదోద్భవం డా
 ద్యపేక్షయా హ్రస్వత్వంప్రాప్తద్యపేక్షయాదీర్ఘత్వం ద సహవస్థితం
 తథాద్విత్వాదీనామివస్తుసహభావత్వమితి - చిరకాలసంవేష్టనేనాహి

నన్యసంసారస్థితిభేదకార్యస్యబలాదుత్పన్నయత్సంవేష్టనకార్యం
తేనపూర్వప్రసరణస్యాపాయః- నిమిత్తస్యహస్తసంయోగరూపమిత్త
కారణస్యాపాయమాత్రాన్న- అత్రచోదైరత్వజమాత్రచానిమిత్తకా
రణస్యాపికించిత్ప్రియోజకత్వమస్తీతిసూచ్యతే- కమలేతి- తతోనిమిత్త
కారణాపాయే- కార్యాపాయస్యావిద్యమానత్వాద్విభావాదిరూపనిమి
త్తకారణవాతేపిరసానువృత్తిప్రసంగాద్రసస్యవిభావాదికార్యత్వమనం
గీకార్యమితిభావః- ఏతేనేతి- రసస్యవిభావాదికార్యత్వపరిహారేణైవ్యర్థః-
అపాస్తంపరిహృతం- అ, అపాసితమేవవిభావానుభావవ్యభిచారిసంయో
గాద్రసనివృత్తిరితిసూత్రార్థః- ప్రసిపాదనపూర్వకంహేతుమాహ- తత్తి
తి- తేభట్టలోల్లటప్రభృతయః- విభావైర్లలనోద్యానాదిభిరాలంబనోద్దీపన

నకార్యేనపూర్వప్రసరణాపాయోననిమిత్తాపాయమాత్రా
త్- కమలవికాసాపాయోపిముకుటీభావలక్షణవిరోధికార్యా
దేవ ననవిత్కరిణాపాయమాత్రాదితి- ఏతేనభట్టలోల్లట
ప్రభృతీనాంనతమపాస్తం- అ, తేహివిభావైరుత్పాదితోను
భావైః- ప్రత్యాయితస్సంచారిభిరుపచితో రామాదిగతోరస
స్తదిభేదభావనయాభావితేనకేరసః- ప్రతీయతత్త్వత్వ
వాదినః- ఉత్పత్తివక్షస్యమాపితత్వాత్- కించతత్త్వతవ
ర్యాలోచనయా- రసస్యానుకార్యానుకర్తృనిష్ఠతాప్రతిభా
ః- నచసాయుక్తా- అనుకార్యస్యరామాదేరతీతత్వాత్- త

కారణైః- ఉత్పాదితోజనితః- అనుభావైః- కటాక్షభుజాక్షేపప్రభృతిభిః- కా
రైః- ప్రత్యాయితః- ప్రత్యయంనీతః- సంచారిభిర్నిర్వేదాదిభిస్సమాకా
రిభిరుపచితః- పోషితః- రసః- రామాదిగతః- అభూదితిశేషః- తదభేదభావ
నమారామాద్యభేదభావనయా- భావితేనకేరసః- ప్రతీయతే- ఇత్యేవం
ప్రకారేనోత్పత్తివాదినోహి- సంకుకింతతత్త్వత్రాహ- ఉత్పత్తితి-
గూషితత్వాత్- యదిరసోవిభావాదికార్యంస్యాదిత్యాదివాప్రత్యాఖ్యా
నత్వాత్- తత్ప్రదోహంతరమాహ- కించేతి- అనుకార్యనిష్ఠతానుక
ర్తృనిష్ఠతాచేతిప్రత్యేకంసంబంధః- అస్తుకింతతత్త్వత్రాహ- నచేతి- సా
అనుకార్యానుకర్తృనిష్ఠతా- కుతత్త్వతాహ- అనుకార్యస్యేతి- అస్తస్త్వ

తనత్వంకింతతభత్యతా హతవిత్తాన్నితీతేరతీతనత్వతా ప్రతీతిః-అయం
భావః - లోకేలోకో త్రరాతీతి నిష్ఠసద్గుణ స్మరణందుఃఖకారణమితి -
తస్మా దనుకార్య నిష్ఠతానయైతేభావః - అనుకతుః-రితి - అయంభా
వః - నటస్యాభినయాదికార్యాంతరా భినివిష్టచి ప్రతయారసానుభవప
వనాస్తీతి- తథాచానుకర్తృనిష్ఠతాప్యయైతేతిపూర్వేణాన్వయః- నను
యస్యకస్యచిన్నటస్యరసానుభవోమాభూత్ కస్యచిన్నవత్సేవేత్యాశం
క్యాహ- భావఇతి। భావెరసానుభవసద్భావేవా- తస్యనటస్యాపి - అ
యంభావః- యదితస్యాపిరసానుభవస్తర్హితస్తిన్ననుకర్తృలేవ నసంభవ
తీతి।పునశ్చోన్నతివత్సేవోషందర్శయతి- కించేతి- ఆన్యనిష్ఠతయా-అనుకా
ర్యానుకర్తృనిష్ఠతయైత్యర్థః- అత్రానుకార్యోరామాదిరనుకర్తానటశ్చ
స్త్యశబ్దవాచ్యో-కామినఃకామిన్యాసక్తచి త్తస్యైవ- అయంభావః- యదిర

ప్రీతితేర్హైక్వికత్వేనదుఃఖాన్యకత్వాచ్చ । అనుకర్తృనటస్యా
స్యభినయసభాగంజనధనార్జనాద్యభి నిష్ఠచేతసకతయా ర
సానుభవాభావాత్ । భావేవాతస్యాపిసామాజికాంతర్భా
వాత్ । కించోన్నతివాదే రసస్యాన్యనిష్ఠతయాకామినపవర
సనీయత్వంస్యాత్ 3, ననుమాభూత్ప్రీత్యక్షంప్రమాణం చ
త్రతురగన్యాయేనసహ్యజ్ఞిభ్యాసంశయసాదృశ్య ప్రతీతివై

సస్యాత్ప్రతిరభ్యవగన్యతేతన్ని కామినోప్యనుకార్యనమానయోగ త్సేను
త్వేనతస్త్రిన్నపి విభావైరుత్పాదితస్య రసస్యాస్వాదనీయత్వం తస్యైవ
సంభవతి నసామాజికానామితి- ఇతోపిరసస్యప్రత్యక్ష గ్రాహ్యత్వ మ
నువపన్నమితిభావః 3, తస్యైనుమాన గ్రాహ్యత్వంభవత్వత్వాశంక్య
తత్ప్రీకారంప్రతిపాదయతి- చిత్రతురగేతి- ఆలేఖ్యనరీయమిరగప్రస
జాయమానాతురగోయమితిప్రతీతిర్హైక్వికప్రతీతివతుష్టయవిలక్షణ-తథా
హి- నసాసహ్యక్ అవధారణాద్యనోచరత్వాత్ వస్తుతో-తురగత్వా
చ్చ- నాపిమిథ్యా-నేదంగజతమితివాధేసంశుక్తారజతప్రతీతివత్సోత్తరకా
లికబాధాభావాత్ - నాపిసంశయః-కోట్యంతరానవగాహిత్యాత్ - నా
పిపాద్యశ్యం-గోగవయయోరివసత్సచిత్రతురగయోర్భూయోవయవసా
న్యాయోగాత్ - తథాచచిత్రతురగప్రతీతిర్యథాప్రతీత్యం తరవిలక్షణ

తథానటేరామాదిప్రతీతిః! యః పుణ్యం సహ్యాగాదితాక్షికప్రతీతివై
 లక్షణ్యేరామాద్యనుకార్యాః సాక్షిత్వేనటే ౭ నుకర్తరితన్వీకాశితైః
 'సేయంసమాంగేషుసాధారణచ్చటాసుపూరకర్షూర శలాకికాగృహే॥
 మనోరథశ్రీర్వనసశ్వరీరిణీప్రాణేశ్వరీలోచనగోచరంగతా, 'దైవాదహ
 మద్యతయాచపలాయితనేత్రయావియుక్తశ్చ, అవిరళవిలోలజలదఃకాల
 స్సముపాగతశ్చయమిత్యాదిక్వావ్యానుసంధానజలాన్నటప్రకాశితైరే
 వవిభావాదిభిః- నాయికాకూపయావనాదిభిరాలంబనోద్దీప్తవనకారణైః క
 టాక్షుభుజాతైవప్రభృతిభిఃకార్యైర్నిర్వేదాదిభిస్సమాకారిభిశ్చైత్యర్థః-
 కృత్రిమైరపి-వస్త్రతోనటేవిభావాదీనామభావాదితిభావః- కృత్రిమత్వేన

లక్ష్యణేన రామాద్యభవభావితేనటే తన్వీకాశితైరేవవిభా
 వాదిభిశ్చిత్యాభ్యాసపాటవాతిశయప్రకటితతయాకృత్రిమైర
 పితథాత్వేనానభిమన్యమానైరనుమితస్థాయీ సామాజికై
 శ్చర్వమానోరసత్కన్యనుమితివాదినశ్చీశంకుకన్య మతాను
 సారేణానుమానంతస్త్రిమాణసు స్త్వితీచేన్దైవం। అనుమితిప
 ట్టస్యాప్యయుక్తత్వాత్। తథాహి, మాలత్యాదిసంయోగవి
 యోగజగితసుఖదుఃఖపరవశమాధవాది విభావానుభావాదిక
 మభినయతి యథావశేషకోవిదేనటేనర్వగ్ధనసహయసముద్బ
 ధతక్షత్వీకీయ విభావాద్యనుభవసంపాకరా సామాజికా
 స్సవ్యస్తాంతావప్తం భేన మాధవాదేప్రథమంరసవత్తామ

తద్దక్షానేననుమితిఃరోధాదాహ-తథేతి-తథాత్వేనకృత్రిమత్వేనేత్యర్థః-
 స్థాయీగత్యాదిః- ననుసటేరసస్యాభావేతత్ప్రత్యా మప్రామాణ్యం
 స్యాదిత్యాశంక్యాహ- సామాజికైశ్చర్వమాణాభి- చర్వణైవతత్ప్రత్యా
 యాంప్రమాణమితిభావః- పరిహరితి-మైవమితి-అనుమితి-తథాహేతి-అ
 నుమితిపట్టప్రతిపాదనపూర్వకంతదయుక్తత్వమేవోపసాదయతీత్యర్థః -
 మాలత్యాదీతి- యథావన్యథాస్థిత్యైవ- అభినయతినతి-తేహంసహాభినియ
 మానవిభావాదీవాందర్శనవిషయ-సముద్బుద్ధ స్సంస్కారప్రప్తక్షత్వీకీ
 యవిభావాద్యనుభవసంపాకరోయేషాంతేతథోక్తాః- స్వేస్వయమేవదృ
 ష్టాంత ప్రస్యావప్తంభేనఅవలంబనేన- రసవత్తాంతసాక్షయత్వం, అను

మానప్రకారమాహ- మాధవశ్చత్యాదిః ఏవంతాద్యగ్ని
భావాదికారణయోగీశ్వరః- సపుమాతరంగముఃఖాతిశయపరవశః-య
థావయమితిదృష్టాంతః-సస్వనుమానగోచరత్వేననుమీయమాన వహ్ని
దిసాభారణ్యాచ్ఛమత్కారకారి తానస్యాదిత్యాంక్యాహ - వస్తుసౌంద
ర్యబలాదితి-నహిసారస్యవైరస్యాదికి-నుమానాభీనం-కింత్వనుమీయమా
నవస్తుస్వరూపాయత్తమితిభావః - అతపవానుమీయమానాపికామిన్యా
త్తానందాయభవతి- అనుమీయమానశ్చవ్యాఘ్రాదిర యాయభవతి-ప్ర
కృతేవస్తు స్వరూపస్యాతిసుందరత్వాచానందజనకత్వముపపద్యతేఏత్యా
శయః- అతపవాహ- అన్యానుమీయమానవిటకణేనేతి- తన్నతంక్రీశంకు

నుమిత్తులే। మాధవస్సుఖముఃఖాతిశయపరవశోభవితుమర్హతి।
తాద్యగ్నిభావాదికారణయోగీత్వాల్ యపవంసపవం । య
థావయమితి। తతస్తేనానుమీయమానేనాపిలోకోద్గరస్వాదు
స్వభావతయావస్తుసౌందర్యబలాగ్రసీయత్వేనాన్యానుమీ
యమానవిటకణేనమాధవాదినిష్ఠేనైవరసేనస్వయమపిసుఖ్యం
తీతిహితత్వతః। అత్రప్రచ్ఛామః। విభావాదీనాంకింలాకసిద్ధకా
ర్యకారణకూపేణలింగత్వంఉతవిభావాద్యాకారేణ। నచరమః
విభావాద్యాకారస్యలోకేకుత్రాప్యప్రసిద్ధత్వేనాజ్ఞాతసిద్ధిప్ర
సంగాత్। అస్తుతద్వాదియఃపక్షః। దృశ్యతేహికార్యాత్తాంశా
నుమానమపితద్వద్విభావాదీనామపిలోకసిద్ధిత్యాకార్యకా
రణకూపేణైవలింగత్వమితిచేన్నైవం। విభావాదీనాంవ్యంజకత

కాభిప్రాయః-అస్తిత్వతేసంయోగశబ్దోవ్యాప్య వ్యాపకలక్షణసంబంధవ
రః- నిష్ప్రతిపదమనుమితిపరమితిబోధ్యం। అనుమితిపక్షంపరిహరణం పృ
చ్ఛతి-విభావాదీనామితి-ఉతేతి-ప్రథమతోద్వితీయంపరిహరతి నచరమశ్చ
తి। కుతశ్చిత్త్యత్రాహ-విభావాదీతి-అయంభావః- విభావాదీనామాలంకా
రికైక పరిగృహీతత్వాద్విదాకారస్యాప్రసిద్ధత్వేనాజ్ఞాతసిద్ధిప్రసంగ
కూపోనుభవిరోధశ్చతి - దృశ్యతశ్చతి-అత్రాపిశబ్దేనప్రకృతోపయుక్తంకా
రణాత్కార్యానుమానమస్తివేతిజ్ఞాప్యతే - పరిహరతి-మైవమితి-కుతశ్చ
త్యతాహ-విభావాదీనామితి-కాస్త్రీలంకారకాస్త్రీ-త్యాగాల్ తాని

శేన్యాట్యకావ్యయోః । విభావాఅనుభావాస్తత్యుత్తమ్యం తేవ్యభిచారిణః ।
 తి తేహంకారణాదిరూపతాయాఃపరిహారాదిత్యధః । అస్తుకింతతత్త్వ
 త్రాహ-తేనేతి - అయంభావః - లోకేతావతా-రణంవ్యాపకంలింగం
 వ్యాప్యం-ఏవంచయథాధూమేవ్యాపకకారణరూపతావ్యాప్యలింగరూప
 తాచవిద్యతేతథావిభావాదిషుకారణతారూపవ్యాపకతానాస్తే తదభా
 వాదేవవ్యాప్యలింగరూపతాపినాస్తీతి- తదితి- తస్యాఃవ్యాప్యలింగరూప
 తాయాః-నివృత్తేచసత్యాం- అయంభావః- విభావాదీనాంవ్యాపకభూ
 తకారణతానివృత్తిప్రయుక్తవ్యాప్యభూతలింగతానివృత్తేచరసస్యలింగ

యాభిమతానాం లోకికకార్యకారణరూపతాయాశ్చస్త్రై
 త్యాగాత్ । తేనవిభావాదేః కార్యకారణతారూపవ్యాపక
 తానివృత్తేవ్యాప్యలింగరూపతాపివ్యావర్తతే । తన్నివృత్తే
 చకథనుమానివార్తా । ననుమాభూద్విభావాదీనాంకార్య
 కారణరూపతయాలింగత్వంకింతస్వయవ్యతిరేకమహిమ్నా
 భవివ్యతి, దృశ్యతేహిక్పత్తికోదయాదకార్యాదకారణాదేవ
 రోహిణ్యాసత్తిప్రతీతిః, అతోన్వయవ్యతిరేకయోరేవావి
 నాభావావిభారణోపాయతయావధారితత్వాన్నికృతేరస
 ప్రతీతే ర్విభావాద్యన్వయవ్యతిరేకానువిధాయితయావి
 భావాదీనాంరసానుమాపకత్వంభవివ్యతీతిచేద్ధంతస ఏవఘట్ట
 కుటీప్రభారితవృత్తాంతః । యతోవిభావాదిరూపతాయాలో
 కాప్రసిద్ధత్వాన్నతద్రూపేణలింగతేత్యుక్తేతద్దోషవరిహారా..

త్యకథాఃఖంసిద్ధతీతి- తర్హివిభావాదీనాం భంగ్యంతరేణలింగత్వమం
 గీక్రియతామిత్యాహ-స్వత్యాదినా-అతత్త్వతి - అవినాభావస్యావిధార
 ణేఉపాయతయాసాధనతయాఅవధారితత్వాన్నిశ్చితత్వాత్ - రసప్రతీ
 తేఃవిభావాదీనన్వయవ్యతిరేకాభ్యామనువిధాయితయా అనుసారితయా
 ఘట్టకుటీప్రభారితవృత్తాంతఃఘట్టకుటీప్రభారితవృత్తాంతప్రాయత్త్వత్యధః-
 కుతత్త్వత్రాహ- యతత్త్వతి - యతోయస్మాద్దేహోః- విభావాదిరూపతా
 యాః-విభావాదికార్యకారణరూపతాయాత్త్వత్యధః-సపివదోషఃలింగత్వా
 సంభవరూపదోషః - ప్రత్యావర్తతేపునరాపగతి-తత్త్వతిపూర్వేణాన్వ

యః- తేషామన్వయవ్యతిరేకా సంభవేదానందర్థయతి-సహిత- శాస్త్రైక
కసమధిగమ్యానామలంకారశాస్త్రైకవేద్యానామిన్యథాః- అతపవాలా
కికానాంశక్యశంకశ్శంకితుంశక్యశక్యథాః- సహిసభవతిహితధావ శ్రీ
త్వాకశ్చిన్నవ్యవస్తూపుర్యాంశులగంపృత్వాగంతుకామోనిశాయాం
తుర్యేయామెగచ్ఛదారాతుమాగ్నా గత్వాగత్వాఘట్టకుట్యాంప్రభా
తం, కదాచిలో-శ్చిక్షానపదోజాల్పపశదః కుత్రచిత్పురవశేన వస్తుజా
తః కరావజీహీర్షయాఽవరరాతే సముత్థాయాహ్నియనిపగ్రహ్యప
మాగ్నేణపరిభ్రాన్యపరిభ్రాన్యభాసో రోచయవేళాయాంఘట్టకుటీ పురో
భాగంప్రాపేతమాంశధామభిసంధాయోక్తం ఘట్టకుటీప్రభావవృత్తాం
తత్తతి పవంవిభావాదీనాంసానుమాపకస్వింపరివృత్తసంఘాత లోకన

యపునరన్వయవ్యతిరేకమార్గవలంబమానస్యతవసపవదోషః
ప్రత్యానర్తితే । సహివిభావాదీనాంశాస్త్రైకసంధిగమ్యా
నామలంకీకానామన్వయవ్యతిరేకప్రహశ్శక్యశంకిః । యచ్ఛ్చ
క్తం, వస్తుసాందర్యబలాదనుమీయమానస్యాశ్చన్యానుమీయ
మానవైలక్షణ్యేనచర్వణీయత్వ మితీతదలిపంబిరుద్ధత్వా
త్ । నహ్యతిసుందరమపివత్తన్యగతమనుమీయమానమన్వయ
తపరోక్షమపరోక్షతయాచర్వణీయంభవతి । పరోక్షగ్యాస
రోక్షత్వయోరేకప్రీతిస్థితిస్థితివిరోధాల్ విభావాదిప్రతీతిః
పూర్వంసిద్ధస్యతస్యాభావాచ్చ ర, నాప్యసమానంతప్రప్ర

వ్యాయోనతత్తలైకదేశమనూన్యపరిహరతి- యచ్ఛ్చక్రమిత్యాదివా । చర్వ
ణనమతిమందమసారమసమంజసమితియావత్- కుశలిశ్చత్రాహ- పి
గ్ధత్వాదితి । పిరుద్ధత్వందర్థయతి- సహితాపరోక్షతయాప్రత్యక్షతయా
మాధవాదినిష్ఠే వై పరిసేనస్వయమపిసుయంతీతత్తత సమయాదితిభా
వః- చర్వణీయంశభవతిహితప్రహేతుమాహ- పరోక్షత్వేన- హేత్యం
తరమాహ- విభావాదీతి- అయంభావః- యదివిభావాదిప్రసంగేపాత్రి
గస్యసిద్ధత్వం తస్మిత్తస్యాపరోక్షతయా చర్వణీయత్వంస్యాదితి ర. త
ద్వ్యవమానంతప్రప్రమాణింభవత్త్వవ్యాశంక్యశక్యసాన్విషతోఽదేశాగత్యా
హ-సాపేతి-కుశలిశ్చత్రాహ-తస్యేన-అయంభావః రసప్రతీతౌసాగత్య

వైధర్మ్యయోరభావానోపమానవిషయతేతి 'సహివంధ్యావీజానాతిగు
ర్వింప్రసవేదనా' మిత్యాదిమతద్వైధర్మ్యమితి బోధ్యం ౫. సశబ్దప్ర
మాణమపిత్రప్రమాణమిత్యాహ- సచేతి । తత్ర హేతుమాహ- రసస్య
తి । అత్ర శబ్దోపధారణార్థః- అలాకికత్వేనతుఅలాకికత్వేనైవేత్యర్థః-
అభ్యుపగతస్యాంగీకృతస్య- అతఏవేతి-తతోపపత్తిమాహ- కుతాప్రీతి-
అయంభావః - గంగాయాంఘోషఃప్రతివసతీత్యాదౌ తీరాదివదాభిధ
యానామేవలక్ష్యత్వందృష్టం- యత్రకుతాప్యనభిధేయస్యలక్ష్యత్వం స
దృష్టచరమితి । దూషణాంతరమాహ - కించేతి-ముఖ్యాన్ధబాధేనఅసగ్రీప
నాః- ముఖ్యాన్ధబాధరహితాస్సంతశ్శస్యః- అయంభావః- యథాగంగా
శబ్దస్సోత్తోరూపముఖ్యాన్ధేనబాధస్సతీరంలక్షయతి- తథాత్ర బాధా

భవతి । తస్యసాధర్మ్యవైధర్మ్యమాత్మేకవిషయత్వాత్ ౫, నచా
గమస్తత్రప్రగల్భతే । రసస్యాలాకికత్వేనత్వభ్యుపగతస్యసంకే
తాభావేనాభిధాగోచరతాత్పర్యాగాత్ । అతపవనలక్షణాగోచ
రతాపి । కుతాప్యనభిధేయస్యలక్ష్యత్వాదర్శనాత్ । కించ
విభావాదయోముఖ్యాన్ధబాధాసగ్రీపీనారసమవగమయంతీ
తివక్తవ్యం సహిబాధావినాభావవిసాలక్షణాసంభవతి ౬,
నచకౌణ్యపితంబోధయతి । సహివిభావాదయః కలయాపిసా
దృశ్యమవలంబ్యరసంబోధయంతి ౭, నాపితాత్పర్యగమ్యో
రసః । తథాహి । విధేయదృష్ట్యాభిధానం తాత్పర్యమిత్యాచా

భావాద్విభావాదిశబ్దాముఖ్యాన్ధభూతలలవాద్యా లంబనవిభావాది బాధ
మంతరేణరసరూపలక్ష్యోన్ధంభాధయంతీతి । అస్త్రకింతతత్తత్తత్తాహ- స
హీతి- విభావాదీనాం రసస్యచావినాభావసద్భావాద్విభాభావస్యై
వాత్రప్రతిబంధకత్వంబోధ్యం ౬, గాణిగోచరతాపినాస్తీత్యాహ-సచే
తి-కుతిత్తత్తత్తాహ- సేతి-హియస్తాభి- కలయాంశమాత్మేకాపి-అయం
భావః- అగ్నిమాణవకత్త్యాదావవిభావాదీనాంరసస్యచసాదృశ్యం
నాస్తీతి- కలాంశమాత్మేకీల్పాదాకలనాకాలభేదయోరితి రత్నమాలా
౭, తాత్పర్యగమ్యతాపిసంభవతీత్యాహ- నాపీతి-తథాహితి-తాత్పర్యస్వ
రూపపరిక్షానమంతరేణ-తదగమ్యతాయామజ్ఞేయత్వాదగమ్యరూపప్ర

పాదసమూహకంఠదగమ్యతామేవోపపాదయతిత్యర్థః । విధేయేతివిధే
మిత్యంతాప్రాప్తైర్దృష్ట్యాభిసవేశేనాభిధానమనువాద్యవాచకా
ధానంతాస్పర్శమితాత్పర్యశబ్దార్థిత్యాచార్యాఃఅపమరితిశేషః-య
క్షమితి- ఏతదాచార్యవచనమిత్యర్థః- తత్రయ్యక్తితాందగ్యయతి-విధిరితి-
త్యంతమప్రాప్తసత్యాంవిధిరపూర్వవిధిః- భవతీతిశేషః- ఇతిన్యాయే
త్రైకాల్యాసంస్కృప్తస్య కాలశ్రయాసంబద్ధస్య అత్యంతాప్రాప్తస్యై
వేత్యర్థః-అత్రవైదికోదాహరణందగ్యయతి-యథేతి-గుణసంభక్తస్యగుణ
ధివిష్టస్యభావాగ్ధస్యపౌనామరూపాగ్ధస్యస్థలేగుణమాశ్రస్యదధ్యా
విగుణస్యైవ- కుతఇత్యత్రాహ- విధిరితి-ప్రాప్తాత్ప్రాప్తంవిహాయేత్య

ర్యాః । యుక్తంచైతత్ । విధిరన్యంతమప్రాప్తమిన్యాయే
నత్రైకాల్యాసంస్కృప్తస్యైవాగ్ధస్యవిధానయోగ్యతా । య
థాదధ్యాపౌనామత్యావోగుణసంభక్తభావాగ్ధస్థలేగుణ
మాశ్రస్యైవవిధానవర్తవసానం । విధిన్న్వీక్షీరక్షువివేచనతా
లీహంసఇవప్రాప్తాప్రాప్తసమభివ్యాహరేప్రాప్తదప్రా
ప్తమదగ్ధదహనన్యాయేనసంభక్త్యైవవిషయీకరోతి । ఏవమే
వరక్తంపటంపయెత్యాదావపిరస్యగుణక్రియాణామేకంద్వ
యంత్రయంచాయావదప్రాప్తంతావదేవవిధీయతే । అన్యే
షాంతుమానాంతరప్రాప్తానాంతత్సన్నిహితానామర్థానాం
తాదర్శ్యేనైవాన్వయోయుక్తః । భూతభవ్యనయాత్ । య

ర్థః-అదగ్ధదహనన్యాయేనేతి- దగ్ధస్యదహనంనాస్తీత్యుక్తత్వాద్యథాగ్ని
రదగ్ధందహతి నతుదగ్ధం- ఏవంవిధిరవ్యప్రాప్తంవిషయీకరోతి నప్రాప్త
మితిభావః- ఉక్తమర్థంలాకేపిదగ్గయతి - ఏవమితి - ర్నవ్యగుణక్రియా
ణాంపటరక్తిమవయనానాంమధ్యేపకస్యాప్రాప్తావేకవిధిః - స్వయం-ర
ప్రాప్తాద్వివిధిః-త్రయాణామప్రాప్తాత్ప్రవిధిరితిభావః-అన్యేషామితి-త
త్సన్నిహితానామప్రాప్తసన్నిహితానాం-తాదర్శ్యేనతన్మయోగ్యసక్త్యే
నైవ- కుతఇత్యత్రాహ- భూతభవ్యనయాదితి- భూతాన్స్పృశ్యవి
భవ్యాస్సాగ్ధ్యవిషయాః- ఏవంచ-భూతానాంభవ్యానా-చయత్రసము
చ్ఛార్పణంతత్రభూతంస్థిరూపంభవ్యాయసాధ్యాయోపవిశ్యగిత్తి న్య

యాభిప్రాయః- ఉక్తమర్థముక్తదాహరణేవర్థయతి- యథేతి- ఫలితాన్త
మాహ- అనంత- అప్రకీర్ణతతతహ-నచేతి- అభిహితేఅనబ్దాభిహితే-త
స్రసశ్చస్త్రాంతముపపత్తిమాహ- లోహితోష్ణీమాశ్చితి-లోహిత్యార్థవాదా
లోహిత్యార్థవాదిరూపేవధేయే- ఋత్విక్రీచరణ సోష్ణీమాణాఽచదశ్చ
సస్యచతుష్శపాస్త్రత్వాన్లోహిత్య మాత్రస్యాగ్రవమాత్రస్య చవిధే
యత్వమితి భావః - తస్మాదనభిహితేతాత్పర్యంనజాఘటితీతిపూర్వేణసం
బంధః - ప్రతిజ్ఞాతాన్తమాహ ప్రకృతఇతి-అభిధాగంధస్యాభిధాసంబంధ
స్యదైధుర్యమభావస్తస్యోపపాదనాదాలంకారికప్రతిపాదనాత్ - విభా

ధాతైర్విజు-హూరిప-స్యాగ్ని-హూత్రం జు-హూతీతి
వాక్యాంతంప్రాప్త-హూమానువాదినోగుణవిధిపరత్వం। అ
తోవిధేయానువాద్యసమభివ్యాహరణలే అనువాద్యవాచక
పదానాంవిధేయాన్తస్త్వరేవ తాత్పర్యమినినిణయః । నచా
నభిహితేతాత్పర్యంజాఘటితీతి లోహితోష్ణీమాఋత్విజఃప్ర
చరణోత్యాదౌ వధూఽసపశ్య నృజనైవచ తుషేత్యాదౌచ
లోహిత్యాగ్రవాదౌ విధేయేపదాంతరాభిహిత ఏవానువాద్య
వాచకపదానాంతాత్పర్యోపేకారాత్ । ప్రకృతేరసస్యాభి
ధాగంధైధుర్యోపపాదనాన్నతాత్పర్యగమ్యతేతి యుక్తము
శ్చశ్చేద్యమా- రా- నాప్యథావత్ప్రమాణింబి । రసంవివానుప
పాద్యమానాథాదర్శనాత్ । ననువిభావాదయివరసంవివానుప
పాద్యమానాత్తంకంప్రయంతిచేద్వాత్ప్రమేతత్ । తస్యానుమా

వాదిభిరభివ్యాహరణస్యరసస్యాభిధేయత్వాభావోపపాదనముపపన్నమే
పరిభావః- గంధోగంధకలమోదేలేశేసంబంధగర్వయోరితివిశ్వం, అ
న్తావత్తీకల్యూతాపినినంభవతీత్యాహ- నాపీతి- తస్రహేతుమాహ-రస
మితి అయింభావః- అనుపపద్యమానేనాకైనాగ్ధాంతరకల్పనమగ్ధావత్తిః
ఏనంచపీఠోదేవద్రోదివానభుజ్జగత్సత్త్వాత్ప్రధానుపపద్యమానం పీన
త్వయధారాగ్రహణంకల్పయి- తథాంరసంవివానుపపద్యమానోయః
కష్టోన్త్యోన్త్యయివాసంకల్పయేత్తద్భేదస్యాగ్ర-స్యావిగ్ధవాదితి- ననువి
భావాదివాసంకల్పనానుపపద్యమానత్వమస్త్యేచేత్యాశంక్యాహ- నిన్ది

తి-వీరత్ - విభావాదయస్తంకృత్యయంతీవచనం-వాగ్రమసారం-వ్యర్థమి
 తియావత్ - వాగ్రమారోగ్యఫల్గునోరితివిశ్వః-కుతశ్చశ్యత్రాహ-తస్యేతి-త
 స్యాగ్ధాపత్తిప్రమాణస్య- అవ్యతిరేకాత్ ధూమాన్యధానుషపఞ్చాపహ్నిః
 కల్పితశ్చ త్యేవంయాపేణాభేదాదిత్యర్థః-తస్యేతి-తస్యానుమాన్యచరా
 కృతత్వాత్ - విభావాదీనాఙ్కింలాక సిద్ధకార్యకారణరూపేణలింగత్వమి
 త్యాదివాపరిహృతత్వాత్ - నన్వనుమానాథాపహ్నిః కల్పిత్యాగ్ధకృత్యా
 ప్యంగీకృతత్వాత్-ధమభేదశ్చశ్యత్రాహ-అనుమానేతి-అనుమానాద్వ్యతి
 రేకేభేదేవాతస్పృతీతేరాత్రిభోజనాదిప్రతీతేఃపరోక్షత్వాత్-కల్పితే
 నాప్రత్యక్షత్వాత్ప్రత్యక్షత్వేనరసచర్యణస్యః-రోధస్యాదత్థాపత్తి
 స్తంసస్పృశతీతిభావః F, అనుపలభేరశ్చస్త్యుపవ్యవకాశోనాస్తీత్యా

నాదవ్యతిరేకాస్త్యచనిరాకృతత్వాత్ । అనుమానవ్యతిరే
 కేవాతజ్ఞన్యాయాః ప్రతీతేఃపరోక్షత్వాద పరోక్షతయా చ
 ర్వణవిరోధాత్ F. అనుపలభిస్త్యభావైకగోచరానరసస్వ
 రూపమవగమయిషుమలం ౧౦. నాపీతశ్రుత్యుగంప్రణేషుం
 శక్యం । ప్రమాణసిద్ధాగ్ధస్యేతరవ్యాప్తబోధనాధ౯౦ లక్ష
 ణప్రణయనం । ప్రమాణంఽనకిందిదసింస్పృశతీత్యవోచా
 మ । అతోరసాభావాగ్రసోపజీవికావ్యమీమాంసాశాస్త్ర
 మేవానారంభణీయమితి ౧౧. అతోద్వితే । సతావల్లత

హ- అనుపలభిస్త్యితి ॥ అనుపలభేరభావైకసాధనత్వాత్సద్భావపదార్థం
 రసబోధయితుంససావధ్యమిత్యర్థః ౧౦, అస్తునావరిస్వరూపముద్య
 తామిత్యత్రాహ- నాపీతి । తస్మాదీనితతోపపత్తిమాహ- ప్రమాణేతి
 అయంభావః 'వ్యాప్తిర్వ్యవహారోవాలక్షణస్యప్రయోజన మిత్యుక్త
 త్వాత్ప్రమాణసిద్ధస్యపదార్థస్యైవేతరవ్యాప్తిజ్ఞానార్థం లక్షణప్రతి
 పాదనమితి-ప్రమాణంచేతి-అతశ్చతి-రసోపజీవికావ్యస్యమీమాంసాలం
 గవిచారస్తదాత్మకంశాస్త్రమనారంభణీయమేవేతిపూర్వఃపక్షః ౧౧. స
 మాధత్తై- అతోద్వితశ్చ- అత్రపూర్వపక్షే - ఉచ్యతే సముచితోద్ధర
 మితిశేషః - సతావతితి- లక్షణస్యాసంభవః సతావనై ౨౪ - రసలక్షణం
 సంభవత్యేవేత్యర్థః- కింతత్యత్రాహ-విభావేతి-విభావాదయవీససామ

శ్రీ తయాసముల్లసితోఽభివ్యక్తః- నిర్భరానందసంవిద్రూపతాంసీయ
మానశ్చితియావత్-స్థాయిభావః- 'ప్రకాశానందవిద్రూపాంరసతాంప్ర
తిపద్యతే' ప్రకృప్యమాణోయో భావస్స స్థాయీతినిగద్యత' ఇత్యుక్తలక్ష
ణోరత్యాదిరిత్యర్థః - పవంవిధస్సామాజికనిష్ఠోరత్యాదిస్థాయీ రస్యతే
స్వాద్యతశ్చితివృత్త్యా రసఇత్యుచ్యతే- తదుక్తం- రసతేస్సాన్వదనార్థ
త్వాన్రస్యంతశ్చితితేరసాశ్చితి- ఉక్తార్థేశిష్టసమ్మతిమాహ- విభావై రితి ।
వ్యంజనాదిసంబంధాదన్నస్యేవవిభావాదిసమాశ్రయణేనస్థాయిభావస్య
పిస్వాదుత్వముపపద్యతేఇత్యర్థః - తదుక్తం 'వ్యంజనోషధిసంయోగో
యథాన్నంస్వాదుతాంసయేత్ । ఏవంనయంతిరసతామిగరేస్థాయినంశ్రీ
తా' ఇతి- ననుకీద్యద్విధంస్థాయిత్వమిత్యాశంక్యాహ- భావస్యేతి- కావ్యే
నాభినయేనవా నివేద్యమానరామాదిసుఖదుఃఖాద్యనుభవజనితవాసనా
రూపస్సంసారావరపర్యాయస్సామాజికమనోవికారోభావః- తదుక్తం

తాసంభవః । విభావానుభావసాత్వికవ్యభిచారిసామగ్రీస
ముల్లసితస్థాయీభావో రసశ్చితిలక్షణసద్భావాత్ । తదు
క్తం దశరూపకే విభావైరనుభావైశ్చ సాత్వికైర్వ్యభిచా
రిభిః । ఆసీయమానస్సాన్వదుత్సంస్థాయీభావోరసస్తన్మితశ్చ
తి । భావస్యస్థాయిత్వంనామ సజాతీయవిజాతీయానభిభూత

సుఖదుఃఖాదిభిర్భావైర్భావప్రదర్శనభావనోమితి-తస్యభావకస్య భావ
స్త్విత్తం- తస్యభావనంవాసిగత్వంతద్భావభావనం- సతావద్వివిధః- స
న్నిహితోవ్యవహితశ్చేతి-తత్త్వః పటంప్రతిగంతువద్రసంప్రత్యాకా
రిమాశ్రవ్యవహితస్థాయీ భావ ఇత్యుచ్యతే-తదుక్తం 'ప్రకృప్యమాణో
యోభావోరసతాంప్రతిపద్యతే'సపవభావస్థాయీతిభరతాదిభిరుచ్యత'
ఇతి । ద్వితీయస్త్రుకుపిందాదివద్భావాంతరవ్యవహితోవిభావాదిః-తస్యస్థా
యిత్వా రారసోల్లాసకత్వసమధావాత్-ఏతేసామాజికమనోవికారవిశే
షోపాధిక్యబ్రహ్మసందసక్రిష్టాచారిణోరసస్య సన్నిహితపూర్వావస్థా
విశేషస్థాయీభావఇతిఫలితం- పవంవిధస్యభావస్య కస్యాంచిన్నాయకా
యామనురాగస్యనాయకాంతరవిషయానురాగస్సజాతీయః- వీభత్సాది
ర్విజాతీయః- తైరసభిభూతతయాఅతిరస్కృతతత్వేన - 'అవిరుద్ధత్వేనేతి

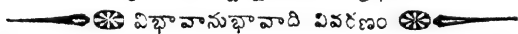
యావత్ - యథాలవణోదస్పాన్వనుప్రవిష్టంహధురమపినాదేయముదకం
లవణయ త్వేవమన్యాయస్యాన్వైక్యంనయతస్థస్యిభావస్యకుతస్తై స్సహ
విరోధనా రైతిభావః- తమ క్తం- విరుద్ధైరవిరుద్ధైర్వాభావైర్విభిన్నతేన
యః । అన్వభావంనయత్యన్యోక్తా స్థాయీవ లవణాకరత్వం - యావ
దనుభవమితి-సంసారాన్వనోస్యభావస్య సతతదంతాదివశేనప్రబో
ధా దుస్పృహనోఽజాతీయ ప్రత్యయాసంవళితఃప్రియతమాదిస్మృతి
సంతానోవిభావాదిమహిమ్నాయావగ్రత్తయమివకరోతి తావదవస్థాన
మిత్యధః-తమ క్తం- అవస్థితాశ్చిరం చిత్రైసంబంధాశ్చానుబంధిభిః । వ
ర్గితాయేరసాత్వేనస్తేష్టతాస్థస్యివోబుధై రితి- తత్సావ్యవధానమృతి
మాహ-సజాతీయైరితి-యావత్త్ర సంవర్తమానఃభావఃస్థాయీత్యుదాహృ

తయాయావదనుభవమవస్థానం । తథోక్తం తత్రైవ । సజా
తీయైర్విజాతీయైరితిస్మృతమూర్తిమాత్ । యావత్త్ర సంవ
ర్తమానస్థస్యిభావఉదాహృతత్వం । నవప్రత్యాయకాభా
వాదప్రతీతార్థస్యలక్షణప్రణయనందుష్కరమితీశంక్యం ।
ఉక్తసామగ్ర్యవరసంజకత్వాత్ । తథావోక్తం భ
రతేనసూత్రకృతా । ఽభావానుభావవ్యభిచారిసంయోగాద్ర
సనిష్పత్తిరితి । ఉక్తంవకావ్యప్రకాశకారేణ । కారణాన్యథ
కార్యాణిసహకారీణియానిచ । రత్యాజేస్థస్యివోలోకేతా

తత్త్వగన్వయః - ననుప్రమాణసిద్ధాంతస్యలక్షణప్రణయన ముపపద్యతేప్ర
త్యాయక ప్రమాణప్రతిపాదనమంతరేణకథంరసస్యలక్షణప్రణయన మి
త్యాశంక్యాహ-నచేతి-కుతశ్చత్యత్రాహ - ఉక్తసామగ్ర్యత్వేతి-అత్రశి
ష్టసమ్మతందగ్గయతి-విభావేతి-కారణానీతి-లోకేణావల్లోకోత్తరసౌందర్య
శాలినోః కయోశ్చిన్యూనోర్నిధోదర్శనేనశ్రవణేనవాచదౌప్రీతిరుత్పద్య
తే- తనస్తదీయయావనలావణ్యాదిభిర్బుధైస్తచ్చేష్టాభిర్వావభావప్రభృతి
భిస్తదలంకరణైర్హారకేయూరాదిచందనవిలేపనాదిభిస్తట శ్చైశ్చంద్రోద
యఘనస్తనతకోకిలారణితమలయ్యానిలాదిభిశ్చోద్భవితాసాప్రీతిరుత్థం
తావత్తనామధేయాభిలాషాకారేణవరిణమితి- గథావిభామేవప్రీతింరతి
మాచక్షతే-తతోమిథస్సంగత్యుపాయంజిజ్ఞాసమానయోర్యూనోశ్చింతా

గ్లానిశంకాదయఉత్పద్యంతే - తతోరత్యాచింతాదిభిశ్చతదుభయవ్యంజ
కాశ్చేష్టజాయంతే తతస్త్వయంవాదూతపైషణాదినావాసంగతౌ స
త్యాంసాప్రీతిరుత్తరోత్తరంవిజృంభతఇతిస్థితిః। తథాచలోకేకావ్యనాట్య
వ్యతిరిక్తనాయకవ్యవహారస్థలే-స్థాయినోరత్యాదేర్యానికారణాని వాయి
కానాయకతదీయలావణ్యచేష్టలంకరణోద్వాసమలయానిలాదీని || అథ
యానికార్యాణిరత్యాదేరేవకటాక్షభజాక్షేపస్తంభప్రళయ రోమాం
చాదీని- రత్యాదేస్సహకారీణిపరిపోషహేతుభూతానినిర్వేదాదీనిచతానీ
మానినాట్యసటవ్యాపారేకావ్యేకవివ్యాపారేచచేష్యది - స్మరిత్యభ్యా
హారః- తత్తదేత్యథేవ్యయం - తదాయధాత్త్రుమంకారణానివిభావాఃకా
ర్యాణ్యనుభావాస్సహకారీణివ్యభిచారిణఇతికథ్యంతే - తైర్విభావాను
భావవ్యభిచారిభిర్వ్యక్తః - సరూత్పదితః స్థాయీరత్యాదికోభావః -

నిచేన్నాట్యకావ్యయోఃవిభావానుభావాస్త్రరణ్యంతేవ్య
భిచారిణః । వ్యక్తస్సర్వైర్విభావాద్యైస్థాయీభావోర

సఃస్మృతఇతి ౧౨. తత్రగసాభివ్యక్తికారణంవిభావః। సద్వి
ధా। అలంబనోద్దీపనభేదాత్ । ఉద్దీపనవిభావశ్చతుర్విధః । ఆ
లంబనస్యగుణోరూపయావనాదిః । హావభావాదికాశ్చేష్టాః ।
హారనూపుగాదయస్తదలంకారాః । చందనచంద్రికాదిస్తట

రసఇతిస్మృతఇత్యర్థః ౧౨. అథరససానుగ్యంవిభావస్య లక్షణం
భాగంచాహ-తత్ప్రీతి-తత్రవిభావాదీనాంమధ్యేరసస్యస్థాయీభావస్యాభి
వ్యక్తికారణంవిభావః - రసశబ్దేనాత్రరత్యాదిభావఃపదనంపతతత్యాదివ
ద్భావినీంస్మృతి మాప్రిత్యవ్యవహీయ తే.లోకేనాయకాద్యాలంబనకార
ణంవిజిష్టదేశకాలాద్యుద్దిపనకారణంచకావ్యనాటకాదిముఖేన సామాజి
కాంతఃకరణప్రతిబింబితతయాసామాజికనిష్ఠం సదాలంబనవిభావఉద్దీపన
విభావశ్చేతుర్యతే । ఏతచ్చవిశేషేకావ్యనాటకవ్యాపారజనితైవభా
వ్యతేజ్ఞాయతఇతి విభావఇతివ్యుత్పత్త్యుభయతే- తమక్తం 'జ్ఞాయమాన
తయాయత్రవిభావోభావపోషకృదితి-దైర్వీధ్యమేవాహ - అలంబనోతి-
యదాలంబ్యరత్యాదిద్వాయతేతదాలంబనం - శృంగారే నాయకానాయ

కచ్చ- తౌ శ్రేవైరీ- భయానః- శ్రీహృదిః- వివమస్య తాత్పర్యవ్యం- ఉ
ద్దీపనవిభావభి- చాతుర్విధ్యందర్శయతి- ఆలంబనస్యేత్యాదినా - తథా
హోక్తం 'ఆలంబనగుణైవైవతేషేష్టా తదలంకృతిః తటస్థశ్చేతి విజ్ఞేయశ్చ
తుర్థోద్దీపనక్రమః॥ ఆలంబనగుణో రూపయావనాదిరుదాహృతః । తచ్చే
ష్టాయావనోద్భూతహవభావాదికామతా నూపురాంగవిహారాదితదలం
కరణం మతః । మలయానిలవందాద్రిద్యాస్తటస్థాః పరికిరీతా ఇతి ౧౩ ఆ
థానుభావం లక్షయతి- కార్యభూతభి ॥ నను కార్యత్వం వాచనియతో నై
రకాలభావిత్వం, తచ్చానుభావస్య కింరసాపేక్షయా, ఉతస్థాయపేక్ష
యా । నాద్యః । విభావైరనుభావై శ్చేతి కరణశృతీయయా తస్య పూర్వభా
విత్వప్రతీతేః- నియతపూర్వవతి త్వలక్షణకారణవిశేషత్వాత్ కరణస్య
ఏవంచానుభావే సతి సో ర సే సత్యనుభావభిత్వవ్యవస్థా శ్రయ ప్రసంగ
స్సాన్విత్ । అతివినవద్వీచీయః సహిభావకమనోవశ్చేయినస్థాని నః పూర్వ

స్థశ్చేతి ౧౩. కార్యభూతః కటాక్షభుజాయేపాదీనవయవ
వికారవిశేషానుభావః । ఉక్తం హి రతిరహస్యే । రసతాంగచ్ఛతి
స్థాస్థాయితా- ర్యముపలక్ష్యతే । అనుభావ స్సపిష్టేయోర
పావస్థానసూచక ఇతి ౧౪. పరగతసుఖదుఃఖభావనయాభా
వితాంతఃకరణత్వం సత్త్వం, తతోభవాస్సాన్వికాః । తేవ ।

భావినాం కామినీకటాక్షభుజాయేపాదీనాంతరంగ్యత్వం - అనస్థానియ
త్వయోగ్యస్య లోకికస్య రత్యాదేః కార్యభూతోయోయంకటాక్షాదిభి
యాదిద్వారాభావకవసః ప్రతిబింబితస్సహృదయహృదయస్థిశంకాద్వాది
భావమనుభావయతి సోనుభావభిత్వవ్యతే - తదుక్తం 'భూమితేషా
క్షాదివికారోహృదయస్థిశంకా భావం వ్యనక్తియోస్సయమనుభావః ఇతి రిచి
తి । ఉక్తాధైర్యమందర్శయతి- రసరామితి స్థాస్థాయినరసతాంగచ్ఛ
తి సతి ౧౪. అథపాన్వికానామపి కార్యభూతానాం కటాక్షాదివచ్ఛాప
సంసూచనాత్మకత్వేనానుభావత్వే సిద్ధేపి తేషాం బ్రాహ్మణపరివ్రాజ
న్యాయేన పృథగుపాదానేపాధారణకారణమాహ- పరగతేతి- అభినయా
దిముఖేనాన్యగతసుఖదుఃఖాదీభావనాయామంతఃకరణస్యాన్వితానుసూ
లత్వం సత్త్వమిత్యర్థః । ప్రశ్నయార్థమాహ- తతః । సత్త్వేన సత్త్వవ్యవస్థా

వాస్సత్వికాభివృద్ధిః- అనేనై వంవిధేనాగ్రతః కరణేనకటాత్ దయోను
భావ్యంతభివృద్ధిమనుభావతైవసాత్వికత్వమితిభావః - తదుక్తంభావ
ప్రకాశే, పరస్యసుఖదుఃఖాదేరనుభావేనచేతనః। అత్యంతేవానుకూల్యే
నయేనతద్భావభావనం। తత్సత్త్వం తేననిర్వృత్తసాత్వికాభివృద్ధిరీతాః।
అనుభావత్వసామాన్యేసత్యవ్యేషాంపుథక్తయా॥ లక్షణంసత్యవత్త్వాద్ధి
తేవస్తంభాదయస్తస్మిత్తా'భితి॥ అత్రతద్భావభావనంనామతత్త్వయత్వే
నావస్థానం-తదుక్తం'రామాద్యాశ్రితదుఃఖాదేరనుభూతేస్తదాత్మనా।
సామాజికస్యమనసోభావస్తద్భావభావన'మితి॥ వివంచవిభావాదిదర్శనజ
న్యా అనురాగనిర్వేదాదిమనోవృత్తయో విభావాదితత్త్వయాభవన్మరూ
పేణసత్యశబ్దాభిధేయేన సామాజికమనసోత్యంతానుకూల్యజన్యేనా సా

స్తంభప్రళయరోమాంచాస్సేంద్రియోవై వర్ణ్యవేషభూ। అశ్రు
వై'స్వర్గమిత్యప్రాసాత్వికాఃపరికీర్తితాః ౧౫. వివిధమభివ
శ్చరంతీతివ్యభిచారిణః। తేచ। నిర్వేదస్థానిశంకాశ్రమధృతిజడ
తాహర్షదైన్యోగ్యచింతా త్రాసేద్వ్యాముగ్ధగర్వస్మృతిమ
రణమదాస్సప్రినిద్రావబోధాః। వీడావస్థారమోహోస్సు
మతిరలసతావేగతర్కావహితావ్యాఘ్రాదావిషాదాత్సుక
చపలయతాస్త్రింశదేతేత్రయశ్చ ౧౬. రతిహ్లాసశ్చశోకశ్చ
కోరోత్సాహూభయంతథా। జనుస్సవిత్తయశమాప్నో

ధారణకారణేనావస్థాంతరమాపన్నాస్తంభాదయోభావా సాత్వికభా
వాభావంతిస్తంభాదీనామనుభావాంతర్భావేపితేనవిద్విశేషేణ పార్థక్య
మితిభోధ్యం॥ సాత్వికానుద్దిశతి-స్తంభేతిస్పష్టం౧౫. అభవ్యభిచారిణాం
సామాన్యలక్షణమాహ-వివిధమితి। అభివృద్ధిః- రసేష్వితిశేషః- తానప్రృథి
శతి- నిర్వేదేతి-స్పష్టం- ఏతేకల్లాలాస్సగిరసేవరత్యాదేర్లోకీకస్య పరి
పోషకతయాసహకారిణస్సంతోనాట్యాదౌవ్యభిచారిణభివృద్ధ్యంత్యంత-త
దుక్తం 'మజ్జంతశ్చనిమజ్జంత్యోక్తిల్లాలానైయథాగ్లవే। తస్యోక్తిర్నైవిత
న్వంతియాంతిత్రూపతామపి॥ తథాస్థాయీనిమగ్నాహ్వయైగ్నాస్య
భిచారిణః। పుష్టంతిస్థాయినంస్వాంశ్వత్రయాంతిరసాత్మతా'మితి॥ ౧౬.
అభస్థాయినావానుద్దిశతి-రతిరీతి॥ రత్యాదయో-మీనవ శృంగారాదీనాం

క్రమేణస్థాయీభావాః-ఏతేషాన్వయావంప్రాకృతిపాదితమేవ, శృంగార
పకపవరసత్తిశృంగారప్రకాశకారః-శాంతవర్ణః ప్రేరపాతిధనికాదయః
శాంతవత్సలసహితాదశేత్యన్యే-ఎవమాదివిప్రతిపత్తిలబ్ధిమ్యానాధికసం
ఖ్యానివారణాయరసవిభాగమాహ-శృంగారేతి-పూర్వైర్వరభివసనుప్తాచా
ర్యాదిభిః-తత్రచతుర్వర్గమధ్యైస్సర్వప్రాణిసులభస్యకామస్యపర్వహృద
యంగమత్వాదాదౌశృంగారస్యోద్యోగః-ననువ్యభిచార్యాదీనాంవిశేషలక్ష
ణాన్యత్రకింనోచ్యంతేతత్త్వాశంక్యసూత్రాథప్రతిపాదనానంతరం-లేషాం
సంబోధత్వాదిత్యాశయేవాహ-వ్యభిచార్యాదీనామితి-౧౭. ఏవమితి-సూ
త్రస్యవిభావానుభావవ్యభిచారిసంయోగాద్రసోఽప్యతిరిత్యస్యార్థః-తత్రా

యిభావానవప్రకాశః । శృంగారహాస్యకరుణారౌద్రవీరభ
యానకాః । బీభత్సద్భుతశాంతాశ్చరసాః పూర్వైర్వరవ
ప్రకాశః ॥ వ్యభిచార్యాదీనాంలక్షణాన్యపరిష్టేద్వత్క్యంలే
౧౭. ఏవంస్థితేసూత్రార్థఃకథ్యతే । విభావానారసస్యచ
కార్యకారణభావస్సంబంధః । అనుభావానారసస్యచక్షా
వ్యక్షావకభావస్సంబంధః । వ్యభిచారిణారసస్యచ పోష్య
పోషకభావస్సంబంధః । ఏవంచైతాద్భూతసంయోగాద్యభా
క్రమముత్పత్తిజ్ఞాప్తిః పుష్టిశ్చభవతి । నన్వాలంబనంరసంజ
నయతు, ఉద్దీపనంకథంజనయతి, ఉద్దీపకత్వాభావప్రసంగా
త్, అనుత్పన్నస్యోద్దీపనాయోగాత్, అలంబనోద్దీపనవిభా

దావుత్పత్తిపాదినాంజతందర్శయితి-విభావాదీనామిత్యాదివా । విభావై
రుత్పత్తిః-అనుభావైర్జ్ఞాప్తిః వ్యభిచారిభిః పుష్టిశ్చేతివివేకః-సంయోగశ
బ్దోత్రకార్యకారణభావాదిసంబంధప్రితయపరః - నిష్పత్తిశబ్దస్తూత్పత్తి
జ్ఞాప్తిపుష్టిపరత్తి బోధ్యం- ననువిభావైర్వరభివసనుత్పత్తిప్రస్థితకథముద్దీపన
విభావస్యతదుత్పాదకత్వమితిశంకే- నిర్వృతి- అలంబనంనాయకాదిరా
ల్గిలనవిభావః- రసంజనయతు- తదుపవన్నమేవేతిభావః- ఉద్దీపనంఅలం
బనసంజననవిభావః-కథంజనయతి-నజనయతీత్యర్థః - కుతశ్చన్యత్రా
తాతే-ఉద్దీపకః-అతితస్యై-అయంభావః-యద్యుద్దీపనవిభావోరూపయావనాదిరు
చితః-ఏతితస్యై-ఏవకత్వాభావప్రసంగాస్సాన్యదతోనోత్పాదయ
విభా

తీర్తిగనూత్పన్నస్యైవోద్దీపనం సంభవతి సానుత్పన్నస్య తస్మాద్దీపనమిత్యు-
 నేనైవోత్పాదకమితి భ్యత ఇత్యాశయేనాహ- అనుత్పన్న స్థేతి- ఉద్దీపన
 మపుత్పాదక మేవేతి భావః- హంతత్త్వైకథం ద్వేధావిభాగ ఇత్యతాహ-
 ఆలంబనేతి- అయం భావః- ఉద్దీపనమపుత్పాదకంచేదాలంబనోద్దీపన భే-
 దాదితివై లక్షణ్యమంతరేణద్విధావిభాగోనుపపన్న ఇతి- సమాధత్తై- ఉత్ప-
 న్నమపీతి- అనుత్పన్నప్రాయమనుత్పన్నసకృతమేవ- ఇతి హేతోః - ఉ-
 పపద్యతే ఉపచారేనోచ్యతే- గాణోయమర్థ ఇతి భావః - ఇదముత్తరమ-
 సనుంజసమితి సంశయభంగ్యంతరేణ సమాధత్తై- యద్వేతి- తమత్పాదక-
 త్వంతస్తిన్నుద్దీపనే ఉత్పాదకత్వం- ఉపపద్యత ఇతి శేషః - నన్వాలంబనే

గాయోగాచ్చేతిచేత్సత్యం ఉత్పన్నమప్యనుద్దీపితమనుత్పన్న-
 ప్రాయమేవేత్యుద్దీపనమపుత్పాదకమిత్యుపపద్యతే । య-
 న్వాఆలంబనేనకించదుత్పాద్యతే ఉద్దీపనేనతు సమ్యగితి తమ-
 త్పాదకత్వం । ననూద్దీపనమపిపీడకమేవేతివక్తవ్యం తచ్చ-
 వ్యభిచారిభిరేవేతికముద్దీపనేనేతిచేత్తైవం । ఈషదతిశయాధాన-
 హేతుత్వసమ్యక్వేషణాభ్యాంతద్వ్యవహాసిద్ధిరితిభట్టలోల్లట-
 ప్రభృతీనాముత్పత్తివాదినాంమతంగౌ- శ్చప్తిపత్యేవిభావాదీ-
 నాంసర్వేషాంసస్యచక్షాప్యజ్ఞాపకభావలక్షణస్సంబంధః ।
 తతోరసస్యనిష్పత్తిజ్ఞాప్తిరేవ । సాపిలోకప్రతీతివిలక్షణా ।

రామపవాయమయమేవరామఇతి సరామాయ మిత్యోత్తర

నోత్పాదితస్యపునరుద్దీపనేమోత్పత్త్యయోగాత్పరమగుత్పత్తిరిత్యనేనపు-
 ష్టిర్విషయీతాసాచసంచారిభిస్సద్భేదేత్యాశయేనశంకతే- నన్విత్పాదినా- త-
 చ్చపీడనంత్వైత్యర్థః- వ్యభిచారిభిరేవ- భవతీతీతేషః- కిముద్దీపనేనేతి- ఉ-
 ద్దీపనంనిరర్థకంభవతీతీతంకాభిప్రాయః- పరిహరతి- మైవమితి- ఈషదతి
 ఈషదతిశయాధానహేతుత్వముద్దీపనస్య- సమ్యక్వేషణంవ్యభిచారిభిరి-
 వివేకః ౧౮- మతాంతరందర్శయతి- శ్చప్తిపక్ష ఇత్యాదినా- శ్చప్తిపక్ష-
 నుమితివత్- సంయోగశబ్దార్థమాహ- శ్చాస్థేతి- నిష్కయభిప్రాయ-
 శ్చప్తిరితి- శ్చప్తిరనుమితిరిత్యర్థః- సాపీతి- సహాయవత్- లక్షణమితి- ౧౯-
 వాయమయమేవరామఇతి- ఆయోగా

భాక్రమంసంబధ్యతే- విధేయస్యేతిశేషః- విధేయసంగతత్వేఅయోగ
వ్యవచ్ఛేదః- ఉద్దేశ్యసంగతత్వేఅన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః-ఇదముపలక్షణం-
రామోభవత్యేవత్యన్యంతాయోగవ్యవచ్ఛేదికాయాఃప్రతీతేః- ఉక్తం
చాభియుక్తైః అయోగంయోగమవతైరన్యంతాయోగమేవచ। వ్యవచ్ఛి
నత్తిధమన్యనిపాతోవ్యతిరేచకః'ఇతి- ధమన్య-విధేయస్యన్యధః- మి
ధ్యాప్రతీతందర్శయతి-సరామోయమితి- ఇగంఽపిశేషణంవస్తుతోరామే
సరామోయమితిప్రతీతివ్యాప్త్యయే - శిష్టంప్రతీతిద్వయంవ్యాఖ్యాతమే
వ-రసానుకూలాముక్తప్రతీతిఃపక్షణంప్రతీతందర్శయతి - రామోయ
మితి- అస్తుకిమతలహ- ఏవమితి- అతాకికప్రతీతేస్సమ్యగ్గాదిప్రతీతి విల

కాలికేబాధేరామోయమితిరామస్సాన్యద్వానవాయమితిరా
మసదృశోయమితి సమ్యక్స్విధ్యాసంశయసాదృశ్యప్రతీతివై
లక్షణేనరామోయమితిసేజాయమానత్వాత్ । ఏవంచన
సేనాభినీయమానైశ్శితౌభ్యాసపాటవప్రకటితతయా కృ
త్రిమైరపితధాత్వేనాసభిషన్యమానైఃకటాక్షభుజాత్మేపాది
భిరతాకికప్రతీతిగోచరైరేవజ్ఞాపకైస్సాన్యనోరత్యాదెజ్ఞా-
న్యన్యప్రతీతిలక్షణారసానుభూతీరసానుమితిరేవేతిజ్ఞప్తివాది
నాంమతం ౧౯. రసోనోన్యాన్యతేనానుమీయతేచ। ఉభయ
త్రాపిపూర్వోక్తదూషణానాంజాగరూకత్వాత్।కింతుకావ్య
నాటకశబ్దవ్యాపారసహకృతేనసాధారణీకృతవిభావాదికేన

క్షణప్రతీతేర్గోచరైర్విషయైరేవసద్భిజ్ఞాపకైః- జ్ఞప్తివాదినాంశ్రీశంకు
కాదీనాం ౧౯. ప్రతిపాదనంపక్షద్వయంపరిహరణవత్సంశయంతరంసంచార
యతి|రసశిత్వాదినా||పూర్వోక్తానాంయదిరసోవిభావాదికార్యంస్యాది
త్యాదినా విభావాదీనాంకింలకోకసిద్ధకార్యకారణదూషేణలింగత్వమిత్యా
దినాచపాక్రీతిపాదితానామిశ్యధః - దూషణానాంజాగరూకత్వాదప
రిహర్యత్వాత్-కింత్వతి-కావ్యనాటకయోర్యేవజ్ఞాప్తేషాంయేవ్యాపారా
అభిధాదివ్యాపారాస్తస్సహకృతేనసత్సహకారవిశిష్టేన - సాధారణీకృ
తావిభావాదయోయేనతేన- అనుకార్యభూతరామాన్యసాధారణా నాం
విభావాదీనాంసహకృతయేషుయతాసాధారణీకరణంతత్స్వభావేనేత్యధః -

అతపవేతి-పతానామున్నప్తిః పిఘ క్రిపతానాం త్రయమపి అత్రేతి . ఏ
భావై రనుభావై శ్చ సాత్వికై ర్వ్యభిచారిభిః । అనీయమానస్సద్వదుత్సం
స్థాయాభావో రసత్స్పృతః శ్చ త్యాది నేత్యర్థః । లక్షణజ్ఞో కం వ్యాకరోతి - లో
కశ్చ త్యాది నా-లోకే . అస్యో వ్యత్యత్య నేన సంబంధః- అభ్యాసేతి- అభ్యా
సేన పునఃపునః పరిశీలనేన యత్పటవం వ్యాప్త్యాది స్తరణే నిర్విలంబతా హే
తుస్సంసారవిశేషస్తద్వతామిత్యర్థః - ఏతే నానుమానపక్షస్యైతావ
న్మాతో వయోగశ్చ త్యుక్తం భవతి - శ్రోత్రియాశ్చాండసాః- బ్రహ్మచారి
నో విధ్యుక్త బ్రహ్మచారిని యమనిష్ఠా తావన్నినః-షండాదయ ఆదిః పాండః -

శ్రీమదాచార్యాభినవగుప్తపాదై రభివ్యక్తిపక్షపవ సిద్ధాంతి
తః । సవివపరిక్షకాణామంతరంగమవగాహతశ్చ త్యాభిరపి
సత్సంప్రదాయలోభేన తమేవపక్షమనుస్మత్య రసోనిరూప్యతే ।
అత్ర విభావై రనుభావై శ్చే త్యాది నా పూర్వాచార్యపరిగృహీ
తమేవరసలక్షణమనుక్రమ్యతే । లోకే నాయకానాయకాది
రూపై రాలంబనకారణై రుత్పాదితస్సక్ష్పందనచంద్రికాదిభి
రుద్భీషనకారణై స్సంవర్ధితః కటాక్షభజాయేపాదిభిః కారై ర్విః
ప్రతీతిపదవీంసీత శ్చింతార్యేదాదిభిః సుహకారిభిః పరాం
కాష్టాం ప్రాప్తితః । అయమస్యారతిమా తదుచితకారణ
యోగిత్యాత్ యవంసవివం యథావయ మిత్యేవం రూపా
నుమానే భ్యాసపాటవవతాం శ్రోత్రియ బ్రహ్మచార్యాదివ్య
తిరిక్తానాం కావ్యే గుణాలంకారమహిమ్నానాట్యచతుర్విధా
భినయమహిమ్నాతై రేవ కారిణాదిభిః కారణత్యాది రూపపరి

తద్వ్యతిరిక్తానాంచతుర్విధానామభినయానాం మహిమ్నా- అభినయప్ర
కారస్తు-అభినయత్యభివ్యనక్తిపదాధానిత్యభినయః-తత్రపరగతసుఖమఃఖ
భావనయాభావితాంతఃకరణత్వం సత్త్వంతతోభవాస్సత్వికాస్త్రైంభాద
యః తదభినయోఽనిమేషనయనత్వాదిః అంగంహస్తాదితద్వ్యాప్తాః పతా
కాదిరాంగికాభినయః - పాత్యావరపర్యాయంకావ్యనాటకరూపం వాది
కంతదభినయో రసోచితరంగానుషంగాదిః - ఆహార్యాభినయో నాట్యోచి
త్రాలంకారధాతవః - తమక్త్రఅభివ్యంజన్విభావానుభావాదీన్నాటకా

శ్రయః | ఉత్పాదయంత్యహృదయేరసజ్ఞానం నిరంతరం | అనుకర్తృప్తి తోయోగ్యభినయస్సభిక్షియతే || అంగీకోవాచికశ్చైవసాత్వికాహర్య భావితాసచతుర్థాకృతస్తద్జ్ఞైరాంగీకోఽగక్రియోచ్ఛ్యతే || కాగానుషంగి యద్వాక్యంనాత్యేతద్వాచికంస్తృతం | సత్సక్రియాసాత్వికస్సాస్య దాహార్యోభూషణాదికమితి - తైరేవకారణాదిభిః - కార్యాణిసహకారీణి చాదిశబ్దార్థః - అలౌకికాయేవిభావనాదయః - అనుభావనంవ్యభిచరణం చాదిశబ్దార్థః - విభావనంనామవాసనాత్మతయాస్థితస్యస్థాయినోంకు రావస్థతావత్తిః - అనుభావనమనుభవవిషయయోగ్యతావత్తిః - వ్యభిచరణంవివిధమభితస్పరణంచ - తేచయేవ్యాపారాస్తద్వత్త్వాత్ - అయమేవకారణాదీనాంవిభావాదిపదాపదేశ్యత్వేహేతుః - అలౌకికానియానివిభావా

హారేణాలౌకికవిభావనాదివ్యాపారవత్త్వాదలౌకికవిభావాది పదాపదేశ్యైర్మమైవైతే శత్రోరేవైతేతటస్థస్యైవైతేనమ మైవైతేనశత్రోరేవైతేనతటస్థస్యైవైతత్తి సుబంధివిశేష స్వీకారపరిహరణియమానవసాయాత్సాధారణ్యేన ప్రతీతైర భివ్యక్తస్సామాజికానాంహృదయేవాసనాత్మతయాదిరాదవ స్థితోరత్యాదిస్థాయీ ప్రానియతప్రమాతృస్థోపి సర్వసాధారణకావ్యసాట్వాద్యనుసంధానసామర్థ్యసంపన్నాలౌకిక సర్వసాధారణ విభావనాదివ్యాపారూపకారణబలాత్ప్ర

దిపదాంతపదేశ్యైస్తద్వ్యవహారైః - అలౌకికత్వంచాలంకారికైకపరి గృహీతత్వాత్ - సుబంధిసస్త్రివిధాః - స్వయంశత్రుస్తటస్థశ్చేతి - తేషాంసుబంధివిశేషాణాంస్వీకారేపరిహారేణ యోనియమస్తస్యానవసాయాదనిశ్చయత్ - మమైవైతత్తిత్యాదినాస్వీకారప్రకారోనమమైవైతత్తి త్యాదినాపరిహారప్రకారశ్చదర్శితః - సామాజికానాంనాత్యేప్రేక్షకాణాం కావ్యోక్తిత్యాణాంచేద్యర్థః - వాసనాత్మతయా - అనభివ్యక్తతయాతిష్ఠతీ తిష్ఠాయీరత్యాదిః ప్రానియతోయః ప్రమాతాఅనుకార్యోరామాదిప్రక్షి స్థోపి - సర్వసాధారణంయత్యావ్యసాట్వాద్యనుసంధానసామర్థ్యం - తేన సంపన్నాయత్రాలౌకికాసర్వసాధారణాశ్చయేవిభావనాదివ్యాపారాస్త్రూపాణాంకారణానాంబలాత్ - ప్రమాతృసుబంధివిశేషః పూర్వో

త్వస్త్వయంశత్రుస్త్రబంధశ్చేతిప్రమాతృసంబంధిభేదాదైహపరిహారేణ
అస్యవివరణమాహ- ప్రమాతృమాత్రసాధారణ్యేనేతి-రసస్ఫురణావస్థా
యాంసర్వేషామేకహృదయత్వమిత్యాహ-సకలేతి-ఇదంప్రమాతృవిశేష
ణం- తతా-లేఅనుభూతిసమయే-ప్రముషితోషితోవేద్యాంతరి సంప
రోహయస్యతేన-ప్రమాతా-ప్రమాతృభిరిత్యర్థః-అనుభవిత్రనుభవయో
ర్భిన్నత్వనియమాత్వాత్కారిత్యవేత్సుక్తిం- అభిన్నోపి- పంచరస్వణీయ
శ్చర్వయిత్రభిన్నోపీత్యర్థః- గోచరీకృతః సాధారణ్యే-గోచరీకరణేవి
భావనాదీనాంసాధారణ్యంహేతుః- చర్వ్యమాణతామనఃపునరుపభూయ

మాతృసంబంధివిశేషపరిహారేణ ప్రమాతృమాత్ర సాధార
ణ్యేన సకలహృదయ సంవాదభాజా తతా-ప్రముషితవే
ద్యాంతరసంపరేణప్రమాత్రాస్వాకారిత్యాభిన్నోపిగోచ
రీకృతశ్చర్వ్యమాణతైకప్రాణోవిభావాదిజీవితావధిర్విభా
వాదిసానాపదాగ్ధమితోపి పానకేతి-సన్యాయాదైకభ్యేనచ
ర్వ్యమాణఃపునఃపరిస్ఫురన్నివహృదయంప్రపిత్యన్నివసర్వాం
గాన్యానింగన్నివాన్యన్నర్వంతిరోదధన్యవత్సనందాస్వాదిం
సంపాదయన్నివాలౌకికచమరాకరకారీరసిత్యవ్యతేతి

అత్రప్రమాతృమాత్రసాధారణ్యేన సాక్షాత్కారణం న
య్యుక్తిమాత్రాత్ । అపితుసకలహృదయసాక్షికపవిత్రజ్ఞాప
యితుంసకలహృదయసంవాదభాజేతివిశేషణం । సాధారణ
ప్రతితికత్వాదేవ ప్రతీనియతప్రమాతృస్థితయాప్రళయమా

మానతా- ఏకఃప్రాణోయస్యసతథౌక్తిః- తద్వ్యపిరేనేస్సారత్వాత్-
విభావాదిజీవితావధిః- యావద్విభావాదిస్ఫురణంతావదేవరసచర్వణమి
తిభావః- పానకేతి- యథాపానకరసశ్శరరామరిచకర్పూరాది మాధు
ర్యసౌరభాదిసహితోఽనవహ్నుతమిథశ్చమతాకర శ్చర్వణీయస్తద్వ్య
యమపీతిభావః- పురతితి నటేరామప్రతీతిదాగ్ధ్యం-హృదయమితిసామా
జికహృదయా నామభేదం - సర్వాంగానీతి స్పృహీతాది నాట్యధర్మాం
గీత్యత్యం-అన్యత్సర్వమితి విగ్రహేత వేద్యాంబరత్వంచ ప్రత్యాయయతే
అటోఽన్యం ౨౧ తద్విశ్మదాగ్ధాభిప్రాయాఃపర రణపుర్వకకాగ్యభా

వ్యవత్యై ప్రతిక్షివతి- అత్రేత్యాదినా॥ అనేనవిశేషణద్వయేనేతి - చర్వ్య
మాణలైకప్రాణోవిభావాదిజీవితావధిరితివిశేషణద్వయేనేత్యర్థః - నను
విభావాదీనామకారకత్వేఽజ్ఞాపకత్వేచ కథంసస్య తస్మిష్వాద్యత్వమి
త్యుత్తరకాహ- కారకేతి॥ సమాధత్తై- తస్మేతి॥ నన్వేతాదృశం కారణ

నాల్లొకికసుఖాదై వలక్షణ్యేనరసస్యాలొకికత్వము క్తంభవతి ।
బ్రహ్మనందాస్వాదం సంపాదయన్నివేత్యనేన తస్యబ్రహ్మ
నందరూపత్వము క్తంభవతి । రసోవై స'శ్చితిశ్చ్రుతేః । తస్యా
లొకికత్వే చర్వ్యమాణలైకప్రాణశ్చిహిత్యంతరం । అనుభ
వైకరసశ్చత్యర్థః । అనుభవస్యస్వప్రకాశత్వాత్తదభిన్న
స్యరసస్యాపిస్వప్రకాశతయాఽలొకికత్వసిద్ధిరితిభావః । నను
సర్వంసుఖమిదృశమేవజ్ఞాతలైకరసత్వాత్ । ఏతావతాకథ
మలొకికత్వమితిచేమవ్యతే । యథాయోగినానిత్యసిద్ధోపిబ్ర
హ్మనందోవిజాతీయప్రత్యయాలిరస్మాతమూర్త్యాసజాతీయ
జ్ఞానసంతానేధారావాహినిసతి స్వయమేవప్రకాశతే న
ప్రాగ్భూర్ధ్వంచ । తథారసోపినిత్యసిద్ధానందాత్ప్రకాశ్యా
ర్థానుసంధానవతురచేతసాం వ్యంజనవ్యాపారసహకృతాం
త్యక్తరణవృత్తినిరస్తావరణతయావిగళితవేద్యాంతరత్వేన స్వ
యమేవభాసతే । నచైవంలొకికసుఖమితికథంవాలొకికత్వంవి
భావాదిజీవితావధిరితివిభావాదిసమసమయవృత్తిరిత్యర్థః । అ
నేనవిశేషణద్వయేనరసస్యవిభావాదిభిరకార్యత్వమజ్ఞాప్యత్వం
చోక్తంభవతి । కారకజ్ఞాపకకోటిబహిర్భూతవిభావాదినిష్ప
ద్యత్వమస్యవిరుద్ధమితిచేన్న । తస్యాలొకికత్వాదేవభిరోధగంధ
స్యావ్యస్ఫురణాత్ । నను రసోవృత్తిజ్ఞప్త్యనుపయోగినోవిభా
వాదేకుశ్రహేతుత్వమితిచేద్భ్రష్మాణివేదాంతానామావరణ

మేవాసంభావితమిత్యాశంక్యసదృష్టాంతముపపత్తిమాహ-నన్వీతి - బ్ర
హ్మణిబ్రహ్మసాత్మాత్మారే- తత్రరసే- చర్వణమాతోపయోగే- హే
తుత్వమిత్యనువర్తతే- అయంభావః-యథా'బ్రహ్మసాత్మాత్మారేవేదాం
త్రానామజ్ఞానావరణభంజనేహేతుత్వంతథారససంవిదివిభావాదీనాం

ర్వణమా త్రోపయోగే హేతుత్వమితి-ఆ త్రమాత్ర చాడత్వ త్తిజ్ఞప్తీ వ్య
వచ్ఛిద్యేతే- తథాహీతి- చర్వణశబ్దార్థప్రతిపాదనపూర్వకం తన్నాతో
పయోగే విభావాదీనాం హేతుత్వ మేవోపపాదయతీత్యర్థః- విభావాది గ
తాయోవ్యంజనవ్యాపారాః విభావనానుభావనవ్యభిచరణాని తదాఖ్యాయే
అలౌకికమహాసహాయా నైర్లబ్ధబలేనాంతఃకరణవృత్తివిశేషేణ నిరస్తసమ
ప్రావరణస్య విగళితవేద్యాంతరస్య రసపదవ్యవదేశ్యస్య రసశబ్దవాచ్యస్య
సకలానిలౌకికానిచయాని ప్రమాణాని ప్రత్యక్షాదీని తస్మిన్ పేక్షాః- అతఏవ

భంజనశ్చ విభావాదీనాంత్రచర్వణమాత్రోపయోగ ఇత్యవే
హి-తథాహీతి- విభావాదిగతవ్యంజనవ్యాపారాఖ్యాలోకికమహా
సహాయలబ్ధబలాంతఃకరణవృత్తివిశేషనిరస్తసమప్రావరణస్యా
త్సానందసాగరస్యైవరసపదవ్యవదేశ్యస్యలోకోత్తరచమతా-
రకారిణస్సకలలోకిక ప్రమాణనిరపేక్షస్వయంప్రకాశాత్
విగళితవేద్యాంతరస్ఫురణవిశేషశ్చర్వణంస్వాదనమితిచాఖ్యా
యతే- తన్నాతోపయోగాద్విభావాదీనాం హేతుత్వానిర్వా
హః- అతఏవైతేహంవ్యంజకత్వంవ్యంగ్యత్వంచరసస్యేతి స
ర్వమలౌకికమేవ । అతొనకించదసమంజసం ౨౨- ఆగంతుక
చర్వణమపర్యాలోచ్యైవభట్టలోల్లటాదిభిరుత్పత్త్యాది పతా
డత్ప్రేక్షితాః- విభావాది నానాపదార్థమిళితశ్చ తేన విభావా
దిపరామర్శప్రధానత్వాత్ప్రసానుభవోన్వేషకత్వక ఇత్యుక్తం
భవతి- ఐకద్యేనచర్వణమాణ ఇత్యుక్త్యైవర్వణమాణాలోకికా

స్వయంప్రకాశాత్ప్రసాదివత్స్వయంప్రకాశస్వరూపః విగళితవేద్యాం
తరశ్చాసాస్ఫురణవిశేషశ్చేతి - సపచర్వణంస్వాదనమితిచాఖ్యాయతే-
౨భిధీయతే-తన్నాతేతి - తన్నాతోపయోగాచ్చర్వణమాత్రోపయో
గాత్-అతపవేతి-పతేహంవిభావాదీనాం-అతశ్చితి-కించదపప-నాసమం
జసం ౨౨- ఆగంతుకేతి-ఆగంతుకంతతా-లోద్బుద్ధంయచ్చర్వణంస్వా
దనంతత్ - విభావాదీతి- విభావాదిపరామర్శప్రధానేనసానుభవోన్వేషక
త్వకత్వం నసంభవతీతిభావః- తస్మిన్వికల్పకత్వంసంభవతీత్యత్రాహ-
ఐకద్యేనేతి - స్వసంపేద్యేతస్మిన్తస్యకల్పకత్వమిన్సంస్థితీతిభావః- ఉ

భయేతి- ఇతరనిషేధస్యతదితరవిధినాంతరీయకత్వాదుభయనిషేధా-
భయవిధి పర్యవసానాదుభయాత్మకత్వం । అవధారణార్థమాహ- నవి-
రోధమితి ॥ ఉక్తార్థే సమ్మతందర్శయతి- యథా ॥ అతిజనః అణాకః ॥ స్తో-
తంవ్యాకరోతి-లోకవిదితత్వాదిత్యాదినా ॥ లోకసర్వలోకాభ్యాంతర్జ-
తస్యేకఇతికాదేశేచోక్తరూపసిద్ధిః । ననుస్వప్రకాశస్యరసస్యకింఽయంగ్య

నందనుయస్యతస్యస్వసంవేదనసిద్ధత్వాన్నసవికల్పకోపీత్యు-
క్తంభవతి । ఉభయాభావరూపస్యోభయాత్మత్వమపిపూ-
ర్వవస్థోక్తోక్తరతామేవావగమయతి । నవిరోధమావహతి । త-
థాచోక్తం ॥ యోలోకికోవ్యతిజనఃకారకసిద్ధోవ్యకార్యభూత-
శ్చ । సవికల్పోవ్యకల్పస్థరసఃకేనోపమీయేత ॥ లోకవిదిత-
త్వాల్లోకికః । తద్రూపిదితఇత్యర్థేలోకసర్వలోకాభ్యాంతర్జ-
తోక్తోక్తరసమ్మదయేకవేద్యత్వాదల్లోకికశ్చ । విభావాదిశబ్ద-
వ్యవహేత్యకారణసాధ్యత్వాత్కారకసిద్ధః । తైరభివ్యక్తే-
నరూత్పాద్యతఇత్యకార్యభూతశ్చ । విభావాదివిశేషణవిశిష్ట-
త్వాత్సవికల్పః । తథాపిస్వసంవేద్యత్వాదవికల్ప ఇత్యప్రతి-
మోయమిన్యథా ॥ ననుకింవిభావాదీనాంవ్యంజకత్వకల్పన-
నిర్బంధేన సామాన్యవాచినారసపదేనవిశేషవాచినా శృం-
గారాదిపదేనవారసోభిధీయతామితిచేన్ద్రైవం । శతకృత్వప్ర-
దుభయపదప్రయోగేపి కావ్యాభాసుసంధానశూన్యానాం
రసప్రామర్యావాభావాత్ । ప్రత్యుతవిభావాదిపదప్రయో-
గేరసశృంగారాదిపదప్రయోగేపిరసాభివ్యక్తేః । అతోన్వ-
యస్యతేకయోర్విభావాదిమాత్రపర్యవసితత్వాదైన్ద్రైవ-
వ్యంజకత్వపక్షస్థరసానాం మనసేరోచతే ॥ ననుత్పత్తిశృం-

త్వకల్పనేనవిభావాదీనాంకింఽవ్యంజకత్వకల్పనేనచరసశృంగారాదిపదవా-
చ్యత్వేననుప్రీత్యాశంక్యసమాధత్తై- ననుకింవిభావాదీనామిత్యాదినా ।
ప్రత్యుతేతి, విభావాదిపదప్రయోగే-లలనోద్యానాది సామగ్రీవాచకప-
దప్రయోగఇత్యర్థః- రసశృంగారాదీనియానిపదానితేషామప్రయోగేపి
అతిభి- తన్ద్రైవవిభావాదిమాత్రన్ద్రైవ ॥ ననురసశృంగారాదిపదానా-

మజాగళ ప్రసవన్నిష్ఠయోజనత్వంభవేదిత్యాశంక్యసమాధౌ-ననుత్సా
త్యాదినా॥ తేహంరసశృంగారాదిపదానామిత్యర్థః-అయంభావః-ఘట
పటాదిశబ్దానాంఘటపటోవిరూపాగ్ధాభిధాయకత్వవ్యత్యస శృంగారాది
పదానాంరసశృంగారాదిరూపార్థవాచకత్వమస్త్యేవేత్యశోనవైయర్థ్య
మితి ॥ నహీతి ॥ పరోక్షాణాంరామ శృణ్వణ్యనుకార్యగతత్వేనాప్ర
త్యక్షాణాంరసానాంప్రతీతిస్సూచిరపి-అయంభావః - తత్తత్ప్రకారణ
స్థేభ్యోరసశృంగారాది పదేభ్యస్తత్తత్తన్నాయకాశ్రయనయా పరోక్షా
ణాంతత్తద్రసానాంప్రతీతిరపిభవత్యేవేతి-తహికిగపిధ్యగత్యత్యా

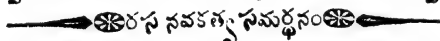
గారాదిపదానాంనిరర్థకరూపత్వమాపద్యేత , తేహంరసాభి
ధాయకత్వనిషేధాదితీతే,నహి వయం తేహంఘటాదిశబ్దవ
త్సమయబలేనాగ్ధావబోధకత్వంసంషేధావః॥హిపరోక్షరస
ప్రతీతిరపితేభ్యోనిషిధ్యతేకింతర్నికావ్యాభాసుసంధానసమ
నంతరభావిసీబ్రహ్మానందాస్వాదసోదరీయేయంనిత్యాపరోక్ష
బ్రహ్మానందప్రకాశాన్నికాప్రతీతిస్తస్యాపవాయనాభిధాన్య
త్తివిషయతానిషేధశ్చతీసంతోషః॥ కించేయమీశ్వరీరసప్ర
తీతిరసకేనాప్యపహ్నుతుంశక్యతే కావ్యాభాసుసంధానపు
ణసరసతరచేతసాంసముష్టేమాదితిద్యోతయతుంపునః పరిస్ఫు
రన్నిత్యాదివిశేషణకదంబకం ౨౩. విభావాదీనాం సంయో
గాద్వ్యంగ్యవ్యంజకభావలక్షణసంబంధాన్రసస్యనిష్ఠత్తిర
భివ్యక్తిరితిసూత్రాక్షరయోజనాన్ర ॥ విభావానుభావవ్య

హ- కింతహీతి- బ్రహ్మానందాస్వాదస్య బ్రహ్మానందానుభవస్యసోదరీ -
తత్తద్భవత్యర్థః- నరతాద్భవ్యమాత్రం-తగ్రూపత్వమవ్యస్తీత్యాహ- ని
త్యేతి - నిత్యశ్చాపరోక్షశ్చయోబ్రహ్మానందప్రకాశస్స ఏవాత్మాయస్యా
స్సారథోక్తా- రసోవై సోభితిశ్రితే-తత్త్వరూపేత్యర్థః- ప్రతీతిరసాను
భూతిః- విశిష్టాయాఃప్రతీతేర్విభావాది మాత్రాయత్తత్త్వాభిధేయత్వ
మనుపపన్నమితిభావః-కించేతి-అపహ్నుతుమపలపితుం ౨౩. అస్మిన్పక్షే
సంయోగశబ్దస్సంపలనావరణామధేయవ్యంగ్యవ్యంజకభావలక్షణసంబం
ధపరోనిష్ఠత్తిశబ్దాభివ్యక్తివరశ్చైత్యాహ-విభావాదీనామితి॥అన్రఅన్ర

పక్ష్యత్యంః! ననువిభావానుభావవ్యభిచారిణాం మధ్యేనైకసౌఖ్యేనేకరస
సాధారణత్వేనానైకాంతికత్వాదేకస్యాపిరసస్యనాభివ్యక్తిరితిసూత్రే
మిలితానిద్విష్టాః-తథాపివియదలిమలివాంబుగర్భమేఘంమధుకరకొకిలకూ
జితైర్దిశాంశ్రీః ధరణీరభినవాంకురాంకటంకా ప్రణలివరేదయితేప్రసీద
ముగ్ధే' ఇత్యాదౌ 'పరిమృదితవృణాలమ్లానమంగంప్రవృత్తికథమపి పరి
వారప్రార్థనాభిః క్రియాసు కలయతిచ హిమాంశోర్నిమగళంకస్య ల
క్ష్మీమభినవకరిదంతచ్ఛేదపాండుఃకపోల' ఇత్యాదౌ 'మూరాదుత్సుకమాగ
తేవివరితంసంభాషణస్ఫూరితంసంజ్ఞివ్యత్యరుణంగృహీతవసనేసంకుంచి
తభ్రాంతం, మానిన్యాశ్చరణానభివ్యతికరేబాష్పంబుపూర్ణంక్షణాచ్ఛటు
గ్జాతమహిమాప్రపంచచతురంజాతాగసిప్రేయసే' త్యాదౌచవిభావానా

భిచారిణాంతత్రుత్రురసగ్లోకేషుకేవలానామేవస్థితీర్దృశ్య
తే! తథాపితేషామసాధారణానాంపరస్పరావినాభావబలా
దవ్యోన్యాతేషకత్వేసతి నానైకాంతికత్వ మితిసూత్రే మిలి
తానాంగ్రహణమితిబోధవ్యం! అయమసంలక్ష్యక్రమవివర
సః । విభావాదివ్యభూతతయాక్రమస్యవిద్యమానత్వేపిర
సాస్వాదాతిశయమహిమాత్వతస్యాసంలక్ష్యమాణత్వాత్ ।

తేవరసాశ్శృంగారాదయః పూర్వోద్దిష్టానవైవ ౨౪. న

మనుభావానామాత్సుక్యవీరీడాహర్షకోపాసూయాప్రసాదానాం వ్యభి
చారిణాంచకేవలానామేవస్థితీకథమిత్యాశయేనాహ ॥ విభావేతి॥ సమా
ధతై॥ తథాపితి॥ అయంభావః - విభావాదీనాంసాధారణత్వేత్వనైకాంతి
కత్వం - అసాధారణస్యవిభావస్యానుభావస్యవ్యభిచారిణోవాకేవలస్య
నిబద్ధస్యావినాభావబలేనేతరద్వయాతేషకత్వాన్నానైకాంతికత్వమితి
తత్రుత్రుకేవలానాంస్థితిస్సూత్రేమిలితానాంనిదైశశ్చోపపద్యతఇతి! అ
యమితి- ననుప్రతిపాదితప్రక్రియయాక్రమస్యవిద్యమానత్వాత్కథమ
సంలక్ష్యక్రమత్వమేవేత్యాశంక్యాహ- విభావాదీతి - తస్యక్రమస్య -
నిశితసూచ్యాశతపత్రపత్రశతవేధవిదగుంలక్ష్యమాణత్వాత్ - తేచేతి -
శృంగారహాస్యకరుణాఇత్యుద్దేశగ్లోకనిద్విష్టరసపరామర్శాభిప్రాయేణ

జువచననిర్దేశః ౨౪, ననురససంఖ్యాయా మతభేదే నోచ్ఛావచత్వా తా ధంనై వేత్త్యవధారణమిత్యాక్షిపతి- నన్విత- తథాహిత-నియమాసిద్ధి మేవోపపాదయతీత్యర్థః- వీరేతి- రసేషు- రసత్వేనవ్యవహీయమానే ప్లిస్యర్థః- కుతోపహితో-వటయతువత్ - వసేయతు గ్రహణా స్తీతి ప్రసిద్ధిరివ॥ శృంగారేతి॥ రసనాత్స్వదనాత్॥ అన్యేత్విత-రాగేతివిశ్వం

స్వయంఽయమోనసిద్ధ్యతి॥ తథాహిరస్యతేస్వాగ్యతఞ్చిశ్య శ్చత్వారసశబ్దస్య సుఖాస్వాదరూపశృంగార ఏవాన్ఠాయు క్తః, సుఖస్యైవాస్వాద్యత్వాత్॥ ఇతరేషాంతుసుఖాస్వాదర హితానాంప్రత్యుతానవధికడుఃఖానుభవసంభిన్నానాంకరుణాదీనాంరసశబ్దార్థతై వనఘటతఇత్యభిప్రాయేణ శృంగార ప్రకాశేభోజరాజో వ్యాజహార, వీరాద్భుతాదిషు రసేషు రసప్రసిద్ధి సిద్ధాకుతోపి వటయతువదాచిభాతి॥ లోకగ తానుగతికత్వవశాదుపేతామేతాం నివర్తయితుమేషపరిశ్ర మోనః॥ శృంగారపీఠకరుణాద్భుతహాస్యరౌద్రవీభగ్నవత్ప్ర లభయానకశాంతనామ్నః॥ అమ్నాసిద్ధ్యర్థశరసాన పరివ యంతుశృంగారమేవరసనాద్రసమామనామ' ఇతి॥ అన్యే తుభశాంతంమేనిరేరస'మితిప్రమాణయంతోఽప్తావేవరసాన భిప్రేత్యాముః॥ 'రాగద్వేపవిలాససంభృతరసంవిశ్వంజగ చ్చెష్టతేతావేతాసుతరామనాది సుమహాకాలప్రవాహూ ల్బుశౌ॥ నైకోపితుమతేపుమాంస్తదనయోరామూలమున్నా లనేతేనాత్యంతపరిక్షణేతుభువనేకానామశాంతేకథా' అపి చ॥ 'యదినవమతయాశమోమతస్సాన్యతిగ్మిలిఘ్నస్సచనా లలతుదేనం॥ అపిపరిగణయన్రసేషుభావాన్రలిముఖరాసల

నమస్తంజగల్లోకః- తావెతౌరాగధ్వేష - అనాదిస్సుమహాంశ్చయః కా లప్రవాహస్తస్మిన్నుల్బుశౌప్రవృక్తా - తత్తత్ప్రేత్ - తేనహతునా-శాం తెశ్యమస్య- తత్థాన్యైకస్యశాంతస్యేత్యర్థః- యదీతి-మునిగ్భరతమునః- ఏనంశమస్థాయికంశాంతయోకిమితేనాలలతుత్ - ఏతస్యలతుణఽకిమితోక్త వానిత్యర్థః-అపి కించ- ముఖమారంభంరాతేలిముఖరా రంభముఖరా అ

ద్యాయేషాంతా-భావాః ప్థాయీభావాః పరిగణయంత్యః - అస్యశాంతస్య- కింవాఽలంఘ్యతే కిమిత్యతివక్త్రామ - ఇహేతి - ఇహభరతముని ప్రణీతరసప్రకరణే- ఉపలక్షణం- శాంతాభావస్యేతి శేషః - కుత ఇత్యత ఆహ- విభావేతి-శాంతస్యమతభేదేన స్థాయీభావభేదాంతం నిశ్చిన్యనపరిగణయతు విభావాదీను- తోనదర్శయేదితి భావః ౨౫, పరిహరతి-నతావదిత్యాదివా॥ నశోభతే-శృంగారమేవరసనాన్త్రసమామనామేతివచనమనుప

లంఘ్యదస్యకింవేతి। ఇహాస్థాయినోపరిగణనముపలక్షణం విభావానుభావస్యభిచారిణామప్రదర్శనాత్ । తేననశాంతోరస ఇతి॥ అపరేతువత్సలేనసహదశరసానురరీకుర్వతే । అపరేపునస్సైహభక్తిభ్యాం ద్వాదశరసానపతిష్ఠంతే । తతోనవైవేతి నయమోనసన్ధ్యతీతచేదత్రోద్యతే ౨౫. నతావద్భోజరాజవక్ష్యోభతే । కావ్యనిబద్ధవిభావాదిమహిమ్నాలోకోద్ధరభావకత్వవ్యాపారేణ సర్వోపహిష్ఠాయితదానీ మానందాత్మకతయైవసముల్లసతి॥ ఉక్తంహి॥ విలసతిసుఖస్వరూపంవిగళితవేద్యాంతరత్వమేవపునః । యదినామతదిదమాస్తేకరుణాదావపికుతోనరసోఇతి । అయంభావః విగళితవేద్యాంతరత్వమానందస్వరూపమిన్యవివాదం । తత్కరుణాదావస్తివానవా । నచేతత్రకథంవిభావాదిపావగ్నీ । అస్తిచేతకథమానందపాదుర్భావేపి న రసరూపతా । అథయదివేద్యాంతరవిగళనస్యైవానందరూపతాయాంవివాదస్తతకథం శృంగారస్యాపి రసరూపతాసమర్థనం । తస్యవిప్రలంభాత్కకప్రభేదస్యకలయాప్యానందపాదుర్భావస్యాభావాత్ । మదుక్తవిధాయాంచవివాదాచ్ఛృంగారమాత్రశ్రద్ధాలోరపి తస్యార్థహానిస్సన్య

ద్యత ఇన్యర్థః- తత్రోపపత్తిమాహ- కావ్యేతి- తదానీంచర్వణసమయే- తస్రసంగతిందర్శయతి- విలసతీతి- తదిదంవిగళితవేద్యాంతరత్వం- కరుణాదావప్యాన్తయేదివామరసఃకుతోన- రసత్వంకథంసన్ధ్యతీత్యర్థః-మదుక్తేతి- మదుక్తవిధాయాం-వేద్యాంతరవిగళనమేవసుఖస్వరూపమితిమన్వీతిపాదినప్రక్రియాయామిత్యర్థః- అర్థహానిశృంగారమాత్రరసతా

సమర్థసహజకార్యహానిః- తస్మాదితి-సత్త్వాంగీకారేణవిద్యమానత్వాభ్యు
పగమేనైవసోపపత్తియైక్యీంచదర్శయతి- కించేతి- నశాంతంమేలేరేన
మిత్యత్రోద్ధరమాహ- తథాపీత్యాదినా || స్థాయితీ-స్థాయినాంత్యాదీ
నామష్టేనాంచవ్యభిచారిణాం ద్వాత్రింశతస్సంచారిణాంచమధ్యపాతా
స్వరనాదేవ-ఉభయరూపతా స్థాయరూపతావ్యభిచారిణుపరాచ్యేనకాః

దితిమరుత్తరంవ్యసనంస్యాత్ | తస్మాద్విభావాదిమహిమా
వేద్యాంతరన్యకా-దేవచేతోన్మతశయిపారివశ్యతమస్యా
నందప్రామర్యావస్య విప్రలంభసత్త్వాంగీకారేణైవ రసస్వ
స్యప్రసాదసియత్వాద్దయైవీత్యా కరుణాదీనా మపిరసస్వ
మకామనాప్యరీకితవ్యం | కించ యదీకరుణానానాం
వైషమ్యః కథంతస్మాదామాజికానాంకరుణాదిరసప్రధానప్రబం
ధాభినయానంతరమేతావంతికాలంమహాలిమానం దివస్వ
భూమేత్యానందాన్తరాప్రతీసంధానంకంచ పునరపి తస్మి
ప్రవృత్తిరపి | య్యపి సద్వ్యక్తనశాంతినింభవః, తథాపిశ
మదమాదినంపన్నైషునిన్యైమిత్తకర్తృనుష్టానసర్వలీకృత
స్వాంతేషు శ్రవణాదినిరతేషుపండితేషుసంభవత్యేవశాంతో
నామరసః | నచాస్యస్థాయినోపరిగణనం | స్థాయవ్యభిచారిమ
ధ్యపాతాదేవ నిర్వేదస్యోభయరూపతా స్వీకృతేతి మునేరభి
సంధేక్షాయమానత్వాత్ || నస్థాయవ్యభిచారితేయబలం
శ్చిత్రైమునేస్సన్తుతే నిర్వేదస్యనిరూప్యతాప్రతిముఖానష్టాప
పిస్థాయినః | తేషాన్దేశ్యతయాస్థితేషుబహుశోభావేషుసం
చారిణానిత్యామంగళముద్గితేతాథమసానిర్వేదమేవాపితి ||
అస్యచవిభావోభవభంగురత్వాదిభాసనా | రోమాంచలంచ
సమీలనాదిరనుభావః | మతిస్త్వల్పధృత్వాదయోవ్యభిచారి

అభిసంధరభిప్రాయస్య | తదభిసంధమేవావిమరరోతి- నశాన్తేదస్య
స్థాయవ్యభిచారిలేద్యేఅపినపన్తుతేయది- తేషువ్యభిచారిషాన్దేశ్యతయా
అర్థభోషయక్తతయాబహుశోభావేషుపాక్షాత్పుక్త్యాన్మస్థితేషుసం
సంచారిణామాద్యుత్పత్తిస్థితేషుభావేషుపాక్షాత్పుక్త్యాన్మస్థితేషుసం

లంబనవిభావత్వాత్ - శాంతస్యబహుభీరసత్వమభ్యుపగతమిత్యాశయే
నాహ-కించేత్యాదివా॥ జగుప్సేత్యాదిస్వభావఇత్యంతంస్పృక్షం-యత్నే

ణఃకించజగుప్సావిత్తయశమాస్థాయీభావా' ఇతివచనాను
రోధాచ్ఛ్రితవివాస్యస్థాయీభావః । కేదిదుత్సాహస్థాయీన
మాహుః । కోహశస్త్రాత్సాహూవానిర్వేదోవాశమోవా
స్యస్థాయీత్యువాచ । కేదిజగుప్సాస్థాయీనమేనమాహుః । త
దసంగతం । రసానాంప్రతినియతస్థాయీకత్యనియమాత్ । నను
సర్వవ్యాపారోపరమరూపస్య తస్యాభినయప్రధానేషు నా
ట్యప్రబంధేషుకథమువయోగఇతిచేన్నైవం । నహివయంనాట్య
ప్రబంధేవ్యపిశాంతరసప్రచారమాద్రియామహే । కింతువ
ర్ణనాశ్చకావ్యభేదేష్వేవ । అతపవ"అప్టేనాట్యైరసాస్తస్మి
తా' ఇతికావ్యప్రకాశికాకారః । భరతమునిసాతదసంకీర్తనం
తునాభావాభిప్రాయేణ । కింతుససార్వత్రికలోకయాత్రోప
యోగితేత్యభిపంధినాననుసూత్రకారైఃకంతతోనుపాత్త
స్యోర్వేదస్యస్థాయీతాకల్పనమతిసాహసమితిచేన్నైవం । సూత్ర
కృతాంసర్వేషామేవాయంస్వభావః । యత్నేనకించిత్యుప
యంతి । యథాకాణాదోయాపాదీనగ్రంథిన్యథాగ్రంథతీనిరూ
ప్యవశ్యాచ్ఛబ్దేనసప్తగురుత్వాదీనసూచితే । తస్మాదస్తవ
వమోరసశృంతః । ననుపిత్రాదెఃపుత్రాదప్రీతిస్థాయీకోవ
త్సలోనామరసస్సర్వజనసాక్షిః, మిత్రాప్రహ్వర్గితాస్థా
యీకస్సైవ"అహూపిరసస్సేవకానాంసేవ్యగురుదేవతాదిగో
చరస్తాస్సర్వస్థాయీకౌభక్తీనామారసోవ్యస్తీతిచేదుచ్యతే । ర
త్నికామినీవిషయావిభావాదిసముల్లసితా శృంగారరసతా
మావద్యతే, నైవదేవతాగురుస్థపపుత్రమిత్రవిషయాచేద్యా
వశబ్దభాఃసీభవతి । వివంవ్యవస్థాపితేవస్థలస్సేహభక్తీనాం
రతిభావాంతర్భూతానాం విషయభేదమాత్రాద్భేదవ్యవదే

నేతి-లాఘవాధానంవదప్రయోగమంతరేణేత్యధాః-యథేతి-చశబ్దేన - అ
సూచితేనూచయామాస-నైవేతి-భావశబ్దభావనీభావశబ్దవాచ్యా-పవ

మితి-రసభూమికాయారసవేషస్యవిన్యాసనరసావాంనవన్యవిఘటనేవ
 టుతానేత్యన్వయః-అతాభియుక్తాంగీకారమాహ-ఏవమితి-రతిరితి-దేవా
 దయోవిషయానాన్యస్సానతథోక్తా-మునిగురుస్యపాదయోఽతావిశిష్టా
 థః-రతిరనురాగవిశేషః-అంజితోవ్యంజితః-వ్యభిచారిన్యైదాదిశ్చభా
 వః-అతఃకృతి-నిర్వ్యాధంనిర్వాహఃకృతః-అ-తతోరసానాముపాధివ
 శాద్విధస్సైవః-రోధాస్సంభవంతీతస్మిన్కారంప్రదగ్ధయితుమాహ-అ

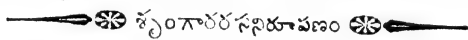
శాస్త్రరసభూమికావిన్యాసేన రసనవత్స విఘటనపటుతా ।
 ఏవమేవాభిసంధాయాహ కావ్యప్రకాశకారః “అతిద్వేవాది
 విషయావ్యభిచారీతథాంజితః । భావఃప్రోక్ష్యతి” ఇతి । అతోని
 ర్వావ్యథంనవై వరసాత్మకైః । అథైతేమాంమిథస్నేహహరోధా
 ————— శ్లోరసానాంమిథస్నేహహరోధాడ్యవైశ్లో —————

నాహ ॥ వికాసవిస్తరతోభవత్యేపాఖ్యాన్మమిర్విధాః । జా
యంతేచేతసోధర్మావిభావాదిసమాగమే ॥ వికాసఃసమమస్య
వపాదపస్యవవిస్త్రాః ॥ చేతసోద్భేదివతోభోఽత్యేపోమరు
తోయథా ॥ వికాసమూలశ్శృంగారోఽరోవిస్త్రములకః । సం
తోభోపాధికోరొద్రోబీభత్సఃతైపమూలకః ॥ ఏతన్మూలా
హాస్యచిత్రభయానకదయాఃక్రమాత్ ॥ శృంగారహాస్యయో
ర్విరాద్భుతయోరొద్రభీషయోః । బీభత్సకృపయోతైత్రి
స్యాదేకాపాధికత్వతః ॥ రసాశృంగారబీభత్సోతథావీరభ
యానకా । రొద్రాద్భుతోతథాహాస్యఃరుణౌవైరిణౌమిధః ॥ ర
త్రశృంగారవీరరొద్రాద్భుతానాంలోకోస్తరవాయకాశ్రయ
త్వేనపరిపోషాతిశయః । అతపవశృంగారస్యస్థేచ్ఛాదివిషయ

శ్రీవికాసతి-విభావాదీనాంసమాగమేదర్శనేత్రవణేవా-వికాసశ్చతి-చేన
సశ్చతిప్రతివాక్యంసంబధ్యతే-వికాసాదీనాంఫలమాహ-వికాసమూలశ్చతి-
ఏతన్మూలాః-వికాసమూలాహస్యరసః - విస్తరమూలాఽచ్చతరసః-
సంక్రభమూలాభయానకరసః-తైషమూలః కరుణరసశ్చతివివేకఃశృం-
గార్థతి-రాద్రభీమయోధాద్రభయానకయోః- రసావతి- తతేత్రి-పరి-
పోషాతిశయఃవిదగ్ధఃనైకవిషయోరసపరిపోషవిశేషః- విపత్నేవిరోధమా-

హ - అతఏవేతి - అయి భావః - యస్య విభావాదిపరిపూర్త్యభావస్తత్త్వ
 రోపితోగమః - మైచ్ఛాదౌతథాభూతత్వాదాభాసత్వమితి - ఉక్తార్థేనన్య
 తిమాహ - ఏకతేత్తి - అత్రావధారణేనాన్యత్త్వస్మిన్ సురాగాత్యంతాభావ
 స్సుచ్యతే - యథారావణసీతాయాః - ఏతేనస్త్రీపుంసయోరేకత్వా
 సురాగేజాతేనన్యత్త్వస్మిన్ సురాగపాగభావేవవిభావాదిసంపూర్ణసంభా
 వనయోనైవరసాభాసత్వమితిభావః - అన్యథాప్రథమమజాతాసురాగే
 వన్యరాజే జాతాసురాగాయారత్నావళ్యాః పూర్వాసురాగస్యాభాస

తేనాభాసస్యం । ఉక్తంహిశృంగారతిలకే“ఏకత్రైవాను
రాగశ్చైన్యజ్ఞాచ్ఛగతోపివా । యోషితోబహుసక్తిశ్చేర్ష
సాభాసఃప్రేభామతి”కతి - ౨. ఏహంనవానాంరసానాంర

త్యాగయోగవేదో యథావాః॥ తత్తత్సంకారస్యరతిస్థాయితా
 నః॥ రతిస్సంభోగవిషయశ్చాపి తేషాః॥ సైవవిభావాదిస్సాన్వ
 దుతాః॥ తాత్పర్యంకారశ్చత్యవ్యతే॥ శృంగంప్రాధాన్యమియ్యదీ
 తిశ్చ॥ గార్యః॥ త్యాగిధాన్యంధ్వజకారేణోక్తం॥ శృంగారపవను
 ధరః॥ పరప్రహ్లాదీనారసజితప్రయంకావ్యమాశ్రిత్యమాధుర్యం
 ప్రసేపితీ॥ పిఞ్జరైవకారేణపాగ్రిధాన్యమభిసంహితమితిహ
 చనకారః॥ సద్విబధః॥ సంభోగోవిప్రలంభశ్చ॥ తత్రసంభోగోర
 తిరహస్యేపక్షిణః॥ అనుకూలౌనిపవేతేయత్రాన్యోన్యంవిలాసి
 నౌ, సృజన్మనాదీనిసంభోగోయముదాహృత॥ ఇతి॥ ఉక్తం
 హి॥ పేమాభిలాషోరాగిశ్చ సేహాః॥ పేమరతిస్తథా॥ శృంగా
 త్వప్రసంగాత్॥ యోగ్యాస్తీరశ్చ పునాఘృతవైద్యగంధానామనను
 భూతవిభావాదిదావానామభివదనవ్యాపారమాస్త్రిపిక్షుణాస్స॥ పెహా
 దరాః॥ అతస్తేహంస్వయానామపిసమానయోగయేమత్వాగ్నపహాపా
 దానం॥ అనిపస్యంగారాభాసస్యత్రైవిఖ్యక్తిరపి ౨౭. పమామిత్యా
 దిధ్వనికారేణోక్తిమిశ్యంతంస్పప్రంశ్నింగారపవేతి ॥ తత్ప్రయంతద్విష
 యం॥ సంభోగస్సంగారంలక్షయతి - అనుకూలాపితి ॥ విలాసిస్తీరపిలా
 సిరవిలాసినౌ ॥ శృంగారావధివిశేషానాహ-ప్రేమేతి॥ ప్రేమాదీనాం

స్వరూపమాహ-ప్రేమేతి సంభోగశృంగారవిభజతే-సద్వివిధఇతి-సం
క్షిప్తంబక్షయతి - యువానావితీయవత్పయవాచయువానా । తంవి
భజతే- ఆద్యస్త్రీవిధఇతి ॥ త్రైవిధ్యందర్శయతి - నవీనేతి, నవీనశ్చవిరహ
సంతరజశ్చమానానంతరజశ్చ-లేహం ॥ విస్తృతంవిభజతే - విస్తృతోపీ
తి- మధ్యజఃప్రవాసానంతరజశ్చాపానంగరజశ్చ-లేహం - సంక్షిప్తభేదే
ష్యన్వస్థతాందర్శయతి- తత్రేతి - ప్రణయమానసతయా - అత్యుత్సృకత

రశ్చేతి సంభోగస్సప్తావధిః ప్రక్షీతః" వృంగంనైత్రసాకర
“ప్రేమాదిద్యతౌరమ్యేషతద్వింతాత్వభిలాషః, రాగస్తన్యం
గబుధిస్సన్యతేనహస్తత్ప్రపణక్రియా, నద్వియోగానహం
ప్రేనరలిస్తత్ప్రహవ్తనం, శృంగారస్తత్ప్రయత్నీడా సంభోగేన
స్తథాక్రమ" ఇతి । సద్వివిధః, సంక్షిప్తః స్థితశ్చేతి । తత్రా
ద్యోభాపాలే నోక్త్య "యువానాయిత్రీసంక్షిప్తాంతాన్వధ్య
సప్రీడితాచిభిః । ఉపచారాన్నిషేవేతేనసంక్షిప్తఇతి"
ఇతి ॥ ఆద్యస్త్రీవిధః, నవీనేతిహమానానంతరజశ్చభేదాత్ ।
విస్తృతోపీతివిధః, మధ్యప్రవాసశాపానంగరజశ్చభేదాత్ ।
తత్ర నవీనేతేలజ్జాసాధ్యససంభవేనవిరహసంగరభావనిప్ర
ణయమానసతయామానానంతరభావినీప్రణయేష్యమానా
నువృత్త్యాచ సంభోగాంగానాంకామశాస్త్ర ప్రసాదితా
నాముపచారాణాంసంక్షేపాన్సంక్షిప్తః, గతరిస్తత్ప్రహద్యభా
వినుసంభోగేషుప్రవాసశాపానంగరభావనోత్తతత్త్వద్విజ్ఞా
రాద్విస్తృతః ౨౦. తత్రనవీనోయథా॥ పర్యాయేషుచితే
నబాహుళిరసాస్తత్త్వగ్నగండధోహధ్యస్త్రీకసంవృతస్తం

యేత్యధిః-ప్రణయశ్చేష్యాయామానస్యసంవృత్త్యాచ ఉపచారాణాం
చుంబనాలింగనాదీనా-విస్తృతేష్యవ్యస్తతామాహ - తత్రేతి-త్రైవి
తి-త్రివిధసంక్షిప్తభిన్నేష్యధి-విధ్యబాహిష-నవీనానంగరజశ్చభేద
హసంతరజానంతరవధ్యజేమానానంతరజానంతరవధ్యజేత్యధిః-౨౦.

తత్రనవీనముదాహరణే పర్యాయే ॥ పర్యాయేత్రమేనోన్నమితే
న-ప్రచ్ఛన్నగండధోపీహితగండపాదే-చుంబనపరిజహ్నుయేతిభావః.

తల్పమవాపితాశాయితాపి- సందానితోరుద్వయాగాధసంయోజితోరు
కాండా- బద్ధేసందానితమిత్యమరః॥ ౧॥ విరహానంతరజముదాహరతివి
లంబ్యేతి॥ కిందిద్విలంబ్య॥ ౨॥ మానానంతరజముదాహరతి॥ సఖ్యేతి॥ కా
తుకేన కల్పితమారోపిత మాగో నాయికాంతరసల్లాపాదిరూపాపరాధా

భరాహస్తాగ్రుద్ధాధరా । యత్నాత్తల్పమవాపితాపితయ
తాసందానితోరుద్వయాసీతామాతనసంగతౌరఘుపతేర్జాత
స్తధాప్యతనః॥ ౧॥ విరహానంతరభావీయథా॥ విలంబ్యసమ
యంకించితా-లేకేభీగృహాగతే॥ స్మరవ్యగ్రతయాసీతాచకే
కిమపిచేష్టితం ॥ ఇహస్మరవ్యగ్రతయేత్యనేన సంభోగాంగా
నాంవ్యాపారాణామభావఉక్తః॥ కిమపీత్యనేనసహజప్రేమ
రమణీయాకేభీస్తదానీమతిమనోహరాజాతేతిద్యోత్యతే॥ ౨॥
మానానంతరజోయథా ॥ సఖ్యాకాతుకకల్పితాగసిగతేరా
మేసమీపంప్రియావై ముఖ్యంపరమాగతానతు జహౌతస్యాం
తికేసంగతిం॥ సావాచంయమతాంగతాప్యచకలత్తచ్ఛామివా
చాంశులింనాశ్లేషప్రవణాపితత్యతహతాశ్లేషం నసావార
యత్॥ అత్రకోపాత్తలిపయోపచారసంకోచః॥ ప్రేమాతిశయా
చ్చసంభోగోపీతి॥ తదేవంత్రివిధస్సంక్షీప్తస్సంభోగోవర్ణితః
3॥ అథవిస్తృతః॥ తత్రమధ్యజోనామనవీ నవిరహమానానం
తరజ్యేన్యోన్యోనంతరకాలభావీ ॥ యథా ॥ ప్రాధాలింగన
చుంబనామిత సుఖప్రచ్ఛన్నవేద్యాంతరాః ప్రాయఃక్లృప్తప
రస్పరాధరసుధాపానప్రశాంతశ్రమాః॥ ప్రాంతాకూణిత
లోచనాఃప్రతిముహుఃక్షామోక్షిసీతాగరిణోస్సీతారాఘవ
యోస్సమగ్రవిభవాశ్చృంగారలీలాబభుః ॥ అయంసర్వోప
చారసంపన్నత్వాద్విస్తృతస్సంభోగః॥ అయమేవప్రవాసా
నంతరంవర్ణ్యమానః ప్రవాసానంతరజోభవతీతి తస్మాదీద

యస్త్రితస్త్రిత-సమీపంగతేప్రాప్తేసతి- నాశ్లేషప్రవణా స్వయమాలిం
గనానుత్సుకాపి॥ 3॥ అథవిస్తృతేష్వాదిమంఛధ్యజముదాహరతి- ప్రాథ
తి॥ ప్రాంతేషు ప్రాంతభాగేష్వాకూణితే-సుఖపారవశ్యాత్ప్రీత్యాగమితి

లేలోచనేయాసుతాస్త్రకోక్తాః కరణానీతి దైనుకాదిబంధవిశేషాః-వై
యాఘ్రాదయఃపద్యభాగః ౪ అథశృంగారస్యనావాత్వప్రదర్శనాయ
కతివిద్యోగవిశేషాదర్శయతి- విభ్రాణాఇతి సీతాపతింసఖామంటపో
పవిష్టంశ్రీరామం ౫ యుగపదితి ఉత్పతంతోపతంతోజ-వర్యాయై
తిశేషః ౬ అథక్రమేణవసంతాద్యపభోగానాహ-స్వేదాంభృతాఃస్వే

మేవోదాహరణం శాపానంతరఃస్త్వన్యశ్రీత్రస్తవ్యః వా
త్యాన్యాయినీయేనాన్యద్వివిధస్యాపిప్రకారాంతరేణైవైద్య
ముక్తంబాహ్యమాభ్యంతరంచేతిద్వివిధంతముచ్యతేతత్తా
ద్యంచుంబనాశ్లేషనఖదంతక్షతాదికం ద్వీరీయంతురతంసా
క్షాన్నానాకరణకంమతంకరణానిదైనుకాదిబంధవిశేషాః ౪
అథకతిచనక్రీడావిశేషాస్తర్శయతి-విభ్రాణాఃపరివాదిసీకుద
భరోత్సంకెరుంగీదృశశ్శశ్వర్షర్షితబాహుమూల సుషమంతం
త్రీస్సమ్మశంత్యోనయైః మదస్పందితకుండలాలకభరామా
ధుర్యధుర్యస్యరాఃకించిత్తుంచిత లోచనామృమవదైగ్ధాయంతి
సీతాపతిం ౫ యుగపదుభయపార్యేయోజితోకంమకాద్వా
పుపరిభువిచవేగాదుత్పతంతోపతంతోకరకమలతలాభ్యాంకా
శలాఘ్నట్టయతి కలయతికమలాక్షీకాతుకంకోసలేందోః ౬
స్వేదాంభృతపనయచ్చలాతుకచభరంరాగాన్స్త్రీహుస్సం
స్పృశన్మాత్రాగ్రోపధివాపరాగపిహితేప్రాయోగచుంబద్వ
శౌ శ్లివ్యన్నుద్వహనచ్చలాత్పరిముహుఃప్రాంశుప్రసూ
నాప్తయేకాంతాభికుసుమాపచాయమకరోద్రామోపసంతే
వనే ౭ కర్పూరరేణుసితాకమనీయగర్భేపన్నిరజీతలశిలాత
లపుష్పతల్పేకేరీముశీరదళకల్పితకాయమానేధారాగృహార

దాంభసః అపనయచ్చలాన్పార్జనవ్యాజాత్ - పూర్వారస్యోపధినా
వ్యాజేన-వ్యాజదంభోపధయత్తిత్యవరః- హ్రీంశూనాంపారుషాధికోప
రిభాగస్థితానాంప్రసూనానామాప్తయేగ్రహణాయ సనురామస్యైకప
త్తిక్షత్యేకధంకాంతాభిస్సహితేదగ్రైకపరేషకుచభరశయనం కలావ
తీనామిత్యతోమృత్తింవత్సయతి ౭ కర్పూరేతిధారాగృహజలయంతా

గారే॥ ౮॥ నీవజ్జతి॥ దివ సేవతమసి- మేఘచ్ఛన్నాకాశత్వాదితిభావః .
 సభసితావశేమాసి-శుభస్సుందరస్సితస్సుధావదాతఉత్సేధవానత్యున్న
 తశ్చయస్సేధస్తస్యగర్భేసరామస్సుకాంతస్స-రేమేవిజహార॥ ౯॥ చాపై
 రితి॥ యువతయఃపరిజనోయస్యసతథోక్తిః-సైన్యమబలాభిత్వక్తత్వాది
 భావః-శామోరామమభ్యాజగామ-రామస్యకామనీయకజితకామత్వా
 దవసరాన్నేషీ కుసుమేషురభిషిషేణయిషురాసీదిత్యర్థః॥ తత్తమద్దీపన

ఘమతిర్విదధేనిదాఘే॥ ౮॥ నీపేపాప్రావలేపేస్ఫుటతిచకుట
 జేనుప్రవృద్ధవలోధే॥ కందళ్యాంక్రీడదళ్యాం విరచితకుసు
 మోపాజనేష్వజునేషు॥ ధారాలైభాగితరాళేసతమ
 సిదివసెగ్గితేస్ఫుర్ణితేసారామోరేమేసరామోసభసితశుభ
 సితోత్సేధవత్సేధగర్భే॥ ౯॥ చాపైఃపుండ్రేక్షురూపైఃకమ
 లకువలయోత్ఫుల్లమస్తీక్షురప్రేక్షీప్రేక్షీప్రేక్ష సప్తచ్ఛ
 దమధుమదవగ్ధవహద్విపెంద్రైః॥ నిర్వాదైర్హంసయో
 దైశ్శరమపనమిత్రైఃత్రయాత్రాప్రవృత్తిఃకామస్సంగ్రా
 మకామోయువతపరిజనోరామమభ్యాజగామ॥ ౧౦॥ నవతరుణి
 మనంచితోత్సగర్భంమ్మగమదసంకుమదాంచితాంగరాగం ।
 కుచభరశయనంకలావతీనాంహిమశిశిరోవగమేధ్యశేతరా
 మః॥ అశ్రకలావతీనామితి బహువచనం పురాణాంతరాపే
 త్తయైకవత్సకత్వేపిశాపాద్యహుత్వవత్త్వాత్ జ్ఞేయః॥ ౧౧॥ ప
 వంసంభోగంసప్రపంచనిరూప్య సప్రతివిప్రలంభంనిరూప
 యితుకామస్తస్యకరుణాద్భేదంవక్తుంతదభేదమాశంకతే॥ న
 నునిర్వేదస్థానిదైన్యాదిబహుతరభావసాధారణ్యేనవిప్రలంభ

శాద్రామస్యరమణీలోలత్వమభూదితిభావః॥ ౧౦॥ నవతరుణిమేతి॥ హి
 మశిశిరయోరుపగమేహమంతేనైశిరేచ-కలావతీనాంసంగీతాది నైపు
 ణ్యశాఖినీనాం॥ ననురామస్యకంబహువత్సకత్వమిత్యాశంక్యాహ॥ అ
 తేతి॥ బహుత్వవత్త్వాత్-శత్రుబాహుశ్యవత్త్వాదిత్యర్థః- ఆయంభావః
 క్వచిద్రామావతారేశాపవశాద్రామస్యబహువత్సకత్వమప్యభూత్తితిపు
 రాణాంతరేప్రతిపాదితమితి॥ ౧౧॥ విప్రలంభంవిభజయే॥ సహితం॥ సః

ప్రబంధః- తత్రైతి- అయోగేఅయోగాభ్యావిప్రబంధవీవ ॥ దృక్స్వంగాదీ
సారక్రమేణస్వరూపీదాహరణేదర్శయతి- దృగితి॥అదరాద్దర్శనంచయుః
ప్రీతిరిత్యభిధీయతే॥ ప్రత్యక్షవిశ్రస్వచ్ఛాదౌసాదరంప్రియదర్శనం చ
యుఃప్రీతిః॥ ఉదాహరణి- లజ్జేతి॥లజ్జారాగయోర్వశంవదామాయత్తం-

స్వకరుణాతకథంభేఃఇతిచేన్నై వం । యతోవిప్రలంభస్యకా
లాంతరభావినంభోగా కాంత్రావతఃకాలగ్రయేపి తదాకాం
క్షాశూన్యాతకరుణాదస్యైవభేదః॥ సహ్యయోగవిరహమా
నప్రవాసశాపహేతుకతయాపంచదిధః । అయోగోయోగ
ప్రాగభావః॥ విరహులాయోగధ్వంసః । ఇతరత్రయేపిసం
త్యేవభేదాః॥ తత్రాయోగవీవహిరిద్దిశావస్థావతీక్రమాదు
—————❀—————

పవీయతే॥ కాఃపునరవస్థాః ॥ దృక్స్వంగస్వంగసంకల్పాజాగరః
కృశతాఽరతిః॥ ప్రీత్యాగోన్మాదసమ్మోహమరణంపదశాద
తే॥దృక్స్వంగోనామాదః॥రీతుణం॥ యథా ॥ లజ్జారాగవశంవ
దాంసఖిదళస్సీలోన్మలస్ఫుగ్ధిసీంరామేవశ్యగతాగతంవిదధతి
మస్యాఃకటాక్షావళిం । కన్తోత్తంసేతచంవకాఃబుజదళత్రా
సస్పృహాభ్యామియంయాతాయాతః॥థాయీసుధుకరశ్రేణీ
కిముజ్జృంభతే ॥౧౨॥ మనస్సంగస్తదేకప్రవణరా॥యథా॥
అన్యద్విధేయమపరత్రసఖిం నియుక్తైవక్తవ్య మన్యదవరం
వచనంబ్రవీతి । అలోకతేప్రియసఖీనశశ్చివోతిరామైక
తానవ్యంయసఖిసంవ్రతీయం ॥ ౧౩ ॥ సంకిల్బీయథా॥
కథేఘోర్త్వాణసంపరిహమహుసహసహాసహాసహాసహాసహాస
రసపాణసౌప్తిచహమేమూర్జక ఆణురామస్స॥ఘోకంతేఽపహీ
త్వాన్వయంపరిరంభమహుఃత్సవంకదాభిః॥తా॥ ఆసరిస

శరవగతమాగతంచదిదధతిం॥ ౧౨॥ మనస్సంగఇతి॥ మనస్సంగస్థిప్రియ
మేనిత్యంచిత్రస్యవిశ్రమః॥ ఉదాహరణి॥ అన్యదితి॥నశశ్చివోతిప్రియ
సఖియమితి॥శ్చివతే ॥ ౧౩॥ సంకిల్బీవాగ్ధంయోమహోః॥ఉదాహరణి

తః॥ ఉదాహరతి-కంధఇతి॥ ఛా॥కంధఇతి॥ ౧౪॥ జాగరస్తుపేసిద్రత్వం॥
ఉదాహరతి- మదనేనేతి॥ హతంతాడితమధరం॥ ౧౫॥ ఉదాహరణాం
తరమాహ- జాలమితి॥ ఛా॥ జాలమితి॥ చుంబనానాంప్రభేదే అక్షిచుం
బనే॥ ౧౬॥ కార్యంలక్షయతి- అవయవేతి॥ సాదఃకార్యం-కార్యమం
గస్యతానవమిత్యక్తత్వాత్॥ ఉదాహరతి- కిమితి॥ లిఖలాంగం నిఖలశ

పానసౌఖ్యంమమభవేత్తదానురామస్య॥౧౪॥అథజాగరః॥

మదనేన చిత్తసదనేన సంతతోజ్ఞితపత్రిపత్రపవనైరివాయ

తైః । శ్వసితైర్నతాధరమపాస్యశోణిమాకిముజానీనయన

యోరబృంభతః॥త్రనయనరాగేణజాగరోగవ్యతే॥ ౧౫॥

యథావా॥మమైవప్రాకృతభాషాఽరచితేహంససందేశే॥ జా

లిసితి॥అనితానిజాలిభోహితి॥జాలరాతికివాతమ్మమలిగదహణ

జ్జాళజాలాహిదావా॥చిత్తారణ్ధ్రేసురలివిహవచుబణాణపవపర

త్తేకివారహుపశ్చముహవీడితరాఅజోతి॥ ఛా॥జాతంసీతాన

యనయుగళంలోహితంజాగరాద్వాకింవాతామృతమదనద

హనజ్వాలజాలాభితాపాత్ । చిత్తారణ్ధ్రేసురతవిభవేచుంబ

నానాంప్రభేదేరక్తంకింవా రఘుపతిముఖే వీటికారాగయో

గాత్॥౧౬॥ అవయవసాదఃకృతా॥యథా॥ కింపంచబా

ణశిరిష్టణవారణాయ నూనంవియోగదహనజ్వరశాంతయే

వా॥నాభీసరస్తటకుచ్చాచలమూలభాజోవధ్యస్యమూర్తిమఖ

లంగమధాన్యగాఢ్యో॥౧౭॥ యథావా॥ సూక్ష్మలక్ష్య

దిశినేకావరీకావృత్తివినిజావిచింత్యవా॥ రామమానసవివ

క్షియాథవాసాతిసుంతసుమగాద్వియోగినీ॥౧౮॥ అరతిఃప్రి

రీరిమపి- నాభీసరస్తటకుచ్చాచలమూలంచభజతీతితథోక్తస్య మధ్యస్య

మూర్తిస్సరూపం- అథాదవహత్॥తత్రఫలందర్శయతి- కింపంచబాణే

త్యాదీనా- సరస్తటవాసినస్తాపశాంతిః పర్వతోపాంతభాగభాజశ్వరపా

• తనివాణం చ సులభమేతిబోధ్యం॥ ౧౭॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- సూ

క్ష్మలక్ష్యం॥ ౧౮॥ అరతిః॥ అన్యప్రాప్తి

రరతిః- ప్రియవ్యతిరిక్తవిషయవైరాగ్యమరతిస్యన్తః॥ ఉదాహరతి- పా
ణాదితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ ౧౯॥ ప్రీడాత్యాగోధనగ్లజ్జా॥ ఉదాహరతి
నవీనేతి॥ మహిలాసీతా॥ ౨౦॥ ఉన్నాదస్త్రల్యవనిత్యంచేతనాచేతనేవ్యపి॥
ఉదాహరతి- ఆరాదితి॥ ఆరాద్ధూరే॥ ౨౧॥ సమ్మోహనామూర్ఛనం
భీతిమఃఖావేశానుదంతనైః॥ ఉదాహరతి॥ రఘువరేతి॥ హరఘువర- స
మ్మోహనామూర్ఛాం॥ ౨౨॥ మరణంలక్షయతి- ప్రియసంగమస్సేతి॥ మ

యవస్త్రవిద్యేపః॥ యథా॥ పాశౌనకేళికురరీమురరీకరోతినా
లోకతేప్రియమరాళమరాళకేళీ॥ విన్యస్యసాకరసరోజమురో
జఖాగేబాలావిదింతయతిరాకుభవంతమేవ॥ ౧౯॥ ప్రీత్యా
గోయథా॥ నవీనసంగేనలినేక్షణానాంవిస్త్రంభసంభాగవి
హారవిఘ్నం॥ మత్స్వేవలజ్జాంమహిలావిహాయత్వాంరామ
గంతుంత్యరయాభ్యుపైతి॥ ౨౦॥ ఉన్నాదోయథా॥ ఆరాదవే
త్యైమృతభానుబింబంరామత్వదీయాననవిభ్రమేణ॥ సమ
గ్రహద్వాస్ఫురదోఽపబింబాసాచుంబితుంధావసారసాక్షి॥
౨౧॥ సమ్మోహనాయథా॥ రఘువరణ్యోరభిలషీత్వాను
నోహరమపిశ్రోత్రైణ॥ మృత్యుహసితంనన్వానాసమ్మో
హంయాతిసావియోగాత్తా॥ ౨౨॥ ప్రియసంగమస్యసర్వ
థామగ్లభత్వేప్రాణత్యాగోద్యోగోమరణం॥ సస్యామంగ
ళత్వాగ్రసవిఘ్నతాచ్చసాక్షాదన్యగ్లీయతా॥ యథా॥ సాశో
కచూరికలికానవమల్లికాబ్జనీలోన్మలప్రభృణికావశరాగ్నిశ
య్యాం॥ ఆలింగితుంరఘుపతేయతేతెగ్నదుగ్రవిక్షేపవహ్ని
హతజీవనహానబుద్ధ్యా॥ ౨౩॥ ఏకదేశస్థయోరూహవోర్మద్యే
యూనికేనచిన్నిమిత్రేనవిలంబమానెనాయకాయాస్సంతా

శ్రణంమరణాథస్తప్రయత్నఃపరీక్షితభగవ్యక్తత్వాత్॥ ఉదాహరతి- సే
షోకాదికావశరావివాగ్నిశయ్యా- తాం- ననూన్యగ్రనరభయో
సామపిస్తాన్సంచకథమితిచేత్ స్థాయిభావసహకారత్వోపాధి
సాస్వాద్యమితిచేత్సోపాధిసావ్యవస్థాత్వంచేత్ వివేక
లంభంనరూప్యఃపహహతుకంవిప్రలంభముచా

హతుంవిరహంలక్షయతి- ఏకదేశస్థయోరితి॥ మాస్త్వస్యస్తమాఖ్యాంబుజే
తి కందర్వోవిరహానలగతి చోదాహరణద్వయమత్రా ప్యమపింధేయ
త్యాహ- విరహుతాత్కరితేతి॥ మానజంవిప్రలంభముదాహర్తుం మా
నంలక్షయతి- అపరాధేతి॥ తత్రేతి॥ తచ్ఛాఙ్గాతిలంఘనంచ॥ తత్రరమ
ణకృతమాఙ్గాతిలంఘనముదాహరతి- కందర్వేతి॥ కషాయమరుణం-కషా

పోవిరహాగతికథ్యతే॥ అత్రనాయకావిరహుతాత్కరితేతిగ
మ్యతే॥విరహుతాత్కరితాస్త్వయాపోదాహరణమేవాత్రాసు
సంధేయం॥మానజోమానద్యైవిధ్యాద్వివిధోభవతి॥మానద్యై
విధ్యంనాటకసంజీవనేకధితం॥అపరాధభవకోపోయానో
ర్నానడదాహృతః॥సదప్రణయమానస్సాన్విదీప్త్యామానగతిద్వి
ధా॥తత్రప్రణయమానస్సాన్విదన్యోన్యాఙ్గాతిలంఘనే॥రమణేన
రమణ్యావాకృతంతచ్ఛద్విదాభవేతి॥తత్రరమణకృతంయ
థా॥కందర్వోన్యవదృశనాయభవతావెగాశ్చమాగమ్యతామి
త్యాశీవచసోపస్మయసయితేప్రచ్ఛన్నవేషస్థితే॥సీతాయా
ముఖముఽపిదంసుషమంపూర్వంకషాయంరూపపశాద్విత్స్య
తముద్యతస్తితమభూజ్యోతాన్నంచితేందుప్రభం॥౨౪॥రమణీ
కృతంయథా॥క్రద్వ్యఃకమలేక్షణేమమఖిఖాబంధస్తయాసంప్ర
తీత్యుక్తాభూమిసతావధాసముచితంధమ్నిల్లిబంధంవ్యధాత్॥
సభూభంగముఖాంబుజేభదయితేఙ్గాత్వాశిఖావిక్రియామం
తగ్లంభితహాసభాసురముపజగ్రహకంతంస్వయం॥ఇదంర
మణీకృతం॥౨౫॥పత్యోకోపోభవేన్నానోఙ్గాతకాంతాంతర
స్పృహ॥యథా॥రాజానోబహువల్లభస్తకృతయోరామస్తు
వైవంవిధస్సంప్రత్యేకసవేపభుఃపులకితోవైవన్యవాన్వర్త
తే॥భర్తావాస్త్రయథాతథావిముఖతాస్త్రీణాంతునోయుజ్యతే

యోగసభేదేస్యాదంగరాగేతవనే॥౨౬॥స్వానవకషాయోహృద్యు
హితేన్యవదితివత్సః॥౨౭॥రమణీకృతముదాహరతి-తి॥౨౮॥
ల్లిబంధంకబరిబంధం॥౨౯॥ఈర్ష్యామానంల
హరతి-రాజానగతి॥బహుముకశత్రే

వోమేమంలేతదోక్త:- అంతర్జనుమంతరున్నన్నాయా: ౨౬॥ సన్నేకం
విభస్యమానస్యకథమపనయ్యత్యాశంక్యహ- మానస్యేతి । మానశాం
త్యుపాయానుదాహరతి- వహతీతి:స్పష్టం॥ ౨౭॥ ప్రవాసవిప్రలంభంవి
భజతే- ప్రవాసవిప్రలంభశ్చేతి । రామేగచ్ఛస్యసురవిజయమితిప్రాగు
దాహృతమతోదాహర్యమిత్యాహ- ప్రాగు: ౨౮॥ భావిప్రవాసజంవి

ముద్ధంతర్జనుమ:ప్రసూనధనుషోమాభూశ్శరవ్యంరుమ: ౨౯॥
మానస్యశాంత్యుపాయా:కతిదనకామశాన్తైరికథితా: । ఉ
త్తంహిరతిరహస్యే“మానస్యశాంత్యుపాయాస్తువైక్లవ్యం
భూవితేఖనం । గర్గదాభావణంబాష్పత్యాగశ్చరణవంకనం”
యథా॥వహతివిష్ణుంవదనంభూమింవిలిఖతి:గర్గగంభణం ।
బాష్పంముంవతిరామ: పాదవతనంకరోయోతు:సఖోప: ॥
౩౦॥ ప్రవాసవిప్రలంభశ్చద్వివిధ: । భూశప్రవాసజోభావి
ప్రవాసజశ్చేతి । తత్రాద్వైత్యోదాహరణంప్రాగు:కప్రాప్తి
తథార్థకోదాహరణమేవద్రప్త్యం:ద్విటీయోయథా॥రామ
త్వస్తనువీతు:కేనువిరహబాజాతోనిమేషేణయోయశ్చై
కాంగనిరీతుయాతదితరాంగాలోకనేర్నిత: । తావేవప్రథ
మం కథంచిదపిసాసోఘంసశక్తాధునాత్వంచేచ్ఛత్రుజయం
యగచ్ఛసితదాకావాభవిత్రీకథా॥ శాప:ప్రలంభస్తుమేఘ
సందేశాదాద్రప్తవ్య: ॥౩౧॥ ద్వివిధస్యావ్యవ్యశ్యంగారస్యా
నుగుణావ్యభిచారిభావాశ్శృంగారతిలకైపరిగణితా:॥“శంకా
సూయాభయద్గోనీవ్యానిశ్చింతాస్త్యుర్ధ్వణి: । బేతుక్యవి
స్తయావేగానిక్రోన్నాదోమదస్తథా ॥ విషాదోమదతాప్రీ
డాఽవహిష్ఠాచాపలంఘతి: । ఇతిభావా:ప్రయోక్తవ్యా
శ్శృంగారవ్యభిచారిణ”ఇతిశ్లోవంతావత్సప్రపంచం శృంగ

ప్రలంభముదాహరతి- రామేతి॥ నిమేషేణవత్ప్రపాతేన । శాపవిప్రలం
భోదాహరణస్యాత్రానువితత్వాదస్యత్రద్రప్త్యంతదిత్యాహ- శాపవి
ప్రలంభస్తేతి ॥ ౩౧ ॥ అథశృంగారానుకూపాన్వయోభావవా
హ- శంకేత్యాదికారికాన్వయేన*॥అతపశ్శరణ: రూపదాయావసరం

దర్శయన్త్ర సానాంకార్యకారణభావమాహ- హాస్యశ్చితి॥ హాస్యస్థాయినం
హాసంలక్షయతి- హాసశ్చితి ॥ విభావాదిసామగ్రిందర్శయతి- కుజ్జెత్వాది
నా॥ పురుషాః స్త్రీయశ్చ-వికృతవేషాశ్చితిశేషః॥ శ్రమశ్చితి॥ నిద్రాచిత్త
నిమీలనం- స్వప్నస్సుషుప్తిః॥ హాసస్యపాఢ్యధ్యేయసమ్యుతందర్శయతి - స్మిత

— ❁ హాస్యరస నిరూపణమ్ ❁ —

రంనిరూప్యాఘనాతత్కార్యంహాస్యరసంనిరూపయతి । శృం
గారహాస్యయోః కార్యకారణభావశ్శృంగారతిలకే కథితః
“హాస్యోభవతిశృంగారాత్కరుణోరౌద్రకర్షణః॥అద్భుతశ్చ
తథావీరాద్భీభత్సాద్భవభయానక”శ్చితి ॥ హాసోవికాసోమన
సోవికృతాకారదర్శనాత్ ॥ కుజ్జవామనవికలాంగవిరూపకా
దయఃపురుషాః స్త్రీయశ్చలంబనవిభావాః । అసన్నీలాప
శ్రవణమపివిభావపవట్యువివరణదశనదర్శననాసాకపోలవికృ
తస్పందనదృగామంచనాదయోనుభావాః॥వ్యభిచారిణస్త్ర॥శ్ర
మశ్చసలతానిరాస్యపోషణానిస్తతైవచ । శంకాసూయా
వహిష్టాచిహాస్యభావాభవంశ్యమీ ॥ అయంస్మితాదిభేదేనష
డ్విధః॥ ఉక్తంహిభారోయే“స్మితనపిహసితంవిహసితముప
హసితంచాపహసితమతిహసితం । ద్వౌద్వౌభేదాస్యాతాము
త్తమమధ్యాధనప్రకృతీకానాం ॥ స్మితహసితేశ్రేష్ఠానాం
మధ్యానాంపిహసితోపహసితేచ । అధమానామపహసితంత
గాతహసితంచవిజ్ఞేయం॥ ఈషద్వికసితైర్గండైఃకటాక్షైస్సా
స్థవాన్వితైః । అలత్యుదశనంధీరముత్తమానాంస్మితంభవే
త్॥ఉత్ఫుల్లానననేత్రంతుగండైర్వికసితైరథ । కించిత్క్షిత
దంతాగ్రంహసితంతద్విధీయతే”ఏతద్ద్వయముత్తమస్వభా
వానాం“అకుంచితాక్షిగండంయశ్చుస్వరంమధురంతథా॥కా
లాగతంసాస్యరాగంతదైవవిహసితంభవేత్ ॥ ఉత్ఫుల్లనా

మితి॥ తద్వ్యవస్థామాహ॥స్మితేతి॥స్మితహసితేలక్షయతి- ఈషదిత్యాదికా
రికాన్వయేన॥ గండైఃకపోలభావైః- కటాక్షైశ్శిఖాంగభావైః ॥ విహసి
తోపహసితేక్షయతి- అకుంచితేన్యాదికారికాన్వయేన॥ ‘కాలాగతం- కా

రణేసత్యాగతమిత్యర్థః॥ అపహసితాతిహాసితేలక్షయతి- అభేతిగ్లోకేన॥ మ
 డ్విధానామపికారణత్వైర్విధ్యాత్పునస్త్రైవిధ్యంసంభవతీత్యాహ- తేపున
 రితి॥ హాస్యముదాహరతి- రామస్యేతి॥ ఆపండితాస్యభుజశీర్షిగళం య
 థాతథా-ఆఘాతభయాదివిభావః॥ గోపురపురచ్ఛాంబి॥ ౨౯॥ అథసం
 గతిప్రదర్శనపూర్వకంకరుణానిరూపయతి- అథనేత్యాదినా ॥ ననుశోక

సికంయచ్చజిహ్వావృష్టినిరీక్షణం॥ నికుంచిరాంశకశిరస్తభౌపహ
 సితంభవేత్” ఏతద్వయింమధ్యమస్వభావానాం॥ “అథా
 పహసితంయస్తుసాస్రనేత్రంరితైవచ॥ ఉత్పంపితాంశకశి
 రస్తచ్ఛాతిహాసితంభవేత్” ఏతద్వయి మధమస్వభావా
 నాం॥ తేపునరవ్యంగవచననేపధ్యజన్యతయాత్రివిధాభవంతః॥
 అత్రదిక్షాత్త్రముదాహ్రియతే ॥ రామస్యగోపురముదగ్గర
 లాభిఘాతాదంతర్భియార్ముఃపితివామనకుజ్జలోకాః॥ ఆపండి
 తాస్యభుజశీర్షగళంపిశంఠఃకుర్వంసహాసముపకర జహం
 జనానాం॥ ప్రథమంమధురశృంగారోదర్శితః॥ తదనంతరం
 మధురతరోపప్రలంభః॥ తతోమధురతమః కరుణోనిరూపణీ
 యః॥ అత్రాంతరేస్త్రసంగాచ్ఛృంగారససాద్యతయాహం
 స్యోనిరోపితః॥ ౨౯॥ అథనాప్రాసంగికం పరిసమాప్యప్రకృ

—కరుణరసనిరూపణం పోక్ష—

తంమధురతమంకరుణానిరూపయతి॥ ఇష్టజననాశ్చోనభ్రంశ
 దివిభావోపక్షుభ్యేరోవదనతాడన మహీపిలురని హాహాకారం
 వోపాలంభాద్యనుభావస్సకల సాత్వికవాక్పర్వేద దైన్యాల
 స్యోన్వాదవ్యాధిసుప్తిమోహభ్రమద్వానిచింతామరణ చావల
 పిమోదజాడ్యోత్సుక్యశంకాత్పుత్యపస్త్యుతివ్యభిచారిః కరుణః

మూలేకరుణేశథంసుఖాస్వాదఇతి చేత్-నుతాలంకారశ్రీకృతపరికిరోభా
 వవిభవస్సుగతాప్రేమర్థావఃక్రమగళితవేద్యాంతరమతిః॥ సుఖంవాదుః
 ఖంవానివిడయతుయూనోస్సహృదయే త్వమందానందాత్మా పరిణమతి
 పూర్ణోరసభరోఇత్యుక్తత్వాదనుకార్యవిషయేయమాస్వాదవై చిత్రీకసా
 మాజికవిషయేభివేషః॥ కరుణరసముదాహరతి- ఛోరీతి॥ గృధరగర్భగాలస

౩౫౨ సాహిత్యరత్నాకరే శుభాభ్యాసే.

న్నప్రసవాః-పరమత్యంతంశిశుగణైర్వాహస్యమానాః శిశుస్త్వహాయ
గంతుమనమథాః-ఇత్యర్థః- వ్యాహస్యమానక్రమాశ్చతిపాతే- శిశుశాం
పాదలగ్నత్వాన్నిరుభ్యమానగమనాశ్చత్యర్థః- కపోతాన్నారావతానపి -
ఇదంతిరశ్చాముపలక్షణం- కరుణస్యశోకస్యాపూరేమహాప్రవాహాః
సభ్రంశవిభావోయంకరుణః ॥ ఇష్టజననాశవిభావస్తు ॥ 'హామాత స్త్వరి
తాసకుత్రకిమిదం హాదేవతాః'శ్వాశిమో ధిక్పాశ్చాస్పతితోశనిర్దుతవహ

యథా ॥ భేరిభూరివిజృంభణంరఘుపతే రికార్ణ్యధాటీముఖే
వైరిత్యోణిభుజాంపహాయనగరాణ్యైకైకశోధాపతాంబారా
నిర్భరగర్భగాశ్శిశుగణైర్వాహస్యమానాఃపరంక్రందంతౌచ
తమజ్జయంతికరుణాపూరేకపోతానపి ॥ ౩౦ ॥ విపంకార్యభూతక

—❀ రోద్రరసనిరూపణం ❀—

రణనిరూపణానంతరంత్రైరణంరోద్రంనిరూపయతి ॥ అనుహ్య
ద్దర్శనాద్యాలంబనో ధర్మణాధితేపావధూనన వంశనవాక్పా
రుష్యాభిద్రోహమాగ్నిర్యోద్ధీవనస్సేవ్యదనిగ్భర్తృనభ్రుకుటిక
పోలస్సురణముఖరాగభుజోద్వమనబాహుఘట్టినాద్యసుఖావః
స్తంభప్రళయాంతరిక్తసకలసాత్వికః క్రోధస్థాయీకోరోద్రః ॥
వ్యభిచారిణస్తే ॥ హద్దాసూయేతథాగర్వఙ్మత్సామూమదవి
వచః ॥ చావల్యముగ్రతావై వరోద్రోభావాభవంత్యమి ॥ య
థా ॥ కువ్యతలంబంతకాలాంశకవివృతముఖోదగ్రదంష్ట్రాం
తరాళత్వంగజ్జిశ్చూర్వాగ్రఖడ్గంస్ఫురదధరహనుభూకుటిభీమ
వక్త్రం ॥ రోషోత్పన్నాత్పాపాయస్ఫుటవికటదృశం స్ఫుజక
ధుస్ఫుర్జదుగ్రత్యేడాక్రీడత్ప్రేమోషంరఘుపతి మనురావీ
త్యుచిత్యుద్రవంతి ॥ ౩౧ ॥ అథకారణరసప్రసాదాద్రాద్రా

స్తైర్యేషుదగ్ధేదృశౌ ॥ ఇథంఘర్షరమధ్యరుద్ధకరుణాఃపారాంగసానాంగిర
శ్చిగ్రస్థానపిరోదయంతితథాకుర్వంతిభిత్తరపి ॥ ౩౦ ॥ అథరోద్రరసనిరూ
పణాయసంగతిమాహ- ఏవమితి ॥ సామగ్రిందర్శయతి - అనుహ్యదిత్యా
దిహా ॥ రోద్రముదాహరతి- కువ్యతి ॥ స్ఫుర్జకుర్వత్యనిర్ఘోషఇవ- స్ఫుర్జ
ర్జంతీనా ముగ్రత్యేడానాం క్రీడన్వ్యాప్నువన్ ప్రేమోషమహాసాదో

యస్యతంత్రోక్తం॥ 3౧॥ అభవీరసంలక్షయతి- ఉత్సాహశ్చితి॥ తత్సా
మగ్నీంద్రయతి- ఆస్యచేత్యాదినా॥ ఉక్తాద్ధైర్యమింద్రయతి - ఉత్సా

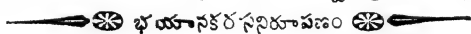
—❀ వీరరసనిరూపణం ❀—

సంతరంవీరరసంలక్షయతి॥ ఉత్సాహస్యాద్వీరరసః కాశ్యే
లోక్తోష్టరేమహా॥ అలోకసాధారణేషుచక్షుశ్చ ప్రజయా
దిమసాతిశయః ప్రయత్నఉత్సాహః । ౧౪౪౪౪౪ వాచిభిరభి
వ్యక్తోవీరరసోభవతి॥ ఆస్యచోష్టమప్రసిద్ధిచోరామాదిఃపరిమ
పురుషఅలంబనవిభావః । అసమ్మోహోద్యవసాయసయవినయ
బలవరాక్రమశక్తిప్రతాపప్రభావాదియఉద్దీపనవిభావాః ।
అసమ్మోహోద్యవసాయోనావయక్తాయోష్ట్యనిర్ణయ పూ
ర్వకః కార్యనిష్ఠయః । నయస్సామాదిప్రయోగః । వినయో
జితేంద్రియతా । బలంశరీరం । పరాభిభవోద్వోగోమానసః
పరాక్రమః । ప్రభుమంత్రోత్సాహరూపాశక్తిః । ప్రతాప
శ్శత్రూగ్రాం మఃఖ కారిణ్యం । ప్రభావస్తేజోధితౌహద్యస
హిష్టుత్వం । గాంభీర్యావయతచిత్రాధానః । శ్లైర్మదైర్యశౌ
ర్యాదార్యవైశారద్యాఽపవాక్యాదిభిరనుభావైర్నాశ్యేభి
నేయఃకావ్యేవర్ణనీయశ్చ । వ్యభిచారిణస్త్రాణమహాఃప్రసబో
ధశ్చపితరోధమతిర్థ్యతిః । క్రోధానూయేధనంమోహావే
గశ్చోపధర్షణం । గర్వోమదస్తథోగ్రన్వంభావాపీరేభవంశ్య
మీ॥ అస్రభరతవాక్యం“ఉత్సాహోద్యవసాయాదపిపాదిశ్వా
చ్చసమ్మోహతో । పిపాదాదగ్రపిపాదీర్వరసోనామసంభవ
తి”స్థితివీర్యదైర్యశౌర్యైరుత్సాహైఃప్రభావైఃపరాక్రమైః ।
వాక్యైశ్చాపైపకరైర్వీరరసస్సవ్యగభినేయ”ఇతి॥ అయం
త్రివిధః యుద్ధపీరోదానపీరోదయాపీరశ్చ ॥ క్రమ్యాధా॥ రే
రేలంకేశరామంకిమితి మృగయసేలిష్ఠరే గృహరామేప్రాధ
పాప్రియాతికాయక్షతజరసయురైస్సవ్యగావవ్యపూర్వం ।

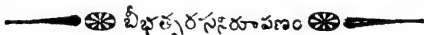
హెవ్యాదిశ్లోకద్వయేన ఉత్సాహోనాద్యవసాయోఽసమ్మోహోద్యవసా
యస్తస్మాత్ । క్రమేణోదాహరతి॥ రేరేఇతి॥ వ్యాఖ్యతమేతిత్ ॥ 3౨॥ దా

నవీరముదాహరతి- అంతర్లీనేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి ॥ ౩౩ ॥ దయావీర
ముదాహరతి- రామకృతి॥ స్పష్టం॥ ౩౪॥ అథభయానకరసంలక్షయతి- ఆ

సీత్యా ప్రాణాహుతీనాం పదమతికతీనానిం ద్రజితప్రాణవా
యానాం డాస్త్యతా-లఖండాచలకఃఖవిధౌవ్యగ్రభావం
భజంతే ॥ ౩౨॥ దానవీరోయథా॥ అంతర్లీనేంద్రసీలోపలదశ
సుషమాపంకిలేహారహీరస్ఫారాంశూదారసీరేరుచిర మరకత
స్ఫూర్తిశైవాలజాలే । నానారత్నాత్మకేభీగిరివివరజుషిస్తే
రకాసారసారేవిద్వన్నారీవిహారవిదధతి విశదాంరాఘవా
దార్యలీలాం ॥ ౩౩ ॥ దయావీరోయథా॥ రామపవదయావీ
రోనాపరశ్శరణాగతం । కాకాసురమరక్షస్యస్సపరాధమపి
ప్రభుః ॥ ౩౪ ॥ అథవీరప్రతిభుభీరుత్వాదిప్రస్తావాద్వీరర

సానంతరంభయానకరసంనిరూపయతి ॥ రౌద్రసందర్శనో
ద్భూతిమనగ్ధాశంకసంభయం । తదేవచరసీభావంప్రపన్నం
స్వాస్థ్యయానకః॥ శస్త్రాస్త్రకూగ్రిదృష్టితర్జనాదీభిషణాకార
ప్రతిభుభావ్యాహూరిపిభావకం కంపకాతరాక్షివిలోకనాకో
శనాద్యసుభావకంభయమేవభయానకరసః॥ వ్యభిచారిణస్త్రు
సంత్రాసామరణందైన్యంహానిశ్చైవభయానకే ॥ యథా॥
సాస్ఫోటాంతసమరోచ్ఛటాప్రఘుపతేస్సగీత్య ధాటిభటా
గ్నియువ్యాప్తతచయుషంక్లషజుషఃక్షీణోష్ణశ్వస్త్విషః । గా
హంతేగహనాసితేషుదనమారోహంతిపృథ్వీధరాంస్తతాపి
ప్రవిశంతిచారుణదరీస్తతాపినాకూచరా ॥ ౩౫ ॥ అథభ

యానకసంనిరూపణానంతరంతద్ధేయంబీభత్సంనిరూపయతి ॥ సా
జగుప్తైఃపీభతోస్సయామాంసాసాగ్రిదృష్టికా । అస్యమాం
సరక్షాదిరాలంబనవిభావః సాసాపిధానవైవర్ణ్యవైముఖ్యా

కృతి॥ వీరప్రతిభుభానాంభీరుత్వాదేశ్వప్రస్తావాత్ ॥ రౌద్రేతి॥ భయాన
కముదాహరతి- సాస్ఫోటానితి॥ సాస్ఫోటాసాంసాస్ఫోటనా ॥ ౩౫॥

భవీభత్సంలతయతి- సేః॥ ఉభావప్యేకహోదాహరతి- డాకిన్యశ్చితి॥ గత
రనైశ్చమై- స్రరనైమా-ంనైశ్చ విస్రైక్ష్యంతైః॥ అస్రైశ్చోనైశ్చపూ
యైర్వసాభిశ్చ- కూశ్చాండాః పిశాచభేదాః- అగ్రరక్తమాంసాదీనాం
పూయాదీనాంచాలంబనవిభావానాం విద్యమానత్వా వ్యయోగభ్యుదా
హరణత్వం॥ ౩౬॥ అథాద్భుతంలతయతి- విచిత్రేతి॥ ఉదాహరతి- జే

దిరసుభావః॥ వ్యభిచారిణస్తు॥ అవస్థాహోవిషాదశ్చభయః॥
గోమతిర్నదః॥ మరణంచేతివిజ్ఞేయాభావాభీభత్సంభవాః॥
సద్వివిధః॥ తోభీచోద్వేగీచేతి॥ రక్తమాంసాదిభిశ్చేష్టాభి॥
పూయక్రిమిలాలాదిభిశ్చేదుద్వేగీవ్యయంయథా॥ డాకిన్యః
కాతుకిన్యః కరికరనికరైరామసంగ్రహణాలై ర్నిస్సంక
చాఃపిశాచాగతరసతరనైశ్చాప్రపూయైశ్చవిస్రైః॥ కూశ్చాం
డాఃకాలఖండాచలకులగిశనాహ్నిరిశ్యప్తైశ్చదృప్తైశ్చతాభా
హస్తతాభాన్వదధరిముదితాభుక్తినక్తివరాంత్రాః॥ ౩౬॥

— అద్భుతరసనిరూపణం భి —

అథాద్భుతంరూపయతి॥ విచిత్రాన్ధేక్షణోద్భూతోహృద్విస్తా
రోద్భుతోరసః॥ అస్యవిచిత్రవస్తువీక్షణాదిర్విభావః॥ కంపని
ర్నిమేషతాదిరసుభావః వ్యభిచారిణస్తు॥ అకేగోజడతామో
హూనర్షణంపిత్తయప్తస్త్రిః॥ ఇతిభావానిబద్ధవ్యాససజ్జేర
ద్భుతేరసే॥ యథా॥ జేతవ్యోరాక్షసేంద్రోద్విగుణవిభుజో
మంత్రిభృత్యాశ్చదైత్యాఃపుత్రస్సుత్రామజైత్రస్సతతరణ
కలసాదంస్సేదరశ్చ॥ స్వాశ్చానర్త్యోద్విబాహుస్సవిషపి
జనాభల్లికాశ్చష్టవంగాత్రాతాచక్షరీకలతస్తదపి॥ జిహవా
నమ్భుతంరామభద్రః॥ ౩౭॥ యథావా॥ మమైవనాటరేకం
సవధే॥ ఆరూఢఃకురథంరజోద్ధితదృశాసూతేనసంచోదితై

తవ్యశ్చితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ ౩౭॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- అరూఢశ్చ
తి॥ శూలేనోత్కంపీఉత్కంపనశీలః కరోయన్యసతథోక్తిః- అన్యత్రశూ
లేనైశ్చాలవ్యాధినోత్కంపిణాకరోయన్యసతథోక్తిః- విషమద్యోక్త్యుక్తః
అన్యత్రలక్ష్మ్యోద్ధారణాసమర్థదృష్టిః- ఏవంపిథోరధీరధికః- రజోంధితన్య

శా- తత్సారభేద్యస్యజ్ఞోరజోగుణప్రధానత్వాదితి భావః - అన్యత్రప
రాగపీఠనేత్రేణ-సంహృదితైః అశుభినశ్చైః వేదానాంతదశ్వత్వా
ప్రతాంతరేతజ్జబ్దుగ్ధికమ-కాంత్రీక్షణావస్థాయిత్యనియమాచ్చేతిభావః-
అన్యత్రాసన్నయరణై రిత్యర్థః-అశ్వైరుపలక్షితం- అయ్యగపత్ప్రకాశితే
చక్రైస్యతంతథోక్తం- దివాకరనిశాకరయోశ్చక్రత్యాదితీభావః-అ
న్యత్రచక్రస్వయమప్యేకదానభ్యసతీతిభావః - ఏతాదృశం-కురథంభూ
రథం- అన్యత్రకుత్సితరథం- ఆరూఢస్థ- అహీనశ్చేయోగుణోమార్వీయ
స్తిస్తస్త్రి- అన్యత్రహీనగుణే గుణరహితే- వివత్ప్రొరుడవాహన సుప
వవిశోబాణస్తం- అన్యత్రపశ్చుహితాశుగం- చుతంబీఘ్రంసంధాయ
తిప్రఃపురఃపంచతాంకుతం-అన్యత్రసంఖ్యావిశేషం- ఉక్తంచ“చక్రే

రశ్వైరాశుభినశ్చైరయుగపత్ప్రకాశితం తచక్రంచుతం ।
చాపేహీనగుణేవిపక్రీణేభిః సంధాయ నన్యేచ్ఛుతంశూలా
త్రంపికరోరధీవిపక్రీణేభిః ప్రఃపురఃపంచతాం ॥ అత్రకుర
థంభూరథం అన్యత్రకుత్సితరథమారూఢభిఃకరయోజనా కుర
థమన్యత్రకోశసమాసః కుఃపాపార్థ- ఇత్యాదిగణసూత్రేషుకర్తవ్యం పాపార్థం విశేషణ్య సమాస
స్యోక్తిత్వాత్ । పాపమన్యేషకథానాంకోరథత్వాత్ । అప్ర
కృతేతుమత్స్యస్యాభిప్రీతత్వాదేనైకదాదేశః ॥ ౩౮ ॥ అ

చక్రమితే ప్రరజయసమయే స్యం దనస్తప్రదాంకద్వైతీయాకాంబు
జాక్షీశరధిరపిసగోస్తద్దజాతానాదః । కాండాస్తజ్జాతజాతాననకుహ
రచరా జ్యాచరిస్తచక్రైస్యస్యా భూతోనతాన్నశ్శిశిర కరకరోల్లాసి
చూదోమహాశి ॥ ఇతి ॥ సమర్థం విద్యోశ్చేత్యనుశాసనబలాత్క- ర్తమితి
వక్తవ్యేకంకురథమిత్యుక్తిమిత్యాశంభవమానతై- కురథమిత్యతేతి
కోశమత్సాధికస్యకురత్స్య- అయ్యభావః- అత్రప్రకృతేకురజ్యభూ
వ్యర్థకత్వాత్కూత్సాన్యేకత్వప్రయుక్తసమాసకార్యంభవతీతి-తస్మి
హేనుమాహ- కుఃపాపార్థ- ఇత్యాదిగణసూత్రేషుతద్వ్యాఖ్యానా
వసరిత్యర్థః- సమాసకథాయకానోరథాన్వర్యుతి- పాపేతి- నన్వ
త్రకుత్సితస్యాపికసంబంధిగోచరత్వమప్రేవత్యాశంక్యాహ- అప్ర

కృతేత్వితీ - అయమాశయః - ప్రకృతేతదభావాదైవభావభితి ॥ ౩౫ ॥
అథశాంతరసంలక్షయతి - చుఃఖతి ॥ భావశృవాభ్యుప్థ్యైభావః । ఆ
స్యవిభావాది సామగ్రీందర్శయతి - అస్యేత్యుచనా ॥ ఉచాహరితి -
శ్రీరామేతి ॥ ఆప్యశంతిలనుసందధతే ॥ ౩౬ ॥ ఆప్యభావాదిస్వరూ
పనిరూపణంప్రతిజానీతే - ఏవమితి । విభావంలక్షయతి - స్మరేనేతి । అలం

— ❧ శాంతరసనిరూపణం ❧ —

ధవరమంశాంతరసంలక్షయతి । చుఃఖద్వేష్యాసంబద్ధో
భావశృవాంతరసోమతః ॥ అస్యభావభంగురతాదయోవిభావాః ।
పుణ్యాశ్రమవాసపులః నయనగర్భి మేషతాదయోనుభావాః ।
స్తంభాదయస్సకలాస్సల్పికాః । జగుష్సాదైర్భ్యమతిప్తృతి
శ్రవణమహాబోధాదయోవ్యభిచారిణి ॥ యథా ॥ శ్రీరామ
బాహుశమితాసురవిష్టవేషు పుణ్యాశ్రమేషు మనయఃపుల
కాపురాంగః । మోక్షాయమోహరహితాముపాగామ్య
శంతిరద్ధామగ్రీవయననానయమాదినయత్ ॥ ౩౬ ॥ ఏ

— ❧ విభావానుభావాదిస్వరూపనిరూపణం ❧ —

వరసస్వరూపంసావాంతరభేదం సప్రపంచం నిరూప్యసం
ప్రతివిభావాదీనాంలక్షణాన్యాహ ॥ శ్రుతినివాచ్యప్రయో
నభావోవిభావ్యతే । సవిభావోద్విధాంబనోనవిభావ
వా ॥ భావోరత్యాదీర్నిర్వేదాదన్వి । విభావోరత్యాదీర్ని
యతేయేనసవిభావనవ్యాపారయోగాత్విభావభితిః ॥
అలంబనంతురత్యాదేర్నిర్వేదయోనాయకాదీః । ఉద్వేగ
చురకషణహేతుస్తద్విచారస్వీకృతం ॥ అలంబనమస్తద్విచార
శ్చేష్టాతదలంకృతః । తిలస్థశ్చేష్టాదీర్నిర్వేదయోనాన్వి
అలంబనగుణోరూపయావస్థాదురదాహృతః । తచ్ఛేష్టాయావ

బనమితి - నాయకాదికః - నాయకాచనాయకశ్చనాయకావాదిస్వస్య
సతతోక్తః - కుబ్జవానునాదయోప్రాదిత్యాధిః । ఏవసామాన్యేనాలం
బనవిభావముత్త్వైశ్చంద్రారమాత్రోద్భవసంస్కృతక్షణం భాగంచాహ ఉచీ
వనమితి ॥ తస్యారతేరుత్కర్షణేతురుద్భవముద్భవసంభావః । అథానుభా

వలక్షయతి-అనుభావఇతి॥భోవోరత్యాఖ్యస్తా యిభావః॥ అథసాత్వికభా
వాన్విరూపయతి-సుఖేతి॥ అథవ్యభిచారిణోలక్షయతి- ఏకత్రేతి॥ శృంగార
కాలంబనవిభావముదాహరతి- శరీరిణీతి॥ శరీరిణీమూర్తిమతీ- శృంగార
శ్యశృంగాటకంసంచారయోగ్యం- ఆశ్రయభూతమితియావత్ - తాద్య

నోద్భూతహావభావాదికామతా ॥ నూపురాంగదహారాదిత
రలంకరణంమతం॥ మలయానిలచంద్రాన్యాస్తటస్థాః పరికిర్తి
తాః ॥ తచ్ఛేస్తాస్తు॥భావోహావశ్చసౌలాచమాధుర్యం ధైర్య
మిశ్యపి॥ లీలావిలాసోఽచ్చిత్తిర్విభ్రమః కీలికించితం॥మోటా
యితంకుట్టమితంబిబ్బోకోలలితంతథా॥ కుతూహలంచచకితం
పిక్వతంహాసఇత్యపి ॥ ఏవంశృంగారచేష్టాస్వరష్టాదశవిభా
వతాః॥ అనుభావోభవేత్తోన్మయంభావోయేనానుభావ్యతే ।
కార్యభూశోనుభావస్వారూటాత్మోదిశ్యరీరజః॥ సుఖదుఃఖ
సమావేశాదంశఃకరణవిస్లవః॥ సత్వమిత్యుచ్యతేప్రాజ్ఞైస్త
స్థవాసాన్వికామతాః॥ లేచస్తంభాదయోష్టేప్రాసక్తాః॥
ఏకాగ్రమితాభావాః శక్యంతేవ్యభిచారిణః । తపవాన్య
త్రాసంహరాత్సందారిణఇస్సృగాః ॥ తేవనిర్వేదాదయః
ప్రాసక్తాః॥ తత్రశృంగారిస్యాలంబనవిభావోయథా॥ శరీరి
ణీసంబరణైరితశ్చశృంగారశృంగాటకమంగళాంగీవిధేర్వ
ధూన్విరినైపుణైరిలీలాముదేరావతవాస్తుబాలా ॥౪౦॥
ఉద్దీపనవిభావస్త్యక్షణాద్యథా ॥ ముద్గాగిరోవిహాసితాని
తానిహావభావాన్వినుజనుధురావధురామృగాత్మైః ।
కందర్పవభవపునోవపునోపశోభారామన్యమానసముదంస
ముసంచయంతి ॥ ౪౧॥ .....*

అనుభావోయథా ॥ భూమిల్లత్తింరలిపతేర్నవచావయప్తి మా
కుంచ్యతత్రపివేష్యతనస్త్రయాపాశృంగారభంగిరసనిర్మ

శంమంగళంచాంగంయస్యాస్సాతధౌతా ॥ ౪౦॥ ఉద్దీపనవిభావముదాహర
తి- ముద్గాఇతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ ౪౧॥ అనుభావముదాహరతి- భూ
మిల్లరీమితి॥ శృంగారస్య-శృంగారస్తవ్యయక్రీడాయుక్తావస్థావిశేషస్య -

భంగ్యరసేనానురాగేణచనిమలతా- అవ్యాజానిత్యధః- శృంగార
భంగిరేవరసస్తైలాదిస్తైనిర్మలితానుతైజితాంశ్చ - లజ్జయాలలసాంత్యం
కుచితాః॥ ౪౨॥ అథసాత్వికానాంస్వరూపముదాహరణంచ॥ స్తంభఇ
తి॥ రాగభీతివిషాదవిత్పయాదిజన్యోజాద్యనిమగ్నపత్వాద్యనుభావోఽప్రభి
చేతనయాచేష్టాఽపూతస్త్రింభఇత్యర్థః॥ ప్రశయఇతి॥ సుఖమదనిరా
ప్రహరాదిజన్యందుఃఖాభిషంగాద్యనుభావంశీర్ష్యేతనతయానప్రచేస్యన్త్యం
ప్రశయఇత్యర్థః॥ తమక్తం॥ 'వాక్యాయమనసాంప్రాయఃప్రచయోన
ప్రచేష్టతేతి' రాగసంభవంస్తంభంసుఖమూలంప్రచయంచోదాహరితి॥

లితానపాంగాన్లజ్జంసాప్రముపతోకిరిలస్తృభాలా॥ ౪౩॥ అ
తసాత్వికవికారాణామేకైకశోలక్షణోదాహరణేచాహ॥ స్తం
భసాన్యనిమిగ్రియాంత్యంరాగభీర్యాదిసంభవం॥ ప్రశయ
సుఖమభాద్యైర్భాగమింద్రియమూర్ఛనం॥ వ్యయంయథా॥
శయ్యోపాంతగతైవభూమితనయాచిత్రాంగనేవాచలాశ్రమీ
ప్రాంతకుచస్పృశంప్రియరచిరోద్ధంతసంశక్తుయోగ్॥ కిం
చాన్యస్యకతేంద్రియాన్యతదానమ్నోహమాపేదనేస్వాం
తస్త్యైర్జుషిప్రియైకిమిలయన్తేతాచేతోభువా॥ ౪౩॥ సు
ఖాద్యితీయాజ్ఞాతారోమాంచోరోమవిక్రియా॥ యథా॥ అ
పుంభమగ్నకచన్వస్తప్రసత్కాశ్రమీమివ॥ రామోత్సంగంగతాం
గేషురోమాంచనవిహన్వహాః॥ ౪౪॥ వపుర్జలోగ్నమస్సైన్వ
దోరతిఘమశ్రమాదిభిః॥ రాగిరోషభయాదిభ్యోవేపమగ్నా

శయ్యో॥ శయ్యోపాంతగతైవ-నచుంబిరానాలింగితాచేత్యవధారణార్థః
అనప్రపూర్వాధైస్తంభఉత్తరాధైప్రశయశ్చ॥ ౪౩॥ సుఖాద్యంసుఖోత్సా
హభయఽస్తయాదిజన్యోగ్రాత్రసంస్పర్శివోల్లాసనాద్యనుభావోరో
మోగ్నమోరోమాంచః॥ సుఖజన్యోరోమాంచముదాహరణి- అపుంభేతి॥
స్పృష్టం॥ ౪౪॥ ఉదాహరణలాఘవాద్ధంస్వేదవేపభూయగపల్లక్షయతి-
వపురితి॥ నిదాఘశ్రమహర్షవాగ్ధ్యామలజ్జాభయకోగ్రాదిజన్యోవా
తేచ్ఛాన్యజనగ్రహణాద్యనుభావోవపుర్జలోగ్నమస్సైన్వః॥ అనురాగిరోష
భయద్వరదరాధిజన్యస్సృరణాద్యనుభావోగ్రాత్రకపోవేపభుః॥ హపల్లా

జన్యంస్వేదమనురాగోఢంవేపధుంచోదాహరతి॥ స్మరేతి॥ పులకైస్సేవ
దశీకరైరాపుతంవ్యాప్తమంగంయస్యాస్సాతభోక్తా॥ అత్రపులకశబ్దస్తద
సంతరజస్యస్వేదస్యోపలక్షకః- కాంచనమయాయంత్రపుత్రీవ॥ ౪౫॥ వి
షాదేతి॥ కోపాతపశీతభయాదిజన్యంకార్యసౌందర్య విప్లవాద్యనుభా
వంభిన్నవర్ణత్వంవైవర్ణ్యం॥ ఉదాహరతి- దట్టాణేతి॥ ఛా॥ దృష్ట్యేతి॥
ఃపోలేగండభాగయోః- ఇత్యేవంప్రకారేణమాంకింసంప్రతారయసికిమ
ర్ధంవంచయసే- వదేతశేషః॥ ౪౬॥ అత్వేతి॥ కొద్ధహాషభయజ్యంభా

శ్రకంచనం॥ ద్వయంయథా॥ స్మరేషుపత్రానిలఘుట్టితేవ ప్ర
వేపమానాపులకాప్లుతాంగీ॥ ముక్తామయికాంచనయంత్రపు
త్రీయథాప్రియాంకేవిలలాససీతా॥ ౪౫॥ విషాదమదహ
మాదేర్వర్ణాన్యత్వంవివర్ణతా॥ యథా॥ దట్టాణసహితకై
మిక్లవోలేపాదురత్నం॥ రామేతుహమణిస్తస్యపతారేసికిత్తి
ష॥ ఛా॥ దృష్ట్యేసఖశర్కరాయామిక్లపోలేపాండురత్వం॥ రా
మేతవమనస్సత్తింసంప్రతారయసికిమితిమాం॥ ౪౬॥ అశ్రు
నేత్రాస్థవంవారిదుఃఖిరోషప్రహాషజం॥ యథా॥ తమో
నిగరిత్రస్యస్త్రగజాహ్నుకులేంచువల్॥ అలత్యుతముఖం
సామ్రంరామవిద్వేషియోషితాం॥ ౪౭॥ మతంగద్గదభాషి
త్వంవైస్వర్యంప్రమదాదిజం॥ యథా॥ టూమటూమాక్షరా
లాపాముగ్ధాయాముఖనిగతాః॥ అమూముహుర్ముహూ
రామంమారహార్షీరవాఇవ॥ ౪౮॥ అధనిర్వేదాదీనాంవ్యభి
చారిభావానాంలక్షణోదాహరణాన్యాహ॥ దుఃఖద్వైతత్వ

దిజన్యంనేత్రమాజనాద్యనుభావంనేత్రజలమశ్రు॥ దుఃఖమూలమత్రా
దాహరతి- తమఇతి॥ స్పృష్టం॥ ౪౭॥ వైస్వర్యంలక్షయతే-మతమితి॥ హ
షాశోకభయజ్వరాదిజన్యం స్వరవర్ణఫలిత్యాద్యనుభావం గద్గదభాషి
త్వంవైస్వర్యం॥ హాషమూలంవైస్వర్యముదాహరతి- టూమేతి॥ టూ
మటూమాణ్యతమందాన్యతిదీనానీతియావత్॥ తాదృశాన్యక్షరాణీయ
షులేతాదృశాలాపాఅభాషణాని॥ ౪౮॥ అధనిర్వేదాదీనాం స్వరూప

ముదాహరణంచాహార్యాహ॥ అథైతినిర్వేకంతుయతి॥ దుఃఖా
దిజ్జతాన్మృత్యుబుద్ధిర్నిర్వేకః - అయివిభావానుభావరసాంగత్వేన
స్వాతంత్ర్యణబహుభాసఃభవతి-అతస్తత్సంగ్రహోమాదిశబ్దః-వింతా
శునిశ్వాసదైన్యవైవిధ్యాదయోనుభావాః॥ స్థానిలతుయతి-స్థానితి॥
యస్మిపాసానిధువనాదిప్రయాసజలతోబలాపవయోన్యాసః॥ శంకాంతు
యతి - శంకేతి॥ పరకౌర్యదాత్మకన్యాయాన్యైస్థిపాక్షైః భూహ
నంశంకేత్యర్థః॥ రోషవైవస్థ్యవైస్వస్థ్యైరగవలోకేనాదయోనుభావాః॥
శ్రీమంతుయతి-శ్రమశ్చ॥ అన్యసురతాదిజన్యఃభవత్సృజః - స్వేరోష
మద్దనాదయోనుభావాః॥ దృశీంతుయతి - చేతశ్చైతి॥ జ్ఞానాభీప్రసాదా

బోధాదేర్నిర్వేహోనిష్ఫలత్వభీః॥ స్థానిర్బలస్యాపవయస్కంకా
నిష్టాదివంతసం॥ శ్రమంభవోన్యైరత్యాదేర్వేత్తస్థైర్యైర్బలైర్బలైర్బ
వేత్॥ పంచానామదాహరణాని॥ వ్యధాస్పర్శోపచారామల
యజసలిలాసేచనాద్యాశ్శరీరంతస్యాశ్చక్షుచ్ఛ్రీకప్రభృత
మధునాలజ్జయాతవ్యసూళం॥ యాతాయాతైస్సహనాంగ
రురజ్జతవాహ్మోనజన్యః ప్రయాసోరామధ్యానేనలభ్యేన్యయి
తుబతసభిచేతసస్థైర్యమలి॥ అత్రసేచనాద్యాశ్చక్షుఃతేనని
ర్వేరోషభీః॥ తతోధునెన్యంతేనన్యాని॥ గూఢమిత్యనేనశం
కా॥ తృతీయపాదేత్రుజః॥ తురీయేద్యలిరింత్యేయం॥ ౪౮॥ జా
న్యమప్రతిపత్తిస్సాన్యదిప్రసంగమోఽపవా॥ ఉత్సవావైర్యః
ప్రసత్తిగ్యాహమాస్వేదాదికారణం॥ ద్వయంయథా॥ సమ

భిర్నిష్ప్రహత్వంకృతః- అన్యగ్రతాదయోనుభావాః॥ ఉదాహరణలా
భువార్థమేవంక్రమోఽంఘనేచస్వరూపజరూపణమితిబోధ్యం॥ పంచాభ్య
దాహరణ- వ్యర్థాగతి॥ గూఢమంశుకేనాచ్ఛాదితం॥ నిర్వేదాదీప్రస్థయతి
అత్రేత్యాదినా॥ ౪౯॥ జడతాంతుయతి- జాడ్యమితి॥ ఇచ్ఛాన్యైరగమో
యాతమితితతఃవ్యతామూఢత్వంజాడ్యం- అత్యున్మేషనయన్యైరీతుణ
యాన్యైంభావాదయోనుభావాః॥ హృషీంతుయతి-ఉత్సవావైర్యః॥
ప్రియాగవనపుత్రజనన్యాద్యనూనాదిజనతోపసంప్రసాదోహృషీ- స్వే
దాశుక్రింపాదయోనుభావాః॥ ద్వాన్యైరగమో- సమైర్యైరగమో

౫౦ || దైన్యంలక్షయతి- సత్వత్యాగాదితి || సత్వత్యాగోదార్థ త్యాగేరుప
లక్షకః- తేన సత్వత్యాగదార్థ త్యాగిజన్యంఘనసోనాధత్యందైన్యం-కాన్య
ణ్యపదంచ దేహావచనమాలిన్యాద్యనుభావానాముపలక్షకం || ఉగ్రతాల
క్షయతి- వ్యక్తశ్చితి || అపరాధపుత్రమిగ్రకళ త్రాదిదోహరూపేవ్యక్తే
సతి-తద్దనోద్వేజనతాడనబంధనాద్యనుభావంచండత్వంకౌన్యముగ్రతా
చింతాలక్షయతి- ధ్యానమితి || అపేక్షితానవాప్తిమూలంధ్యానంచింతా
శూన్యతానిశ్వాసతాపాదయోనుభావాః || త్రయమపుష్పదాహరతి- సం

త్య రామంసమరాంగణస్థం నయోద్ధుకామానచగతుకా
మాః | తుణంబభూవుఃతుణదాచరేంద్రాఃపాశ్రుఃప్రసాదం
పరమంసురేంద్రాః || ౫౦ || సత్వత్యాగాదనాధత్యందైన్యం
కాన్యణ్యసంభవం | వ్యక్తేపరాధేచండత్వముగ్రతాతర్లనాది
కృత్ | ధ్యానమిష్టానధిగమాద్భింతాశూన్యత్వతావకృత్ | త్ర
యంయథా || సంప్రస్తానాంభవతిశరణంభూభృతాంవారిరా
శిస్తాగ్రాస్తాకంసహవయమపిత్రస్సవోభూభృతస్తస్యః | రా
మః క్రోధాదభిపతతినోపిత్వకించిద్వ్యభీకంసేనానీర్నాగమ
దిహకింఘనోపిభీతోగతోహి || అత్రప్రథమాధైదైన్యంనిబద్ధం |
ఉత్తిరచరణయోరౌగ్ర్యచింతే || ౫౧ || చిత్తకోభంజన
స్త్రాసమాకస్తికభయోదితం || యథా || విషమాయుధమాలో
క్యరాఘవంగతుసాంచమూః | కంపస్విన్నచలన్తూర్తిర్భీరు
భావమదగ్ధయత్ || ౫౨ || పరోతగ్ధాసహిష్టుత్వంప్రాహు
రీష్ట్యంఘనీషణః | అపరాధినిచిత్తిస్యామషఃప్రజ్వలనంభ

ప్రస్తానామితి | నోస్తాకం- కించిత్స్వల్పీకమీమదపకారం | యోజయతి-అ
త్రే || ౫౧ || త్రాసంలక్షయతి-చిత్రేతి || అకస్తాదేవాకస్తికంతస్తాన్య
యాత్- రాగృశభయహేతోరిత్యర్థః- విద్యుర్గర్భితభూకంపాది జన్యః
కింపగాత్రసంకోచరోమాంచమోహాద్యనుభావశ్చేతశ్చమతాగరస్త్రా
సశిశ్యర్థః || ఉదాహరతి- విషమాయుధమితి || విషమాయుధంభయంక
రాస్త్రంపంచిబాణంచ- భీరుభావమగ్ధత్వముగనాత్వంచ || ౫౨ || అసూ
యాలక్షయతి- పరే || గర్విభోజాగ్ర్యమన్యజగ్ర్యపరోతగ్ధాసహి

ప్రృత్వమనూయేత్యర్థః - నిందావజ్ఞాభ్రుత్యాకయోనుభావాః ॥ అను
 మంలతయతి- అపరాధిని ॥ అధిక్షేపావమానాదివాపాపగాఢేననుః
 ప్రజ్వలనమభినవిష్టత్వం ప్రతిచిక్షేద్యాయాంత- నిదేవామమః- స్వేచ్ఛి
 రఃకంపచింతోపాయాన్వేషణోత్సాహతర్లనాదియోనుభావాః ॥ ౧౨౦
 లతయతి- ఆత్మేతి ॥ బలైశ్వర్యాభిజనలాపిత్యాదిహ్యోజ్యోతికా- నావ
 జ్ఞానసవిలాసాంగీకృతాన్యనుభావ అన్యోన్య-మోక్షమానో ॥ ౧౨౧
 ధః ॥ అనూయానుమోవునాహుతి- నపీతి- స్పృహం ॥ ౫౩ ॥ ౧౨౨
 హరితి- నేతి ॥ పంకజప్తపాపజన్మ-పరిగంఠ ॥ యోజయతి- అత్రోత్సాహ
 నా ॥ ౫౪ ॥ స్మృతింలతయతి- స్మృతినిరితి ॥ స్మృత్యా- స్మృతింలతయతి

వేత్ ॥ అన్యోన్య-మోక్షబలాదన్యన్యకారోగర్పిత్యతి ॥ యి
 ధా-నహిమన్తోధికాలక్ష్మీస్తస్యాంతవకిరీటే ॥ ఇలరామవి
 బధ్నోభ్రుత్యంతయిమేనబి ॥ ౫౩ ॥ నచంబలాహుతి
 పంకజప్తాతానదోమాకిరిసోచీచ ॥ ఇ-ప్రియన్య- రుతేన
 పిమేశ్వంరావతస్యాంహోరాగం ॥ అత్రోత్సాహ- రు
 మ్యాప- ర్షోజబద్ధాద్విలీయోర్వృత్తివేద్యం ॥ ౫౪ ॥ స్మృతిః
 పూర్వానుభూతేర్నీగణంస్యాద్విమృశనః ॥ యథా ॥ రాగ- ద్వి
 యామమసభిలలితాన్వమాదేపచంబనమభ్యాన్యనుభా
 వితానిఅలోచ్యదుర్లభతరాణ్యధునాపహిమన్ప్రాప్త- ప
 వనాభిముఖంప్రయతి ॥ ౫౫ ॥ మదిరాదికృతంహమో
 హయోద్వేషనమదః ॥ యథా ॥ శీఘ్రపానంశాస్త్రానుగా

స్కారోద్బోధేనశిపూర్వానుభూతార్థవిషయంజ్ఞానంస్మృతినిర్మలః - ని
 త్రభూత్స్వననశిరఃకంపావయోనుభావాః ॥ మరణంలతయతి- మరణమ
 తి ॥ వ్యాధ్యభిఘాతాభ్యాం దేహేవత్తనసోపయోహితా- శ్చోషాన్యను
 భావోమరణం-సాత్మాద్విమదాహరణస్యామంగళత్వాద్విమదోగోక్రి
 వివక్షితశత్యాహ- తదుద్యమశ్చితి ॥ ద్వయవప్రుదాహ- రు- రాగ- ॥ అ
 నుభావితాన్యనుభవంప్రాపితా ॥ ౫౫ ॥ మదిరాదికృత- మదిరే- హ
 మఃప్రసాదః మోహ్యావై చిద్వ్యంహరిరాగ- వ్యోహమ- హోహను
 కరోమద్య- అత్ర వాగంగస్తాన్యహసితరుదావయోయ- ధయోగము

త్తమాదిష్వనుభావాః॥ ఉదాహరతి- శీర్షితి॥ సురవారయోషితోఽస్స
రసః॥ ౫౬॥ నిద్రాలక్షయతి- మనఃశాంతిః॥ మనఃశీర్ష్యత్యేమీలనంబా
శీర్ష్యన్త్రీయసంబంధవిరహః - చింతానైశ్చింత్యవ్యాయామాదిజన్యం
జృంభాంభంభనేత్రమీలనాద్యనుభావంచిత్యేమీలననిద్రేత్యర్థః॥ సు
ప్తీలక్షయతి- సుప్తిరితి॥ నిశ్వాసోచ్ఛ్వాసవిచ్ఛలత్వనేత్రమీలనాద్యను
భావోనిద్రాసముద్రైకస్సుప్తిరిత్యర్థః॥ ఓబోధంలక్షయతి - అవబోధశ
తి॥ శబ్దస్పృశ్యాహరపరిణామాదిజన్యా భుజోక్షైపాంగుళిస్ఫటజృంభణా
క్షిప్తమదనాద్యనుభావాచేతనావాప్తిర్వినిర్మలత్వం ఓబోధశత్యర్థః॥

ఘూర్ణమానయనాప్తస్సర్వగః॥ హఃపయంతిసురవారయో
షితోరామసాయకలతాహతాహితా॥ ౫౭॥ మనసోమీల
నంబద్రాసుప్తిస్తస్యాప్రగాఢతా॥ అవబోధశ్చేతనాయాః
ప్రాప్తిర్జృంభాదికారణం॥ శ్రయంయథా॥ రఘుపతిభుజో
స్సంగతుంగేనిధాయజంశిరసుసరితఃరతోద్రాముద్రాక్ష
ణలక్షణమాగతా॥ సహితమథతంస్వపేద్యప్యేకయాదన
కాంతయాకృశిక్యత సంజల్పతల్పాదహంత్యరితోద్ధితా॥
౫౮॥ స్వాంతసంకోచనంప్రీడాకామరాగస్తవాదిభిః॥ య
థా॥ ఆలీడనేనగమితాదతురేణశయ్యాంతస్త్విక్రమేణగ
ళితేమిళితేవకాంతే॥ కింవాపిధేయమపిధేయమపీహకింవే
త్యాలోచనాంసతముఖకురుతెప్రసీతా॥ ౫౯॥ ఆదేశోదఃఖ
మోహవైర్విరపశ్చిరోగతావనః॥ చింతాదుఃఖభయోద్బుధం

గ్రియమభ్యుదాహరతి- రఘుపతీతి॥ రఘుపతిభుజస్యోత్సంగేఉపరిభాగ -
నిద్రాముద్రాక్షణలక్షణస్తం॥ ౫౯॥ ప్రీడాంలక్షయతి-స్వాంతేతి॥
కామగమితోరాగః కామరాగః స్తవస్తోత్రం అచారభ్రంశాదయ అ
విభ్రాంతః॥ మదనాభిలాషాదిభిరనస్సంకోచోప్రీడేత్యర్థః - అంతథా
నవైవిధ్యోహేముఖత్వాదియోనుభావాః॥ ఉదాహరతి- ఆలీడనేనేతి॥ క్ర
మేణపర్యయోగ-య్యుగపర్వమనేసంశయాదిప్రసక్తైరితిభావః-ధలేనేతివా
పాఠః॥ ౬౦॥ అపస్తంభంలక్షయతి- అవేశశతీ॥ అశుచిత్వధాతువైషమ్య
భూతావేశాదిజన్యోభూతాతప్రమణభజాస్ఫటకహోక్తిలాలోఘనా

ద్యనుభావతేజోఽపస్పృశత్యర్థః॥ మోహంబతుయతి- చింతేతి॥ భీత్యా
దిభిర్వైచిత్ర్యం మోహాద్యత్యర్థః - త త్రాక్షానభిమోక్షాతముగ్ధనాద
గ్ధనాదయోనుభావాః॥ ద్వయసంభవహారం-తమాలానతి ॥ ఉత్తాలా
నున్నలా॥ ౫౯॥ మోహంబతుయతి- త త్వేతి॥ నానాఽపి నాస్త్రిదంబోహ
పోహాదిభ్యోఽర్థనిశ్చయోమతిర్యత్యః- త ప్రశీన్యోపదేశసంబంధేన వి
దగ్ధవ్యవహారమనన్యంతోమోదయోనుభావాః॥ ఉదాహరణి- అనవాప్త
తి॥ స్పష్టం॥ ౬౦॥ ఆలస్యంబతుయతి॥ మండేతి ॥ గర్భిత్రమాదినాప్రయ
త్నమాంధ్యమాలస్యం-జృంభోపవేశనాదయోనుభావాః ॥ ఆవేగంబతు

మూర్ఛనం మోహాడవ్యతే॥ యథా॥ తమాలానుత్తాలాన్యనభ
వివిలోక్యాహితనృపాబలేహాప్యాయాతోరఘువతిరి॥ భ్రా
తమతయః ॥ వ నేభ్రామంభ్రామంఽపిటఃటపాన్త్రై రభిహ
తాహలాస్సోహాభ్యైరిరిఘుపితేమూర్ఛముపకతాః॥ ౫౯॥
తత్వమాగ్ధానుసంధానాదన్యధారణంబతిః॥ యథా॥ అనవా
ప్తదేహదాహస్పృశకావపవదాశరీరగాహః॥ నహ్యస్యస్యస్య
రుషేత్వేతాదృశరూపచాతురీదృష్టా ॥ ౬౦ ॥ మందోహ్యోగ
త్వమాలస్యంకార్యేష్వావ్యైరుదీర్యతే॥ ఆవేగశ్చైద్రసంభ్రాం
శిరిష్టాన్యధామోహా॥ సంశయాన్యధానాన్యంఽపి తర్క ఇ
తికక్యతే॥ యథా॥ పుష్పాస్త్యతేనుబతయాభివనీనుమంద
ముద్యంజతేష్టరిపువానుదృశోఃహస్తం॥ గాగామధాటిపట
హతుభితాంతరంగాశ్చప్రగ్ధవేసబహుధావనధావనా॥ ౬౧
ధర్మశ్శరీరభృద సాఽపిధాత్మికాణాం మూర్తీనయోయఃపతి

యతి - ఆవేగఇతి॥ ప్రయాదేష్టస్య గాఽపిద్యగవాతవహావేగస్య
చాగమాజ్ఞాతశ్చైద్రసంభ్రామతేజోద్యత్యః హామోహంబతుయతి- త త్వే
దయోనుభావాః॥ ఆలస్యంబతుయతి- సంశయాద్యః ఉపరితంబతుయతి
తేనసంశయవిమగ్నాదిజన్యోఽనేకధాసంభావనాత్తాభూత్యేవభేదకం
పాద్యనుభావోవితరగ-ఇత్యర్థః॥ ఆలస్యావేగాపుదాహరణి-పుష్పేతి॥ వ
నేభ్రావనాని॥ అగ్రపూర్వాన్యధామాలస్యశ్చైద్రాధనావేగస్య చోదాహ
రణమితిజైయం॥ ౬౧॥ ఆలస్య ముదాహరణి-ధర్మక ఇతి॥ కూటఽచేష్టగా

నాఁకపటోన్యమానాం-మాయావి నామితీయావత్ ॥౬౨॥ అవహిత్థాంబ
క్షయతి- హాషేతి॥ భయవీరీడాకాటిల్యాదిభిర్వాదాదికార్యాకార గో
పనసంహితైత్యర్థః- అత్రశూన్యస్థిత్యాగ్రథాకథనమిధ్యాధైర్యకథాభం
గాదయోనుభావాః॥ ఉదాహరతి- వైతాళికాదితి॥ వందిమాగధాదయ
ఆదిశబ్దార్థః- వైతాళికాదిభిఃకృతయారాఘవబాహుసారప్రస్తావనయా
జనితౌషేపకురోమహర్షౌకంవరోమాచౌ॥ ౬౩॥ వ్యాధింబక్షయతి- వ్యా
ధిరితి॥ వ సప్తావదోషవైషమ్యాభిభవజన్మాశీతోష్ణస్వరాదిశీతాఘతోష్ణ

మంశ్రపిశారదానాం । కాలాంతకోయమితీకూటవిచేష్టితా
నాంసంజాయతేరఘుపతౌబహుధావితరః॥అత్రప్రథమం
పద్యమాలస్యావేగయోరుదాహరణం ద్వితీయంవితరకస్య
తివేష్యం ॥౬౨॥ హర్షాద్యాకారగుప్తిర్యాసావహితైతికథ్య
తే॥యథా॥ వైతాళికాదికృతరాఘవబాహుసారప్రస్తావనా
జ్ఞాతౌషేపకురోమహర్షౌమధ్యేసభంమస్మణచందనపంకజర్చా
వ్యాజేనోపయునివైరివసుంధరేంద్రః ॥౬౩॥ వ్యాధిర్జ్వరా
దిరున్మాదస్త్రుల్యచేస్తజడాన్యయోః॥యథా॥ కాకుఢ్ఢస్థింబి
లిహిరోధివిసూజనానాంగాత్రేఘ్నగాఢనదనజ్వరదూషితే
షుః॥హారాస్ఫుటంతిహరిచందనమేతశోపంధూమాయతేవ
సలిగదశక్లృప్తశయ్యా ॥ ౬౪ ॥ ఘానాయసంఘటయమందర
కిందరంనోంక్ష్యావయంకృశబలాశ్శబరాభవద్భిః । ఇత్యస్తచే
తనసచేతనతుల్యవృత్త్యాభ్రామ్యంతి రావవిమతాశ్చకితావ
నేషు ॥౬౫॥ విషాదశ్చేతసోభంఉపాయాభావచింతనైః ।
విలంబాక్షునతౌత్సుక్యంచేతస్తావత్స్వరాదికృత్ ॥ చాపలంత్వ

ఘృణాగ్యనుభావోవ్యాధిత్వర్థః॥ ఉన్మాదంబక్షయతి- ఉన్మాదశ్చితి॥భయ
సన్నిపాతేష్టయోగధనసాశాదిభిశ్చిత్తవిభ్రాంతిరున్మాదశ్చిత్వర్థః-తత్రా
నిమిత్తస్థితాసంబద్ధప్రలాపనిహౌతుకధావనోపవేశనోత్థానోదనాద
యోనుభావాః॥ వ్యాధిముదాహరతి-కాకుఢ్ఢస్థింబి॥ స్పష్టం॥ ౬౪॥ ఉన్మాద
ముదాహరతి-ఘానాయేతి॥ హేమందక, హేశబ్దారః॥ ౬౫॥విషాదంబక్ష
యతి- విషాదశ్చితి॥ ప్రాకల్లికాగ్యభంగాపరాధపరిక్షానవిఘ్నవిపదాది భ

వస్సత్వసంక్షయోవిషాదశ్యతః - అయంచోపాయాన్వేషణవైషణ్యముఖోషాద్యనుభావతారతమ్యాదుస్తమాద్యాశ్రయిత్వేనప్రతిభిత్త్యాహుః॥ ఔత్సుక్యంలక్షయతి- విలంబేతి॥ ఇన్ద్రవిరహావిషయస్త్విన్ద్రయోదినన్యంమనస్తాపత్వరాగిత్వాసాగిద్రావ్యనుభావంకాలాశుచిత్వమాస్మిక్యమిశ్యతః॥ చాపలంలక్షయతి- చాపలంత్వేతి॥ రాగచ్యేషమాన్యగ్యాహుః॥ లవనవస్థానంచాపలమిశ్యతః॥ శ్రీభక్త్యనృపాయప్యస్వచ్ఛందాచరితానయోనుభావాః॥ విషాదముదాహరతి- బద్ధితి॥ స్పష్టం॥ ౬౬॥ ఔత్సుక్యముదాహరతి- ఆహ్నిమితి॥ స్పష్టం॥ ౬౭॥ చాపలముదాహరతి- గూర్ణితి॥ గోరా

నవస్థానం రాగచ్యేషాదిహేతుకం॥ శ్రమేణయథా॥ బద్ధిస్సముక్తౌబలభేదిజేతాహతస్సగస్సంయతిదేవకోపి॥ ప్రశ్నోపయేదైత్యపరిక్షసీతాంకోవాత్రినస్సాన్వితమకలతసూత్రం॥ ౬౬॥ ఆహ్నింప్రభోరదిరమస్తనుయేగిదింబం సర్వేకరీప్వసహసాసఖిపుష్పతాంబు॥ తూర్ణంప్రసాదయహమాంబునంతతంతంసంక్షీప్యవాప్రసమానయరామచంద్రం॥ ౬౭॥ భూభంగసంగవదపాంబుతరంగరంభైరాసంగభావశరసంగమనప్రసంగం॥ తచ్చింజనీనీతమాభరితైఃస్వగన్ధిఃప్రస్తాతి రామమభితశ్చలితాసభయం॥ అత్రాభితశ్చలనాచ్చావల్యం॥ ౬౮॥ అగ్రప్రాగుద్దిష్టానాం భావాదీ—
—భిభావహావాదిశృంగారచేష్టానాలక్షణోదాహరణాభి—
నాంలక్షణోదాహరణానిదర్శయతి॥ రసాభిజ్ఞానయోగ్యం

మమభితఃరామస్యాభిముఖ్యేనేత్యథాః-చలితా భూభంగసంగసంపాంగానాం యేతిరంగాస్తేషాంరంభైర్గుర్భవైః- అత్రేగ్రామస్థానాచినోరంగశబ్దస్యనృపవరత్వం-రంగోరణ్యలేరాంగస్యచిరంగేప్రభుత్వమీతిశ్చః- అనం గేశాశ్లేశధనుషశర్కసలవనప్రసంగశరసంధానంప్రస్తాతి- ప్రకిటయతీత్యథాః॥ ౬౮॥ అథభావస్వరూపసహజంప్రతిజానీతే-అతేతి॥ భావంలక్షయతి-రసేతి-చాల్యయావనసంధాపుష్పాన్వయం గారిభిషయఃపాగ్రిమికోతఃకరణికారోభావశ్యతః॥ తదుక్తం॥ “దిస్త్యేష్యపకృష్టసగ్నంవికృతేఃకారణే”తి॥ తత్తత్సర్వకృత్యాహాబీదసాన్వ

దివికారవదితి॥హోవంలక్షయతి-హోవ స్త్వీతి॥ద్వావప్యదాహరతి- ఆలో
కత్యతి- హరచాపమారోపయంతమేనంరామం - అత్రాలోకత్యత్యనువ
త్తతే॥యోజయతి-అత్రేతి ॥౬౯॥ హేలాంలక్షయతి-సవ్యక్తేతి ॥ఉదా
హరతి-చార్వీతి॥ స్మరపివసుధాంబుధిస్తస్యదంగ్రపాదైఃమన్మగోదీపకై
రిత్యథాః-శృంగారిస్యమంగళతరంగభరైః - సర్వాకృతౌవ్యతికరస్సం

భావమాపనర్హసీషిణః । హోవస్తుభావపవస్యాదీపద్విస్సుప్తవి
క్రియః॥ద్వయంయథా॥ ఆలోకతేపూర్వమవిక్రియైవయూ
నోజనానన్యశుజానకీయం । ఆరోపయంతంహరచాపమేనం
కించిశ్చనుంచత్సులకాంచితాంగీ॥ అత్రకించిశ్చనుంచత్సులకే
త్యనేహోనీబద్ధః । శిష్టైనభావత్యతివేద్యం ॥౬౯॥ సవ్యక్త
విక్రియోభావోహేలేనపరికీర్త్యతే । యథా॥చారుస్మితైస్సని
రసుధాంబుధిదంగ్రపాదైశ్శృంగార మంగళతరంగభరైర
పాంఠైః । సర్వాకృతౌవ్యతికరైః పులకైశ్చ గామేప్రామగ్న
వంతిసుతనోఃప్రణయేప్రరోహాః॥ ౭౦॥ అభూషణేపిరమ్యత్వ
మార్వైర్వ్యాధుర్యమివ్యతే॥ యథా॥రఘువరరామావయవైః
ప్రకృతశుభైర్గూఢకాశభూష్యంతే । ఉమభిన్నహిశశికిరణా
విభాంతితాన్యవస్తైస్తుశోభంతే॥ ౭౧॥ యథావా॥ తాటంక
క్రైవేయకకేయూరముఖాభూషణాన్యస్యాః । స్వయమతిశ
యమాధాతుంనశక్నువన్యంగకాంతిమగ్నాని ॥ ౭౨॥ శీలా
ద్యలంఘనంయస్తుదైర్య మార్వైర్గుదీర్యతే ॥ యథా ॥ తా
పితాపి మదనాస్త్రవహ్నిభిర్క్షుద్ధితాపిమలయావలానిలైః ।
పేరితాప్యవనిజాళిభిఃపతింసామ్రవీన్నపరుషారుషాగిరః॥౭౩
యథావా॥హృతోత్తరీయారామేణస్తనయోస్తనయాభువః ।

బంధోయేషాంఠైః :- ప్రణయప్రరోహాఃప్రేమాంకురాః ॥౭౦॥ మాధు
ర్యంలక్షయతి-అభూషణత్యతి॥ఉదాహరతి- రఘువరేతి ॥ రఘువరరామా
యాస్సేతాయాఅవయవైః ॥౭౧॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-తాటంకేతి॥
క్రైవేయకంకంఠభూషేత్యమరః॥౭౨॥ దైర్యంలక్షయతి-శీలాదీతి॥ఉదా
హరతి తాపితేతి॥పరుషాగిరః నామ్రవీత్ ॥౭౩॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-

హృతేతి॥ స్వస్తికంబుధవిశేషం॥ ౨౪॥ వీలాంబుధయివీలేతి॥ ఉదాహరణి- రస్వతి॥ అత్రస్త్రియవరితానుకరణాల్లాపితవ్యంసీతాయాః- సరీపతివ్రతాద-వయితా వివమనుకారిణ్యపమనోహరిణీవ- పత్రతాల తులంతు “భుక్తైనుభుజ్యైయాపత్వృషభితేమఃఖతాయది ముచితేము దితాత్యర్థంప్రప్తితేనానినాంబదా ॥ సుప్తైపత్వాన్మయాశేరేవ్యాన్యమే వప్రబుధ్యతి॥ నాన్యంకామయతేదితైసావిజ్ఞేయాపత్రతేతి॥ ౨౫॥ లం సంలతుయత తాన్యా-వీతి॥ పత్వానప్రసాగ్నింత్రితై తాంపత్వైత్యర్థః॥ ఉదాహరణి- భూగ్నింత్రిత వ్యాఖ్యాతమేతిత్॥ ౨౬॥ విష్ణుస్థిం

హస్తస్వస్తికమాధాయవాముపస్థానంబుధం ౨౪॥ స్త్రియానుకరణవాగ్నిః, త్యానప్రప్తిః॥ యథావర్ణముగాన నాన్యపదంబువలసాచేత్తందేప్తయోగంబు॥ స్వస్త్రియానుకరణంసీతాజాతాసరీపతియివ॥ ౨౫॥ తాన్యా-వీతి॥ సంస్కర్మిన్వికసన్న్దిగ్భేదకణాత్॥ యథా॥ భూగ్నింత్రితంబుదపాంబుతరంగింత్రితానందైత్యేతరసంకమనప్రసం॥ తద్వికసనీతమాభిజ్ఞైఃస్వగ్భిః ప్రప్తైఃసాగంబభివ్యతి తాసబియం॥ ౨౬॥ విష్ణుస్థిం॥ భూమాశేరేవ్యాన్యముబ్యతే॥ యథా॥ తాటంకద్యుగ్లోలంబుతరవీచాంపేయిలోల్పిలోల్లంసాతేతినుతత్కవిప్తిగోమోనన్దానాసామాని॥ సతాస్థానమరీచరారదయః॥ శ్రీశచవర్మాగ్రియంబాలే॥ విష్ణుభూమజ్ఞైఃకృతమియద్రామ్యైఃసమనః॥ ౨౭॥ విభ్రీమస్త్యురీయాకాలేభూమాస్థానపిప్యయ॥ యథా॥ రామాసం

లతుయతి- విచ్చిత్తీరితి॥ ఉదాహరణి- తాటంకం॥ తాటంకద్యుగ్లోలంబుతరవీచాంపేయోల్లంసగ్లోలంబులోల్లంసంబతోకమభూతౌ- కృతమలం॥ కుతభిగ్యతహ ఇదుదిశి॥ రామస్యసఃశ్చయద్ధీరపతావద్దైర్యయుక్తం-ప్రీన్మభావానునుజ్యేనాత్రకాకురీనుసంధేయా ముగ్ధేతలంకృతైరలంకానైరలం॥ తస్మిన్స్థైర్యవహంబేష్ట్యురవలంకనమాత్రైఃకృతైఃకావః॥ ౨౭॥ విభ్రీమస్త్యుయతి- విభ్రీమస్త్యుః॥ కాలేప్రీయతమసమాగమాదిసమయే- స్వరయామనాదేతదసంప్రదేతభూవా

శాంఘానవివశ్యయః శానవ్యత్యాసః॥ ఉదాహరతి- రామేతి॥ రామస్యాసం
గేవ్యసనేనాసక్త్యారభసస్వాంతయావేగావిప్లవిత్రయా- వ్యసనంత్వశు
భేసక్తాపానస్త్రీన్యగయాదిషు॥ దైవానిష్ఠఫలేపాపేవివత్తైరిష్ఫలావ్యమ
ఇతివిశ్వః॥ 2౮॥ కిలికిందితంలక్షయతి- హామేతి॥ ఉదాహరతి- ప్రగా
ఢమిత॥ ప్రతికలంప్రతిక్షణంమిశంతోగర్గరవాయస్యాస్సాతధోక్తా-త్రిం
శస్త్రతాఃకలేత్యమరః॥ 2౯॥ మోహ్తాయితంలక్షయతి॥ మోహ్తాయితమితి॥

గవ్యసనరభసస్వాంతయాకాంతయాసీత్పాశోహరోర్ముటితి
ఘటితఃకంకణంకంఠనాదే॥ కాంచీసూత్రంకచపదిసరేకాంచ
నస్త్రస్త్రితంబేలాక్ష్యైర్మయననలినేకజ్జలంపాదపద్మై॥ 2౮
హర్షామహాశ్రుభీత్యాదేస్సంకఃకిలికిందితం॥ యథా॥ ప్ర
గాఢంసందష్టాధరకిసలయావర్షపరుషప్రభూతానందాశ్రుః
ప్రతికలమిశగర్గరదరవా॥ సముద్యత్సంత్రాసాసఫులకశరీరా
జనకజానకాంతంనాత్సానంకిమపిబుబుధేనాపరమపి॥ 2౯॥
మోహ్తాయితంభవేదిష్టకథాదౌభావసూచనం॥ యథా॥ రామ
కథాప్రస్తావేనమయితివదనంనిగూఢదరహాసితం॥ సఫులకకపో
లఫలకాఘటయతికుచయోఃపటాంచలంబాలా॥ ౩౦॥ సంమదై
పిసుఖాసక్త్యంతౌకుట్టమితంమతం॥ అన్యేత్వాహుః॥ కేశాధరా
దిగ్రహణమోదమానాపిమానసే॥ దుఃఖితేవబహికుప్యేద్య
గ్రకుట్టమితంహితదితి॥ యథా॥ హృదిముష్టినిఘాతసంభవాన
ఖదంతక్షతజాపివేదనా॥ ప్రీయసంగసుఖాద్ధిమగ్నయాబుబు
ధేనాల్పతరాపిబాలయా॥ ౩౧॥ మానాతాంతస్యసల్లా
పేవిబోధోనాదరిక్రియా॥ యథా॥ వాక్త్యైరముష్యవిపితై
ర్నమనోమదీయంప్రత్యేకింమమకృతేసఖయాసిచింతాం॥

భావసూచనంస్వాభిలాషప్రకటనం॥ ఉదాహరతి- రామేతి॥ స్పష్టం॥ ౩౦
కుట్టమితంలక్షయతి- సన్నద్ధిఇతి॥ మతాంతరేలక్షణమాహ- కేశేతి॥ స్వా
భిమతలక్షణానుసారేణోదాహరతి- హృదితి॥ స్పష్టం॥ ౩౧॥ విబోధికం
లక్షయతి- మానాదితి॥ ఉపలక్షణమేతత్ - తేనగర్వాభిమానాదినాదయ
తేషునాదకరణంవిబోధిఇన్యన్యః॥ ఉదాహరతి- వాక్త్యైరితి॥ నప్రత్యే

తనవిశ్వసతి- చింతాంకింయాసి॥ ౮౨॥ లలితలమయి- సుకుమారేంద్ర
దాహరతి- ఘనసారేతి ॥ ఘనసారః హి వాలుకా తుమారత్తుహింసం ౧౦
ధసారః శ్రేష్ఠచందనంజైః॥ ౮౩॥ ఉదాహరితౌరతిమాహ వృద్ధిని॥ వృ
దయథాతథాంజానామంజీరకాంచీవలయికంకణానిజైః తస్యైవైరి
శ్యర్థః- విభ్రమైర్విలాసైః-అత్రభూషణలంకారైః ప్రతేనచసీతాయాం
కుమార్యప్రతిపాదనాల్లలితమితిభావః॥ ౮౪॥ కూరూపాలచితేలయి

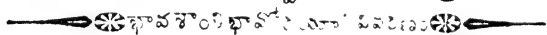
కామస్యమేగితమపంచరీశరీరంయావల్లిభాస్యస్థానామృత
రంకృతాథా॥ ౮౫॥ సుకుమారాంగవిన్యాసోయశ్శల్లసినమీరితిం
యథా॥ ఘనసారతుమరగంధసానైః కిమపీయూషగీరుచింప
తైర్వా॥ సఖితేవయవాత్సనరేణస్పృష్టోదయతోయాన్యజ
తేమృతూపచారైః॥ ౮౬॥ యథావా॥ వృదుశింజానమంజీర
కాంచీవలయికంకణైః॥ సస్మితానేచితేనానంకామాదిహర
విభ్రమైః॥ ౮౭॥ రన్యోమరూపాలలంకారైః ప్రతేనచసీతాయా
భ్రమః॥ ప్రేమణయథా, విలోకితేనన్యః వేదజ్ఞానానా
తితస్యైవశుభంచరిత్రం॥ తివంగసంగమహానానా
యావదాహరవిహరికాలే॥ ౮౮॥ పరీహాసోద్యోగాంప్ర
యసహదరిం వల్లిభగతం గృహీత్వానేవభ్యుర్యు
పాగతవతీంసమీక్ష్యోత్తిష్ఠతీంసపవిత్రయనాత్సన్ధ్యభియా
స్థితోగూఢంరామస్త్రితసఖముఖిపశ్యోముహుః॥ ౮౯॥ హృ
తంప్రాప్తకాలస్యవదసోఽకంఠసంహ్రియా॥ అన్యేన్యాహుః॥
ఈర్ష్యయామానలజ్జాభ్యామనన్త్రయోన్యముత్తమం॥ ప్రాప్త
యావ్యజ్యతేయశ్రేష్ఠాతంతమదాహ్లాదిమిత్రయథా॥ ౯౦॥

తి-రమ్యతీ॥ రమ్యేరమ్యచస్తనలాల్యమాసత్ప్తిశేషక॥ చరీతమి॥ కురూ
పాలముదాహరతి- విలోకితౌ॥ స్పృష్టం॥ ౮౫॥ చరీతముదాహరి- పరీహా
సేతి॥ పరీహాసేఉద్యోగోయస్యాస్తాం- నేవభ్యంకంచుకొట్టిమారి ధారణం
మందితవేషం॥ ౮౬॥ విహృతంబ్రతుయి- విహృతమి॥ ప్రాప్తకాలస్య
ప్రాప్తావగరన్యశ్యర్థః॥ విహృతస్యనానతరేలతుమహా- ఈష్ట
యేతి॥ స్వవతాసుసారేణోదాహరతి- కాలతేనే॥ నమఃపదగర్భిత

ర్శితః-వీరశృంగారయోరంగారిభావఉదాహరణః॥ రసాభాసస్త్వి
తి॥ లక్షితః- అస్మిన్నేవతరంగవికలైవానురాగస్త్విత్యుచినా ప్రాధాన్య
రసాభాసోనయాపితః॥ ఉష్ణస్వల్పలంకారోదాహరిణః॥ ఉష్ణస్వల్పస్థితిః
కాంతేః॥ ఉష్ణవాబాసోనయా ఉష్ణస్వల్పలంకారోదాహరిణః॥ ఉష్ణస్వల్ప
యుక్తిపరిణామతేరిత్యుచే॥ రసభావయోగిచదాభాసానావిద్య
ప్రవర్తకతాత్పర్య ముష్ణుటపాదోదై రసాద్యప్రస్ఫుటైరసయోగాభా
సస్త్వి॥ భవశాంత్యాదీనానంగిత్వం రసస్యాంగిత్వంచ వాచ్యమితి
చ్యాహ- రసశబ్దం॥ ముఖ్యలంగిత్వం- భావతంత్యా యోగీతి॥ అంగభూ

దర్శితః॥ రసాభాసప్రసిద్ధిలోలక్షితః ఉష్ణస్వల్పలంకారోదా
హరిణః॥ ర్శితః॥ భావాభాసోఽభ్యుష్ణస్వల్పలంకారోదాహరిణః
ర్శితః॥ రసభావయోగాభాసత్వమనుదిగమయప్రవర్తకం॥

రసముఖ్యవిక్రమసాధారణమునచేర్చుచుకొంటాడయో
గ్యంగిత్వవిశిష్టతే॥ ఉష్ణస్థితికాంత్యప్రకారేనసముఖ్య
పితేంగిత్వప్రాప్తివలనచేర్చుచుకొంటాడె॥ తేభావశాంత్యాదుః
అంగిత్వంచరాజానుగతవివాహప్రవృత్తిభ్యుత్పవదే॥ తే
భావశాంత్యనుహితాలంకారోదాహరిణః॥ భావ
యోగాధారణిజనేనగమనాచ్యుతేవయ్యాగ్యుత్పత్తిః॥ ఇతే
నగతితేమితివేదకాంతే॥ రింవాచిత్తేయః పరియగమనాదీదే
త్యాలోచనాంతముచుచులేస్తుతే॥ ప్రజ్ఞాభావస్యచ

తాలపీత్యపితౌదాక్షః- అంగిత్వమపి- ప్రాధాన్యకపీత్యకపీత్యకః॥ త
త్రసప్తప్రాంతామభియుక్తిసప్తాంగిత్వం- రసశబ్దం॥ రసభావవిభా
వాద్యసంవలనదశాయాం- తస్సంవలనేన- సస్యప్రవృత్తికాంత్యా
వః॥ అంగిత్వంచేతి- యథారాజానుగతోవివాహప్రవృత్తిభ్యుత్పరాభి
ముఖ్యపిప్రాధాన్యమాలంబితేత్యుచేతిభావః॥ ఇతే- తేప్రధానతాం
త్యాదీప్యస్యశబ్దః- సమాహితాలంకారోదాహరిణే- రింవాచిత్తేయో
గాద్రాదయగ్గానిభావాపిత్వోకే॥ అభావాద్యుచేదాహరిణి- అభిజనేనే
తి॥ ఇతేనకేనవిద్యాదేనే- క్రమేనైతివాపాతః॥ యోగయోగి- అత్యే॥

సృజ

౮౯॥ భావసంస్కృత్యైః తేత్రి॥ ఉదాహరతి-ఆకర్షణితి ॥ ఈ
మ్యోమమీణి- శ్లో॥ తాపాణిమయం గ్రహిష్యతీత్యసూయారోషయాతే-
రుహ- సీతామిమేప తకాపశ్యంతీతిరోషణత్యన్తః ॥ వైదేహ్యంలజ్జాస్త
రాభ్యామావజ్జితాఘామిభృతాంబృందేపరుమాంశ్చ కటాక్షౌంకురాన్ని
దధత్సన్వయః॥ యోజయతి- అతేత్రి॥ ౯౦॥ ఉదాహరణాంతరమాహ

యః ౮౯॥ యత్రాన్యోన్యవిరోధినాభావాపరస్పరస్పృహిణయో
పబధ్యేతత్ర భావసంగః ॥ సయథాః ఆర్షన్మిటలేక్షణస్య
రభసాదాఽన్యపూర్ణంధసురైః దేహ్యంపితురంకభాజనివధేల
జ్జాస్తరావజ్జితాః ॥ ఈష్యమాన్విగతస్వయంపరకృతేనానా
టకంకాగతేబృందేఘామిభృతాం రుహదపరుమానామః క
టాక్షౌంకురాన్ ॥ అత్రరతిక్రీడయోస్సంగః ॥ ౯౦ ॥ యథా
నా ॥ మమైవనాటకైకంసవధే ॥ రోహదృషిణమీక్షణం విపు
లయన్వానం భయాత్క్రియన్వక్తృద్వే క్వచిదీరయన్కటుగి
రించాటూర్కసప్యన్యః ॥ ఏకేనాతపదాపురఃపరిసరన్నన్యే
నపశ్యన్స్వర్ణకాచిజ్జాతురోన్మథానయినశాంలేభేధనా
గ్నిస్వరిః ॥ అత్రాకర్షణైస్యయోస్సంగః ॥ ౯౧ ॥ యత్రబహు
నాంభావానామన్యోన్యోపమద్దకతయానిబంధః ॥ త్రీయతే త
త్ర భావశబలతా ॥ సాయథా ॥ ఆయాతోననుమాంతికంరఘుప
ణః కింతేనజాతాగసాయసామిస్వయమేవతస్యసవిధంకిం
వాపదన్వాంసభిః ॥ ఆయత్రస్వయమేషనన్విహపురద్విత్యా
మివైరిన్మృఖంతూర్ణంపిష్టుటన-భవేన్మనుకథం కావాభవిత్రీ
కథాంత్రచింతాప్యత్రదైన్యశంకాహద్వామహేత్సుకృపమా
దానాంశబలతా ॥ ౯౨ ॥..... *

రోహదతి ॥ కటుగిరంపరుమాలాపం ॥ యోజయతి- అతేత్రి ॥ ౯౦ ॥ భావశబ
లతాంతయతి- యతేత్రి ॥ తామిదాహరతి ॥ ఆయాతత్తి ॥ స్వయంస్వ
తచివాయతోఽగ్నిసంపదభత్తియావత్- అత్రబహుభావాః పూర్వపూ
ర్వోపమదై ననిబధాత్పూర్వయేనాహ ॥ అతేత్రి ॥ ౯౨ ॥ ఇతీత్యాది ॥.....

సంప్రతికవిస్వస్థనిఖలగ్రంథస్థి వర్ణయతాస్వహంకారపరిహార
రహిత్యకంకృతినాయకం ప్రాథమ్యేతి ప్రాచీనేతి సయన్త్యై బోధాని

ఇతి శ్రీమద్భీమవన పవిత్ర హరితగోష్ఠాశ్రమం స
వారాణశీవంశ పద్మాకర ప్రభాతిభానునా పదవాక్యప్రమా
ణపారావారపారీణశ్రీమహిపాధ్యాయప్రవాసానా
రిపండితమండలేశ్వరసూనునా శ్రీయల్లమాంబాకృతిగర్భి
కరపారిజాతేన నిర్మలాచారపూతేన చతుశ్చవిద్యాస్థానసి
ద్ధాంతరహస్యవిజ్ఞానవతా శ్రీధర్మసంభ్యావగావిరదితే శ్రీమ
ప్రముపలిగుణమణిగణధావనిసాహిత్యరత్నాకరనామక్యలం
కారశాస్త్రైరసనిరూపణం నామదశమ స్తరింగిం ..... *

ఆస్థామందిరమిందిరా ప్రణయినోదేవస్యరామాయై నస్త్యంగ
స్త్యంగతరంగరింగణభరైరింగీకృతాడుబరః రాధ్యశ్చిర్మలధ
ర్మసూరికివిరాసోష్ణాసక్తిగోసేపూణః కిన్దవనోహరోజు
యతేసాహిత్యరత్నావిరః ధర్మంతర్వాణివిర్యస్త్రీభావనవిది
తేవారణాశ్యన్వయై స్సంజాతోయల్లమాంబాకృతిసుకృతే
ఫలంపర్వతేశస్యధాగ్యం । వ్యాఖ్యావిభ్యుతేతైర్వివరణగురు
వాక్యాంఖ్యముఖ్యామానాంతస్యలంకారశాస్త్రైరిలసేన
శమోరామపద్యైతిరంగిం ..... *

ప్రాచీనాభినవ ప్రబంధవిహిత గ్రంథానుసంధాయ
నా సోయం సాహసికేన సంప్రసాదయా నూర్తిః ప్ర
బంధకృతః । కస్తుష్టేదమునాధ్వనాహ్య సుంభోబోధా
చ నిర్మలైర స్మర్మజ్ఞోగతమగ్ననోర్తిహరి మాధావస్యసం
తుప్యతు ॥ ౧౩ ॥ భోమాత కవితేహితం పవనవచనం విన్న
మాకన్దయ శ్రీమద్రామణ్యస్తవామ్మలవల వర్ణితైర్మం
మాకృధాఃకస్తూరీఘనసారచండనరసన్యాసోత్సవాసేవైచ

ర్మస్వరశ్చపుమానమలభః- బోధారోహస్యకప్రత్యక్షత్వక్తిత్వానోభావ
రహితామాయస్యకతఖోక్తిః శ్రీశ్రీరామకవిప్రసాదిః ॥ సంప్ర

స్వకవితాం ప్రాథమ్యే భోమాతరితి॥ విస్మయామామగంధినాం-వ
హస్రసూయపితానాం లేపేచ ర్చాయామభిలాషీదౌత్సుక్యవా॥౯౮

తోగవావిస్త్రవసాస్త్రపూయపశతాలేపాభిలాషీభవే
త్॥ ౯౮॥ సంజాతోహరితాస్వయేమహతియశ్శీపర్వ
లేశస్సుగ్రీష్ణజ్ఞాందర్శనకారిణాం సుమనసామైకాత్మ్యే
లాక్యతిః । ధర్మాభ్యున్నతమనీషిణావిరదితస్తత్సూనునా
తాదృశా సోయంయూవదిలాతలం విజయతాంసాహి
త్యరత్నాకరః॥ ౯౯॥ ..... *

ఇదానీమాశీఃపూర్వకంగ్రంథసమాప్తిమాహ॥ సంజాతభృతి॥ విజయతాం
స్వరోగైశ్చషణ్ణవర్తతాం॥ ౯౯

ఇతిశ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితే సాహిత్యరత్నాకరవ్యాఖ్యానే
మంకరాఖ్యానే డశమః ప్రస్థః.

సాహిత్యరత్నాకరమంథనార్థం ప్రశ్నేర్మహర్షిస్సహితోలసద్భిః । మ
యోక్యతోమందరపషయత్నాత్తతోమనిత్యం సుమనఃప్రమోదం॥ శబ్దశా
స్త్రేపినచార్థశాస్త్రేన కావ్యభేదేషుపరిశ్రమోపి । తథాపిటీకావ్యరచనా
యేయంగుప్రసాదోహినమనుభావః॥ మదియవ్యాఖ్యానే సరసజనసం
తోషసదనే నవించంత్యానందంయదికుటిలదిత్యైః కలిషయే । నమోనందే
హవాశ్రుత్రిజగదఖిలప్రాణిసుభగా శరణ్యోల్లాసహషణంకలయతికి
మూలూకవిరతైః॥ ధర్మసూరివచోగుంభశుంభద్వాంభీర్యభేదీ । వ్యాఖ్యే
యంమందరాభిఖ్యాభూయాదాఖాస్మరంభువి॥ ..... *

— ❀ సమందరసాహిత్యరత్నాకరస్సమాప్తః ❀ —

శ్రీరామార్పమస్తు.

